

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

10

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

У овом броју часописа објављени су радови пријављени за IX међународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који је одржан у периоду од 20. до 21. октобра 2023. године на Филозофском факултету у Нишу.

This issue of the journal published papers submitted for the IX International Scientific Conference *Material and Spiritual Culture of Serbs in Multiethnic Environments and / or Peripheral Areas*, which was held at the Faculty of Philosophy, University of Niš, 20-21. October 2023.

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Александра Лончар Раичевић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Срето Танасић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Др **Биљана Сикимић**, Балканолошки институт САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Ванредни Проф. **Маца Царан Андрејић**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**, Универзитет у Нишу
Проф. **Димитрије Савић**, Западни универзитет у Темишвару

Секретари:

Доц. др Миљана Радмила Ускату
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић

Рецензенти:

Проф. др Михај Н. Радан
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Јордана Марковић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић
Проф. др Софија Милорадовић
Др Милина Ивановић Баришић
Др Бојана Богдановић
Др Смиљана Ђорђевић Белић
Иван (игуман Јустин) Стојановић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Марилена Феличиа Луца
Проф. др Татјана Трајковић
Проф. др Александра Лончар Раичевић
Проф. др Маца Царан Андрејић
Проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић
Доц. др Александра Јанић
Доц. др Александар Новаковић
Доц. др Ивана Митић
Доц. др Јелена Стошић
др Саша Јашин
Доц. др Миљана-Радмила Ускату
Др Дејан Попов
Др Зоран Марков
Мср Алекса Поповић
Мср Димитрије Савић

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Филолошки, историјски и теолошки факултет
Западног универзитета у Темишвару

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

10

Темишвар / Ниш
2024

<https://doi.org/10.46630/ish.10.2024>

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania
UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY AND THEOLOGY

Editor in-Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

- Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. dr. **Nadežda Jović**, University of Niš
Prof. dr. **Aleksandra Lončar Raičević**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, Institute for the Serbian Language SASA
Dr. **Biljana Sikimić**, Institute for Balkan Studies SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Associate Prof. **Mața Țaran Andreici**, West University of Timișoara
Lecturer dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**, University of Niš
Prof. **Dimitrije Savić**, West University of Timișoara

Secretary:

- Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu
Prof. dr. Mirjana Bojanić Ćirković

Reviewers:

- Prof. dr. Mihaj N. Radan
Prof. dr. Goran Maksimović
Prof. dr. Jordana Marković
Prof. dr. Nadežda Jović
Prof. dr. Irena Cvetković Teofilović
Prof. dr. Sofija Miloradović
Dr. Milina Ivanović Barišić
Dr. Bojana Bogdanović
Dr. Smiljana Đorđević Belić
Ivan (Iguman Justin) Stojanović
Prof. dr. Oktavija Nedelku
Prof. dr. Marliena Feličia Luca
Prof. dr. Tatjana Trajković
Prof. dr. Aleksandra Lončar Raičević
Prof. dr. Maca Caran Andrejić
Prof. dr. Mirjana Bojanić Ćirković
Doc. dr. Aleksandra Janić
Doc. dr. Aleksandar Novaković
Doc. dr. Ivana Mitić
Doc. dr. Jelena Stošić
Dr. Saša Jašin
Doc. dr. Miljana-Radmila Uscatu
Dr. Dejan Popov
Dr. Zoran Markov
Msr. Aleksa Popović
Zoran Markov
Msr. Dimitrije Savić

САДРЖАЈ

Нина В. Аксић	
ОБРЕДНА И НЕОБРЕДНА СЛАТКА ХРАНА И СЛАТКИШИ: БОЖИЋ, СЛАВА И СВАДБА КОД СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ / RITUAL AND NON-RITUAL SWEET FOOD AND SWEETS CHRISTMAS, PATRON SAINT AND WEDDING AMONG SERBS IN THE ROMANIAN BANAT	9
Бојана Б. Богдановић	
СЕКУЛАРНИ И РЕЛИГИЈСКИ АСПЕКТ СВАДБЕНИХ ОБИЧАЈА КОД СРБА У РУМУНИЈИ / SECULAR AND RELIGIOUS ASPECT OF WEDDING CUSTOMS AMONG SERBS IN ROMANIA	25
Жарко Б. Вељковић	
ШУДИКОВСКИ НАТПИС ХРИШЋАНСКОГА РУХА / THE SHUDIKOVO INSCRIPTION IN CHRISTIAN APPAREL	39
Mihaela Gh. Vlăsceanu	
PRELIMINARIILE ISTORICE ŞI STILISTICE LA O “TEOLOGIE VIZUALĂ” ÎN CONCEPȚIA PICTORULUI CONSTANTIN DANIEL (1798/1802 -1873) – ICONOSTASUL CATEDRALEI ORTODOXE SĂRBE DIN TIMIȘOARA / HISTORICAL AND ARTISTICAL INTRODUCTION TO A “VISUAL THEOLOGY” IN CONSTANTIN DANIEL’S PICTURAL CONCEPTION - THE ICONOSTASIS OF THE SERBIAN ORTHODOX CATHEDRAL IN TIMIȘOARA	57
Милица Ј. Дејановић	
ИЗ БУРЂЕВДАНСКЕ ОБРЕДНО-ОБИЧАЈНЕ ПРАКСЕ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ / ABOUT ST. GEORGE’S DAY RITUAL AND CUSTOMARY PRACTICE IN SIRINIĆKA ŽUPA	75
Милина Ивановић Баришић	
ОБРЕДНИ ХЛЕБОВИ У БОЖИЋНОМ ЦИКЛУСУ ОБИЧАЈА У РУМУНСКОМ И СРПСКОМ БАНАТУ / RITUAL BREADS IN THE CHRISTMAS CYCLE OF CUSTOMS IN SERBIAN AND ROMANIAN BANAT	85
Мирјана К. Илић	
NOMINA ATTRIBUTIVA У ПТ ГОВОРИМА НА ПРИМЕРУ ИЗ АНТРОПОГРАФСКОГ РЕЧНИКА НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА / NOMINAL ATTRIBUTIVES IN PT SPEECHES ON AN EXAMPLE FROM THE ANTHROPOGRAPHIC DICTIONARY OF NEDELKO BOGDANOVIĆ ...	103

Марина С. Јањић	
МАКРО-ПРИСТУП – НОВИ МОДЕЛ НАСТАВНЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ У ФОРМАЛНОМ УЧЕЊУ СРПСКОГ КАО ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА / MACRO-APPROACH - A NEW TEACHING METHODOLOGY MODEL IN FORMAL LEARNING OF SERBIAN AS HERITAGE LANGUAGE	115
Надежда Д. Јовић	
ФОРМУЛЕ УЧТИВОСТИ У <i>СРПСКОМ СЕКРЕТАРУ</i> (1802) АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА / FORMULAS OF COURTESY IN <i>THE SERBIAN SECRETARY</i> (1802) BY ATANASIJE STOJKOVIĆ	133
Горан М. Максимовић	
<i>ЗАБОРАВЉЕНИ КЊИЖЕВНИК СА ЈУГА СРБИЈЕ: ДИМИТРИЈЕ Н. АЛЕКСИЋ (1857-1889), НИШКИ И ЛЕСКОВАЧКИ ПРОТА / THE FORGOTTEN WRITER FROM THE SOUTH OF SERBIA, DIMITRIJE N. ALEKSIĆ (1857-1889), ARCHPRIEST OF NIŠ AND LESKOVAC</i>	149
Зоран Марков	
ИНВЕНТАР МУЗЕЈСКИХ ПРЕДМЕТА СРПСКОГ ПОРЕКЛА ИЗ РАЗЛИЧИТИХ ИСТОРИЈСКИХ ЗБИРКИ НАЦИОНАЛНОГ МУЗЕЈА БАНАТА У ТЕМИШВАРУ / INVENTORY OF MUSEUM OBJECTS OF SERBIAN ORIGIN FROM DIFFERENT HISTORICAL COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF BANAT IN TIMISOARA	161
Јордана С. Марковић	
УПОТРЕБА ЗАПЕТЕ У ДЕЛИМА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / ИСПОЛЪЗОВАНИЕ ЗАПЯТЫХ В РАБОТАХ МИЛОША ЦРНЯНСКОГО ..	171
Драгана М. Милић	
СВЕТОСАВСКА ТРАДИЦИЈА У МАНАСТИРУ БАЗЈАШ / THE TRADITION OF SAINT SAVA IN THE MONASTERY BAZIAȘ	179
Анђела Г. Митић	
ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ПРОУЧАВАЊА ГОВОРА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ / OVERVIEW OF CURRENT STUDIES ON THE SPEECH OF LESKOVAC AND THE SURROUNDING AREA	191
Милица М. Михајловић	
ЈЕДАН ВРАЊСКИ ИДИОЛЕКТ / A VRANJE IDIOLECT	209
Eusebiu I. Narai	
LES RELATIONS ROUMAINO-YOUGOSLAVES SOUS LE GOUVERNEMENT IORGA-ARGETOIANU (1931-1932), DANS LES PAGES DU QUOTIDIEN «L' OUEST». ÉTUDE DE CAS: LES RELATIONS DIPLOMATIQUES / ROMANIAN-YUGOSLAVIAN RELATIONS DURING THE IORGA-ARGETOIANU GOVERNMENT	

(1931-1932), REFLECTED IN THE PAGES OF THE DAILY «THE WEST». CASE STUDY: DIPLOMATIC RELATIONS	223
Александар М. Новаковић ЗАВЕШТАЊЕ ДИМИТРИЈА ВЛАДИСАВЉЕВИЋА: ПРВА ГРАМАТИКА ЗА УЧЕЊЕ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА? / LEGACY OF DIMITRIJE VLADISAVLJEVIĆ: THE FIRST GRAMMAR FOR LEARNING MODERN SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE?	233
Душан Ж. Петровић СЕКУНДАРНИ ФОЛКЛОРНИ МОДЕЛ ПРИПОВЕДАЊА У ЗБИРЦИ КРАТКИХ ПРИЧА БЛАГ РЕЧ НЕГОСЛАВЕ СТАНОЈЕВИЋ / SECONDARY FOLKLORE MODEL OF STORYTELLING IN THE SHORT STORY COLLECTION BLAG REČ BY NEGOSLAVA STANOJEVIĆ	255
Миљана С. Пешић ПОЕТИКА ЗАВИЧАЈНОГ ПРОСТОРА У ЗАПЛАЊСКИМ ПРИЧАМА ВЛАДИМИРА ВУЧКОВИЋА / THE POETICS OF HOMELAND SPACE IN THE STORY COLLECTION ZAPLANJSKE PRIČE BY VLADIMIR VUČKOVIĆ	273
Алекса М. Поповић ЈУРИСДИКЦИЈА НАД ПРАВОСЛАВНИМ ЕПАРХИЈАМА У БАНАТУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ХВИИ ВЕКА (1690-1739) / LA JURIDICTION SUR LES DIOCÈSES ORTHODOXES DU BANAT DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIII ^e SIÈCLE (1690-1739)	285
Михај Н. Радан, Миљана-Радмила Ускату О АРХАИЧНИМ ОСОБИНАМА И ПОЈЕДИНИМ ИНОВАЦИЈАМА КОД ИМЕНИЦА И ПРИДЕВА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА / ON ARCHAIC FEATURES AND CERTAIN INNOVATIONS OF NOUNS AND ADJECTIVES IN CARASHOVEAN IDIOMS	297
Зоран М. Симић ТЕМПОРАЛНА КВАНТИФИКАЦИЈА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ / TEMPORAL QUANTIFICATION IN THE VERNACULAR OF BANAT MONTENEGRO	317
Ксенија А. Стаменковић АСИНДЕТСКЕ И ЊИМА ЕКВИВАЛЕНТНЕ СИНДЕТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / ASYNDETTIC AND SYNDETTIC SENTENCES EQUIVALENT TO THEM IN THE SERBIAN LANGUAGE	329
Игор Стаменовић ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПИРОТСКОГ ГРАДА ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ХИВ ДО КРАЈА ХV ВЕКА / HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE	

TOWN OF PIROT FROM THE SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY TO THE END OF THE 15TH CENTURY	343
Иван М. (игуман Јустин) Стојановић МОНАШКА ШКОЛА У МАНАСТИРУ БЕЗДИНУ 1922/23 / THE MONASTIC SCHOOL IN BEZDIN MONASTERY 1922/23	355
Александра С. Стошић ВРАЊСКИ УНИВЕРЗУМ И СВЕТСКА БОЛ: ЗАВИЧАЈНИ ПЕСНИЧКИ ЈЕЗИК МИРОСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА ЦЕРЕ / DIALECT POETRY OF MIROSLAV MIHAJLOVIC CERA	367
Јелена М. Стошић НАПОМЕНЕ О АНТРОПОНИМИЈИ СЕЛА БОКА У БАНАТУ У XIX ВЕКУ (НА ОСНОВУ ЦРКВЕНОГ ПРОТОКОЛА ВЕНЧАНИХ)/ ЗАМЕЧАНИЯ ОБ АНТРОПОНИМИИ ДЕРЕВНИ БОКА В ОБЛАСТИ БАНАТ В XIX ВЕКЕ (НА ОСНОВЕ ПРИХОДСКОЙ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГЫ ОБВЕНЧАННЫХ)	377
Нина Љ. Судимац Јовић ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ ОДЛИКЕ СРПСКИХ ГОВОРА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ (ЉУПКОВА) / PHONETIC-PHONOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SERBIAN SPEECHES IN THE DANUBE GORGE (LJUPKOVA)	389
Александра Лончар Раичевић, Тајјана Трајковић <i>ИСТРАЖИВАЊЕ КУЛТУРЕ И ИСТОРИЈЕ СРБА У РУМУНИЈИ –</i> <i>ДОСАДАШЊА ЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА</i>	401
Маса Caran Andrejić, Ianko Gubani JAZYKOVÁ IDENTITA A GENERAČNÝ ASPEKT BILINGVIZMU SRBSKEJ MENŠINY V RUMUNSKU / LANGUAGE IDENTITY AND GENERATIONAL ASPECT OF BILINGUALISM OF THE SERBIAN MINORITY IN ROMANIA	413
Благоје Чоботин ЕЛЕМЕНТИ БОЖИЋНЕ ОБРЕДНЕ ПРАКСЕ КОД СРБА УСРПСКОМ СЕМАРТОНУ, ЧАКОВУ И ФЕЊУ / ELEMENTS OF RITUAL PRACTICE AND CHRISTMAS TRADITIONS TO SERBIANS LIVING IN SÂNMARTINUL SÂRBESC, CIACOVA AND FOENI	423
Мирјана Д. Бојанић Ћирковић <i>А КОД СИМЈАНЕ НЕШТО СЕ РОЂАЦИ ПРИБИРАЈУ: ЕТНОГРАФСКИ</i> <i>СЛОЈ ДЕЛА АНЂЕЛКА КРСТИЋА</i> <i>A KOD SIMJANE NEŠTO SE ROĐACI PRIBIRAJU: ETHNOGRAPHY</i> <i>IN ANĐELKO KRSTIĆS' WORK</i>	443

ОБРЕДНА И НЕОБРЕДНА СЛАТКА ХРАНА И СЛАТКИШИ Божић, слава и свадба код Срба у румунском Банату

Дечаку је умро деда и сви који су долазили
доносили су му бомбоне.
Дошао је други дечак и питао га:
„Дај ми мало бомбоне?“
Први дечак одговара:
„Нећу. Нек и теби умре деда,
па ћеш и ти да добијеш бомбоне“.

У раду ће бити представљена слатка храна – обредна, необредна и слаткиши, као и њихова улога и место у божићним, славским и свадбеним обичајима код Срба у румунском Банату. Први део рада чиниће помињање слатке хране у контексту обичаја, тј. обредних радњи, док ће у другом делу бити издвојена појединачно свака врста слатке хране и о њој ћемо дати више коментара. Важна црта рада јесте и прављење паралеле са данашњим стањем на терену, као и давање коментара у вези са врстом и начином припреме слатке хране у оквиру ових обичаја. Циљ рада јесте да се прикажу значај и место слатке хране у поменутих обичајима, да се укаже на њену и обредну и необредну функцију, као и то да се представе промене до којих је дошло услед друштвено-економских прилика. Овиме постижемо још један циљ, а то је приказивање слојевитости и значаја целовитости обичајне исхране у српској народној традицији.

Кључне речи: слатка храна, слаткиши, божићни, славски и свадбени обичаји, Срби у румунском Банату.

Слатка храна, послатице и слаткиши јесу храна која је на различите начине део обичаја, тј. неког обреда или чак уже, обредног елемента. Слатку храну налазимо и у божићним, славским и свадбеним обичајима код Срба у

¹ nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

² Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број: 451-03-66/2024-03/ 200173, од 05.02.2024., као и рада на пројектима *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Тимишвар) и *Обредна исхрана у Војводини. Енциклопедијски речник термина*, у организацији Матице српске.

румунском Банату. Она може бити у виду слатке обредне хране, као што је то на пример чесница од слатког теста, затим у виду десерта као необредна храна, али која се служи током неког обреда и као дар, на пример младенцима – торта, или деци бомбоне, чоколаде и др.

Рад је подељен у две целине. У првој целини ће бити представљена улога слатке хране кроз обичаје и обредне радње, док ће у другој целини, у оквиру одређених подгрупа бити издвојене појединачне слатке намирнице. Такође, биће направљена и паралела са данашњим стањем на терену, као и поменути и прокоментарисани начини припреме слатке хране у оквиру истих обичаја данас.

Грађа уз помоћ које је направљен преглед сакупљана је у селима румунског Баната, од стране тима Етнографског института САНУ и др Бранкице Марковић, научног сарадника Института за српски језик САНУ (пункт Рудна), а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*. Један део ове грађе објављен је у научним радовима, двотомној монографији *Срби у Румунији, Етнoлошка истраживања I и II* и зборнику *Исхрана у огледалу обредне праксе Срба у Војводини и румунском Банату. Етнолингвистички транскрипти и коментари*, из чега је црпљена грађа за потребе писања овог рада. Такође, у раду ће бити укључени и подаци добијени из два пункта (Дињаш и Кетфељ) у румунском Банату, које је истражила др Миљана Радмила Ускату за потребе пројекта *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу – Лингвистички и етнoлошки аспект*, Матице српске.

*

БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ

Света Варвара је први већи празник у оквиру Божићног празничног циклуса који се прославља 4. децембра. Његова посебна карактеристика јесте кување жита и различитих врста варива, а та храна се најчешће назива **варица**, док у грађи наилазимо и на назив *барбара* (више в. Ивановић Баришић, 2022: 19).³ Тако је у Ченеју позната „изрека *Варвара кува, Савица дели, а Николица куси*. На Варвару се скува жито као цело зрно. Кад се скува, заслади се са шећером или медом и тако се једе“ (Ивановић Баришић, 2022: 18); „У Краљевцу се такође кувала и каша од зрневља пшенице. У кашу се није ништа друго стављало осим пшенице. Кад се скува онда се млела и у њу се мешао шећер“ (Ивановић Баришић, 2022: 19). Варица најпре има значење плодности које се односи и на плодност жита, али и укућана. Из овог разлога, у Ченеју се жито „носи у неколико кућа у комшилуку или ближој родбини, а остатак се једе код куће“ (Ивановић Баришић, 2022: Ченеј, 18).

Свети Никола прославља се 20. децембра, у време божићног поста. У Дињашу се на овај празник кува жито: „Е, кад кувамо жита? Ми Срби ку-

³ О прослављању Св. Варваре више видети у: СМР, 1998: *варица*.

вамо жито на Светог Николу, за Светог Николу, то је зимски Свети Никола“ (Ускату, 2024: Дињааш, у штампи). Интересантно је и поимање једног саговорника који каже да се и у Кетфељу за Св. Николу кува жито: „СС: Варвара? Е, па како се каже: „Варварица вари, Свети Сава лади, а Никола куси“. Тако се казало, да. (смеје се) (А шта то значи? Можете да ми кажете? Да ми објасните шта то значи) СС: Па Варварица, она, онда се кува за Светог Николу, се кува жито, и онда значи Варварица вари жито за Светог Николу, а Свети Сава и он куси, овај, он лади, Свети Сава лади – јелда, дође зима, а Никола куси. Значи, један дан пре Светог Николе, ондак се скува жито, увече се бари, онак један дан пре Светог Николу се скува, и ондак ја знам зајутра, кад смо били деца, баба мете у шољу, онак нас пошље у комшилук да носимо 'за душу'. За душу да се носи жито“ (Ускату, 2024: Кетфељ, у штампи).

Материце и **Оци** су празници који се празнују у другу, односно последњу недељу (дан) пред Божић. На ова два празника деца су везивала узицом мајке и очеве, али и остале удате / ожењене укућане. Како би се они који су везани откупили и били одвезани, морали су да дарују децу. Интересантно је да је овај обичај као познат забележен само у селу Белобрешка, где је поменут у контексту прослављања и давања *слаткиша* деци (више в. Ивановић Баришић, 2022: 20).

Бадње јутро је први део Бадњег дана који се празнује дан пред Божић, 6. јануара. На овај празник обављају се бројне обредне радње и кува се и припрема храна за тај дан, као и за предстојећи Божић. Поред посне хране која је била обавезна за тај дан, јер је то полседњи дан великог, божићног поста, спремала се и слатка храна као десерт. То су најчешће били *резанци са маком* – „Помешају се мак и шећер и поспу по резанцима“ (Ивановић Баришић, 2022: Чанад, 76). Поред хране, припрема се и слатко пиће, једно од традиционалних пића – *замедљана ракија*: „На Бадњи дан – ујутру кад се дигнемо мој деда каже баби (...) сад треба да се замедра ракије. И мој деда замедра ракије и ондак узме сикуру и отиде у шуму да исече три бадњака“ (Ивановић Баришић, 2022: Белобрешка, 29). *Мед* се користио и као обредни елемент током сечења бадњака: „На месту где је бадњак затесан кад се секао деда ставља кашикицу меда и онда треба ми да кажемо тако – 'Како ми лижемо мед слатко тако да лиже овца јагње, крава теле, кобила ждребе, крмаћа праце, и како ми слатко лижемо мед тако да марва љуби њин производ што се роди – што се каже““ (Ивановић Баришић, 2022: Белобрешка, 46).

У току **Бадњег дана** праве се и различити обредни хлебови. Један од важнијих обредних хлебова било је тзв. *здравље* које је било слатко и „округло – то је било здравље за целу глоту, по површини се засече и унутра се убацивало мало шећера – да буде све здраво и слатко. Све се јело увече“ (Ивановић Баришић, 2022: Луговет, 38); „Да, се меси хлеб, опет вода и

брашно. Са мајом, се испече и онда се намаже док је вруће, опет са медом. (...) (*А то исто са мајом? Рекли сте... Са квасцем?*) ИА: Хлеб, да. Онда то сви укућани се прво... домаћин, кад се почне вечера, одсече од здравља мало парченце, метне поред тог колача који ће се сутра резати и онда свима да, сече од здравља. Да си здрав“ (Ускату, 2023: Дињаш, у штампи). Још један обичај који приказује велику симболичку вредност шећера обавља се током дана – мушкарац који је глава куће, домаћин, доноси у кућу два мања бадњака и џак сламе, а жена га дочекује „са једном чашом у којој има **воду и шећер**. Кад наилази она га пита: *’Какво је време напољу?’* Обавезно треба да каже: *Свуд је ведро само је над нашу кућу облачно!* (...) *И онда она иде за њиме са том чашом воде и сваку браву намаже са том водом и каже да се лепи како се лепи шећер и вода за ову браву тако да се лепу прво здравље, срећа, новац и све ово друго за кућу, да се пате деца, марва...*“ (Ивановић Баришић, 2022: Соколовац, 59). Некада су се у Кетфељу спремане и куване суве шљиве за послатицу: „Како кажем, пре је било суве шљиве се кува и тако“ (Ускату, 2024: Кетфељ, у штампи).

На **Бадње вече** вечера се и обављају се бројне друге обредне радње у кући. Једна од њих је бацање ораха по кући и сламе на којој се седи за време вечере: **ораси** се једу са **медом** током вечере (више в. Ивановић Баришић, 2022: 63 и Ивановић Баришић 2022: Белобрешка, Дињаш, Чанад, Поморишје и др., 64). Централна радња јесте бадња вечера на којој се окупљају сви укућани. Она се неретко обавља на поду, на слами. Углавном започиње послуживањем замедљане ракије, а затим следи посна вечера. Од слатке хране ту су **воћни сокови**, **воће** и различите **посне послатице**: „Од пића се користи: вино, ракија, сокови; од воћа: јабуке, ораси, разни слаткиши се ставе у неку посуду и стоје на столу. (...) Колачи (штрудла и др.), воће и сокови се стављају на сто“ (Ивановић Баришић, 2022: Дивич, 73). У понеким местима, као што је то Луговет, није било посебних слаткиша, већ се јело искључиво воће: „Од воћа су се могле ставити јабуке на сто. Раније су се сушиле и користиле шљиве. Јело се На Бадњи дан *гројзе*“ (Ивановић Баришић, 2022: Ланговет, 77). Још једна обредна пракса која се обавља током поподнева или вечери назива се **колиндање**.⁴ Колиндање је радња коју обављају најпре деца, и то неретко деца мушког пола, која се називају коринђаши и која иду од куће до куће, носе звонца и певају обредне песме, а за певање, као награду добијају поклоне. У знак захвалности од домаћице или домаћина добијају мање поклоне у виду **воћа** или **слаткиша**, те понекад и мало новца. На сличан опис наилазимо и у Фенлаку: „Деца коринђају док гори бадњак и за то добијају пакетиће у којима су слаткиши, ораси, нека пара; одраслима се не даје ништа“ (Ивановић Баришић, 2022: Фенлак, 50); „Певали су Рождество и добијали орасе, бомбоне, колаче, а данас и новац који се раније није давао. Сада се скупљају у цркви и иду као већа група. У

⁴ Више о колиндању, тј. о коледима видети у: СМР, 1998: *коледа*.

цркви се кува врућа ракија, а деца коринђају док гори бадњак. Дају им се паре и слаткиши. (...) Сад се дају бомбоне 'салонке' (оне што се стављају на јелку) и новац“ (Ивановић Баришић, 2022: Фенлак, 82); „Па, увек се давало нешто коринђашима, увек. По неко оре, јабуку, како било пре, ја знам сад, Боже, у ово време и чоколаде и поморанце. Сад је модерно“ (Ускату, 2024: Кетфељ, у штампи). И у Златици се обичај спроводио на сличан начин, а деца су добијала орахе, јабуке, слаткише или колаче и новац (више в. Ивановић Баришић, 2022: Златица, 84). У Соколовцу су се раније давали најпре ораси, док су данас обредни елементи измењени: „*Пре се отвори пенџер и фрљииш орасе па ко колико зграби*. Сад улазе у кућу и дају им се чоколаде, бомбоне и паре“ (Ивановић Баришић, 2022: Соколовац, 83).

Божии почиње **Божииним доручком** који се обавља најчешће тек након повратка из цркве. Да би било све слатко, укућани се у Луговети послуже прво *слатким*, тј. *медом* (више в. Ивановић Баришић, 2022: Луговет, 100), док су деца чим устану „добијала да поједу мало меда и попију мало вина“ (Ивановић Баришић, 2022: Луговет, 66). У Дивичу је баба на Божићно јутро децу мазала медом: „*Све не намаже медом и прави крс, ујутру*. Такође, по кашичица меда се узме ујутру после умивања – да се буде слатко ко мед преко целе године“ (Ивановић Баришић, 2022: 70). **Чесница** је божићни колач који домаћица меси на јутро Божића од слатког теста: „*Горњи Банат, они сад праву с корама – слатко. Не, ја правим од хлеба, од хлеба, као хлеб кад месиш и стави се новац у њега*“ (Ивановић Баришић, 2022: Белобрешка, 101); „*Чесница се прави ко слатка погача*“ (Ивановић Баришић, 2022: Белобрешка, 102); „*За чесницу се прави услатко тесто тегљено*. Припремљено тесто се попрска мало машћу и поспе са орасима који су помешани са шећером, а ставља се и суво грожђе, неко ставља и суве смокве исечене“ (Ивановић Баришић, 2022: Ченеј, 104). Скоро у свим селима у којима смо имали саговорнике потврђено је да се чесница премазује медом. Понегде се поред чеснице може ставити на сто и *мед*, иако се већ премазује медом: „*На Божић се меси чесница, то је као погача бесквасна, то није сас кермом⁵ (...) и се баџи једна флашица с медом јел чаша – боркан [тегла] како ми кажемо, (...) меда и то поред колача се баџи тај мед на астал преко ноћи, да биде слатко у кућу. (...) Кад се извади чесница испечена, онда с тим медом се намаже све озгор*“ (Ивановић Баришић, 2022: Луговет, 107); „Чесница се намазивала медом, а понекад се стави и да стоји на столу“ (Ивановић Баришић, 2022: 70, Ченеј). Мед је био важан и када се ломила чесница за време ручка: „*Газдарица кад ломи чесницу сваком даје по парче и притом умочи прст у мед и сваком направи крстић на челу*“ (Ивановић Баришић, 2022: 70 Луговет); „*И чесница исто, кад је печена, ходма врућа, се са медом*“ (Ускату, 2023: Дињаш, у штампи).

⁵ „Керма је локални гласовни лик за уобичајеније герма, кулинарски термин, германизам са значењем 'квасац'“ (Аксић, 2021: 11).

За **Божјићи ручак** је поред чеснице и слане хране обавезно био и неки *десерт*. Најчешће су то биле различите штрудле (са орасима, маком и др.), крофне, пуслице, гурабије и др.: „Слатко зависи од куће до куће – *шта ко зна*, штрудла или неки колачи“ (Ивановић Баришић, 2022: Краљевац, 111); „Од колача се једу штрудле (ораси, мак), крофне.“ (Ивановић Баришић, 2022: Дивич, 109); „Раније су биле пуслице, штанглице, гурабије и др.“ (Ивановић Баришић, 2022: Ченеј, 111). **Колачи** су били и саставни део трпезе која се пре Божићног ручка давала задушју, тј. за мртве, а на овај пример наишли смо у Златици: „*Прије се правили колачи који се на Божић и опет делило за мртви. То се давало колаче и опет је било слатке колач*“ (Ивановић Баришић, 2022: Краљевац, 124). У већини села се правио и **Божјићи колач**, који се уз колач *здравље* мазао медом.

На **други дан Божића** су се у Ченеју и Чанаду посећивали кумови којима се носио **колач**: „Иде се са великим колачем, мада се у последње време носе торте. Колач кумовима обично носе деца. Могу и кумови да дођу и исто носе колач“ (Ивановић Баришић, 2022: Ченеј, 116); „*Доста дуго се носио колач.*“ (Ивановић Баришић, 2022: Чанад, 116). Такође, на други дан Божића давало се и за мртве, а посебно се давао комад **чеснице** поред неког другог **колача**, „теста или торте *даје се задушју за мртве. То уделиш неком. Ми дајемо, углавном, онима који су мало сиромашнији, који немају способности да спреме за Божић. (...) Ако је лепо време да се може ићи на гробље једно парче се однесе, ако не идемо на гробље, ондак остане и се поједе у кући*“ (Ивановић Баришић, 2022: Чанад, 124–125).

За **Нову годину, тј. Св. Василија Великог или Мали Божић, 14. јануара**, обичај је био да се праве мали хлебови од киселог теста звани **закони** или **василице** (*врсуљице, васуљице*). „Дочек Нове године је новија појава. Раније су прављене *василице* и, како су поједини казивачи наглашавали, за њих још није нађена замена у модерним корамма, тако да се оне праве и даље на стари начин – тегљењем. (...) Меси се услатко и за сваког члана уже / шире породице. Кад се испеку, преливају се са шећерним сирупом или са медом, а могу бити и са сувим грождјем“ (Ивановић Баришић, 2022: Ченеј, 127). По горњој површини се „избушкају, а могли су да се премажу и медом, да се поквасе водом и мало посоле“ (Ивановић Баришић, 2022: Белобрешка, 126); „*Мажу се зејтином да порумениду кад се испечеду*“ (Ивановић Баришић, 2022: Дивич, 126); „За Нову годину *василице* је правила наша мати. Она правила исто тако ко *чесницу* и је *сукала ко гибаницу услатко*“ (Ивановић Баришић, 2022: Чанад, 128); „Боцкају са цевчицом са којом се ткало и на коју је био везан црвен конац или са гранчицом са пупољцима узетом са родне воћке. *У подне кад дођемо из цркве, то је било на Нову годину, (...) онда [се] извади са ножом из сваког тога [комада] по мало (...) и то [се] после носи да [се да] кокошкама. Избоде се у виду крста и то јемо.* Праве се три – једна се да сиромашу задушју (дода месо и још нешто), а остале се поје-

ду у кући“ (Ивановић Баришић, 2022: Луговет, 128); „То је на Нову годину. Онда се праву Василице. Исто као чесница, од истог теста, али се увију тако као точак и онда се ставу у плек, исто се пеку, онда кад је печено, опет меда“ (Ускату, 2023: Дињаш, у штампи); „Па василица је неко, како да ти каже мајка, је неко тесто тако, се меси као на пример чесница и онда се сече тако, на пример, нека коцка – ја то нисам правила никад, моја баба, она правила, она правила свашта – тако се сече јена коцка, онда се увати овај крај и овај, и се веже, и онда то тако се мете да се пече. Но, ето то су василице“ (Ускату, 2023: Кетфељ, у штампи). У неким местима се василице деле и по комшилуку, док се у другим не износе из куће (више в. Ивановић Баришић, 2022: Дивич, 126). Скоро у свим испитиваним местима василице се једу за ручак, који се припрема скоро исто као за Божић и након ког се једе и слатко. На сам дан празника припрема се ручак као и за Божић, а уз ручак припремало се и јело се и слатко, најчешће *колачи*. *Слатка храна* користила се и као украс за божићну јелку који су сами правили: „коцке шећера и ораси су се умотавали у ’златни’ папир и стављали на јелку. Е, па, знате како, ондак није било толико чоколаде (...) завијеш у злато и ето како је било“ (Ивановић Баришић, 2022: Краљевац, 85). Поред припремања обредних слатких малих хлебова, у појединим селима се навече уочи овог празника ишло на гробље и носили су се *слаткиши* (више в. Ивановић Баришић, 2022: Дивич, 126).

За празник Богојављење (19. јануар) у Дињашу смо наишли на податак да се обавезно спремају крофне.

СЛАВСКИ ОБИЧАЈИ

Пред славу или Свеца, недељу–две дана почињало се са припремама међу којима је било и припремање слатке хране. По питању припремања слатке хране, у селима северног Баната није се наишло „на било каква правила. У данашње време се праве различите *торте* и ситни колачи по укусу укућана. Сви казивачи су се сећали да некада није било тако, већ су се углавном правиле *итрудле* (у Централном Банату и Поморишју их зову гибанице) од мака, ораха, сира, бундеве“ (Трубарац Матић, 2022: 174).

Слатка обредна храна која се припрема пред славу јесте и *жито*, чија је употреба у селима румунског Баната веома упитна. Ипак, на неколике податке о спремању жита наишло се спорадично у селима јужног Баната, али је највероватније да је припремање жита новијег датума, јер како су сви потврдили оно није обавезно, тј. није део обредне праксе. Начин припреме је следећи: „пшеница се скува, самеле, помеша са орасима и шећером, а могу да се убаце и суво грождје, ванила и рум“ (Трубарац Матић, 2022: 199). У Кетфељу смо наишли на податак само да се спрема кољиво.

У селима јужног Баната давало се задушу вече пред славу. Жене су излазиле на гробље и носиле, поред осталог и *слаткише* које су делиле деци која су излазила на гробље пред велике свеце, јер су у близини живели: „Пре

смо ишли, ми смо били млого деца, па смо се грабили ко ће то да добије“ (Трубарац Матић, 2022: Златица, 187). Пошто сада нема много деце задушшу се даје „кој’ шта има...колаче што спреми за славу, узме од тих колача, слаткиша и од чоколада и ондак то кад се врати с гробља то се да задушшу да не остане“ (Трубарац Матић, 2022: Златица, 187); „Пре се ишло, се носило мало орасе, мало бискуице, нешто, и то тако знаш, и после се дође кући“ (Аксић, 2021: Дивич, Св. Андреј, 19). У старија времена, „по сећањима из детињства“ саговорника, навече, задушшу су се носили посебни колачићи од хлебног теста који су се називали *поскурице*.

У јужном Банату, у већини села се празнује навечерје славе, тј. вече пред славу. Ако је слава мрсна, поред слане хране припремају се и једу и посласице као што су „разни **мрсни колачи** по укусу (некада: штрудле са слатким сиром, салчићи и други колачићи умешени с машћу, дулечница, рахат (ратлук)“ (Трубарац Матић, 2022: 196–197). Уколико је слава посна припремају се и једу „**посни колачи** (раније: штрудла од ораха и мака, крофне, дулечнице, рахат)“ (Трубарац Матић, 2022: 197).

На Велики дан или први дан славе, пре подне се позивају гости на ручак тако што домаћица припреми *замедљану ракију*, а потом неки млађи мушки члан породице, домаћин или деца иду по селу од куће до куће и позивају њоме и *колачићима* госте: „И ондак око подне, ја знам кад сам била дете, моја мама замедља ракију, знате, замедља ракију, и правиле су неке тако колачиће, а све од брашна, лепо се печеду, лепо колачићи. И ондак нам дали торбе оне од вуне, знате, биле торбице мале и за децу, и ту стави колаче, и ондак не тера да вичемо госте, тако је било пре. Значи, видите, ставите тај колач и послужи се сас врућом ракијом” (Белобрешка, Св. Никола); „Па ми позивамо, правимо врућу ракију, пре се месио и колач, по један мали колач, па си сваком дао и колач и ракију, си га позвао, позво са ракију. Е сад колач више се не меси, него идемо само са ракијом и позивамо” (Белобрешка, Св. Петка); „Е пре се ишло. Знаш како се праила, један колач овако и пола литре ракије се носило код кога оћеш да вичеш, а сад то све...” (Дивич, Св. Андреј); „Па најмлађи иде сас флашом и... Пре смо носили и колаче. Колач, колико мери имамо да зовемо, фамилије, толико колача у торбу, пре торба се носила на раме. У торбу се ставе колачи, флаша ракије и иде, зове се. Па у подне, пре подне, да дођу на ручак” (Дивич, Аранђеловдан) (Аксић, 2021: 17, 18). Замедљана ракија се припрема тако што домаћица „упржи мало шећера и када шећер пожути, прелије га ракијом. Та слатка и врућа ракија се спакује у кечане торбе (ткане и ’нашаране’) заједно са колачићима које је домаћица тог јутра направила“ (Трубарац Матић, 2022: Златица, 201).

На сам дан Свеца, Велики дан, поред остале хране, за ручак се припремала и јела *слатка храна*, међу којом је најчешће био, у северном Банату компот од бресака или шљива, као и различите посласице. Раније су се од посласица правиле штрудле и крофне: „И током посне славе (...) *посни*

ситни колачи, а раније су се правиле и *штрудле* (Белобрешка, Св. Лука): 'И колачи, пре се праила штрудла, није било слатке колаче. Штудла са маком, са орасима, са рахатом, то је било пре се правило посно. Посно без јаја или, кој оће, може крофне посне да се праву. (...) (Белобрешка, Св. Никола)' (Аксић, 2021: 16).

Слаткиши су имали своју функцију и у даривању током доласка и испраћања гостију са славе. Када су долазили гости, у јужном Банату, они су на дар домаћинима доносили неко пиће или слаткише уколико је у кући било деце: „Када дођу гости често не доносе никакве скупе поклоне, већ то обично буде флаша ракије, вина, а ако у кући има деце, онда се обавезно доноси и нешто слатко (чоколада, кекс, сок)“ (Југовет, Трубарац Матић, 2022: Соколовац, 201); „’Шта да вам кажем. Може да донесу опет тако једну чоколаду, ил ти ја знам, знате, код нас сад вина, ракије – то има“ (Аксић, 2018: Белобрешка, 18). Као врста одуживања и „како би се направио обредни круг добијања и давања“ (Аксић, 2018: Белобрешка, 18), гостима се, пред њихов одлазак са славе „спакују пакетићи од преосталих слаткиша и хране (Чанад, Ченеј, Дињаш)“ (Трубарац Матић, 2022: 179); „Кад испраћамо госте, ондак може да и ставимо, никад не иде се празно. Ставиш неко парче рибе, штудла, не иде празан кући. За децу, па се да бомбоне, ондак било пре, а саде су чоколаде и има свакојаке феле слаткиша, и се купи, и није то проблем“ (Белобрешка, Св. Никола) (Аксић, 2021: 18); „’Даш колаче, помало им даш штудле, а волу пасуља, и то им метем, и сарме, и рибе и дам, али кад и дам“ (Дивич, Св. Андреј) (Аксић, 2021: 18).

Такође, **слаткиши** се носе и на гробље после ручка, на дан славе: „после ручка домаћица иде на гробље, на које носи *један мали пакетић* од преосталих слаткиша и *фрталче ракије* (око два и по деци); понесе и вино и свећице. (...) Овиме је обележавање славе окончано“ (Трубарац Матић, 2022: Чанад, 179).

И на трећи дан славе (ако се рачуна и навечерје), тј. на појутрицу давало се задушну излажењем на гробље или постављањем одређене хране у самој кући: „’И ту се јело, се пило, и трећи дан се да задушну, све што остане. Остане **штудле**, обично штудле се праве и **крофне**, то је посно, то може да се праи посно’ (Дивич, Св. Андреј)“ (Аксић, 2021: 19); „’Ондак појутрица за мртве се да. Ондак опет се купимо сви и праимо, ил је мрсно, мрсно се праи, ил је посно – посно. И праимо те крофне, је ли, праимо нешто, се кади, се кади мртвима“ (Аксић, 2021: Стара Молдава, 19).

СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ

Свадбени обичаји састоје се из три сегмента – предсвадбених обичаја, обичаја на дан свадбе и обичаја после свадбе, а у оквиру њих се, поред бројних обредних радњи, припрема и храна. Храна има значајно место у свадбеној обичајној пракси.

Припреме за свадбу почињу у четвртак и тада „обе породице почињу да припремају храну. Послови око припреме хране се, по правилу, деле на женске и мушке. Женски чланови обе породице задужени су за припрему првенствено **торти**, **колача** и других **слатких послужења**, док послове око припреме меса и месних јела домаћини неретко поверавају (и плаћају) искусном мушкарцу који је учио и / или познаје месарски занат“ (Богдановић, 2022: Соколовац, 254). **Торте** су посебно биле обавезни део слатког послужења: „И онда су знали на пример колко персоне ће бити, се рачунало ми се чини на шест или на четири. Четири или шест персоне – једна торта. Онда тако је било, ту смо шест персоне се стави торта, онда тамо даље друга фела торте, и онда ја гледим они колко су добили, мењамо једни са другима и, значи, између... (А ко је правио те торте?) ИА: Те торте... Некад се правило, значи, код мене ће бити свадба. Дођу родбина, комшије, и онда ту се прави. Значи ми између нас, то је било некад. А сад, правиш команд...“ (Ускату, 2023: Дињаш, у штампи); „У Кетфељ је био један луд обичај. У Кетфељ се дало и подне и вечера.= (Значи и подне и вечера. Вечера у које време?) =Па, се даје у 9–10 сати. (А шта се све припремало?) Па, на пример, у подне се кува супа са сосом, меса и кромпира, и то све лепо са сосом, и се мете печење. И онда после се стави торте. (...) (Су пекли и кобасице увече?) Да. Торте се, опет се метле на астал“ (Ускату, 2023: Кетфељ, у штампи); „То кад девојка побегне, ондак сутридан свекар, свекрова зове жене, комшинице туне и родбину. Се праву колачи, се даје ракија, слатка и свашта, шта имаш“ (Марковић, 2023: Рудна, у штампи). У Кетфељу су се и за веридбу припремале торте.

У обредну слатку храну спада **погача** од слатког теста која се у Дињашу, након извођења младе из куће ломи изнад њене главе: „Њу припрема и доноси свекрва, а дели се на онолико делова колико је присутних у / испред просторије“ (Богдановић, 2022: 260).

Следећа обредња радња која се врши при уласку младе у младожењину кућу јесте подизање три пута и окретање накоњчета (малог детета), што би требало да утиче на плодност младенаца. Након извршавања ових обредних радњи, млада у Белобрешки „том приликом целива и дарује“ накоњче „кошуљицом, тканом торбом и слаткишима“ (Богдановић, 2022: 268).

Као и када су у питању ручкови за већ поменуте празнике и празничне дане, тако се и свечани свадбени ручак састоји, између осталог и од **посластица**, најчешће колача и торти (више в. Богдановић, 2022: 250).

Поред даривања младенаца различитим поклонима, дарује се и кум када одлази са весеља. Он „на поклон добија кошуљу и / или храну (печење, торту, ракију / вино...)“ (Богдановић, 2022: Златица, 266).

*

СЛАТКА ОБРЕДНА ХРАНА

Мед је један од најзначајнијих елемената, посебно божјне хране. Он „се сматра божанским, благословеним даром природе, еликсиром живота“, те је тако и обавезно „задушно и жртвено јело, симбол плодности, здравља, берићета 'слаткоће' живота, лепоте, среће“ (СМ, 2001: 351) и др. Мед је део многих обичаја, па и оних који се обављају на Бадњи дан и Божић. На Бадње вече мед се једе заједно са орасима који су такође хтонично јело (СМР, 1970: 200), што значи да су и мед и ораси намењени мртвима, односно прецима (Ивановић Баришић, 2022: 69). Затим, мед се стављао на место где се засече бадњак на Бадње јутро. Ораси са медом једу се током Бадње вечере скоро у свим истраживаним селима.

На Божићно јутро, сви су се послуживали прво медом, а после умивања се узимала кашичица меда „да се буде слатко ко мед“ преко целе године. Такође, баба је децу мазала медом унакрст по челу. Мед се стављао на сто поред чеснице, да преноћи да би све било „слатко у кућу“. Чесница се скоро у свим испитиваним селима премазивала медом. Када се ломи чесница, газдарица умочи прст у мед и онда намаже свакога по челу у облику крста.

Замедљана или медна ракија је слатко алкохолно пиће које се прави од ракије и меда. С обзиром на то да су и ракија и мед чести и важни елементи обичаја, оваква ракија има своје посебно место у славском обичају, као и у божићним обичајима, дакле, онима обичајима који се посебно тичу предака.

„Позивање на славу је један од важних сегмената читавог славског обреда. На славу се позива на сам дан славе“, а „током ове обредне радње важну улогу игра ракија. * Замедљану ракију, врућу, и колачиће који се праве од теста, тј. брашна, и лепо се печеду најчешће су деца носила у вуненим торбицама и с њима су позивала госте“ (Аксић, 2021: 18). Данас се овај обичај углавном избочио. Замедљану ракију је газда медљао и на Бадње јутро и са њом одлазио у бадњаке. Такође, кува се „слатка ракија“ кад девојка побегне из куће код свекра и свекрве.

Ораси се са медом једу током Бадње вечере. Такође, дају се и као награда за коринђање, а за Бадње вече се и бацају по соби унакрст. Умотавали су се у златни папир и стављали на јелку као украс.

Варица је кувано жито, тј. пшеница, у облику целог зрна или у виду каше, али обавезно заслађено са шећером или медом. Једе се на Св. Варвару, 17. децембра и симболизује плодност.

Жито се ретко и само понегде припрема за славу као пшеница која се кува и самеле, а затим помеша са орасима и шећером. Понгде се додају и суво грожђе, ванила или рум (Трубарац Матић, 2022: 199). Кољиво се спрема за славу. У понеким селима жито се кува и за Светог Николу.

Слатки обредни хлебови или колачи намењени укућанима и домаћинству: *здравље, василице (врсуљице, васуљице) или закони, чесница,*

погача од слатког теста која се ломи млади изнад главе, *колачићи / хлебчићи* којима се позива на славу.

Здравље је слатки обредни хлеб који се спремао на Бадњи дан, а јео на Божић. Он се *по површини (се) засече и унутра се убацивало мало шећера или меда да би било све здраво и слатко*.

Божићни колач се пекао на Божић и као и здравље премазивао се / преливао се медом.

Василице (закони, врсуљице, васуљице) се праве за Нову годину. Праве се тегљењем, *услатко* и кад се испеку преливају се са шећерним сирупом или медом, а могу бити и са сувим грожђем. Једу се након ручка, а праве се са медом и од теста као за чесницу.

Поскурице су посебни колачићи од слатког хлебног теста који су се носили задушу на гробље.

Чесница је божићни колач од слатког теста. Прави се на Божић ујутро, а стављају се шећер, ораси, суво грожђе, суве смокве и др. и премазује се медом. Другог дана Божића давао се задушу комад чеснице и још понеки колач. О томе колико је важна и распрострањена чесница сведочи и следећи исказ забележен на терену: „Свака једна српска кућа прави чесницу“ (Ускату, 2024: Дињаш, у штампи).

Погачу од слатког теста припрема свекрва, а ломи се млади изнад главе при изласку из куће.

Колач (слатки) носи се на други дан Божића куму.

Шећер или коцка, један су од првих и најважнијих састојака и обредне и необредне слатке хране. Водом и шећером, тј. слатком водом жена дочекује мушкарца са бадњаком и онда иде за њим и маже кваке са овом слатком водом, те каже: *да се лепи како се лепи шећер и вода за ову браву тако да се лепу прво здравље, срећа, новац и све ово друго за кућу, да се пате деца, марва*. Коцке шећера и ораси – умотавали се у златни папир и стављали на јелку, као украс.

ПОСЛАСТИЦЕ / ДЕСЕРТ

Посластице, најчешће различите врсте колача, праве се у различитим тренуцима славских, божићних и свадбених обичаја и једу се за обредни ручак / вечеру. Тако се, поред десерта који иде уз главне ручкове и вечере, на пример, преостале послатице од славског ручка, носе на гробље. Слатки колачи који су се правили на Божић давали су се задушу пре Божићног ручка. Крофне су се спремале и за Богојављење, а колаци су се правили и кад девојка побегне од куће. Ради сликовитости износимо и неколико извода из транскрипата: „Слатко зависи од куће до куће – *шта ко зна*, штрудла или неки колаци“ (Ивановић Баришић, 2022: Краљевац, 111); „Од колача се једу штрудле (ораси, мак), крофне“ (Ивановић Баришић, 2022: Дивич, 109); „Раније су биле пуслице, штанглице, гурабије и др.“ (Ивановић Баришић, 2022: Ченеј, 111).

1. **Мрсни колачи** и посласице – штрудле са слатким сиром, салчићи и други колачићи умешени с машћу, пуслице, штанглице, дулечница, рахат (ратлук) јели су се уз ручак или вечеру за славу и Божићне празнике, као и за свадбу, с тим што су се уз њих спре-мале и торте за свадбу.
2. **Посни колачи** и посласице – штрудла са орасима, маком и бун-девом (у Централном Банату и Поморишју их зову *гибанице*), крофне, дулечнице, рахат, компот од бресака припремали су се најчешће за навечерје посне славе, за славу, Бадњи дан и Бадње вече. На појутрицу, трећи дан славе обично се јело од колача све оно што остане или се поново правило. Поред ових посласица, ту су и воће и воћни сокови који се једу и пију за посне дане, посебно за Бадњу вечеру. Резанци са маком јели су се за Бадње јутро, а по њима се посипао шећер.
3. **Торте** су за свадбу биле у понеким селима обавезне и то и за ручак и за вечеру су се постављале. Жене су почињале још у четвртак са припремама посласица за свадбени ручак. Торте су се правиле и за Божићни ручак, али су се припремале и за веридбу.

СЛАТКИШИ

Различити слаткиши су део обредне праксе и њима се најчешће дарују деца, гости или се намењује покојницима. Тако се носе задушу на гробље на Нову годину, увече. Колачи, слаткиши, **чоколаде**, **бискуице**, **бомбоне**, ораси – давало се задушу за славу, деци која живе ту у близини гробља, па се скупе. Слаткишима млада дарује наконче. Чоколада, кекс и сок доносе се деци када се долази на славу и даје се гостима када одлазе, ако имају деце. Такође, за Материце су слаткиши давани деци као откуп, а и као награда за коринђање. Поред даривања понека слатка храна и слаткиши, као што су коцке шећера, ораси и бомбоне служили су и за украс.

НОВИЈЕ ПОСЛАСТИЦЕ

Када је у питању данашњица, из разговора са терена можемо приме-тити да се обрадна храна скоро и није променила. Оно што је доживело делимичну или потпуну трансформацију, тј. губљење, јесу посласице и слаткиши, те ћемо о њима рећи неколико речи.

Посласице за обредни ручак / вечеру: уместо резанаца с маком, различитих штрудли и крофни, данас се праве, а неретко и купују *ситни колачи са маргарином* и *торте*: „Сад више ове слатке колаче праву младе. Моја праунука, моја, она воли то да праи колачи и то. (Стара Молдава)“ (Аксић, 2018: 20). Колачи и торте – незаобилазни су део свадбеног, славског и новогодишњег ручка. Уместо поскурица, колачића који су се носили задушу на гробље, данас се носе колачи спремљени за славу. Такође, данас се

уместо старих посласлица, као што су штрудле, крофне и др., припреманих код куће, најчешће наручују и купују готови ситни колачи. Десерт се једе за Божићни ручак, а уместо старих посласлица данас се све чешће срећу торте и ситни колачи.

Торту посебно издвајамо, јер она у понеким обредним радњама има и свој посебни статус дара, нечега значајнијег и односу на друге посласице. Тако се кум на испраћају са свадбе дарује тортом, а поред осталих посласлица жене припремају и сада обавезне торте за свадбени ручак у скоро свим селима. Уместо слатког колача данас се куму носи торта на други дан Божића. За Божићни ручак све је чешће да се спремају торте као посласлица. Поред осталих посласлица жене припремају и обавезне торте за свадбени ручак. Данас се торте купују и за славски ручак. И за Божићни и новогодишњи ручак једу се торте за десерт.

Слаткиши се дају гостима када одлазе са славе, као дар деци, с тим што су се раније давали колачи, штрудле или евентуално бомбоне, „док се данас чешће дају *чоколаде*, или пак неки други куповни слаткиш“ (Аксић, 2021: 18). И када гости долазе на свадбу, ако у кући има деце њима се доносе чоколаде, куповни сокови и слично. Накоњче, дете које млада окреће током свадбеног обичаја, дарује се слаткишима. О томе колико се данас обичаји мењају и губе, а што је условљено друштвеним променама различите врсте, сведочи и казивање саговорника из Дивича у вези са давањем задушју на навечерје славе: „Носимо вино, купимо слаткише, али нема кој деца, сад нема, пре ишла деца, купимо слаткише и ондак идемо ставимо тамо код наших мртвих, прелијемо, прелијемо, носимо свеће... (...) Па наменимо, да буде за душу, да примиду и тако наши мртви и слаткише, слаткише носимо, шта да носим, друго не носим. Оставимо по једну бомбону, по два шта носимо тамо и ово однесемо, дамо кога видимо, неку децу, или неке, дамо (Дивич, рођ. 1953. у Дивичу)“ (Трубарац Матић, 2022: 190). Уместо поскурице, хлебних колачића који су се носили задушју на гробље, данас се носе *колачи спремљени за славу, куповне бомбоне и чоколадице*. Колачи, различити слаткиши, чоколаде, кекс, бомбоне и друго давали су се деци када се на дан славе оде на гробље и даје задушју, док данас узимају сви, да не остане. Такође, и коринђашима се данас све више дају *чоколаде и бомбоне*, тј. куповни слаткиши, што је потврђено у скоро свим селима. Дакле, овде примећујемо и промену у актерима обреда, а не само у храни.

Закључне цртице

За крај бисмо истакли да се кроз овај преглед може пре свега уочити значај слатке хране, како оне обредне тако и оне необредне, као елемента који доприноси целовитости одређених традиционалних обичаја. Затим се

може приметити да већина слатке обредне хране има и функцију обредног предмета којим се нешто премазује, помазује, чашћава, позива и др., а посебно је истакнута улога ове хране у повезивању са прецима. Кратак преглед генезе слатке хране и слаткиша у оквиру свадбе, славских и божићних празника даје нам увид у општедруштвено стање проузроковано продором либералног капитализма: мањак времена за породичне активности и тиме упражњавање традиционалних обичаја / обреда, запосленост ван куће и села (тј. дневне миграције), старост и проређеност сеоског становништва, што све подразумева немогућност припремања хране и, у крајњем случају, доводи до обесмишљавања упражњавања одређених обредних радњи. Све поменуто довело је до трансформације, па понегде чак и губљења одређене хране и промене актера, али је важно да се обичај у својој суштини ипак очувао, те да је чак и функција саме слатке хране, као једног од елемената обичаја и обреда, очувана.

Дакле, оно што представља најстарији и најдубљи слој традиције – исхрана, најчвршће је укоренењено у народу, па самим тим и у његовим обичајима. У оквиру традиционалне слатке исхране истичу се мед и ораси, који нису случајно одабрани да чине спону са прецима, будући да је народ одвајкада учовао њихова лековита дејства која посебно доприносе плодности. Представљено је само још једно сведочанство тога да у традицији не постоји једносмерност већ кружни принцип („живота магијски круг“ Н. И. Толстоја) – веза са прецима подразумева истовремено и усмеравање ка потомцима.

Литература

- Аксић, 2018: Н. Аксић, Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској клисури (Румунија). Ниш • Темишвар: *Исходишта*, 4, 9–28.
- Аксић, 2021: Н. Аксић, Терминологија исхране у обредној пракси везаној за Крсну славу код Срба у Дунавској Клисури (Румунија). Ниш • Темишвар: *Исходишта*, 7, 9–24.
- Богдановић, 2022: Б. Богдановић, Српски свадбени обичаји у румунском делу Баната, у: *Срби у Румунији. Том II. Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*. Темишвар • Београд: Савез Срба у Румунији • Етнографски институт САНУ, 227–290.
- Ивановић Баришић, 2022: М. Ивановић Баришић, Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија, у: *Срби у Румунији. Том II. Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*. Темишвар • Београд: Савез Срба у Румунији • Етнографски институт САНУ, 5–145.
- Трубарац Матић, 2022: Ђ. Трубарац Матић, Славски обичаји међу Србима у румунском Банату, у: *Срби у Румунији. Том II. Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*. Темишвар • Београд: Савез Срба у Румунији • Етнографски институт САНУ, 147–225.

Ускату, 2024: М. Р. Ускату, Приказ теренских истраживања и прикупљене грађе у румунском делу Баната, Дињаш, Кетфелъ, у: *Исхрана у огледалу обредне праксе Срба у Војводини и румунском Банату. Етнолингвистички транскрипти и коментари*. Нови Сад: Матица српска, у штампи.

Марковић, 2024: Б. Марковић, Рудна, у: *Исхрана у огледалу обредне праксе Срба у Војводини и румунском Банату. Етнолингвистички транскрипти и коментари*. Нови Сад: Матица српска, у штампи.

Nina V. Aksić

RITUAL AND NON-RITUAL SWEET FOOD AND SWEETS CHRISTMAS, PATRON SAINT AND WEDDING AMONG SERBS IN THE ROMANIAN BANAT

Summary

The presentation will feature sweet food ritual, non-ritual and sweets, as well as its role and place in Christmas, Patron Saint and wedding customs among Serbs in the Romanian Banat. The presentation will be segmented into two larger parts, the first part of which will be a mention of sweet food in the context of customs, i.e. ritual actions, while in the second part of the paper, each type of sweet food will be singled out individually and more comments will be made about it. An important feature of the work is drawing a parallel with today's situation on the ground and comments regarding the type and method of preparing sweet food within the framework of this custom today. The material with the help of which the review was made was collected in the villages of the Romanian Banat, by the team of The Institute of Ethnography SASA, as part of the project *Research on the Culture and History of the Serbs in Romania* and the team of the projects *The culture of nutrition in Vojvodina through ceremonial practice. Linguistic and ethnological aspect* and *The culture of nutrition in Vojvodina. Linguistic and ethnological aspect*, owned by Matica srpska. The aim of this work is to show the importance and place of sweet food in the mentioned customs, to indicate its ritual and non-ritual function, as well as to present the changes that occurred due to socio-economic circumstances.

Key words: sweet food, Christmas customs, Patron Saint customs, wedding customs, Serbs in the Romanian Banat.

СЕКУЛАРНИ И РЕЛИГИЈСКИ АСПЕКТ СВАДБЕНИХ ОБИЧАЈА КОД СРБА У РУМУНИЈИ

У раду се на основу теренске грађе настале у периоду од 2016. до 2019. године у оквиру вишегодишњег пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, разматра друштвена и магијска функција свадбених обичаја. Циљ рада је да прикаже секуларни и религијски аспект обичаја који прате склапање брака код Срба у Пољадији, Поморишју, Бантаској Црној Гори, Дунавској Клисури и централном делу Западног Баната, те да се продискутује њихов међуоднос.

Кључне речи: Румунија, свадбени обичаји, Срби, друштвена функција, магијска функција.

Увод

Традиционални облик свадбе код Срба³, као и већине других народа, може се одредити као сплет религиозно-митолошких радњи и обреда, правних обичаја, утврђених правила понашања, прожетих фолклорним творевинама, као што су песма, игра и сценско-театарски прикази (Пантелић, 2002: 12). Обичаји који прате све етапе склапања брака – од предсвадбених обичаја, преко обичаја на дан свадбе до обичаја после свадбе⁴ – садрже елементе и секуларног и религијског обреда, односно имају двојаку функцију:

¹ bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

² Текст је резултат истраживања на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар) и рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години, број Уговора: 451-03-66/2024-03/200173, од 05.02.2024.

³ Традицијска свадба оквирно обухвата период од завршетка Другог светског рата до почетка осме деценије прошлог века.

⁴ Садржински, свадба је скуп ритуално разрађених сегмената који се одвијају сукцесивно (Златановић, 2003: 24). Традиционално склапање брака чине три веће целине: *предсвадбени обичаји*, *обичаји на дан свадбе* и *обичаји после свадбе*. Све три целине свадбених обичаја изводе се према правилима која су прихваћена од стране групе или појединаца које их практикују, са циљем да се „устопаве повољни или бар избегну неповољни односи са натприродном, оностраним реалношћу“ (Бандић, 2004: 225). Наведени сегменти образују „јединствену ритуалну целину у оквиру које сваки од њих има свој назив и извесну самосталност и заокруженост“ (Златановић, 2003: 25).

1) друштвену и 2) магијску. Прву од њих дефинише чињеница да већина свадбених обичаја има изразито друштвени карактер (Бандић, 2004: 242), јер се склапањем брака не успоставља веза само између двоје младих, већ и између две породичне / друштвене заједнице. Наиме, одлука члана заједнице да ступи у брачну везу један је од преломних момената у животу сваког појединца, али и шире заједнице, јер тим чином долази до прегруписавања, односно нарушавања постојеће друштвене равнотеже (в. Златановић, 2007: 14). Као „веома разуђени и разрађени, дуго планирани и припремани приватни ритуали на јавној сцени“ (Златановић, 2007: 37), свадбени обичаји су прилика да њени актери прикажу своје материјално стање, друштвени статус, родбинске / пријатељске релације са другим учесницима и сл. Стога се свадба у народу третира као важан друштвени чин / свечани догађај који се годинама памти и о којем се дуго и надалеко прича. С друге стране, магијски подтекст свадбених обичаја присутан је у свим његовим фазама. Разрађена и садржајна обредна активност, у чијој је основи магијско-религијска пракса са првенствено заштитном улогом, налази се у готово свим сегментима циклуса свадбених обичаја. Секуларни и религијски аспект свадбених обичаја нису дијагонално различите категорије / бинарне опозиције

јер постоје значајне зоне међусобних прожимања и преклапања. И један и други садрже неупитна начела, односно квалитет светог. У најопштијем, религијски ритуал односи се на „онај“ свет и тежи да га покрене да би утицао на овај. Секуларни покреће овај и само овај свет. Заједнички циљ и једног и другог је, међутим, да утичу на овај свет. Традицијска свадба има јачу религијску потку и према својим најважнијим одликама може се посматрати као религијски ритуал (Златановић, 2003: 20–21).

Досадашња истраживања свадбених обичаја код Срба у Румунији⁵ показала су да обичаји који прате склапање брака имају сложenu и стабилну структуру / садржај, те да се у њиховој основи налазе елементи и секуларног и религијског ритуала. У више наврата (Богдановић, 2019, 2020а, 2020б, 2021, 2022; Трубарац Матић, 2021; Крстић, 2015) указивано је на друштвени и магијски карактер свадбених обичаја које је у периоду од краја Другог светског рата до почетка 80-их година 20. века практиковала српска национална мањина у селима Пољадије, Поморишја, Бантаске Црне Горе, Дунавске Клисуре и централног дела Западног Баната. Троделна структура

⁵ Један од најзначајнијих пројеката у оквиру кога се врши систематско истраживање српских свадбених обичаја у Румунији јесте *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији, под руководством проф. др Михаи Радана. У периоду од 2016. године до данас прикупљена је обимна и драгоцену теренска грађа која представља основу за писање и овог рада. Рекогносцирање терена спроводе сараднице Етнографског института САНУ др Милина Ивановић Баришић, др Ђорђина Трубарац Матић, др Нина Аксић и др Бојана Богдановић.

свадбених ритуала⁶ прожета је, у свим својим деловима, поступцима који би се могли окарактерисати као „конгломерат црквених правила, моралног кодекса средине и вековима понављаних народних обичаја“ (Марковић, 2017: 27). Другим речима, за српске свадбене обичаје у румунском делу Баната може се рећи да, с једне стране рефлектују друштвену стварност (у најширем смислу те речи), док с друге стране осликавају религијска и магијска уверења заједнице која их практикује. Научни закључци, изведени на основу постојеће теренске грађе, показују да први – *друштвени* – аспект дефинишу две основне чињенице: 1) доминантна структура традиционалних свадбених обичаја код Срба у Румунији дубоко је „уроњена“ у систем патријархалних релација у чијим се основама налазе хијерархизације бинарних парова (јако-слабо, доминантно-потчињено, исправно-погрешно, чисто-нечисто, горе-доле) које најзад изводе пар мушко-женско (в. Стојановић, Зеба и Марков, 2014: 93) и 2) српска заједница у Румунији је мањинска етничка група која живи у оквиру већег политичког друштва, чији су припадници у физичком и/или културалном погледу различити од осталих група у том друштву/ држави, и које су у различитој мери подвргнуте неједнаком и неправедном третману од стране друге групе или других група (Недељковић, 2007: 31). Други – *магијски* – аспект почива на уверењу да је сврха брака стицање (мушког) потомства, те да је свадба, као један од најважнијих, преломних ритуала у животном циклусу сваког појединца, време опасности, испуњено појачаним деловањем злих и нечистих сила (в. Бандић, 2004: 241–246). Стога се магијски поступци практиковани у српским свадбеним обичајима у румунском делу Баната могу груписати у две веће целине: 1) магијске радње везане за култ плодности и 2) заштита учесника (превасходно младенаца) од злих сила.

На основу теренске грађе прикупљене у оквиру вишегодишњег пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* (у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији),⁷ у наставку рада

⁶ Традиционално склапање брака код Срба у румунском делу Баната чине три веће сукцесивне целине: предсвадбени обичаји, обичаји на дан свадбе и обичаји после свадбе. Циклусу предсвадбених обичаја припадају све радње од упознавања младенаца до дана венчања. У њих спадају: упознавање младенаца, гледање куће, просидба, позивање на свадбу, припреме за свадбу, преношење младине спреме, момачко / девојачко вече и др. Процес склапања брака кулминира у обичајима на дан свадбе. Поред бројних локалних разлика у њиховој структури, могуће је издвојити и неке уобичајене елементе: окупљање сватова, долазак по младу, преузимање младе, одлазак на венчање, склапање црквеног / грађанског брака, свадбено весеље, улазак младе у младожењину кућу, испраћај сватова итд. Један од најраспрострањенијих обичаја који се практикују у данима који следе након склапања брака јесте посета орођених породица. Прославом Младенаца (22. марта) круг свадбених обичаја се затвара (в. Богдановић 2022: 244–272).

⁷ Теренска истраживања српских свадбених обичаја у оквиру наведеног пројекта започета су 2016. године у централном делу Западног Баната, у селима Дињаш и Ченеј. Следеће, 2017. године, теренска истраживања спроведена су у селима Белобрешки, Дивичу и Старој Молдави (Дунавска

ће бити детаљније указано на секуларни и религијски аспект свадбених обичаја код Срба у Румунији, односно на друштвену и магијску функцију ритуала који прате склапање брака.

Друштвена функција свадбених обичаја

С обзиром на то да се склапање брака у српском народу третира преваходно као колективан чин и пре би се могло окарактерисати као успостављање везе између две породичне заједнице него као удруживање два индивидуума (Бандић, 2004: 241), поступци који имају изразито друштвени карактер / функцију присутни су у свим сегментима свадбених обичаја које практикује српска етничка заједница у румунском делу Баната. Према критеријуму бројности и учесталости, у троделној структури свадбених ритуала (предсвадебни обичаји, обичаји на дан свадбе и обичаји после свадбе) примарне су (не и једине) оне радње којима се: 1) истиче припадност српској етничкој групи, 2) приказује материјални статус појединца / породице, те 3) указује на међусобне релације учесника свадбеног церемонијала.

1. Истицање припадности српској етничкој групи

Посматрано из перспективе српске националне мањине у Румунији, која свој положај препознаје као „осетљив и потенцијално угрожен“ (в. Богдановић, 2022: 234), разумљиво је и очекивано да једна од примарних друштвених функција свадбених обичаја буде истицање припадности српској етничкој групи. Наведена функција се као доминантна појављује на самом почетку циклуса свадбених обичаја – конкретније у његовој првој фази, када се врши одабир брачног партнера. Наиме, све до краја 70-их година 20. века у посматраним српским заједницама практикована је етничка ендегамија. У највећем броју случајева, одабир једне особе као брачног партнера (било да је одлуку доносила породица или будући младенци) био је условљен припадношћу истој (српској) етничкој заједници (Богдановић, 2022: 233). Примарна функција формирања брачне заједнице између супружника исте (српске) етничке заједнице у посматраној више националној и мултикултуралној средини била је „стабилизација етноса“ и спречавање процеса асимилације (Богдановић, 2022: 234).

Клисура). Године 2018, рекогносцирање терена спроведено је у селима Краљевац, Чанад и Фенлак. У географском смислу села Чанад и Фенлак припадају Поморишју, док је село Краљевац део Банатаске Црне Горе. Следеће, 2019. године, терен је рекогносциран у селима Соколовац, Луговет и Златица (Пољадија). У територијалном смислу сва наведена места припадају румунском Банату који представља изузетно важну област са становишта српског етнокултурног и етничко-етногенетског простора већ од давне прошлости. (Тодоровић, 2017: 466). Рекогносцирање терена спровеле су сараднице Етнографског института САНУ др Милина Ивановић Баришић, др Ђорђина Трубарац Матић, др Бојана Богдановић и др Нина Аксић.

Гледало се то раније. Нису Српкиње баш тако лако ишле за Румуне. Да се не би мешале куће. И мом сину су се подсмевали јер му је отац био Румун. (Луговет, ж. 77 г.)

Пре се то баш гледало. Иако смо живели јако добро као пријатељи, као комшије у село, али се нисмо мешали као брачни парови. Тако смо држали на веру. Сада су се Срби изгубили јако много због таквих бракова са Румуни, Чехи – Пемци, ми их тако зовемо, па чак и Роми са којима раније уопште није било бракова, ма какви. Данас деца не поштују старије, не поштују кућу, не поштују свеце. И саде се губиду обичаји. (Златица, м. 69 г.)

Пре су тражили свако своју веру да узмеду. (Златица, ж. 75 г.)

И у наредним етапама процеса склапања брака постоји низ ситуација које учесници свадбених церемонија користе као прилику да истакну припадност српској етничкој групи. Највећи број пригода налази се у централном делу циклуса свадбених обичаја – обичајима на дан свадбе – када и број актера достиже свој максимум. Неке од њих су: припрема / служење хране „као у Србији“, извођење српских песама / игара, даривање главних протагониста (младенаца, кума, старог свата итд.) поклонима набављеним у матици и друго. Наведено илуструју следећи искази саговорника:

Ја сам за своју свадбу све купио у Србији, од поклоне до хране. И музика ми је била из Србије. Тако сам хтео, тако ми било драже. (Соколовац, м. 70 г.)

Свадбени ручак је био као код Србина. (Соколовац, ж. 92 г.)

2. Приказивање материјалног статуса

Организација свадбе, те спровођење свих обичаја који прате процес склапања брака, изискује велику количину новца и представља значајан материјални трошак првенствено за породице које жене сина / удају ћерку, али и за све друге актере свадбеног церемонијала. Материјални услови живота, као и у свим другим приликама, одређују не само обим свадбеног веселја и забаве, већ и структуру / садржај готово свих ритуалних сегмената.⁸ Другим речима, обичаји зависе од сталеза коме младенци припадају – да ли је занатлија или паор, виноградар или слуга, трговац или калфа, чиновник или радник, официр или ученик (Марковић, 2017: 27). Следећи ритуални сегменти циклуса свадбених обичаја су прилика да учесници свадбених обичаја прикажу лични / породични материјални статус:

⁸ Иако свака породица настоји да поштује све народне обичаје и свадбу обави према традиционалним правилима, постоје ситуације у којима то није могуће. У случајевима када материјалне прилике породица не дозвољавају организовање „праве“ свадбе, свадбена веселја се јављају у редукованом облику или, пак, изостају. Примера ради, „велика ракија“ је облик свадбеног веселја које се организује након што сиромашнији момак, уз претходни договор двеју породица, доведе девојку са прела / корзоа у кућу. Према својим могућностима, породица младожење припреми ракију и храну те позове родбину, пријатеље и комшије на веселје. Овај обичај је остао забележен и у народној изреци *С ћошка мање трошка* (в. Богдановић, 2022: 242).

- *просидба (прошевина / веридба / уговор)*: прва прилика да се шири друштвена заједница обавести о повољном материјалном статусу породица које ступају у родбинске односе (или макар једне од њих) јесте изразито свечани карактер овог ритуалног сегмента – долазак просаца на коњима праћен је музиком, песмом и игром. Знак да момак (потенцијални женик) долази из имућне породице јесте даривање девојке (потенцијалне младе) златним накитом.
- *припреме за свадбу*: овај део предсвадбених обичаја, који подразумева низ активности попут набавке венчаног одела, чишћења / уређења (девојачког и момковог) дома и припреме хране за свадбено весеље, директно је условљен имовинским стањем породица које жене сина / удају ћерку. Динамика и начин њихове реализације у великој мери говоре о материјалном стању будућих младенаца – куповину венчаног одела у специјализованим радњама (неретко у СФР Југославији), докупљивање покућства / кречење куће / улепшавање животног простора, плаћање услуга спремања хране и сл., могу приуштити само „добростојеће“ породице.
- *преношење младине спреме*: једна од прилика да будућа млада прикаже своје материјално стање јесте преношење девојачког рува у младожењин дом. Текстилни предмети, намештај, прибор за рад, новац, накит, дукати и лични предмети, превозе се церемонијално, на колима, уредно послгани, како би се видело шта млада доноси у нову кућу. Пролазак девојачке спреме кроз село побуђује велики интерес, посебно код женског света, и дуго се потом прича какав је био (Крстић, 2015: 210).
- *куповина младе*: обичај куповине младе на дан венчања прилика је да младожења / чланови његове породице прикажу своје материјалне могућности. Свота новца за коју је млада „откупљена“ често се накнадно коментарише и третира као одраз имовинског стања особе којој је додељена улога „купца“.
- *свадбено весеље*: сам обим весеља и забаве најбоља је илустрација имовинског стања породица које организују славље. Сваки елемент прославе – број гостију, простор у коме се прославља склапање брака, квалитет / обилност / разноврсност хране и др. – рефлектује материјалне прилике организатора. Што су оне повољније, то ће и свадбено весеље бити луксузније. У случајевима када материјални услови живота то дозвољавају, весеље се за велики број званица приређује у закупуљеном простору и може трајати два, па чак и три дана. У супротном, скроман свадбени ручак се организује за мањи број гостију, најчешће у младожењином / младином дому. Свадбено весеље употпуњено је бројним обичајима чија је основна функција приказивање материјалног статуса њихових учесника. Један

од најраспрострањенијих је јавно приказивање свадбених дарова – поклони добијени и са момкове и са девојачке стране се стављају на увид свим сватовима, те се неретко шаљиво коментаришу, како би овај део свадбеног весеља био што занимљивији.

3. Представљање друштвених релација између учесника свадбених обичаја

Једна од функција свадбених обичаја јесте и представљање друштвених релација између учесника свадбеног церемонијала. Наиме, особе чије је понашање у свадбеним ритуалима регулисано обичајима имају јасно позиционирано / истакнуто место у друштвеној структури одређене уже / шире породичне / друштвене заједнице. Процес склапања брака је прилика да се одређени актери издвоје од других учесника, те да се прикаже њихова родбинска / пријатељска релација са главним протагонистима свадбеног весеља – младожењом и младом. Дакле, свадбеним обичајима код Срба у румунском делу Баната акценатовани су следећи учесници:

кум – улога сведока и пред Богом и пред народом потврђује вишегенерациско пријатељство између две породице (кумове и младожењине). Његова се позиција акцентује на више начина: он се први позива на свадбу, на дан свадбе по њега одлазе и церемонијално га у младожењин дом доводе сватови, ритуално се прати са свадбеног весеља, дарује се у више наврата и сл.

старојко / стари сват – позиција „другог кума“, односно сведока венчања, указује на његове блиске породичне релације са младожењом. На једној од најзначајнијих позиција у свадбеној церемонији може бити младожењин ујак, а уколико младожењина мајка нема рођеног брата, онда је то брат од тетке, стриц или ујак.

жарач – улогу особе која надгледа ток свадбе младенци поверавају ономе у кога имају поверења, кога цене и поштују, јер од њега у великој мери зависи како ће обичаји на дан свадбе бити спроведени. Старији мушкарац који „води свадбу“ високо је позициониран у широј друштвеној заједници – он је „виђенији“ човек у селу, који лепо говори и познаје локалне обичаје.

девер – особа која на дан венчања „откупљује“ младу, „чува“ је и води на венчање, мора бити у блиским родбинским релацијама са младожењом.

младожењини другови – у улози говорница, који су на дан свадбе задужени за добро расположење свадбара, могу се наћи (најчешће још увек нежењени) младићи који су са младожењом у (дугогодишњим) пријатељским релацијама. Они током свадбеног весеља збијају шале како би забавили госте.

младине другарице – на дан венчања невести у облачењу, намештању косе (најчешће плетући је у плетенице) и стављању вела (ређе убрађивању) помажу особе женског пола које су са младом у (вишегодишњим) пријатељским односима. По доласку сватова у младин дом, оне их ките рузмарином, ђурђевком или миртом.

свекрва – нова породична релација снаја–свекрва приказује се бројним свадбеним обичајима, првенствено оним ритуалима који за циљ имају да будућим младенцима обезбеде плодност и берићет.

Дакле, на основу улоге која им је у свадбеним обичајима додељена од стране младенаца / њихових породица, за поједине учеснике свадбених церемонија може се закључити да су чланови уже младожењине / младине породице, да су са главним протагонистима у међупородичним и/или личним пријатељским односима, или је пак реч о особама које се у широј друштвеној заједници високо котирају.

чланови уже породице	међупородични односи	позиционираност у широј друштвеној заједници	лични / пријатељски односи
старојко / стари сват	кум	жарач	младожењини другови
девер			младине другарице
свекрва			

Табела бр. 1: социјалне релације између учесника свадбеног церемонијала

Магијска функција свадбених обичаја

Имајући у виду да је један од основних циљева формирања брачне заједнице добијање здравог потомства, те да се свадба – као обред прелаза – у народу третира као време опасности, не изненађује чињеница да је циклус свадбених обичаја у многим својим фазама проткан магијским поступцима који рефлектују религијска уверења српске заједнице у румунском делу Баната. Тешко је и набројати све магијске прописе и забране помоћу којих српска заједница покушава да обезбеди срећан и успешан брак двоје младих. Ипак, магијски поступци који су саставни део „правих српских свадби“ могу се груписати у две веће целине: 1) магијске радње везане за култ плодности и 2) заштита учесника свадбених обичаја од злих сила (Богдановић, 2022: 280–281):

1) магијске радње везане за култ плодности

С обзиром на то да је добијање здравог порода у брачној заједници услов опстанка читаве етнице, у основи српске свадбене обичајне праксе у румунском делу Баната налази се култ плодности. Бројни су ритуални поступци којима се покушава утицати на плодност младенаца. Њихова реализација подразумева употребу различитих магијских реквизита од којих је најзаступљеније жито. Његова употреба најизраженија је у обичајима на

дан свадбе и то у ритуалима који прате церемонијални улазак младе у младожењин дом / своју нову кућу. Жито се у овом ритуалном сегменту користи на различите начине: по уласку у младожењин дом, свекрва преко снаје баца жито уз речи *Да нам донесе род и плод у кућу, срећу и здравље!* (Фенлак); свекрва пење младу на столицу одакле она „фрља“ жито (Дивич); свекрва додаје сито невести која жито разбацује на четири стране, засипа кров куће и присутне свадбаре, а затим га баца на кров (Белобрешка). И други магијски реквизити, чија је функција да обезбеде здраво потомство, проналазе своју примену у свадбеним обичајима. Примера ради, симбол плодности је и гушчје перје које се користи у завршном делу свадбеног весеља: након што се кум са музиком испрати кући, у дворишту испред задружног дома или момкове куће (у зависности од тога где је организовано свадбено весеље) пали се ватра коју најхрабрији свадбари прескачу, док преостали „хитају“ перје изговарајући *Колико перја, толико деца!* (Чанад); око перјаног јастука се прво игра коло, након чега га жарач цепа, а затим расипа перје по сватовима (Соколовац, Луговет и Златица); перјани јастук се ставља између двоје младих који стојећи на њему треба да се пољубе (Стара Молдава). Такође, одређеним магијским поступцима покушава се утицати не само на добијање здравог порода, већ и на пол и карактерне особине будуће деце, те су забележени обичаји попут оних да се млада приликом поласка на венчање не окреће ка својој кући како би будућа деца личила на младожењину, а не њену фамилију, да невеста одиже мушко накољче како би родила наследника, да током свадбеног ручка млада не једе супу како деца не би била „слинава“ и сл. (Богдановић, 2022: 281).

2) заштита учесника свадбених обичаја од злих сила

У сврху безбедног „превођења“ младенаца из једног личног / социјалног статуса у други, односно како би се спречило дејство негативних / злих сила током свадбеног церемонијала, развијен је читав систем магијских поступака који имају заштитну функцију. Највећи број њих практикује се у централном делу циклуса свадбених обичаја – обичајима на дан свадбе – који је, према народном веровању, време највеће опасности. Бројни су ритуални поступци чији је циљ да свадбени ритуал учине безбедним. Један од најсликовитијих и најраспрострањенијих обичаја јесте извођење лажне младе (в. Богдановић, 2022: 259). Иако овај обичај, који се изводи у форми скеча, има шаљив карактер, његова примарна функција је заштита младе од нечастивих сила – лажна млада (велом прекривена старица / прерушен мушкарац) би на себе требало да скрене „зле погледе“ и на тај начин обезбеди безбедно преузимање праве младе.

Док стигнемо до младе, нама преседне. Прво доведу једну „намештаљку“, обуку неког другог као младу. Неку бабу или неког мушког. Па им ставе вео.

Па ту буде убеђивање да ли је права млада или није, па фешта. Момак каже: „Ово не личи на моју младу!“ . Ја кажем: „Гледајте овде, она је сакривена!“ . А нека старија жена узме варјачу, дрвену варјачу, па на момка са том варјачом. Па кад варјача крене, ти се склањај! На нека места то може да траје и до пола сата. И тек ондак изведу праву младу. (Соколовац, м. 70 г.)

Током спровођења обичаја на дан свадбе, поред главних протагониста – младожење и младе – у „опасности“ су и други учесници. Стога је део магијских поступака усмерен ка осигуравању њихове „безбедности“. Неки од најчешће коришћених апотропајона у ту сврху су барјак – кога барјактар носи испред свадбене поворке и њиме растерује „зле силе“; затим рузмарин – биљка јаког и опорог мириса којом се ките сватови; метални новац – чији звекет приликом „посипања“ младенаца по изласку из цркве одагнава нечастиве силе и многи други.

Ка закључку

Сумирајући изнето, може се закључити да свадбени обичаји које је српска мањинска заједница у румунском делу Баната практиковала у периоду од завршетка Другог светског рата па до краја 70-их година 20. века, у својој основи садрже елементе и секуларног и религијског ритуала. Другим речима, скуп обичаја који прате склапање брака двоје младих имају и друштвену и магијску функцију. Прва од њих заступљена је у свим етапама циклуса свадбених обичаја – реализација највећег броја активности (избор брачног партнера, просидба, преношење девојачке спреме, долазак по младу, црквено / грађанско венчање, свадбено весеље, зајутро и сл.) регулисана је оним друштвеним правилима која у српској заједници представљају норматив. Посматрано у целини, њихово извођење осликава устаљене друштвене вредности групе која их практикује (првенствено морална начела), односно спроводи се према принципу друштвено прихватљиво / пожељно / очекивано *vs.* друштвено неприхватљиво / неподобно / неконвенционално. Другим речима, принцип обавезе и забране у целини структурира циклус свадбених обичаја. Примера ради, друштвено прихватљиво / пожељно / очекивано је да брачни партнери припадају истој (српској) етничкој групи. Свако одступање / кршење овог почетног правила ствара домино ефекат – други ритуални сегменти се појављују у редукованој форми или, пак, изостају:

Ја сам имала 17 година када сам се удала за Румуна. Мужа ми је препоручила тетка која је радила са његовом сестром. [...] Отишла сам у Стару Молдаву да га видим и тако смо се упознали. Ја, мама, била и тетка, а од његових он и родитељи. Ма ништа свечано, тако мало ручак неки и причали смо и ја сам се вратила са мојима кући. Прошло је два, три месеца и одлучили смо да се венчамо. Нисмо правили свадбу. На тај дан његова мати донела нешто што се

онда куповало – материјал за ‘аљину и златни прстен. Није било ни музике. Било мало родбине, мало комшија, донели дарове за постелјину, за аљине, за кућу. Овде смо код мене направили један ручак, ручали па отишли у Стару Молдаву. Тамо смо имали венчање само у Општину. После код њега био ручак, били моји и његови родитељи и његове сестре. (Златица, ж. 75 г.)

Међутим, када је формирање брачне заједнице између двоје младих урађено „како треба“ – *по реду и по обичајима* – до изражаја долазе три основне (не и једине) друштвене функције свадбених обичаја: 1) њима се истиче припадност српској етничкој групи, 2) приказује се материјални статус појединца / породице, те се 3) представљају друштвене релације између учесника свадбених обичаја. На тај начин главни / споредни учесници свадбених ритуала потврђују свој етнички / материјални / социјални статус у оквиру уже / шире друштвене заједнице.

С друге стране, магијска функција свадбених обичаја до изражаја долази у оним ритуалним сегментима који се изводе на дан свадбе, јер је то време највеће опасности. Готово па сви ритуални сегменти (долазак по младу, извођење младе, одлазак на венчање и сл.) испуњени су бројним магијским радњама чија је функција двојака: 1) њима се утиче на плодност младенаца, те 2) штите учеснике свадбених ритуала од дејства злих и нечастивих сила. Магијски реквизити који се том приликом користе (рузмарин, „живо“ јаје, вода, жито, јабука, метални новац и сл.) показују да су се два изузетно важна култа у животу српског народа – култ плодности и култ биљака – аутентично оваплотила и у обредној пракси која прати склапање брака двоје младих.

Када је у питању међуоднос друштвене и магијске функције свадбених обичаја код Срба у румунском делу Баната – под којим се подразумева доминација једне над другом функцијом / њихова егалитарност – стиче се утисак да за (било главне, било споредне) учеснике свадбених церемонија секуларни аспект има већи значај од религијског. Наиме, приметно је да саговорници у разговору о својим посредним / непосредним искуствима склапања брака, (нај)чешће говоре о друштвеној функцији свадбених обичаја. Свадба је, према њиховом мишљењу, прилика да се народ окупи, да се учесници провеселе / попију / поједу, да се бројним шаљивим играчкама прикупи новац за младенце, да се други млади из села и/или околине упознају (што може резултирати новом брачном заједницом), да се породице младенаца прикажу као „добри домаћини“ и сл. Магијски аспект свадбених обичаја је, чини се, у другом плану. Наиме, о многим се обичајним радњама говори као о превасходно друштвеном, а не магијском чину – према исказима саговорника сватови се ките како би се знало ко су учесници обичаја на дан свадбе, а не да би се они заштитили од нечастивих сила; обичај крађе младе током свадбеног веселја за циљ има да насмеје и забави учеснике, а не да скрене „урокљиве погледе“ са тек удате девојке⁹; обичај извођења лажне

⁹ Више о обичају крађе младе в. Богдановић, 2022: 266–267.

младе је игроказ шаљивог карактера, а не магијски поступак којим се са невесте скрећу „зли погледи“ итд. Када је, пак, у питању међусобни поредак друштвених функција према критеријуму важности / значаја, чини се да примат има први од три издвојене друштвене улоге свадбених обичаја – истицање припадности истој (српској) етничкој групи. У прилог наведеном говори чињеница да су саговорници, по правилу, у својим исказима често користили именицу Србија и епитете изведене од наведене речи: *Обичаји су били леви, српски* (Луговет, ж. 77 г.) / *То је била права српска свадба* (Златица, м. 69 г.) / *Тако се славило и у Србији* (Златица, ж. 75 г.) и сл. Такође, саговорници су врло често истицали своје неслагање са етничком егзогамијом коју су, у највећем броју случајева, образлагали „страхом од мешања културних образаца“, што је и разумљиво имајући у виду специфичност друштвеног контекста у оквиру кога су припадници српске националне мањине склапали преваходно ендогамне бракове (в. Богдановић, 2022: 234).

Извори

- Теренска грађа*. 2016. Дињаш, Ченеј.
Теренска грађа. 2017. Белобрешка, Дивич, Стара Молдава.
Теренска грађа. 2018. Краљевац, Чанад, Фенлак.
Теренска грађа. 2019. Соколовац, Луговет, Златица.

Литература

- Бандић, 2004: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
Богдановић, 2019: Б. Богдановић, Идентитетски елементи Срба у Румунији: свадба у селима Поморишја и Банатске Црне Горе. Ниш: *Исходишта* 5: 43–56.
Богдановић, 2020а: Б. Богдановић, Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије. Ниш: *Исходишта* 6: 27–38.
Богдановић, 2020б: Б. Богдановић, Прилог проучавању етничког идентитета Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије. Београд: *Антропологија* 20 (3): 233–249.
Богдановић, 2021: Б. Богдановић, Срби у румунском делу Баната: етнографија теренског истраживања. Ниш: *Исходишта* 7: 35–49.
Богдановић, 2022: Б. Богдановић, Српски свадбени обичаји у румунском делу Баната. *Срби у Румунији II – Етнoлошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*, 227–291. Темишвар – Београд: Савез Срба у Румунији и Етнографски институт САНУ.
Златановић, 2003: С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету*. Београд: Етнографски институт САНУ.

- Златановић, 2007: С. Златановић, Свадба и конструишање идентитета. *Култура у трансформацији*. Београд: Етнографски институт САНУ, 35–45.
- Крстић, 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Марковић, 2017: Д. Марковић, *Српски свадбени обичаји у Војводини*. Нови Сад: Музеј Града Новог Сада.
- Недељковић, 2007: S. Nedeljković, *Čast, krv i suze*. Београд: Златни змај.
- Пантелић, 2002: Н. Пантелић, Предговор у: *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Београд: Етнографски институт САНУ, 11–13.
- Стојановић, Зеба и Марков, 2014: D. Stojanović, R. Zeba i Z. Markov, Pojam rodности u tradicionalnoj kulturi sa osvrtom na suvremeni društveni kontekst. *Pula: Metodički obzori* 9 (19): 92–104.
- Тодоровић, 2017: И. Тодоровић, О новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији. Ниш: *Исходишта* 3: 463–474.
- Трубарац Матић, 2021: Ђ. Трубарац Матић, О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији. Ниш: *Исходишта* 7: 339–347.

Bojana B. Bogdanović

SECULAR AND RELIGIOUS ASPECT OF WEDDING CUSTOMS AMONG SERBS IN ROMANIA

Summary

Within the multi-year project *Researching the Culture and History of the Serbs in Romania*, organized by the Center for Scientific Research of the Culture of the Serbs in Romania, the team of the Ethnographic Institute SASA realized field research on wedding customs practiced by the Serbian national minority in the Romanian part of Banat. Based on field material collected from 2016 to 2019, this text discussed about the secular and religious aspect of wedding customs among Serbs in Poljadia, Pomorišje, Banat Montenegro, Danube Gorge and the central part of West Banat. There are three basic (not the only) social functions of wedding customs: 1) they emphasize belonging to the Serbian ethnic group, 2) show the material status of the individual / family, and 3) present social relations between the participants of wedding customs. The function of magical activities is twofold: 1) they affect the fertility of the newlyweds, and 2) they protect the participants of wedding rituals from the effects of evil and unholy forces. The results of the field research also show that the secular aspect of wedding customs is more important than the religious one.

Key words: Romania, wedding customs, Serbs, social function, magical function.

ШУДИКОВСКИ НАТПИС ХРИШЋАНСКОГА РУХА

Шудиковски натпис, на Шудиковском квадери, јесте у науци познат споменик манастира Српске православне цркве Шудикова код Берана у Црној Гори. Написан је знацима протобугарског писма. Ради се о натпису хришћанске садржине, библијског стила и садржаја. У раду се предлаже његово протобугарско старотуркијско читање, превод и датовање: *tǎŋri-tǎŋrisi iisukrist tǎŋri-tǎŋrisi tǎŋri-evi*, „Господ Исус Христос / Господ Исукрест (јесте) Господ. (Ово је) кућа Господа (Бога)” (из времена након 864. г. – XI в.). Дата је и романска етимологија имена овог манастира као и имена оближње планине, *Тифран*, од придева **subtiku/-a* „који је испод и сл.” и **trifraktu/-a* „трипут односно врло, много изломљен и сл.”. Говор локалних Романа препознат је као извор (фонетског и морфолошког) јакавизма Лимске повеље краља Уроша из 1254–1263. г.

Кључне речи: Шудиковски натпис, протобугарски, старотуркијски, Шудикова (Шудик), Тифран, Романи, Лимска повеља краља Уроша, јакавизам.

Рад разматра пре свега један загонетни артефакт нашег раног средњег века, Шудиковски квадер са протобугарским Шудиковским натписом, из манастира Шудикова код Берана. Сматрали смо да са темом целину чини и етимологија имена овог манастира као и имена оближње планине, *Тифран*. Откривши како је реч о романским називима усмерили смо пажњу на романско становништво тога краја у средњем веку. Локални Романи потврђени су у низ српских средњовековних повеља укључујући и Лимску повељу краља Уроша, чији смо (фонетски и морфолошки) јакавизам повезали са романским говором овог становништва. Стога смо рад обликовали као својеврсни триптих шудиковских и локалних тема.

¹ sapphousatthis@gmail.com

На консултацији при старотуркијском ишчитавању Шудиковског натписа и археолошком тумачењу првобитне употребе Шудиковског квадера остајем усрдно захвалан колегама, туркологу и оријенталисти, проф. др Еми Миљковић Петровић (Филолошки факултет у Београду), и археологу Војкану Милутиновићу (Завод за заштиту споменика културе – Краљево).

Шудиковски натпис

Шудиковски натпис, на Шудиковском квадери, јесте у академској и широј јавности најпознатији споменик манастира Шудикова (споредно и Шудиково). Овај се манастир налази у селу Будимља код Берана у Црној Гори, на десној обали реке Лим, испред улаза у Тифранску или Тивранску клисуру под планином Тифран или Тивран, и припада Епархији будимљанско-никшићкој Српске православне цркве. Шудиковски квадер пронашао је током 1923. и 1924. г. тадашњи професор гимназије у Беранама, Душан Вуксан, који је вршио аматерска откопавања остатака поменутог манастира, тада у рушевинама. А педесетих година XX в. овај артефакт пренет је у Полимски музеј у Беранама, где се и данас налази. Овај камени квадер димензија 0,94 x 0,87 x 0,54 m био је 1923–1924. г. као и пре тога уграђен, као античка сполија, у јужни доворотник западног зида првобитне цркве Ваведења Богородичиног у оквиру манастира Шудикова. Са горње и све четири бочне стране овај квадер садржи уклесане знаке, из чега јасно следи да је првобитно био замишљен као слободно стојећи објекат. Још пре више десетлећа (1957–1958. г.) први пут је истакнуто да ови знаци, који су деценијама били предмет научних и псеудонаучних контроверзи, своје најближе аналогије имају међу протобугарским епиграфским споменицима односно међу знацима протобугарског писма. Истакнуто место у натпису на Шудиковском квадери заузима знак односно ², урезан чак пет пута, што је протобугарски знак за реч *Тенгри*, врховно божанство Турака и туркијских Протобугара. Реч је о натпису будући да смењивање, понављање и варирање знакова на њему оставља утисак смислених симбола односно записа. Ако се томе дода и испрва слободан положај самог квадера у простору, може се са великом вероватноћом претпоставити да је његова првобитна намена била култна. О значењу, функцији и хронологији овог загонетног споменика вођене су у српској и бугарској науци током XX в. бројне расправе. Све њих 2007. г. детаљно је претресао и на њих ставио тачку у смислу правца даљег проучавања наш водећи етимолог Александар Лома. Ломи припада заслуга за то што је дотадашњи проблем шудиковских знакова поставио у одговарајуће, прецизне истраживачке оквире и указао на правце њиховог даљег проучавања. Лома закључује како је овај споменик протобугарски те да припада протобугарској писмености. Првобитна његова намена свакако је била култна, по Ломи део паганског култа. По њему споменик је могао бити дело протобугарских избеглица – пагана који су крајем IX в. у време ширења хришћанства у њиховој постојбини, праћеног репресалијама, образовали енклаву на територији Србије, у то време још делимично християнизова-

² Услед непостојања фонта и карактера за знаке протобугарског писма њих у овом раду приказујемо у оригиналу и(ли) калку (Вељковић, 2023: 145) зависно од тога шта је било доступно односно практично.

не. Та претпостављена палеобугарска енклава, формирана на простору Тифранске или Тивранске клисуре, тешко да је могла преживети рат 924. г., када је бугарски цар Симеон накратко освојио Србију (Поповић Д., Поповић М., 2020: 13, 17, 19–21, 35, 74, 75, 121, 279, 296; Лома, 2007: 89–96).

Ми ћемо се у овом раду наставити на научне Ломене закључке и покушаћемо да дамо свој допринос теми.

За почетак, даћемо нама доступне слике овога натписа са свију исписаних страна квадера.

Сл. 1а Средина натписа, фото, 1952. г. (Поповић Д., Поповић М., 2020: 31)

Сл. 1б Средина натписа, фото, 2007. г. (Лома, 2007: 90)

Сл. 1в Средина натписа, фото, 2019. г. (Илић, 2019: 355)

Сл. 2 Доњи део натписа, фото, 2019. г. (Илић, 2019: 355)

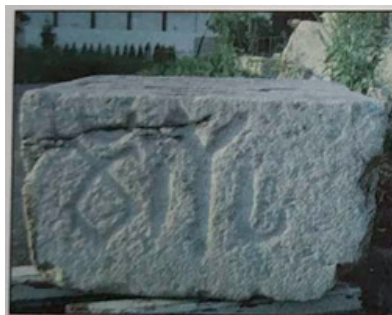
Сл. 3а Леви део натписа, фото, 2007. г.
(Лома, 2007: 90)

Сл. 3б Леви део натписа, фото, 2019. г.
(Илић, 2019: 355)

Сл. 4 Горњи део натписа, фото, 2019. г.
(Илић, 2019: 355)

Сл. 5а Десни део натписа, фото,
2007. г. (Лома, 2007: 90)

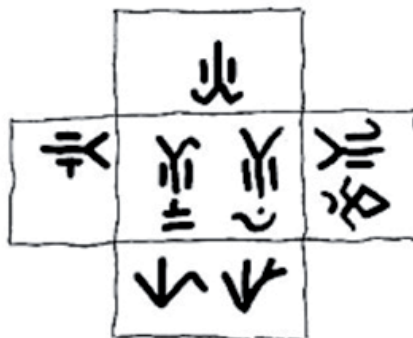

Сл. 5б Десни део натписа, фото, 2019. г. (Илић, 2019: 355)

Дато је неколико калкова овога натписа и знакова на натпису.

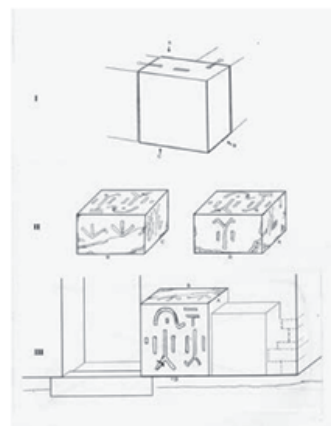
Сл. 6а Калк натписа, 1952. г.
(Поповић Д., Поповић М., 2020: 34)

Сл. 6б Калк натписа, 1965. г.
(Войников, 2009: 132)

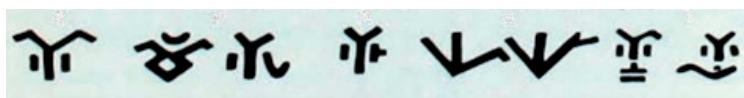
Сл. 6в Калк натписа, 2019. г. (Илић, 2019: 356)

Сл. 6г Калк натписа, 2020.г.
(Поповић Д., Поповић М.,
2020: 76)

Сл. 7а Калк знакова на
натпису, 1965. г.
(Войников, 2009: 132)

Сл. 7б Калк знакова на натпису, 1993. г.
(Попконстантинов, 1993: 151)

Сада ћемо прећи на сам натпис. Лома закључује како је он протобугарски те да припада протобугарској писмености. Прецизније, написан је знацима протобугарског писма, а то писмо и натпис на њему чита се здесна налево (Попконстантинов, 1993: 145, 153; Вељковић, 2023: 150). По логици, он започиње од средине натписа на коме је и највећи број знакова. Наставља се одмах испод тога, доњим делом натписа. Потом се чита идући исто тако здесна налево у круг око квадера: леви део натписа, горњи део натписа, завршавајући десним делом натписа.

У овом натпису јављали би се следећи знаци протобугарског писма.

Први знак, односно , јавља се пет пута. Како је речено, служи да забележи реч *Тенгри*, што је врховно божанство Турака и туркијских Протобугара. Прецизније, ова старотуркијска реч *tǎŋri* има више значења: „1) небо (нпр. облачно), небеса (нпр. соко се стрмоглавио с небеса), 2) бог, богови (нпр. створио човека; били у рату са демонима), 3) бог неба, Тенгри, 4) господар (нпр. добри господари)”. Док у сложеници *tǎŋri-tǎŋrisi* ова реч значи „бог (свих) богова (о Буди)”, очито у извесном монотеистичком смислу. Такође у сложеници, то је и придев у значењу „са богом (нпр. савез племена са богом), богова (нпр. свет, земља), богова или божанско (учење) и сл.”, у примерима: *tǎŋri-ēlimkā*, *tǎŋri-jeri*, *tǎŋri-nomīn* (ДТС: 168, 169, 257, 360, 544). Развој значења од паганског бога до монотеистичког Бога не би наравно био нимало усамљен пример међу језицима света. А да се оно вршило и у старотуркијском генерално и у протобугарском старотуркијском језику, сведочи нам реч *ijä*. Ова реч у старотуркијском значи и „господар (нпр. светова)” и „Господ (о Богу)”, а на протобугарском старотуркијском Натпису с тремеђе Рашке, Новог Пазара и Лепосавића, који је хришћанске садржине, библијског стила и садржаја, она и значи „Господ” (ДТС: 205; Вељковић 2023: 150–152).

Остали знаци на натпису јављају се по једанпут.

Други знак јесте односно . Одговарао би знаку односно , *ij*, у оквиру сложеног знака односно , *ijin*, на протобугарском Натпису с тремеђе као и знаку на истом натпису односно , *ij*. Такође би одговарао знаку са таласког туркојезичног натписа на аланском писму који доноси Георгиј Турчанинов, или , *ij*, *ii*. У овом знаку може се учити односно , *i*,³ које се у оквиру сложених знакова односно , *čim*, и односно , *ijin*, јавља двапут у поменутом Натпису с тремеђе (Вељковић, 2023: 150, 151; Турчанинов, 1971: т. XXXIX; Турчанинов, 1990:

³ Овде би реч била о старотуркијској тзв. архифонеми [i] која се реализује као [i] и [i̇] (Ердал, 2004: 45, 46).

т. XXVII). Стога би овај знак на натпису стајао (генерално) за *ii*.

Трећи је знак односно . Он би био састављен од више компоненти. 1) Од знака , *s*, који тако читају и Ђула Немет и Франц Алтхајм и Сосланбег Бајчоров. 2) Од знака са таласког туркојезичног натписа на аланском писму који доноси Турчанинов, или , *u*. Он би одговарао , , , *u*, у знаку , , , *um*, који тако, првобитно и преферирано, чита Немет (Турчанинов, 1971: т. XXXIX; Турчанинов, 1990: т. XXVII; Попконстантинов, 1993: 147–149; Немет, 1971: 8, 9). Стога би овај знак на натпису стајао за *su*.

Четврти знак је односно . Он би био састављен од више компоненти. 1) Од знака , , *kr*, који тако чита Немет. 2) Од знака са таласког туркојезичног натписа на аланском писму који доноси Турчанинов: или , *i*. Он би одговарао знаку , *i*, који тако чита Немет (Турчанинов, 1971: т. XXXIX; Турчанинов, 1990: т. XXVII; Попконстантинов, 1993: 146, 148). Стога би овај знак на натпису стајао за *kri*.

Пети знак јесте односно . Он би био састављен из више компоненти. 1) Од горепоменутог знака , *s*. 2) Од знака , , , , *t*, који тако чита Ђула Немет. Тај знак у Неметовом читању би могао одговарати једном знаку са таласког туркојезичног натписа на аланском писму. Или – у случају да Немет ипак не чита добро – овај би знак могао одговарати поменутом знаку из Таласа или , *t* (*θ*), а који доноси Турчанинов. Такође би одговарао знаку , односно , , *t*, који се јавља двапут у протобугарском Натпису с тремеђе (Попконстантинов 1993: 147–149; Турчанинов, 1971: т. XXXIX; Турчанинов, 1990: т. XXVII; Вељковић, 2023: 150). Стога би овај знак на натпису стајао за *st*.

И шести је знак односно . Он би био састављен из више компоненти. 1) Од знака , *ev*, који тако чита Казимир Попконстантинов, 2) Од горепоменутог знака или и , *i*. Такође би одговарао горепоменутом знаку односно , *i*, у сложеном знаку односно , *kri* (Попконстантинов 1993: 151). Стога би овај знак на натпису стајао за *evi*.

Ово читање указује на следећих неколико речи.

Старотуркијска реч *tāŋri-tāŋrisi*. Ова сложеница, рекли смо, у старотуркијском значи „бог (свих) богова (о Буди)”, очито у извесном монотеистичком смислу. А будући да је на натпису споменут (Господ) Исус Христос у облику *iisukrist* односно „Исукрст”, може се за поменућу сложеницу препоставити значење „Господ”.

За ову протобугарску старотуркијску реч *iisukrist* „Исус Христос, Исукрст” треба приметити да би можда могла да буде словенског порекла будући да су у старословенском корпусу и редакцијским писменостима посведочени облици ове речи као и њених (пореклом грчких) основа и са *ии-* и са *кри-*: *Иисоу(с)-* и *крис-т-*. То су примери: *Иисоухристовъ* „Исукрстов” у српском Шишатовачком апостола (1324), *criste* „Христе” у словеначким Брижинским споменицима (972–1039) као и *крисѣ* „крсту” у руском Свјатослављевом изборнику из 1073. бугарског текстуалног порекла (893–927) (Миклошич: x, xiii, xiv, xx, 254, 317; Хефлер, Шафарик, 1857: 56).

У старотуркијском реч *ev* (у сложеници *-evi*) има неколико значења: „1) кућа, јурга, простор за становање (нпр. у кући, приближити се кући), 2) у астролошком смислу кућа односно предео неба (нпр. Сатурн, Месец у тој и тој кући)” (ДТС: 162, 189). На натпису је споменут Господ Исус Христос, а рекли смо да је реч *täŋri* у сложеници и придев у значењу „са богом, богова, богова или божански и сл.”, у примерима: *täŋri-elimkä*, *täŋri-jeri*, *täŋri-nomîn*. Стога се може за одговарајућу сложеницу, *täŋri-evi*, претпоставити значење „кућа Господња и сл.” А пошто се у тексту протобугарског Натписа с тромеђе појављује библијска реминисценција из књига Старога завета (Пс., 2. Сам., Рута) и износи се како је „можда могуће да је постојао библијски текст на протобугарском старотуркијском, у том случају пре у мањем, него у већем обиму” (Вељковић, 2023: 151, 152), сматрам да и овде одговор треба потражити у Библији. Такође у Старом завету, проналазе се у Првој књизи дневника следеће речи: „И рече Давид: Ово је **кућа Господа Бога** и ово је олтар за жртву паљеницу Израилу” (Библија: 1 Дн. 22:1). Стога се и на овом протобугарском натпису такође хришћанске садржине јавља библијски стил и библијска реминисценција.

И не само то, него тражећи текст у Библији проналазимо да је и први део овог натписа такође библијског стила и библијска реминисценција. У Посланици Филипланима Св. апостола Павла каже се: „И сваки језик да призна да **је Господ Исус Христос** на славу Бога Оца” (Библија: Фил. 2:11). А у Посланици Римљанима Св. апостола Павла каже се: „Јер, ако признајеш устима својим да **је Исус Господ**, и верујеш у срцу свом да Га Бог подиже из мртвих, бићеш спасен” (Библија: Рим. 10: 9).

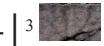

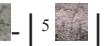

То све онда значи да је и овај натпис као и поменути Натпис с тромеђе – хришћанске садржине и библијског стила и садржаја. Тиме смо дошли и корак ближе тврдњи да је постојао библијски текст на протобугарском старотуркијском језику.

Напоследку копула „је(сте)” изостављена је, и подразумева се (Ердал, 2004: 322).

Овај Шудиковски натпис, односно Шудиковски квадер на коме је натпис урезан, рекли смо горе, пронађен је уграђен у јужни довратник западног зида првобитне цркве Ваведења Богородичиног у оквиру манастира Шу-

дикова, а првобитно је био замишљен као слободно стојећи објекат. Према прочитаној садржини овог натписа који је, како горе у наслову рекосмо, *хришћанскога руха* може се претпоставити како он потиче из неког старијег хришћанског сакралног објекта, већег или мањег обима (цркве или црквице) од камена или дрвета, ту или у близини. Питање функције овог каменог квадера у тој старијој цркви или црквици остављамо отвореним.

Према томе што је овај натпис писан протобугарским писмом и протобугарским старотуркијским језиком он се, како је то Лома први истакао, има повезати са извесном групом, највероватније енклавом Протобугара на том простору, засигурно у периоду раног средњег века. Они су према садржини овог натписа били хришћани у време писања натписа. Ово натпис датује генерално у период након бугарског примања хришћанства односно христијанизације, која је започета 864. г. (Марковић, Војводић, 2021: 114). Напоследку протобугарски натписи посведочени су у периоду од IX до XI в. (Бешевлијев, 1992: 20, 89), а са XI в. као границом поклапа се и горепоменута засведочена употреба облика на *крис*- у старословенском корпусу и редакцијским писменостима до 1073. г. То све овај натпис датује генерално у период након 864. г. – XI в.

Из свега изнесеног ми предлажемо следеће протобугарско старотуркијско читање, превод и генерално датовање Шудиковског натписа: M¹⁻², s.³, S⁴, S.⁵, D⁶ | 2 - | 3 - | 4 - | 5 | 6 односно
 | 2 - | 3 - | 4 - | 5 | 6 , у транслитерацији: *tǎŋri-tǎŋrissi iisukrist tǎŋri-tǎŋrissi tǎŋri-evi*, а у преводу: „Господ Исус Христос / Господ Исукрст (јесте) Господ. (Ово је) кућа Господа (Бога)” (из времена након 864. г. – XI в.)

Шудикова и Тифран

У горепоменутом раду о Шудиковском натпису, односно Шудиковском квадери Александра Ломе речено је да би разрешењу недоумица које покреће овај јединствен налаз изван допринос могла дати и топономастика, расветљењем засад тамних имена као што су *Шудикова* или *Тифран* (*Тивран*). За покушај тумачења назива *Шудикова* од стране Петра Добрева, како назив потиче од имена извесног Протобугарина који се звао *Шудик* и како се такво име и данас среће на Кавказу код суседа некадашњих Кубратових Протобугара (не дајући ништа прецизније), Лома каже како је то пресмела ономастичка претпоставка и како се то једва може узети за озбиљно (Лома, 2007: 92, 96; Добрев, 1995: погл. 4, А). Са тим ставом се слажемо, али прецизирамо да је реч о протобугарском имену *Sondoke* односно *Zunduco* које је носио један Протобугарин, бугарски багатур у другој половини IX в. (867, 870, 870-их, 879. г.), и који се исто у латинским изворима бележио и споредним облицима

Sundica, [*S*]undicus (Славова, 2009: 127; Славова, 2010: 64). У смислу реалног језичког облика поменуто је име гласило на *Sondok-*, евентуално на **Сждок-* (Дујчев, 1971: 79, 80), те се из тог разлога ни фонетски не може повезати етимолошки с обликом на терену *Шудикова* и сл. Лома надаље излаже за назив *Шудикова* да је у црквеним записима одувек у том облику и да се у Шудиковском поменику из XVII в. бележи два пута село *Шудик*, а за топоним *Тифран* или *Тивран* да се у недостатку старијих записа не може бити сигуран који је лик изворнији јер у српском *ф* нормално прелази у *в*, али се у Васојевићима дешава обратан прелазак, нпр. *врба* > *фрба*. Напоследку Лома износи и покушај тумачења назива *Шудикова*, претпоставку коју је усмено изнео Павле Ивић, како овај назив потиче од романског облика, са гласовним развојима блиским шиптарском, за латинско *Sanctus Jacobus*, али за ту посвету нема потврде (Лома, 2007: 96; Лома, 1987: 11, 12; Лома, 1990: 15).

Ми бисмо пак предложили следећа етимолошка тумачења. За име манастира *Шудикова* става смо да је оно постало проширењем секундарном суфиксацијом суфиксом *-ов*, са *-ова* у женском роду према речи *црква*, у смислу да је то „црква села Шудик” (уп. Лома, 2013: 250, 278). То потврђује и облик имена овог манастира *Шудиковина*, из 1736. г. (РЈАЗУ, XVII: 862), у ком поред проширења секундарном суфиксацијом примећујемо и суфикс меморативног карактера *-ина*, у смислу да је то „некадашња црква села Шудик” (уп. Лома, 2013: 259, 260, 278). Оба облика овог назива била би по нашем уверењу изведена од имена села *Шудик*. У овом топониму *Шудик* ми видимо прелазак *с-* у *ш-* као у топониму **Сабаџ* > **Шабаџ* > *Шабаџ* (Вељковић, 2018: 213). На тај начин нам се као могући етимон отвара претпостављени балканоромански-старовлашки назив **Suntik(u/a)*, **Suntik(u/a)* који би потицао од источнороманског придева **suptikul/-a*, **subtikul/-a* „који је испод и сл.” (уп. Розети, 1986: 151, 153, 297, 370, 481, 482). У том смислу село **Сунтик* (*Шудик*) би на романском значило, најпрецизније, „село (нпр.) испод улаза у Тифранску или Тивранску клисуру” управо онако како је оно географски и било положено (уп. Поповић Д., Поповић М., 2020: 13, 14).

А за име планине *Тифран* или *Тивран*, под којом се налази по њој названа *Тифранска* или *Тивранска клисура*, става смо како је изворнији облик са фонемом *-ф-*, и у том топониму ми претпостављамо разједначавања $p : p > \emptyset : p$ и $m : m > t : \emptyset$ (уп. Лома, 2013: 228, 272; Белић, 1976: 143), односно изворни облик **Трифрант*. На овај начин нам се као могући етимон отвара претпостављени балканоромански-старовлашки назив **Trifrant(u/a)*, **Trifrant(u/a)* који би потицао од источнороманског придева **trifrapul/-a*, **trifraktul/-a* „трипут односно врло, много изломљен и сл.” (уп. Розети, 1986: 119, 151, 370, 390, 481, 482; Вељковић, 2013: 19). У том смислу планина *Тифран* (*Тивран*) би на романском значила, најпрецизније, „планина (нпр.) која је врло, много (из)ломљена” односећи се на саму планину, а могуће и на клисуру под њом.

Романи и јакавизам Лимске повеље

Изнесене етимологије слажу се с чињеницом да су у Полимљу уопште, у које је у средњем веку локални крај односно жупа Будимља спадала, потврђени Романи (стерп. 'Власи') именом као и топономастички и антропономастички, око 1252, 1254–1263. и 1317–1321. г. у Стонској повељи (С) и Лимској повељи краља Уроша (Л) као и у Повељи Хумској епископији краља Милутина (ХЕ).

Од ономастике која је романска или упућује на Романе у поменутиим трима повељама ми можемо навести следеће називе:

- стерп. етн. *Власи* (С, Л), *съ Влахи* (ХЕ) „Романи”,
- стерп. ојк. *Прюшка Вьсь* [pruška vьs] (Л) „село Романа”, данас ојк. *Прюшка*;
- стерп. топ. *Кырѣникъ*, *Кипрѣникъ* [kɨrɲɨk] (С), изворније, генерално, **Кипраники* [kɨpraniki] што је презиме рода **Кипраникъ* [kɨpranik], тј. ради се о имену претка писаном по стерп. **Кипранъ* [kɨpran, kɨrʁan] = балк.ром.-ствлаш. **Kipran(u(l))*, **Kiprjan(u(l))*, за шта упоредити румунско име *Ciprian* и през. *Ciprianul*, све пореклом од латинског имена *Cyprianus*;
- име писано по стерп. *Нѣгославъ* [nʲegoslav] (С), *Нјагославъ* [nʲagoslav] (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Njagoslav*, **Njagoslavu(l)*, све пореклом од словенског имена **Nēgoslavъ*;
- имена писана по стерп. *Станило* (С), *Стане* [stanə] (Л) (могуће иста особа) = балк.ром.-ствлаш. *Stanŭ* односно *Stanŭ*, **Stan(u(l))* као и за ово име суфиксом *-il(-)*, одмиља *Stanilo*, **Stanil(u(l))*, за шта упоредити румунска имена *Stan(ul)*, *Stancu(l)*, *Stanco* и презимена *Stan(u)*, *Stănil*, *Stancu*, све пореклом од словенског имена на **Stan(i)-*;
- стерп. патр. *Петраликикъ* (С), што треба исправити у *Петрали[т]икъ* [petralitʲik], тј. ради се о имену оца прилагођеном у стерп. *Петралита* = балк.ром.-ствлаш. *Petralitŭ* односно *Petralitŭ*, **Petralit(u(l))*, све изведено од имена *Petru(l)* суфиксима одмиља *-al(-)* и *-it(-)*,
- име писано по стерп. *Шарбанъ* (С), *Шарѣбанъ* (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Šarban*, **Šarbanu(l)*, за шта упоредити румунско име *Șarbanul* и презиме *Șarban*, све проистекло од старијег облика имена, **Šerban(u(l))*;
- име писано по стерп. *Лиле* [lilə] (С, Л) = балк.ром.-ствлаш. *Lilŭ* односно *Lilŭ*, **Lil(u(l))*, за шта упоредити румунско име *Lilă* и презимена *Lilu*, *Liloiu*, све пореклом од словенског имена на **Mil(o)-* изједначавањем одмиља [m] : [l] > [l] : [l];
- стерп. патр. *Мошловикъ* [moʃilovik] (С), тј. ради се о имену оца писаном по стерп. *Мошло* [moʃilo] = балк.ром.-ствлаш. *Mojilo*,

- **Mojil(u(l))*, што је суфиксом *-il(-)* одмиља за **Moisi* и сл., за шта упоредити рум. през. *Moilescu*, све пореклом од грчког имена *Μωϋσῆς*;
- име прилагођено у стерп. *Келіша* [kelša] (С) = балк.ром.-ствлаш. *Kelšŷ* односно *Kelšă*, **Kelš(u(l))*, за шта упоредити румунско име *Chelsie*, све пореклом од латинског имена *Celsius*;
 - име писано по стерп. *Грѣде* [gr̥dɛ] (С, Л) = балк.ром.-ствлаш. *Gîrdŷ* односно *Gîrdă*, **Gîrd(u(l))*, за шта упоредити румунско през. *Gherdă* и име *Gherdanul*, све пореклом, генерално, од словенског имена **Gъrdъ*;
 - име писано по стерп. *Гоило* [gojilo] (С, Л) = балк.ром.-ствлаш. *Gojilo*, **Gojil(u(l))*, што је суфиксом *-il(-)* одмиља за *Goitan*, **Goitanu(l)*, све пореклом од италијанског имена *Gaetano*;
 - присвојни придев у смислу патронима стерп. *Гаоугль* (С), што треба исправити у *Га[гоу]ль* [gagul'] (подразумева се *синь*), као и *Гагюль* [gagul'] (Л) (подразумева се *синь*), тј. ради се о имену оца писаном по стерп. *Га[гоу]ль*, *Гагюль* [gagul] = балк.ром.-ствлаш. **Gag(u)*, *Gagul*, **Gago*, за шта упоредити ароманска имена *Gag(u)*, *Găgul*, *Gago*, све пореклом од словенског имена на **Drag(o)*- изједначавањем одмиља [dr] : [g] > [g] : [g];
 - стерп. патр. *Роугановиџ* (С), *Роугановичь* (Л) [ruganovik], тј. ради се о имену оца писаном по стерп. *Роугань* [rugan] = балк.ром.-ствлаш. *Rugan*, **Ruganu(l)*, за шта упоредити румунска презимена *Rugan*, *Rug* и имена *Rug*, *Rugă*, све пореклом од словенског имена **Ruganъ*;
 - присвојни придев у смислу патронима стерп. *Глотань* [glotań] (С) (подразумева се *синь*), односно стерп. патр. *Глотановичь* [glotanovik] (Л), тј. ради се о имену оца писаном по стерп. *Глотань* [glotan] = балк.ром.-ствлаш. *Glotan*, **Glotanu(l)*, за шта упоредити румунске речи *gloată*, *glută* „породица, сва деца у породици и сл.”, *a se gloti* „окупљати се на буљуке”, све пореклом од старијег облика речи, **glotă* < слов. **glota*;
 - имена писана по стерп. *Дѣдославъ* [d'edoslav] (С), *Диадославъ* [djadoslav] (Л) и *Дѣдоџ* [d'edoje] (С), *Диадоџ* [djadoje] (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Djadoslav* потом **Đadoslav*, **Djadoslavu(l)* потом **Đadoslavu(l)* и *Djado(j)e* потом **Đado(j)e*, **Djadoj(u(l))* потом **Đadoj(u(l))*, за шта упоредити румунска имена *Dead(ul)*, *Deadco*, *Deadil*, све пореклом од словенског имена **Dědoslavъ* и имена одмиља **Dědojъ* > *Дѣдоџ*;
 - име писано по стерп. *Банѐ* [banɛ] (С), односно прилагођено у стерп. *Бана* (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Bani* односно *Bană*, **Ban(u(l))*, за шта упоредити румунска имена *Bană*, *Ban(u(l))*, све пореклом од речи *ban*;

- име писано по стерп. *Бртославъ* [br̩toslav] (С), *Братославъ* (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Brătoslav*, **Brătoslavu(l)*, за шта упоредити румунска имена *Brătuł*, *Bratu(l)*, *Brătan*, *Brătoiu*, *Bratoiu*, *Brătore* и презиме *Brățănescu*, све пореклом од словенског имена **Brat(r)-oslavъ*;
- име писано по стерп. *Люпко* (С), омашком за *Л[оу]пко* [lupko],⁴ као и *Люпъко* [lupko]⁵ (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Lupko*, **Lupku(l)*, све изведено од имена *Lup(u(l))* суфиксом одмиља *-kol-k(-)*;
- име писано по стерп. *Прѣдиславъ* [pr̩ʲedislav] (С), *Приадиславъ* [pr̩jadislav] (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Prjadislav* потом **Pr̩adislav*, **Prjadislav(u(l))* потом **Pr̩adislav(u(l))* (за шта упоредити сличну румунску реч *preadislovie* „предговор, предисловије”), све пореклом од словенског имена **Pr̩edislavъ*;
- стерп. патр. *Тѣхоѣвикъ* [t̩ʲeçojevik̩] (С), односно старосрпски патроним са балканороманском-старовлашком цртом *Тяхоѣвичъ* [t̩jaçojevik̩] (Л), тј. ради се о имену оца *Тѣхоѣ* [t̩ʲeçoje], односно имену оца писаном по стерп. *Тяхоѣ* [t̩jaçoje] = балк.ром.-ствлаш. *Tjaho(j)e* потом **Čaho(j)e*, **Tjaho(j)(u(l))* потом **Čaho(j)(u(l))*, за шта упоредити румунско име *Teahoe*, све пореклом од словенског имена **T̩ʲeçojъ* > *Тѣхоѣ*;
- име писано по стерп. *Балѣ* [balə̩] (С, Л) = балк.ром.-ствлаш. *Balǎ*, за шта упоредити румунску реч *balǎ* у значењу „чудовиште и сл., вероватно и *змај”, све пореклом од речи *balǎ*;
- име писано по стерп. *Рѣдивои* [r̩ʲɛdivoj] (С) = балк.ром.-ствлаш. *Rădivoj*, **Rădivoj(u(l))*, **Rădivo(j)e*, за шта упоредити румунска имена *Rădivoe*, *Radivoe*, све пореклом од словенског имена **Radivojъ* > *Радивоѣ*;
- патроним писан по стерп. *Сестраикуъ* [sestrai̩k̩] (С), могуће изворно да је то име оца у смислу патронима писано по стерп. **Сестра* = балк.ром.-ствлаш. *Sestr̩j* односно *Sestrǎ*, **Sestru(l)*, што је одмиља за **Selvestru(l)*, за шта упоредити рум. през. *Selvestru*, све пореклом од латинског имена *Silvester*;
- име оца у смислу патронима писано по стерп. *Боукола* (С), што треба исправити у *Боукола[u]* [bukolaj], као и *Буюколаи* [bukolaj] (Л)

⁴ Наиме, корен [l̩ʲub] се у (С) пред самогласником и генерално пише *люб-*: *Любов[иц]ева* *лоука*, *Любовидѣ*, *что* *любо*, *кѣто* *любо* (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 195–197; Лома, 2011: 195).

⁵ Наиме, корен [l̩ʲub] се у (Л) пред сугласником, самогласником и генерално пише *люб-*: *чловаколюбисѣмъ*, *взлюби*, *възлюби*, *любем*, *възлюбленъ*, *възлюбити*, *възлюбите*, *любѣшихъ*, *Любовидѣскы* *дѣалъ*, *Любовидѣскога* *дѣала*. Облик *Люпъко* не исправљам јер се у (Л) за [u] пише у свим позицијама и прејетовано ю, нпр. *С(ы)ню* [sinu], *сюшѣствю* [suš̩ʲstvju], *оученики*, *кравѣвѣствоу*, *бюдоутъ* [budut], *въплѣшѣшюмоу* се [v̩pr̩š̩ʲš̩ʲumu se] (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 226–230).

= балк.ром.-ствлаш. *Bukolaj*, **Bukolaj(u(l))*, за шта упоредити румунску реч ж. *bucolaie, bucălaie* „овца црног носа, лица или главе”, све пореклом од речи *bucălaie*;

- име писано по стрп. *Льпчинь* [l'epč'in] (С), *Лпаньчынь* [l'apč'in] (Л) = балк.ром.-ствлаш. *Ljarč'in*, **Ljarč'in(u(l))*, за шта упоредити рум. през. *Learciu* [l'arču], све пореклом од словенског имена на **Lěp(o)*- преко суфикса одмиља -č(-) и -in(-);
- старосрпски патроним са можда балканороманском-старовлашком цртом *Драгџикъ* [drakč'ik/dragč'ik, ? dragəč'ik] (С), односно стрп. патр. *Драгачичъ* [dragač'ik] (Л), тј. ради се о имену оца можда писаном по стрп. *Драгџа* [drakča/dragča, ? dragəča], односно имену оца стрп. *Драгача* = можда балк.ром.-ствлаш. *Dragășu* односно *Dragășă*, **Dragăș(u(l))*, за шта упоредити рум. през. *Dragaciū* (као и румунску реч *dragăcea* „благо и сл.”), све пореклом од словенског имена на **Drag(o)*- преко суфикса одмиља -ac(-) односно -ăč(-) (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 195–197, 225–230, 519–521, 564, 572; Пешикан, 1982: 5, 19, 25, 26; Пешикан, 1983: 75, 76, 80; Премовић, 2018: 459; уп. Розети, 1986: 99, 598; Вељковић, 2019: 53, 54, 61, 62; Вељковић, 2022: 69, 74, 75; РЈАЗУ, IX: 822, XIV: 874; Гибанеску, 1930: 12; Вељковић, 2020: 17, 18; ДЕКС: *bală, Ban, Brat, bucălaie, Chelsie, Dead, Gag, Gherdanul, gloată, gloti, glută, Lilă, Moise, predoslovie, Radu, Rug, Stan, Teahoe*; Скок, 1940: 8, 9).

У изнесеним примерима јасно се уочава и у литератури је одавна примећен јакавизам Лимске повеље краља Уроша из 1254–1263. г. (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 226). Владимир Ћоровић је као објашњење казао да је писар Лимске повеље „био из источне [византијске] Македоније, можда неки светогорски питомец, али још увек врло невешт” (Ћоровић, 1940: 29–31) што хоће рећи да је био јакавац, Бугарин који је могао разумети, па и писати, и (старо)српски. Док Александар Лома као објашњење предлаже да је реч о „црквенословенском маниру” писара ове повеље, ако смо добро схватили, у смислу етимолошке граfiје јата где се јат бележи својим старим изговором и као [ja'а] (Лома, 2011: 188).

Међутим у Лимској повељи краља Уроша писар на месту фонеме јат (*b*) има балканороманску-старовлашку секвенцу [ja'а] (*ia*) у ономастици Романа, и то како смо претходно показали без изузетка. Ово треба повезати с тим да се у балканороманском-старовлашком и дачкороманском вршила типична и типска, и стара замена словенске фонеме *b* [eä, ja'а] романском секвенцом *ea, ea', ja* [ea, ja'а] (Вељковић, 2020: 18; Розети, 1986: 404, 419). А у остатку текста, код (старо)српских речи, ми видимо да овај писар исто то типски примењује и на српску вредност фонеме *b* [e] на тај начин да врши замену српске вредности јата [e] романском секвенцом [ja'а] (*ia*). Он у овим случајевима чини то, како је у литератури примећено, „скоро дослед-

но” (Ивић, Јерковић, 1981: 34). Стога је у првом случају реч о фонетском, а у другом о морфолошком јакавизму. Из угла изнесеног ми смо става како је писар Лимске повеље могао бити само и једино Роман. А према томе што је ова повеља састављена „по саслушању мештана” (Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: 225), да је био и локални писар. Најпрецизније, локални писар – полупосрбљени Роман који је говорио балканоромански-старовлашки као матерњи и (старо)српски као други језик, на којем је и писао.

Литература

- Белић, 1976: А. Белић. *Основи историје српскохрватског језика (универзитетска предавања др Александра Белића)*, I (Фонетика). Београд: Научна књига.
- Бешевлијев, 1992: Веселин Бешевлиев. *Първобългарски надписи*. Софија: Българска академия на науките.
- Библија: *Библија или Свето писмо Старога и Новога завјета (прев. Ђ. Даничић, В. Стефановић Караџић)*, Београд: Библијско друштво Србије, 2019.
- Вељковић, 2013: Ж. Б. Вељковић, Порфиригенова „Лонтодокла” – данашњи Љутотук – неколики балканоромански топоними Бјелопавлићког краја. *Никшић: Октоих*, III/4 (2013), 13–25.
- Вељковић, 2018: Ж. Б. Вељковић, (prikazi i osjene) Мирко Грчић и Љиљана Грчић, „Генеза града и порекло имена Шапца”, *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ*, 61/1, Београд, 2011, 83–103. *Zagreb: Folia onomastica Croatica*, 27 (2018), 211–215.
- Вељковић, 2019: Ž. B. Veljković, Predlog turizmološkog etimološko-arheološkog rečnika opštine Sremska Mitrovica. Сврљиг: *Етно-културолошки зборник*, XXII, 47–75.
- Вељковић, 2020: Ж. Б. Вељковић, Крич(ан)и, Кричкови и крич(ач)ка имена – кратко о етимологији –. *Никшић: Слово језика српскога*, 9, 9–22.
- Вељковић, 2022: Ж. Б. Вељковић, Дробњац: етимологија. *Vucurești: Romanoslavica*, LVII–1, 67–78.
- Вељковић, 2023: Жарко Б. Вељковић, Протобугарски натпис с тремеђе Рашке, Новог Пазара и Лепосавића. Сврљиг: *Етно-културолошки зборник*, XXVI, 145–155.
- Војников, 2009: Ж. Войников. *Алано-древнобългарското писмо*. Велико Търново: Фабер.
- ДЕКС: I. Coteanu, L. Seche, M. Seche. *Dicționar explicativ al limbii Române*. București: Univers enciclopedic, 2016.
- Добрев, 1995: П. Добрев. *Езикът на Аспаруховите и Куберови българи. Речник и граматика*. Софија: Издателство Огледало.

- ДТС: В. М. Надеяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак, Т. А. Боровкова, Л. В. Дмитриева, А. А. Зырин, И. В. Кормушин, Н. И. Лятегина, Л. Ю. Тугушева. *Древнетюркский словарь*. Санкт-Петербург: Издательство Наука, 1969.
- Дујчев, 1971: I. Dujčev, Der protobulgarische Name Sondoke – Sundice, у: *Medioevo Bizantino-Slavo*, III (Altri saggi di storia politica e letteraria), Roma: Edizioni di storia e letteratura, 77–80.
- Ердал, 2004: M. Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.
- Ивић, Јерковић, 1981: П. Ивић, В. Јерковић. *Правонис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Илић, 2019: R. Ilić, Antički spomenici crnogorskog Polimlja. Cetinje: *Matica*, 79, jesen 2019, 341–360.
- Лома, 1987: А. Лома. Сутелица: топономастички трагови латинског хришћанства у унутрашњости преднемањичке Србије, Београд: *Историјски гласник*, 1987 1–2, 7–28.
- Лома, 1990: А. Лома. Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу, Београд: *Ономатолошки прилози*, 11, 1–18.
- Лома, 2007: А. Лома. Шудиковски камен: досадашња тумачења, смернице за даља размишљања, Пријепоље: *Милешевски записи*, 7 (2007), 89–102.
- Лома, 2011: А. Лома, Језичке старине Полимља и Потарја – сведочанства старосрпских повеља, у: *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија. Зборник радова*, Беране–Београд: Епархија будимљанско-никшићка, Полимски музеј – Беране, Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Службени гласник, Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета у Београду, 187–198.
- Лома, 2013: А. Лома. *Топонимија бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опитесловенских именословних образаца*. Београд: САНУ.
- Марковић, Војводић, 2021: Миодраг Марковић, Драган Војводић. *Црква Светих апостола Петра и Павла у Расу*. Нови Сад: Платонеум.
- Миклошич: F. Miklosich. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, I–II. Wien: W. Braumüller, 1862–1865.
- Немет, 1971: Gy. Németh, The runiform inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the runiform scripts of Eastern Europe. Budapest: *Acta linguistica Academiae scientiarum Hungaricae*, 21–1/2 (1971), 1–52.
- Пешикан, 1982: М. Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба. Београд: *Ономатолошки прилози*, 3 (1982), 1–120.
- Пешикан, 1983: М. Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба, II. Београд: *Ономатолошки прилози*, 4 (1983), 1–133.
- Попконстантинов, 1993: К. Попконстантинов, Рунически надписи от средновековна България, у: *Studia Protobulgarica et mediaevalia Europensia*, Велико Търново: Издателство Св. св. Кирил и Методий, 141–165.

- Поповић Д., Поповић М., 2020: Д. Поповић, М. Поповић. *Манастир Шудикова у Будимљи*. Беране–Београд: Епархија будимљанско-никшићка (СПЦ), Музеј СПЦ.
- Премовић, 2018: М. Premović, Povelje Humske episkopije. Cetinje: *Matica*, 74, ljeta 2018, 449–460.
- РЈАЗУ: Ђ. Daničić i dr. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: HAZU, 1880–1975.
- Розети, 1986: А. Rosetti. *Istoria limbii Române*, I. București: Editura științifică și enciclopedică.
- Скок, 1940: Р. Skok. *Osnovi romanske lingvistike*, II (Historijska fonetika romanskih jezika (nenaglašeni vokali i konsonanti)). Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskanica Banovine Hrvatske.
- Славова, 2009: Т. Славова, Титулите багаин и багатур в ранносредновековна Българија. *Eslavística Complutense*, Vol. 9, 115–133.
- Славова, 2010: Т. Славова. *Владетел и администрација в ранносредновековна Българија. Филологически аспекти*. Софија: ПАМ Пъблишинг Къмпани.
- Турчанинов, 1971: Г. Ф. Турчанинов. *Памятники письма и языка народов Кавказа и Восточной Европы*. Санкт-Петербург: Издательство Наука.
- Турчанинов, 1990: Г. Ф. Турчанинов, *Древние и средневековые памятники осетинского письма и языка*, Владикавказ: Издательство Ир.
- Ћоровић, 1940: В. Ћоровић. Питање о хронологији у делима Св. Саве. Београд: *Годишњица Николе Чупића*, XLIX, 24–34.
- Хефлер, Шафарик, 1857: К. А. С. Höfler, P. J. Šafařík. *Glagolitische Fragmente*. Prag: G. Naase.

Извори

- Гибанеску, 1930: G. Ghibănescu: *Surete și izvoade*, XXIV (Documente Slavo-Române între 6936 (1428) – 7265 (1757)). Iași: Viața Românească.
- Мошин, Ћирковић, Синдик, 2011: В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, I (1186–1321). Београд: Историјски институт – Београд.

Žarko B. Veljković

THE SHUDIKOVO INSCRIPTION IN CHRISTIAN APPAREL

Summary

The Shudikovo inscription, on the Shudikovo stone, is the artefact from the monastery of the Serbian Orthodox Church Shudikovo near Berane, Montenegro, and is well-known in science. The inscription was engraved in the signs of the

Proto-Bulgarian script. It is a Christian inscription, showing biblical writing style and biblical content. In the article, Proto-Bulgarian Old Turkic reading of the inscription, its translation and dating have been suggested as follows: *tǎŋri-tǎŋrisi iisukrist tǎŋri-tǎŋrisi tǎŋri-evi*, “The Lord Jesus Christ / The Lord Jesu Christus (is) Lord. (This is) the house of the Lord (God)” (dated after year 864 until the 11th century AD). The Romanic etymologies of the name of this monastery as well as the name of the nearby mountain *Tifran* have been given, from the adjectives **subtiku/-a* “positioned below and the like” and **trifratu/-a* “thrice-, i.e. very, much broken and the like”. The Romance language of the local Romance people has been recognized as the source of (phonetic and morphological) yakavian pronunciation in the Lim charter of king Uros, dating from 1254–1263 AD.

Keywords: Shudikovo inscription, Proto-Bulgarian, Old Turkic, Shudikovo/Šudikova (Šudik), Tifran, Romance people, Lim charter of king Uros, yakavian pronunciation.

PRELIMINARII ISTORICE ȘI STILISTICE LA O “TEOLOGIE VIZUALĂ” ÎN CONCEPȚIA PICTORULUI CONSTANTIN DANIEL (1798/1802 -1873) - ICONOSTASUL CATEDRALEI ORTODOXE SÂRBE DIN TIMIȘOARA

Studiul se dorește o introducere la analiza comparativă a creației pictorului Constantin Daniel, analogiile stilistice menționate în analiză ilustrând un contact permanent între medii culturale și Fondul problemei legat de creația lui Daniel nu este legat de originea sa (română sau sârbă), el aparținând prin autenticitate ambelor comunități, ci de formația academică care nefiind atestată documentar trebuie căutată în calitatea picturii. Prin prezența sa în Banatul multiethnic al secolului al XIX-lea pictorul s-a aflat în poziția de mijlocitor al formelor artistice eclectice ce trădează depășirea statutului pe care el însuși și-l atribuie (cel de autodidact), într-o estetică neoclasică specifică epocii dominate de idealul revoluțiilor ce au modelat parcursul modern ala Europei, ca mulți alți pictori promovând tradiția îmbogățită de recursul la formule clasice trecute prin filtrul rațiunii. Calitatea rezolvărilor stilistice, cu o prevalență a neoclasicului cu accente romantice precum și selecția ipostazelor iconografice, înscrie iconostasul catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara în seria celor mai izbutite ansambluri de teologie vizuală din Banatul istoric într-o perioadă în care idealurile naționaliste vor remodela Europa.

Cuvinte cheie: neoclasic, iconostas, Constantin Daniel, Banat, secolul XIX

Modificările survenite la nivel vizual în arta secolului al XVIII-lea din Banat au fost cele care au modelat principiile artei moderne în spațiul Banatului istoric acestea manifestându-se diferit dacă observăm evoluția diferită dintre mediul catolic și cel ortodox. Dacă în cazul primului, stilul baroc a consacrat noile formulări ale artei misionare de recatolicizare a provinciei îmbrăcând accente tardive prin manifestarea în perioada de avânt a Iluminismului, în comunitatea ortodoxă multiethnică (română, sârbă și macedo-română) aceste accente s-au grefat pe un fond preexistent de factură bizantină, aportul barocului fiind definitoriu în modernizarea artei printr-o susținută transformare a formelor și o contaminare cu ideologia europeană, rezultând o artă novatoare cu conținuturi ce reflectă deschiderea către principii stilistice noi. Investigarea valențelor stilului cu cea mai amplă internaționalizare și globalizare constituie o constantă în seria preocupărilor științifice deschizând perspectiva analizei istoriografiei și aplicării

¹ mihaela.vlasceanu@e-uvv.ro

unei metodologii consacrate de specificul disciplinei istoria artei –descifrarea elementelor comune, dar și evidențierea particularităților definitorii pentru anumite aspecte ale specificul local.

În cazul de față, reperul cronologic al analizei îl constituie secolul XIX cu o dinamică diferită în cadrul comunităților ortodoxe, cea sârbă, de care ne vom ocupa pe parcursul acestui studiu, având un privilegiu, și anume, o realitate istorică ce a impus un traseu al comunității sârbești prin migrația în teritoriul Imperiului Habsburgic al secolului XVII, sârbii fiind avantajați prin faptul că organizația bisericească le aparținea și că românii erau încadrați în ea, fiind subordonați ierarhiei ortodoxe sârbe cu sediul la Sremski Karlovci.

Confluentele româno-sârbe în domeniul artei în general, dar mai ales în cel al picturii, suscită interesul cercetătorilor, diferite subiecte fiind abordate în limita unor direcții personale de investigație, predominând studiile de istorie politică, socială, religioasă și de istoria artei. Răsăritul ortodox și Occidentul modern se întâlnesc în cazul pictorului Constantin Daniel a cărui activitate a fost documentată în limitele transfrontaliere ale Banatului istoric unde a continuat tradiția artistică specifică comunității ortodoxe din care făcea parte, la care a adăugat și influența apuseană a perioadei, profund contaminată de un naționalism specific secolului de afirmare a națiunilor și a statelor europene moderne. Chiar controversele privind originea sa, română sau sârbă au postulat o apartenență la un mediu artistic profund tradițional sau deschis influențelor, ceea ce s-a și demonstrat prin analiza creației sale, și anume o modelare în spirit apusean a normelor tradiționale de factură bizantină.

Studiul nu face o analiză a întregii creații a pictorului Constantin Daniel, o operă diversificată în care a abordat toate genurile, ci analizează un episod ce-l plasează în spațiul ortodoxiei sârbe, comanditar religios important la mijlocul secolului XIX când se desăvârșește catedrala din Timișoara prin înlocuirea vechiului iconostas pictat de Ștefan Tenețchi în secolul XVIII.

Metodologia cercetării presupune investigarea acestui studiu de caz pornind de la ideea de confluente prezente în spațiul bănățean în secolul XIX, repere ale evoluției artistice, și nu numai, pe tot parcursul secolului, încercând printr-o analiză stilistică să identificăm particularitățile fenomenului artistic din mediul ortodox sârb, raportat la receptarea în celelalte comunități cu care acestea coexistau și realizând o constantă raportare la fenomenul artistic și ale sale manifestări din spațiul învecinat, pentru confirmarea unor ipoteze. Ce a însemnat reforma vizuală pe teritoriul aflat sub tutela patriarhiei de la Sremski Karlovci și cum s-a occidentalizat arta din acest spațiu constituie constanta ideatică a prezentului studiu, încercând să refacem un fragment din vastul patrimoniu artistic din Banatul secolului XIX prin coroborarea informațiilor din istoriografia ce face referire la subiect și o analiză a stilului etalat de Constantin Daniel în pictarea iconostasului catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara. (Fig. 1)

Fig. 1 Fațada catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara, 1744-1748. (Sursă foto: https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_Ortodox%C4%83_S%C3%A2rb%C4%83_din_Timi%C8%99oara)

Raționalismul ortodox s-a manifestat în spațiul bănățean deopotrivă prin doctrină și printr-o formă de sensibilitate religioasă specifică perioadei, în arhitectura catedralelor ortodoxe sârbe întrezărindu-se principiile unui baroc militant, prezent și la biserica mitropoliei de la Sremski Karlovci (1758-1762), la catedrala sârbească din Timișoara (1744-1748) și la biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj (1759-1766). Aceste edificii reflectă un episod al barocului dinamic și compozit ce a înglobat manifestările artistice central și sud-est europene într-o variantă locală oficială ce a debutat în Banatul imperial cu construirea catedralei catolice din Timișoara (1731-1778), reper al formelor barocului târziu clasicizant (Vlăsceanu, 2017b: 64-65).

O analiză a biografiei pictorului ne interesează din perspectiva poziționării sale în contextul artistic al perioadei în care a lucrat în Banatul istoric (prima jumătate a secolului XIX), perioadă în care Constantin Daniel (1799-1873) se va afirma și consacra în poziția de *moaler/mahler*, depășind condiția zugravilor ancorați în formule canonice și reguli stereotipe de reprezentare. Un scurt recurs biografic al pictorului „considerat un mare artist național de către istoriografia sârbească” este necesar având în vedere că pictorul se declara român fiind atașat culturii și tradiției naționale sârbești prin stabilirea la Becicherecul Mare în Voivodina (Negru, 1999: 19).

Adrian Negru a infirmat toate supozițiile făcute fără temei documentar de către I. Miloia, A. Cosma și V. Flora privind originea pictorului, menționând un

aspect ce indică originea disputată, consemnată în letopisețul bisericii sârbești din Deliblata: „slavni živopisac Danijel nacionaliteta romanskog iz Logoža” (Negru, 1999:14-15). Majoritatea surselor pomenesc traseul său academic, punând abilitatea de a excela în toate genurile, precum portrete, peisaje, scene cotidiene și pictura cu tematică religioasă. În ce privește o ascendență formală, cariera pictorului în spațiul Banatului sârbesc stă sub semnul influenței lui Arsenije Teodorović (portretul lui Dositej Obradović realizat de către acesta fiind cea mai bună analogie a stilului pe care Daniel îl va aborda în pictura religioasă). Pictorii neoclasici Gottlieb Schick (1776-1812), Asmus Jacob Carstens (1754-1798), Joachim Christian Reinhart (1761-1847), Joseph Anton Koch (1768-1839), Bonaventura Genelli (1793-1868) sunt alte certe surse de inspirație, toți având o evoluție academică în creația cărora formule ale clasicismului pur pot fi sesizate (Negru:1999). Becicherecul Mare devine prin stabilirea lui Daniel în 1837 un spațiu al confluențelor, de unde radiază maniera sa ilustrată de iconostasele pictate pentru bisericile ortodoxe sârbe din Panciova (1833), Uzdin (1833-1836), Timișoara, Dobrica și Jarkovac, inspirate de nazarenii de la Viena. Conceptual acest grup de artiști a dorit întoarcerea la principiile promovate de creștinismul timpuriu în abordarea artei, curent dezvoltat din stilul romantic având analogii în pictura renașterii italiene a sec. XIV (prerafaeliți) de la care preiau maniera de reprezentare a personajelor biblice arhetipale, inspirându-se și din perioada medievală în care creștinismul s-a desăvârșit iconografic.

Despre pictorul Constantin Daniel, născut la Lugoj în 1798/1802, vorbesc surse documentare editate ce fac referire la pregătirea sa în atelierul pictorului Arsenije Teodorović, cei mai mulți cercetători reiterând ideea că ar fi ajuns și la Academia de la Viena sau München, date ce nu sunt documentate de nicio sursă până în momentul de față. O sursă inedită în ce privește formarea pictorului Daniel pare să ofere pictorul german Peter Ludwig Friedrich Baudri³, acesta susținând că pictorul a fost un autodidact înzestrat cu talent artistic. Între 1837-1840, Baudri realizează o călătorie la Salzburg, Viena, ajungând și în sudul Ungariei în drumul său spre Orient, probabil ca parte a *Grand Tour*-ului ce se impunea oricărui artist format în medii academice de renume, ajungând să-l cunoască pe Daniel în atelierul său în 1839. Jurnalul de călătorie publicat ulterior conține pasaje edificatoare în ce privește formația de autodidact pe care și-o atribuie Daniel, percepția asupra originii sale și considerații stilistice asupra calității actului creator venite din partea unui coleg de breaslă avizat: „... *Atunci l-am vizitat pe Daniel, pictorul. M-am anunțat din timp, așa că el m-a primit prietenește. Domnul Daniel a fost ocupat cu picturile sale pentru biserică sârbă și a avut deja câteva portrete terminate, dintre care mai multe au fost bune și frumoase. Domnul Daniel îmi spunea că a învățat singur, că s-a autoformat pictor, că niciodată nu a părăsit Banatul, și nu a văzut niciodată vreă pictură a vreunui pictor cunoscut (nou sau vechi). În aceste împrejurări găsesc că domnul Daniel este un artist desăvârșit, căruia îi este necesară doar recunoștința externă, ca*

să devină cunoscut înainte de mulți alții. Coloritul său este curat și la locul lui, draperiile sale nu sunt forțate, bine conturate după forme și caracteristici, iar desenul său, chiar și atunci când este superficial și slab, totuși nu este mai puțin bun. În rest m-aș bucura foarte ca să nu mă fi păcălit în așteptările mele și să fi văzut în persoana domnului Daniel un veritabil pictor sârb, care ar putea fi un artist solid, dacă ar fi lucrat alături de pictori renumiți și dacă ar avea ocazia să cunoască lucrările pictorilor bătrâni” (Bugarski, Stepanov, 2011: 162).

O altă sursă, la fel de credibilă prin apropierea de pictorul Daniel, este Lazar Nikolić, elevul pe care Daniel l-a instruit în școala de la Becicherecul Mare, care relatează despre maniera personală în care maestrul său își elabora compozițiile, abordare care subliniază parcursul unui autodidact în defavoarea carierei academice atât de vehiculată în literatura de specialitate: „... *figurile au fost desenate mai întâi cu cretă albă, iar apoi, după corecturile de rigoare, au fost desenate definitiv cu creionul, iar după ce a fost gata și această procedură, s-a trecut la vopsirea cu culoare. Spre deosebire de ceilalți artiști, care folosesc culori cumpărate și deja preparate, Daniel le-a pregătit singur; le amesteca și potrivea până ce ochiul său ar fi fost mulțumit... astfel Daniel nu a ținut cont de norme, explicând: prietene, doar asta simt, că acum este destul din această culoare, dar nu vă pot spune de ce mă mulțumesc cu această culoare sau cu cealaltă”* (Bugarski, Stepanov, 2011: 162).

Catedrala comunității sârbe din Timișoara a fost ridicată în 1748 în formula planimetrică de tip sală, cele două turnuri pe fațadă fiind adăugate în 1791 din rațiuni ce țin de dinamica evenimentelor politice. Edificiul rămâne prima biserică ortodoxă din Imperiul Habsburgic de acest tip, formulă ce evocă simbolic polaritatea poporului sârb între medieval (Imperiul Otoman) și modern (Imperiul Habsburgic) (cf. Bugarski, Stepanov, 2010: 126), formulă ce a fost interzisă de edictul iezuitului Lipot Kollonich ce sugera ca în arhitectura de cult a ortodocșilor, bisericile să fie modeste în comparație cu cele catolice, turnurile fiind elementele de fațadă care confereau o reprezentativitate în peisajul urban sau rural (Vlăsceanu, 2012; 2017a,b). În arhitectura edificiului, absida de formă semicirculară la exterior și interior dezvoltă un hemiciclu și concă, sistemul de boltire fiind practicat în perioadă cu succes la monumente cu nave ample, cum este și în cazul catedralei catolice din Timișoara, boltită a vela pe dublouri. Din punct de vedere formal, iconostasul păstrează aceleași repere de factură rusească, fiind dezvoltat în înălțimea absidei articulând patru registre încununate de crucea cu molenii.

În istoriografia subiectului, cele mai multe surse pomenesc traseul avut de vechiul iconostas al bisericii, cel realizat de Ștefan Tenețchi, menționându-se că a fost cumpărat de baronul Jovan Stojanović din Lățunaș în 1836, fiind documentată prezența în actuala biserică unită (fostă ortodoxă) din același sat cărășean (v. Bugarski, Stepanov, 2010: 126-127). Pentru realizarea noului iconostas se organizează un concurs în spirit academic în 1837, promovat în

ziarele vremii pentru a da posibilitatea artiștilor să se înscrie în număr cât mai mare, dată fiind importanța comenzii, printre participanți fiind consemnați Nicola Aleksic din Arad, Sava Petrović din Timișoara, Leonidas Müller și Karol Wilaud din Dresda (Cerović, 2005: 128), contractul fiind câștigat de Daniel, deși devizul său a fost cel mai scump, de 6500 de forinți. Panourile sculptate cu o bogată ornamentație neorenascentistă și neobarocă au fost realizate de frații Mihailo și Lazar Janić din Arad, fiind poleite de Alexander Töpferer din Viena în 1839 (v. Bugarsky, Stepanov, 2010; 2011).

Acest studiu explorează informațiile prezente în fluxul istoriografic și analizează conceptul artistic promovat de Constantin Daniel, viziunea personală imprimată realizării iconostasului și funcția revelatoare a sensului acestuia, cunoașterea simbolică ce face apel la facultatea contemplației, la imaginea evocatoare și invocatoare, descifrând și mesajul prezenței figurate, simbolizate, dar nu mai puțin reale, a transcendentului (Evdochimov, 1992: 148). De la bun început două tendințe sunt evidente în creația lui Daniel, și anume, tradiția postbrâncovenească dominată de conceptul *enhupostatos*, evocatoare a imaginii sfinte prin prototipul ei (Evdochimov, 1992: 174), conform căreia icoana nu este o simplă apariție pământească, ci o ipostază a cuvântului pe care iconograful îl face vizibil, îl transcrie cu mijloace artistice și valențele noii arte occidentale dominată de exprimări arhetipale încadrate în peisaje care devine o normă în contextul perioadei. Modernizarea artei din Banat a început încă din secolul XVIII cu un baroc tardiv clasicizant, în normele căruia se observă spontaneitatea ce va caracteriza arta secolului următor, dar și în titulatura pictorilor de biserică care se modifică, dovadă a circulației ideilor într-o Europă modernă, zugravul sec. XVIII preluând titulatura modernă de *mahler/ moaler* (Vârtaciu, 1997: 106-107).

I. Frunzetti constata în lucrarea dedicată picturii din secolul al XIX-lea: „o tendință către realism din ce în ce mai puternică prin anularea canoanelor tradiției răsăritene și adoptarea concepției apusene despre pictură” (1987: 7), tendință identificată și în Banat prin existența școlii de pictură deschisă de Daniel în Voivodina, același autor legând deșteptarea conștiinței naționale (la români și sârbi deopotrivă) de fenomenul apariției unei burghezii în spațiul Banatului imperial, categorie ce se afirmă puternic în secolul al XIX-lea. Protocoalele ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, constituie sursa documentară esențială pentru cunoașterea perioadei în care biserica a fost decorată cu un iconostas nou, nobilimea sârbă fiind direct implicată în comandă prin donații, dar și prin participarea alături de consiliul episcopilor la căutarea unui candidat potrivit să execute o comandă atât de pretențioasă (Iașin, 2020: 332-333).

Constantin Daniel a participat prin întreaga sa creație la construirea unei identități, fiind reprezentativ pentru începuturile dezvoltării unei conștiințe artistice în spațiul interferențelor din Banatul sec. al XIX-lea, definind rolul artistului într-o comunitate ca și mediator cultural. În ce privește influența unor centre artistice, accentele unor precursori neoclasiци cu viziuni romantice conturează

(via academismul german și vienez) o caracteristică a perioadei, accente pe care le-a cultivat în perioada pregătirii sale cu Arsenije/Arsa Teodorović în atelierul acestuia din Timișoara (Cerović, 2005: 128), sau în cadrul academiei vieneze. Sunt evidente aceste influențe, mai ales că în cadrul instituției formatoare pictorii realizau desene după modele și nu copiau forme statice din erminiile medievale. Maniera în care pictează iconostasul analizat ca și studiu de caz demonstrează în plină epocă modernă o supraviețuire a tradiției bizantine și o remodelare progresistă a iconografiei după tendințele epocii.

Iconostasul realizat de echipa menționată anterior poartă în formula sa scenică și vizuală semne ale artei de factură occidentală, neoclasică, date fiind formulările iconografice pe care Daniel le transpune în cele patru registre: ușile împărătești și diaconesti, *dodekaortion*-ul (registru cel 12 mari sărbători ale anului bisericesc desfășurate cu icoana Sfânta Treime în centru, registrul dedicat sfinților apostoli și încununarea ansamblului cu Crucea cu molenii / scena Răstignirii în vârf). Decorul mural a fost realizat între 1840-1844 de Iosif Habinger, fiind încadrat coordonatelor menționate pentru realizarea unui ansamblu de o mare unitate teologică.

Compoziția iconostasului este prin formă tradițională cu o dispunere monumentală formată din patru registre. (Fig. 2)

Primul registru la nivelul ușilor împărătești ilustrează Bunavestire într-o interpretare în care gestica este subliniată de accentul eclerajului scenografic dispus. Peisajul din fundal rămâne unul tradițional chiar dacă accente plastice sunt evidente în tratarea figurilor poziționate în strânsă relație cu privitorul, diferențiate tipologic și cu accente ale perspectivei psihologice de certă factură bizantină. Natura constituie element compozițional în formulările abordate de Daniel, indiciu al abordării manieristice. Tematica primului registru este un tradițională, fiind reprezentate teme cu mesaj ce fac aluzie la sacrificiu: Mucenicia Sfântului Arhidiacon Ștefan, Rugul neaprins, Jertfa lui Avraam, Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, Sfântul Arhanghel Gavril, Sfântul Arhanghel Mihail. (Fig. 3,4,5)

Fig. 2 Iconostasul catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara, Constantin Daniel (pictura icoanelor catapetesmei, Mihailo și Lazar Janić (sculptura), Alexander Töpferer (poleirea). (Sursă foto: M. Vlăsceanu)

Fig. 3. Ușile împărătești cu tema Bunevestiri (centru), Maica Domnului și Ioan Botezătorul. (Sursă foto: M. Vlăsceanu)

Pictura de iconostas, deși profund canonizată prin simbolistica panoului, desparte simbolic lumea văzută (naosul) de altar (lumea nevăzută), este modernizată de o viziune eclectică a pictorului ce nu se inspiră din formulele Erminiei bizantine, ci, prin viziunea în spirit umanist, modelează pictura cu accente sculpturale în care trăsăturile individualizate ale personajelor prezintă emoții și dinamică a raporturilor spațiale, poziționând peisaje ample în fundal.

Figurile apostolilor constituie o adevărată galerie de portrete, în aceasta constând reforma vizuală introdusă de Daniel pe suportul tradițional rezervat imaginilor canonice, stereotipe de tradiție bizantină. În perioada cât a participat la război alături de armata austriacă în zona regimentului de graniță a realizat numeroase portrete ale ofițerilor și funcționarilor civili, desăvârșind acest gen. Expresive prin fizionomii diferențiate tipologic, interpretate în cheie umanistă (demonstrează contactul cu pictura academică, chiar dacă o infirmă în dialogul avut cu Baudri), gesturile elegante sculptural surprinse, racursiuri corecte și altele mai înghesuite, folosirea contrastului prin culoare și rigoarea eclerajului, demonstrează un talent format prin exercițiu, existând o unitate compozițională a iconostasului și o adaptare a iconografiei tradiționale.

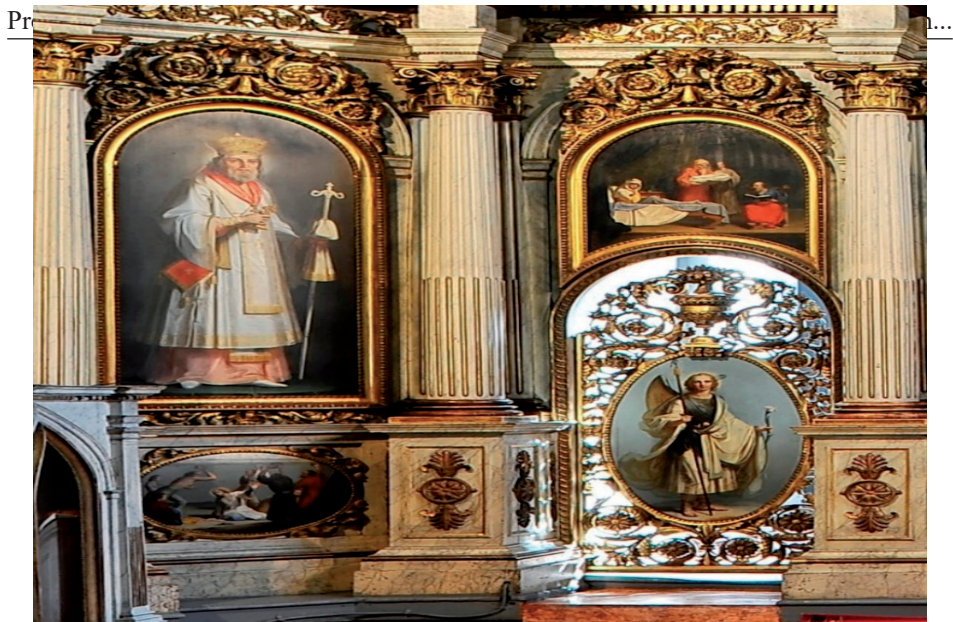

Fig. 4 Ușa diaconească (stânga), Arhanghelul Gavril, Nașterea Domnului, Sf. Ierarh Nicolae. (Sursă foto: M.Vlăsceanu)

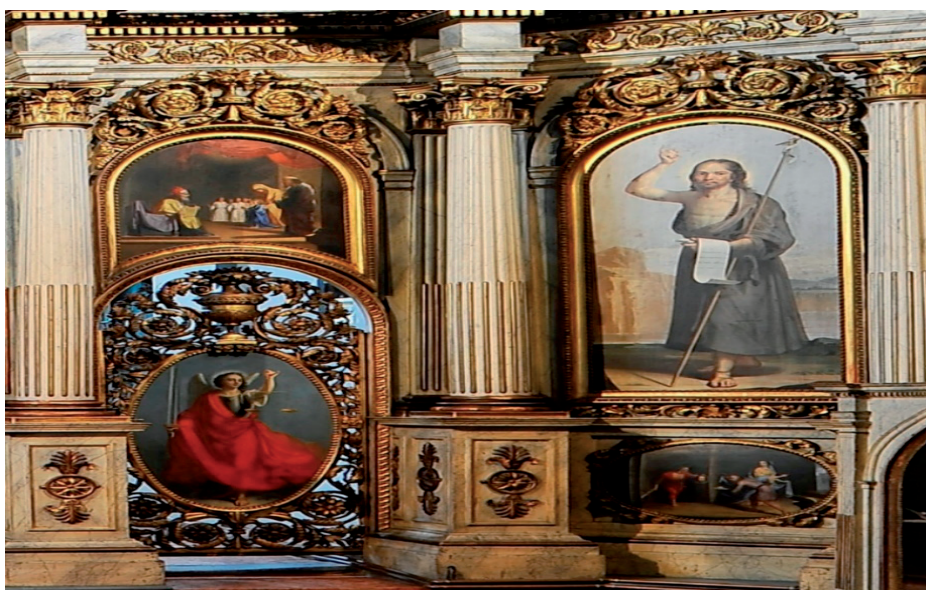

Fig. 5 Ușa diaconească (dreapta), icoanele catapeteasmei: Arhanghelul Mihail, Prezentarea la templu, Sf. Ioan Botezătorul. (Sursă foto: M.Vlăsceanu)

Dacă în icoana centrală dedicată Sfintei Treimi (Fig. 6) se pot întrezări formule baroce de dinamică spațială, compoziția fiind deschisă și proiectată

în adâncime, efect sporit de eclerajul direcționat și clarobscurul obținut în tratarea suprafețelor veșmintelor, la care contribuie și heruvimii ce plutesc pe nori învolburăți în planul celest, bine integrate și atenuate de corporalitatea monumentală a personajelor, surprinse clasic, ca un grup statuar.

Fig. 6 Sf. Treime. (Sursă foto: M. Vlăsceanu)

Maniera neoclasică predomină și în registrul median dedicat Marilor sărbători/ *Dodekaortion* (Fig. 7, 8) completat în axul central cu registrul Crucii cu molenii (Fig. 9), icoanele fiind încadrate de rame bogat ornamentate cu un repertoriu ornamental neorenascentist și neobaroc. Prin prezența arhitecturală, registrele sunt delimitate de cornișe puternic ieșite în rezalit cu console decorate cu același repertoriu ornamental format din frize de motive clasice: acrotere, frunze de acant, modilioane, floarea de dovleac chiar și binomul alb-auriu al elementelor arhitecturale ce delimitează registrele folosind un repertoriu la fel de compozit.

Fig. 7 Registrul Marilor sărbători: (de la stânga la dreapta): Nașterea, Botezul, Învierea deasupra mormântului pecetluit. (Sursă foto: M. Vlăsceanu)

În realizarea compozițională a icoanei Înălțării Domnului, Daniel dovedește că era familiarizat cu tema, adoptând o manieră cvasi barocă de sugestie a apoteozelor din pictura marilor maeștrii ai Europei sec. XVII-XVIII. Acest indiciu este evidențiat prin volumetrii studiate ale faldurilor, posturi sculpturale, delimitarea celor două lumi, resemnarea de pe chipul personajelor ca formulă vizuală proprie unei abordări neoclasice. Repertoriul baroc tardiv din Banatul sfârșitului de secol XVIII și începutul secolului al XIX-lea abundă în astfel de interpretări, analogii formale putând fi observate la majoritatea autorilor ce au avut un parcurs academic vienez și au activat în mediul catolic: Vincenz Fischer (Vlăsceanu, 2022; 2023:655-666) și Hubert Maurer.

Fig. 8 Registrul Marilor sărbători (de la stânga la dreapta): Înălțarea Domnului, Pogorârea Sfântului Duh și Schimbarea la Față. (Sursă foto: M. Vlăsceanu)

Fig. 9 Crucea cu molenii. (Sursă foto: M. Vlăsceanu)

Reiterând date din sursa documentară a realizării iconostasului, și anume Protocolul ședințelor parohiei ortodoxe sârbe din Timișoara, în 1843 se stipulează un detaliu legat de icoana Sfintei Treimi ce ne reține atenția prin consemnarea solicitării pictorului Daniel de a lucra *in situ*, ca un muralist pe panourile iconostasului. Aceeași sursă furnizează detalii privind icoanele prăznicar, în timp ce despre restul iconostasului se specifică că a fost pictat în atelierul pictorului (v. Iasin, 2022: 340).

Anterior realizării iconostasului din Timișoara, Daniel a fost invitat de protopopul Arsenović din Panciova să picteze iconostasul bisericii din Uzdin (Serbia) (Fig. 10), iar după finalizarea lucrărilor de la Timișoara a pictat iconostasul bisericii sârbe din Jarkovac/Iarcovăț (Serbia) între 1858-1863.

Fig. 10 Iconostasul bisericii sârbe din Uzdin, Constantin Daniel, 1833-1836.
(Sursă foto: <https://epancevo.rs/hram-u-uzdinu-cuva-barokni-ikonostas-nemerljive-vrednosti/>)

Registrul al treilea rezervat apostolilor este realizat conform normelor iconografice, aceștia fiind împărțiți în două grupe de câte șase personaje organizate în frunte cu Sfântul Petru, pentru a primi Sfântul Trup, alta din partea opusă, în frunte cu Sfântul Ioan, pentru a primi Sfântul Sânge. Cînul apostolilor prezintă personajele reprezentate figură întregă, cu trupurile evidențiate pe un fundal neutru (gri) ce sporește gestica și aluziile simbolice distinctive: o cheie, în cazul lui Petru, (fierăstrăul) Iacob cel Mic, (crucea) Andrei, (sabia) Pavel, Iuda fiind redat răsucit într-o ipostaziere ce trădează rușinea (Fig. 11).

Argumentul modernizării menționate anterior în registrul tematic al pictorului Daniel este evident la nivelul acestui registru, maniera neoclasică impunând obiceiul de a reprezenta figura întregă, nu doar bust încadrat în medalion (concepție de tradiție bizantină). Abandonarea canonului sau depășirea limitelor sale formale prin care reprezentarea simbolică a acestora a fost garantul sfințeniei icoanei este și mai evidentă la stilistica acestor lucrări. O primă constatare privește portretistica excepțională, vizibil individualizată, cu trimitere la cea realistă, și totodată interpretarea în aceeași manieră a volumetriei corpurilor. Această formulă indică fenomenul de „uniformizare a picturii din teritoriul Mitropoliei de la Sremski Karlovci, rezultat al utilizării unui număr relativ limitat de modele,” fenomen ce se prelungește și în secolul al XIX-lea (Pârvulescu, 2018: 264).

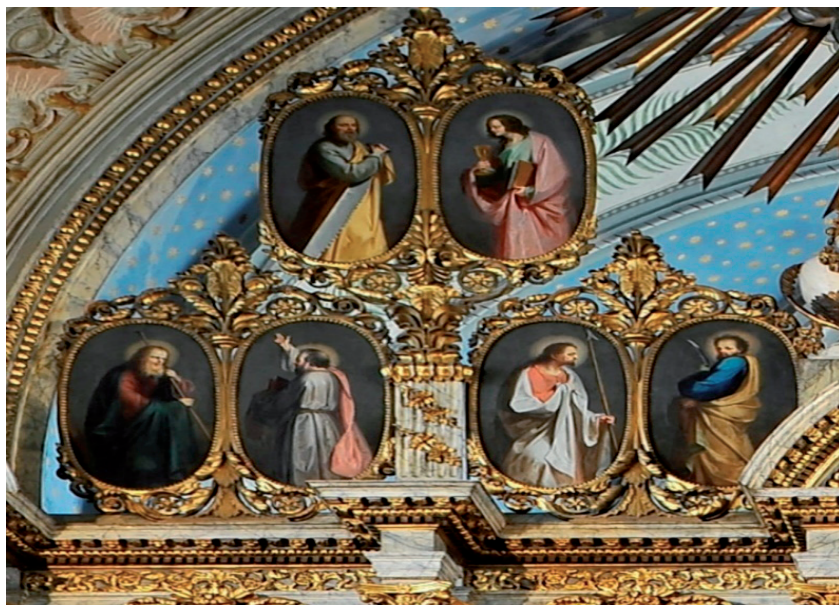

Fig. 11 Cînul apostolilor (partea stîngă): Iacob cel Mic (simbol fierăstrăul).
(Sursă foto: M. Vlăsceanu)

Tronul episcopal este rezervat Sfântului Sava, iar tronul Maicii Domnului ipostazei Fecioarei cu pruncul în brațe, în medalionul oval de dedesubt fiind redată scena Salvării lui Petru din mare. Iconografic, strana nordică este rezervată lui Ioan Damaschin, Sfântului Gheorghe, Sfântului Ilie și Sfântului Dimitrie, iar pe parapetul stranelor cântăreților apar David și Efrem Siru. În pandant, strana sudică prezintă în aceeași tipologie portretele încadrate în medalioane ornamentate ale părinților bisericii Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur, Arhidiaconul Ștefan, iar pe stranele cântăreților sunt redați regele Solomon cântînd la harfă și Cosma Melodul, realizate de același Constantin Daniel. (Fig.12)

Fondul problemei legat de creația lui Daniel nu este legat de originea sa (română sau sârbă), el aparținînd prin autenticitate ambelor comunități, ci de formația academică care nefiind atestată documentar trebuie căutată în calitatea actului plastic. Pictorul se situează prin prezența sa în Banatul multietnic al secolului XIX în poziția de mijlocitor al formelor artistice eclecticice ce trădează depășirea statutului pe care el însuși și-l atribuie, într-o estetică neoclasică specifică epocii dominate de idealul revoluțiilor ce au modelat parcursul modern al Europei, ca mulți alți pictori promovînd tradiția îmbogățită de recursul la formule clasice trecute prin filtrul rațiunii, unul dintre atuurile unui pictor autodidact. Calitatea rezolvărilor stilistice, cu o prevalență a neoclasicului cu accente romantice, precum și selecția ipostazelor iconografice, înscrie iconostasul

catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara în seria celor mai izbutite ansambluri de teologie vizuală din Banatul istoric într-o perioadă în care idealurile naționaliste vor remodela Europa. Studiul se dorește o introducere la analiza comparativă a creației pictorului Constantin Daniel, analogiile stilistice menționate în analiză ilustrând un contact permanent între medii culturale și artistice desfășurate în climatul unei perioade novatoare pentru istoria multiculturală a Banatului.

Fig. 12 Stranele de pe partea dreaptă. (Sursă foto: © Boja Ostoici)

Arhive

Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. V, nr. 604 din 13.04.1841.

Bibliografie

- Baudri, 1989: F. Baudri, *Reise nach Südungarn: 1837–1840; ein Tagebuch*. Bearb. und hrsg. Von Ludwig Gierse. München: Verlag Südostdt. Kulturwerk.
- Бугарски, Степанов, 2008: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*, Темишвар: Савеза Срба у Румунији
- Бугарски, Степанов, 2011: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Срби у Темишвару Град*, Темишвар: Савеза Срба у Румунији

- Cerović, 2005: L. Cerović, *Sârbii din România. Din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.
- Cosma, 1940: A. Cosma, Pictura bănățeană, în: *Luceafărul*, nr. 5-6, Timișoara, pp. 46-51.
- Dionisie, 2000: Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*. București: Editura Sofia.
- Evdochimov, 1992: P. Evdochimov, *Arta icoanei - o teologie a frumuseții*. București: Meridiane.
- Frunzetti, 1990: I. Frunzetti, *Arta românească în secolul XIX*. București: Meridiane.
- Iașin, 2020: S. Iașin, Geneza iconostasului catedralei ortodoxe sârbe din Timișoara, în *Analele Banatului. Serie nouă, Arheologie-Istorie*, XXVIII, pp.331-342.
- Jovanović, 1996: M. Jovanović, *Slikarstvo Temišvarske Eparhije*. Novi-Sad: Matica srpska.
- Măran, Kolundžija, 2020: M. Măran, I. Kolundžija, Pictura bănățeană în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. Interferențe sârbo-române, în *Studii și cercetări – Studije i istraživanja, Actele simpozionului internațional Banatul: istorie și multiculturalitate*, Zrenjanin.
- Negru, 1999: A. Negru, *Constantin Daniel*. Pančevo: Libertatea
- Pârvulescu, 2002: D. S. Pârvulescu, *Iconostasul în Banat: Din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea*. Timișoara: Mirton.
- Pârvulescu, 2018: D. S. Pârvulescu, Din inventarul bisericii Sfinții Apostoli Petru și Pavel de la Socolari, jud. Caraș-Severin, în *Patrimonium Banaticum*, VIII, pp. 257-270.
- Porumb, Mesea, Vlăsceanu, 2018: M. Porumb, I. Mesea, M. Vlăsceanu, Pictura din Transilvania și Banat în secolul XIX, în *Arta din România. Din preistorie în contemporaneitate* (R. Theodorescu, M. Porumb coordonatori), vol. II, Ed. Academiei Române & Ed. Mega, pp. 238-258.
- Timoteević, 1989: M. Timoteević, Ikonografija velikih praznika u srpskoj barocknoj ymetnosti, în *Zbornik Matice Srpske za likovne ymetnosti*, 25, Novi Sad: Matica srpska.
- Vârtaciu, 2015: R. Vârtaciu, *Valori de artă din Banat*. Timișoara: Ed. Interart Triade.
- Vârtaciu, 1997: R. Vârtaciu, *Centre de pictură românească din Banat. Secolul al XIX-lea*. Timișoara: Ed. Eurobit.
- Vlăsceanu, 2017a: M. Vlăsceanu, Coordonate ale sincronicității europene în pictura din Banatul sec. al XIX-lea, în *Volumul Rigoare - Adevăr – Valoare - Omagiu Prof. univ. dr. Radu Păiușan*, pp. 80-93.
- Vlăsceanu, 2017b: M. Vlăsceanu, 18th Century Serbian Architectural Principles in the former provinces of the Habsburg Empire, a case study on Banat and Hungary, în *Ishodista*, Ed. Universității de Vest, pp.63-76.
- Vlăsceanu, 2023: M. Vlăsceanu, Pictura de altar a bisericii catolice din Slatina -Timiș (jud. Caraș-Severin). Studiu de caz Vincenz Fischer (1729-1810), în *Sub semnul artei. Studii în onoarea academicianului Marius Porumb la 80 de ani*, pp. 655-666.

Mihaela Gh. Vlăsceanu

HISTORICAL AND ARTISTICAL INTRODUCTION TO A “VISUAL THEOLOGY” IN CONSTANTIN DANIEL’S PICTORAL CONCEPTION - THE ICONOSTASIS OF THE SERBIAN ORTHODOX CATHEDRAL IN TIMIȘOARA

Summary

The study proposes an approach from the stylistic and iconographic perspective of the artistic evolution of Constantin Daniel, with an insight of the iconostasis painting of the Serbian Orthodox cathedral in Timișoara. The background of the problem related to Daniel’s creation is not related to his origin (Romanian or Serbian), as he belongs to both communities, but to the academic training which, not being documented, must be investigated in the quality of the plastic act. Through his presence in the multi-ethnic Banat of the nineteenth century, the painter is positioned as a mediator of eclectic artistic forms indicating the transcendence of the status he himself attributes, that of a self-taught artist when mastering his creation. The quality of the stylistic solutions, with a prevalence of neoclassical with romantic accents, and the selection of iconographic poses, inscribes the iconostasis of the Serbian Orthodox cathedral in Timișoara in the series of the most accomplished ensembles of visual theology in the historical Banat in a period when nationalist ideals reshaped Europe.

Keywords: neoclassicism, iconostasis, Banat, Constantin Daniel, secolul XIX

ИЗ ЂУРЂЕВДАНСКЕ ОБРЕДНО-ОБИЧАЈНЕ ПРАКСЕ СИРИНИЋКЕ ЖУПЕ

Сиринићка жупа има богату обредно-обичајну праксу која још увек није довољно истражена. Ђурђевдан се сматра највећим пролећним празником чију прославу карактеришу бројне ритуалне радње. Наведеним радњама настоји се магијским путем обезбедити здравље људи, стоке, али и плодност усева. У овом раду представимо и анализирати поједине компоненте које прате обредно-обичајну праксу Сиринићана.

Кључне речи: Сиринићка жупа, обредно-обичајна пракса, Ђурђевдан, обредна гатања.

Простор на коме смо спровели истраживање у вези са ђурђевданском обредно-обичајном праксом припада области познатој као Сиринићка жупа, која је смештена подно Шар-планине. „Протеже се до оштрог шарског гребена на коме су висови: Љуботен, Ливадица, Језерска чука и Бистра, од којих су два последња висока преко 2600 метара. Западна граница јој се од врха Бистре спушта на превој Превалац, затим иде билом планине Ошљака, која, као и превој Превалац одваја Сиринић од суседне Сретчке Жупе или Средске. Од Ошљака се даље на северозападној страни, граница Сиринића протеже билом Коца Балкана и планине Жара или Грмовате, које га одвајају од Призренског подгора. Северну границу му чини граница Језерачке планине, Студеница и Куркулица, одакле се преко косе Грабера граница спушта према Бродској Клисури, на источној косовској страни“ (Урошевић, 1948: 117). Сиринићка жупа обухвата следећа села: Севце, Јажинце, Брезовицу, Врбештицу, Штрпце, Беревце, Поповце/Горњу Битињу, Доњу Битињу, Сушиће, Вичу, Готовушу, Драјковце, али и Коштњево, Ижанце, Фирају и Брод².

Говор Сиринићке жупе припада призренско-јужноморавском дијалекту (уп. Белић, 1905; Ивић, 1985; Ивић, 2009). О овом говору писали су бројни

¹ milica.dejanovic@pr.ac.rs

² Иако је највећи број села насељен Србима, у Коштањевоу, Ижанцу, Фираји и Броду нема више српског живља, док су Доња и Горња Битиња и Драјковце мешовито насељени.

аутори, али је највећи број радова о сиринићком говору написао Радивоје Младеновић. Наиме, ауторов вишегодишњи рад на проучавању сиринићког говора резултирао је монографијом *Говор северношарпланинске жупе Сиринић* (Младеновић, 2019).

На овим просторима очувана је богата традиционална култура са комплексним обичајима и обредима у прослављању појединих календарских празника. Иако су поједини сегменти обредно-обичајне праксе описани, постоји велики број неосветљених сегмената. „Становници Сиринићке жупе живели су традиционалним начином живота. Начин и услови живота, али и њен географски положај, имали су утицаја на бављење становништа одређеним привредним делатностима, али и на формирање одређеног типа културе. Плодне Сиринићке долине биле су погодне за бављење земљорадњом, док су планински предели погодовали развоју сточарства.“ (Дејановић и Михајловић, 2023: 119). Наведене привредне делатности утицале су на очување бројних ритуалних радњи и обредне праксе у календарском циклусу празника, нарочито оних којима се настојало обезбедити здравље стоке и плодност усева. Један од празника који нам то потврђује јесте Ђурђевдан, чију прославу прати велики број ритуалних компоненти (углавном акционих и предметних, ређе вербалних³).

У овом раду представимо и анализирамо поједине компоненте које прате ђурђевданску обредно-обичајну праксу Сиринићана. Ђурђевдан је празник који се слави 6. маја и прославља хришћанског свеца Светог Георгија. У местима Сиринићке жупе празник се номинује као *Ђурђевдан* и фонетизмом *Ђурђеудан*, са експираторним акцентом на пенултими, што представља једну од маркантнијих особина сиринићког говора⁴. Сиринићани не користе двочлани назив Ђурђев дан (Дејановић и Реџић, 2023: 322).

Обичаји, ритуалне радње и веровања која су са њима повезана, према речима Љиљане Недељков „у српском културном коду имају своје корене још у претхришћанском периоду; првобитна прасловенска митологија нашла је свој одраз у оквиру хришћанског света уопште, а многи обичаји и веровања из давне словенске прошлости сачували су се у вези са хришћанским празницима, али не у оквиру црквеног учења, него чине део традиције која се практикује у сеоској заједници, у породици, или их пак обављају само појединци“ (Недељков, 2014: 11). Сличне закључке можемо извести и када је у питању прослава Ђурђевдана. Наиме, иако велики број обредно-обичајне праксе нема покриће у црквеном учењу, будући да се преносе са колена на колена, постају део традиције и током времена попримају карактер црквеног и верског. На тај начин грађа коју представљамо доприноси осветљавању једног дела традиционалне духовне културе Сиринићана, кроз коју се

³ В.Толстој, 1995.

⁴ Као једна од маркантнијих особина сиринићког говора издваја се употреба експираторног акцента којим ћемо акцентовати делове разговора са информаторима.

одражава и њихова колективна свест, будући да она указује и на ставове према обичајима и радњама које се спроводе. Значај овог рада огледа се у презентовању прикупљене етнолингвистичке грађе, њеном представљању и анализи (делимично заснованој на исказима информатора).

Истраживање ђурђевданске обредно-обичајне праксе започели смо током 2022, а наставили 2023. године, теренским истраживањима спроведеним у Сиринићкој жупи, коришћењем *Материјала за етнолингвистичко проучавање балканско-словенског ареала* А. Плотњикове (Плотникова, 1996).

Рад је настао на основу грађе прикупљене кроз разговоре са информаторима из Сиринићке жупе о питањима који се односе на ђурђевданске обреде и обичајну праксу⁵. Настојаћемо да кроз представљену грађу и анализом исте дођемо до закључака везаних за традиционалне обрасце празовања овог централног пролећног празника, будући да поред Божића и Ускрса из календарског циклуса, овај празник чува највећи број ритуалних радњи.

Прославу Ђурђевдана у Сиринићкој жупи прате ритуалне радње које се обављају уочи и на дан самог Ђурђевдана. Када је у питању ђурђевданска обредно-обичајна пракса, она се може представити у виду следећих ритуалних радњи: 1. одлазак на извор, 2. ношење изворске воде, соли и других предмета у цркву, 3. брање обредног биља, 4. кићење зеленилом, 5. обредно гатање, 6. умивање и купање обредним биљем, 7. опасивање врбом. У обредним радњама пажња се посвећује свему ономе што је човеку потребно и што је за њега најважније: здравље чланова његове заједнице/ породице (деце пре свега), обезбеђивање напретка, здравље стоке и плодност усева, односно свему ономе чиме човек обезбеђује своју егзистенцију.

Будући да је прослава Ђурђевдана и те како комплексна, у овом раду представимо један од наведених аспеката/компонената у прослави Ђурђевдана (*обредно гатање*). На комплексност утиче и чињеница да поједине обредне радње везане за овај празник нису једнствене у свим местима Сиринићке жупе. Заправо, конкретни описи локалних извођења разликују се углавном у појединостима, односно у неком елементу који прати обредни ритуал.

Сведочанства о постојању обичаја везаних за прославу Ђурђевдана присутни су у Вуковом *Рјечнику*⁶, што сведочи о вишевековном постојању ђурђевданских ритуалних обреда. Један од разлога досадашње очуваности ђурђевданских обредних радњи и ритуала који их прате јесте страх,

⁵ У улози информатора нашле су се четири особе женског пола и једна особа мушког пола.

⁶ Под двочланом одредницом Ђурђев дан Вук Стефановић Караџић описује процес ритуалног купања и биље које се у тим процесима користи, при чему је селен од посебне важности. Такође, наводи и обичај да се на Ђурђевдан коље јагње уз напомену да поред Срба и Турци држе до тог обичаја (Стефановић Караџић, 1852: 151).

који нагони становнике да их се придржавају у оној мери у којој је то могуће (зависно од услова у којима се налазе), и веровање да ће прекид вишевековне праксе имати негативне последице по чланове дате заједнице, те се из тог разлога обредне радње сваке године понављају. На тај начин можемо установити и однос информатора према обичајној пракси, односно веровање у њихову делотворност.

Значајно место у ђурђевданској обредно-обичајној пракси припада обредном биљу (које у ритуалима добија и симболичко значење), којим се спроводе обреди купања и/или умивања. „Најзначајнију функцију у обављању ђурђевданских радњи у Сиринићкој жупи заузимају следеће биљке: врба, дрен, ђурђевданка, заваћка, јоргован, копитник, коприва, леска, силим“ (в. Дејановић и Рецић, 2023: 324).

Будући да долази до бројних културних и друштвених промена, промене које се одвијају у друштву, неминовно ће утицати и на промене у погледу обављања одређених обреда, обичаја и ритуалних радњи, те они бивају измењени и прилагођени новонасталим променама и новом начину живота. То се, наравно, може увидети и у погледу ритуалних радњи које се обављају на овај празник.

Понапре се викало Велигдан⁷, Ђурђевдан, белом променом⁸ – из разговора са информатором, сазнајемо да је *бела промена* заправо подразумевала облачење нове одеће, обично народне ношње, на наведене празнике. Белом бојом сигнализирано је да је у питању чистота, светост, док је *промена*, лексема која се у Сиринићкој жупи користила да означи одећу која служи за свечане прилике, када се људи среде и дотерају, пресвуку или *промене/напромењују*, те отуда и њена семантичка мотивисаност.

У овом раду представимо један од сегмената ђурђевданске обредно-обичајне праксе, односно процес обредних гатања која се спроводе на Ђурђевдан, док ће остали сегменти бити представљени у неком од будућих радова.

Ђурђевданска гатања се, најчешће, спроводе са циљем провере будућег годишњег и животног тока човека. Нека од њих могу се сврстати у љубавна гатања, док су поједина везана за преношење одређене особине из природе или предмета и провере предстојећег годишњег и животног тока човека. Ђурђевданска гатања, присутни су у раду *Етнолингвистичка грађа о Ђурђевдану у Штавици*, Б. Вељовић (уп. Вељовић, 2012: 219–220).

Наиме, једна од некадашњих ритуалних радњи која се спроводила на Ђурђевдан јесте гатање гранчицама врбе (остало је у сећању једног информатора). Према казивању информатора (1932), помоћу врбиних гранчица раније се на Ђурђевдан вршило гатање везано за проверу човековог

⁷ Велигдан је други назив за Ускрс или Васкрс. Претпостављамо да је настао од речи *велики дан*.

⁸ Курзивом је означен транскрипт одређених делова насталих у разговору са информаторима о питањима везаним за ђурђевданску обредно-обичајну праксу.

животног тока. Гатање се вршило тако што би се одвојило неколико врбиних гранчица и усправљено би се постављало испод стрехе, да преноћи (број врба зависио је од броја чланова породице). Свака од њих означавала се именом једног члана. Сматрало се, уколико врба и сутрадан буде жилава и здрава (и изгледом и кад се преломи), а не сасушена, да ће и човек који је оставио врбу и себи је наменио, бити здрав и дуговечан. Уколико, пак, дође до сушења врбе, то се тумачило као лош знак и предзнак болести.

Будући да је Ђурђевдан празник који се везује за буђење у природи, ваљало би да људи овај празник дочекају и проведу будни, па се на тај начин буђење природе магијским путем преноси и на „буђење“ човека, што је у народу изражено кроз веровање (гатање) да уколико не заспимо током Ђурђевдана, онда ћемо и у току године бити будни, вредни, радни и успешни⁹. Наведено гатање забележила је и Б. Вељовић у штавичким селима. Међутим, како ауторка истиче, у наведеној области присутан је и ритаул који се именује као „преношење дријема“, а односи се на чињеницу да се поспаност могла предати неком другом. Поступак се спроводио тако што се најпре одабере лице коме се жели *пренети дријем*, затим би се особа позвала како би јој се изговорила басма. Ауторка указује на недоследност по питању текста басме (Вељовић, 2012: 220).

Поред наведених, на Ђурђевдан су се спроводила и љубавна гатања. Љубавно гатање спроводило се помоћу ђурђевданке, на тај начин што би девојке стављале зрелу биљку испод јастука, очекујући да ће им она показати будућег младожењу: *Ђурђевдаанка се понапре стаљала испод јастук, али она зрела, жута, као девојке што су зреле за удају, јер се веровало да ће ги дође у сан вереник*. Међутим, информатори су показали несигурност по питању времена и биљке којом се спроводи чин гатања, о чему нам сведочи следећи транскрипт: *Бићи на Видовдан понапре се стаљало, тај видвида, јер на Видовдан све се отвара, све се види* (Дејановић и Реџић, 2023: 325–326). „Чињеница да су информатори са извесном дозом несигурности говорили о томе, сведочи да је временом дошло до губљења овог обичаја али и о могућности ‘замене’ уколико се неки обичај / гатање не спроведе на дати празник, чиме се давала прилика да се оно понови и исправи учињена ‘погрешка’.“ (Дејановић и Реџић, 2023: 326).

Љубавна гатања бележимо и у *Српском рјечнику*, али су се спроводила на другачији начин: „У Боци се састану по три девојке које су већ за удају, па на Ђурђев дан рано отиду на воду, носећи једна у руци проса, а друга у њедрима грабову гранчицу, па једна од ове двије запита ову трећу: ‘куда ћеш?’ А она одговори: ‘Идем на воду, да воде и мене тебе и ту што гледа про тебе’ Онда она запита ону што носи просо: ‘Шта ти је у руци?’ А она јој одговори: ‘Просо, да просе и мене и ту што гледа про тебе.’ По том упита

⁹ У Вуковом *Рјечнику* региструјемо податак да на Ђурђевдан не треба спавати да нас не би болела глава (Стефановић Карацић, 1852: 151).

ону што има грабову гранчицу шта јој је у њедрима, а она јој одговори: 'Граб, да грабе и мене и тебе и ту што гледа про тебе.'" (Стефановић Караџић, 1852: 151).

Будући да су се јављали као егзистенцијални извори снабдевања основним животним намирницама, значајна пажња у ђурђевданским обредним радњама поклањала се стоци. *Понапре свака кућа имала стоку. Сви чувале краве, оуце, козе. Би ишле на ред да ги чуву. Се водило рачуна да стока бине здрава, берићетна, јер од тој живеће људи. Имале би млеко, сир, кајмак. И појаци биле, јер се раниле здраво. Зато се водило рачуна да ги се посвети пажња. Саг нема више стока толко. Сал по некоја кућа, так-тук ако има.* Данас је ситуација другачија. Наиме, мали број породица и даље се бави сточарством, што је условило и губитак одређених ритуалних радњи везаних за стоку.

С обзиром на то да се Ђурђевдан сматра „славом стоке“ и према народом веровању представља „најјачи празник за сељака“ (Бошковић Матић, 1962: 195), у ђурђевданску обредно-обичајну праксу била је укључена и стока.

Ритуал одузимања млека (на простору Сиринића обавља се на Ђурђевдан, обично у јутарњим сатима), познат је српском етнокултурном простору (уп. Дрдемез, 1980; Вукановић, 2001; Вељовић, 2012). Б. Вељовић наводи да су наведени процеси познати и другим словенским народима (позивајући се на радове С. Т. Агапкине) што говори о томе да је у питању постојање истог мотива у традиционалној култури народа чији су се припадници у прошлости претежно бавили сточарством, а код којих је Ђурђевдан имао изузетан значај (уп. Вељовић, 2012).

У обредним радњама везаним за процес ритуалног одузимања млека у Сиринићкој жупи региструјемо употребу обредног хлеба, под називом *симиче*. Следи опис ритуала: *Симиче је кравајче које је у средини шупљо. Свако ко држао стоку, на Ђурђевдан месиво симиче ујутру пре пуштања стоке на испашу (а она се тад пушта по први пут) стока се помуже не у ћомку (железну канту), већ кроз то шупљо симиче, да пада млеко на под да би стока била музна и да има толико млека да се просипа.*¹⁰ Семантички однос ритуалног одузимања млека успостављен је лексемом *просипује*, којом се изражава жеља да млека буде толико да прелива посуду у којој се пуни, те да се просипа на под.

Поред ритуалног одузимања млека, постојао је и обичај који је доприносио плодности стоке, на тај начин што би се стока шибала штапом. То је представљало својеврстан начин претње, да стока буде послушна и даје што више млека (обичај је својствен селу Јажинцу).

Да је стоци у ђурђевданској пракси придодато значајно место, сведочи

¹⁰ Захваљујемо информаторки И.М. (1992) која нам је пренела казивање о ритуалном одузимању млека.

и обред *крмења стоке* или храњења стоке сољу (и биљем) која је ношена у цркву уочи Ђурђевдана.¹¹ Само ношење у цркву, говори о распрострањености хришћанског духа и духа православља у ритуале засноване на митолошким, односно култним основама.

Уколико упоредимо забележене ритуалне радње са постојећом етнолошком и ентолингвистичком литературом о Ђурђевдану, уочићемо постојање бројних подударности, али и низ различитости како у погледу акционих обредних радњи, тако и у начину њеног извођења.

Закључак

Свака компонента која се користи у спровођењу обредно-обичајне праксе Сиринићана има своју функционалност, односно, превасходно је усмерена ка стицању и очувању здравља човека и онога што доприноси човековој егзистенцији: обезбеђивање здравља стоке и плодности усева. Спровођење наведених радњи сматра се строгим правилом које се усваја од најранијег детињства (будући да у већини обреда учествују деца), иако последњих година долази до губљења одређених компонента насталих као одраз прилагођавања новим условима живота, али и утицају савремене на традиционалну културу.

У овом раду настојали смо представити општу структуру ђурђевданске обредно-обичајне праксе Сиринићке жупе, али с обзиром на њену комплексност, акценат смо ставили на процесе обредних гатања, будући да се она више не спроводе, те смо њихово представљање сматрали приоритетом, с обзиром на то да се полако губе и у сећањима наших информатора.

Анализом обредних гатања увидели смо да се она спроводе у циљу провере будућег животног тока човека (гатње границама врбе, љубавна гатања), али је у наведене процесе укључена и стока, којој се придаје значајно место у ђурђевданској пракси. Интересантна је чињеница да се код свих обредних гатања не јавља вербална компонентна (иако бисмо то очекивали с обзиром на то да се гатања махом базирају на магијском веровању у изговорено), већ су превасходно базирана на предметним и акционим компонентама.

Након целовитог представљања прикупљене грађе са ђурђевданском тематиком, моћи ћемо да дођемо до закључака везаних за социјалне, религијске и културолошке промене настале како код појединаца тако и у широј заједници, у оквиру календарског циклуса празника. То ће

¹¹ У делу Сиринићких села у послеподневним сатима носи се вода, со и обредно биље у цркву да преноћи. Поред тога, мештани носе и друге ствари: књиге, како би били напредни и имали успеха на пољу образовања, мајице или који други одевни предмет. Стиче се утисак да не постоји правило шта се све може однети у цркву, већ да сваки појединац носи оно што је њему у датом тренутку потребно за напредак.

нам омогућити да сагледамо и упоредимо присуства обредних радњи на другим просторима српске језичке територије на којој је дошло до вршења истраживања на сличну тему, те да изведемо закључке о етнокултурној припадности обредних радњи ширем, општесловенском простору.

Литература

- Белић, 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Српски дијалектолошки зборник I, Београд: Државна штампарија краљевине Србије.
- Дејановић и Редић, 2023: М. Дејановић и Е. Редић, Биље у сиринићкој ђурђевданској обредно-обичајној пракси (етнолингвистички приступ), у: *Митолошки зборник 46*. Рача: Центар за митолошке студије Србије, 321–330.
- Дејановић и Михајловић, 2023: М. Дејановић и Ј. Михајловић, Из ткачке лексике у Сиринићкој жупи, у: *Српска баштина*, VIII/2. Никшић: Институт за српску културу, 118–126.
- Дрдемез, 1980: Х. Дрдемез, Народне умотворине из нашег краја, у: *Новопазарски зборник 4*. Нови Пазар: Завичајни музеј, 139–145.
- Вељовић, 2012: Б. Вељовић, Етнолингвистичка грађа о Ђурђевдану у Штавици, у *Прилози проучавању језика*, бр. 43. Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета, 267–294.
- Вукановић, 2001: Т. Вукановић, *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања Срба на Косову и Метохији, VI век – почетак XX века*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Ивић, 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско нарече*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Бошковић Матић, 1962: М. Бошковић Матић, Народни обичаји, Ђурђевдански обичаји, у: *Гласник етнографског музеја у Београду*, књига 25. Београд, 195–202.
- Младеновић, 2019: Р. Младеновић, *Говор северношарпланинске жупе Сиринић*. Српски дијалектолошки зборник LXVI/1, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Недељков, 2014: Љ. Недељков, Испитивање ритуалне кулинарске лексике Војводине – допринос упознавању духовне културе, у: *Обредна пракса – речима о храни (на материјалу из српских говора Војводине)*. Нови Сад: Матица српска, 7–11.
- Плотникова, 1996: А. Плотнокова, *Материјали за етнолингвистичко истраживање балканославјанског ареала*. Москва: Росийская академия наук: Институт славяноведения.
- Толстој, 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.

Урошевић, 1948: А. Урошевић, *Шарпланинска жупа Сиринић*. Скопје: Годишен зборник (Филозофски факултета на Универзитот - Скопје), 117–176.

Стефановић Караџић, 1952: В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Јерменски намастир.

Milica J. Dejanović

ABOUT ST. GEORGE'S DAY RITUAL AND CUSTOMARY PRACTICE IN SIRINIĆKA ŽUPA

Summary

Sirinićka župa has a rich ritual and customary practice which is still not sufficiently researched. St. George's Day (*Đurđevdan*) is the biggest spring holiday in Sirinićka župa. We will analyze from the ethnolinguistic approach the components of ritual actions related to the celebration of St. George's Day in Sirinićka župa. Many ritual elements had the role of magical contribution to the health of people and stock, and to the fertility of fields.

Key words: Sirinićka župa, ritual practice, Đurđevdan, ritual divination.

ОБРЕДНИ ХЛЕБОВИ У БОЖИЋНОМ ЦИКЛУСУ ОБИЧАЈА У РУМУНСКОМ И СРПСКОМ БАНАТУ

Спознаја израде хлеба важан је догађај у историји људске културе. Кроз историјско трајање хлеб је симбол богатства и сиромаштва, део свакодневне исхране и обредно-религијске праксе. Изглед хлеба је одраз културних схватања народа који га ствара и користи у одређеним приликама. Хлеб у функцији обредног колача симбол је одржања живота. Одувек је сматран неизоставним садржајем појединих календарских празника. У овом раду акценат се ставља на обредне хлебове у божићном циклусу обичаја у румунском и српском Банату. Циљ је да се укаже на богатство и очуваност обичајне праксе повезане са употребом обредних хлебова, као и на значај који они имају за српске становнике Баната.

Кључне речи: обредни хлебови, божићни обичаји, румунски Банат, српски Банат, Срби

Хлеб је „препознатљива и битна животна намирница и важан културни производ“ од изузетног значаја у култури људске исхране (Јовановић, 2010: 97), док се у обредном контексту „хлеб и обредна пецива могу (...) сматрати најважнијим универзалијама словенских народа“ (Јанићијевић, 2010: 77). Уз то, хлеб је готово једина храна која човека прати не само током животног пута, већ и после смрти. Хлеб као намирница готово да нема замену па из тог угла посматрано представља јединствен дар природе.

„Крух је великодушни дар природе, храна, која се не може никаквом другом храном замјенити. Када смо болесни, губимо жељу за крухом тек кад смо изгубили за свим осталим; кад нам се опет та жеља врати то је већ знак оздрављења. (...) Он је тако присан човечијој нарави, да му ми тек што смо се родили, поклањамо сву своју љубав, и да га се до смртног часа не можемо заситити“ (Јакоб, 1957: 47).

¹ milina.ivanovic@gmail.com

² Рад је резултат истраживања на пројектима: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији који финансира рад на овом пројекту и *Обредна исхрана у Војводини*. *Енциклопедијски речник термина* чији је носилац Одељење за књижевност и језик Матице српске.

Размишљање о хлебу, његовом значају и месту у исхрани људи умерена нашу пажњу у првом реду на однос *свакодневно* : *празнично* али подстиче и на промишљања о његовој прошлости у којој се преплићу историјат хране, друштва, религије, економије, културе, односа у породици и широкој заједници и сл. Истовремено се намеће и спознаја да је он једна од ретких намирница коју у садашњем времену можемо истовремено посматрати као симболом богатства, али и сиромаштва (Ивановић Баришић, 2010: 189–190), али зато, хлеб посматран у контексту култног колача, у свим религијама и друштвима света, представља симбол одржања живота.

„Помоћ“ у сагледавању места, улоге и значаја хлеба свакако да представља традиционална култура као неодвојив и драгоцен део националног идентитета, али и једно од незаобилазних сведочанстава о токовима историјског развитка ужих и/или широким заједница на српском простору. За ову прилику издвојени су само божићни празници као најсадржајнији у употреби хлеба као битног садржаја њиховог прослављања.

Обредни божићни хлеб – румунски и српски Банат

Хлеб је значајан материјални доказ пута преображавања од сировине до готовог производа: семе → вегетациони период → брашно → готов производ.³ Дакле, човек је у свом историјском развоју успео да прожме природу и културу и да себи значајно олакша опстанак кроз време. У том смислу пут настајања хлеба од сировине до готовог производа асоцира на човеков животни пут – од рађања до умирања. Прожетост човековог животног пута и природног окружења свакако да је један од разлога да хлеб (одн. *култни колач*) буде значајно заступљен у готово свим сегментима живота и стварања код српског народа, па самим тим и у обредима који су били или су још увек саставни део годишњег (календарског) празничног понашања. Култни хлеб је један од препознатљивијих симбола традиционалне празничне културе чија је основна функција у обреду била да „помогне“ заједници да обезбеди плодност и обиље рода и самим тим „миран пролазак“ кроз календарску (аграрну) годину и наредног циклуса садње, раста и сакупљања житног рода као неопходне сировинске базе за опстанак (преживљавање) заједнице.

Грађа на основу које је настао овај рад, а чији се само мали део представља у овој прилици, представља исечак из обимног корпуса емпиријских чињеница добијених етнолошким истраживањем дела традиционалне духовне културе српског народа у румунском и српском Банату,⁴ односно оби-

³ О односу природа : култура видети: Lévi-Strauss, 1970: 167–176.

⁴ Грађа која се користи за овај рад настала је истраживањем на пројектима: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Савеза Срба из Румуније – Темишвар

чајну праксу везану за циклус божићних празника и употребу обредних хлебова током празновања Божића.

„Евидентна је чињеница да су у прошлости божићни празници представљали најсвечанији период у години, дане препуне радости, породичног заједништва и, уопште, слоге и љубави међу људима. Божићне празнике карактерисало је богатство – не само у виду обилне трпезе, него и у смислу бројних обичајних, обредних и ритуалних радњи, које представљају остатке старе словенске аграрно-магијске праксе, а делимично имају везе и са култом предака. Приликом теренских истраживања показало се да сви испитаници божићне празнике доживљавају као једну од најмилијих успомена из детињства и радо евоцирају сећања на време њиховог традиционалног прослављања“ (Вујиновић, 2014: 130).

Божић је још увек један од најважнијих и централних празника на простору румунског и српског Баната. Једна од његових препознатљивих карактеристика јесу хлебови различите намене, а све их обједињује назив *закопи*, ређе *божићни колачи* (средњи и северни Банат у Србији). Сви божићни хлебови мешени су углавном од белог пшеничног брашна уз додатак квасца који се данас купује, а раније га је свака кућа правила за своје потребе, а називао се *комлов*. Божићни хлебови су најчешће прављени на Бадњи дан, а по свом значају се издвајају *здравље*, *веселе* (српски Банат), *божићни колач* и *фигурална пецива* различитих форми и назива. Меси их домаћица на Бадњи дан обично рано изјутра, што је била њена прва и најважнија обредна радња тог дана.

Од замешеног теста домаћица је прво одвајала парче за израду *здравља* или пак *божићног колача* – у зависности шта је породица сматрала важнијим. У садашњем времену *здравље* и *божићни колач* готово да су једина два хлеба која се још увек израђују. Фигурална пецива су готово у потпуности избочајена из обредно-обичајне праксе. Према сазнањима на терену и описа који се проналазе у одговарајућој литератури,⁵ обредни хлебови током божићних празника готово да су идентични у оба дела – румунском и српском Банату, што само указује на чињеницу јединствености овог простора.⁶ Наиме, Банат је до пре стотинак година био јединствен етнички и културни простор што је утицало да културне тековине претрајавају време

(руководилац проф. др Михај Радан) и *Обредна исхрана у Војводини. Етнолингвистички и етнолошки аспект*, у организацији Матице српске (руководилац проф. др Софија Милорадовић). Из којих села је коришћена прикупљена теренска грађа биће назначено у тексту.

⁵ Подаци који се у раду односе на Србе у Румунији су углавном сазнања до којих се дошло током теренских истраживања која су обављана од стране екипе Етнографског института САНУ у периоду 2016–2019. У истраживачком тиму су биле: Милина Ивановић Баришић, Ђурђина Трубарац-Матић, Бојана Богдановић и Нина Аксић.

⁶ О историји Баната видети: Николић, 1941; Церовић, 2000.

готово неизмењене до садашњости, а што се односи и на обредни хлеб. Најпознатије и најважније обележје божићних празника у румунском и српском Банату су: *здравље* и *божићни хлеб (колач)*, бројна негдашња *фигурална пецива*, као и *василица(е)* обредно пециво које се припрема за Нову годину (Мали Божић). Општи назив за божићне обредне хлебове у оба дела Баната – румунском и српском јесте *закон*.

Здравље. У селима у Румунији у којима живе Срби *здравље* представља *закон* који се намењује кући и укућанима. Најчешће је у облику круга чија се горња површина засеца ножем и посипа сољу. С обзиром на то да је *здравље* намењено кући, његов изглед би могао упућивати на непрекинуту нит развоја домаћинства, односно његовог опстанка, али исто тако значи да је у функцији одржања здравља свих чланова у домаћинству. Овај обредни хлеб још увек одолева времену и променама које су део садашњег живота српских сеоских заједница у Румунији. Здравље се једе најчешће на Бадње вече, али може и на први дан Божића.

Засеца се уздуж и попреко и се посоли сољу. Ондак на Бадње вече се од тога здравља ставља у ћашу вина, сваким по један залагај од тога здравља. И ондак прво узмемо тога здравља и вина и ондак поћнемо да већерамо (Белобрешка, Дунавска клисура).

Здравље је лепиња танка и тако се мало засече озгор и посоли. То је здравље. Искриши газдарица и ту сваком нам да да јемо и чашицу ракије (Соколовац, Пољадија).

Прави се ондак једна лепиња прилично велика – зависи колико је глота велика... све се тако исецка ситно у коцкице. И онда се баци мало соли озго – то је здравље (Луговет, Пољадија).

На Бадњи дан се начело здравље, то се појело – здравље (...) Здравље је било тако једна мала циповкица, ко крофна малко, ко крофна малко већа (...) се исече тако на среди, се три шаре направе, тако ја знам од моје матере. Једе се на Бадњи дан, за ручак малко и малко за вечеру, не да се најеш, сваком по малко [се] одсекло, то човек – газда куће сече (Чанад, Поморишје).⁷

У српском делу Баната значајно место и улогу има(о) је хлеб *здравље*. Према старијим забележеним подацима здравље се морало месити по посебним прописима. Домаћица је правила овалну погачу, а онда је домаћин са ножем на површини правио онолико зареза колико има породичних чланова, другом руком је посипао со по хлебу. Према истим подацима овај празнични хлеб се први стављао у пећницу да се пече (Милутиновић, 1971: 145–146). Мила Босић у монографској студији посвећеној годишњим обичајима Срба у Војводини указује да, на пример, први зарез на *здрављу* је

⁷ Примери који се у раду наводе за Србе у Румунији преузети су из: Милина Ивановић Баришић, 2022.

намењиван полагајнику, па тек потом укућанима (Башайд)⁸ и том приликом се могло изговарати „срећа здравље и напредак“ (Јарковац) или „здравље слога и весеље“ (Банатски Брестовац) (Босић, 1996: 53). Прво одломљено парче *здравља* стављало се у утробу печенице (Јаша Томић, Иланца) или се намењивало неком од укућана (Банатски Брестовац) (Босић, 1996: 54). *Здравље* се обредно јело током вечере на Бадње вече или на Божић током ручка. Овај хлеб се морао у потпуности појести, ни мрве се нису бацале.

Према теренским подацима с краја прве и почетка друге деценије 21. века сазнајемо да је *здравље* хлеб који се у српском Банату може, али и не мора припремати за Бадњи дан / Божић.

Здравље, то је било, није погача, није леб, него округло онако замесиш уки- село тесто, само се не плете ко велики колач, само се меће меда (Башайд, Северни Банат, Србија) (Радовановић, 2014: 67).

Па раније је било да се за Божић, за Бадњи дан меси колач, поред колача меси се прво здравље, па онда различита стока, прасићи, пилићи, знате, јагањци, онда крстак. То је све било за Бадњи дан се то меси, а колач се јео на Божић (Добрица, Јужни Банат).⁹

... Па се прави здравље, као, тако као погаћа. То је здравље. То се намаже са медом... (Долово, Јужни Банат).

Божићни хлеб (колач). Божићни хлеб (*колач*) је као и *здравље* културна тековина оба дела Баната. Према теренским сазнањима код Срба у румунском Банату божићни хлеб се још увек припрема у већини домаћинства. Божићни колач је увек округлао, са обавезно украшеном горњом површином рељефним украсима од истог теста од којег се и колач израђује или су се украси израђивали од бесквасног теста истоветно као и у српском делу Баната. Исто као у српском, тако и у румунском Банату „обавезни украс на овим колачима су две рељефне траке теста, постављене у облику крста по средини колача, истом траком затварају се кружно ивице колача. У средиште колача убоде се босиљак (...). На божићни колач су уписивали поскурњак, на коме је обавезно урезан облик крста као и слова ИС ХС НИ КА“ (Крстић, 2015: 182). Код Срба у Румунији овај колач је познат и као *велики колач*.

Божићни колач који се сече и једе на Божић су правиле домаћице – *па и њега, како да вам кажем кад правиш, исто замесиш малко више [теста] да имаш колач и здравље, а опет га уплетеш у те струке*. Колач је исти *ко на Ускрс, тако толико што уплетем две струке околу једне да га држи, он би се сав расуо, знате* (Чанад, Поморишје).

⁸ Примери који се наводе из литературе односе се само на српски Банат.

⁹ Теренски подаци који се у тексту односе на Добрицу, Избиште и Долово прикупила је Биљана Сикимић. Колегиници се захваљујем на сагласности да користим њене податке у раду.

Изгледао је *исто као и за свеца*. Тако исто се прави и за *Божих*. Ружа са колача се извлачила, не једе се, већ *опет се* [као она од свеца] *остави*. *Обавезно*. *Ружа никад се не је*. *Увек се остави сас босиљком* (Југовет, Пољадија).

Колач се увече стави на сто да стоји преко ноћи – треба *да Божих осване с колачом*. Колач стоји на ситу и преко њега се стави нешто новца који нико не сме да дира до јутра (Златица, Пољадија).

У српском делу Баната на средини колача где се преклапају траке теста ставља се фигура од теста у виду ружице у коју се после печења ставља „кита“ босиљка која се увезује црвеним концем (уп. Босић, 1996: 45). *Божихни (велики) колач* се сече најчешће за време божићнег ручка. Онај ко сече колач најпре се *прекрсти* и ножем начини крст над колачем. Приликом сечења колач се прелива вином; „чисте“ делове колача једу укућани, а делови који су преливени вином дају се стоци и живини. Божихни колач по свом изгледу сличан је славском колачу – *колачу за свеца*, али и колачу који се прави за Васкрс.

У српском делу Баната је овај хлеб у прошлости био од нарочитог значаја за заједницу, а што је подразумевало и посебан однос према њему почев од његовог припремања, затим чувања, па до употребе – сечења на Божих, али и посебан однос према његовим остацима што се односило и на мрвице које су се пажљиво сакупљале и давале стоци да их поједу. Овај божићни хлеб је кружног облика, већих димензија па отуда још и назив *велики колач*. Горња површина овог колача увек је украшена рељефним украсима израђеним од истог теста као и сам колач или се исти украси израде од бесквасног теста. Најважнији и неизоставан украс на божићном хлебу представљају две траке од теста које се постављају по средини колача у виду крста. На средину колача се поставља „ружица“ израђена од теста и у њу се после печења убада струк босиљка¹⁰ обмотан црвеном¹¹ вуном или памучним концем (Босић, 1996: 45). Богаство и разноврсност орнаментике која је саставни део божићног хлеба/колача указује на његов значај и намену у божићном празновању. Међутим и поред веровања који је овај хлеб имао за кућну заједницу ипак у селима српског Баната полако ишчезава обичај прављења овог хлеба што указује на бројчано смањивање чланова у домаћинству, али и на то да је временом изгубио функцију и значај који је у прошлости имао. Божихни колач познат је и код других словенских народа па се може сматрати обредним хлебом општег типа (Босић, 1996: 45).

Теренска грађа, прикупљена у претходних петнаестак година, указује на то да се у Банату овај хлеб углавном назива *велики* (Радовановић, 2014: 68).

¹⁰ Босиљак је култна биљка код српског народа и има значајну улогу у народној религији. У народу му је приписивана заштитна и плодотворна моћ. О босиљку и његовом значају више у: Чајкановић, 1985: 41–49.

¹¹ Црвена боја је боја животне снаге, радости и среће, симбол здравља, али је и вид заштите од злог и негативног (СМР, 1970: 40).

Ја на пример, правим велики колач (...) кад ускисне тесто, надође, онда се развије, (...) па се увијао као штрудла и онда се плете колач. Неко плете са четир струке, неко са три неко са две. Резао се кад се врате из цркве на Божић, четир велике парчади, и кад реже [намењује]: Богу, кући, полагајнику, и ређа имена укућана (Санад, Северни Банат) (Радовановић, 2014: 68).

Па раније је било да се за Божић, за Бадњи дан меси колач, (...) а колач се јео на Божић (Добрица, Јужни Банат).

... Па се прави колач велики што се сече други дан Божића... (Избиште, Јужни Банат).

...Углавном било тако тесто, неко је правио и забадало се некада, овај, клас од жита, тако. Ил`неко правио клас од жита од теста па, или разни украси – полумесец, углавном је био крст. Крст од теста и четири ес или тако, шта ја знам. Мисим, неко прави неке ружице од теста, ал то све било од теста (Елемир, Средњи Банат).

Фигурална пецива. У селима у румунском Банату где живе Срби домаћице у садашњем времену праве закон – *здравље* и *божићни* (велики колач) који су уз *чесницу* која се прави на Божић, једина теста која се припремају за божићне празнике. Бројни *фигурални хлебови*, који су прављени у свакој кући до пре неколико деценија готово су у поптуности изобичајени, али је очувано сећање на неке њихове називе и изглед. Према наводима локалног истраживача – Борислава Крстића, у монографији *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*, домаћице су месиле већи број тзв. *фигуралних хлебова*. Они су за породицу били важни јер су представљали срећу и здравље њених укућана, изражавали су жељу за богатством у домаћој стоци (*квочка с пилићима*, на пример); затим су ту и колачи који су представљали чобане, пољопривредне алатке, орача. Такође, по наводима истог аутора у Белобрешкој (Дунавска Клисура) за божићне празнике мешен је и специјални колач звани *кијак* у облику плетенице и нешто већег обима, као и мањи колач звани *кика* (Крстић, 2015: 183). Обредни колачи као фигурални хлебови у српским селима румунског Баната прављени су од истог теста као *здравље* и *божићни колач*. Овим обредним колачима приписивана је моћ у заштити породице и њеног здравља, али и стоке и имања. Такође, ови хлебови су представљали кућу и њене чланове, домаће животиње (*марву*), усеве, астрална тела и сл. Кроз фигуралне хлебове представљано је све из човековог окружења с чим је особа и његова породица била у интеракцији.

На Бадњи дан ујутру кад се дигнемо замесимо колач за Божић и правимо за увече. За вечеру се правиду неке законе – живот које тако прво прекрстимо и здравље. Ондак правимо кућу, марву, краву са јарам – како су пре стари правили, ондак сунце, месец, њиве, краву, крмачу с працима, виноград, кике. То све оправимо, то је све за вечеру, и направимо колач, а било је да се праве и волови, буца унуцима, кокошка, рука и др., а правиле су се и бабице које се на

Божић ујутру или други дан Божића деле/намењују задушну умрлима (Дивич, Дунавска клисура).

За Божић се праве различити хлеччићи у виду *гувна*, *шаке*, *месеца*, *сунца*, различитих животиња (Дињаш, Централни Банат).

Ондак се прави рука, ондак се прави тако сунце и месец, ондак се друга тако лепиња ко штрафте – њива и неки тако чвор – то је виноград, онда као квочка са пилићима, крмача с праџима... тако се то све правило, сад не, сад се направи: кика, буздован, рука. Правио се и закон намењен живини, сада тога нема (Луговет, Пољадија).

Пре се правило много теста – пуна котарица. Од закона су прављени: *плетеница*, *рука/шака*, *сунце*, *месец*, *кика*, *кијак*, *њива*, *виноград*, *волови*, *овца с јагањцима*, *пилићи* и др. – *све што имаши животиње правиши то.* Закони који се припремају и једу на Бадњи дан *то је све за здравље.* Правиле су се проскуре које су се делиле задушну првог дана Божића (Златица, Пољадија).

Фигурална пецива иако се данас готово уопште не израђују, а многи-ма од њих су заборављени називи, за породично домаћинство су била од изузетног значаја. Ови хлебови су имали двоструку намену – били су врста жртве (дарови) намењене душама предака или аграрним демонима и божанствима од којих се очекивало да породици обезбеде општу добробит и благостање у наступајућој години, а са друге стране представљали су врсту апотропајона у функцији заштите домаћинства.

У селима у српском делу Баната поред поменута два хлеба – *божићног (великог) колача* и *здравља*, у породицама је припремано и више врста фигуралних пецива „којима су такође, приписивана плодотворна својства, али су намењивана одређеним усевима, њиви и класју жита, винограду, гумну са стоговима, појединим домаћим животињама, кући и одређеним члановима домаћинства, као и особама које ће у том времену посетити кућу“ (Босић, 1996: 54). Обиле фигуралних пецива која су израђивана у прошлости указује на значај који су чланови породице придавали здрављу и напретку куће и укућана и свему што је у функцији њиховог бољитка. Обезбеђивање довољно хране, пре свега жита за производњу хлеба, сигуран и бројчано стабилан сточни фонд били су од есенцијалне важности за ужу/ширу заједницу. *Рука* за мушкарце, *плетеница* за жене и девојке, *виноград*, *буре*, *њива*, *погача* намењени земљи и усевима, *гумно*, *папак*, *волови с јармом* (овај колач се јео тек о Малом Божићу), *крва с телетом*, *квочка с пилићима*, *наћве*, *сунце*, *месец* и др. само су нека од бројних фигуралних пецива која су жене израђивале за Бадњи дан и Божић (више видети: Босић, 1996: 54–57). Обиле *божићних колача (фигуралних пецива)* којима се симболично представљају кућа, чланови домаћинства, њиве, виногради, воћњаци, астрална тела и друго из човековог окружења указује да је требало магијском снагом коју су ови хлебови по веровању поседовали да утичу на породично здравље, род усева, плодност стоке и живине, једном речју да се обезбеди благостање,

здравље и породична срећа. „Плодотворно магијско дејство се према народном схватању могло пренети на људе и животиње једењем обредних колача од стране укућана, њиховим давањем стоци и живини“ (Босић, 1996: 56). Фигурална пецива у садашњем времену су готово у попуности изобичајена што потврђују и теренски подаци.

Па раније је било да се за Божић, за Бадњи дан меси (...) разновозна стока, прасићи, пилићи, знате, јагањци, онда крстак. То је све било за Бадњи дан се то меси... (Добрица, Јужни Банат).

И онда се прави крстак, па се прави здравље, као, тако као погаћа. (...) А крстак, то се увече крља и у ћашу тако, у шољу вина. (...) Прави се здравље, крстак, неко је правио њиву. И шака, тесто, па се исече да буде пет прстију. (...) Знам тачно да је нешто сечено ножом на коцке, ако не буде то здравље (Долово, Јужни Банат).

Овако се праву, па пре било и коњи, па краве, па то све се прави у облику тога, али све од теста. Крмача с прасцима, све то, што год, овца, све се то направи, то су старије жене. (...) Овца, свиња, све што год има у кући (...) У кући, да. Домаће животиње. Краве, овце, све то се направи од теста обичног (Избиште, Јужни Банат).

Чесница. Као што се на Бадњи дан месе тзв. *фигурални хлебови* за здравље чланова домаћинства, плодност стоке и родност поља, на Божић се код Срба у румунском Банату у исту сврху намењује *чесница*.¹² Чесница представља божићни обредни хлеб који се припрема током божићног преподнева, а која се најчешће јела одмах по повратку из цркве – непосредно пре ручка. Чесница се ломи ако је у виду хлеччића, а ако је слагана онда се сече ножем. Припремала ју је домаћица од пшеничног брашна, али без квасца. У сиромашнијим породицама чесница се припрема од кукурузног брашна и подсећа на *проју*. У појединим селима чесница се слаже од тегљеног теста или од куповних кора. У чесницу се обавезно ставља метални новац. Према наслеђеној традицији домаћин или домаћица треба *чесницу* да ломе на комаде – не треба да је секу, међутим, ако је слагана она се ипак сече ножем.

Обично се барем кобасице и онда се је та *чесница* и те *кобасице*. Раније кад је било домаћих свиња сушила су се ребра која су се барила на Божић изјутра и јела заједно са кобасицама и чесницом. У чесницу се стављало зрно жита, зрно кукуруза, леј. Чесница је врста тање погаче. Она се „крши“ и прво се намењује на кућу. Чесницу је *кршио газда*. И онда каже: „*прво кршим на кућу*“, па на газду и онда по реду колико њи има у кућу (...) *А ми деца се највише се радујемо за леј, да ни испадне леј. И онда деда увек гледао да испадне нама пара да се радујемо*. Та пара се држи у кући јер се каже да доноси срећу и зато треба увек да [је] *носиш са тобом. Каже година дана то ти срећа*. После годину дана пара се потроши (Белобрешка, Дунавска Клисурса).

¹² Више о чесници видети: Ћирковић, 2016: 29–42.

Ја сутрадан [на први дан Божића] правим чесницу. Горњи Банат, они сад праву с корама – слатко. Не, ја правим од хлеба, од хлеба, као хлеб кад месии и стави се новац у њега. ...и кажемо: „здравље и среће [и] напретка“ и се послужи и се је... (Белобрешка, Дунавска Клисура).

Код нас се проја прави и се стави неки банчић у проју (Стара Молдава, Дунавска Клисура).

Чесница се прави на Туциндан. Међутим, моја мати кад је била она дете, приповедала, моја мати да је њена баба на Бадњи – не на Бадњи дан, на Божић зајутра је уранила ко њена баба да је правила. Леј се мете, се исече да, исече да [и] се каже: положник, кућански, кажеш мртви који су (...), свекар, свекрва, муж, жена, деца, унучад, све иде од најстаријог до најмлађег (...) Онај ко нађе леј, тако ја знам од мог мужа да ће диде да купи прасице, даш тамо, да имаш срећу (...) али, ја га метем [негде у кући] нигде недам, какве су маме, саде се не држи да се мете у чесницу један леј, оне метеду да свако дете нађе. ...сад правимо сас корама, не правимо више тегљену. А пре сам правила тегљене. На божићни ручак се дели чесница и се једе (Чанад, Поморишје).

У српском делу Баната поред божићног колача важан обредни колач је и *чесница*. Припремљено тесто (брашно, вода и со) се развучи на танке листове који се потом слажу у кружну/четвороугаону тепсију. Најчешће се у Банату називала *честница*. Чесница у свом старијем облику је била обична погача која се месила од белог пшеничног брашна и „овакав је облик задржан и данас у више села јужног Баната (...). Садашњи облик чеснице познат је у Војводини још од половине прошлог [19.] века, а као бесквасна погача свакако води порекло из словенске старине“ (Босић, 1996: 57). Чесница се месила на Божић рано ујутру кад прво звоно зазвони у цркви или се припремала између јутрења и достојна у цркви. За њену израду користила се вода донешена тог јутра (Босић, 1996: 57). Чесница се у прошлости ломила, док се сада углавном сече ножем. Обичаји са чесницом углавном се обављају пре него што почне да се руча или пре него што се печеница изнесе на сто, а намењује се укућанима, полагајенику, путнику, стоци, здрављу и др. „Чесницу је свако од укућана морао да окуси да би се њена снага пренела и на њих“ (Босић, 1996: 63). Скорашња теренска истраживања су указала да је чесница један од ретких божићних колача који се још увек одражава у обредној пракси и данас има форму суве пите која се углавном припрема са орасима и сувим грођем.

Чесница се прави на први дан Божића по правилу. Ујутру домаћица устане да замеси и да тегли као питу. То се теглило, то су били чаршави, али су радиле наше маме обично ноћу кад ми полежемо, јел не мож ту да се шета неко. Ту се развију чаршави, по два три једно на друго, и то кад се просуши, онда се сече колики је плех. Као сува пита. Ми тако правимо чесницу. (...) Кад се дође из цркве за ручак, пошто је баба била најстарија код нас, баба је

секла чесницу. Прво је Бог па домаћин, па положајников комад. Па онда иде редом по старинству (Санад, Северни Банат) (Радовановић, 2014: 71).

Чесница је један колач који је изузетно квалитетан овде у Банату. Није се правила чесница као у Србији, него се правила од тегљеног теста, који је сваки ред посипан са орасима, шећером, а сваки други или трећи ред је посипан и са медом. То зависи од домаћице, каква је домаћица, какву чесницу прави. И стављено је сало или уље, зависи исто како се коме свиђало, али раније се посебно правило сало за чесницу се испирало да буде потпуно бело. Па се прво тесто премаже са тим салом у што тањем, јел и, овај, орах је масно, тако да ако ви то замастите онда склони Боже. И пошто се сипа и меда. (...) Била је округла и код нас се чесница тако правила округла. (...) Чесница је изузетна посласница (Долово, Јужни Банат).

Па ко оће стави, суво грожђе, може ораси, то. И да се стави динар унутра. (...) и онда то се за ручак крља и се једе. (...) А за ручак се прави чесница и то се кида и како се оно каже: „Путнику, намернику, домаћину“ (Избиште, Јужни Банат).

Како је већ напоменуто чесница представља најзначајнији обредни хлеб који се код Срба спрема за Божић.

„...Њено значење повезано [је] са кореном чес – који означава одломљени део, али и срећу или судбину за оног који га је одломио. То значење је исказано и тиме што ломљењем чеснице сваки налази у свом парчету симбол који му указује у ком ће послу наредне године бити најуспешнији. Повезана, како смо поменули, са глаголским кореном у значењу сломити, преломити, што се првобитно односило на одломљени део, реч којом је означена основна животна намирница исказује свој смисао и у називу чеснице и у обреду са њом. Комад хлеба који се узима има, дакле, повишено магијско обредно али и митско значење. Тај део који смо одломили припада нам не као наш свесни избор, већ по сили случајности, односно судбине“ (Јовановић, 2010: 104).

Кумовски колач. Божић се сматра породичним празником па су због таквог уверења посете првог дана биле непожељне, осим посете случајног или одабраног честитара. Посећивања су била дозвољена другог и трећег дана када је посебна пажња указивана ближњима. Један од обичаја који се дуго задржао било је посећивање кумова у време божићног празновања.

У румунском Банату постојао је обичај да се другог дана Божића носи колач куму и удатој кћери/сестри. Обичај је скоро у потпуности избобичајен.

Колач се месио један у кућу, један куму се носио. На други дан Божића идеш код кума с колачом (Чанад, Поморишје).

Исти обичај познат је и у селима српског дела Баната који се релативно дуго одржавао као неизоставан део празничног садржаја. „Колач је ношен куму у знак поштовања, а кћери или сестри као 'тал', тј. као знак да је нису заборавили“ (Босић 1996, 160). Временом је колач замењен тортом.

Од скорашњег времена колач се ређе носи, а када се обичај одржава уместо колача се носи бомбоњера (Босић 1996, 161).

Тек други или трећи дан, онда смо носили колач код кума. Мама исто тако умеси тај колач док смо били мањи. Е после је већ било другачије, оће торту кум, мама онда направи торту. Идемо тамо честитамо им Божић (Елемир, Средњи Банат).

Василице. У селима румунског Баната Срби још увек за Нову годину, како називају 14. јануар, припремају *василице* (*власуљице, врсуљице, васуљице, мрсуљице*).

Пеку се и врсуљице. Сад више не правимо тако мале. Правимо једну велику и онда са оним од конаца, округло, с тим избушимо. Пре моја свекрва правила тако мале врсуљице више, дал седам ил девет. Не знам тачно. А ја сада правим тако једну велику и ондак сас тим избушим тако све. То се једе уз ручак и даје се задушу. Врсуљице (васуљице) се намењују – у кућу за душу нашим мртвима. Врсуљице су се почеле понегде замењивати крофнама (Дивич, Дунавска клисура).

За василице се исто тегли тесто као за чесницу, али несе ставља једно преко другог као чесница него се увијаду као пуж. Кад се извади опет се намаже с медом. И те василице дели у комиштук. То је као даш задушу (Дињаш, Централни Банат).

У понеким селима јужног Баната у Србији Нову годину (Мали Божић) обележава израда обредног хлеба – *васиљица, василица* или *васиљице*. Углавном је израђивано више мањих василица од брашна натрвеног машћу које се после печења премазују медом. У селима средњег и јужног Баната (Елемир) ови обредни хлеччићи су дељени задушу. *Васиљице* су се у прошлости обредно јеле кад се укућани врате с јутрења у цркви (више: Босић, 1996: 167–171).

Кад правим василице, ја натрем са машћом, ставим квасца, онда још мало млека, зависи колко друштва има и за кога се прави. Треба сваком по једна василица. То направим округао, три трске, онда бодеш около тако, шараи. Е, онда кад буде печена, кад извадим тако врућу, онда полијем с медом и млевеним орасима. Јако буде лепа. Неко прави обично као погачу, ал онда није тако хрскава. Тако треба да имаш своју василицу (Санад, Северни Банат) (Радовановић 2014, 72).

Правиле се ове, како се зову, васуљице. Васуљице. Да, васуљице за Нову годину. (...) И онда завежем три цевчице те са црвеним концом. И онда у прву једну ставим, у другу ставим две те, трећу и све тако колко имам толко повећавам на сваку. (...) Колко имаш, толко има те да правиш. Све зависи колко ко има глоте. Направиш увек д има више, али на сваку повећаваиш (Избиште, Јужни Банат).

...Василице. Да, да. А и за тај Мали Божић кад је био правиле су се те погачице, правиле. Он је био онако округао у плеху, а за Светог Василија, онда

се делило сваком. Носило се или код ћерке, мајка носила или сину свеједно и свако, то је била мало већа тацна. И колко има чланова у кући свако је доби-вао своју. Да, с медом се горе намаже, испече и то. Било онако лепо тесто трошино. Ја то правим кад је Свети Василије и сада кад сама у кући (Елемир, Средњи Банат).

* * *

Хлеб, како је већ наглашено, представља најсакралнији вид хране, симбол добитка, изобиља и благостања, „симболизује односе размене између људи и Бога, између живих и њихових предака“ и на најближи начин је повезан са светом покојника што је видљиво кроз посебне хлеччиће њима намењене (Топорков, 2001: 562).

За божићне празнике, а нарочито на Бадњи дан и уочи Нове године, не само Срби, већ и други европски народи приређују празничну гозбу за укућане, али и теже да што издашније и укусније нахране и стоку. „Често се при томе користе остаци са трпезе домаћина, али и обредна храна, на пример, нарочито ритуална пецива у облику људских фигурица, животиња, представе плуга и другог пољопривредног оруђа. Понекад се таква пецива пеку нарочито за стоку“ (Јанићијевић, 2010: 79). Пециво различитих облика и симболике (биљке, животиње) било је такође средство да се магијски повећа плодност њива и стоке. „Сврха обреда у којем ’суделује’ обредни хлеб је очигледна: да се поменута бића и ствари, духови и демони – у бити са наднаравним моћима, често и са елементима ’светости’, умилостиве, и стекне њихова наклоност ради одређене користи, или пак да се – у односу на приносиоца жртве, неутралише њихова ’негативна’ намера“ (Петровић, 2010: 107–108).

Припрема (мешење и печење) обредних божићних хлебова било је у домену женског задужења с тим што је то обављала најстарија жена у кући. С друге стране, деоба чеснице (кидање или сечење) било је задужење (најстаријих) мушкараца, ређе старијих жена. Такође, код припреме обредног хлеба било је веома важно да жена која га припрема буде обредно „чиста“ мада је питање колико се тај „захтев“ може/могао испоштовати почев од скорашње прошлости и бројчаног смањења броја чланова у породичним заједницама.¹³ Исто тако и доношење воде са извора (бунара) за припрему чеснице било је задужење мушкараца из куће, али су је могле донети и девојке. И док је жена била та која је сировину (брашно) „претварала“ у готов производ, задужење по правилу најстаријег мушкараца из куће била је деоба

¹³ По правилу и у празничном као и ванпразничном времену „кухиња као посебан, одвојен простор веома је родно обележена у свим културама. Одломци из теренских разговора вођених у руралним насељима Војводине у последњих пет година (дакле, на почетку друге деценије двадесет првог века) показују да су жене постале и остале једини легитимни ’поседници’ простора кухиње, а истовремено – и једини ’носиоци’ одговарајућег знања припремања хране“ (Сикимић, 2014: 110).

обредног хлеба у складу с празничним правилима. Сечење божићног колача било је најважније мушко задужење на Божић чиме је он потврђивао и највиши ранг старешине у својој микрозаједници. Ову обредну радњу није обављао најстарији мушкарац сам већ му је у томе помагао син или полаженик – неко млађи, а догађало се да се колач пресече и са ћерком ако нема других мушкараца у кући.

Е, ја, на пример, кад сам била дете мој отац је имо нас три ћерке, наш отац је са нама резао колач. Ми смо у кући, на пример, Божић је, мислим, први дан Божића да је било да наш отац је са нама, са његовим ћеркама резао колач. На први дан Божића. (А мајка шта је радила?) Мајка је то месила, спремала и кувала ручак и пекла печење и увек је пекла, овај, петла целог. Целог петла, се пекао на први дан Божића (Сефкерин, јужни Банат).

Једна од обавеза на Божић, која се у скорашњем времену све теже испуњава, била је да сви чланови породичне заједнице буду на окупу у време божићног ручка што (је) треба(ло) да покаже породичну сложеност и заједништво. У исту сврху служило је једење из исте посуде јер су се на тај начин појачавале породичне везе, осећај припадности, међусобна хармонија и блискост (уп. Прошић-Дворнић, 2004: 323).

Завршни осврт

Иако су бројне промене и различити спољни утицаји значајно допринели разводњавању празничне културе на територији румунског и српског Баната поједини празници и њихови празнични садржаји ипак одолевају модернизацији живота. У ову групу свакако да спадају обредни хлебови који се припремају за празновање Божића. Осавремењавање живота у сеоским заједницама понајвише се одразило на тзв. *фигуралне хлебове* који су готово у потпуности престали да се израђују на подручју Баната. С друге стране, хлеб *здравље* и *велики божићни хлеб*, *чесница*, *василице* и даље одолевају променама и потрошачким навикама, па су још увек део празничне трпезе. Поступци у изради божићних обредних хлебова показатељ су „моћи“ коју (је) хлеб има(о) на свест људи. Осим целих хлебова и поједини њихови делови имали су одређене функције и ван периода празновања. У том смислу се издваја ружа са босиљком која се стављала на божићни колач. Она се чувала у кући и мењала следеће године новом ружицом са божићног колача.

„Симболичне фигуре на божићном хлебу општег типа и посебни хлебови, који често одговарају одређеним фигурама на овом хлебу, имају у ствари исто значење и откривају њихов мађијски карактер јер се очекује да делују на плодност и успех у пословима. У симболичним фигурама божићног хлеба општег типа и у посебним хлебовима са одређеном наменом налазимо исту

идеју коју садрже знаци у чесници и обичај да се делови чеснице намењују одређеним лицима, животињама, њивама, винограду, напретку и благостању целе куће“ (СМР, 1970: 38).

Данас је хлеб је препознатљива и неопходна животна намирница готово у свакој прилици. Од његове појаве он је на врху лествице цењених намирница па отуда стални труд друштва да се хлеб унапреди као културни и технолошки производ, као и стална потреба да буде увек присутан у сваком догађању. Његово место и значај у исхрани људи подстиче на размишљање о томе да је хлеб уистину једна од ретких намирница према којој су људи имали однос страхопоштовања не само у празничном, већ и у ванпразничном (свакодневном) времену што је свакако био битан предуслов да буде у садржају бројних обичаја.

Извори и литература

I

Теренска грађа – Војводина: Елемир, Добрица, Долово, Избиште
Теренска грађа – Румунија: Белобрешка, Дивич, Стара Молдава, Дињаш,
Ченеј, Краљевац, Чанад, Соколовац, Луговет, Златица.

II

- Босић 1996: М. Босић. *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Војвођански музеј.
- Вујиновић 2014: В. Сања. Етнолингвистичка анализа семантичког поља ритуална пића у божићним обичајима. У: *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*. (Прир. Софија Милорадовић). Нови Сад: Матица српска, 129–148.
- Ивановић Баришић 2010: М. Ивановић Баришић. Хлеб у календарским празницима и обичајима. У: *Традиционална естетска култура: хлеб*. (Прир. Драган Жунић). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 189–202.
- Ивановић Баришић 2022: Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија. У: *Срби у Румунији. Етнолошка истраживања: Наслеђе, култура, обичаји*. Темишвар: Савез Срба у Румунији – Београд: Етнографски институт САНУ.
- Јанићијевић 2010: Ј. Јанићијевић. Векнасти идоли и обредни хлебови. У: *Традиционална естетска култура: хлеб*. (Прир. Драган Жунић).

- Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 27–95.
- Jacob 1957: E. H. Jacob. *Šest hiljada godina kruha*. Zagreb: Kultura.
- Јовановић 2010: Б. Јовановић. Обредни и обедни хлеб. У: *Традиционална естетска култура: хлеб*. (Прир. Драган Жунјић). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 97–106.
- Крстић 2015: Б. Крстић. *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољудијаца*. Друго, допуњено издање. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Lévi-Strauss 1970: C. Lévi-Strauss. *Kulinarski trokut. Kritika* 4, 167–176.
- Милутиновић 1971: В. Милутиновић. Обредна пецива у Војводини. *Гласник Етнографског института САНУ XVI–XVIII (1967–1969)*, 125–158.
- Николић 1941: Д. Николић. *Срби у Банату у прошлости и садашњости*. Нови Сад.
- Петровић 2010: С. Петровић. Еволуција и трансформација обредних хлебова. У: *Традиционална естетска култура: хлеб*. (Прир. Драган Жунјић). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 107–129.
- Прошић-Дворнић 2004: М. Прошић-Дворнић. Културни и друштвени значај хране традиционалне српске културе. *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику* 109/112 (2), 315–339.
- Сикимић 2014: Б. Сикимић. Истраживач је присутан: храна као тема и повод за разговор и размишљање. У: *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*. (Прир. Софија Милорадовић). Нови Сад: Матица српска, 97–111.
- СМР 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Топорков 2001: Т. А. Л. Хлеб. Словенска митологија. *Енциклопедијски речник*. (Ред. Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић). Београд: Serper book world, 562–564.
- Ћирковић 2016: С. Ћирковић. „Food as intangible cultural heritage: the česnica among Serbs in Romania“. 2016. *Porta Balkanica* 8/1, 29–42.
- Радовановић 2014: Д. Радовановић. Хлеб и обредна пракса у Војводини – етнолингвистички оглед. У: *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*. (Прир. Софија Милорадовић). Нови Сад: Матица српска, 65–82.
- Церовић 2000: Љ. Церовић. *Срби у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Чајкановић 1985: В. Чајкановић. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга – Српска академија наука и уметности.

Milina Ivanović Barišić

RITUAL BREADS IN THE CHRISTMAS CYCLE OF CUSTOMS IN SERBIAN AND ROMANIAN BANAT

Summary

Knowledge of bread making is an important event in the history of human culture. Throughout history, bread has been a symbol of wealth and poverty, a part of daily nutrition and ritual-religious practice. The appearance of bread is a reflection of the cultural understanding of the people who create it and use it on certain occasions. Bread as a ritual cake is a symbol of sustaining life. In the present time, it is considered an essential part of certain calendar holidays. In this paper, the emphasis is placed on ritual breads in the Christmas cycle of customs in the Romanian and Serbian Banat. The goal is to point out the preservation of the customary practice in the use of ritual breads, as well as the importance they have for the Serbian inhabitants of Banat.

Key words: ritual breads, Christmas cycle of customs, Serbian Banat, Romanian Banat, Serbs

NOMINA ATTRIBUTIVA У ПТ ГОВОРИМА НА ПРИМЕРУ ИЗ АНТРОПОГРАФСКОГ РЕЧНИКА НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА

У раду се анализирају две најфреквентније групације лексема којима се карактерише жена у „Антропографском речнику југоисточне Србије“ Недељка Богдановића. Гледано кроз призму човека ПТ² говорне заједнице, оно што највише заокупља пажњу су називи за жену мотивисани глаголима говорења и називи који именују жену с обзиром на моралне карактеристике. Ове две групације лексема махом чине експресивне негативне семантичке оријенатације.

Кључне речи: називи за жену, *nomina attributiva*, *verba dicendi*, моралне карактеристике жене, патријархално друштво.

1. Увод

У раду се анализирају **nomina atributiva** који карактеришу женску особу према некој особини. За ову прилику изабрали смо најбројније називе за женску особу из „Антропографског речника југоисточне Србије“ Недељка Богдановића. Две најбројније групе лексема којима је окарактерисана жена у овом речнику односе се на карактеристике женске особе с обзиром на глаголе говорења и с обзиром на њене моралне карактеристике.

Милица Радовић -Теших у свом раду (Радовић – Теших, 2008) дефинише ове именице као: **nomina atributiva** – (лат.) именице које означавају имаоце неких особина: *вранац*, *глупак*, *зекуља*, *белац*, *плавуша* итд. Из дефиниције и примера се види да је реч о именицама које неко живо биће (човека или животињу) одређују према некој особини која је уједно и мотивна реч овог типа деривата.

„Атрибутивне именице су дакле, према нашем схватању, именички деривати којима се именују лица (ређе животиње и биљке), колективи према доминантној особини, према каквом упадљивом делу или према радњи као особини; у творбеној основи атрибутивних именица јављају се именице, придеви или глаголи“ (Штасни, 2007: 470).

¹ mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

² ПТ – призренско-тимочки говори.

У раду ћемо анализирати семантичку диференцијацију лексема ове две скупине и покушаћемо да објаснимо зашто квантитативно доминирају називи мотивисани глаголима говорења и моралним квалификацијама жене.

2. О антропографском речнику Недељка Богдановића

У издању Српског дијалектолошког зборника³ објављен је **Антропографски речник југоисточне Србије** проф. др Недељка Богдановића. Како сам аутор каже: „Сврха је Речника да може сведочити о човековом бивствовању на једном простору српске националне и језичке територије, о поимању његове суштине, о схватању његових физичких и психичких карактеристика, као и социјалне позиције – у породици и ширем окружењу (*кућедомник, растуркућа; загомиљач, штетник* итд.)“⁴ (АнР: 7).

Речник садржи именице и придеве који по концепцији аутора имају детерминативну функцију у синтаграмама с именицом човек (жена, дете). Наравно, поставља се питање зашто је ово антропографски, а не антрополошки речник. Сам аутор, професор Богдановић, ову разлику објашњава на следећи начин: „У последње време се појам антрополошки проширио и на значења која се тичу не само човека као природног бића већ и човека као социјалног бића (а то је у појму „човек“, гледано са културолошке стране, битно, можда и битније од његове биолошке структуре и појаве), па и на организацију људског друштва – од породице до човечанства, узимајући притом не само његову политичку него, пре свега, културну димензију (обичаје, морал, поглед на свет)“ (АнР: 4) и даље: „Будући да су ово речи којима се описује човек, али не само по унутрашњим својствима или по телесним обележјима, већ и по спољашњим околностима (сродство, занимање), нисмо могли искористити термин антрополошки, већ смо узели „антропографски“ са значењем „онај што описује човека“ (АнР: 5).

Грађа за овај речник узета је, према речима самог аутора, из сопствених теренских записа из сврљишког краја, са подручја Алексиначког Поморавља, околине Књажевца и Сокобање, али и из дијалектолошке литературе, па и из речника и лексичких збирки југоисточне Србије.

3. Теоријско-методолошка полазишта

У раду се анализира когнитивно-семантички, прагматички и културолошки аспект проучаваних лексема.

³ СДЗб LXIII.

⁴ Недељко Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије, СДЗб LXIII, Београд, 2016. У даљем тексту АнР.

Полази се од теоријско-, методолошких постулата компоненцијалне анализе, али се даје и један етнокултуролошки осврт на статус жене у традиционалној патријархалној заједници каква доминира на терену архаичних призренско-тимочких говора.

4. Називи за жену мотивисани глаголима говорења

Глаголи говорења припадају високофреквентој лексици многих језика.»Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна, когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представљају процес говорења у његовим најразличитијим варијацијама» (Милосављевић 2017:149). Њих чини лексички скуп глагола који има као денотативну семантичку компоненту - говорим (Жугић 2011: 51).

Милосављевић (Милосављевић, 2017:152) наводи да у словенској лингвистици још увек не постоје уједначени критеријуми у погледу уједначености лексичко-семантичке и стилскосемантичке организације овог глаголског скупа.

Међутим, неоспорно је да су такви глаголи и бројни и то не само у стандарном идиому, већ и у дијалекту, што показује и истраживање Радмиле Жугић (Жугић, 2011) која је проучавала 104 глагола говорења у Јабланичком крају (призренско-тимочка дијалекатска обаласт).

„Управо је сегмент комуникативне стварности који одражава вербални контакт, односно изражава однос према саговорнику најактивнији и најпродуктивнији у језичком сазнању говорника југоистока Србије, што би се могло означити као лингвокултурална специфичност призренско-тимочке говорне личности и као одлика менталитета ове говорне заједнице. Међуљудски односи и намера којом се подстиче конверзација у центру су комуникативне ситуације за носиоце призренско-тимочких говора, с обзиром на то да је ова група глаголских метафора бројчано супериорнија у домену глагола говорења парадигматски комплексна, семантички раслојена, функционално искоришћена, стилски разноврсна“ (Милосављевић, 2017:158) .

Лексичко- семантичку групу коју смо истраживали чине *nomina attributiva*, називи који квалификују женску особу на основу компоненте говора, говорења.

«Комбинација материјално */+/, живо */+/* имплицирана је у самој појмовној вредности лексеме човек.*

Комбинације у којој се укључују и материјално */-/* (осећање, особине, способности и сл.) са човеком као денотатом веома су продуктивне и чине основни мотивациони механизам за деривацију *nomina attributiva*“ (Штасни, 2013:31).

Из Антропографског речника ексцерипране су лексеме које одређују жену према архисеми */+/* и */-/* говор, говорна активност.

Анализа је обухватила 54 лексеме са архисемом: људско биће, жена; денотативном компонентом: /+/ или /-/ говор.

На основу семантичке компоненте /+/ или /-/ продуктивни говор лексеме можемо поделити у две велике групе:

1. она која говори (много, хвалисаво, неистинито, злонамерно и сл.), као нпр: *валџика* (хвалисавка; *абериџика* (она која доноси и шири вести, злонамерно проноси лоше вести), *алабајка* (жема која много прича), *алалајка* (велика брбљивица) итд;
2. она која нема могућност говора или говори ретко, говори мало: *мутавица* (ћутљива женска особа, глупача), *мутавка* (нема жена, ћутљива женска особа (фиг)), *мутла* (мутавица, ћутљивица, приг-лупа жена), *мутна* (мутавица, жена која је без способности говора), *немка* (нема жена, ћутљива особа), *немкиња* (нема женска особа), *њурка* (туњава, ћутљива женска особа).

Највећи број ових лексема мотивисан је глаголима говорења. Само пар лексема мотивисано је стилски неутралним глаголом: оратим=говорити: *оратаџика* (говорљива жена, алапача), *оратка* (причљива жена), *оратлика* (причљива жена), иако су изведенице негативно семантички усмерене (која много, прекомерно прича). Исти је случај и са глаголом причати: *причаљка* (жена која много прича). Остале лексеме мотивисане глаголима говорења стилски су маркиране и негативно семантички усмерене што диктира сама мотивна реч: *лајати*, *лапрдати*, *ломотити*⁵...

Ову групу лексема можемо с обзиром на манифестне карактеристике говорења (диференијалне семантичке компоненте) поделити у неколико подгрупа:

1. **Мера говорења:** говорити превише, прекомерно, непотребно: *алапрда* (особа која не зна да чува тајну, превише прича и преноси све шро чује), *врволка* (особа која непрестано говори), *таракуша* (торокуша).

2. **Говорити с ефектом негативног акустичког утиска:** *крекетаљка* (алапаћа, брбљивица), *ломотана* (брбљивица), *преподобла* (пренемагалка, жена која се пренемаже);

2.а говорити с маном, имати говорну ману: *рскавка* (жена која не изговара све гласове); *врскавица* (жена која врска).

3. **Намера говорења:**

3.а говорити хвалећи се⁶: *валџика* (хвалисавка);

3.б говорити проносећи непроверене и лажне информације: *лајавица*

⁵ Заправо: *лапрдам*, *ломотим* и сл. јер глаголе у призренско-тимочкој дијалекатској зони карактерише одсуство инфинитивног облика.

⁶ У патријархалној заједници врлине су скромност и смерност, а хвалисавост се сматра негативном особином.

(спеткаруша, она која оговара, олајава), *решетарка* (трачара, она која оговара), *сплеткарштина* (женска особа која ужива у прављењу сплетки међу људима), *оговораца* (жена која оговара);

3.в говорити неистинито: *лажовка* (лажљивица), *давијарка* (свађалица, она која потказује, оптужује невиног);

3.г говорити придикујући: *вакелџика* (жена која држи вакелу);

3.д говорити подсемавајући се неком: *присмевушка* (женска особа која воли да се (неком) подсмехује, да исмева);

3.е говорити с лошом намером: *рогла* (зла, свађи склона жена).

4. Говорити непријатно, увредљиво: *галатљивка* (пеј. она која говори безобразне речи, која некога вређа).

Семантичка структура глагола: *алапрдам*, *врволим торокам* (таракам), *крекећем*, *ломотим* итд. може се представити на следећи начин:

Архисема:	Људско биће, жена
Денотативна семантичка компонената:	Женско биће које /+/ или /-/ говори с ефектом који саговорник перцепира као негативан.
Диференцијалне семантичке компоненте	Говори прекомерно, с непријатним звуком, негативно, неистинито, подсмехујући се, не изговарајући правилно гласове, придикујући, хвалећи се...
Потенцијалне семантичке компоненте (експресивна, емотивна функција)	Активност говорења оцењује се, вреднује се као непожељна, негативна, није у складу са стеротипом жене у оквиру патријархалне заједнице. Именице често носе квалификатор (пеј.) или се кроз семантичку дефиницију наговештава негативно значење.

Нешто мања група ових именица су супстантиви: *аберишка*⁷ (она која доноси и шири вести, злонамерно проноси лоше вести), *језичара* (она која говори ружно о другима, лајавица, брбљивица), *кавгаџика* (свађалица), *помијарка* (брбљива и некарактерна жена, лош човек, некарактерна жена).

Доста је и назива са семантички непрозирном основом: *алабајка* (жема која много прича), *алалајка* (велика брбљивица), *алапарљивица* (брбљивица), *алапача* (торокуша), *далаверка* (лажљивица, смутљивица), *дилндара* (трачара, оговарачица), *диллнтара* (оговараца), *крџуга* (закерало), *крџуза* (закерало), *лапардија* (алапача), *лапача* (алапача, оговораца), *одрочица* (жена која бајањем ослобађа од урока), *остроконђа* (свадљива, намћораста жене склона оговарању), *палаверка* (жена која обилази куће и много говори, алапача, препредена, преврљива, лажљива особа), *палавра* (брбљивица, опајдара, интриганткиња), *палавретина* (опајдара), *латикарка* (она која се бави оговарањем), *половерка* (жена која често посећује туђе домове и шири разне вести), *преподобла* (пренемагалка, жена која се пренемаже), *пикуљана* (она која оговара и ствара сплетке, алапача), *рогла* (зла, свађи склона жена), *секелерка* (сеоска торокуша), *скрчла* (жена која зановета, гунђа).

И ови називи описују жену која много прича и обично наноси тако људима штету јер проноси вести које нису проверене или нису тачне, па је често карактеришу као ону која изазива свађе, свађалицу, злу жену.

Издвојили смо и један пример који има позитивно значење: *договорница* (она која је с неким нешто уговарала, договарала, проводацика).

Негативни семантички аспект потиче у првом реду од мотивних речи, јер се и код девербатива и код десупстантива у творбеној основи јављају стилски маркиране лексеми:

- алапрда < алапрдам (говорим⁸);
- врволка < врволим⁹;
- помијарка < помије¹⁰;
- сплеткартина < сплеткарим¹¹ итд.

Денотативна семантичка компонента: *говорим*;

Диференцијалне семантичке компоненте квалификују говорење на негативан начин (мера говорења, начин говорења, акустички утисак говорења, намера и сл.(прекомерно говорење, нетачно говорење, говорење које има за циљ стварање непријатељства и сл).

Лејкоф и Џонсон су открили да су људски когнитивни процеси у највећој мери метафорични што би имплицирало да је највећи део нашег свакодневног концептуалног система почива на метафори, тј. метафоричном преносу (Lakoff, Jonshon 1980: 56).

Велики број назива из проучаване лексичко-семантичке групе је настао кондензацијом метафоричне слике или метафоричним преносом:

- *вакелница* (она која држи вакелу, придикује);

(Говором досађује, говори са намером да утиче на саговорника).

- *давијарка* (она која кад прича као да дави човека);

(Говори тако да досађује садржајем говора, врши притисак, као да врши физички притисак приликом дављења).

- *крекетаљка* (она чије непрестано причање иритира као крекетање жаба);
- *решетарка* (непрестано прича као да решета гласом) итд.

(Интезитет звука говорења је повишен и заснива се на метафорама когнитивно заснованим на вези између звукова из природе и људског звука. Овакав принцип чува информацију о наивној слици света призрачно-ти-

⁸ Алапрдати (говорити превише, одавати тајне, преносити непроверене и нетачне вести). Говор бива реализован уз додатне диференцијалне семе које га експресивно мартирају и дају негативно обележје.

⁹ Врволити (непрестано говорити).

¹⁰ Помије (остаци од хране који се смешани дају обично свињама). Помијарка је брбљива и некарактерна жена, лош човек.

¹¹ Сплеткарити (преносити информације с циљем да се створи непријатељство и свађа међу људима).

мочке говорне заједнице).

5. Називи за жену мотивисани њеним моралом

Идеал жене у патријархалној заједници сводио се на следећу слику: “Од ње се по правилу очекивала смерност, трпељивост, висока моралност, апсолутно поштовање друштвених локалних норми, чистунство, уредност и леп изглед у сваком погледу...” (Радовић-Тешић, 2000:908).

У српској језичкој заједници концепт породице име веома важан положај. Ивана Лазић Коњик (Лазић Коњик, Ристић 2018) је анкетирала студенте и дошла до закључка да је породица и у модерном и у традиционалном српском друштвеном окружењу веома цењена и важна у животу говорника српског језика. То је „...заједница коју чланови: родитељи и деца и други блиски сродници, које повезује љубав, међусобно поштовање, подршка, слога, разумевање, који живе заједно у приватној кући/дому, у коме се осећају сигурно и срећно...”¹² Традиционална од модерне породице се према истраживању Лазић Коњик, Ристић разликују само по организацији, традиционална породица је хијерархијски устројена, а у модерној породици постоји равноправност чланова, сви имају право гласа, мушкарац и жена су равноправни и жене су мање оптерећене у односу на прошло време и владавину традиционалних односа.

Неморална жена највише је угрожавала породицу као друштвену ћелију, а патријархалној заједници која се базира на породици, то је морало бити најгори и највећи грех. Вероватно отуда и тако велики број експресива у којима се, пре свега, изражава презир према предмету говора, тј. према жени.

Према неморалним карактеристикама:

Жену проблематичног морала патријархални човек види окао бесну, блудну, обесну *бесуља* (обесна, блудна жена), *ајкурача* (вулг. блудница), развратну и злу *амшица* (погрд. развратница, рђава жена), *ајдара* (распусна жена), *амшица* (23) развратница; њено кретање је негативно оактерисано метафоричном сликом „жене која се вуче са и за другим мушкарцима па су деривати и мотивисани глаголом вући се: *вукса* (неморална особа, фукса), *вуксетина* (аугм. и пеј. од вукса), *вуцара* (курва), *вуцла* (погрд. жена слободног морала); она изазива мушкарце својим ходом и фигуром па је говорник дијалекта именује: *врџка* (жена која при ходу врти, извија струком, намигуша, кокета), *мрдогузла* (*жена слободног морала*), *гузуља* (курветина); таква жена нема ни стида, ни срама: *бесрамуља* (женска особа која не зна за стид); док је патријархална жена везана за кућу и не излази много из ње јер обавља кућне послове, чува децу и тако доприноси породици, жена лаког морала

¹² Лазић Коњик, Ристић, 2018:141.

скита па је: *атарџика* (жена која радо испуњава љубавне жеље мушкарцима), *белосветка* (пеј. за жену лаког морала); ако се није на време удала сумња се да је то због проблематичних моралних особина па је карактеришу као: *бећаруша* (старија девојка, обично она која живи слободним животом); то је жена која генерално воли мушкарце *миломужњача* (курвештија); свој презир патријahalни човек изражава и низом вулгарних назива за такву врсту женске особе: *аканица* (прек. курва), *дрoљна* (курва), *јебица* (особа вешта у сексу), *курка* (лака жена), *курла* (жена лаког морала), *лакодајка* (неморална жена), *натакуља* (жена слободног морала), *оћка* (жена која увек хоће); *пиздуља* (неморална жена); *рашчепуља* (неморална жена); *рашчепотина* (неморална. лака жена); итд.

Називи за неморалну жену имају пејоративне суфиксалне морфеме: **-уља** (*бесрамуља*, *бесуља*, *гузуља*); **-ача** (*ајкурача*); **-уша** (*бећаруша*), **-етина** (*вуксетина*) и обично творбене основе негативне семантичке оријентације, што онда резултира пејоративима и вулгаризмима који носе тај емотивно-експресивни тон говорника који се згражава и грози такве жене која нарушава најсветији идеал патријahalног света - породицу као његову основну ћелију.

Архисема:	Људско биће, жена
Денотативна семантичка компонената:	Женско биће које има негативна морална схватања.
Диференцијалне семантичке компоненте	Жена која скита, која воли мушкарце, која се изазовано понааша, која је распусна, обесна, самовољна, бесна.
Потенцијалне семантичке компоненте (експресивна, емотивна функција)	Она која се вуче, вуцара, која се врца, мрда задњицом, лош човек, зла особа. Таква особа често се именује вулгаризмима, носи квалификаторе пеј. вулг, погрд.

6. Закључак

Међу атрибутивним именицама којима се карактерише женска особа у *Антропографском речнику југоисточне Србије* Недељка Богдановића доминирале су две скупине лексема: називи мотивисани глаголима говорења и називи мотивисани моралним карактеристикама женске особе, па су као најбројније биле и предмет ово рада.

Гледано из угла патријahalне заједнице две ситуације су биле опасне:

- нарушавање ауторитета главе породице;
- растурање породице као основне ћелије патријahalног света.

Прва ситуација је нарушавала основни принцип патријahalне друштвене заједнице, организацију по принципу ауторитета, а друга ситуација је

растурала и уништавала базичну ћелију тог друштвеног устројства.

Жена која много говори чини то, пре свега, из два разлога, хоће да наметне своју вољу и зато што не прихвата организацију где не постоји слободна воља већ се све подређује ауторитету. Из тог разлога је прекомерно говорење женске особе која по традицији треба да повлађује мужу или старијем члану домаћинства, да му препусти вођство над свим важним догађајима, оцењивано као негативно. Говором се она намеће као неко кога треба слушати и ко може доносити одлуке.

Још негативније је сагледана жена неверница, што је језички показано не само кроз експресивне негативне конотације, већ и кроз вулгаризме. Неверница је разарала брак, а тиме и породицу и то је резултирало негативним ставом према жени која се понаша неодговорно или лакомислено, или чини прељубу.

7. Извор и литература

Извор:

Недељко Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије, СДЗБ LXIII, Београд, 2016. У даљем тексту АнР.

Литература:

Бартмињски 2011: Јежи Бартмињски, Језик — слика - свет, Етнолингвистичке студије, СловоСлавиа, Београд.

Богдановић 2015: Недељко Богдановић, Дијалекатски речници у светлу Вуковог Рјечника, Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности Вук Стефановић Караџић (1787 - 1864 - 2014), књ. CLVI, Одељење језика и књижевности књ. 27, Београд, 2015, 209-218.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, Лексикологија српског језика, Завод за уџбенике, Београд.

Жугић 2011: Радмила Жугић, Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема до доминантом зборим “говорим” у јављаничком говору (југозападно од Лесковца), Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, Приштина, XLI, 51-72.

Лазић Коњик, Ристић 2018: Ивана Лазић Коњик, Стана Ристић, Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици, Колективна монографија, том 1, Језик, ур. Р. Драгићевић, В. Брборић, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2018, 345-356.

Милосављевић 2017: Тања Милосављевић, Лексика српског призренског говора,

СД36 LXIV, Институт за српски језик Београд, Београд.

Милосављевић 2020: Тања Милосављевић, Контекстуалне метафоричке реализације глагола говорења у призренско-тимочким говорима, Зборник радова са научног скупа Језик, књижевност, контекст, Филозофски факултет Ниш 2020, Ниш, 149-166.

Поповић 2008а: Људмила Поповић, Значај фолклорне грађе за когнитивна истраживања језичке слике света, у Љ. Раденковић (ур.) Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума, Балканолошки институт Београд, Београд, 229-250.

Поповић 2008б: Људмила Поповић, језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе, Филолошки факултет Београд, Београд.

Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, Полисемија или организација лексичког система, Завод за уџбенике, Београд.

Радовић Тешић 2000: Милица Радовић-Тешић, Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору, ЈФ LVI/3-4, Институт за српски језик, Београд, 2000, 907-913.

Ристић 1996: Стана Ристић, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел особа + психичка или морална особина), Јужнословенски филолог LI, 57-78.

Ристић, Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, Језик, смисао, знање: студија из лексичке семантике, Филолошки факултет Београд, Београд.

Ристић 2004: Стана Ристић, Експресивана лексика у српском језику, Институт за српски језик Београд, Београд.

Сапир 1984: Едвард Сапир, Огледи из културне антропологије, Просвета, Београд.

Штасни 2007 Гордана Штасни, Атрибутивне именице ус српском језику, Српски језик XII/1-2, Београд, 2007, 469-483.

Штасни 2013: Гордана Штасни, Речи о човеку, Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад.

Mirjana Ilić

NOMINAL ATTRIBUTIVES IN PT SPEECHES ON AN EXAMPLE FROM THE ANTHROPOGRAPHIC DICTIONARY OF NEDELKO BOGDANOVIĆ

Summary

Abstract: The paper analyzes the two most frequent groups of lexemes characterizing women in Nedeljko Bogdanović's "Anthropographic Dictionary of Southeast Serbia". Seen through the prism of the man of the PT1 speech community, what

attracts the most attention are names for women motivated by verbs of speech and names that name women with regard to moral characteristics. These two groups of lexemes mostly make up expressions of negative semantic orientation.

Keywords: names for women, nomina attributiva, verba dicendi, moral characteristics of women, patriarchal society.

МАКРО-ПРИСТУП – НОВИ МОДЕЛ НАСТАВНЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ У ФОРМАЛНОМ УЧЕЊУ СРПСКОГ КАО ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА

Овај рад има задатак да опише, систематизује и објасни методологију наставног рада и примену макро-приступа у оквиру летње школе српског језика и културе *Лето у завичају*, намењене деци српског порекла из иностранства. Циљеви овог рада јесу: 1. унапређење наставе српског као завичајног језика по узору на већ постојеће и примењене моделе у свету; 2. допринос усавршавању националне стратегије за учење и развој српског језика међу нашим сународницима и њиховим потомцима широм света. Посебан акценат у раду биће стављен на мотивационе подстицаје српске деце ван наше земље да уче и усавршавају српски језик као завичајни.

Сврха примене овог глобалног наставног модела јесте да ученици, путем активизације „макро-приступа“ у настави српског као завичајног, развијају и усавршавају комуникативне и социолингвистичке компетенције како би постепено могли самостално и активно преузимати иницијативу и успостављати оптималну динамику учења језика својих предака. Његова примена у српским школама у иностранству може бити од огромног значаја за подстицање и неговање изворне националне свести и осећаја националне припадности међу ученицима српског порекла.

Кључне речи: дијаспора, настава, макро-приступ, српски завичајни језик, национална свест.

Увод

Интересовање за методiku наставе српског као завичајног језика у нашим академским круговима новијег је датума. Ово потврђује да је, иако са огромним са закашњењем, свест о бризи према нашим сународницима ван матице почела да се буди. Још од друге половине прошлог века огроман број наших држављана је почео емигрирати у земље западне Европе из економских разлога, али је исељавање Срба кулминирало на самом крају XX века услед ратних збивања на Балкану. Нажалост, исељавање је настављено и у првим деценијама овога века тако да је биланс исељених лица поража-

¹ marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

вајући, узмемо ли у обзир да је њихов број једнак броју Срба који данас живе у матици (што је у овом тренутку око 5-6 милиона). Додамо ли овој проблематици и чињеницу да су се у минулој епохи, након константних промена граница и цепања српске државне територије (по завршетку бројних ратова на Балкану током прошлог века), многи наши сународници обрели на подручју нових држава, јасно је колико је вредна пажње брига матице о очувању националног идентитета Срба изван наших акутелних граница. Будући да је језик главно обележје националности, ова брига управо почиње и у темељује се у настојању да српска дијаспора кроз генерације негује српски језик и завичајну културу, обичаје и духовност.

Због овог изузетно комплексног проблема, искристалисала се временом и код нас посебна грана лингвостике: методика наставе српског као завичајног језика, а то је модел формалног учења српског језика који би могао одговорити изазовима и потребама времена и места у којима наши сународници живе и раде ван граница матице. Методика наставе српског као завичајног језика је теоријски и методолошки утемељена (Јањић 2018), али је неопходно обогатити је новим приступима, моделима и искуствима који ће допринети да Срби у иностранству, првенствено млади нараштаји нових генерација, буду мотивисани да уче и усавршавају своје познавање српског језика и националног културног наслеђа.

Министарство просвете Републике Србије веома успешно организује српске допунске школе у иностранству². Осим тога, димпломирани студенти србистике почињу организовати онлајн наставу српског језика као завичајног за заинтересоване ученике у иностранству³.

2. Теоријски приступ проблему

2.1. Ученици завичајног језика

Многи научници су бавили питањима, проблемима и дефинисањем наставе завичајног језика, а међу њима и: Fishman, Hornberger и Wang, Kondo-Brown и Brown, Valdés, Kagan и Dillon, Wang, Wiley, Lynch, Wu & Chang. Будући да сама настава и њене карактеристике зависе првенствено од ученика који је похађају, кренућемо управо од те проблематике: шта је то што ученике завичајног језика чини специфичним? Једну од најпознатијих дефиниција ученика завичајног језика сковала је Валдес (Valdés 2000a: 35), а она их одређује као: „појединце који су одрастали у домаћинствима у којима се говори други језик уместо енглеског и који су у извесном ступњу билингвални говорници енглеског и завичајног језика”⁴. Хорнбергер и Ванг дефинишу ученике завичајног језика као: „појединце са породичним или родбинским повезаношћу са другим језиком поред енглеског, а чије их представништво препознаје као своје завичајне говорнике“ (Hornberger, Wang

2008: 6) и сагледавају их у контексту сопственог примарног окружења у коме су учење и употреба језика обликовни помоћу њихове самоперцепције, позиционирања и интеракције са различитим људима и институцијама под јаким друштвено-политичким и историјским утицајима свог завичаја. Они такође наглашавају значај социокултурног искуства и националног идентитета завичајних говорника, те језика који најфреквентније употребљавају у различитим друштвеним контактима, говорним (функционално-стилским) регистрима и комуникативним ситуацијама (службеним/приватним). Фишман (Fishman 2001) завичајне говорнике једноставно одређује као особе које се у посебним ситуацијама служе језиком од личног значаја, а који није енглески⁵.

Ове дефиниције успостављају фундаменталне разлике између ученика изворних говорника и оних који, поред официјалног, уче и језик завичаја, а главни критеријум ове класификације јесте порекло и изворна национална припадност (а не држављанство). Када је реч о формалном учењу језика, важно је узети у обзир разлике између три групе ученика: 1. прву чине изворни говорници који усавршавају матерњи језик, 2. другу чине они који уче страни језик и 3. трећу групу чине они ученици који уче завичајни језик (на примеру српског језика то би били: 1. ученици који уче српски као матерњи, 2. ученици који уче српски као страни и 3. ученици којима уче српски као завичајни језик). Изворни говорници усвајају матерњи језик у периоду најранијег детињства користећи га током целог свог живота при разноврсној комуникацији у оквирима целокупне друштвено-језичке заједнице. Учење страног језика може почети када је дете/говорник савладало свој матерњи језик у потпуности, што подразумева да су у његовој свести установљени базични погледи на свет, те да је формиран кодекс понашања и размишљања по мерилима примарне друштвено-језичке заједнице. Дакле, матерњи језик и усвојен социјални став чине базу која неће бити суштински промењена учењем страног језика. Много је компликованија социјезичка ситуација са усвајањем завичајног (наследног) језика у зависности од бројних услова као што су: да ли је дете рођено пре емиграције родитеља или након тога, да ли се у његовој породици говори завичајним језиком или језиком околине, колико често посећује свој завичај, да ли је у интензивној комуникацији са рођацима, и да ли користи завичајни језик у држави у којој живи, са ким и колико често. Ово су веома сложени параметри и они варирају од ученика до ученика. Веома је важан став о завичају унутар породице досељеника, као и то колико времена родитељи, баке и деке проводе са својом децом и унучићима комуницирајући с њима на језику остављеног завичаја. Све то утиче на ниво познавања и владања завичајним језиком међу српским породицама у иностранству. Додатно се компликује ситуација када су родитељи

⁵ Наведени аутори истраживања у вези са завичајним говорницима радили су на подручју енглеског језика.

међусобно различитих националности (случај мешовитих бракова), а живе и раде на територији треће државе. Ипак, најсложенија ситуација јесте код друге и треће генерације исељеника којима је језик државе у којој су рођена матерњи језик. Све ове околности варирају од ученика до ученика и самим тим веома је тешко организовати формални начин учења српског језика као завичајног у иностранству јер се не може формирати јединствена узрасна група или група са истим нивоом владања српским језиком.

И док изворни говорници остварују међусобну комуникацију у оквиру читавог спектра социолингвистичких и социокултуролошких компетенција које карактеришу једну друштвено-језичку заједницу, говорницима завичајног језика недостаје управо та густа мрежа општеприхваћених социјалних ставова, знања и навика која изостаје услед њиховог ограниченог контакта са заједницом матерњих говорника (земљом матицом), услед непотпуног или никаквог образовања на завичајном језику и због супериорности домицилног језика државе у којој се остварује њихово формално образовање. Језичке компетенције нису само граматичке и комуникативне већ су и дискурзивне и социолингвистичке (Јањић 2016), па су збирно неопходне при овладавању једним језиком. Како бисмо прегледније сагледали комплексност наставе завичајног језика, у табели која следи класификовали смо особине матерњег, страног и завичаног језика у односу на друштвене релације, комуникативне ситуације, трајање, постор и начин на који се остварује и почетак и начин усвајања или учења језика.

Табела бр. 1: Језик – друштво – дете/ученик

Језик	Матерњи језик	Страни језик	Завичајни језик
Статус језика L1 или L2	L1 (први језик)	L2 (други језик – учи се након што је усвојен L1)	L2 или L1: чешће је то други, али може бити и први и језик
Друштвени оквир комуникације на том језику	Целокупна језичка заједница и породица	Инострана језичка заједница (комуникација са странцима)	Ограничена заједница (фамилија пријатељи) или је нема
Временски опсег употребе јез.	Континуирана (неограничена) употреба	Ограничена употреба	Ограничена употреба
Простор	У земљи	У иностранству	У завичају (земљи пореkla)

Околности (комуникативни контекст)	У свим околностима	Пословна, туристичка (и сл.) комуникација	Лична комуникација: породична, верска, фамилијарна, пријатељска
Да ли се језик спонтано усваја или се учи у школи?	Усваја се по рођењу, а потом усавршава у школи (неформално + формално учење)	Учи се у школи; формално учење	У породици и/или у школи; неформално и/или формално учење

Као што се може видети, за разлику од матерњег (L1 – први језик) и страног језика (L2 – други језик) није лако одредити карактеристике завичајног језика и његових говорника (ученика). Оно што је извесно јесте да је ситуација крајње индивидуална, изразито хетерогена и обухвата широки распон познавања завичајног језика од L2 до L1 нивоа. На основу спроведених истраживања о овој теми, имајући у виду учење руског као завичајног језика у Калифорнији, Олга Кејган и Кетлин Дилон (Kagan, Dillon 2003: 78) издвојиле су три категорије завичајних говорника:

1. Ученици који су завршили ниво средњошколског образовања у Русији (емиграција је уследила након завршеног образовања). Они су по граматичкој тачности и ширини речника најближи образованим говорницима матерњег језика.
2. Ученици који су похађали школу у Русији, али су емигрирали у периоду старијег школског узраста. Ови ученици у суштини владају комплетним граматичким системом, али имају значајне лексичке и стилске празнине.
3. Ученици који су рођени у Америци и они који су емигрирали у ранијем школском узрасту. Сви ови ученици су се искључиво или првенствено школовали на енглеском језику тако да је њихов руски језик нестабилан и у граматичком и у лексичком смислу.

За нас је веома важан њихов закључак: „Чини се да чак и такво пре-лиминарно узорковање подржава хипотезу да се завичајни говорници не могу сматрати изворним говорницима и да су стога легитимни ученици у програму учења руског (као завичајног) језика. Уклањање празнина које се налазе у језику завичајних говорника једно је од примарних фокуса наставе. Али наравно, они који уче завичајни језик нису једнаки са онима који уче стране језике. Морамо да упоредимо њихово знање са знањем ученика традиционалних страних језика да бисмо утврдили да ли постоји потреба за другачијом методологијом и наставним материјалом“⁶ (Kagan, Dillon 2003: 79). Ричард Брехта и Кетлин Инголд (Brecht, Ingold 1998) наводе да ако се упореде са ученицима који похађају наставу страног језика, увидеће се да ученици завичајног језика поседују вештине за које би ученику страног језика требало стотине сати учења и напорног рада да би их стекли. Штави-

ше, неке језичке вештине ученици страног језика можда никада неће стећи, као што су: правилан и спонтан изговор гласова и акценат налик матерњем језику, познавање и течна употреба колоквијалног регистра и дијалеката, а додатно је ту и социокултурно разумевање комуникативног контекста.

Будући да усвајање завичајног језика почиње код куће, али се у највећем броју примера не наставља његово усавршавање у школи, говорници завичајног језика најчешће имају вештине слушања и говора на нивоу стереотипне породичне интерперсоналне комуникације. Овакви говорници не само да не владају у потпуности језиком свог завичаја, већ немају ни вештине функционалне писмености које се негују у формалном начину образовања (у школи) јер не познају национално писмо (не владају читањем и писањем), правопис и граматичка правила, а сужен им је и вокабулар па често умећу стране речи током конверзације на завичајном језику. Овако низак ниво владања завичајним језиком није довољан за професионалну комуникацију која би могла бити од значаја за њихово животно усмерење. Они који, међутим, усавршавају свој завичајни језик у школи могу достићи запажени напредак и квалитет у овладавању језиком на највишим нивоима (Wu & Chang 2010).

Све ово нас упућује на закључак да је настава завичајног језика специфична и да представља аутономно подручје, да се налази негде између наставе матерњег и страног језика, али и да је немогуће утврдити карактеристике ових говорника јер оне варирају од случаја до случаја. Практично, то значи да су групе ученика завичајног језика неминовно хетерогене те да се њихова класификација мора урадити по неком критеријуму који је, када је реч о ученицима школске доби, најчешће узрасни⁷. Због неуједначености група ученика које уче завичајни језик у погледу владања граматичким и комуникативним језичким компетенцијама, јасно је да је и креирање наставе завичајног језика много захтевније од наставе матрњег језика, као и од наставе страног језика. Од изузетног је значаја да се школе (наставници) и ученици завичајног језика чврсто повежу са имигрантским заједницама (Савез Срба) и земљом матицом (Србија). Успешан наставник завичајног језика је неко ко, осим језика и методике наставе језика, познаје добро и културне знаменитости земље порекла, културну историју, духовне и материјалне вредности земље матице. Оваква сазнања су подстицајна и мотивациона у смислу даљег усавршавања завичајног језика јер успешан ученик завичајног језика може бити само онај ко у/познаје и воли земљу свог порекла и њене лепоте.

2.2. Глобални модел наставе – макро-приступи у настави завичајног језика

Због посебности наставе завичајних језика, многи истраживачи и практичари који су се годинама бавили питањем формалног учења и усавр-

шавања завичајних језика међу имигрантима широм света (Valdés, Wiley, S. Wu, Kagan & Dillon, Lynch, Roca & Colombi, Ming-Hsuan Wu & Tzu-Min Peter Chang) дошли су до научних резултата који говоре у прилог ефикасности примене глобалног модела наставе заснованог на примени макро-приступа у настави језика националне баштине (изворно енгл.: „macro-approaches to heritage language“). Практично, они предлажу креирање наставних програма и планова по моделу приступа „одозго-надоле“, тзв. макро-приступе настави који се заснивају на предностима наставе завичајног језика усмереног ка говору и слушању и њиховом глобалном знању о језику. Овај модел је у директној супротности са законитостима моделовања наставе матерњег језика и који подразумева микро-приступе по моделу „одоздо-нагоре“ наставним јединицама.

Главна карактеристика глобалног модела наставе јесте да окосницу наставног процеса чине разноврсни и на методички начин припремљени дискурси, лингвометодички садржаји различите тематике и жанрова у којима се обрађују теме из завичајне културне, занимљиви задаци из реалног живота или искуствени доживљаји који бивају инкорпорирани у ткиво наставног процеса (Kagan, Dillon 2009). Другим речима, макро-приступу функционишу по принципу „одозго према доле“ јер настоје да помогну ученицима завичајног језика да развију своје граматичко и лексичко знање путем говорних активности на нивоу дискурса различитих жанрова из области духовне и материјалне културе својих предака. Стога је главна метода која се примењује у овим приступима комуникативна метода⁸ која подразумева креирање вербалне интеракције међу ученицима и организацију језичких радионица и причаоница на часу. Комуникативна метода подразумева и сценско извођење драмских дијалога (од стране ученика) из филмова, ТВ емисија, комада за децу те певање песама уз музику и игру што наставни дискурс оплемењује у синергији разних уметности. Ученици усавршавају језичке вештине и уче завичајни језик не само у улози говорника, већ и у улози импровизованих глумаца, водитеља, новинара, музичара, спортиста или других личности са којима се идентификују и које опонашају. Зато је макро-приступ настави утемељен на језичком искуству ученика, и оном претходном из куће, али превасходно на језичком искуству које се остварује током часа. Насупрот томе, микро-приступу изолују граматичке јединице (или језичке посебности) на основу њихове сложености и хијарархијске подређености у језичком систему и акценат на часу стављају на њихову детаљну анализу, наглашавајући метајезичка правила (дефиниције) и граматичке активности на часу за разлику од макро-приступа који наглашава комуникативне вештине путем којих се долази до граматичких поје-

⁸ Напомена: не треба поистовећивати комуникативну методу са дијалогском. Дијалогска метода има форму наставниково питање – учеников (оčekивани) одговор и спада у категорију обавештајних метода које служе за пренос, увежбавање или проверу знања. Комуникативна метода подразумева укључивање ученика у језичке играонице и иницирање стваралачких ученичких монолога или дијалога на часу, који служе као основа за рецепцију градива.

диности. Микро-приступи граде граматичку компетенцију ученика „одоздо према горе“, крећући се од једноставног ка сложеном из нижих ка вишим разредима по моделу развојне спирале. Доказано је да је структура часа по микро-приступу аналитичка и формално-језичка, сувопарна и детаљистичка, па је самим тим од недовољне користи ученицима завичајног језика којима су граматичка објашњења често нелогична и неразумљива услед недовољног владања завичајним језиком (Kagan, Dillon 2001).

На основу претходно спроведеног истраживања и његових позитивних резултата Ву и Ченг (Ming-Hsuan Wu, University of Pennsylvania, и Tzu-Min Chang, Rutgers University) препоручују организовање летњих кампова за учење завичајног језика у којима треба примењивати макро-приступе у настави завичајног језика⁹. Како наводе, њихови наставни циљеви током реализације кампа били су да полазници науче да завичајним језиком причају своје приче и доживљаје, описују свој живот и своја размишљања, што представља најважнију мотивацију за даље учење завичајног језика. Нема чвршће споне између градива и трајног знања но када се градиво темељи на личном, промишљеном и доживљеном, јер тада знања (о језику) постају темељ властитих мисли и осећања. Они су заправо примењивали моделе пројектне наставе, задајући ученицима пројектне задатке у циљу истраживања занимљивих тема из области националне (кинеске) културе како би могли дискутовати о земљи матици и народу коме припадају по пореклу. Осим тога, задавали су им занимљиве налоге као што је драматизација текстова на завичајном (мандаринском) језику и извођење сценских импровизација како би, остварујући глумачке задатке, ученици на уметнички начин усвојили важне језичке законитости. Посебну посвећеност ученици су морали имати приликом креирања блога на интернету на коме су објављивали резултате својих сазнања о Кини и мандаринском кинеском језику, као и своја лична искуства и резултате у настави мандаринског као завичајног језика. Све су ово врло креативни и животни приступи настави, који кроз глобално оставарују појединачно (на релацији завичајна култура – завичајни језик), тј. кроз причу, глуму, разговор о занимљивим завичајним и личним темама (опште) остварују овладавање завичајним језиком и његовим граматичким системом (појединачно). Зато је овај приступ изузетно подстицајан и вишеструко ефикасан јер мотивише ученике да кроз властиту креативност и истраживачки дух индиректно усавршавају говорне вештине.

Инистирање на обради разноврсних тема о земљи матици (завичају) је веома важно за наставу завичајног језика јер доприноси интегритету мисли и осећања, општих знања о вредностима и културној баштини предака. У складу са овим јесу и наша претходна истраживања која су доказала неопходност

⁹ Они су организовали интензивни двонедељни летњи камп *STARTALK* у Америци у коме су веома успешно применили глобални модел наставе, тј. макро-приступе настави мандаринског кинеског језика као завичајног.

примене завичајне КЛИЛ¹⁰ методе у настави српског као завичајног. Ова метода односи се на наставне ситуације у оквиру којих се наставне теме обрађују на српском (као завичајном) језику са двоструко фокусираним циљевима: учењем садржаја и учењем језика те подразумева интегрисано учење српског завичајног језика и учење о српској културној баштини. Јасно је да се завичајна КЛИЛ¹¹ метода одлично уклапа у глобално моделовање наставе уз макро-приступе обради тематских јединица и чини његов стожерни део јер представља модел интегрисаног учења српског језика и разноврсног садржаја из области духовне и материјалне културе Србије. Занимљива и разноврсна сазнања о културној историји Срба и њеним истакнутим личностима, инсерти из домаћих филомова, ТВ програма за младе и снимака позоришних представа, певање домаћих музичких нумера на часу (тематски и језички усклађених са наставном јединицом) буди радозналост, подстиче родољубива осећања и подиже ниво националне свести и припадности, те представља подстицајни оквир за овладавање завичајним језиком¹².

Дакле, основна методолошка разлика између наставе српског као матерњег и српског као завичајног језика лежи управо у различитим наставним моделима који су дијаметрално супротни. Док се у настави српског као матерњег језика примењује аналитички наставни модел часа утемељен у микро-приступу наставној јединици, докле се у настави српског као завичајног језика препоручује глобални (синтетички) модел часа уз примену макро-приступа у наставним јединицама, тј. први обрађује једну граматичку јединицу и фокусира се само на њу, док макро-приступу обрађује једну тему (текст или дијалог) чији садржај истовремено служи и за учење садржаја и за усавршавање језичких вештина. Дакле, на часовима матерњег језика граматика и култура изражавања представљају два посебна наставна подручја и унутар њих конкретне (локализоване) језичке теме (нпр.: гласовне промене, акценти, творба речи, независне реченице, локатив, вежба описивања, дебатоване, писање молби, честитки, конферанси...). На часовима српског језика као завичајног наставне јединице нису језичке већ тематске (Занимања, Боје, Златибор, Милутин Миланковић, Новак Ђоковић, Кнез Михаило Обреновић, Милош Црњански, Српска слава, Ускрс, Ниш, Царичин град...). Из овога произилази и различитост моделовања структуре часова

¹⁰ Опширније о КЛИЛ методи видети у Јањић–Мијајловић 2020: Јањић, Марина, Ана Мијајловић. „Сложена наставна контекстуализација као фактор унутрашње мотивације у настави српског језика као завичајног”, *Српски као страни језик у теорији и пракси* IV, 283–298.

¹¹ Енгл. CLIL = Content Language Integrated Learning

¹² Када су, након завршене летње школе *STARTALK*, питали полазнике који су њихова лична постигнућа, већина је одговорила да су усавршили језичке вештине и да су упознали и боље разумели Кинеску културу. „When asked to set personal goals for their learning at the camp, most students hoped to improve their language skills, especially in speaking, as well as their understanding of Chinese culture“ (Wu, Chang 2010: 27).

и избор методичких радњи у припреми и реализацији наставне праксе. У настави српског као матерњег одређена граматичка категорија је локализује у тексту, анализира, описује, класификује и дефинише. У настави српског као завичајног обрађује се одређена тема из области завичајне духовне и материјалне културе да би се кроз текст/дискурс о тој теми унапредиле језичке вештине: слушање са разумевањем, читање, писање и говор уз примену методе 10 речи (свакога часа ученик мора научити нових 10 речи). Без детаљне и опсежне целочасовне анализе, указује се на граматичку категорију (предвиђену за тај час) тек након увежбања читања, превођења, записивања непознатих речи и разговора о тексту (препричавања), тј. указује се на најбитније карактеристике тог граматичког елемента (како се гради и када се употребљава). Такође је важно указати на разлику у вокабулару: док ученик изворни говорник влада основним фондом речи, али га богати и допуњује на часовима српског језика и књижевности, дотле ученик завичајни говорник не поседује лексичку основу неопходну за споразумевање, па на часовима тек учи и памти нове речи не би ли стекао основни вокабулар неопходан за свакодневно споразумевање.

3. Интерпретација резултата примене макро-приступа у настави српског као завичајног језика

Да бисмо се уверили у ефикасност препорученог глобалног модела, урадили смо емпиријско истраживање применивши макро-приступе у настави српског као завичајног језика у реалном наставном контексту. Резултат емпирије јесу квалитативне анализе и опсервације реализованих часова практичне наставе српског као завичајног.

Препоручени глобални модел часа практиковали смо приликом реализације летње школе за учење српског језика и културе под називом *Лето у завичају*, која се одржавала у НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу под покровитељством Министрства просвете Републике Србије.¹³ Летња школа у трајању од 6 дана била је организована у три смене (у јулу, августу и септембру) 2022. и 2023. године за више од 350 деце наших исељеника широм света (број деце у једној смени кретао се од 30 до 100) од Аустралије и Америке све до Јужноафричке Републике, под условом да похађају српску допунску школу у иностранству. *Лето у завичају* је привукло огромно интересовање наше дијаспоре, али је број деце у кампу био лимитиран смештајним капацитетом научно-образовно културног центра (због огромног интересовања поставили смо и критеријум да летњу школу не могу похађати

¹³ <https://okcvukkaradzic.edu.rs/aktivnosti/radionice/91-letu-u-zavicaju>

ученици који су већ били, дакле, групе су биле увек нове).

Будући да се ради о ученицима који похађају српске допунске школе у иностранству (које подразумевају основношколски ниво) имали смо огроман узрасни распон ученика од 6 до 16 година што је у многоме усложњавало начин рада. Такође, у току једне смене било је ученика из неколико земаља, па и континената, са различитим нивоима владањем српског језика (било је чак и деце која нису знала готово ни једну српску реч). У начелу, ниво познавања српског језика није прелазео Б ниво (са изузетком групе ученика из Словеније, који су рођени и одрасли у Србији, па име је српски језик матерњи). Овакав географски и лингвистички диверзитет је био прави изазов у раду са децом наше дијаспоре. Укрстиле су се различите културе, навике, језици, интересовања, узрасне доби и познавања српског језика. Требало је све то синхорнизовати, организовати и усмерити у правцу наставне мотивације и активације.

У фокусу летње школе српског језика и културе биле су језичке радионице које чине стожер овог пројекта¹⁴. Брижљиво осмишљаване тако да подстакну родољубива осећања и љубав према Србији уз обраду лекција са циљем учења и усавршавања српског завичајног језика, ове радионице биле

¹⁴ Летња школа је осмишљена тако да ученици током свих пет наставних дана имају обавезне језичке радионице у трајању од 2 школска часа. На првом часу су обрађиване тематске јединице, док су на другом часу практиковане наизменично говорна и писмена вежба. Након језичких, ученици су настављали рад на уметничким радионицама (ликовна, музичка, драмска, фолклорна) осмишљеним тако да кроз практичан рад усавршавају даље говорне компетенције, али и језичке вештине читања и писања. Садржај ових радионица био је у знаку српске културне баштине па су, нпр., ученици добијали текстове песама у музичкој радионици учећи и певајући српске духовне и изворне песме (химна нашег кампа је песма: Ми смо деца неба), па чак и наше старе песме на дијалекту (косовске песме). На тај начин, деца су учила српски језик кроз музику истовремено учећи о карактеристикама српске изворне песме. Запмћене и отпеване српске речи, реченице, значења и пробуђена осећања у такту музике остају заувек у срцу ученика. Опет, на драмској радионици уче да изводе и драматизују текстове српских аутора, поново учећи нове речи, реченице и усавршавајући познавање ћириличног писма. Сценски прикази су пуни хумора и животне радости, изговорени драмски дијалог је дубоко проживљен те оставља неизбрисив траг у бићу ученика из дијаспоре. На фолклорној радионици учили су традиционалне српске игре, ношњу, обичаје и обреде и поново се кроз разговор и текст на индиректан начин усавршавају у комуникацији (говору, читању и писму) на српском као завичајном језику. На ликовним радионицама разговарали су о Вуку Караџићу, о Тршићу, манастиру Троноши и ликовно интерпретирали посећене музеј-куће и манастир па и сам портрет реформатора српског писма. У поподневним часовима имали су рекреативне спортске активности које су пуне спортских изазова и задатака, праћених инструкцијама и говорним активностима. У вечерњим часовима имали су тренутке забаве уз домаћу музику и плес.

Током боравка у Тршићу, по програму Лета у завичају ученици се крећу пут културних рута и посећују родну кућу Вука Караџића (где од водича слушају занимљиве појединости о Вуковом животу и обичајима тога краја и времена), затим манастир Троношу, Бању Ковиљачу и Сунчану реку, где се продубљује њихов доживљај православне духовности, културних знаменитости и где шире своје утиске о лепотама Србије.

креативне, имагинативне, забавне и искуствене¹⁵. Свакодневно су обухватале два школска часа при чему је један подразумевао обраду завичајне теме, а други говорну/писану вежбу која се тематски директно односила на претходни час. У припреми и реализацији наставних јединица примењивали смо макро-приступе, водећи рачуна о прибегавању витагеној, интерактивној и игроликој настави утемељеној на завичајној КЛИЛ методи и комуникацијским облицима наставе. Сваког дана, наставну српског као завичајног језика започињали смо певањем наше химне *Боже, правде!* Обрађиване лекције су биле тематски повезане са духовним и материјалним лепотама Србије из историје или савременог живота, а уз разговор о њима ученици су савладавали и српски језик. То су били занимљиви текстови (о Вуку Стефановићу Караџићу, Милунки Савић, Николи Јокићу, Коопонику...) помоћу којих ученици уче нове речи, усавршавају језичке вештине слушања и разумевања, читања, писања, говора. Примењивано је играње језичких игара (глуви телефони), употреба подстицајног дидактичког материјала (карте знања о Србији), решавање загонетки, ребуса (нпр.: *Нема руку, а лешнике бере? Ко без конца преде? По води плови, по сувом ходи, а из куће се никад не извлачи?*), опонашање драмских дијалога из играног филма *Лајање на звезде* (драмски метод), изговарање брзалица и учење народних изрека (стаза за шетање у Тршићу препуна је записа Вукових изрека), а примењивана је и НТЦ метода заснована на асоцијативном учењу, тј. на постављању загонетних питања, паралелних асоцијација (нпр.: *Шта је заједничко подвученим речима у тексту? Која реч повезује Вука Караџића и торту? Која реч повезује Николу Јокића и Јоакина Финикса? Шта повезује Милунку Савић и број четири?*). Изузетно занимљивом ученицима показала се и метода скривања речи у реченици (нпр.: у следећем тексту су скривена имена градова у Србији и ученици имају задатак да их пронађу: *Она мени шапуће док прича. Каже да је Машиа баџила папир, отишла у Београд и тамо остала. Стари или Нови, сад је то небитно. Ипак мислим да је Нови, на зар то да заборавим! Кад је стигла, рекла је себи: “Ово ће бити моја година!”*). Она је значајна јер олакшава упознавање Србије и њених градова на игрован и забаван начин. Осим разноврсних асоцијативних техника, на часовима су примењивани и изабрани веб-алати, међу којима и програми осмишљени за организацију квиза на часу (Wordwall), што је ученицима донело велико узбуђење.

Наставни контекст довођен је свакодневно у везу са њиховим личним животним искуством (посебно везано за тематику свакодневног живота: храна, прослава рођендана, занимања...), а трудили смо се и да га оплеменимо хумористичким и уметничким акцентима – пуштањем музичких нумера и инсера-та из популарних сценских остварења прилагођених теми и узрасту ученика.

¹⁵ Језичке радионице су реализовали свршени студенти Србистике Филозофског факултета у Нишу под менторством проф. др Марине Јањић

Дакле, макро-приступ подразумевао је комуникацију, размишљање и вербалну продукцију на српском језику кроз реч и покрет по принципу: српски језик у акцији, те настојање да ученици завичајног језика усаврше језик, његову граматику и вокабулар путем разноврсних активности и то не само на основу текста, већ и активацијом дискурса о различитим тематски обликованим сазнањима о земљи порекла и сународницима. На основу свега поменутог, јасно је да су ђаци усвајали и учили и граматику – кроз разноврсне комуникативне активности на часу, кроз песму и (драмску) игру долазили смо до граматичких поука и објашњења, тумачили смо их и увежбавали.

Поштовали смо препоруке теоретичара (Valdés 2000b) да настава завичајног језика треба да се темељи на постојећим знањима, а не да их стигматизује, па се самим тим заснива на проширивању двојезичног опсега (L1 и L2). То подразумева дозвољену могућност употребе матерњег (првог) језика у циљу споразумевања међу ученицима и наставником што се назива трансјезичношћу. Трансференција је појава интерполације елемената једног језика у реченице другог језика и веома је изражена у говору српске дијаспоре¹⁶. Што је виши ниво познавања српског завичајног језика, трансференција је ближа нули. Дакле, акценат је био на комуникацији и изражавању мисли и осећања, а не на граматичкој правилности приликом ученичке активације на часу.

Нажалост, нисмо могли примењивати пројектну и истраживачку наставу због богатог целодневног едукативног и рекреативног програма и због релативно кратког временског рока трајања летње школе. Када би боравак био двоструко дужи и уколико ученици не би имали поподневних активности, могло би се радити на истраживачким темама, чији би резултати могли бити постављени на блог или друштвене мреже као додатни подстицај интересовања за српски језик као завичајни.

Настава коју смо реализовали применом макро-приступа показала је изузетне резултате. Као прво и најважније, ученици су показали велику мотивацију и интересовање за језичке радионице што су демонстрирали самоангажманом и активностима на часовима. Најзанимљивија им је била игролика настава (пантомима, игре асоцијација, погађање занимања, погађање укуса воћних карамела које су узимали везаних очију из слатке кутије, давање тачних одговора уз помоћ карата знања или решавања, час-квиз ...). Веома су радо објашњавали своје навике и искуства везана за прославу празника или рођендана, гастрономске навике, кућне љубимце и сл. На часовима су били редовни и активни, трудили су се да учествују без обзира на то што њихово служење српским језиком није било на завидном нивоу. У врло кратак временском периоду од само пет наставних дана, ученици су имали огроман напредак у комуникацији на српском језику. Научили су српску химну *Боже*,

¹⁶ „Recognizing the presence of code-switching and mixing among bilinguals (Raschka, Wei, & Lee, 2002), we made it clear to the students that we allowed some level of English in their output but would not like to see it dominated by English“ (Wu & Chang 2010: 27).

правде напамет, певали су српске песме, научили да играју српско коло, глумили у игроказу. Па чак и они, који нису знали готово ни једну реч, научили су нове речи и склапали реченице. Све ово је било презентовано на завршним приредбама којим би се последњег дана завршала свака смена *Лета у завичају*. Језик спаја људе, па су тако и српска деца из целог света у оквиру кампа постала пријатељи заувек, осетивши дух предака који их повезује невидљивим нитима. Растанак на крају сваке смене је био јако дирљив – са сузама у очима и загрљајима наши ученици су се опраштали међусобно, а само пет дана пре тога били су потпуни странци. Настава српског језика као завичајног је постигла свој циљ – пробудила је патриотска осећања и братску љубав међу српском децом са свих меридијана света.

4. Закључак

Глобални модел наставе српског као завичајног језика показао се изузетно успешним током његове примене у летњој школи српског језика *Лето у завичају*. Макро-приступи наставним јединицама током наше емпиријске провере оправдали су све препоруке теоретичара и постављене хипотезе о успешности ове наставе. За релативно кратко време, ученици су видно напредовали, остварили опуштenu комуникацију без устезања хоће ли бити граматичких грешака или не. Такмичарски дух, другарски односи, игровне вербалне и невербалне активности, разноврсне и занимљиве теме о знаменитим Србима и лепоти Србије учинили су да учење српског као завичајног језика буде вишеструко мотивисано међу полазницима летње школе *Лето у завичају*. Кроз интегрисано учење српског језика и садржаја о знаменитостима и лепотама Србије, повезано са личним искуством ученика, напредак у усавршавању језикчких вештина није изостајао: кроз слушање са разумевањем, читање, писање и конверзацију на часу ученици су учили и граматику, а потом је и примењивали у целодневној комуникацији кроз уметничке и спортске радионице.

Невероватан успех смо постигли применом глобалне методе и макро-приступа у наставној реализацији, не само на плану усавршавања српског језика као завичајног, већ и на плану подстицања љубави према матици Србији и љубави међу децом српске дијаспоре широм света.

Литература

- Beaudrie, Ducar 2005: Sara, Beaudrie, Cynthia Ducar, Beginning Level University Heritage Programs: Creating a Space for Ali Heritage Language Learners. *Heritage Language Journal*, III, 1, 1-26.

- Brecht, Ingold 1998: Richard, D., Brecht, Catherine, W. Ingold. *Tapping a National Resource: Heritage Learners in the United States*. ERIC Digest, Washington DC: ERIC Clearinghouse on Languages and Linguistics. (www.cal.org/ericcll/digest/brecht01.html)
- Valdés 2000a: Guadalupe, Valdés, Teaching heritage languages: An introduction for Slavic-language-teaching professionals, Learning and teaching of Slavic languages and cultures: Toward the 21st century, O. Kagan & B. Rifkin (eds.), *Bloomington*, 375–403.
- Valdés 2000b: Guadalupe, Valdés, The teaching of heritage languages: An introduction for Slavic teaching professionals. In O. Kagan & B. Rifkin (Eds.), *The learning and teaching of Slavic languages and cultures* (pp. 375-403). *Bloomington, IN: Slavica*.
- Van Deusen-Scholl 2003: Nelleke, Van Deusen-Scholl, Toward a definition of heritage language: Sociopolitical and pedagogical considerations. *Journal of language, identity, and education* 2.3, 211–230.
- Јањић 2016: Марина, Јањић, Утицај прагмалингвистике на токове савремене наставе језика – од граматичких до говорних компетенција. *Српски језик*, XXI, -2016, стр. 231-244.
- Јањић 2018а: Марина, Јањић, *Методика наставе српског као завичајног језика*. Ниш: Академска српска асоцијација.
- Јањић 2018б: Марина, Јањић, Темелјна методолошка питања наставе српског језика у дијаспори. *Српска славистика*, 2, 147–159.
- Јањић, Мијајловић 2020: Марина, Јањић, Ана Мијајловић, Сложена наставна контекстуализација као фактор унутрашње мотивације у настави српског језика као завичајног, у: *Српски као страни језик у теорији и пракси IV*, стр. 283–298.
- Јањић 2023: Марина, Јањић, Српски језик у школама ван граница српског језика, у: *Границе српског језика*, Београд: ЗУОВ, стр. 201-221.
- Јеласка 2014: Jelaska, Zrinka, Vrste nasljednih govornika. *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 17, 83-105.
- Carreira 2004: Maria, Carreira, Seeking Explanatory Adequacy: A Dual Approach to Understanding the Term Heritage Language Learner, *Heritage Language Journal*, 2, 1-25.
- Kagan, Dillon 2003: Olga, Kagan, Kathleen Dillon, A New Perspective on Teaching Russian: Focus on the Heritage Learner. *Heritage Language Journal*, 1 (1), 76-90.
- Kagan, Dillon 2008: Olga, Kagan, Kathleen Dillon, Issues in heritage language learning in the United States. *Encyclopedia of language and education*, 4, 143-156.
- Kagan, Dillon 2009: Olga, Kagan, Kathleen Dillon, The professional development of teachers of heritage language learners: A matrix. In M. Anderson & A. Lazaraton (Eds.), *Bridging context, making connections: Selected Papers from the Fifth International Conference on Language Teacher Education* (pp. 155-175). Minneapolis, MN: Center for Advanced Research on Language Acquisition.
- Kibria, N. (2002). Becoming Asian American: Куминс 2005: Cummins, Jim. „A Proposal for Action: Strategies for Recognizing Heritage Language Competence as a Learning Resource within the Mainstream Classroom”, *The Modern Language Journal*, Vol 89, 4, 585–592.

- Lynch, 2003: Andrew, Lynch, The Relationship between Second and Heritage Language Acquisition: Notes on Research and Theory Building. *Heritage Language Journal*, 1, 26–43.
- Lynch, 2003: Andrew, Lynch, Toward a theory of heritage language acquisition. In A. Roca and M.C. Colombi (Eds.), *Mi lengua* (pp. 25-50). Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Montrul, 2012: Silvina, Montrul, Is the heritage language like a second language? *Eurosla Yearbook*, 1-29.
- Новаковић 2021: Новаковић, Александар. „Активности Центра за српски као страни и нематерњи језик Филозофског факултета Универзитета у Нишу од оснивања до данас”. *Philologia Mediana* 13, стр. 949–971.
- Polinsky, Cagan 2007: Maria, Polinsky, Olga Cagan, Heritage Languages: In the ‘Wild’ and in the Classroom. *Language and Linguistics Compass*, 1, 368–395.
- Polinsky 2015: Maria, Polinsky, Heritage languages and their speakers: state of the field, challenges, perspectives for future work, and methodologies. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*, 26.1, 7-27.
- Fishman 2001: Joshua, Fishman, 300-plus years of heritage language education in the United States. *Heritage languages in America: Preserving a national resource*. Washington, DC & McHenry, IL: Center for Applied Linguistics & Delta Systems, 81–99.
- Wu, Chang 2010: Ming-Hsuan, Wu, Tzu-Min Chang, Heritage Language Teaching and Learning through a Macro-Approach. *Working Papers in Educational Linguistics* 25/2: 23-33.

Извор

<https://okcvukkaradzic.edu.rs/aktivnosti/radionice/91-leto-u-zavicaju> (13. 2. 2024)

Marina S. Janjić

MACRO-APPROACH - A NEW TEACHING METHODOLOGY MODEL IN FORMAL LEARNING OF SERBIAN AS HERITAGE LANGUAGE

Summary

This work has the task of describing, systematizing and explaining the teaching methodology and the application of the macro-approach within the Summer in the Homeland program, the teaching of Serbian language and culture intended for children of Serbian origin abroad. The goals of this work are: 1. improving the teaching of Serbian as a heritage language based on the already existing and applied models in the world; 2. contribution to the improvement of the national

strategy for learning and developing the Serbian language among our compatriots and their descendants around the world. Special emphasis in the paper will be placed on motivational incentives for Serbian children outside our country to learn and improve the Serbian language as their heritage language.

The purpose of applying this global teaching model is that students, through the activation of the “macro-approach” in the teaching of Serbian as their heritage language, develop and improve their communicative and sociolinguistic competences so that they can gradually independently and actively take the initiative and establish an exemplary dynamic of learning the language of their ancestors. Its implementation in Serbian schools in Romania can be of great importance for encouraging and nurturing the original national consciousness and sense of national belonging among students of Serbian origin.

Key words: diaspora, teaching, macro-approach, Serbian heritage language, national consciousness.

ФОРМУЛЕ УЧТИВОСТИ У СРПСКОМ СЕКРЕТАРУ (1802) АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

У раду су анализиране формуле учтивости у обрасцима службених и приватних писама у *Српском секретару*, руководству за писање пословно-правних докумената и службених и приватних писама. Дело је по угледу на сличне приручнике онога времена објавио Атанасије Стојковић 1802. године у Будиму на славеносрпском језику под насловом Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣша писма, Квѣте, Облѣгацѣе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр. Имао је у виду, како у предговору наглашава, и Краткое сочиненіе w приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ, рускословенским писан приручник Алексија Везилића из 1785. године, са којим бити ће вршено поређење. Формуле ословљавања и потписи анализирани су са становишта семантике, структуре и етимологије. Семантика и структура прилагођене су социјалној хијерархији (владари, племићи, службеници, верски поглавари различитих конфесија и др.) и степену присности и поштовања адресата (пријатељи, родитељи). Језичке одлике и порекло лексике у формулама учтивости одражавају руски културни утицај и утицај немачког и латинског као језика администрације у Хабзбуршкој монархији.

Кључне речи: формуле учтивости, *Српски секретар*, А. Стојковић, језичке одлике, етимологија, културни утицај.

1. Под формулама учтивости подразумевају се устаљени, шаблонизовани изрази и синтагматски спојеви којима се отпочиње, води и завршава усмена или писана комуникација, а чија је сврха указивање поштовања саговорнику и истицање сопственог познавања етикетије ради постизања одређеног циља. Учтивост је социјална, културом одређена категорија чије испољавање зависи од хијерархије у друштву, као и од социјалне и генерацијске дистанце и степена блискости учесника у комуникацији, те су самим тим језичка средства за исказивање учтивости разноврсна и променљива, што је предмет проучавања социолингвистике и прагматике.³

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451- 03-66/2024-03).

³ О овим проучавањима из синхроне равни и у оквиру усмене комуникације уп. нпр. Јоцић,

1.1. Етикеција у писаној комуникацији, у пословним и приватним писмима, временом се мењала у оквиру старијег и млађег епистоларног модела. Сложенији, старији епистоларни модел одговара дипломатичком обрасцу средњовековних пословноправних докумената, повеља и писама,⁴ а једноставнији, млађи модел, зачет је у 11. веку, да би током 15–16. века постао сасвим обичан у Европи, и у начелу је у употреби и данас (Бјелаковић, 2020: 104). Његову структуру чине: 1) увод (са главом – датумом и адресом адресанта, која није обавезна; са адресом адресата, поздравном формулом и разлогом за писање), 2) тело писма са разрадом разлога за писање и очекиваним циљем и 3) крај (потпис – са локацијом, која се јавља факултативно, и опроштајна формула) (Бјелаковић, Нинковић, 2020: 465; Бјелаковић, 2020: 105). Познато је да је код Срба у Јужној Угарској у првој половини 18. века био у примени млађи тип епистоларног дискурса и да се у почетним и завршним деловима таквих писама, чешће јављају „убичајене формуле из црквеног језика”, чак и када је он био у узмицању у другим сферама употребе (Ивић, 1998: 164–165), са циљем да се постигне узвишеност израза (Ивић 1998: 165; Бјелаковић, 2020: 214–215; Бјелаковић, Нинковић, 2020: 475; Бјелаковић, Зорић, 2021: 400).

1.2. Са јачањем грађанске класе идући ка крају 18. века, расла је потреба за писаном пословном и приватном комуникацијом са представницима различитих друштвених кругова, а тиме и за приручницима за писање писама. Ова врста публикације имала је велики практични значај у Европи тога времена, о чему сведочи и Атанасије Стојковић у предговору свога *Секретара* (1802: I),⁵ па се тако 1785. године, *в ползу славеносербскија јуности* – како у поднаслову стоји, у Бечу појавио на рускословенском и немачком језику писан приручник Алексија Везилића⁶ *Краткое сочинение в приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ*.

2011; Милосављевић, 2020 и тамо дату литературу.

⁴ Овај модел, чије су основе у античкој реторици, а почеци употребе у староримским формуларима за писање службених писама (Бјелаковић 2020: 103), био је у српској култури у употреби дуже него другде у Европи (Бјелаковић, Нинковић, 2020: 464).

⁵ Овом приликом нећемо се бавити утврђивањем страног узора који је вероватно коришћен приликом писања *Секретара*, али у његовом другом делу А. Стојковић препоручује књиге немачких аутора, барона Книге и проф. Прашког универзитета Мајкснера, о процени различитих типова личности и о опхођењу са њима, за које наглашава да би их требало „на наш српски језик превести“ (1802: 45).

⁶ Алексије Везилић (1753, Стари Кер, данашње Змајево у Бачкој – 1792, Нови Сад) један је од првих српских класицистичких песника и први преводилац Хорација. Након студија права у Бечу, био је на дужности проинспектора неунијатских православних српских и румунских школа у Великоварадинском дистрикту. Објавио је за живота *Краткоје сочињеније о приватних и публичних дјелах* 1785. и прву збирку песама код Срба *Краткоје написаније о спокојној живнји* 1788. у Бечу. Приписује му се и *Речник мали*, који је Стефан Новаковић штампао 1793. у Бечу без података о ауторству. Умро је у сиромаштву у дому познатог мецене

Угледајући се на Везилићево дело, чије је друго издање објављено у Бечу већ 1792. године (Везилић, 2015: 12), Атанасије Стојковић⁷ штампао је 1802. године у Будиму, на 535 страна, књигу Србскій секретаръ или Руководство како сочинјавати различнѣша писма, Квѣте, Облѣгацѣ, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр. Текст је, како наводи у предговору, поправио, допунио и издао само на славеносрпском језику сматрајући да за Славеносрбе треба писати славеносрпски, а не славенски, тј. рускословенски (Стојковић, 1802: 3).⁸ Објављивање оваквих приручника за писање писама и докумената настањено је и касније (уп. Раичевић, 1862).

1.3. За разлику од Везилићевог *Кратког сочињенија* из 1785. године, које готово у потпуности има практичан карактер, пошто даје примере приватних и пословних писама са посебним одељком о титулама,⁹ *Српски секретар* А. Стојковића (1802) има елементе уџбеника за састављање приватних и пословних писама и докумената. Састоји се из увода и три дела. У уводном делу (1–11) говори се, између осталог, о историји и сврси писања. Први део (12–30) упознаје читаоца са општим правилима писања – састави треба да су кратки, јасни, свеобухватни, писани у складу са правописним правилима,¹⁰ читко и уредно, у чему се такође огледа учтивост и поштовање адресата. Други, централни и најобимнији део књиге, посвећен је писмима¹¹ (31–442) и састоји се из шест одељака. Први одељак (31–46) доноси дефиницију писма, преглед двадесет врста писама према садржини (захвалнице, молбе, трговачка, љубавна писма итд.) и општа правила којих се треба држати при њиховом писању, као што су учтивост, смиреност и кроткост.

Давида Рацковића (Везилић, 2015: 9–12).

⁷ Атанасије Стојковић (1773, Рума – 1832, Харков) био је српски писац и научник, руски академик, професор и ректор универзитета у Харкову, писац прве књиге из физике, тј. природописа на славеносрпском језику (Фисика, 1801–1803, у три тома), писац првог романа у новијој српској историји (Аристид и Наталија, 1801), као и преводилац Новог завета на славеносрпски (Николић, 2014: 555–557).

⁸ Рускословенски се почетком 19. века повлачио из употребе осим у језику цркве, богослужбеном и административном (Ивић, 1998: 169).

⁹ После кратког предговора А. Везилић у првом делу доноси премере више типова приватних и пословних писама – уговора, погодби, облигација, рачуна, реверса, разрешеница, путовница, пуномоћја, даровница, сведочанстава, тестамената (2015: 27–101); у другом – примере молби административним телима и појединцима (103–123); у трећем – примере писама (125–259); док је четврти део попис титула при обраћању лицима различитог статуса у друштву, као и у западној и источној цркви (261–321). Књига се завршава моралним поукама и трима одама (Везилић 2015: 323–367).

¹⁰ На овом месту А. Стојковић износи своје ставове о ћириличном писму свога доба и залаже се за неписање појединих слова (1802: 17–24). О месту и значају тих ставова у преддуковском времену в. нпр. Младеновић, 1967: 175–179.

¹¹ А. Стојковић користи синониме *писмо, посланице, посланица, књига* (1802: 31).

Други одељак (47–55) представља делове писма у складу са тадашњом европском праксом, а трећи (56–64) и четврти (63–71) дају практичне савете о савијању, печатењу, адресирању и слању писама, као и о прибору за писање. Пети одељак посвећен је *титулатури* (72–100),¹² односно ословљавању примаоца у складу са пореклом, друштвеним статусом и занимањем, и у њему је пописано преко 50 звања и занимања световњака и свештених лица западне и источне цркве. У шестом одељку (103–430) дати су примери двадесет типова приватних и пословних писама. Трећи део (443–527) доноси општа правила састављања и примере петнаест типова докумената (тестамент, даровница, уговор, молба, пуномоћје итд.), за чијим се писањем може указати потреба. *Секретар* се завршава тројезичним (немачко – француско – славеносрпским) пописом имена градова и места, месеци и календарских антропонима (529–535).

1.4. Предмет овог рада је анализа формула учтивости у кореспонденцијским клишеима понуђеним у приручнику Атанасија Стојковића Србској секретару. Формуле ословљавања и потписи анализирани су са становишта семантике, структуре и етимологије. Циљ је установити на који начин су семантика и структура формула учтивости прилагођене социјалној хијерархији (владари, племићи, службеници, верски поглавари различитих конфесија и др.) и степену присности и поштовања адресата (званичници, пријатељи, родитељи). Због историјских и културних околности у којима су живели Срби крајем 18. и у 19. веку и чињенице да је А. Стојковић пишући *Српског секретара* имао пред собом приручник Алексија Везилића на рускословенском¹³, пошло се од претпоставке да језичке одлике и порекло лексике у формулама учтивости одражавају руски културни утицај и утицај немачког и латинског као језика администрације у Хабзбуршкој монархији, што на први поглед сугеришу и контактни синоними, где се уз рускословенске појављују немачки и латински термини.

2. Формулама учтивости посвећен је пети одељак Различје и образъ Титулатуры (Стојковић, 1802: 72–100), другог дела приручника. Како је учтиво опхођење најнепосредније везано за статус у друштву, дат је преглед титула,¹⁴ а затим и изрази који уз њих иду у писму: у обраћању примаоцу

¹² Уп. Михајловић, 1974: 637: титулатура[а] (1805) – 'пуни наслов, пуна титула' < нем. Titulatur. У значењу 'почасни породични или сталешки назив; заглавље, наслов' А. Стојковић користи германизам *титло*, а А. Везилић – *титула*, латинског порекла (уп. Михајловић 1974: 636–637, *титл(а)*, *титло*, *титул(а)*, нем. Titel, лат. titula).

¹³ О језичким особинама Везилићевог приручника в. Берић, 1968 и Везилић, 2015: 14–15. Примери из *Сочињенија* биће у даљем тексту навођени према транскрибованом издању.

¹⁴ Учтивост налаже да се адресату обратимо титулом коју има, тј. са свешћу о његовом месту и

на почетку писма,¹⁵ у самом писму,¹⁶ у потпису или опроштајној формули,¹⁷ и у адреси.¹⁸ Женама се при адресирању пише достојанство мужа или, ако нису удате, оца (исто: 72–76). Примери учтивог обраћања¹⁹ дати су после ових начелних упутстава у опадајућем низу титула: од цара и нижих владара, преко носилаца војних чинова и представника администрације – до простог човека, од професора доктора – до ученика ниже школе, од папе и патријарха – до монаха, с тим што су адресе, осим на рускословенском, дате и на немачком, као и на француском или латинском језику (исто: 76–100).²⁰

значају у друштву. Што је адресат вишег ранга, то је структура поздравне формуле сложенија и укључује осим именовања титуле (*краљ, књаз, граф* итд.) један или више придева, обично у књишкој форми суперлатива (Всепресвѣтлѣишии, Великомошћѣишии Краљ, Сиятелнѣишии Князь, Высокородный Графъ, итд.).

¹⁵ То је Титулатура привѣтствїя и пише се у два реда, при чему је у првом титула достојанства, а у другом титула односа. Цару и краљу пише се Всемилостивѣишии, књазу, херцогу, графу, барону – Милостивѣишии, осталима – Высокопочитаемый, почитаемый, сердечный, любезный, усердный, любимый, драгїи, дражайшии 74.

¹⁶ Уместо читаве титуле може се у телу писма писати само *Ви* или се нпр. уместо Высокопреосвященѣишии пише Ваше Высокопреосвященство.

¹⁷ Потпис или покорност одражава однос пошиљаоца према примаоцу писма. Цару или краљу пише се – всенижайшепокорнѣишии, а даље према достојанствима: всенижайшии, нижайшии, покорнѣишии, преданнѣишии, ко услугама готовѣишии. Када се пише цару или кнезу може се додати и Рабъ. Ако особа већег достојанства пише нижем од себе, ту је избор слободнији. Архиепископу или епископима свакако треба да се у потпису напише благожелателнѣишии, а нижем свештенству овако се не пише.

¹⁸ Нпр: Его Кралевскому Высочеству, пресвѣтлѣишему Князу и Государю, Государю N. Кралев. Принцу Хунгарскому, Боемскому, Ерхерцогу Аустрїйскому; Сиятелнѣишему Князу и Государю, Государю N. или Его Княжескому Сиятелству Госу. Госу. N. итд. Познаницима и пријатељима пише се уз адресу: высокопочитаемый, сердечный, любезнѣишии друже, а само виши може нижем писати дражайшии, драгїи – иначе то није прикладно.

¹⁹ Пример једног модела учтивог обраћања у свим деловима писма и у адреси изгледа овако (79–80):

На Мирскога Курфѣршта.

Привѣтствїе. Пресвѣтлѣишии Курфѣрштъ | Милостивѣишии Курфѣрштъ и Государь!

У Писму. Ваше Сиятелство.

Подпись. Покорнѣше-подданнѣишии.

Надпись. Пресвѣтлѣишему Князу и Государю, Государю N. Святѣя Римскїя Имперїи Курфѣршту.

Следи превод адресе на немачки и француски језик.

²⁰ Оваквим начином представљања титула А. Стојковић је додатно систематизовао примере учтивог обраћања које је на рускословенском и немачком дао А. Везилић (2015: 261–321), навевши у првом и другом одељку владарске и грађанске, а затим и свештеничке титуле са именицом која их замењује у телу писма или придевом у титули односа, па у трећем одељку – неколико титула односа, у четвртном – титуле високих достојанственика, у петом – пригодне опроштајне формуле, да би у шестом одељку дао преглед адреса почев од највиших титула, до чланова породице.

3. Семантичка анализа формула учтивости обухвата анализу именица и придева – у поздравним формулама, у телу писма, у опроштајним формулама и адресама – који се разликују у зависности од друштвеног положаја примаоца и пошиљаоца и врсте писма.

3.1. У оквиру анализе именица биће најпре представљене титуле и друге именице које се тичу примаоца, а јављају се у поздраву у титули односа (*государ, господин...*) и у телу писма (*величество, височество, високоблагородије...*), а затим и именице које се могу наћи у покорности (*раб, слуга, син*), уз потпис пошиљаоца.

3.1.1. А. Стојковић (1802: 72) титуле дели на титуле достојанства (наследне, господске или грађанске, свештеничке), титуле наука стечене образовањем и титуле односа, које показују присност са адресатом. Формуле учтивости заправо иду уз одређену титулу, односно статус у друштву, што ће се видети у даљем тексту.

3.1.1.1. У *Секретару* су побројане следеће наследне, племиће титуле:²¹ Кесарь 76 / Императорь 76 'цар', Принць 77 / Ерцхерцогъ 77 'надвојвода, принчевска титула', Краль 78, Курфѣрштъ 79 'кнез који је имао право да бира цара', Князь 80 'врховни поглавар, наследни владалац мање државе', Херцогъ 80 'војвода', Маркграфъ 80 'немачки гроф који је управљао марком', Ландграфъ 80 'титула владаоца у старој немачкој држави', Графъ 80 'племићка наследна титула', Баронъ 81 'феудални господар који је управљао великим поседом', Благородный 81 '(само одр.) који је племенитог рода'.²²

3.1.1.2. Господске или грађанске титуле деле се на војне, службеничке и титуле наука.

3.1.1.2.1. Наведене су следеће војне титуле:²³ Генераль 82, Полковникъ

²¹ Значења, подаци о најстаријим потврдама и о пореклу преузети су редом из следећих речника: Михајловић, 1972: 265: *кесар* (1704) < лат. Caesar; Михајловић, 1972: 195: *император* (1701) < лат. imperator; Михајловић, 1974: 510: *принц* (1708) < нем. Prinz < лат. princeps, уп. и Ивић, 1998: 152 < франц.; Михајловић, 1972: 178: *ерцхерцог* (1790) < нем. Erzherzog; Skok, II: 47–49, *Karal*, *zapadnoslovenska posudjenica od ličnog imena vladara Karla Velikog*; Михајловић, 1972: 325: *курфирст, курфиршт* < нем. Kurfürst; РСЈ: 545, *кнез* 1.а, в. и Skok, II: 108–109, *knez*, *svesl. i psl., praslovenska posudjenica iz pregermanskog*; rusizam је *knjaz*; Михајловић, 1972: 178: *ерцег* (1788) < мађ. < нем. Herzog; Михајловић, 1974: 365: *маркграф* (1766) < нем. Markgraf; Михајловић, 1972: 333: *ландграф* (1794), в. и РСАНУ XI: 215–216, *ландграф* < нем. Landgraf; Михајловић, 1972: 125: *граф* (1748), в. *гроф* (1721) < нем. Graf; Михајловић, 1972: 57–58: *барон* (1734) < лат. baro > фрц. baron; РССЈ 57–58: благородан 3. Подаци о пореклу и првим потврдама биће коришћени и у даљим анализама.

²² Исте наследне титуле пописује и А. Везилић (2015: 271–281), с тим што даје моделе адреса руској царици и турском „императору” (275–276).

²³ Уп: Михајловић, 1972: 113–114: *генерал* (1703), в. и Ивић, 1998: 151 < франц.; Skok, III: 70–71, *рук, v. pukovnik*, војнички термин, rusizam; Михајловић, 1974: 423: *оберстлајтнант* (1793) < нем. Oberstleutnant; Михајловић, 1974: 355: *мајор* (1794), в. и Ивић, 1998: 151 < франц.;

83, Оберстлайтнант 83 'потпуковник', Мајор 83 'заповедник над батаљоном', Каптан 83 'виши војнички чин',²⁴ Лайтнант 'потпоручник', Фенрих 'заставник', Аудитор 84 'војни судија, војни иследник'.²⁵

3.1.1.2.2. Службеничке титуле ангажованих у државној и грађанској управи обухватају звања и занимања:²⁶ Палатин 85 'највећи државни достојанственик у Мађарској, заменик краља', Конзилум 85 'савет, веће',²⁷ Феишпан 86 'велики жупан', Вицегешпан 86 'поджупан', Солгабиров 87 'високи административни чиновник, срески начелник', Адвокат 87, Фишкал 'државни правобранилац, адвокат, заступник', Инспектор 87 'надзорник, старшина', Биров 90 'судија, председник градског суда', Бургермајстер 90 'градоначелник', Сенатор 90 'члан сената, већник', Официјант 91 'слуга, послужитељ, нижи чиновник', Нотариус 'бележник, општински писар', Апотекар 91, Хирург 91 'ранар', Художник (Künstler) 91 'уметник',²⁸ Ваятел 91, Книгопечатател 91, Рукодѣла / Занатчија 91, на Книгопродавце 91,²⁹ на Терговце 91, на меншег терговца 91, Живописцу 91.³⁰

3.1.1.2.3. Титуле наука, односно академске титуле представљају:³¹ Професор 87 'наставник факултета', Доктор отъ коего нибуѣ Факултета

Михајловић, 1972: 240: *капетан* (1702) < ит. capitano; Михајловић, 1972: 331: *лајтнант* (1703), в. и Ивић, 1998: 151 < франц.; Михајловић, 1974: 639: *фендрик* (1709), *фендрих* (1748), *фенрик* (1794) < нем. Fähnrich; Михајловић 1972: 41: *аудитор* (1792) < лат. auditor.

²⁴ Код А. Стојковића ова се титула јавља и у лику Капетан 76.

²⁵ У Везилићевом *Сочињенију* (2015: 283) поменуте су и војне титуле *обривахтмајстер* 'коњички мајор' 283 (Михајловић, 1974: 423, *оберствахтмајстер*) и *ритмајстер* 'коњички капетан' 285 (Михајловић, 1974: 555, *ритмајстер*).

²⁶ Уп.: Михајловић 1974: 445–446: *палатин* (1791) < лат. palatinus; Михајловић 1972: 293: *конзилијум* (1788) < лат. consillium; Михајловић 1974: 676: *феишпан* (1755) < мађ. főispán; Михајловић 1972: 103: *вице-гешпан* (1785) < лат. vice, нем. Gespan; Михајловић, 1974: 590: *солгабиров* (1733) < мађ. szolgabíró; Михајловић 1972: 5: *адвокат* (1785) < нем. Advokat < лат. advocatus; Михајловић, 1974: 689: *фишкал* (1751) < нем. Fiscal, в. фишкал адјункт; Михајловић 1972: 200: *инспектор* (1783) < лат. в. инспекција; Михајловић 1972: 71: *биров* (1700) < мађ. bíró; Михајловић 1972: 86: *бургермајстер* (1787) < нем. Bürgermeister; Михајловић 1974: 578: *сенатор* (1748) < лат. senator; Михајловић 1974: 439–440: *официјант* (1748) < лат. officians; Михајловић 1974: 419: *нотаријус* (1708) < лат. notarius; Михајловић 1972: 22: *апотекар* (1790) < нем. Apotheker; Михајловић 1974: 726: *хирург* (1793) < грч. χειρουργός.

²⁷ Конзилијум је у Хабзбуршкој монархији укључивао краља, књаза и угарскога палатина.

²⁸ Ову лексему Михајловић не бележи, а РССЈ: 287 има само *художество* 'уметност, вештина'.

²⁹ Називи овог и наредна три занимања у прегледаном материјалу нису забележени у номинативу, а за ову прилику није их било могуће реконструисати анализом језика читавог *Секретара*.

³⁰ Код А. Везилића (2015) појављују се у адресама називи још неких занимања: *провизур* (*управитељ*) 289, *судија граждански* 291, *лекар* (*доктор*) 293.

³¹ Уп.: Михајловић 1974: 521: *професор* (1785) < лат. professor; Михајловић 1972: 153: *доктор* (1719) < лат. doctor; Михајловић 1972: 149: *директор* (1727) < лат. director.

87 'доктор медицине, адвокат', Директоръ Нормалныхъ Училищъ 88 'званъ старешине неког надлештва, установе', Ученикъ у високой школы 89, Ученикъ у меншихъ школахъ 89.

3.1.1.3. Свештеничке титуле обухватају чинове и у католичкој и у православној цркви.

3.1.1.3.1. Чинови у католичкој цркви поменути у *Секретару* јесу:³² Римски Папа 92, Кардиналъ, кой э Фирштъ 'кнез, владар', Кардиналъ, кой нѣ Фирштъ 93, Прелатъ 93 'високи црквени достојанственик који има и судску власт', Провинциалъ 94 'старешина манастира', Пріоръ 94 'игуман старешина манастира', Деканъ у монастырю 94 'старешина факултета који се међу професорима бира на одређено време', Парохъ и Капеланъ, ако э Докторъ Богословији 94, Монахъ у монастырю 95.

3.1.1.3.2. Чинови у православној цркви по пореклу су грецизми (Левушкина, 2017 :71): Патрїархъ 95, Архїепїскопъ 95, Епїскопъ 96, Архїепїскопи и Епїскопи, кои нису Кавалери³³ или тайнїи Совѣтници 95, Архїмандрїтъ 97, Игумень 98, Архїепїскопскїй Конзїсторїумъ 98, Намѣстникъ или Иеромонахъ 98, Протопресвѣтеръ 99, Парохъ или Капеланъ 99, Дїаконъ 100, Монахъ 100.³⁴

3.1.2. У другом реду поздравне формуле налази се титула односа пошљаоца према примаоцу која укључује именице: Государъ 76, 77, 78, 79, 80 – резервисану за владарске титуле од императора до барона; Господинъ 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 95, 96 – уз владарске титуле феишпан и вицегешпан, уз војне титуле од генерала до аудитора, уз административне и службеничке функције (биров, бургермајстер, сенатор, нотар, апотекар...), уз све научне титуле до ученика ниже школе, уз православне архијерејске чинове (архиепископ, епископ); Господаръ 91 – занатлији и мањем трговцу; вок. Отче 92 – у обраћању папи.

3.1.3. У телу писма адресату се обраћа хонорификом *Ви* или се титула замењује одговарајућом именицом, углавном изведеном од придева што се

³² Уп.: Skok, III: 8–9, *pop*, v. *papa* < lat. < грч.; Skok, II: 50, *kardinal*, crkveno-lat. *cardinali*, prevedenica 'stožernik'; Михајловић 1974: 687: *фуршт* (1767) < нем. Fürst; Михајловић 1974: 504: *прелат* (1799) < лат. praelatus; Михајловић 1974: 515: *провинцијал* (1727) < лат. provincialis; Михајловић 1974: 512: *приор* (1799) < лат. prior; Михајловић 1972: 135: *декан* (1792) < лат. decanus; Skok, II: 610, *парох* 'pravoslavni crkveni termin' < гр. πάροχος; Skok, II: 41, *капела* '1. mala (područna crkva)', radna imenica *kapelan* (14. v.) < kslat. preko njem.; Skok, II: 453, *монах* 'kaludjer' (14. v.) < srgr. μοναχός, μοναχί.

³³ Уп.: Михајловић 1972: 220 : *кавалер* (1784) 'коњаник, витез' < фр. cavalier.

³⁴ Занимљиво је да у овој категорији А. Везилић (2015: 309–315) даје много више конкретних примера адреса: архиепископу карловачком, епископима темишварском и бачком, архимандритима манастира Ковиља, Крушедола и Гргетега, наводећи притом имена прималаца, што се свакако може довести у везу са детаљима из његове биографије, када је неколико пута тражио заштиту цркве (Везилић, 2015: 9–12).

појављује у поздравном делу писма, и присвојним придевом *Ваш* коме се може додати и присвојни придев изведен од основе титуле (нпр. Высокородный Графъ → Ваше Графское Высокородије). У овом делу писма у изразима учтивости долазе именице: Величество 76 (Ваше Императорское В.), Высочество 77, 78 (Ваше Кралеvское В. – ерцхерцогу, краљу), Сиятелство 79, 80, 92 (Ваше С. – курфиршту, Ваше Княжеское С. – књазу, кардиналу који је фиршт), Высокородије 80, 83 (Ваше Графское В., Ваше В. – пуковнику), Высокоблагородије 84 (Ваше В. – оберстлајтнанту, мајору, капетану, лајтнанту, фенриху), Превосходителство 82 (Ваше П. – генералу који је придворни војни саветник),³⁵ Благородије 87 (Ваше Б. – професору и доктору било кога факултета),³⁶ Святость 92 (Ваша Папская С.), Высокопревосходителство 93 (кардиналу који није фиршт), Высокопреосвященство 95, 96 (Ваше Архиепископское / Архиерейское В. – архиепископу, епископу).³⁷

3.1.4. У потпису је пошљалац своје поштовање примаоцу могао додатно изразити именицама: Рабъ 76, 77 – када пише кесару / императору и ерцхерцогу; Слуга 87 – у писму професору и доктору универзитета; Сынъ 92, 96 – пишући папи; православном архиепископу и епископу.³⁸

3.2. Придеви су обавезан део формула учтивости и појављују се у поздравној формули, у телу писма и у адреси – када се тичу примаоца, као и у опроштајној формули (покорности) – када се односе на пошљаоца. Придеви у телу писма изведени су од основа титула, а остали својом семантиком одражавају односе пошљаоца и примаоца.

3.2.1. Уз достојанства владара придеви сугеришу: светлост – Всепресвѣтлѣишій 76, 78 (Кесарь / Императоръ, Краль), Пресвѣтлѣишій 77, 79 (Принцъ, Курфѣрштъ), Свѣтлѣишій 80, 81 (Князь, код Руса Графъ); сјај – Сиятелнѣишій 80 (Князь), моћ – Великомошнѣишій 78 (Краль), високо порекло – Высокородный 80, 81, 83 (Графъ, Баронъ, Полковникъ), Высокоблагородный 81, 83 (Баронъ; Оберстлайтнантъ, Мајоръ, Капитанъ, Лайтнантъ, Фенрихъ); уз високе војне титуле: предводништво – Превосходителнѣишій 82 (Генераль); уз свештеничке титуле: светост – Всевысокопреосвященнѣишій

³⁵ Уп. и Примѣч. Тігло Превосходителства (Екселенціе) добываю Генераль-Фелдмаршалъ-Лайтнант и... Міністри царства, дѣйствителніи тайніи Совѣтницы, дѣйствителніи Посланицы 82.

³⁶ Напомена: ако је професор ректор, има титулу Magnificen 88.

³⁷ Код А. Везилића се осим поменутих јављају и именице *пресвјетлост*, *свјетлост* (2015: 267), које иду уз различите више титуле. Титуле *величанство*, *височанство*, *светлост*, *светост* и др. користе се и касније у обраћању владарима и црквеним поглаварима (в. РСЈ: 137, 153, 1202).

³⁸ У делу о титулама А. Везилић не препоручује писање ових именица, али их иначе користи у примерима различитих врста писма представљених у *Сочињенију*.

92 (папи), Святѣйшій 92, 95 (папи, патријарху), Высокопреосвященнѣйшій 95, 96, Преосвященнѣйшій 95 (Архіепіскопъ,³⁹ Епіскопъ), част – Пречестнѣйшій 95 (архимандритима и протопрезвитерима), Честнѣйшій или Пречестный 95 (пароху), преподобност – Высокопреподобный 95 (игуману, а код Руса архимандритима и протопрезвитерима), Преподобный 95 (православном монаху);⁴⁰ уз титуле наука: ученост, благородност, разумност – Высокоученный 87, Благородный 87 (Профессоръ / Докторъ), Благоразумный 73, ученнѣйшій 73 (ученицима нижих школа).

3.2.2. Придеви у другом реду поздрава, у титули односа, истичу увереност у милостивост адресата вишег по рангу, сугеришући очекивање да ће писмо постићи циљ са којим је писано: Всемилоствѣйшій 76, 78 (Кесарь / Императоръ, Краль), Милоствѣйшій 77, 79, 80, 95 (Принць, Курфѣрштъ, Князь, Архіепіскопъ), Милоствѣйшій 80, 82, 83, 95, 96 (Графъ, Генераль, Полковникъ, Епіскопъ⁴¹); изражавају поштовање: Высокопочитаемый 83, 87 (Оберстлайтнантъ, Мајоръ, Капітанъ, Лайтнантъ, Фенрихъ; Профессоръ / Докторъ), или пријатељски однос према себи равном: любезный, усердный, сердечный, любимый, драгый, дражайшій 74.

3.2.3. У телу писма уз одговарајуће именице и хонорифик *Ваше*, како је показано у тачки 3.1.3, долазе присвојни придеви мотивисани титулама: Императорское Величество 76, Кралевское Высочество 77, 78, Княжеское Сиятельство 80, Графское Высокородіе 80, Папская Святость 92, Архіепіскопское / Архіерейское Высокопреосвященство 95, 96.

3.2.4. У потпису/покорности пошљилац истиче своју оданост и снисходљивост придевима који могу бити употребљени самостално или уз одговарајуће именице: Всепокорнѣше-подданнѣйшій 76 – цару, императору; Покорнѣше-подданнѣйшій 78, 79 – краљу, курфиршту; Подданнѣйшій 77, 80 – принцу, књазу; Покорнѣшій 80, 81, 82, 92, 95 – графу, барону, генералу, папи, архиепископу; Нижайшій 83, 84, 94, 96 – пуковнику, оберстлайтнанту, мајору, капетану, лајтнанту, фенриху, архиепископу, епископу; Покорный или понизный 87, 96 – професору и доктору унивезитета, епископу;

³⁹ Ако је архиепископ и тајни саветник, даје му се уз то и титула Высокопревосходителнѣйшій 96.

⁴⁰ Уз одговарајуће фонолошке адаптације исти изрази учтивости користе се у савременом српском језику при писаном или усменом обраћању свештеницима Православне цркве: *Ваша Светости*, *Святѣјшии* – патријарху, *Ваше Высокопреосвештенство* или *Высокопреосвѣдени* – митрополиту, *Ваше Преосвештенство* или *Преосвѣдени* – епископу, *високопреподобни (оче)*, *Ваше високопреподобіје*, *Ваше високопреподобство* – архимандриту, игуману, протосинђелу; *преподобни оче*, *Ваше предобије* – јерођакону, архиђакону, јеромонаху, синђелу; часни оче – ђакону, *пречасни (оче)*, *Ваша пречасности*, *најчаснији (оче)* – протонамеснику, протођакону, јереју / презвитеру, *високопречасни (оче)* – протојереју / протопрезвитеру (Левушкина 2017: 72).

⁴¹ Напомена: ако је епископ тајни саветник, онда добија титулу Высокопревосходителнѣйшій, а ако је архиепископ или епископ са научним звањем, може се додати Высокоученнѣйшій, као што се даје и свакој другој ученој особи.

Кротчайшій 92 – папи; преданнѣйшій 75, ко услуга̄мъ готовѣйшій 75 – особама нижег социјалног статуса.⁴²

3.2.5. У адреси се, осим већ поменутих придева из титула достојанства и односа употребљених у дативу једине, могу јавити и нови, нпр.: непобѣдимѣйшему 77 – цару; Высокодостойнѣйшему 95 – православном архиепископу; Благоразумному, Ученѣйшему 89 – ученику виших школа; Честному и Благоучтивом (или Благонравному / Благонадежному) 91 – ученику ниже школе.

4. Иако је *Секретар* писан славеносрпски, језичке одлике самих формула учтивости, како фонолошке, тако и морфолошке, рускословенске су, што упућује на њихову лексикализованост, тј. на преузимање читавих образаца из рускословенског без посрбљавања. Уз фонолошке црте које доминирају, од морфолошких посебно падају у очи руски облик вокатива једнак номинативу и књишке суперлативне форме придева.

4.1. Рускословенске/руске фонолошке одлике формула учтивости обухватају: рефлексе полугласника (Величество 76, Высочество 77, Пречестнѣйшій 95, Честнѣйшій 95, Пречестный 95), развој префикса *сѣ- и предлога *къ (Военному Совѣтнику 82, тайни Совѣтницы 95; ко услуга̄мъ готовѣйшій 75), развој предлога или префикса *цѣ(-) и префикса *цѣз- (Святѣйшій во Хрѣстѣ Отче 92; Превосходителство 82, Высокопревосходителство 93, Превосходителнѣйшій 82), рефлекс назала предњег реда (Князь 80, Святость 92, Высокопреосвященство 95, 96, Преосвященнѣйшій 95, 96, Высокопреосвященнѣйшій 95, Всевысокопреосвященнѣйшій 92, Святѣйшій 92), рефлексе вокалних /г/ и /л/ (сердечный 77, усердный 74, Полковникъ 83), рефлекс групе *тј (Великомощнѣйшій 78), развој иницијалне групе *вс-* (Всепресвѣтлѣйшій 76, Всемиловѣйшій 76, Всевысокопреосвященнѣйшій 92, Всепокорнѣше-подданнѣйшій 76), књишки лик именичког суфикса *-ије* (Высокородіе 80, 83, Благородіе 87, Высокоблагородіе 84).

4.2. Морфолошке одлике укључују: руску форму вокатива једнаку номинативу (Всепресвѣтлѣйшій Кесарь! (Императорь) 76, Всемиловѣйшій Кесарь и Государь 76, Пресвѣтлѣйшій Принць 77, Милостивѣйшій Принць и Государь! 77, Высокородный Графь 80, Милостивый Графь и Государь 80 итд.), наставак генитива једине именица и придева женског рода (Государю

⁴² А. Везилић препоручује писање у основи истих придева уз титуле са извесним ситнијим разликама: нпр. *высокопревосходительни* – за министре и више грађанске и војне титуле, *благодочтенородни*, *благодочтени*, *почтенородни* – канцеларијским служитељима и трговцима (2015: 263), а у покорности се појављује и *послушнѣјши* (2015: 271).

Н. Святыя Римскія Имперіи Курфѣршту 79, Графу святыя Римскія Имперіи 81, Барону святыя Римскія Имперіи 81, Аудітору славнія К. К. пѣхотныя Петровар. Регіменты 84, Господину Н. Бирову (Бургермайстеру, Сенатору) Кралевскія Вароши Н. 90, Докторъ Богословіи 94 итд.), генитив једине личне заменице трећег лица средњег рода у посесивном значењу (Его Кралевскому Высочеству, пресвѣтлѣйшему Князю и Государю 78, Его Высокоблагородію или Высокородію Госуд. Н. 81 итд.), генитив једине придева мушког и средњег рода са књишким наставцима *-его/-ого/-аго* (Его К. К. и Апостолическаго Величества Камерхеру, дѣствителному тайному Военному Совѣтнику, Генералу Кавалерій и пр. 82, Его К. К. и Апостолическаго Величества дѣствителному Полковнику и Коммендату славнія (конныя или пѣхотныя) Регіменты Н. 83, Господину Н. Н. Віцегешпану славнаго Сремскаго Комітата 86–87 итд.); књишке суперлативне форме придева (Пресвѣтлѣйшій 77, Милостивѣйшій 77, 80, 95, Всепресвѣтлѣйшій 76, Всемилостивѣйшій 76, Сиятелнѣйшій 80, Свѣтлѣйшій 80, Превосходителнѣйшій 82, Высокопреосвященнѣйшій 95, Преосвященнѣйшій 95, 96, Пречестнѣйшій 95, Честнѣйшій 95, Всепокорнѣше-подданнѣйшій 76, Покорнѣше-подданнѣйшій 78, 79, Подданнѣйшій 77, 80, Покорнѣшій 80, 81, 82, 92, 95, Нижайшій 83, 84, 94, 96, Кротчайшій 92 – уп. Ремнёва, 1999: 58–62).⁴³ И појединачно потврђени рускословенски падежни облици у формулама учтивости: нпр. Святѣйшій во Хрѣстѣ Отче 92, въ правахъ искуснѣйшему 86, Владѣющій Херцоги 80 и др. – указују на њихову лексикализованост и преузимање готовог обрасца из рускословенског.

4.3. Са становишта творбе пажњу привлаче именице и придеви добијени префиксацијом, слагањем и комбинованом творбом, по пореклу углавном калкови, који прате хијерархију титула. Што је титула вишег ранга и именица и придев у формули учтивости бивају сложеније структуре и могу укључивати и три или четири основе: Превосходителство 82, Высокопревосходителство 93; Высокопреосвященство 95, 96; Высокородіе 80, 83, Высокоблагородіе 84 (: Благородіе 87); Высокородный 80, 81, Высокоблагородный 81, Высокопреподобный 95; Высокопочитаемый 83; Пресвѣтлѣйшій 77, Всепресвѣтлѣйшій 76; Пречестнѣйшій 95 (: Честнѣйшій 95); Превосходителнѣйшій 82, Высокопревосходителнѣйшій 96 итд. Културолошке разлике огледају се у творби књишких суперлатива у обраћању папи: Всевысокопреосвященнѣйшій 92 – што је калк латинског *Sacratissimo ac omnium*, и патријарху: Святѣйшій 92, 95.

⁴³ Исте рускословенске/руске фонолошке и морфолошке одлике упадљиве су и у Његошевим писмима и у складу су са етикецијом у 19. веку (Ивић, 1998: 165; Бјелаковић, 2020: 212, 214). Формуле учтивости у уредбама и прописима Митрополије београдске из последње четвртине 19. века садрже књишке форме суперлатива *чешњејши*, *благоговјејши* (Ранковић, Лазић, 2011: 16), а у савременом српском језику при обраћању патријарху задржало се Свјатјејши! (Левушкина, 2017: 72).

5. Будући да су формуле учтивости, заједно са млађим европским епитоларним моделом културна позајмица, очекивано је присуство страних елемената различитог порекла, који су примљени и мимо рускословенско/руских образаца, што посебно важи за називе грађанских занимања, војних чинова и духовничких титула у католичкој и православној цркви.

5.1. Већина титула је страног порекла, с тим што је број старијих позајмљеница мањи (нпр. *краљ*, *књаз*,⁴⁴ као и називи свештеничких чинова у православној цркви), док је више њих ушло у српски језик током 18. века.⁴⁵ Међу њима је највише речи латинског (*аудитор*, *декан*, *директор*, *доктор*, *император*, *кардинал*, *кесар*, *конзилијум*, *нотаријус*, *официјант*, *палатин*, *папа*, *прелат*, *приор*, *професор*, *сенатор*) и немачког порекла (*адвокат* (из лат.), *апотекар* (из грч.), *бургермајстер*, *граф*, *ерцхерцог*, *капелан* (из лат.), *курфиришт*, *ландграф*, *маркграф*, *плацграф*, *фенрих*, *фиршт*, *фишкар*, *херцог*), будући да су то били језици администрације у Хабзбуршкој монархији, при чему је у неким случајевима тешко установити како је текло преузимање (Ивић 1998: 152). Из грчког су, са примањем хришћанства, позајмљени називи за православно свештенство (*архиепископ*, *архимандрит*, *ђакон*, *епископ*, *јеромонах*, *монах*, *патријарх*, *протопрезвитер*, *парох*), док је *хирург* – новије. Из других европских језика долази мањи број назива: из француског (*барон*, *генерал*, *кавалер*, *лајтнант*, *мајор*, *принц*), мађарског (*биров*, *солгабиров*, *феишпан*), италијанског (*капитан*), а у грађи се нашао и турцизам (*занаџија*). Контактни синоними су: *кесар* / *император*, *превосходитељство* / *екселенција*, *художник* / *Künstler*, *рукодеља* / *занаџија*.

5.2. Речи словенског порекла међу титулама и именицама из различитих елемената формула учтивости углавном су рускословенске/руске: *књигопечататељ*, *полковник*, *совјетник*, *художник*; *государ*, *раб*, мада има и оних које имају српске народне особине: *господин*, *господар*, *слуга*, *ученик*.

5.2.1. Према латинском моделу, преко немачког или француског, што се види и из паралелно наведених образаца код А. Стојковића у адресама и А. Везилића у упоредном тексту на немачком, калкирани су код Руса и као готови преузети и изрази са именицама *Величество*, *Височество*, *Превосходитељство*, *Сијатељство*... (уп. нем. *Majestät*, *Hoheit*, *Exzellenz*, *Eminenz*, фр. *Majeste*, *Altesse*, *Excellence*, *Altesse Eminentissime*) и придевима који уз њих иду у титулама односа и покорности: *всепресвјетљејши*, *всепреступљивјејши*, *високоучењејши*, *всепокорњејши*, *всеподањејши*... (уп. нем. *allerdurchlauchtigsten*, *allernädigsten*, *hochgelehrtesten*, *allerunterhänigsten*,

⁴⁴ Накнадно русификовано у горе поменутом значењу, чиме је створена разлика у значењу према *кнез* 'главар кнежине' (Skok, II: 108–109, *knez* 3).

⁴⁵ Подаци о језику порекла и најстаријим потврдама преузети су, углавном, из речника В. Михајловића и наведени су у оквиру тачке 3.

allergehorsamsten, лат. serentissimus, benignissimus, eruditissimus), као и модели адреса у објекатском дативу. Калкирање је било део процеса европеизације рускословенско/руског језика, који се почео у руској средини појачавати од доба Петра Великог, па се затим српски и тим путем богатио речима западноевропског порекла (Ивић, 1998: 153). Тако су се у кореспонденцији код Срба, из различитих извора појавили и усталили клишеи који су звучали отмено и словенски, а одговарали су немачком као језику администрације у срединама преко Саве и Дунава (Ивић, 1998: 206).

6. Дакле, анализа семантике, језика и етимологије формула учтивости представљених у *Српском секретару* из 1802. године Атанасија Стојковића показала је да су оне у виду лексикализованих израза преузете из рускословенског као део вишег стила, док су по пореклу калкови са немачког и француског, где су обликоване по моделу из латинског, као језика администрације и културе у водећим државама тога времена. Њихов саставни део су титуле, називи световних и духовничких звања и занимања који су били део друштвеног система у коме су живели Срби у Јужној Угарској крајем 18. века. Избор осталих лексичких средстава зависио је од важности титуле, али је и структура одражавала социјални статус адресата и што је он био виши, формула је бивала китњаста и сложенија са становишта морфологије (књишки суперлатив, објекатски датив) и творбе (сложенице са више основа). Разрађујући моделе формула учтивости које је представио Алексије Везилић у свом *Крачком сочињенију* из 1785. године, А. Стојковић је понудио читаоцу узоре поздравних формула, учтивног обраћања и покорности у опроштајном делу писма, који су се могли додатно прилагодити типу писма и ефекту који је оно требало да произведе. Сврха примене овако сложеног, прецизно изнијансираног система формула учтивости представљеног у *Српском секретару* А. Стојковића била је истицање познавања етикеције пошљаоца и указивање поштовања примаоцу да би се остварио циљ писања. Структура и семантика формула учтивости одражавају сложену социјалну хијерархију у Хабзбуршкој монархији, дистанцу између друштвених група и у складу су са одјецима епохе барока.

Литература

- Берић, 1968: В. Берић, Неке језичке одлике Епистолара Алексија Везилића. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XI/2, 251–260.
- Бјелаковић, 2020: И. Бјелаковић, Елементи славеносрпског у језику Његошевих писама. Нови Сад: *Његошев зборник Матице српске*, 4, 103–126.

- Бјелаковић, Нинковић, 2020: И. Бјелаковић, Н. Нинковић, Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Сегедину 1727–1746). Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 68/2, 455–482.
- Бјелаковић, Зорић, 2021: И. Бејалаковић, М. Зорић, Лексички славенизми и питање жанра. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 69/2, 389–404.
- Везилић, 2015: А. Везилић, *Краткоје сочињеније о приватних и публичних дјелах (1785)* (Прир.: И. Бјелаковић, О. Обрадовић). Нови Сад : Матица српска.
- Ивић, 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јоцић, 2011: М. Јоцић, Ословљавање и обраћање, у: *Говор Новог Сада*, свеска 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине, Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет, 297–346.
- Левушкина, 2017: Р. Левушкина, Термини из сфере православне духовности у савременом српском језику. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXIII/1–2, 59–82.
- Милосављевић, 2020: Б. Милосављевић, Концепт учтивости у српском језику и култури. Београд: *Српски језик*, XXV, 125–146.
- Михајловић, 1972: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, I том (А – Љ). Нови Сад : Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Михајловић, 1974: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, II том (М – Ш). Нови Сад : Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Младеновић, 1967: А. Младеновић, Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, X, 161–198.
- Николић, 2014: А. Николић, Нови прилози за биографију Атанасија Стојковића. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 62/2, 555–571.
- Раичевић, 1862: Сербскій секретаръ или Руководитель у сачинѣнию разностручны писама/ Прерађено дело Стојковићево. Издао Макс. Раичевић. У Београду: Штампарја Николе Стефановића, 1862. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php>>. 20. 7. 2023.
- Ранковић, Лазић 2011: *Уредбе и прописи Митрополије београдске 1877–1893* (Приредили: Зоран Ранковић и Мирослав Лазић), Библиотека Архива Епархије браничевске, књ. 3. Пожаревац : Епархија браничевска, Одбор за просвету и културу.
- Ремнёва, 1999: М. Л. Ремнёва и др., *Церковнославјанский язык*. Москва: Издательство Московского университета.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, 1959– .

РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

РССЈ: *Речник славеносрпског језика: огледна свеска* (Приредили: И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић и А. Милановић). Нови Сад : Матица српска, 2017.

Skok: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Извор

Стојковић, Атанасије 1802: *Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣиша писма, Квѣте, Облигаціе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр. / сочиненъ отъ Аѳанасіа Стойковича. Въ Будимѣ : Печатано писмены Кралев. Унѣверситета, 1802.* <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2692>>. 15. 7. 2023.

Nadežda D. Jović

FORMULAS OF COURTESY IN THE SERBIAN SECRETARY (1802) BY ATANASIJE STOJKOVIĆ

Summary

The paper analyzes the formulas of courtesy in the forms of official and private letters in the *Serbian secretary*, the instruction for writing business and legal documents and official and private letters. Following similar manuals of the time, the work was published by Atanasije Stojković in 1802 in Buda in Slavic-Serbian language under the title *Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣиша писма, Квѣте, Облигаціе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр.* The autor had in mind, as he emphasized in the preface, also *Краткое сочиненіе в частныхъ и публичныхъ дѣлахъ*, written manual of Aleksij Vesilić from 1785, with which the comparison will be made. The naming formulas and signatures were analyzed from the point of view of semantics, structure and etymology. Semantics and structure are adapted to the social hierarchy (rulers, nobles, officials, religious heads of various confessions, etc.) and the degree of intimacy and respect of the addresses (friends, parents). The linguistic features and origins of lexica in politeness formulas reflect the Russian cultural influence and the influence of German and Latin as the languages of administration in the Habsburg monarchy.

Keywords: formulas of courtesy, Serbian Secretary, A. Stojković, linguistic characteristics, etymology, cultural impact.

ЗАБОРАВЉЕНИ КЊИЖЕВНИК СА ЈУГА СРБИЈЕ: ДИМИТРИЈЕ Н. АЛЕКСИЋ (1857-1889), НИШКИ И ЛЕСКОВАЧКИ ПРОТА

У огледу је приказа књижевна биографија и животни пут заборављеног књижевника са југа Србије, Димитрија Н. Алексића (Алексинач, 11. новембар 1857 – Лесковац, 19. децембар 1889). Исакао се као црквени писац, књижевник и уредник у осамдесетим годинама 19. вијека. У огледу су приказани радови поучно-вјерског карактера, приповијетке, пјесме и преводи са руског језика, као и уређивање *Црквеног гласника* (1887-1889), те календара *Крин* (1887). Посебно су представљене књиге овога писца: *Богословија и свештенство у Србији* (црквена студија, Београд, 1880), *Убрисана суза* (поема, Београд, 1880), *Велики четвртак* (црквена поема, Београд, 1880), *Велики петак* (црквена поема, Београд, 1881), *Велика субота* (црквена поема, Београд, 1885), *Мученици за веру* (црквено-историјска новела, Београд, 1886), *Свети Адријан и Наталија* (црквено-историјска новела, Београд, 1888). Средишње аналитичко мјесто припало је роману *Осветници* (Ниш, 1886), као најкомплекснијем књижевном остварењу овога писца и једном од најранијих романа објављеног у некој од штампарија града Ниша.

Кључне ријечи: Српска књижевност, јужна Србија, 19. вијек, заборављени књижевници, црквене студије, поеме, црквено-историјске новеле, романи

1.0.Скрајнути и добрим дијелом заборављени српски књижевник и културни радник, Димитрије Н. Алексић, био је учитељ, храбри ратник, црквени писац, уредник, намјесник власитиначки, нишки и лесковачки прота, као и један од запажених и „одличних беседника свога времена“ (Протић, 1978: 3). Рођен је у Алексинцу, 11. новембра 1857. године, а преминуо је у Лесковцу, 19. децембра 1889. године. Овај датум рођења и смрти, наводи највећи број Алексићевих биографа, а посебно о томе детаљно пише Милисав Д. Протић (Протић, 1978: 19). Међутим, важно је имати у виду и чињеницу да у лексиконској одредници *Српског биографског речника*, коју је урадио Предраг Пузовић, стоји као датум Алексићевог рођења 10. новембар 1856. године (Пузовић, 2004: 107). Отац му је био Никола Алексић, алексиначки трговац, који се са породицом настанио у Београду 1860. године, док је мајка Јелена, била из породице Милојковић из Ћуприје. У Београду је завршио основну школу и нижу гимназију, као и Богословију. По завршетку школовања 1875. године био је најприје учитељ у Мозгову код Алексинца

до марта 1877. године. Од јуна 1876. године био је актер у Српско-турском рату, када је био мобилисан као комесар у интендантским и санитарским задацима. Посебно се истакао у Боју код Ђуниса, 29. октобра исте године, тако да је за те заслуге био одликован „Медаљом ратне споменице“. Због тога што је у рату била оштећена школска зграда у Мозгову, није могао да се врати на старо учитељско мјесто, већ је морао да тражи нови посао или ново постављење. У марту 1877. године постављен је за учитеља у Великом Селу код Београда. У августу исте године оженио се дјевојком Христином из Сокобање. Пошто је као „ватрени либерал“ имао одређених проблема око учитељског намјештења у Београду, јер је на власти била „напредњачка влада“, одлучио је да прихвати позив митрополита Михаила (Јовановића), тако да је рукоположен за свештеника у октобру 1877. године. Најприје је био седам мјесеци практикант у Конзисторији београдској, а затим је од краја маја 1878. године до септембра 1882. обављао различите дужности: служио као ђакон у Саборној цркви у Јагодини, обављао је и посао учитеља у тој вароши, а затим је од фебруара 1879. године радио као писар и практикант у Епархијској конзисторији нишкој, гдје је у фебруару 1880. године рукоположен у чин свештеника. У Нишу је остао до јесени 1881. године, последице чега је постављен за архијерејског намјесника у Власотинцу. Од септембра 1882. до смрти био је свештеник у Лесковцу и уредник листа *Црквени гласник* (1887-1889). Његовим напором, а уз подршку епископа нишког Димитрија (Павловића), подигнута је Светоилијинска црква у Лесковцу (1889). Крајем децембра 1887. године, поменути епископ нишки Димитрије одликовао га је „надбедреником“ за неуморни и несебичан рад, а убрзо иза тога произведен је у чин протојереја. У Лесковцу се истакао и радом у Црвеном крсту, због чега је одликован медаљом овога друштва, а био је и „књижничар“ у пододбору Друштва Светог Саве у овом граду. Председник тог друштва био је Милош С. Милојевић, познати историчар, тадашњи директор ниже лесковачке гимназије. Димитрије Н. Алексић је у преминуо прерано, од туберкулозе, са тек напуњене тридесет двије године живота. Сахрањен је на Светоилијинском гробљу у Лесковцу, гдје се и данас налазе његови земни остаци и надгробни споменик Лесковцу (Димитријевић, 1954: 14-15; Ђорђевић, 1970: 209-213; Протић, 1978: 3-20).

2.0. Приповијетке, пјесме, радове вјерског и црквено-поучног карактера, као и преводе с руског језика објављивао је у више листова: *Српска независност* (1881), *Хришћански весник* (1883), *Нишке новине* (1885), *Црквени гласник* (1887-1889), као и у појединим календарима, међу којима посебно издвајамо *Крин* који је самостално уредио и објавио 1887. године у Лесковцу. Посебно је важно истаћи његово уређивање црквено-књижевног листа *Црквени гласник*, укупно 72 броја, која су излазила петнаестодневно, са пре-

цизмом уређивачком концепцијом и сталним рубрикама: „Песме“, „Чланци и расправе“, „Историја“, „Наука и забава“, „Беседе и посланице“, „Дописи“ и „Разно“. Поред *Хришћанског весника*, био је то у Краљевини Србији једини лист сличног уређивачког концепта и садржине. У поменутом лесковачком календару *Крин*, Алексић је написао већину прилога, а између осталих објавио је и двије приповиједне слике из живота у паланци: „Паланачка пресуда“ и „Стрижба“.

Објавио је и више пригодних црквених и књижевних публикација у форми посебних издања: *Богословија и свеиштенство у Србији* (Београд, 1880), *Велики четвртак* (Београд, 1880), *Велики петак* (Београд, 1881), *Велика субота* (Београд, 1885), *Мученици за веру* (црквено-историјска новела, Ниш, 1886), *Осветници* (роман, Ниш, 1886), *Свети Адријан и Наталија* (црквено-историјска новела, Лесковац, 1888). Из те пригодне црквено-књижевне перспективе, посебно су интересантне три његове књиге/поеме: *Велики четвртак*, *Велики петак* и *Велика субота*, јер се у њима ради о препјевима јеванђелских догађаја. На примјер, у поеми *Велики четвртак* има укупно 26 строфа/октава сачињених из стихова осмераца, који опонашају ритам и метрику народних пјесама. Ево како гласе почетни стихове или прве строфе ове поеме: „Збор збориле старешине// Од народа Јудејскога,// Зборећ’ дрхћу од љутине// И од страха великога:// - Син Божји с неба ј’ сиш’о// Бог га посла милостиви, // К’ људима је грешним приш’о,// Мртве људе да оживи“. Поема *Велики петак* је нешто опширнија и има тридесет двије строфе/октаве испјеване у стиховима осмерцима, док поема *Велика субота* има двадесет седам строфа/октава испјеваних у стиховима осмерцима. У том погледу укратко указујемо и на двије сродне црквено-историјске новеле: *Мученици за веру* у којој је на популаран начин романтизован живот и мучеништво Свете Варваре. Ова новела је 1888. године преведана и на руски језик и објављена у листу *Руски Паломник*. Друга црквено-историјска новела *Адријан и Наталија* објављена је у издању *Црквеног гласника*, а замишљена је као „Пилатова исповест“.

2.1. У књижевном смислу је најзахтјевније урађен, а самим тим је и најбоље Алексићево остварење, роман *Осветници* који је у „Прологу“ проблематизовао „Маџарску буну“ (1848-1849) и трагичну историјску судбину српског народа располућеног између сукобљених интереса аустријских и угарских политичких групација средином 19. вијека. Међутим, наког тога увода, заплет је ретроспективно враћен стотину година раније, а затим усмјерен на судбину једне српске породице из Светог Андрије (Сент-Андреје), у тадашњој Угарској, која се преселила у Француску средином 18. вијека. Наведена сеоба је била директна последица државне политике Марије Терезије и насилног унијаћења православних Срба на теориторији Аустро-угарске монархије, што је између осталог имало за последицу велико иселавање

готово сто хиљада Срба, под управом капетана Текелије и Хрвата, у царску Русију, на простор између Кијева и Оцакова, када су своју нову насеобину и назвали „Нова Србија“ (Алексић, 1886: 5). Алексић у свом роману, не прати судбину те иселене српске већине на царске руске просторе, како је то касније, рецимо, на магистралан начин урадио Милош Црњански у *Сеобама* (1929) и *Другој књизи Сеоба* (1962), већ издвојену судбину само једне српске породице, трговца Марка Љубишића, који се са супругом Маријом и двогодишњим сином Стеваном, запутио на потпуну другу страну, у западне европске крајеве и град Париз.

У „Прологу“ романа, Алексић кроз глас свезнајућег приповједача указује на историјски контекст као битан фактор његове приповиједне мотивације и подсјећа читаоце на „Велику сеобу Срба“ под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, који је 1690. године „на позив цара Леополда који им златна брда обећаваше“, повео српски народ из старе постојбине, тада поробљене и под турском управом, на нове просторе. Срби су тада повјеровали да ће „под окриљем силног хришћанског цара – ма и римске вере“, засновати нови и срећнији живот. Иако то у овом посебном издању романа није наглашено, важно је имати у виду да су *Осветници* најприје објављивани као „подлистак“ у наставцима у *Народним новинама* у Нишу (1886), а тек иза тога је исте године текст романа прештампан и као посебно издање у Штампарији Косте Чендеша.

Роман *Осветници* у типолошко-жанровском погледу можемо посматрати као историјско-друштвени тип романа, али и као поучни и авантуристички тип романа. Историјским романом га чини мотивисање догађаја и судбина јунака одређеним конкретним историјским догађајима. Поучно-авантуристичким типом романа га чини усложњавање заплета читавим низом породичних, љубавних и социјалних судбина, обухватањем огромних географских простора, као и непосредним етичким поукама и порукама.

Дјело тематизује у уводном, „пролошком“ казивању вјерско и национално страдање српског народа, које је имало као посљедицу нову сеобу 1751. године. У каснијим поглављима, тематизоване су социјалне недаће француског народа, као и судбина онога потомка те једине српске породице досељене у Париз из Угарске. Ради се углавном о социјалним проблемима који су разарали живот радничке класе и условили појаву Француске револуције 1789. године. У композиционом и наративном смислу дјело је засновано на смјењивању проспективног и ретроспективног казивања. Могли бисмо нагласити да у „пролошком“ дијелу казивања доминира проспективни приступ, док у осталим дијеловима романа средишњу позицију заузима ретроспективна нарација и смјењивање различитих временских планова и перспектива наратора.

Можда је овдје посебно важно нагласити чињеницу да Алексићев свезнајући приповједач, упркос прокламованој амбицији да буде крајње објек-

тиван у своме романескном казивању, гради и једну специфичну врсту блискости са читаоцима. Обраћа им се са ријечима „драги читаоци“, у оним тренуцима када жели да промијени те перспективе или онда када жели да нагласи трагичну социјалну слику радничких породица, као и бахатост и блазираност богаташких кругова, све до расипништва краља и чланова династије. „А сад ћемо ми, драги читаоци, да оставимо и барона, и бароницу, и Фернанда и нећемо бити с њима на раскошној забави какву је могао приредити само раскалашни краљев брат Луј“ (Алексић, 1886: 26).

Роман је сачињен из „Пролога“ и укупно девет поглавља: „Краљев дан“, „Отпуштени радник“, „Освета“, „Губилиште“, „У жалости“, „Стари рачуни“, „Откривење“, „Два побратима“, „Последња освета“. Трговачка породица Марка Љубишића није се случајно окренула према западу и доселила у Париз, јер је управо он као младић претходно „трговачке науке“ био изучио у Паризу, тако да је вјеровао да добро познаје ту средину и да ће се лакше са породицом скрасити у француској престоници. У почетку је заиста све кренуло на срећан начин, засновао је успјешну трговину, али последице свега три мјесеца главни јунак тешко оболијева од „галоп-јектике“ и умире. Мјесец дана након тога исто се дешава и његовој супрузи, а несрећни дјечак Стеван нашао се сам, пошто је у страном свијету и без било какве ближе или даље родбине изгубио и оца и мајку. Тада га је усвојио један пекар, „да га одрани, рачунајући да ће временом имати у њему ваљаног радника коме неће ништа плаћати“ (Алексић, 1886: 7). Практично му је тада дат и нови идентитет и под именом „Флавијан“ је у тешким условима одрастао до осамнаесте године живота, када је одлучио да се осамостали и ступи као фабрички радник у једну „свилару“, чији је власник био богати барон Робен. У двадесет првој години оженио се дјевојком Силвијом, такође радницом из фабрике, засновао је породицу и добио тројицу синова, а да при томе готово ништа није знао о свом српском поријеклу, нити је знао или разумијевао српски језик. Тим приповиједним информацијама, Алексић је као романописац проблематизовао трагичну судбину однарођавања које је проистекло овдје конкретно из те породичне сеобе, али и да на ширем плану сугерише погубну последицу губљења идентитета свих народа, па самим тим и његовог српског народа, који су се запутили на неизвјесну путању сеоба и напуштања старих постојбина.

Тематизација социјалног страдања француског народа под управом Луја XVI, која је наговијештена у „Прологу“, а сасвим отворена већ у првом поглављу „Краљев дан“, заснована је на дочаравању застрашујућих контраста. Наспрам сиромаштва и глади радника, болести њихове дјеце и немогућности да се лијече, приказано је бахато расипање новца и бездушност богаташа. Флавијан је био принуђен да затражи од газде Робена позајмицу од свега пола франка, јер му је треће и најмлађе дијете било на самрти. Умјесто позајмице, Робен га обавјештава да ће због тог узнемиравања и дрскости

сутра бити исплаћен и отпуштен из фабрике. Истога дана је стигла трагична вијест да је фабрички радник Вилинг са женом и двоје дјецe затечен мртав у стану, а сви су преминули од глади, што је изазвало велико узнемирење међу свим осталим радницима. Истовремено је насупрот овим трагичним сликама свеопште биједи и сиромаштва, приказано расипништво барона Робена, који је куповао својој супрузи Евђенији скупоцјени накит у вриједности од четири хиљаде франака, а једном новинару и уреднику листа плаћао је више стотина евра као донацију да би му штампао један поздравни чланак, са позлаћеним словима, који је био написан као удворичка бесједa у част обиљежавања краљевог рођендана. Наводимо управо један такав карактеристичан опис баронице Евђеније: „Њено одело беше раскошно преко сваке мере. Дијадема која јој беше на глави, беше изредна, а крупни брилијанти и дијаманти трепераху бајном светлошћу, као сјајне звезде на тихом, ведром небу кад месеца нема; а на рукама јој се блистаху драгоцени прстенови“ (Алексић, 1886: 10).

Касније је у трећем поглављу романа, под насловом „Освета“, Алексић проблематизовао не само питање декаденције богаташких феудалних породица и династичке камариле, из владајуће породице Лујевих, већ и чињеницу да је дошло до потпуног распада некада угледних витешких/ритерских кругова који су својим јунаштвом и посебном врсте етике чували устројство и углед цјелокупног француског друштва. То је нарочито наглашено приликом сажетог осврта на раскошну дворску гозбу организовану поводом прославе краљевог рођендана у виду сљедећег приповједачког коментара: „Нека се проводе гости на гозби, на којој не беше ниједнога јуначког ритера, јер у то доба њих већ никако и не бијаше – они су се претопили у салонске људе помоћу оваквих забава“ (Алексић, 1886: 26).

Све то је изазвало код Флавијана жудњу са осветом, јер је сматрао барона Робена одговорним за смрт свога најмлађег сина, тако да је уз помоћ двојице фабричких радника, направио засједу и убио бездушног богаташа под окриљем ноћи када се враћао са прославе обиљежавања краљевог рођендана. При томе није дирао бароницу Евђенију и њиховог двадесетогодишњег сина Фернанда. Касније се Флавијан сам предао полицији, али приликом истраге није хтио да ода саучеснике, упркос страшним мукама којима је био изложен. Алексић веома упечатљиво у четвртном поглављу романа, под насловом „Губилиште“, приказује психолошке сцене истраге, суђења, доношења смртне пресуде, као и самог јавног погубљења Флавијана. У поглављу „У жалости“ приказане су етичке последице које су проистекле из овог трагичног догађаја. Док је Флавијанова супруга, удовица Силвија, била у дубокој жалости и једва је прехрањивала своја два сина, највише уз помоћ радника из бивше Флавијанове фабрике, дотле се у баронској породици брзо заборавило на Робенову смрт, а Евђенија се само годину дана послје, преудала за новинара Арена и однијела дио свога имања. Истовремено се

Фернандо оженио блазираном дјевојком Маријом и са истом бездушношћу наставио да води очеве фабричке послове и финансијске трансакције.

Након тога је наративно вријеме значајно убрзано, јер у поглављу „Стари рачуни“, долази до темпоралног скока од десет година, који приповједачу омогућава да ретроспективно саопшти нове животне, као и историјске околности главних актера романескног заплета. У средишту додатног заплета изложен је приказ Француске револуције (1789), а међу побуњеницима је посебно издвојена фигура старијег Флавијановог сина, Лафајета, који сада као осветник долази у богаташку Фернандову кућу, пљачка га и убија, и тако се свети за сво зло које је ова баронска породица претходно починила његовом оцу и мајци. Лафајет приликом пљачке убија Фернанда, али касније и сам умире од посљедица тешког рањавања, а сво опљачкано богатство оставља брату Мороу и мајци. Након тога трагичног догађаја, Евђенија је са преживјелим унучетом Бекетовом побјегла у Италију да би се спасила од даље освете револуционара и разуларених пљачкаша. Дуго ће при томе боравку у Италији скривати тајну свога племићког поријекла, а стварну истину ко су били његови преци открива своје унуку Бекетову, тек кад је порастао и пожелио да се јави као добровољац у плаћеничку војску коју су Французи окупљали за Наполеонов рат против Русије. Младић је то учинио у настојању да спаси и себе и своју помајку-баку од тешког сиромаштва и социјалне биједи којима су били изложени приликом егзила у Италији. Евђенија тада показује драгоцјену скривену кутију са племићким обиљежјима која су посједовали њени муж и син, а која су била једини траг свједочанства о њиховом великашком поријеклу. Откривање те породичне тајне додатно учвршћује Бекетова не само у намјери да се определијели за одлазак у Париз, град свога рођења, него и да освети своје трагично настрадале непосредне претке и поврати стварни породични идентитет и своје великашко поријекло.

Пошто је романескни заплет, како смо то претходно нагласили, изграђен у маниру авантуристичких романа 19. вијека, а у појединим дијеловима је веома сродан са сличним остварењима Јакова Игњатовића, поготово његовог романа *Васа Решеpekt* (1875), Алексић је касније укључио читав низ других историјских и приватних судбина. Посебно се то односи на приказ припреме Наполеонових ратова које је водио против царске Русије (1812-1815). У складу с тим, даљи романескни заплет почива на двострукој „освети“. Бекетов приликом путовања у Париз, у настојању да се пријави у Наполеонову војску, упознаје на лађи младића Мартина, који је такође због сиромаштва пошао да се прикључи Наполеоновим јединицама, зближава се и побратими се са њим. Прије одласка у рат против Русије, Бекетов у Паризу покушава да убије Мороа, који је под лажним идентитетом као „барон Фернандо“ био преузео сву имовину која је претходно припадала Бекетовом дједу и оцу. У драматичној сцени пљачке и освете, у крвавом гушању, Фер-

надно успијева да се спаси и да убије Бекетова, а Мартин који је био заједно са својим побратимом проналази начин некако да побјегне и после тога одлази у трагични рат против Руса.

Расплет романа у поглављу „Последња освета“, додатно је управо усмјерен на приказивање потоње судбине француског официра Мартина. У току Наполеонових ратова, упркос великом војничком поразу од Руса, Мартин се враћа у Париз, те као мајор Наполеонове гарде гради лијеп друштвени углед. Потом је у једном трагичном љубавном заплету и ненамјерно дошао у прилику да освети свога негдашњег побратима Бекетова. Наиме, након повратка у Париз, Мартин се заљубио у дјевојку Лоту, кћерку грофа Христијана, и кад је намјеравао да је ожени, родитељи су је дали богатом просцу, лажном барону Фернанду, односно стварном Мороу. Дјевојка у растројству одлучује да изврши самоубиство јер није била спремна да се одрекне искрене и велике љубави коју је осјећала према Мартину. На крају се та „последња освета“, управо и односи на Мартиново убиство Фернанда/Мороа, а онда и на трагично самоубиство на гробу своје несудожене супруге Лоте, а непосредно поред гроба свога побратима Бекетова: „Тад прислони пиштољ на своје чело и опали. Пиштољ пуче, зрно му разнесе главу, мозак Мартинов прсну по околини и он паде мртав на два гроба“ (Алексић, 1886: 62).

Укрштајући особине пикареско-романтичарског заплета са одликама миметичког-реалистичког и веристичко-натуралистичког приповиједања, Димитрије Алексић је створио роман занимљиве концепције, који је свакако могао бити привлачан за тадашњу читалачку публику на крају 19. вијека. Посебно су упечатљиве наглашене етичко-дидактичке поуке романа, у којима је отворена расправа о питањима социјалне биједи и друштвене неправде, као и класних разлика и трагичне расподјеле људских добара. Истовремено у роману су отворене и идеје о постојању „више правде“, те о нужним природним законима постојања „осветника“, који су увијек вођени неком невидљивом, судбинском руком. Ти невидљиви закони показују да је добро увијек побједник над злом и да се на туђој несрећи, ма колико она била социјално мотивисана и оправдана, не може градити било каква срећа, нити смисао људског постојања.

2.2. Уређивање „црквено-књижевног листа“ *Црквени гласник* (1887-1889), представља свакако највећи културни подухват проте Димитрија Н. Алексића. У ранијем пажљивом и овдје већ цитираном истраживању Милисави Д. Протића указано је на следеће формалне карактеристике овога листа: „Црквени гласник је излазио двапут месечно – 15-тог и последњег сваког у месецу. Све три године излазило је по 24 броја у свескама од једног штампаног табака од 16 страна, на осмини; годишње 384 стране. Укупно за све три године изашло је 1152 странице са свега пет двоброја и то: II/ 1888, 31. јула двоброј 13. и 14. (37 и 38) и 31. августа 15 и 16. (39 и 40). У последњој

1889. години изашла су три двоброја: 8. и 9. (56 и 57), 30. априла; 13 и 14 (61 и 62), и 1. јула и 15. и 16. (63 и 64), од 1. августа“ (Протић, 1978: 22). Колико је Алексић био важан за судбину овога гласила најбоље показује чињеница да се лист практично угасио онога тренутка кад се упокојио његов уредник, 19. децембра 1889. године.

Наравно, неопходно је нагласити и чињеницу да је Димитрије Н. Алексић био и најзаступљенији аутор у сва три годишта листа. У првом годишту (1887), објавио је укупно 29 текстова. Указујемо на неке од најважнијих: на црквену расправу „Православље и папство“; на практична упуства из црквено-народног живота: „Пред причешће“, „Празноверице“; на историјске записе: „Градачка црква (код Рашке)“, „Протски печати“; на образовне расправе: „Црква и школа“; на вијести из културног живота: „Певачка дружина *Бранко* у Лесковцу“; на некролошке записе: „Коста Јовановић, прота пожаревачки“ и сл. Ту су, наравно, и већ поменуте црквено-историјске новеле: „Света Христина“, као и црквено-историјски спјев „Цар Ахав“.

У другом годишту листа (1888), Алексић је објавио 27 текстова. Указујемо на неке од најважнијих: црквено-историјску новелу „Свети Адријан и Наталија“; на пјесме: „Неверни Тома“, „Високи Дечани“; на расправу „Виктор, бивши архијереј нишки“; на пригодне јубиларне чланке: „100-годишњица Вука Стеф. Караџића“, „50-то годишњица смрти Димитрија Давидовића“; као и на бројне некрологе о свештеницима, јавним радницима и књижевницима (Стевча Михаиловић, Јеремија Обрадов Караџић, Јеврем Миленковић, Радивоје Милојковић) и сл.

У трећем годишту (1889), Алексић је објавио 29 текстова. Указујемо на неке од најважнијих: „Беседу у Лесковачкој цркви на молепству за срећно ступање на српски престо краља Александра I-вог“; на некрологе поводом упокојења херцеговачког устаника Мића Љубибратића, као и професора богословије Јанићија Поповића и сл. Ту су и чланци: „Повратак митрополита српског господина Михаила“, „Ретки гости – поводом доласка у Лесковац митрополита Михаила и епископа нишког Јеронима“ и сл. Присутни су и „претплатни позиви“ читаоцима да купују *Црквени гласник* и тако омогуће његов опстанак и даље излажење. Важно је указати и на поједине полемичке чланке, попут онога који се односио на Алексићев чланак „Један поглед на *Проект Закона о уређењу црквених власти*“ и сл. Овдје се посебно осврћемо и на један чланак важан за црквену историју града Лесковца. Ради се о тексту под насловом „Освећење Светог Илије, новоподигнутог Лесковачког храма“, који је изашао у броју 13-14/1889. године, а свједочи о завршетку нове градске цркве, подигнуте како смо претходно нагласили највише заслугом епископа нишког Димитрија (Павловића), каснијег митрополита српског, као и самог проте Димитрија Н. Алексића.

Поред широко распрострањених прилога који нису имали локални карактер, већ су упућивали на интегрално јединство српске духовности, књи-

живности, историје и културе, те на укључивање новоослобођених крајева јужне Србије у јединствену државотворну матицу, након Српско-турских ратова (1875-1876; 1877-1878), вриједно је поменути и имена истакнутих сарадника *Црквеног гласника*, који су долазили из готово свих тадашњих области на којима је обитавао српски народ. Издвајамо међу њима: Ђорђа Николајевића, митрополита дабро-босанског; Димитрија, епископа нишког; професора историје Милоша С. Милојевића; архимандрита Данила, из древног манастира Свети Роман код Ражња; Никанора, епископа жичког; митрополита Михаила (Јовановића); Јеронима, епископа нишког; проту и црквеног писца и професора Стевана М. Димитријевића и др. Из овог кратког пописа види се да је Димитрије Н. Алексић био окупио око себе „приличан број елитних сарадника из редова црквено-просветних радника и писаца, иза којих је доцније остала њихова богата заоставштина, коју су оставили у нашој црквеној књижевности, науци и култури“ (Протић, 1978: 44). Што је најважније, Алексић је исказивао потпуну свијест о јединству српског народа и визији *Црквеног гласника* као оне периодичне публикације која ће радити на неопходној великој идентитетској обнови српске националне свијести на тек ослобођеним просторима, након вишевијековног rop-ства и систематског гушења тог идентитета.

2.3. Уређивање календара *Крин* „за просту годину 1887“, Димитрије Н. Алексић је осмислио кроз три цјелине. Прву цјелину чини дванаест страница календарских информација, као што су „православни“ календар, „римски“ календар, те бројна друга обавјештења: о равнодневници, о изласку и заласку сунца, о мјесечевим мијенама, о временским приликама, о усјевима, сјетвама и жетвама, о виноградима и сл. Другу цјелину чини „Родослов владајућих краљева дома српског“, затим исцрпан попис „Црквених великодостојника у Србији“, датуми државних празника и светковина и сл. Трећу цјелину чине поучно-забавни прилози, међу којима се налази и седам текстова Димитрија Н. Алексића. Три текста су нова и први пут овдје објављена, а ми посебно указујемо на двије претходно поменуте приче из народног живота у лесковачком и власотиначком крају: „Стрижба“ и „Паланачка пресуда“.

3.0. На крају овога огледа можемо закључити да је прота Димитрије Н. Алексић за свега тридесет двије године живота оставио значајан и изузетно обиман траг у црквеном и културном животу на југу Србије, те да се посебно истакао као врсни уредник листа *Црквени гласник*. Међу књижевним радовима, поред пригодних црквено-поучних новела и поема, посебно мјесто припада историјском роману *Осветници*, који не само да припада једном од првих написаних и објављених романа на југу Србије, а посебно у граду Нишу, већ представља и дјело које заслужује нова читања и нова публиковања. Све нас то обавезује да на адекватан начин обновимо интересовања и

укажемо на културноисторијски и књижевноисторијски значај овога заборављеног српског књижевника и културног посленика.

Литература

- АЛЕКСИЋ (1886). Димитрије Н. Алексић, *Осветници*, Штампарија Косте Чендеша, Ниш, 62 с.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ (1954). Сергије Димитријевић, „Алексић Димитрије“, *Лесковачка енциклопедија*, Лесковац, с. 14-15.
- ЂОРЂЕВИЋ (1970). Драгутин М. Ђорђевић, „Скица за биографију Димитрија Н. Алексића, уредника *Црквеног гласника*“, *Лесковачки зборник*, бр. 10/1970, Лесковац, с. 209-213.
- ПРОТИЋ (1978). Милисав Д. Протић, *Нишки и лесковачки прота Димитрије Н. Алексић, његов опус и Црквени гласник*, Просвета, Ниш, 48 с.
- ПУЗОВИЋ (2004). Предраг Пузовић, „Алексић, Димитрије“, *Српски биографски речник*, књига прва, Матица српска, Нови Сад, с. 107.

Goran M. Maksimović

THE FORGOTTEN WRITER FROM THE SOUTH OF SERBIA, DIMITRIJE N. ALEKSIĆ (1857-1889), ARCHPRIEST OF NIŠ AND LESKOVAC

Summary

Essay shown the life and literary biography of the forgotten writer from the south of Serbia, Dimitrije N. Aleksić (Aleksinac, november 11, 1857 – Leskovac, december 19, 1889). He expressed himself as a church writer, literate and editor in the eighties of the 19th century. The published books of this writer are specially presented: *Bogoslovija i sveštenstvo u Srbiji* (church study, Belgrade, 1880), *Ubrisana suza* (poem, Belgrade, 1880), *Veliki četvrtak* (church poem, Belgrade, 1880), *Ubrisana suza* (poem, Belgrade, 1881), *Veliki četvrtak* (church poem, Belgrade, 1885), *Veliki petak* (church poem, Belgrade, 1886), *Velika subota* (church poem, Niš, 1886) *Mučenici za veru* (historical church novel, Belgrade, 1888).

Keywords: Serbian literature, southern Serbia, 19th century, forgotten writers, church studies, poems, novels, church-historical novels

ИНВЕНТАР МУЗЕЈСКИХ ПРЕДМЕТА СРПСКОГ ПОРЕКЛА ИЗ РАЗЛИЧИТИХ ИСТОРИЈСКИХ ЗБИРКИ НАЦИОНАЛНОГ МУЗЕЈА БАНАТА У ТЕМИШВАРУ

Национални Музеј Баната је најстарија културна установа у Банату, године 2022. музеј је прославио 150 година постојања. Након издвајања Етнографске и Уметничке секције, од 2006. године у Музеју Баната раде следећа стручна одељења: Историјско, Археолошко, Природњачко и Лабораторија за Реставрацију и Конзервацију.

Предмети српског порекла се у великој већини налазе у збиркама Историјског одељења. У оквиру овог одељења налазе се следеће збирке: Историја, Меморијалистика, Музеј Технике, Нумизматика; њима се додаје и музејска библиотека са подзбиркама старих књига и штампе.

У виду припреме инвентара музејских предмета српског порекла, истраживали смо Историјску збирку, конкретно следеће подзбирке: оружја и војне опреме, историјских текстила, диплома и повеља, старих фотографија, печатњака и штамбиља. Предмети српског порекла нису многобројни, али они сачувани су углавном од посебног значаја за историју Темишвара и банатског подручја. Најбројнији предмети српског порекла идентификовани су у оквиру подзбирке печатњака и штамбиља. У овом случају имамо 120 идентификованих старих печатњака, који потичу са подручја историјског Баната, са садашње територије Румуније и Србије.

Међу посебно вредним предметима српског порекла набрајамо: племићку повељу породице Вуковић од Берегсова, племићку повељу породице Миланковић-Паћански од Вишага, заставу Српског Магистрата у Темишвару, заставу Славено-српске грађанске компаније темишварске, сабљу племићке породице Остојић од Великог и Малог Шемљуга итд.

Кључне речи: музејски предмети српског порекла, оружје и војна опрема, историјски текстили, дипломе и повеље, фотографије, печатњаци и штамбиљи, Историјско одељење, збирка Националног Музеја Баната у Темишвару.

За својих преко 150 година постојања, Национални Музеј Баната у Темишвару је непрекидно богатио своје збирке са особито вредним експонатима за прошлост банатског простора и шире. Неки од ових предмета припадали су, у недавној прошлости, српским личностима, установама или заједницама значајним толико за историју Баната, колико и за историју Срба у опште. Дотични музејски предмети ушли су у музејском инвентару путем

донација, обично преко потомака, или путем откупа из фонда старог Музејског Друштва, односно из каснијег музејског буџета (Марков, 2015: 79).

На иницијативу тадашњег жупана тамишке жупаније, Ормоша Жигмонда, и групе интелектуалаца, 25. јула 1872. године основано је прво научно друштво у Банату (тада Јужна Угарска), под називом Историјско и Археолошко Друштво, које је имало за циљ да се у Темишвару оснује историјско-археолошки музеј. Деценију касније, године 1885. основано је у граду на Бегеју Музејско Историјско и Археолошко Друштво, спајањем старијег Историјског и Археолошког Друштва (насталог 1872. године) са Музејским Друштвом за Историју и Археологију (основаном 1882. године). Године 1888. завршена је изградња Музејске палате², зграда која се од самог почетка показала као премала за смештај свих музејских збирки. Три године касније, 29. августа 1891, музеј је свечано отворен за јавност. Почетком последње деценије XIX века у Музејској палати су се налазиле следеће збирке: археологија и историја, уметничка галерија, библиотека и архивска грађа, којима су придодате и природне науке. Након завршетка Првог светског рата и интеграције банатске територије у састав румунске државе, у контексту промене националне управе у Темишвару и у румунском Банату, 24. децембра 1921. године музеј се одваја од Музејског Историјског и Археолошког Друштва и прелази у власништву општине града Темишвара. У том периоду институција је преименована у Банатски Музеј, а почевши од 31. јануара 1935. године градска управа поново мења назив музејске институције у Музеј Баната. Године 1937. део темишварске Палате културе³ је додељен музеју, али су све збирке пренете тек 1940. године. До 1943. музеј више није био отворен за јавност. Замак Хунијаде је 1947. године пренет у власништво темишварске општине, да служи као седиште Музеја Баната. Радови на рестаурацији замка трајали су дуги низ година, док је нова стална поставка у првом недовршеном облику завршена тек 1964-1965. За време комунистичког режима, темишварска музејска установа носила је назив Регионални Музеј Баната, да би се током 1968. године вратио стари назив Музеј Баната. Почетком 80-их година XX века, назив је поново промењен у Музејски Комплекс Тимиш. Након пада комунистичког режима, у децембру 1989. године, Музеј Баната је започео међународну сарадњу са сличним институцијама са Запада, организовани су различити истраживачки пројекти, археолошка налазишта са међународним учешћем, међународне изложбе организоване у иностранству итд. У овом периоду музеј прелази у власништву Тамишког Жупанијског Савета, а све до 2000. године институција је функционисала са следећим стручним департманима: Историја и Археоло-

² Данас седиште Библиотеке Румунске Академије у Темишвару, у улици Епископ Аугустин Паха, бр. 7.

³ Садашња зграда Румунске Државне Опере и Националног Позоришта, у Тргу Опере (Победи) у Темишвару.

логија, Природњачко одељење, Уметничко одељење, Етнографско одељење, Лабораторија за Рестаурацију и Конзервацију и Музеј Банатског Села. Након издвајања Музеја Банатског Села, Етнографске и Уметничке секције, од 2006. године у Музеју Баната раде следећа стручна одељења: Историјско, Археолошко, Природњачко и Лабораторија за Рестаурацију и Конзервацију. Исте године, 2006, Замак Хунијаде улази у фазу рестаурације, радови који се настављају и дан данас, а од марта 2011. године привремене изложбе музеја су организоване у Бастиону Марија Терезија у Темишвару, у старој темишварској тврђави. У пролеће 2016. године, одлуком румунске владе, Музеј Баната у Темишвару проглашен је за музеј националног значаја, а назив му је промењен у Национални Музеј Баната (Марков, 2022: 2-5; Меделец, Тома, 1997; Меделец, Рамнеанцу, 2003).

Што се тиче музејских предмета српског порекла, они се у великој већини налазе у збиркама Историјског одељења. У оквиру овог одељења налазе се следеће збирке: Историја, Меморијалистика, Музеј Технике и Нумизматика; њима се додаје и музејска библиотека са подзбиркама старих књига и штампе.

У виду припреме инвентара музејских предмета српског порекла, истраживали смо Историјску збирку, конкретно следеће подзбирке: оружја и војне опреме, историјских текстила, диплома и повеља, старих фотографија, печатњака и штамбиља. Предмети српског порекла нису многобројни, али они сачувани су углавном од посебног значаја за историју Темишвара и банатског подручја. Најбројнији предмети српског порекла идентификовани су у оквиру подзбирке печатњака и штамбиља. У овом случају имамо 120 идентификованих старих печатњака, који потичу са подручја историјског Баната, са садашње територије Румуније и Србије.

1. *Подзбирка оружја и војне опреме.* Почети оружне подзбирке Националног Музеја Баната у Темишвару блиско су везани са првим годинама постојања темишварског Историјског и Археолошког Друштва, научно удружење основано давне 1872. године. Историјска подзбирка оружја обухвата данас неколико стотина предмета, највећи део колекције потиче из предратног периода, када је оружје стизало најчешће у виду донација, али и путем аквизиција, старатељства, археолошких ископавања и приликом размене предмета, уобичајена пракса првих година музејске делатности. Историјска колекција хладног оружја, обимнија и спектакуларнија од колекције ватреног оружја, обухвата хронолошко раздобље од средњег века па све до Другог светског рата и садржи све врсте оружја: војно, цивилно, парадно, ловачко, вежбовно, декоративно итд (Марков, 2016: 130).

Оружје српског порекла је малобројно, али итекако вредно за прошлост овог подручја. Међу идентификованим предметима напомињемо сабљу пле-

мићке породице Остојић од Великог и Малог Шемљуга⁴ (Марков, 2015: 83-86), шлемове српско-немачке грађанске компаније темишварске (Марков, 2023а: 273-285) и наравно јатаган *белосанац* приписан Ђорђу Петровићу Карађорђу, иако у вези аутентичности овог предмета постоје извесне контроверзе (Марков, 2015: 86-89). У периоду Првог светског рата, у музејском инвентару регистровани су многобројни предмети који су донешени са ратних поља. О овој групи предмета имамо једну лимену чутуру Српске краљевске војске и неколико артиљеријских шрапнела (шрапнели се разликују по величини и приписани су српској војсци у Првом светском рату).

2. *Подзбирка историјских текстила*. Што се тиче самог историјата ове подзбирке, колекција је основана у периоду пре Првог светског рата и убраја данас око 100 музејских предмета, који се деле на следеће категорије: заставе државних и војних институција, заставе занатлијских удружења, заставе цивилних удружења и друштава, заставице и спомен-траке, заставе савремене историје. Највреднији предмети јесу они који потичу из XVIII века и ту напомињемо заставе темишварских магистрата. Исто вредне су и заставе занатлијских удружења или заставе разних темишварских установа из XIX века.

Историјски текстили српског порекла су малобројни али веома вредни за прошлост града Темишвара. У овој колекцији, негде након међуратног периода, регистроване су највредније српске заставе очуване у Темишвару: застава Српског Магистрата у Темишвару из 1782. године (Бугарски, Степанов, 2011: 82-84) и застава Славено-српске грађанске компаније темишварске из 1816. године (Бугарски, Степанов, 2011: 86-91). Ове заставе су до 30-тих година прошлог века чуване у ризници Српске Саборне Цркве у Темишвару. Није нам познато када и у којим су околностима заставе пренете и регистроване у музејском инвентару. Све у свему, до објављивања каталога подзбирке историјских текстила (Киш, 2009), није се знало ништа о судбини двеју застава. У последњим годинама, политиком музејских набавки откупљени су многобројни музејски предмети великог историјском значаја, међу њима и једна погребна заставица Саве II Вуковића од Бересова⁵.

3. *Подзбирка диплома и повеља*. Године 1960, на основу Уредбе Државног Архива у Букурешту број 353/1957, целокупна збирка старих докумената

⁴ Племићка породица српског порекла, родом из Босне. Јован Остојић купио је посед у Великог и Малог Шемљугу 1802. године и добио предикат *од Великог и Малог Шемљуга*. Породица је уврштена у ред мађарског племства, одлуком аустријског цара Леополда II, 1791. године (Јашин, 2023); данас Велики и Мали Шемљуг (Şemlacu Mare и Şemlacu Mic) сеоска су насеља у оквиру града Гатаја (Gătaia), у округу Тимиш (Timiș), Румунија.

⁵ Племићка породица српског порекла; Сава Вуковић рођен је у Мостару у првој половини XVIII века. Сава је купио посед Бересов и добио предикат *од Бересова*. Породица је уврштена у ред мађарског племства, одлуком аустријског цара Леополда II, 1791. године (Јашин, 2023); данас Бересов (Beregsău Mare) сеоско је насеље у оквиру општине Сакалаз (Săcălaz), у округу Тимиш (Timiș), Румунија.

та тадашњег Регионалног Музеја Баната у Темишвару предата је темишварском одсеку Државног Архива Румуније. У оквиру румунског државног архива створен је том приликом архивски фонд „Збирка докумената Музеја Баната“, бр. фонда 117, који обухвата 859 архивских јединица и покрива временски период од 1353. до 1948. године. Што се тиче музејске збирке старих докумената, након 1960. године, темишварски музеј организује нову колекцију, која обухвата данас углавном архивску грађу из XIX века. Међу занимљивијим фондовима истиче се документација везана за Мађарску Револуцију 1848-1849. године (Марков, 2023б: 133, фуснота бр. 1).

Међу малобројним предметима српског порекла, у оквиру ове подбирке напомињемо донацију Франца Бранислава Мирчетића из 1982. године. Темишварски трговац, декоратер излога и активиста српске заједнице у Румунији, Бранислав Мирчетић је поклонио банатском музеју занимљиву личну збирку од 11 предмета, међу којима налазимо и три дипломе (Демијан, Марков, 2017: 107-125). Последњих година музеј је откупио две вредне племићке повеље српског порекла⁶: племићку повељу породице Вуковић од Бергсова из 1790-1791 (Блаж, 2021: 74) и племићку повељу породице Миланковић-Паћански од Вишага⁷ из 1912. године.

4. *Подбирка старих фотографија.* Иако подбирка старих фотографија је доста скромна, имајући у виду сличне музејске колекције у Румунији, колекција фотографских клишеа на стаклу је обимна и веома вредна. Обухвата око 1400 клишеа и покрива временско раздобље од друге половине XIX века па до међуратног периода.

За инвентар музејских предмета српског порекла, у овој фази истраживања, прегледали смо једино старе фотографије и то оне мањег формата, док колекцију клишеа на стаклу остављамо за неку будућу прилику. Фотографски клишеи су многобројни и нажалост мали део колекције је до сада скениран дигиталном техником. Иако смо идентификовали неколико клишеа српског порекла, док ова колекција не буде у целини истраживана, нећемо стављати у инвентару предмете из дотичног фонда.

Што се тиче старих фотографија, највећи део предмета српског порекла потиче из већ поменуте донације Бранислава Мирчетића. Темишварски трговац је поменутом приликом поклонио 6 старих фотографија, међу којима се издваја фотографија руководећих чланова „Кола српске омладине у

⁶ Племићка повеља породице Вуковић од Бергсова из 1790-1791 откупљена је 2019. године од темишварске породице Блаж, наследници последњих Вуковићевих потомака; док је племићка повеља породице Миланковић-Паћански од Вишага откупљена 2021. године у Темишвару.

⁷ Племићка породица српског порекла; породица је уврштена у ред племства 1810. године, када је купила посед у Вишагу (Јашин, 2023); данас Вишаг (Visag) сеоско је насеље у оквиру општине Виктор Влад Деламарина (Victor Vlad Delamarina), у округу Тимиш (Timiș), Румунија.

Темишвару“⁴, међуратно омладинско српско друштво на чијем је челу био управо Бранислав Мирчетић (Деминан, Марков, 2017: 107-125). Међу старим фотографијама идентификовали смо и занимљив фотографски рад новобечејског фотографа Кароља Волкмана из 1902. године. Ради се о фотографији која приказује зидине средњовековне цркве у Арачи.

5. *Подзбирка печатњака и штамбиља*. Међу највреднијим подзбиркама темишварског музеја је свакако колекција печатњака, веома значајна за историју градских занатлијских удружења, за прошлост темишварских институција, али поготово за прошлост сеоских насеља са подручја историјског Баната. Подзбирка печатњака основана је као засебна колекција и обухвата данас око 700 музејских предмета, што је међу румунским музејима једна од већих сачуваних колекција таквог профила. Подзбирка обухвата једино печатњаке и штамбиље, док печати у воску или тушу несачињавају неку посебну колекцију, већ су део горе поменуте подзбирке старих докумената. Анализирајући стари инвентар музеја из предратног периода, од самог оснивања музеја па до Првог светског рата, произилази да је највећи део подзбирке печатњака регистрован управо у том раздобљу (Марков, 2023б: 134).

Током нашег истраживања, идентификовали смо све постојеће печатњаке српских насеља са подручја банатске области: на територији Румуније имамо 22 насеља, док су на подручју Србије идентификована чак 37 насеља. Када саберемо сва српска насеља из Румуније и Србије, у темишварској музејској подзбирци постоје данас 120 печатњака, груписаних у 59 градских, општинских и сеоских насеља, сви датовани током 19. века. Имајући у виду територијално-административну ситуацију Баната у 19. веку, идентификовани печатњаци приписани су следећим административним јединицама: Тамишкој жупанији (Угарска, Аустријско Царство), Темишварском округу (Војводство Србија и Тамишки Банат, Аустријско Царство), Тамишкој, Торонталској и Карашкој/Карашсеверинској жупанији (Аустроугарска), Банатској Војној Крајини (Немачко-банатска регимента и Српско-банатска регимента) (Марков, 2023б: 133).

Уместо закључка треба напоменути чињеницу да инвентарска табела, која иде у наставку текста, представља само прву фазу нашег истраживања у области музејских предмета српског порекла из збирки Националног Музеја Баната у Темишвару. Поред наведених подзбирки, музеј чува и вредне експонате у до сада неистраживаним фондовима: колекцију старих књига⁸, колекцију старих карата⁹, колекцију плаката¹⁰ итд (Марков, 2023б: 133-134,

⁸ Фонд старих књига обухвата данас преко 2000 јединица и подељен је у две инвентарске збирке, обе у оквиру Историјског одељења: у музејској библиотеци чувају се 2100 старих књига, док су неколико примерака регистрована у фонду књига историјске збирке.

⁹ Обухвата преко 1400 музејских јединица, највећи део збирке сачињавају карте банатског региона у 19. веку. Постоји велики број карата српских банатских насеља са територије данашње Србије.

¹⁰ Ова збирка још увек није регистрована и користи се надаље као документарни фонд. Садржи

фусноте бр. 2, 6-7). Треба напоменути овде и стари архив музеја, остатак наведене подзбирке старих докумената, елементе визуелног идентитета итд. Све поменуте колекције нису до овог тренутка темељно обрађене и због тога допуну инвентара остављамо за неку будућу прилику.

Када смо већ код музејских предмета српског порекла из збирки Националног Музеја Баната у Темишвару, треба напоменути чињеницу да у турбулентним месецима након завршетка Првог светског рата, када је српска краљевска војска боравила у Темишвар, губи се нажалост траг око 200 музејских јединица српског порекла из музејског инвентара. Крајем маја и почетком јуна 1919. године, војна Комисија за реквизиције предвођена официром Алексом Стефановићем, конфискује и преузима из музејског инвентара 186 музејских предмета, окарактерисана као део српског културног наслеђа. Међу заплењеним предметима убраја се и печатњак Српског Магистрата у Темишвару (Марков, 2023б: 137). Поменути предмети нису до овог тренутка идентификовани у фондовима музејских или других културних институција са подручја Републике Србије.

Литература

- Блаж, 2021: А. Blaj, *Vukovics: vremuri trecute, vremuri prezente*. Timișoara: Editura Mirton.
- Бугарски, Степанов, 2011: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Срби у Темишвару – Град*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Вертан, 2008: М. Vertan, *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului*, ediția a II-a adăugită. Timișoara: Editura Marineasa.
- Демиан, Марков, 2017: Н. Демиан, З. Марков, Србин особењак у међуратном Темишвару: Франц Бранислав Мирчетић (1897-1983). Нови Сад: *Темишварски зборник*, 9, 107-125.
- Јашин, 2023: Саша Јашин, *Срби и Аристократија у Румунију*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Киш, 2009: Н. M-Kiss, *Textile istorice din colecția Muzeului Banatului Timișoara secolele XVIII-XIX*. Timișoara: Editura Brumar.
- Марков, 2012: Z. Marcov, *Colecția de iatagane a Muzeului Banatului Timișoara*. Cluj-Napoca: *Analele Banatului*, S.N., *Arheologie-Istorie*, XX, 259-284.
- Марков, 2013: Z. Marcov, *Mărturiile ale familiilor nobiliare bănățene. Sabia nobililor Osztoics*. Timișoara: *Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de câmpie*, ed. a 7-a, 73-86.
- Марков, 2015: З. Марков, Оружје знаменитих Срба из збирки Музеја Баната у Темишвару. Нови Сад: *Темишварски зборник*, 8, 79-90.

- Марков, 2016: З. Марков, Историјат збирке хладног оружја Народног Музеја Баната у Темишвару. Темишвар: *Књижевни живот. Часопис за књижевност Срба у Румунији*, 1/2016, 130-135.
- Марков, 2022: Z. Marcov, Muzeul Național al Banatului la ceas aniversar – 150 de ani de activitate muzeală – Scurt istoric (1872-2022). Timișoara: *Coloana Infinitului*, anul XXV, nr. 123, 2-5.
- Марков, 2023а: Z. Marcov, Coifurile Gărzii Cetățenești din Timișoara din colecția Muzeului Național al Banatului (prima jumătate a sec. al XIX-lea). Cluj-Napoca: *Analele Banatului*, S.N., *Arheologie-Istorie*, XXXI, 273-285.
- Марков, 2023б: З. Марков, Печатњаци српских насеља са подручја Тамишког Баната у XIX веку. Нави Сад: *Темишварски зборник*, 15, 133-168.
- Марков, Петровић, 2012: Z. Markov, D. Petrović, *Cold Arms*. Vrșac: The City Museum of Vrșac.
- Меделец, Рамнеанцу, 2003: F. Medeleț, V. Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică II (1918-1948)*. Timișoara: Editura Mirton.
- Меделец, Тома, 1997: F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică I (1872-1918)*. Timișoara: Editura Mirton.
- Мурешан, Поповић, 2009: A. Mureșan, I. Popovici, *Sigilii sătești și comunale din comitatul Arad și împrejurimi (secolele XVII-XIX)*. Arad: Editura Gutenberg Univers.

Извори

- Архив Националног Музеја Баната у Темишвару (1920-данас).
- Историјски Архив Националног Музеја Баната у Темишвару (1872-1919): Фонд Историјског и Археолошког Друштва (1872-1885) и Фонд Музејског Историјског и Археолошког Друштва (1885-1919).
- Први записник Националног Музеја Баната у Темишвару – инвентар (Музејског Историјског и Археолошког Друштва (1872-1933).
- Четврти записник Националног Музеја Баната у Темишвару, Историјско-археолошко одељење (1958-2006).
- Четврти записник Националног Музеја Баната у Темишвару, Историјско одељење (2006-данас).

Zoran Markov

INVENTORY OF MUSEUM OBJECTS OF SERBIAN ORIGIN FROM DIFFERENT HISTORICAL COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF BANAT IN TIMISOARA

Summary

The National Museum of Banat is the oldest cultural institution in Banat, celebrating 150 years of existence in 2022. After the separation of the Ethnography and Arts departments, since 2006 the following departments have been active within the Museum: History, Archaeology, Natural History and the Restoration and Conservation Laboratory.

Objects of Serbian origin are mostly found in the collections of the History department. Within this department are the following collections: History, Memorials, Museum of Technology and Numismatics; also, the museum library with collections of old books and newspapers.

For the inventory of museum objects of Serbian origin, we researched the History collection, especially the following sub-collections: weapons and military equipment, historical textiles, diplomas and documents, old photographs and old seals. The items of Serbian origin are not numerous, but the preserved ones are important for the history of Timisoara and the Banat area. The most numerous objects of Serbian origin were identified within the sub-collection of old seals. In this case, we have 120 identified seals, originating from the historical Banat area, from the current territory of Romania and Serbia.

Among the particularly valuable items of Serbian origin, we can list: the diploma of the noble family Vuković (Vukovics) of Beregsăul Mare, the diploma of the noble family Milanković-Paćanski (Milankovits-Patyánszky) of Visag, the flag of the Serbian Magistrate in Timisoara, the flag of the Serbian Civil Guard in Timisoara, the saber of the noble family Ostojić (Osztolics) of Şemlacu Mare and Şemlacu Mic, etc.

Keywords: museum objects of Serbian origin, weapons and military equipment, historical textiles, diplomas and documents, old photographs, old seals, History department, the collection of the National Museum of Banat.

УПОТРЕБА ЗАПЕТЕ У ДЕЛИМА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Стил Милоша Црњанског карактерише прекомерна употреба запета, што је његова маркантна црта. У овоме раду се анализира употреба запета у *Дневнику о Чарнојевићу*. То је учињено у поређењу са оним што у правопису стоји у вези са писањем и неписањем запете.

Један део текста понуђен је студентима Србистике и колегама који се баве језиком да на њему означе оне запете за које мисле да су непотребне, па је на основу тако добијених података извршена систематизација.

Показало се да су запете честе код Црњанског, али се испоставило да се, са становишта аутора, ипак може пронаћи оправдање за такву употребу, те да је веома мали број неоправдано употребљених.

Кључне речи: запета, употреба, правило, Црњански

Увод

1.1. Иако је правопис једног језика резултат конвенције, нека правила би требало да буду резултат логике. У такве делом спада употреба запете. Према *Правопису српскога језика*, „запета је најважнији знак за обележавање унутрашњих односа у реченици” (2010: 101).

Стил Милоша Црњанског, између осталог, карактерише прекомерна употреба запете. Чињеница је да писац има велику слободу у употреби правописних правила, па и интерпункцијских знакова, али употреба запете у делима Милоша Црњанског представља његову особеност. У овоме осврту биће дат преглед те прекомерне употребе на примерима из *Дневника о Чарнојевићу*. Примери ће бити систематизовани према категоријама наведеним у *Правопису* код којих се „запета не пише”. За овај преглед употребљено је тек нешто више од једне стране текста из *Дневника о Чарнојевићу*. Показало се да је и то довољно.

1.2. У *Правопису српскога језика* стоји да се „примењују правила логичке или слободне интерпункције” (2010: 101), што доводи до утврђивања „могућне позиције запете”. Употребу запете „одређују делом обавезна граматичка правила” (2010: 101), а делом аутор који има слободу

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

„да интерпункцијом сугерише како треба схватити делове текста” (2010: 101). Основни принцип при употреби овога знака јесте да се „јединице које су у слабој смисаоној и интонационој вези” растављају запетом, а да се оне „које су у јакој вези – не растављају запетом” (2010: 102). Анализирана грађа, рекло би се, ремети ово правило.

2. Преглед грађе

2. Преглед грађе биће систематизован према категоријама наведеним у *Правопису*, код којих се овај интерпункцијски знак не пише.

2.1. **Конгруентни атрибути.** У *Правопису* налазимо да се „придеви и друге речи придевског карактера уз раније неодређене именице – не одвајају запетом од именица уз које стоје” (2010: 104), што важи и онда „ако их је више а нису у набрајању, него се свака од тих речи узима као равноправна одредба исте именице” (2010: 104). Црњански у таквим околностима придеве одваја запетама:

... за колима натовареним врелим, свежим хлебовима.

... ја сам у себи тихо понављао хладне, раскошне, латинске речи.

Био сам врло нежан, млади господин.

Неконгруентни атрибути, тј. падежни облици „с предлозима или без њих, као тесно везане одредбе уз раније неодређене именице, при чему нису у набрајању“ (2010: 104) такође налазе своје место у *Правопису* и такви се атрибути не одвајају запетом. Међу примерима су се нашли такви атрибути и раздвојени су запетом: *купиле се даме обучене свечано, са великим, жутиим ципелама.*

2.2. **Запета испред и.** Две су позиције у којима се могла наћи запета испред везника *и* – онда када се њиме везују речи у синтагми и онда када се њиме везују реченице.

2.2.1. *Правопис* предвиђа писање запете „у синтагмама с напоредним члановима када су они у набрајању” (2010: 102), али ту спада асиндетско набрајање (без везника), набрајање закључено везником и набрајање с понављањем везника. Црњански ипак иде даље, раздвајајући такве синтагме запетом и мимо наведених правила.

А. Синтагма у субјекатској служби: *А затвор, и вежбе и касарна смрадна, ваљлива и црна, тако ме мало дира.*

Б. Синтагма у служби објекта: *Ја сам заљубљен у воде ове, и дрвеће иза бедема ...*

В. Запета испред везника *и* када је „набрајање закључено” (2010: 102)

баш тим везником: *После сам видео двориште пуно попова, људи, и жена.*

2.2.2. По *Правопису* запета се не пише „између двеју напоредних реченица везаних везником и ... које су тесно повезане и интонацијом” (2010: 111), али Црњански је пише.

Видели су по исправи да сам пошао у Рим, и викали су ми у лице.

Разбили су прозоре, и многи су путовали ...

Седнем до прозора, и загледам се у маглу и у румена, мокра, жута дрвета.

Ту, где је некад Бранко кашљуцајући шетао, и сањао винограде по клупама ...

Има примера и без запете у идентичним околностима:

... скидох беле рукавице и седох међу неке сенке у мрачном ходнику.

Истина, овакву употребу запете могуће је посматрати као емфатички полисиндет. О томе у средњошколској граматици налазимо: „Ако се у набрајању испред сваког члана конструкције употреби и ..., добија се емфатички полисиндет, којим се истиче важност сваког члана низа” и у том случају се запета употребљава између свих чланова низа (Станојчић, Поповић, 2011: 360). У *Правопису* је то дефинисано као употреба запете ако се напоредна реченица „изговара као накнадно додата, или као нарочито наглашена реченица”² (2010: 112). На ово правило, тј. одступање, могуће је позвати се у појединим случајевима.

2.3. Запета испред да

2.3.1. Како стоји у *Правопису*, „изрична (декларативна) реченица – увек је у функцији објекатске допуне глагола говорења, мишљења и сл., одн. именица и придева који имају значење слично таквим глаголима у главној реченици” (2010: 116). „Главни везник оваквих реченица је да” (Станојчић, Поповић, 2011: 313). Оваква реченица може стајати на почетку реченице и тада се обавезно одваја запетом по правилу о инверзији. Уколико стоји иза, тј. на крају, „она се, као допунска реченица, не одваја запетом” (Станојчић, Поповић, 2011: 315). Баш у таквим случајевима јављају се примери са писањем запете код Црњанског:

Једна госпа причала је, да је тај смешни, видовдански јунак био „покварен” и да су сви гимназисти и све гимназисткиње у Сарајеву „покварени”.

Чули смо, да су иза градских бедема стрељани неки учитељи.

Мислили су, да ћу ускоро умрети ...

Био сам навикао, да читам романе ...

Поздравлио сам га и веровао, да ће ми и ту добро бити.

² То је у Станојчић, Поповић, 2011 дефинисано као могућност писања запете испред и „кад се жели да се тај члан конструкције издвоји или истакне” (стр. 360).

2.3.2. Ово се односи и на „намерене (финалне) реченице када се налазе у положају после главне реченице” (2010: 120), када се њима казује „да је радња више реченице предузета ради остварења онога што значи зависна реченица” (Станојчић, Поповић, 2011: 332), када се запета према правопису не пише, али пише је Црњански:

*Пред зору сам дошао кући, легао сам, да спавам ...³
... јер није имао ни пребијене паре, да дете дарива.*

2.4. Могућност неписања запете предвиђена је и када се односна (релативна) реченица нађе „у атрибутској служби ... када појам без те реченице не би био пуног значења” (2010: 117):

Али у овој бури, што је завртела мозак свету, мало је људи, који тако слатко и мирно живе као ја.

И волим свој живот чарју, коју сам осетио лане, кад сам се враћао из оних блатних, младих, пољачких шума ...

... пун успомена, ја их пишем поносно, као Казанова за оне, који су горели у пожару живота, и који су сасвим разочарани.

... или су ми једнако причали о неким селима, што су горела, и о неким људима са црвеним фесовима, што су једнако клали и убијали.

У случају да су овакве реченице накнадно додате – апозитивног су карактера, испред њих се запета пише.

2.5. **Уметнути део.** Основно правило у вези са писањем запете када су у питању уметнути делови јесте да ли је тај уметнути део са атрибутском или апозиционом службом. У првом случају се запета не пише, а у другом се пише.

Примери из посматране грађе заправо показују непринципијелност у примени овог правила.

Само су ћурчије и опанчари ишли мирно, са рукама у џепу по улици, пљуцкајући и викали једно за другим ...

По целу ноћ је по цичи, зими, на сред завејаног трга стајала гомила народа око ватре, и чекала да сване, да бира посланика.

Чини се да је следећи пример без запете онда када би било добро да је написана: *Но моја мати поносита и горка одбила је презриво позиве, јер се део поносита и горка мора посматрати као апозитив.*

Наравно, ту су и правописно исправни примери:

... а ја сам им, лежећи у трави, дуго гледао у очи румене и жуте.

2.6. **Недоследност.** Недвосмислено правило у вези са употребом запете у делима Црњанског јесте недоследност, тј. непостојање правила.

³ У *Граматици српског језика* овакви примери имају експликативни карактер (Станојчић, Поповић, 2011: 332).

То документују и следећи примери двојачке употребе у идентичним околностима:

Кажу, тамо је пискарао цео дан, а ноћу банчио ...

Кажу, много сам тада плакао.

Али: Кажу ни сузу пустио нисам.

3. Анализа анкетних резултата

На почетном делу текста из *Дневника о Чарнојевићу* анкетом сам од лингвиста или лингвистички оријентисаних особа (студената србистике) затражила да означи сувишну употребу запета у делима М. Црњанског. Тако добијене резултате сам систематизовала и они су дали могућност за извесна закључивања.

3.1. Број означених запета као сувишних кретао се у распону од 5 до 31.

3.2. Број могућности био је 65, од чега су 22 примера са по једним „гласом”, те би их можда требало одбацити.

3.3.1. Са највише поклапања били су следећи примери:

3.3.1.1. *Ту, где је некад Бранко кашљуцајући шетао, и сањао винограде по клупама...*

3.3.1.2. *Седнем до прозора, и загледам се у маглу ...*

3.3.1.3. *... мало је људи, који тако слатко и мирно живе као ја.*

3.3.1.4. *Разбили су прозоре, и многи су путовали ...*

3.3.1.5. *... тихо понављао хладне, раскошне, латинске речи. „да сунце не сагледа никад већега града од Рима”, и облачио сам, и свлачио сам своје беле рукавице ...*

3.3.1.6. *После сам видео двориште пуно попова, људи, и жена.*

3.3.2. За њима следе:

3.3.2.1. *Јесен, и живот без смисла.*

(Ово су неки означили као условно, али доста их је мислило да није потребна.)

3.3.2.2. *Вучем се тако од града до града, и шетам се ...*

3.3.2.3. *... ја их пишем поносно, као Казанова за оне, који су горели у по жару живота ...*

3.3.2.4. *... купиле се даме обучене свечано, са великим, жутиим ципелама.*

3.3.2.5. *Једна госпа причала је, да је тај смешни, видовдански јунак био „покварен“ и да су сви гимназисти и све гимназисткиње у Сарајеву „покварени“.*

3.3.2.6. *... или су ми једнако причали о неким селима, што су горела ...*

3.3.3. На трећем месту су:

3.3.3.1. ... *нико не зна, шта то значи.*

3.3.3.2. *А затвор, и вежбе и касарна смрадна, ваиљива и црна, тако ме мало дира.*

3.3.3.3. *Ја сам заљубљен у воде ове, и дрвеће иза бедема ...*

3.3.3.4. ... *који су горели у по жару живота, и који су сасвим разочарани.*

3.3.3.5. *Пред зору сам дошао кући, легао сам, да спавам ...*

3.3.3.6. *Чули смо, да су иза градских бедема стрељани неки учитељи.*

3.3.3.7. *По целу ноћ је по цичи, зими, на сред завејаног трга стајала гомила народа...*

3.3.3.8. ... *стајала гомила народа око ватре, и чекала да сване, да бира посланика...*

3.3.3.9. ... *ону из „Низа Бисера”, или су ми једнако причали о неким ...*

Ако уважимо статистику као меродавну, онда се број сувишних запета своди на 21. То би требало да буду недвосмислена одступања, а за остале би се могло наћи „оправдање”, а оно се најчешће односи на уметнути део, по схватању писца. Наравно, ова тврдња је релативна, што ће показати већ потоња анализа грађе.

4. Анализа грађе

Горенаведени примери могу се подвргнути анализи и она ће показати различите могућности у којима би се могла оправдати употреба запете.

4.1. Такав је сам почетак: *Јесен, и живот без смисла.* У вези са овом запетом доста је колебања међу анкетиранима и то с разлогом. Уколико би се запета обрисала, значење би било да су и јесен и живот без смисла и тада би ово била субјекатска синтагма повезана везником *и*. Ако се пак посматра овако како је писац употребио, то би биле две реченице – прва *јесен је* и друга *живот је без смисла*. Дакле, оправдано је поштовати пишчев избор.

4.2. У примеру *тихо понављао хладне, раскошне, латинске речи* чини се да задржавањем ових запета писац жели засебно да нагласи сваки од овде употребљених атрибута, те би запета требало да означи ту интонациону варијанту – наглашавање, тј. истицање. То би се могло применити и у случају *у румена, мокра, жута дрвета*, као и у свим примерима са конгруентним атрибутима.

4.3. Пример „*да сунце не сагледа никад већега града од Рима*”, и *облачио сам, и свлачио сам своје беле рукавице* може се подвести под „набрајање с понављањем везника”, што би била оправдана употреба запете.

4.4. У случају запете испред везника којим се повезује последњи члан у набрајању, тј. када је набрајање закључено везником, као у примеру

После сам видео двориште пуно попова, људи, и жена, може се говорити о накнадно додатом делу и тиме „оправдати” употреба запете.

4.5. Овакво или слично објашњење може се пронаћи и у бројним другим примерима. У примеру *По целу ноћ је по цичи, зими, на сред завејаног трга стајала гомила народа* изгледа као да је ово *зими* апозиција, тј. уметнути део. У моме поимању лексема *цича* се користи једино у изразу *цича зима*, па би се могло посматрати и као атрибутив. Отуда сам била више него убеђена да то мора бити синтагма обједињена јединственим значењем и да је бесмислено одвајати је запетама. Тако су мислили и сви учесници анкете. Но, претрага по речницима показала је да нисмо у праву и да постоје облици именица у мушком и женском роду: *цич* и *цича*, по Вуку⁴, док су у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*⁵ забележене именице у мушком и женском роду, али и придев *цич*, *цича*, *циче*. Дакле, има и овде оправдања за употребу запета – оне истичу да је ово додатни, уметнути део којим се појашњава претходна лексема, будући да је ово *цича* као именицу могуће употребити и самостално, како показују примери из речника.

Сличан разлог могао би се наћи и у следећем примеру: *Али у овој бури, што је завртела мозак свету, мало је људи, који тако слатко и мирно живе као ја*.

И бројне друге примере могуће је тумачити као накнадно додате или уметнуте, те је то разлог за употребу запете.

5. Закључне напомене

Тешко је дефинисати правила по којима Црњански пише (или не пише) запету. Тешко је наћи и узроке овакве употребе. Као што показује статистика, тешко је и бити прецизан и сигуран у дефинисању услова у којима не би требало употребити овај интерпункцијски знак. Доста ових примера могло би се оправдати као ауторова намера да одређене делове посебно истакне и нагласи, али оправдање је могуће и у виду чињенице да је део одвојен запетом (или запетама), по мишљењу аутора, уметнути или накнадно додати.

Дакле, очигледно је да је првобитна хипотеза о бројним сувишним запетама, када се подвргне детаљнијој анализи, заправо преувеличана. Прекомерне употребе има, али често је могуће пронаћи оправдање за такву употребу. Недвосмислено је да је писац недоследан у употреби запете у одређеним позицијама и то води закључку да је систем такав да нема система.

Чињеница је да се у делима Милоша Црњанског у потпуно идентичним околностима јављају примери са запетом и примери без запете, без обзира

⁴ Карацић 1986, под ц.

⁵ РМС под ц.

на правило прописано *Правописом* и баш та недоследност јесте основна црта његове употребе запете.

Извор грађе

Милош Црњански, *Приповедна проза, Приче о мушком. Приповетке. Дневник о Чарнојевићу*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, Editions l'age d'homme Lausanne, Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна задруга, 1996.

Литература

- Караџић, 1986: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста, Београд: Просвета.
- Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига шеста, друго фототипско издање 1990, Нови Сад: Матица српска, 1976.
- Станојчић, Поповић, 2011: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Тринаесто издање, Београд: Завод за уџбенике.

Јордана Маркович, Ниш

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАПЯТЫХ В РАБОТАХ МИЛОША ЦРНЯНСКОГО

Резюме

Стиль Милоша Црњанског характеризуется чрезмерным использованием запятых, что является его отличительной чертой. В данной статье анализируется употребление запятых в *Дневнике о Чарноевиче*. Это сделано в сравнение с тем, что говорит орфография о написании и ненаписании запятых.

Одна часть текста дана студентам-сербистам и коллегам, занимающимся языком, с целью отметить в нем те запятые, которые они считают ненужными. Потом сделана систематизация на основе этих результатов.

Оказалось что Црњански часто использует запятые, но, с точки зрения автора, оправдание такому употреблению можно найти. Необоснованных причин очень мало.

Ключевые слова: запятая, употребление, правило, Црњански

СВЕТОСАВСКА ТРАДИЦИЈА У МАНАСТИРУ БАЗЈАШ

Манастир Базјаш, посвећен Вазнесењу Господњем, смештен је на левој обали Дунава, на почетку Ђердапске клисуре. У духовном погледу део је Темишварске епархије Српске православне цркве, а административно припада општини Соколовац (Socol) у румунском делу Баната. Сматра се најстаријим српским манастиром у Банату. Према локалној традицији, манастир је основао први српски архиепископ Сава током дипломатске мисије и преговора са угарским краљем Андријом II (1205–1235) 20-их година 13. века. У раду се анализирају писани историјски извори који помињу путовање Светог Саве и преиспитује се народно предање. Рад настоји да укаже како је услед недостатка историјских извора из најраније прошлости манастира дошло до обликовања народне свести и стварања прича о Светом Сави као ктитору Базјаша. Проучавање времена настанка манастира употпуњују врло важни резултати археолошких истраживања и испитивања његове архитектуре и стила градње. Према овим анализама, изградња Базјаша се везује за крај 14. и почетак 15. века. Иако резултати истраживања доносе нове податке у односу на народно предање, светосавска традиција се одржала до данашњег дана, те је Базјаш препознатљив као манастир Светог Саве. Циљ овог рада је да покаже колико је очување успомене на Светог Саву допринело обликовању национално–културног идентитета српског народа у овом делу Баната.

Кључне речи: Манастир Базјаш, Свети Сава, Банат, национално–културни идентитет, Срби у Румунији, средњи век

Манастир Базјаш, посвећен Вазнесењу Господњем, налази се у истоименом селу, на левој обали Дунава, на почетку Ђердапске клисуре у румунском делу Баната (Лупуловић, Крстић, 1998: 7; Јовановић, 2000: 73). Припада Темишварској епархији Српске православне цркве, а административно општини Соколовац (Socol) у Румунији (Поповић, 1955: 164; Бугарски, 1995: 17, 25; Лупуловић, Крстић, 1998: 7). Манастир Базјаш (Mănăstirea

¹ dragana.milic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/ 200165). Припремљено у оквиру пројекта *Историја данас, изазови и искушења*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 300/1-14-2-01).

sârbească «Sf. Sava») се од 2004. године налази на листи заштићених историјских споменика округа Караш Северин (Caraș Severin).³

Манастирска црква је посвећена Вазнесењу Господњем, а не Преображењу како је то погрешно наведено у литератури (Матић, Јовановић, 1969: 293; Роровић, 1996: 280). Преображење Господње обележава се као слава манастира, а на овај празник се сваке године организује манифестација „Дани преображења Срба у Румунији“. У манастиру Базјаш се, у склопу ове манифестације, уручује „Велика базјашка повеља“, књижевно признање српске дијаспоре у Румунији, које додељује „Савез Срба у Румунији“ књижевницима из Србије за целокупан књижевни рад и допринос очувању националног идентитета (Stojković, 2011: 33). Преображење се слави као успомена на монахе са Синајске Горе, који су обновили манастир средином 14. века (Лупуловић, Крстић, 1998: 20–21). О овоме нема писаних извора, али се гроб једног синаита налази у манастиру (Јовановић, 2000: 73). У 14. веку је више монаха са Синајске Горе дошло на Балканско полуострво. Познато је да су се мошти Светог Григорија Синаита налазиле у манастиру Војловица у Банату у овом периоду (Јовановић, 2000: 73). Преображење је постало манастирска слава и „било је веома омиљено у синаитско–светогорским исихастичким круговима“ јер је „Преображење Таворском нествореном светлошћу, како човека тако и целокупне творевине, један од централних мотива синаитско–паламитске филозофије живота“ (Лупуловић, Крстић, 1998: 21).

Базјаш се сматра најстаријим српским манастиром у Банату. Према локалној традицији, манастир је основао први српски архиепископ Сава током дипломатске мисије и преговора са угарским краљем Андријом II (1205–1235) 20–их година 13. века (Бугарски, 1995: 61; Јовановић, 2000: 73, Ђекић, Ђекић, 2018: 333).

Пре почетка анализе предања о задужбинарству Светог Саве, важно је напоменути да најстарији писани подаци о манастиру Базјаш потичу из друге половине 16. века. Као манастир посвећен Светом Илији (Szveti Eliász, Szveti íjász), помиње се у турским пописним књигама (дефтерима) из 1569–1579 године у округу Караш–Вицинић у Темишварском вилајету (Зиројевић, 1984: 47; Engel, 1996: 26; Ћеицу, 2003: 126; Ћеицу, 2010: 255–256). Није познато како је дошло до замене посвете храма Светом Илији, али његов положај сведочи да се ради о манастиру Базјаш. Међутим, у попису цркава и манастира Вршачке и Карасенбашке епархије из 1757. године, забележено је да је манастир Базјаш храм Вазнесења Господњег (hramul Înălțarea Domnului) и да је некада био метох Пећке патријаршије (Лупуловић, Крстић, 1998: 24; Ћеицу, 2010: 256). То значи да је у претходно забележеном попису

³ На листи заштићених споменика културе налазе се манастир Базјаш, као „Српски Манастир Свети Сава“ (Mănăstirea sârbească "Sf. Sava") и манастирска црква као „Српска црква Свети Сава“, укључујући остатке монашких ћелија и оградног зида (Biserica sârbească "Sf. Sava"), Institutul Național al Patrimoniului, Lista Monumentelor Istorice. <https://patrimoniul.ro/ro/articles/lista-monumentelor-istorice>, 6. 10. 2023.

начињена грешка или је манастир у том периоду заиста био посвећен Светом Илији. Будући да је ово једини помен посвете цркве, односно манастира Светом Илији, вероватно је начињена грешка приликом пописа.

Светосавска традиција се у овом делу Баната одржала до данашњег дана, те је Базјаш препознатљив као манастир Светог Саве. Осим тога, сматра се да су Свети Сава и његов наследник, архиепископ Арсеније, основали неколико манастира у Банату: Месић, Златицу, Кусић, Шенђурац (Свети Ђорђе), Бездин (Поповић, 1957: 281–282). Интересантно је да је народна традиција доста снажна, те проучаваоци историје српских манастира у Банату ктиторску делатност Светог Саве не доводе у питање (Лупуловић, Крстић, 1998: 18). Међутим, потребно је преиспитати народно предање и утврдити у коликој мери је оно било неопходно српском живљу који је насељавао крајеве источног Баната.

Народно предање о постанку села Базјаш и изградњи манастира очувано је у више верзија, које се у основи слажу. Према једној верзији, Свети Сава је пошао у Банат како би тамошње српско становништво подучавао. Дошавши до Дунава, одлучио је да пређе на другу страну, али га је мајка уз плач молила да се врати. Свети Сава је није послушао и помолио се Богу да је претвори у стену, како би прешао реку. Једна стена на десној обали Дунава, близу Базјаша назива се Баба и сматра се да је то окамењена Савина мајка. Свети Сава је потом прешао Дунав, упркос јаком ветру коме се обратио са: „Баш зјаш“ или „Баш зијаш“, у значењу: „Баш дуваш.“ На месту на коме је приспео, подигао је цркву и основао манастир Базјаш (Лупуловић, Крстић, 1998: 17).

Познатије је предање које оснивање Базјаша повезује са Савином дипломатском активношћу која је посведочена у изворима. Према њему, Свети Сава је 1225. године ишао у Угарску ради преговора са угарским краљем Андријом II.⁴ На прелазу преко Дунава, био је накратко заустављен јаком кошавом, али је одлучио да узме чамац и да пређе реку. Том приликом се љутито обратио кошави: „Баш зјаш“ (Димитријевић, 1926: 125; Лупуловић, Крстић, 1998: 17–18). Место на коме се Сава нашао после преласка Дунава добило је име по речима које је упутио кошави. Ту је основао манастир и у њему је оставио неколико монаха из манастира Жича, који су га пратили на путовању. Будући да је Жича посвећена Вазнесењу Господњем, монаси су и Базјаш посветили овом великом празнику (Стојановић, 2022: 287).

Предање које помиње пут Светог Саве у Угарску има историјску конотацију. Српска држава је 1217. године добила краљевску круну од папе, а потом је велики жупан Стефан Немањић крунисан за краља (ИСН I, 1981: 300–301). Пошто је Србија постала краљевина, настала је реална претња

⁴ Народна традиција оснивање Базјаша везује за Светог Саву и 1225. годину, што се често помиње у литератури, почевши од 18. века, иако нема ниједне потврде у историјским изворима о тачној години изградње манастира (Поповић, 1957: 281; Јовановић, 2000: 51–53).

од суседне Угарске која се и раније томе противила.⁵ Неповољна ситуација је натерала српског краља Стефана, од тада познатог као Првовенчани, да пошаље свог брата Саву, како би преговорима обезбедио мир.⁶ Ова дипломатска мисија се, попут осталих које је Сава предузео, завршила са успехом (Станојевић 1934, 109–3–24; ИСН I, 1981: 301–302).

Иако се у предању ово путовање датује у 1225. годину, анализом историјских догађаја се може утврдити да се оно десило раније. Српска историографија се питањем могућег напада Угарске на Србију и дипломатске мисије Светог Саве доста бавила, али је све остало и даље у домену претпоставке (Стојковски, 2022: 12, 24). Углавном се узима да је дипломатска мисија спроведена након уздизања Србије у ранг краљевине 1217. године, што је неповољно прихваћено у Угарској. Такође, она је морала бити спроведена након Андријиног повратка из крсташког рата из Свете земље крајем 1218. године, али и након повратка Саве из Никеје крајем 1219. или почетком 1220. године. Најраније је до сусрета дошло у лето 1220, а најкасније 1229. године када је издата повеља краља Андрије II којом дарује поседе једном властелину за заслуге приликом војног похода на Србију, у коме је учествовао и краљ (Станојевић 1934, 120, 129; ИСН I, 1981: 301–302; Харди, 2019: 239; Стојковски, 2022: 19–20). Претпостављена хронологија се ипак може ближе одредити. Уколико се претпостављени угарски напад догодио после проглашења Србије за краљевину, до њега је могло доћи најраније у пролеће или лето 1220. године (Стојковски, 2022: 23–24). Мисија Светог Саве је спроведена убрзо након овога, а пошто је по сведочанству његових хагиографа то било преко лета за време велике врућине, може се прецизније датovati у лето 1220. године (Доментијан, 1865: 249; Доментијан, 1988: 159; Теодосије, 1860: 154; Теодосије, 1988: 214).

Једини историјски извори у којима се помиње дипломатска мисија Светог Саве код угарског краља су хагиографије Светог Саве које су написали Доментијан и Теодосије (1988: 159–166; 1988: 213–219). Јеромонах Доментијан, хиландарски монах и ученик Светог Саве, саставио је своје дело 1242/43. или 1253/54. године по налогу српског краља Уроша I (1243–1276) (Доментијан, 1988: 12). Сматра се да је Доментијан пратио Светог Саву за време његовог другог путовања у Свету земљу и да је био сведок његове смрти у Трнову 1236. године. Теодосије је био хиландарски монах и млађи савременик Доментијана, који је своје дело саставио највероватније у последњој четвртини

⁵ О најновијим разматрањима о могућем нападу угарског краља Андрије II након проглашења Србије за краљевину, са детаљним освртом на ранија истраживања, видети: Стојковски, 2022: 12–27.

⁶ Свети Сава се више пута до тада истакао као дипломата. Преговарао је са бугарским великашом Стрезом и епирским деспотом Михајлом. Затим је од велике важности његов пут у Никеју 1219. године, када је Српска православна црква постала аукефална и добила статус архиепископије (ИСН I, 1981: 298–299, 301).

13. века (Шпадијер, 2010: 15).⁷ Као основа, односно извор за писање послужило му је дело Доментијана (Теодосије, 1988: 11, 24–25).

Хагиографије Светог Саве су настале деценијама након његовог путовања у Угарску, што утиче на њихову документарност. Ипак, као једини историјски извори драгоцени су нам за осветљење овог догађаја. Доментијаново дело заслужује већу позорност будући да је старије и да је послужило као извор Теодосију. Током излагања о Савином путовању у Угарску, оба хагиографа не помињу име угарског краља, или га називају „Угрином“ (Доментијан, 1865: 248–257; Доментијан, 1988: 159–166; Теодосије, 1860: 152–160; Теодосије, 1988: 213–219). На основу чињенице да је Андрија II владао у том периоду, можемо поуздано тврдити да се ради о њему (Станојевић 1934, 122). Доментијан наводи да је угарски краљ чинио „жалост“ или „печал“ Стефану и Сави „због земље њихова отачаства“ (1865: 248; 1988: 159). Приметно је изостављено објашњење и разлог непријатељства. Теодосије је проширио казивање и разлог непријатељства је довео у везу са Стефановим крунисањем краљевском круном: „Подиже на њих завист краља угарскога због краљевства, пошто пре међу њима није било краља, а сада се поставише и слични њему прогласише. Многим претњама у својој гордости хвалећи се Угрин, посла своје великаше благочастивоме Стефану краљу, одбацујући мир и љубав, а објављујући мржњу и рат“ (Теодосије, 1988: 213). Није сасвим извесно да ли је до објаве рата и похода угарског краља дошло у овом периоду, али се претпоставља да је намера за то постојала. Стефан Првовенчани и Сава су, као водеће личности у држави, одлучили да дипломатским путем реше спор и обезбеде мир на северној граници Србије.⁸ Сава, који је до тада више пута ишао у дипломатске мисије у иностране земље, пошао је у Угарску.

Сава је стигао у угарску земљу и „са великом чашћу би примљен од краља по своме достојанству“ (Доментијан, 1988: 159). Међутим, „ту остаде дуго са краљем ради исправљења посла, и краљ је чинио много насиље земљи отачаства његова, а овога није слушао у његову мољењу,“ што значи да су преговори били неуспешни у почетку (Доментијан, 1988: 159). Теодосије пружа исте податке, уз допунско навођење да је угарски краљ сакупио војску „Угра и Кумана у намери да пође на српску земљу, помишљајући да ову себи покори“ (1988: 214).

⁷ Хронолошки оквири рада Теодосија су непознати, а у историографији се он сматра писцем епохе краља Милутина (1282–1321). Тако се његов рад оквирно датира у последње деценије 13. и прве деценије 14. века (Теодосије, 1988: 14–17). Међутим, према резултатима новијих истраживања, његов рад би се пре могао сместити у последњу четвртину 13. века (Шпадијер, 2010: 3–16).

⁸ Граница између Србије и Угарске се у овом периоду није налазила на Сави и Дунаву, већ се пружала линијом почевши од истока, нешто северније од ушћа Лепенице у Велику Мораву до Дрине, остављајући на српској страни планине: Рудник, Суворбор, Маљен, Повлен, Јабланик, Медведник, Соколске планине, Рожањ, Јагодњу, Борању и Гучево (ИСН I, 1981: 265, 303).

Након кратког описа сусрета и неуспешних преговора, следи опис чуда са градом које је извео Свети Сава, а које је навело угарског краља да прихвати српско пријатељство.⁹ Из овог описа долазимо до сазнања да је састанак одржан лети, што Теодосије изричито наводи, док Доментијан пише да је била велика врућина (1988: 159; 1988: 214). Због врућине, отопио се сав лед у Угарској па Сава није могао да попије хладно вино. Свети Сава се овде јавља са особинама Светог Илије и призива кишу и град, како би доказао угарском краљу да има Божју помоћ и како би обезбедио лед за вино (Aleksić, Milić, 2023: 35–36). Ова епизода сведочи о обичају српског средњовековног двора да се вино расхлађује ледом преко лета и даје објашњење о успешно завршеним преговорима (Харди, 2019: 241–242). Угарски краљ је испунио све Савине захтеве и са својим племством је одлучио да „живи у миру и љубави са краљем српским“ (Доментијан, 1988: 161; Теодосије, 1988: 216).

У житијима се не помиње место састанка Светог Саве и Андрије II, док се у појединим историографским делима наводи село Ковин у Бачкој (Ружичић, 1895: 155). То је производ каснијих интерпретација овог догађаја. Нажалост, непостојање извора нам не омогућава да сазнамо више детаља о овом састанку и не можемо знати где се он одиграо. Из текста житија се може закључити да је то било на угарској територији. Ни један, ни други Савин биограф не дају назнаке да ли се то одиграло на угарском двору, у престоном граду или неком привременом седишту краља. Једино Теодосије пружа податак да је угарски краљ послао део свог племства да Саву и његову пратњу отпрати до границе са свим поклонима „док га не преведу и преко реке Саве“ (1860: 159; 1988: 218). То значи да се српска мировна мисија вратила у Србију преко Срема и реке Саве, што је далеко од Базјаша. Међутим, како нема података о траси пута којим се Свети Сава са својом пратњом кретао у Угарску, не може се тврдити да није прошао кроз место Базјаш.

С друге стране, ктиторска делатност Светог Саве северно од Саве и Дунава није посведочена у изворима, те се не може без резерве прихватити као чињеница да је основао манастире које му приписује народно предање.¹⁰ Оно је настало у потоњем периоду, када је народ тражио утеху и везу са највећим српским светитељем. Стога се поставља питање када је манастир Базјаш изграђен. Проучавање времена настанка манастира употпуњују резултати археолошких истраживања и испитивања његове архитектуре и стила градње.

Археолошка истраживања спроведена су у периоду од 2002. до 2005. године (Ђеић, 2010: 256, 267). Том приликом је јужно и северно од мана-

⁹ За детаљнију анализу видети: Станојевић 1934, 115–130; Харди, 2019: 235–248.

¹⁰ Ктиторска делатност Светог Саве је трајала од краја 13. века до његове смрти 1236. године. Познато је да је оснивао, обнављао и даровао цркве и манастире на Светој Гори, у Србији, Цариграду, Солуну и Светој Земљи. О томе детаљније видети: Живојиновић, 1979: 15–25.

стирске цркве откривено гробље, са костима и остацима предмета, који потичу из гвозденог доба, раног средњег века и каснијег периода, све до 19. века. Од великог значаја за нашу тему је сребрни новац угарског краља Беле IV (1235–1270) који је пронађен у једној од гробница (Ђеићу, 2003: 127; Ђеићу, 2010: 257, 260). Овај налаз сведочи да је у порти манастира Базјаш средином 13. века постојао сакрални објекат у чијој близини се налазило стално насеље. Ипак, то не потврђује ктиторску делатност Светог Саве.

Пронађени археолошки материјал је скромног обима, те се на основу њега не може утврдити време изградње манастира Базјаш (Ђеићу, 2010: 261). Међутим, према општој концепцији градње, црква Вазнесења Господњег у Базјашу има сличности са српским храмовима из долине Мораве и Млаве и из Баната, који су подигнути у распону од краја 14. до почека 16. века (Матић, Јовановић, 1969: 294; Ђеићу, 2003: 93; Ђеићу, 2010: 262). Црква манастира Базјаш представља једнобродну грађевину чија основа има облик тролита или триконхоса, односно има три бочне полукружне конхе (апсиде) и звоник изнад припрате на западном делу (Матић, Јовановић, 1969: 294; Поповић, 1996: 280). Овакав вид грађења, али и архитектонски стил поклапају се са Моравском школом, односно српским стилем градње црква актуелног од седме деценије 14. века до пада Српске деспотовине под турску власт 1459. године (в. Матић, Јовановић, 1969: 294–300; Лупуловић, Крстић, 1998: 72–82). Примећена је аналогија базјашког храма са црквеним споменицима подигнутим у традицији српске градитељске школе, односно Моравског стила. Манастирска црква у Базјашу се може поредити са црквама манастира Горњак и Витовница, који су смештени у долини Млаве, затим Липовац у Моравској долини и др. (Ђеићу, 2003: 128; Ђеићу, 2010: 262).

Утицај Моравског стила на градитељски поступак у Банату објашњава се делатношћу попа Никодима Грчића из Прилепа, који је на овом простору у другој половини 14. века подигао цркве: Водицу, Прислоп и Тисману (Матић, Јовановић, 1969: 299; Ђеићу, 2010: 263). Поређење архитектуре указује да је црква манастира Базјаш грађена под утицајем српског средњовековног градитељског стила из периода владавине Лазаревића и Бранковића (Матић, Јовановић, 1969: 299). Према резултатима новијих истраживања, сматра се да је манастир Базјаш подигнут око 1400. године, негде на прелазу из 14. у 15. век и представља један у низу православних храмова триконхосног плана подигнутих на обали Дунава, у румунском делу Баната, у овом периоду (Ђеићу, 2010: 263).

Одсуство историјских извора о најранијој историји Базјаша за последицу има стварање и преношење више предања о његовим потенцијалним оснивачима. Осим предања о ктиторству Светог Саве, у народном сећању заступљене су приче које оснивање или обнову православних манастира у Банату приписују српским деспотима који су живели на територији Угарске краљевине после 1459. године (Поповић, 1957: 282; Лупуловић, Крстић,

1998: 19; Јовановић, 2000: 74; Ђекић, Ђекић, 2018: 334). Они су познати у историографији као сремски Бранковићи, а потомци су српског деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456), који су након губитка српске државности отишли у Угарску (в. Dinić Knežević, 1975: 5–47).

Почев од 18. века, о манастиру Базјаш се углавном пише како га је подигао Свети Сава, а потом су га обновили српски деспоти у 15. веку, будући да је више пута рушен током турских напада. Тако је у попису манастира из 1774. године записано да је саграђен од доброг материјала „гугорством и иждивенијем светих деспота српских“ (Матић, Јовановић, 1969: 293; Лупуловић, Крстић, 1998: 19; Јовановић, 2000: 74). Ово предање је у манастирској средини остало снажно, те група историчара сматра да су сремски Бранковићи ктитори Базјаша и других банатских манастира (Зеремски, 1907: 45; Лупуловић, Крстић, 1998: 19–20). Заправо се као оснивач Базјаша помиње деспот Јован Бранковић (1493–1502), син деспота Стефана (1458–1459) и Ангелине (Dinić Knežević, 1975: 28, 35, 38).¹¹ Деспот Јован је у историји упамћен као „последњи деспот српске владалачке крви“ (Поповић, 1957: 87). Међутим, ктиторска делатност деспота Јована и других сремских Бранковића у Банату није поткрепљена писаним документима и производ је каснијих интерпретација.

Одсуство писаних извора је последица константног ратовања између Угарске краљевине и Османског царства од средине 15. века, приликом којих су страдали многи манастири, њихови поседи и архиве (Ђекић, Ђекић, 2018: 335; Стојановић, 2022: 284, 287). Манастир Базјаш је страдао више пута, те је његова најранија прошлост обавијена велом тајне. Простор Баната је престао да буде поприште сталних сукоба тек након аустро–турских ратова у 18. веку, када је дошло до повлачења Турака (Лупуловић, Крстић, 1998: 8, 24, 27–28).¹² Пошто је Пожаревачким миром 1718. године Банат постао део Хабзбуршке монархије, нова власт је требало да потврди некадашње привилегије и поседе манастира. Манастирска братства су у недостатку оснивачких повеља настојала на различите начине да докажу старост својих храмова (Зеремски, 1907: 78–79; Јовановић, 2000: 8, 53). На тај начин је вероватно дошло до чвршћег везивања за народно предање, па су помени о ктиторској делатности сремских Бранковића, али и Светог Саве, остали трајно у народном сећању, а потом се пренели у науку.

¹¹ Деспот Стефан је син деспота Ђурђа Бранковића, који је владао Српском Деспотовином иако је био слеп. Његова владавина је окончана после годину дана и 1459. године је прогнан из земље. За време изгнанства оженио се Ангелином, ћерком Аријанита Комнина, господара Коњуха (Елбанаса) у области Шкумбе, и Марије Мусаки, ћерке Андрије III, господара Епира (Поповић, 1957: 79, 83; Dinić Knežević, 1975: 21).

¹² Банат је 1718. године припао Хабзбуршкој монархији, али су упади турске војске, борба и страдање пограничног дела настављени и касније. Мир је завладао тек након 1791. године и завршетка последњег аустро–турског рата у 18. веку. Подробије о приликама у Банату током 18. века: Поповић, 1955: 47–215.

Српски народ у Банату, будући да се налазио на подручју сталних сукоба, неговао је сећање на своје славне претке. Цркве и манастири су представљали места окупљања народа у тешким временима, духовне и културне центре (Стојановић, 2022: 279). Народна предања о изградњи српских манастира у Банату у 13. веку се не могу олако одбацити, јер је током средњег века тамо било насељено српско становништво о чему, такође, сведоче топоними и хидроними.¹³ Њихова обнова у каснијем периоду следила је средњовековну концепцију црквене грађевине, што је случај и са манастиром Базјаш који је обновљен 1721. године (Бугарски, 1995: 61; Ђекић, Ђекић, 2018: 336).

Светосавска традиција се у румунском делу Баната одржала до данашњег дана, захваљујући манастирима. Базјаш је у том смислу један од центара духовности и опстанка Срба, а препознатљив је као манастир Светог Саве. Очување успомене на Светог Саву допринело је обликовању и очувању национално–културног идентитета српског народа, који у овом делу Баната живи од средњег века.

Извори

- Доментијан, 1865: Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*. (Издао: Ђуро Даничић). Београд: Књажеско српска књигопечатња.
- Доментијан, 1988: Доментијан, *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*. (Приредила: Радмила Маринковић, Превео: Лазар Мирковић). Београд: Просвета, СКЗ.
- Теодосије, 1860: Теодосије, *Живот Светога Саве*. (Издао: Ђуро Даничић) Београд: Друштво србске словесности – Државна штампарија.
- Теодосије, 1988: Теодосије, *Житија*. (Приредио Димитрије Богдановић, Данашња језичка верзија: Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић) Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Литература

- Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар – Београд – Нови Сад: Православна српска епархија темишварска – Српска академија наука и уметности – Прометеј.
- Димитријевић, 1926: С. М. Димитријевић, *Свети Сава у народном веровању и предању*, Београд: Штампарија „Свети Сава“.
- Ђекић, 2018: Ђ. Ђекић, М. Ђекић, *Српски манастири у Румунији – јуче, данас, сутра*, у: *Осма Међународна научна конференција „Културно и историјско*

¹³ О српском становништву у Банату у средњем веку видети: Поповић, 1955: 22–30; Поповић, 1957: 34–44, 50–56, 71–109.

- наслеђе Србије у свету“, 21. септембар 2017. године, уредник Видоје Голубовић, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 332 – 348.
- Живојиновић, 1979: М. Живојиновић, Кгиторска делатност Светога Саве, у: *Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*, Београд: САНУ, 15–25.
- Зеремски, 1907: И. Зеремски, *Српски манастири у Банату, њихов постанак, прошлост и одношај према Румунима*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Зиројевић, 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683 године*, Београд.
- ИСН I, 1981: *Историја српског народа* (ИСН) I, уредник Сима Ћирковић, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовановић, 2000: М. Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика (Библиотека: Наслеђе).
- Лупуловић, Крстић, 1998: В. Лупуловић, Б. Ђ. Крстић, *Манастир Базјаш (монографија)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Матић, Јовановић, 1969: В. Матић, М. Јовановић Манастир Базјаш, у: *Зборник за ликовне уметности 5*. Нови Сад: Матица српска – Одељење за ликовне уметности, 293–306.
- Поповић, 1955: Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд: Издавачко предузеће „Научна књига“.
- Поповић, 1957: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига 1, Нови Сад: Матица српска; Издавачко предузеће „Будућност“.
- Станојевић, 1934: С. Станојевић, О нападу угарског краља Андрије II на Србију због прогласа краљевства. Београд: *Глас Српске краљевске академије*, 161, 109–130.
- Стојановић, 2022: И. М. (игуман Јустин) Стојановић, Манастири Темишварске епархије – центри верског и културног живота Срба у Румунији. Темишвар – Ниш: *Исходшта/ Originations*, 277–293.
- Стојковски, 2022: Б. Стојковски, Још једном о питању наводног угарског напада на Србију након проглашења краљевине, у: Срби у Мађарској и православље кроз векове : зборник радова. Будимпешта : Српски институт, 12–27.
- Харди, 2019: Ђ. Харди, О дипломатској мисији Светог Саве код угарског краља Андрије II. Ниш: *Црквене студије*, 16/1, 235–248.
- Шпадијер, 2010: И. Шпадијер, Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца. Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 86, 3–16.

Aleksić, Milić, 2023: V. Aleksić, D. Milić, The Cult of Saint Elijah in Serbia and the System of the Royal Ideology of the State of Nemanjić (12th–14th Centuries). Leiden – Boston: Brill, *Journal of Eastern Christian Studies*, 75/1–2, 19–39.

- Dinić Knežević, 1975: D. Dinić Knežević, Sremski Brankovići. Novi Sad: *Istraživanja*, 4, 5–47.
- Engel, 1996: P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*, Szeged.
- Institutul Național al Patrimoniului, Lista Monumentelor Istorice. <https://patrimoniul.ro/ro/articles/lista-monumentelor-istorice>, 6. 10. 2023.
- Popović, 1996: V. Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica: Subotičke novine.
- Stojković, 2011: R. B. Stojković, *Leksikon literata – laureata : srpske književne nagrade*, Knjiga 2, 2003–2010. Beograd: Enigmatski savez Srbije.
- Ђеицу, 2003: D. Ђеицу, *Studii istorice*, Timișoara: Mirton.
- Ђеицу, 2010: D. Ђеицу, Mănăstirea Baziaș – Un monument medieval din Clisura Dunării. Muzeul Banatului Montan Reșița: *Banatica*, 20/1, 255–292.

Dragana M. Milić

THE TRADITION OF SAINT SAVA IN THE MONASTERY BAZIAȘ

Summary

The Baziaș Monastery, dedicated to the Assumption of the Lord, is located at the beginning of the Danube Gorge. Administratively, it belongs to the municipality of Sokolovac (Socol) in the Romanian part of Banat. Spiritually, it belongs to the Serbian Orthodox Church (Diocese of Timișoara). It is known as the oldest Serbian monastery in Banat. According to tradition, the first Serbian archbishop Sava founded the monastery in the 1220s during a diplomatic mission to the court of the Hungarian King Andrew II (1205–1235). The article examines the narratives and analyses the written historical sources describing the journey of Saint Sava. It is shown how the popular perception of Saint Sava as the founder was shaped by the lack of historical sources from the early years of the monastery. The very significant results of the archaeological excavations and the analysis of the architectural style of the monastery indicate that the foundation of Baziaș took place at the end of the 14th century or at the beginning of the 15th century. Although the results of the study do not confirm the legends, the Saint Sava tradition has been preserved and Baziaș can still be identified as the Saint Sava Monastery. The present work aims to show how much the preservation of the memory of Saint Sava has shaped the national and cultural identity of the Serbian people in this region of Banat.

Key words: Monastery Baziaș, Saint Sava, Banat, national–cultural identity, Serbs in Romania, Middle Ages

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ПРОУЧАВАЊА ГОВОРА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ

Циљ овог рада је сумирање резултата истраживања која су до сада спроведена на материјалу лесковачког говора. Овај рад обухвата преглед литературе која се односи на лесковачки говор, почев од области синтаксе падежа, творбе, лексикологије, социолингвистике, методике наставе језика на дијалекатском подручју, ономастике, преко грађе организоване у речницима, до проучавања језика књижевних дела на дијалекту и представљања монографских истраживања. До сада не постоји опсежна студија о говору града Лесковца. Дати преглед скреће пажњу на језичке области које су мање или више истражене на материјалу говора града Лесковца. Самим тим, видљива је неопходност темељнијих истраживања говора Лесковца и околине.

Кључне речи: призренско-тимочки говори, говор Лесковца и околине, монографије, речници, творба речи, синтакса падежа, ономастика.

Урбана дијалектологија је у својеврсном замаху и развоју на српској језичкој територији. Овоме сведоче бројни радови који скрећу пажњу на потребу и важност спровођења ове врсте истраживања на територији урбаних центара Србије. У овом раду ћемо представити најзначајнија лингвистичка проучавања говора Лесковца и његове околине. Град Лесковац² лежи на надморској висини од 228m, заузима површину од 1.025 km², броји укупно 123.950 становника са 144 насељених места. Како се Лесковац налази у Јабланичком округу и припада призренско-тимочној дијалекатској области, његово изучавање се чини значајно из више разлога. Пре свега, Лесковац је имао бурну историју која је оставила својеврсне трагове на говор локалног становништва. До сада, као што ћемо видети у наставку из изложеног материјала, не постоји опсежна студија о говору овог града, иако је постојала намера појединих истраживача да тај посао обаве. Више пута је од стране великих имена домаће дијалектологије указивано на преку потребу изучавања говора Лесковца.

У овом раду ћемо се бавити прегледом до сада објављених радова о говору Лесковца у следећим целинама: прво се осврћемо на монографска

¹ a.mitic-19606@filfak.ni.ac.rs

² Види: <https://novi.gradleskovac.org/>.

издања где се у одређеном обиму обрађује говор Лесковца, затим указујемо на радове из области синтаксе падежа, творбе, лексикологије, социолингвистике, методике наставе језика, ономастике, као и на речнике говора дефинисаног подручја и радове о језику књижевности на дијалекту. На крају издвајамо одређен број радова из периодичких публикација које су посвећене Лесковцу и околини.

Излагање и преглед досада урађенога почињемо од самих зачетака дијалектолошких изучавања призренско-тимочке дијалекатске области, па самим тим и од Александара Белића, који се сматра покретачем свих научних настојања да се говор поменутог простора опише. Посебно је значајна монографија „Дијалекти источне и јужне Србије” (Белић, 1999). Прецизирајући простор са ког је прикупио податке за своју студију, Белић (1999: 29) помиње подручје Лесковца се селима Градишницом, Јањушом и Предејаном. Белић наводи да говор овог краја припада јужноморавском говору, који захвата велики простор у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области.

Још једно изузетно значајно име за почетак развијања истраживачке делатности на простору поменутог дијалекта јесте Олаф Брок и његова монографија „Die dialekte des südlichsten Serbiens” (Brock, 1903). Она је штампана пре монографије Александра Белића, што је Белићу дало простора да је коментарише. Брок је изложио фонетске и морфолошке црте пре свега Врања, Лукова, Лесковца и Пирота. Што се осталих места тиче, њих је обрадио са мање изложених детаља. Белић је похвалио рад и обим посла, као и залагање самог аутора и значај који ова монографија има за развој српске дијалектологије. Међутим, Белић се није устручавао ни да критикује недостатке. Белић (1999: 54) наводи да „границе пружања различитих говорних типова нису увек тачно одређене. Најнетачније је одређено пружање врањског локалног типа и лесковачко-власотиначкога. Врањски се тип пружа даље на северу од Стубла и Прибоја, а лесковачки источније од пруге која везује Равни дел и Купиновицу.”

Како је дело Олафа Брока значајно за почетак изучавања народних говора призренско-тимочке дијалекатске области, о њему су писали и бројни други истраживачи и скретали пажњу на његов значај, али и на недостатке његовог рада. Међу њима убрајамо и рад Радмиле Жугић „Брок као истраживач говора ’најјужније Србије’” (Жугић, 2016а), где се сагледавају улога и значај овог слависте. Монографије поменутих истраживача, Белића и Брока, спадају међу најзначајнија дела српске дијалектологије уопште, а посебан су основ за истраживања која су уследила и која ће тек уследити на простору призренско-тимочке дијалекатске области.

Од страних аутора, који су дали свој допринос изучавању призренско-тимочке дијалекатске области и чији рад може послужити као богат извор података за проучавање свих појединачних говора овог краја, укључујући и говор Лесковца, издвајамо и Ронел Александер (Ronelle Aleksander). Мо-

нографија „Torlak accentuation” (Aleksander, 1975) представља репродукцију докторске дисертације поменуте ауторке и производ је теренских истраживања спроведених у периоду 1970. и 1971. године. Приказане су акценатске одлике именичких и глаголских флексија у тзв. торлачком говору. Анализа је спроведена на узорку од 120 речи. Добијени резултати су поређени са говорима косовско-ресавског дијалекта, северномакедонским и источномакедонским говорима, као и са 6 западнобугарских говора.

Један од познатијих покушаја систематичне монографске обраде говора Лесковца је „Лесковачки говор” Јована Михајловића (1977). Како у проучаваном говору постоји велики број позајмљеница, пре свега из турског језика, аутор је понудио и један мали речник од око 900 речи са прилозима из народног стваралаштва. Сам аутор (1977: 6) то потврђује речима да лесковачком говору, па и свим говорима призренско-тимочке области, припада посебно место у оквиру штокавске области и да је овај говор посебан по већем броју архаизама, али и по иновацијама. Међутим, ова расправа није наишла на одобравања стручне јавности, а разлози су бројни. Богдановић (2009: 12–13, 19–20) истиче да је дошло до навођења погрешних примера на местима где се описује нека друга језичка црта, али највећи недостатак ове књиге јесте погрешан одабир информатора. Наиме, аутор је своје информаторе узимао са широког простора не водећи рачуна о њиховом пореклу и времену проведеном на простору чији се говор истражује. Самим тим, то не могу бити поуздани информатори, јер су претрпели модификације свога говора, што од стране говора свог родног краја, што од стране процеса формалног образовања.

Књига Недељка Богдановића „О лесковачком говору” (Богдановић, 2009) представља спој радова који су објављивани дуги низ година у различитим публикацијама од листа „Лесковчанин”, преко ревије „Помак” и „Лесковачког зборника”, до часописа „Наше стварање”. Аутор се посебно осврће на потребу проучавања лесковачког говора, као и то да се добијено знање обједини са знањем о другим српским говорима у целину. Он прави осврт на све значајније што је до тог тренутка објављено у науци, а тиче се поменутог говора. Установљује и дефинише место лесковачког говора међу српским дијалектима, али нуди и издвојене основне карактеристике лесковачког говора на фонетском и морфолошком плану. Посебна целина је посвећена лесковачкој лексици, за коју Богдановић (2009: 20) истиче: „оно што Лесковцу ипак обезбеђује видно и посебно место у кругу говора јужноморавског типа призренско-тимочке области није само у броју и систему гласова и граматичких облика. Још је видније то у лексици, у фонду речи којима се људи Лесковца већ вековима служе, узимајући не само број тих речи већ и специфична значења (са бројним преливима социјално и психолошки условљеним), потом у систему имена за различите ознаке (имена, презимена, надимци људи, животиња, места у простору, фирми, појединих

производа из области кулинарства, одевања и сл.).” Додатна вредност ове књиге је што аутор посредством неколико књижевних дела („Јеврем сав у смрти” Саше Хаџи Танчића, „Наша чаршија” Радета Јовића, као и дела Саве Димитријевића „Цвеће у снегу”, „Баче поголеме од сокаци” и „Подисарчани”) даје преглед језичких карактеристика локалног говора. Богдановић на крају даје и свој поглед на дебату да ли је потребно неговати локални говор, за шта сматра да је апсолутно неопходно и нуди предлоге како то чинити.

Што се тиче радова из области синтаксе падежа, посебно се издваја допринос Радмиле Жугић. Ова ауторка је најобухватније и највише писала о говору лесковачког краја, што ће доказати и бројни радови које смо издвојили. У раду „Еквиваленти адноминалног беспредлошког генитива и генитивних синтагми с предлозима ОД и У за исказивање посесивних значења у говору јабланичког краја” (Жугић, 2005а), ауторка нуди и шири преглед издвојеног проблема, јер се посматра и стање у стандардном српском језику, као и у другим говорима призренско-тимочке дијалекатске области и говорима косовско-ресавског дијалекта. „У призренско-тимочким говорима се као еквиваленти беспредлошког посесивног генитива или предлошко-падежних синтагми ОД/У + Г, користе посесивни придев, партитивно-посесивна допуна у општем падежу уз квантификатор и предлошко-падежне синтагме ОД/У/С/САС/СБС + ОП у функцији генитива” (Жугић, 2005а: 187).

У групу радова о синтакси падежа спада и рад „Генитивне предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике у говору јабланичког краја” (Жугић, 2006а) исте ауторке. Просторна и месна значења су посматрана у оквирима спојева предлога *од, до, куда, из, преко* и општег падежа. Радмила Жугић је понудила објашњења просторних и месних значења насталих спојевима свих наведених предлога и општег падежа уз навођење примера. Дат је и преглед свих поменутих значења у осталим призренско-тимочким, као и у косовско-ресавским говорима. Оваквим приступом рад добија на додатној вредности, јер се на овај начин говор јабланичког краја укоренује по својим посебностима, али и по својој припадности овом говорном простору. „Примарна одлика генитивних предлошко-падежних синтагми просторне и месне семантике, као уосталом и свих падежних облика говора јабланичког краја као јужноморавског, јесте везивање предлога за општи падежни облик што је у складу са искључивом употребом аналитичког типа дефлекције. Одсуство морфолошког генитива, што је анализирана грађа примерима потврдила, не представља препреку исказивању разноврсних генитивних просторних значења у овом говору” (Жугић, 2006а: 277).

Рад Радмиле Жугић „Генитивне предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике у говору јабланичког краја с предлозима: око, поред/според, поза, више/повише/извише, врз” (Жугић, 2007а) тиче се анализе падежних значења предлошко-падежних синтагми које укључују предлоге *око, поред/според, поза, више/повише/извише* и *врз* у споју са општим паде-

жом. Као и у осталим радовима ове ауторке који се тичу падежних значења, она се прво осврће на значења у оквиру говора јабланичког краја, а онда их пореди са онима која се јављају у осталим призренско-тимочким, као и појединим говорима косовско-ресавске говорне области. Праћен је, такође, и утицај аналитизма који се из призренско-тимочких говора проширио у говоре косовско-ресавског дијалекта, или у оне говоре који чине прелазни тип између поменутих. Овим радом је показано да „Примарна одлика генитивних предлошко-падежних синтагми просторне и месне семантике са овде разматраним предлозима, као у осталом и свих падежних облика говора јабланичког краја као јужноморавског, јесте везивање предлога за општи падежни облик, што је у складу са искључивом употребом аналитичког типа дефлекције” (Жугић, 2007а: 565). Предлози који се јављају у употреби у испитиваном говору, а којих нема у стандардном српском језику, су *поза* и *врз*. Остали се јављају и у по неколико варијанти. Анализа је показала да се неки од испитиваних предлога јављају у говорима косовско-ресавске говорне области, али не и у призренско-тимочким говорима.

За разлику од претходног, рад Радмиле Жугић „Темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја” (Жугић 2006б) истражује генитивно значење темпоралних синтагми, где се на првом месту налази предлог, а на другом месту је општи падеж. Ауторка, као и обично, затечено стање на истраживаном простору пореди са стандардним идиомом, као и са другим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима. На месту предлога, који се спаја са општим падежом, како би се добило темпорално генитивно значење, јављају се: *од, до, из, преко, око, (у)очи, после/по, пре, усред*. Закључци до којих се дошло тврде да се темпорално генитивно значење у истраживаном говору остварује само посредством предлошко-падежних синтагми, где је именички део у општем падежу са генитивном функцијом, док се у испитиваним сродним говорима користе исти предлози, али се они негде везују за генитив, негде за генитив и општи падеж, а негде само за општи падеж. Поред свега овога, ваља поменути да се помоћу временске лексеме изражава именички падежни члан проучаване генитивне синтагме са значењем времена.

Још један рад Радмиле Жугић о значењу генитива је „Исказивање значења партитивног адноминалног беспредлошког генитива у говору јабланичког краја” (Жугић, 2006в). „Будући да је говор јабланичког краја у оквиру јужноморавских говора у потпуности захваћен балканистичким аналитизмом, јасно је да се и значење партитивног адноминалног беспредлошког генитива може једино исказати синтагмама од партитивне речи (број, именица, прилог) и именице као партитивне допуне у општем падежу (ОП) са генитивном функцијом” (Жугић 2006в: 350). Сходно томе, излагање је подељено у зависности од врсте партитивне синтагме (бројна, именичка, прилошка). Упоредна анализа партитивног адноминалног беспредлошког

генитива у говору јабланичког краја, као и у говорима призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске области, понудила нам је сазнања о понашању издвојене језичке појаве на широком простору. Важна је констатација да се у јабланичком крају остварује поменуто генитивно значење уз помоћ синтагма са партитивном именичком допуном и партитивним квантификатором у облику општег падежа, али у функцији генитива, што се понавља и у осталим призренско-тимочким говорима. Другачије стање је забележено у ресавском, трстеничком, левачком говору, као и говору Параћинског Поморавља, уз јављање извесних одступања када говоримо о облицима именица уз бројеве у сврљишко-заплањским и тимочко-лужничким говорима и у говору Алексиначког Поморавља.

Монографија „Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)” Радмиле Жугић (Жугић, 2010а) обједињује знања о генитивним значењима на поменутом простору, којима је ауторка посебно посветила пажњу у току свог научног рада, што се види из већ поменутих радова. Указујући на чињеницу да су у оквиру дијалектолошких истраживања народни говори углавном описивани на фонетско-фонолошком и морфолошком нивоу, ауторка скреће пажњу на потребу проучавања дијалекатске синтаксе, чему је ова монографија несумњиво дала свој допринос. Материјал је сакупљан помоћу синтаксичких упитника, а од велике помоћи био је и „Речник говора јабланичког краја” (Жугић, 2005б) који је саставила иста ауторка. Ауторка није искористила традиционални приступ, где се значења предлошко-падежних генитивних синтагми класификују и одређују сходно предлозима, јер је циљ био да се сагледају начини исказивања и реализације генитивних значења у говору овог краја. Посебна вредност ове монографије крије се и у чињеници да је истраживани говор поређен и са осталим призренско-тимочким говорима, који су били доступни из до тада објављеног материјала, као и са стањем у стандардном српском језику. „Истраживање је показало да се у говору јабланичког краја различита значења беспредлошког адноминалног генитива исказују различитим синтаксичким средствима, која су еквиваленти беспредлошког, адноминално употребљеног генитива у стандардном српском језику” (Жугић, 2010а: 166). Поредџи овај говор са стандардним српским језиком ауторка је дошла до закључка да у једном делу придева долази до губљења предлога и предлошких израза који се срећу у стандарду, а у другом делу се јављају семантички еквиваленти предлозима у стандардном српском језику. Са друге стране, поређење са стањем у осталим призренско-тимочким говорима указује да је реч о „високобалканизованим српским народним говорима” (Жугић, 2010а: 183), па су појаве у овом говору у складу са правилима аналитичке деклинације коју учавачемо о другим призренско-тимочким говорима.

У наставку издвајамо радове из области творбе, конкретније о деминутивима, какви су радови Радмиле Жугић „Придевски деминутиви у говори-

ма призренско-тимочке дијалекатске области који се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект)” (Жугић, 2006г) и „Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочкој дијалекатској зони (семантичко творбени аспект)” (Жугић, 2007б). У првом раду (Жугић, 2006г) деминутивне придевске лексеме помоћу којих се означавају ентитети из човековог окружења су проучаване посредством 75 речничких јединица, ексцерпираних из 6 дијалекатских речника који се баве простором призренско-тимочке дијалекатске области. Спроведене су семантичка и творбена анализа. Семантичка анализа нам је понудила сазнања о томе којим елементима се приписује својство деминуције, док нам творбена анализа указује на семантичке нијансе добијене изведенице, семантичку везу префикса и суфикса са основним делом, као и на паралеле творбеног инвентара овог говора и стандардног српског језика. У другом раду (Жугић, 2007б) се разматрају придевски деминутиви којима се дефинишу особине човека, а који се користе у призренско-тимочкој дијалекатској области. На корпусу од 66 јединица показано је да придевски деминутиви имају и хипокористичко совјство, док се међу придеве негативне конотације убрајају оне особине које се у датој средини углавном ублажавају оваквом формулацијом. Издвојени творбени модел је поређен са стањем у стандардном српском језику.

Овде издвајамо и радове о пејоративима Радмиле Жугић. То су: „Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком крају” (Жугић, 2009), „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча” (Жугић, 2010б) и „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима с продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча” (Жугић, 2010в). У раду „Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком крају” (Жугић, 2009) ауторка анализирајући 243 пејоратива за женска лица долази до поделе на високопродуктивне и нископродуктивне суфиксе. Високопродуктивни суфикси су придевског порекла, док су нископродуктивни суфикси именичког или глаголског порекла. У раду „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча” (Жугић, 2010б) ауторка на материјалу од 186 лексичких јединица утврђује да је најпродуктивнији суфикс -ко. Поред тога, анализирани материјал показује да се сва четири издвојена суфикса најчешће везују за придевску основу. Са друге стране, у раду „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима с продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча” (Жугић, 2010в) ауторка издваја 88 лексичких јединица на којима спроводи анализу 11 нископродуктивних суфикса (-ан, -ник, -ар, -ач, -јак/-ољак, -цијам -лија, -аш, -арош, -ез, -ина). Већина ових нископродуктивних суфикса нема пејоративно значење, али се пејоративност постиже када се они вежу за пејоративне творбене основе.

Радмила Жугић пише и о анализи семантичких карактеристика појединих суфикса. Такав је рад „Именичке изведенице суфиксима -це, -е, -ле у призренско-тимочким говорима” (Жугић, 2012а). Овај рад се бави продуктивношћу суфикса *-це, -е, -ле* у дијалекатској средини, другостепеним дериватима, сложеним дериватима, као и утврђивањем семантичких категорија где се поменути суфикси јављају у деминутивном, диминутивно-пејоративном и хипокоритичком значењу. Материјал је прикупљен из речника и из картотеке. Како резултати анализе показују, издвојени суфикси *-це, -е, -ле* су далеко продуктивнији у призренско-тимочким говорима, него што је то случај у стандардном српском језику. Деминутивна и хипокористичка значења се јављају у оба идиома, док је деминутивно-пејоративно значење добијено суфиксом *-е* својствено само призренско-тимочким говорима.

Рад „Семантичке реализације суфикса *-че* у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима” Радмиле Жугић (Жугић, 2012б) бави се семантичком анализом именица средњег рода насталих извођењем уз помоћ суфикса *-че*. Циљ овог рада је „да установи њихову семантичку диференцијацију која је резултат конкретне семантичке реализације суфикса *-че*, редослед заступљености семантичких група, продуктивност суфикса, однос творбене основе и творбеног форманта, условљеност деминутивног, хипокористичног и пејоративног значења, компарацију са стањем у стандардном српском језику” (Жугић, 2012: 223). Материјал је ексцерпиран из 5 дијалекатских речника, који се везују за простор призренско-тимочких говора. Издвојени примери својим бројем и бројем значења која носе јасно одвајају ове говоре од стандардног српског језика.

Рад Радмиле Жугић из области лексикологије „Једно поређење истих или сродних глаголских лексичких јединица у бугарском језику и јужноморавском говору српског језика” (Жугић, 1996) скреће пажњу на могућности испитивања говора Лесковца из различитих углова. Овај говор се може посматрати не само у поређењу са околним дијалектима или са стандардним српским језиком, већ и са другим језицима, као што је у овом случају бугарски. Анализа је извршена класификацијом глаголских паронимских парова у три типа сходно врсти односа између значења чланова пара. Главни закључак ове анализе је да у оквиру разматраног материјала српски јужноморавски дијалекат испољава висок ново посебности у односу на бугарски језик.

Данијела Радовановић у раду „Ставови Лесковчана према урбаном и руралном говорном типу призренско-јужноморавског дијалекта” (Радовановић, 2023) представља резултате социолингвистичког испитивања, у оквиру кога су проверавани ставови представника млађих генерација о урбаном дијалекту Лесковца и однос према руралном типу говора, са којим су често у контакту. Поред тога утврђује се и престижни модел, степен толеранције према другим типовима говора и утемељеност таквих ставова у примени

језика. Ауторка тврди да Лесковчани немају развијену свест о вредности локалног говора, иако се по ставовима залажу за чување локалног говора, као и то да га доживљавају као мање вредан у односу на стандардни српски језик. „Мањи број њих мисли да говори села имају посебну вредност, а већина њих се залаже за чување дијалекта у форми која је ближа стандардном језику, без типичних дијалектизама на фонолошком, морфолошком и лексичком нивоу” (Радовановић, 2023: 342).

Методички приручник трију ауторки: Стане Смиљковић, Радмиле Жугић и Славке Стојановић „Настава српског језика на дијалекатском подручју” (Смиљковић и др. 2009), у први план ставља специфичност дијалекатског простора у околностима учења и примене стандарднојезичких норми. Ауторке су посебно скренуле пажњу на потребу постојања диференцијалне граматике и понудиле су теоријско-методолошке информације од значаја за примену у пракси. Такав је преглед фонетских диференцијалних црта између призренско-тимочке говорне области и стандардног српског језика. Књига је намењена настави на основношколском нивоу, али и настави на високошколским установама.

Бројни су радови који се баве ономастичким истраживањима на простору Лесковца и његове околине. Монографија Радмиле Жугић „Микротопонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект)” (Жугић, 2013) представља опсежну ономастичку студију. Пре саме ономастичке анализе прикупљеног материјала (који броји око 1.500 микротопонимских јединица), ауторка даје преглед основних карактеристика говора изучаваног простора, пре свега преглед фонетских и морфолошких одлика. Ауторка је извршила семантичку и структуралну класификацију микротопонима. Анализи микротопонима обично претходе истраживања које утврђују утицај нелингвистичких фактора и карактеристика говора подручја које се истражује на именовање простора. Именовање простора је у несумњивој вези са природним одликама, као и са друштвеним приликама на датом простору. Језичка анализа је потврдила припадност призренско-јужноморавском дијалекту, што доказују и многе фонетске, морфолошке и синтаксичке особености.

Иста ауторка написала је и рад „Лична имена у микротопонимији јабланичког краја” (Жугић, 2016б). Овде Радмила Жугић анализира 257 микротопонима, међу којима налази 170 личних имена. Ауторка је посматрала однос заступљености мушких и женских личних имена, однос пуних, скраћених личних имена и хипокористика, семантику личних имена и заступљеност различитих категорија личних имена, као и дефиницију личног имена. Анализа је обogaћена бројним примерима који су наведени са одговарајућом акцентуацијом. Доминирају мушка лична имена, док женских личних имена има свега 14.

„Предлози у релационим микротопонимима јабланичког краја (граматички и ономастички аспект)” Радмиле Жугић (2006д) је рад који проучава називе локалитета мотивисане односом према другим микротопонимима или

апелативима. У анализи издвојених двочланих микротопонима издвајају се две функције структуралних елемената, а то су ономастичка и граматичка. Ауторка посебно указује на проблем понашања ових двочланих микротопонима у случајевима када назив треба ставити у неки други падеж сем номинатива. „Показана нестабилност релационих микротопонима, њихова склоност ка губљењу предлошког конституента у синтаксичкој функцији која није номинативна, или очување основне структуре у другачијем синтаксичком окружењу, чему се прибегава на комуникативном плану, иде у прилог тези да се они, иако под наведеним условима врше ономастичку функцију, не могу сматрати правим онимима, односно микротопонимима” (Жугић, 2006д: 142).

Издавајмо још неколико радова из области ономастике лесковачког краја. Миодраг Ђорђевић у раду „Лесковачки надимци” (Ђорђевић, 2005) даје попис прикупљених надимака, без анализе истих. Овај попис надимака пружа могућност другим истраживачима да обрађују прикупљену грађу. Са друге стране, Добривоје Каписазовић се такође бави антропонимима у раду „Лесковачки надимци” (Каписазовић, 1950), који је по обиму знатно мањи од претходно поменутог рада Миодрага Ђорђевића. Јован Михајловић у раду „Топоними и микротопоними у Лесковцу” (Михајловић, 1974) даје кратак попис микротопонима овог краја. Аутор је сматрао да сам попис микротопонима довољно говори о њиховом значењу и да нема потребе посебно их разврставати у поједине категорије.

Речничка грађа представља посебно значајно сведочанство о постојању и карактеристикама говора. Ми ћемо се осврнути на неколико речника у чијем пољу истраживања и бележења се нашао Лесковац са својом околином. Речник који се бави искључиво грађом сакупљаном на простору Лесковца и његове околине јесте „Речник лесковачког говора” Бранислава Митровића (1992). Аутор (1992: 9) истиче да: „Лесковачки говор као посебни облик јужноморавскога наречја, који се одликује изразитим особинама једнога давно оформљенога језика читавог лесковачког региона, представља изванредан материјал не само о духовном животу овога дела јужне Србије него и пружа обиље података за проучавање развића нашег књижевног језика. То се јасно огледа у око 100 000 његових пописаних и описаних речи, иако оне нису све његово речничко благо”. Међутим, Недељко Богдановић (2009: 42) сматра да је у овом делу предговора дошло до штампарске грешке и да треба за десетак пута смањити број одредница у речнику. У сваком случају, овај речник Бранислава Митровића садржи грађу на 445 страна. Један од значајнијих речника за изучавање лесковачког говора свакако је „Речник говора јабланичког краја” Радмиле Жугић (2005б). Посебан значај овог речника, осим богате речничке грађе, која се нашла на 461 страни, крије се у уводном тексту: „О говору јабланичког краја”. Ауторка овде даје главне одлике овог говора из области фонетике, морфологије и синтаксе падежа.

Лесковачки говор се у речницима које наводмо у наставку налази посредно, кроз свеукупну речничку грађу, зато о њима наводимо само основне податке. Такав је тематски речник „Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије” Недељка Богдановића (2010). Аутор је на почетку објаснио постулате речника и најавио да се у самом речнику могу очекивати и лексеме које се не тичу искључиво географске терминологије, него се могу очекивати и метеоролошке лексеме. Сам речник није обиман, обухвата 47 страна, а поред тога аутор даје и својеврсна објашњења и анализе прикупљеног материјала након његовог излагања у виду речничке грађе. Недељко Богдановић је сачинио још један речник „Антропогеографски речник југоисточне Србије” (Богдановић, 2016). Овај речник се састоји од материјала на 215 страна. „У структури овога лексикона издвајају се скупине речи којима се људско биће описује (одсликава, осликава, детерминише) и према томе именује” (Богдановић, 2016: 5). Мотивација прикупљених речи се крије у личној и социјалној компоненти. Грађа је преузимана из постојећих речника. Речник „Ткачка лексика југоисточне Србије” Јордане Марковић (2006) носи посебан значај, јер се бави лексичким слојем који се са модернизацијом производње губи. Ауторка и сама даје неке основне напомене о језику краја где је сакупљана лексика, као и лексичко-семантичку анализу прикупљеног материјала. Речник садржи материјал на 66 страна. Издвајамо још један речник исте ауторке „Јужноморавска повртарска лексика” (Марковић, 1997). Из прикупљеног материјала уочавају се два начина номинализације, онај који је поникао у народу и чија је мотивација јасна и онај чији је аутор појединац са често нејасном мотивацијом. Речник се састоји од око 1.500 одредница на 61 страни. Ауторка је понудила и лексичко-семантичку и творбenu анализу сакупљеног материјала. „Речник жаргонизама јужне пруге” Јордане Марковић и Татјане Трајковић (2018) представља резултат дугорочног сакупљања посебне врсте лексике, која представља говор младих на испитиваном простору, те је и приликом прикупљања грађе био укључен велики број представника ове старосне групе. Речник представља својеврсни подстрек за наставак истраживања жаргона и ван великих урбаних центара.

У сфери проучавања језика књижевности писане на дијалекту издвајамо семантичку анализу у раду Голуба Јашовића „Анатомска лексика у збирци стихова ’Купен петл’ Драгана Радовића” (Јашовић, 2014). Аутор се фокусира на класификацију издвојених лексема на семантичке групе и подгрупе. Дошло се до закључка да, иако је збирка на дијалекту, у именовању човека или делова тела човека употребљено је 66 лексема од којих је 45 у стандардном облику, док је само 19 лексема на дијалекту.

На самом крају поменућемо и значајне периодичке публикације, које у својим дугогодишњим издањима крију право богатство материјала за нека опсежнија истраживања, али и саме имају језичка, књижевна, културна, социјална, географска, историјска и свака друга разматрања, која чувају ин-

детитет овог подручја. У такве периодике се пре свих убрајају „Лесковачки зборник“, „Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност“ и „Лесковчанин: лист научни и књижевни“. Из поменутих периодика издвајамо поједине радове који се тичу језичког проучавања говора Лесковца. Из часописа „Лесковачки зборник“ издвајамо радове:

- Радивоје Жугић „Дискурсне инваријанте у лесковачком говору“ (2002),
- Радивоје Жугић „Смисао дефлекције на примерима лесковачког говора“ (2009)
- Радмила Жугић „Хидронимија доњег слива Јабланице: семантички аспект“ (1994)
- Јован Јовановић „О лесковачком говору: поводом Речника лесковачког говора Бране Митровића“ (1988)
- Брана Митровић „Пред лесковачким говором данас“ (1979)
- Брана Митровић „Лесковачки говор“ (1981)
- Брана Митровић „Путевима етимологије лесковачког говора“ (1984).

Из часописа „Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност“ издвајамо радове:

- Биљана Мичић „Језик и дух у народним легендама и предањима из лесковачког краја“ (1970)
- Радмила Жугић „Нека запажања о језичкој култури у писаном изражавању студената на призренско-тимочком дијалекатском подручју“ (1970)
- Биљана Златковић „Језичка анализа шаљивих прича и анегдота у књизи 'Српске народне приповетке и предања из лесковачке области' Драгутина Ђорђевића“ (2013)
- Биљана Златковић „Језик у књижевним делима Бране Митровића“ (2015)
- Бранкица Живковић „У Лесковцу о дијалектима“ (2014)
- Сергије Димитријевић „Лесковачки надимци“ (1998)
- Марија Југовић „О лесковачком говору“ (2018).

Из часописа „Лесковчанин: лист научни и књижевни“ издвајамо радове:

- Недељко Богдановић „Лесковачки говор међу српским дијалектима“ (1997а)
- Недељко Богдановић „Лесковачки говор у језичкој науци“ (1997б)
- Недељко Богдановић „Лесковачки говор као лингвистичка реалност“ (1998а)
- Недељко Богдановић „Лексика лесковачког говора“ (1998б)
- Недељко Богдановић „Лексика лесковачког говора (2)“ (1999)
- Јелена Цветковић „Надимци Лесковчана“ (1997).

Систематизација свих објављених радова из поменутих периодика, а који се тичу проучавања неких елемената лесковачког говора, захтевала би већи простор од онога који овде имамо.

На основу прегледаних радова видимо да је проучавање лесковачког говора потребна и пожељна делатност у оквиру дијалектолошких проучавања призренско-тимочке говорне области. Град Лесковац има значајну административну, географску и социјалну позицију у оквиру Јабланичког округа. Сама чињеница да до данашњих дана не постоји монографска студија која би описала говор Лесковца из свих углова и која би задовољавала методолошке постулате једног традиционалног дијалектолошког истраживања указује на велики недостатак у дијалектолошким истраживањима ове говорне области. Ипак, морамо нагласити да се потреба за оваквим истраживањем одавно помиње у литератури и да су поједини аутори изражавали амбицију да баш они учине неопходне кораке и истраживања у овој области, али се то до сада није догодило. Неопходна су опширнија и темељнија истраживања говора Лесковца и околине и то у свим језичким областима.

Литература

- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1997а: Н. Богдановић, Лесковачки говор међу српским дијалектима, Лесковац: *Лесковчанин: лист научни и књижевни*, бр. 1, свеска 3.
- Богдановић 1997б: Н. Богдановић, Лесковачки говор у језичкој науци, Лесковац: *Лесковчанин: лист научни и књижевни*, бр. 1, свеска 2, 8-9.
- Богдановић 1998а: Н. Богдановић, Лесковачки говор као лингвистичка реалност, Лесковац: *Лесковчанин: лист научни и књижевни*, бр. 3, свеска 4-5.
- Богдановић 1998б: Н. Богдановић, Лексика лесковачког говора, Лесковац: *Лесковчанин: лист научни и књижевни*, бр. 3, свеска 7.
- Богдановић 1999: Н. Богдановић, Лексика лесковачког говора (2), Лесковац: *Лесковчанин: лист научни и књижевни*, бр. 4, свеска 8-9.
- Богдановић 2009: Н. Богдановић, *О лесковачком говору*. Лесковац: Лесковачки културни центар.
- Богдановић 2010: Н. Богдановић, Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије, у: *Српски дијалектолошки зборник LV*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 3-90.
- Богдановић 2016: Н. Богдановић. Антропографски речник југоисточне Србије, у: *Српски дијалектолошки зборник LXIII*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 7-276.
- Димитријевић 1998: С. Димитријевић, Лесковачки надимци, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, свеска 1-2.

- Ђорђевић 2005: М. Ђорђевић, *Лесковачки надимци*, Лесковац: Удружење писаца.
- Живковић 2014: Б. Живковић, У Лесковцу о дијалектима, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, свеска 1-4.
- Жугић 2002: Р. Жугић, Дискурсне инваријанте у лесковачком говору, Лесковац: *Лесковачки зборник*, бр. 40, 185-194.
- Жугић 2009: Р. Жугић, Смисао дефлекције на примерима лесковачког говора, Лесковац: *Лесковачки зборник*, бр. 42, 245-250.
- Жугић 1970: Р. Жугић, Нека запажања о језичкој култури у писаном изражавању студената на призренско-тимочком дијалекатском подручју, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, бр. XLII, свеска 5-6, 260-266.
- Жугић 1996: Р. Жугић, Једно поређење истих или сродних глаголских лексичких јединица у бугарском језику и јужноморавском говору српског језика, у: *Јужнословенски филолог* 52, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 169-174.
- Жугић 2005а: Р. Жугић, Еквиваленти адноминалног беспредлошког генитива и генитивних синтагми с предлозима ОД и У за исказивање посесивних значења у говору јабланичког краја, у: *Јужнословенски филолог* 61, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 179-189.
- Жугић 2005б: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, у: *Српски дијалектолошки зборник LII*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1-461.
- Жугић 2006а: Р. Жугић, Генитивне предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике у говору јабланичког краја, у: *Јужнословенски филолог*, 62, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 259-280.
- Жугић 2006б: Р. Жугић, Темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја, у: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 69, Нови Сад: Матица српска, 217-227.
- Жугић 2006в: Р. Жугић, Исказивање значења партитивног адноминалног беспредлошког генитива у говору јабланичког краја, у: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 70, Нови Сад: Матица српска, 349-365.
- Жугић 2006г: Р. Жугић, Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне који се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект), у: *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, 36, Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини, 377-392.
- Жугић 2006д: Р. Жугић, Предлози у релационим микропонимима јабланичког краја (граматички и ономастички аспект), Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, година XX, бр. 8, 135-144.

- Жугић 2007а: Р. Жугић, Генитивне предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике у говору јабланичког краја с предлозима: око, поред/според, поза, више/повише/извише, врз, у: *Српски дијалектолошки зборник 54*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 549-568.
- Жугић 2007б: Р. Жугић: Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочкој дијалекатској зони (семантичко творбени аспект), Београд: *Српски језик 12*, 303-320.
- Жугић 2009: Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком крају, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 52/2*, Нови Сад: Матица српска, 81-106.
- Жугић 2010а: Р. Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић 2010б: Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, у: *Зборник Филозофског факултета у Приштини (посебно издање)*, Косовска Митровица: Филозофски Факултет и Приштини, 103-118.
- Жугић 2010в: Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима с продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, у: *Зборник Филозофског факултета у Приштини (посебно издање)*, Косовска Митровица: Филозофски Факултет и Приштини, 219-239.
- Жугић 2012а: Р. Жугић, Именичке изведенице суфиксима -це, -е, -ле у призренско-тимочким говорима, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 54/2*, Нови Сад: Матица српска, 193-202.
- Жугић 2012б: Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима, у: *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини 42/1*, Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини, 223-230.
- Жугић 2013: Р. Жугић, *Микротопонија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић 2014: Р. Жугић, Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића, у: Радмила Жугић (ур.). *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност, 1*. Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 107-115. < <https://lkc.org.rs/wp-content/uploads/2019/04/ZbDSJ1.pdf> > 1.10.2023.
- Жугић 2016а: Р. Жугић. Брок као истраживач говора „најјужније Србије”, у: Радмила Жугић (ур.), *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 19-25. < <https://lkc.org.rs/wp-content/uploads/2019/04/ZbDSJ1.pdf> > 1.10.2023.

- Жугић 2016б: Р. Жугић, Лична имена у микротопонимији јабланичког краја, Ниш: *Годишњак за српски језик*, година XXVII, број 14, 95-113.
- Златковић 2013: Б. Златковић, Језичка анализа шаљивих прича и анегдота у књижи 'Српске народне приповетке и предања из лесковачке области' Драгутина Ђорђевића, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, свеска 1-2.
- Златковић 2015: Б. Златковић, Језик у књижевним делима Бране Митровића, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, свеска 3-4.
- Јашовић 2014: Г. Јашовић, Анатомска лексика у збирци стихова 'Купен петл' Драгана Радовића, у: Радмила Жугић (ур.). *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност*, 1. Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 135-145. <<https://lkc.org.rs/wp-content/uploads/2019/04/ZbDSJ1.pdf>> 1.10.2023.
- Југовић 2018: М. Југовић О лесковачком говору, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, свеска 4.
- Јовановић 1988: Ј. Јовановић, О лесковачком говору: поводом Речника лесковачког говора Бране Митровића, Лесковац: *Лесковачки зборник*, бр. 28, 185-244.
- Каписазовић 1950: Д. Каписазовић, *Лесковачки надимци*, Лесковац. *Лесковачки зборник*, Лесковац : Народни музеј, 1961-
- Лесковчанин: лист научни и књижевни*, Београд, Лесковац: "YUSTICIA", 1996-2001
- Марковић 1997: Ј. Марковић, *Јужноморавска повртарска лексика*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Марковић 2006: Ј. Марковић, *Ткачка лексика југоисточне Србије*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Марковић, Трајковић 2018: Ј. Марковић, Т. Трајковић, *Речник жаргонизама јужне пруге*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Михајловић 1974: Ј. Михајловић, Топоними и микротопними у Лесковцу, у: *Лесковачки зборник*, XIV, Лесковац, 255-260.
- Михајловић 1977: Ј. Михајловић, *Лесковачки говор*, Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.
- Митровић 1979: Б. Митровић, Пред лесковачким говором данас, Лесковац: *Лесковачки зборник*, бр.19, 289-292.
- Митровић 1981: Б. Митровић, Лесковачки говор, Лесковац: *Лесковачки зборник*, бр. 21, 203-208.
- Митровић 1984: Б. Митровић Путевима етимологије лесковачког говора, Лесковац: *Лесковачки зборник*, бр. 24, 343-348.
- Митровић 1992: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Београд: Lenex.
- Мичић 1970: Б. Мичић, Језик и дух у народним легендама и предањима из лесковачког краја, Лесковац: *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, година XLII, свеска 5-6, 260-266.

- Наша реч: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, Лесковац : Клуб просветних и јавних радника.
- Радовановић 2023: Д. Радовановић, Ставови лесковчана према урбаном и руралном говорном типу призренско–јужноморавског дијалекта, у: *Philologia Mediana 15(15)*, Ниш: Филозофски факултет, 325-344.
- Смиљковић и др. 2009: С. Смиљковић, Р. Жугић, С. Стојановић, *Настава српског језика на дијалекатском подручју*, Врање: Учитељски факултет у Врању.
- Цветковић 1997: Ј. Цветковић, Надимци Лесковчана, Лесковац: *Лесковчанин: лист научни и књижевни*, бр. 1, свеска 2.
- Aleksander 1975: R. Aleksander, *Torlak accentuation*, München.
- Brok 1903: O. Broch, *Die dialekte des südlichsten Serbiens*. Wien: A. Hölder.
- <https://novi.gradleskovac.org/>

Anđela G. Mitić

OVERVIEW OF CURRENT STUDIES ON THE SPEECH OF LESKOVAC AND THE SURROUNDING AREA

Summary

The aim of this paper is to summarize the results of the research conducted so far on the material of the Leskovac speech. This work includes an overview of the literature related to Leskovac speech, starting from the fields of case syntax, creation, lexicology, sociolinguistics, language teaching methodology in the dialect area, onomastics, through materials organized in dictionaries, to the study of the language of literary works in the dialect and the presentation of monographic research. There is no extensive study on the speech of the city of Leskovac. The given overview draws attention to language areas that have been more or less explored in the speech material of the city of Leskovac. Therefore, the necessity of more thorough research into the speech of Leskovac and its surroundings is evident.

Key words: Prizren-Timokian speech, speech of Leskovac and its surroundings, monographs, dictionaries, word formation, case syntax, onomastics.

ЈЕДАН ВРАЊСКИ ИДИОЛЕКТ²

У раду се методама традиционалне дијалектологије анализира говор потомка једне од најстаријих врањских породица (Влајинци). Наш информатор рођен је 1947. године и велики је заљубљеник у свој локални говор. Анализом осамдесетоминутног транскрипта разговора са њим, обухваћени су сви језички нивои, а добијени резултати упоређени су са досадашњим истраживањима врањског говора. У његовом идиолекту очекују се типичне карактеристике говора града Врања попут: полугласника, форманта *-на-*, доследног екавизма у одричним облицима глагола *јесам*, заменичких енклитика *гу, ги, не, ни, ве, ви*, аналитичке деклинације, презента 3. л. мн. на *-в*, радног глаголског придев м. р. јд. на *-ја*, футурсих форми без инфинитива итд.

Кључне речи: урбана дијалектологија, призренско-тимочка дијалекатска област, врањски идиолект

1. Увод

Изучавање говора града Врања пред истраживаче ставља тежак задатак јер је данас у самом граду мало аутохтоних Врањанаца који имају довољно година да из личног искуства могу да говоре о животу у старом Врању, а да нису високообразовани.³ Идеалан говорник, онај који одговара критеријумима дијалектологије, права је реткост у овом граду. Готово да нема Врањанца са завршеном само основном школом, а они који су завршили средњу неретко су били запослени на таквим радним местима да су овладали стандардним језиком који и данас користе упоредо са дијалектом. Такође, треба узети у обзир и да је, за разлику од сеоског становништва, градско подложније дневним миграцијама, те долази у контакт са људима из других крајева што се одражава и на његов говор.

Старије студије, које се у једном од својих сегмената баве и структуром врањског становништва, поткрепљују наведено стање на терену. На-

¹ milica.m.mmihajlovic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживања и проучавања врањског говора ради његовог очувања и заштите као елемента нематеријалног културног наслеђа југа Србије*, који у потпуности финансира Министарство културе и информисања Републике Србије.

³ Већи део градског становништва чине досељеници из околних села, пчињског, бујановачког и прешевског краја.

име, према попису из 1971. године, више од половине становника били су досељеници са подручја врањске општине, из других општина СР Србије и других социјалистичких република, од чега је највећи удео припадао досељеницима из сеоских насеља, затим из градских и на крају из мешовитих насеља. Пораст броја градских становника забележен је управо 1971. године. Томе је допринео висок природни прираштај, али и индустријализација и развој Врања, који су довели до миграција – за десет година број градског становништва повећан је за скоро 10 000 становника (највећим делом Срба, затим Рома, Бугара, Македонаца, Црногораца, Албанаца, Хрвата, Муслимана, Словенаца, Мађара, Руса, Турака, Чеха, Грка, Румуна, Јевреја, Немаца, Украјинаца) (Пешић 1975: 81–82).

Ипак, циљ нашег бављења говором града Врања јесте бележење тренутног стања у језику, те смо, усклађујући стање на терену са дијалектолошким критеријумима, обавили спонтане разговоре са Врањанцима који с обзиром на порекло, године и степен образовања испуњавају услове за репрезентативне говорнике. За ову прилику одабран је разговор са испитаником који је у тренутку истраживања синоним за врањски говор.

2. Влајинци

Иако је прва асоцијација на помен града Врања највећи српски реалиста и родоначелник српског модерног романа – Бора Станковић, много је његових знаменитих суграђана који су оставили значајан траг у различитим областима: др Јован Хаџивасиљевић (историчар и етнолог), Риста Т. Николић (антропогеограф), Сима Погачаревић (народни херој), др Ђорђе Тасић (правник), Коста Јовановић (политичар), Миодраг Стајић (књижевни критичар), Милутин Стојановић (виноградарство), Милорад Вучковић (грађевинарство), др Урош Стајић (сточарство, дуван), Драгољуб Тасић (демографија), проф. др Србољуб Стојиљковић (неуропсихијатрија), др Милан Влајинац (агроном) и др. (Пешић 1975: 311–318). Међу наведенима, нама ће посебно значајно бити последње презиме, будући да је наш саговорник потомак управо Милана Влајинца, истакнутог агронома, лексиколога и етнографа.

Данас је, дакле, мало аутохтоних Врањанаца који живе у Врању. Ипак, уколико пролазнике на улици питате да вас упуте на потомке старих врањских породица, већина њих ће поменути чувене Влајинце и међу њима Тому Влајинца. Тако је и нас пут одвео до једне од најстаријих породица у овом граду. Влајинци су се, наиме, доселили у Врање у другој половини 18. века из села Црвени Град у Горњој Пчињи. Први је то учинио Китан Стошић, али фамилија је постала позната по Стоши, сину Димитрија и Влајинке. Димитрије је млад преминуо, а баба Влајинка је одгаји-

ла Стошине синове Јању и Димитрија. По њој породица ће понети ово, за врањски крај нетипично презиме – Влајинац (Ђорђевић 2018: 49).

На самом улазу у Влајински сокак је прва српска кућа на два боја изграђена у Врању коју је 1848. године саградио чувени Јања Влајинац. Тик уз њу, у истом дворишту, налази се дом нашег првог саговорника на путу проучавања говора града Врања, Јањиног потомка, Томе Влајинца⁴. Већ на улазу у двориште препознајемо домаћина. Дочекује нас читајући дневну штампу у дубоком хладу. При поздрављању обазриво пружа руку и још на кућном прагу упућује нам једну језичку опаску: „Како то ’да ли да се изујем’? Тој се тамо код тебе каже. Овде се вика ’да ли да се собујем’”. Одмах затим уследио је срдачан дочек домаћице – турска (не домаћа) кафа и такозвани суви колачики, а затим је отпочео веома пријатан осамдесетоминутни разговор који представља грађу за овај рад.

2. Анализа

Фонетика

Акцент. Информатор у свом говору чува експираторни акценат који је карактеристичан за овај крај (Белић 1905: 273; Пецо 1994: 162, 167).

Старо место акцента у његовом идиолекту задржале су именице мушког рода на сугласник: *авио́н, ала́т, воска́р, вуновлача́р, грнча́р⁵, домаћи́н, друга́р, епидемиоло́г, зана́т, капу́т, кола́ч, комбина́т, Лео́н, лока́л, магаџи́н, минта́н, парафи́н, пешки́р, рачу́н, кафе-рестора́н, сока́к, Стоја́н, така́т, тротоа́р, ћерпи́ч, уну́к, филца́н, чика Млада́н, чика Јорда́н, Че́да Че́мбрле́н.*

Акцент на последњем слогу имају и заменице (*такџв, такво, таква, овај, овај, овакџв, онј, онакџв*), бројеви (*једџн, једно, једна, једну, једни, деведесџт*) и прилози (*дотле, куде, напред, назад; како, тако, полџк; зашто*).

Акцент на ултими забележен је и у 3. лицу једнине аориста: *дође⁶*.

Експираторни нагласак у овом идиолекту је парадигматски везан, са незнатним одступањима попут: *Мотел, Мотџла; уте́на, утепу́јев*.

Код неких именица акценат се везује за иницијални слог: *Бла́гоју, Бла́гојо; Живко, Живка; за́бава, забаву, забаве; кло́мфер, кло́мфери; Пре́шевка,*

⁴ Информатор је након обављеног разговора дао писану сагласност којом је потврдио да се снимљени материјал може користити у научне сврхе.

⁵ Овај и слични примери у којима је појачана фрикативност гласова *ч* и *џ* биће означени болдом.

⁶ Акцент у 3. лицу једнине аориста ипак је чешћи на иницијалном слогу: *џмре, џво; па џмре; кад ме ви́де; она се џзгуби*.

Прешевку; породица, породице; свадба, свадбу, свадбе; свећу, свеће; слава, славу; снашка, снашку; чешма, чешме.

Један је пример везивања за антепенултиму: *фамилија, фамилију, фамилије.*

Код већине примера акценат је уопштен на претпоследњем слогу: *баклаву, баклаве; бомбонџија, бомбонџије; веридба, веридбу, веридбе; девојка, девојку, девојке; игранка, игранке; каменорезац, каменорезци; Милева, Милеву; работа, работу, работе; Сакатура, Сакатуру; самриџија, самриџије; свекрва, свекрву, свекрве; старејко, старејка; терзија, терзију; чешиџија, чешиџије.*

Придеви су донели примере у којима се акценат везује за први (врањска, врањску, врањске; економска, економску, економски) и претпоследњи (официрска, официрске) слог у речи.

Парадигматско везивање акцента код глагола примећено је у презенту и радном гласком придеву.

Неколико је примера везивања акцента за иницијални слог: *врџи, врџив; дође, дођев; дошле, дошли; игра, играмо; слави, славив.*

Акценат се везује и за пенултиму:

заврџим, заврџи; отидеш, отиде, отидев; сабере, саберемо, саберев; заврџила, заврџија; имаја сам, имаја си, имаја је, имала је, имало је, имали су; је то кренуло, кад је кренула; паднала, паднаја; сам радио, сам радила, радија је, радила је, су радили; сам се родија, си се родио, се родила, су се родили; је славија, смо славили, су славили.

Код заменица и бројева акценат се везује за последњи слог у речи (*такво, таква; један, једно, једна, једну, једни*).

Иако се може уочити одређена законитост у везивању акцента, има и примера који то оповргавају: *Међутим, једна; једно време; него овде-онде, дотле му је, тако, срамували од врањски језик, отидеш до Калемегдан, ал' сам и имаја монолог; имао сам ја кума.*

Акценат варира и код демонстративних речца:

еве, до скоро; умре, ево; ете, ми на пример; ене, таква чешма; еве, што викам; еве га кандило; еве, она ће ти каже; еве, као у Павловац; еве, дође; еве гу овдек.

Одрична речца *не* постаје носилац акцента у конструкцијама *не + заменица* (енклитички облици личних заменица и/или повратна заменица) + глагол: *да не се види, не му се вије, не га игра добро, не се изеде ни тријес посто, не га је, вика, испекла*, као да *не* ги познаваш.

Дијалекатско место акцента, типично за врањски говор, и у истраживању Д. Станковић (2018: 242), у коме су испитаници врањска деца школског и предшколског узраста, показује велику стабилност. Слично стање забележено је и у истраживању које се бави испитивањем диглосије у Врању (Трајковић, Михајловић 2018: 12, 14).

Полугласник. Полугласник се најчешће среће у прилозима (за време и начин): и *дџн-дџнске*, куде ми *сџга* седимо, *сџга* почнаше, ја ћу *сџд*, и *тџд* врањски, *тџда* три, старејко је *тџга* главан; *полџк* поче губи, *полџк*, *полџк* враћа.

Према фреквентности, одмах затим следе показне заменице: ти си *овакџв*, *овџј* ора, *овџј* наш говор, *овџј* рипа овамо, ти си *онакџв*, *такџв* у Врање, сас *тај* турцизам, *тај* колач, у *тај* тренутак; *онџј* што предава, *онџј* алат, *онџј* дечко.

Забележен је и у именицама (*Бџдње* вече, била *Митровџн*), речцама (*амџн*, брџе; *бџш* га брига) и по једном глаголу (*омџсти* јајца), придеву (малка *тџнак*), броју (*једџн* пример) и предлогу (*сџс* овога младожењскога)⁷.

Има и примера у којима се на месту полугласника јавља вокал *a*: *кад* га омџси колач, *кад* се крши, *кад* дођеш, *кад* су пролазиле, *кад* се све тој заврши, *сад* почиње снашкино; по *бадџак*; имао *једџн*; да не би било *једџн* само; *чак* можда; *сас* туј крстену воду, врже *сас* врчку, *сас* пешкир удара.

У једном примеру се на месту полугласника чује *e*⁸: *Велиџден* је у недељу⁹.

Сличне варијације забележене су и током испитивања диглосије у Врању (Трајковић, Михајловић 2019: 87) у коме је чак 75% ученица и 54% ученика одговорило да би уместо *данџс* изговорило *данџс*, док највећи број наставника користи потпуно преобликовани изворни лик *данџс*, и то 46,2% наставница и 43,5% наставника. Ово донекле потврђује и Д. Станковић (2018: 61–64) која бележи да врањска деца већи број речи с полугласником истовремено изговара и са пуним вокалом.

Јат. Замена *јата* је екавска (*неје* теја; кој *неје* бија уз Јозу Брџзу; кој *неје* бија, разумеш, црвен; тој *неје* могја да прогледа; *неје* такој било; тој *неје* бадџак; *неје* могја ни да живи; *неје* имаја водовод; *неје* музикалан; *неје* била за пијење; *неје* била зима; *неје* имало; ми *несмо*; *несу* смџли да славив, који туј *несу*), али не и искључиво екавска: *није* тео никад, нико *није* тео, *није* имало, ми *нисмо* тамо.

У говору врањске деце учесталији су икавски, тј. стандарднојезички облици (Станковић 2018: 64–65).

Рефлекс назала задњег реда. Рефлекс назала задњег реда у старој секвенци *-нџ-* је *-на-* што се препознаје у облицима радног глаголског придева (у оквиру перфекта и крњег перфекта) и аориста:

кад сам ја *постанџа* гџзда; кад је он *престанџа*; *биднаџа* је благџјник; *паднаџа* Гале Ващче; *паднаџа* авион; зџт ми *запнаџа*; снашка *паднаџа*; *останџало* код тџтка ми; смо *почнаџли* да; *стигнаџли* га; *отиднаџа* ја, *отид-*

⁷ Мисли се на наведени придев, број и предлог, али је број понављања већи од једног пута.

⁸ Још је А. Белић (1999: 81–83) у свом истраживању врањског говора упутио на македонску вокализацију полугласника.

⁹ Ова именица се може тумачити и као лексикализовани пример.

намо ми, отиднасмо тамо; почна да добива; бидна, богами; што бидна, како бидна; тэг почнаше; па почнаше да славив: сѐга почнаше; кад почнаше; деца почнаше.

Два примера потврђују и стандардни рефлекс: *кренуло*, кад је *кренула*.

Чини се да је, судећи по фреквенцији примера са формантом *-на-*, ова црта врло стабилна у говору нашег информатора. Истраживање диглосије у говору Врања показало је да Врањанци најчешће прибегавају употреби облика са формантом *-на-* (45,5% високообразованих Врањанаца мушког пола, 36% високообразованих Врањанки, 23% средњошколаца и 51,5% средњошколки) (Трајковић, Михајловић 2019: 89), док у говору врањске деце има извесну стабилност, али се јавља ређе од рефлекса *-ну-* (Станковић 2018: 98–100).

Партикула ј. Сонант *ј* се готово редовно јавља као партикула у заменицама: *кој* неје бија; не вди *никој* рачин, *никој* не промаша; *овај* кућа, *овај* новинарка као каже, *овиј* врањску музику, у *овиј* кућу, суга почнаше *овеј*, *овеј* жене; *овој* што је, окригла као *овој*, да покажев *овој* што је; *тај* вџа, у *тиј* собу, *теј* работе, по *теј* шкџле, на *теј* чешме; у *тој* доба, зезав се на *тој*, *тој* се игра; *оној* је било страшно, *оној* Скопље; прави *свакој* како оће.

Као и у прилозима: ја сам се родија *туј*, има *туј* које живив, неје *такој* било, и *тој* је *такој*.

Неретко се могу чути и примери без партикуле: *ко* у *ко*лко сат дооди, *нико* није тео, *то* је прва кућа, *то* је направија, *то* у Врање, све су *то* много добри обичаји; *тако* смо кумови, *ту* је имала чешма, *ту* је тесна, *ту* је седела.

У истраживању Д. Станковић (2018: 244–245) ова фонетска одлика показала је знатно већу нестабилност.

Сонант в. Нестабилан је и сонант *в* који је у облицима глагола (*на*) прави често редукован: шпџрет да *напраи*, овој га *напраи*; овдека да *праимо*, ципеле што *праив*, конопци се *праив*.

Исто тако има облика у којима се овај глас чује: да *прави* свеће, да се тољко *направи*, поголему да *направи*, ништа не *правиши*.

Замена се у неким примерима врши и у супротном правцу: под капут *сакријене*, сви занати су били *покријени*.

Највећу стабилност сонант *в* је показао у облицима 3. лица множине презента у којима се редовно јавља¹⁰: *зезав* се; *играв* мушки; па *идев*; тељи су да га *избришев*; не *можев* да умрев; не *можев* му ништа; туј се *натезав*; *отидев* тамо; оне му *пџав*; да *покажев*; да се *препуцавав*; да се много *са-*

¹⁰ Овакви облици веома су фреквентни, али будући да је обим рада ограничен, овога пута нисмо у прилици да их све и наведемо.

бѣрев; па *сакрѣјев*, да се *слѹжив*; не *смѣв* да *улѣгнев*; да се *утепѹјев*; *утркѹјев* се; па *ѹчив*.

У само једном примеру јавио се стандардни наставак *-ју*: сви сѣла *ѹмају*.

Код млађе популације варирају облици са наставком *-в* и *-у*, *-е*, *-ју* у готово подједнаком броју речи (Станковић 2018: 204); средњошколци (86% момака и 69,7% девојака) чешће користе презент са наставком *-в*, док старији, високообразовани испитаници чешће прибегавају употреби стандардног облика (Трајковић, Михајловић 2019: 89).

Сугласник х. У говору врањске деце предшколског и школског узраста сугласник *х* се полако стабилизује уз напомену да се у готово истом броју речи јавља и губи (Станковић 2018: 68–74).

Овај глас је веома нестабилан у идиолекту нашег саговорника. Забележена су испадања у иницијалној позицији на примеру презента и перфекта глагола *хтети* (како *оће*, *оће* да се сѹши, *оће* да улѣгне; неје *теја*, није *тео* нијад, *тели* су, несу *тели* да прифатив, *тели* да биднев), као и у придеву (па је и *апсен*) и узвицима (*ајде*, прикључише се; *ајде*, да би имали што већу масовност, *ај* сѣга).

У неколико примера глас *х* је изостао у медијалној позицији: у колко сат *дооди*, овдека да *доодив*, *доодив* једни по једни, *пооди* се по снашку; *греота* је, половин *сарана*.

Два пута се није појавио у финалној позицији: *Рѣко*: „Што је овѳј?; да кѹваш *гра*“.

Сугласничка група *хв* дала је *ф*: несу *тели* да *прифатив*; кој га *фати*, тѳј што *фати*, не мѳж да *фати* ритам, *фаћамо* полѣк милевѳзам, они се *фаћа^мав*.

Африката s. Једна од најмаркантнијих фонетских црта, африката *s*, јавила се само два пута: он се *осрћа*, знаш што значи *осрћа* се.

Овај податак се подудара са претпоставкама да ће ова дијалекатска одлика бити једна од оних које ће се убрзо, а можда и прва, изгубити из овог говора (Трајковић, Михајловић 2019: 90).

Финално л. Финално *л* у радном глаголском придеву мушког рода јединине дало је *-ја*: кој неје *бија*, *доија* из Пчињу, он је *завриија*, си *имја*, ја кад сам *ишија*, то је он *казја*, неје *могја* да прогледа, то је *направија*, кад сам се ја *оженија*, кад сам *поија*, *поија* сам много одавно, после је *преија*, татко ми *пуштија*, што си *работја*, сам се већ *родија*, кад сам *свираја*, *свираја* сам ја, он је *славија*, он је умрѳја.

Уз то, јављају се, мада не тако често, стандардни облици: после рата је *био*, он је професор *био*, поп је *имао* један, *имао* сам ја кѹма, ја сам и *невао*,

па се ту *правио*, он је *трговао* са Босном, *трговао* са Грчком.

О диглосивном понашању нашег говорника најбоље сведоче реченице у којима испитаник користи и једне и друге облике, некада чак и истог глагола:

Имао си, сви занатлије у Врање си *имаја*.

Сликаја гу је Дејанац. Он је *сликао* овој.

Прво је *фатија* татко ми, па је *излапео био*, разумеш, па умре.

Ја сам и *певао*, ал' сам и *имаја* монолог – Митке.

Финално *л* очувано је у неким именицама и придевима: једн *дел* музика, кроз *Казанђол*, у одело *цел* овако.

Нестабилност овог фонетског дијалектизма потврђује и приближан број примера у којима је *л* прешло у *о*: то је саставни *део* влајинске фамилије, другар ти је *весео*.

Истраживања са којима поредимо ове резултате указују на то да је код жена, девојака и деце чешће преобликовање *-о < -л*, док је *-(j)а (< -л)* забележен код мушких говорника (54,5% високообразованих мушкараца и 56% средњошколаца) (Трајковић, Михајловић 2019: 89; Станковић 2018: 244).

Морфологија

На плану морфологије издвојићемо најмаркантније црте појединих врста речи.

Именице. У другој деклинационој врсти издвајају се именице са суфиксом *-ка*: *снашка* паднала, вози *снашку*, тег се упали *врчка*, туј ти иде нека *смешка*. Код неких од њих (*бонбонку* или *ратлуче*, *тури се парка*) *-ка* има деминутивно значење. Вокатив именице *тетка* има наставак *-e¹¹*: *тетке*, дај једно *динарче*, *тетке*, дај. Именица мушког рода на *-а* у вокативу се завршава на *-о*: *чика Благојо*.

У оквиру трећег деклинационог типа издвајају се именице средњег рода на *-че* у једнини (једно *грањче*, једно *динарче*, сас *коњче* дођев, омеси се *кравајче*, по једно *колаче*, вртив *марамче*, *Моравче* кафана, *бонбонку* или *ратлуче*) и *-ики* у множини (плетев *венчики*, они *девојчики*, салте *колачки*, продаваја је *лулчики*).

У једном примеру јавио се суфикс *-це*: *дрвце* и *готово*.

Хипокористичка имена понашају се као именице природног мушког, а граматичког средњег рода: *Гале* је преживеја, куде *Миланче* Спасинца, на овога вуновлачара Васу *Шопче* син, *чика Тане* Ђкин.

¹¹ Овом облику најчешће прибегавају мушкараци из млађе групе говорника (Трајковић, Михајловић 2019: 89).

Придеви. Код придева су специфични они који су неодређеног вида, за разлику од стандардног језика у коме се јављају само у одређеном виду: старејко је тџа *главан*, *главан* гост, у одело *цел* овако.¹²

Ипак, и у овој категорији забележена су одступања – тако у истој реченици придев има неодређени, а затим, ближе стандарду, одређени вид: После свадбу кум је *главан* гост, али овој за свадбу стрејко је *главни* и *одговорни* уредник.

Компаратив придева је аналитичког типа: неко *поблизно* село, малка *поголему* једну, *поголемо* дрво, у *поразвијени* места, неки *постари* дођев.

Суперлатив се добија додавањем морфеме *нај-* на облик позитива: *најстар* домаћин, *најстара* породица, *најблизни* што су. Међутим, има и облика у којима се морфема *нај-* додаје стандардојезичком компаративу: завршила гимназију као *најбоља*, *најближу* фамилију, био је *највећи* трговац.

Компарација прилога је, као и код придева, аналитичка: *повише* не поштујеш, малка *повише*, пет корака *повише*, *повише* да се окрене, малка *подесно* тамо, мало *покасно*, *помалка* људи дођев, дођев *порано*, много *порано*.

Суперлатив се гради на истоветан начин: која *најспоро* гори.

Такође, има и стандардних облика компаратива и суперлатива: све *више*, *више*, *више*, збира; *мање* од осамдесет године; *раније* се правила; *најбоље* прођев келнери.

Компарација придева у говору врањске деце предшколског и школског узраста има у мањој мери аналитичку форму, а у већој мери синтетичку. Интересантан је и податак да није забележена компарација других врста речи (Станковић 2018: 246).

Заменице. Енклитички облици личних заменица одговарају јужноморавском дијалекатском типу.

Упечатљиви су, пре свега, облици заменичких енклитика у женском роду, попут генитивног¹³ *њума*: отидне до *њума*.

У дативу једнине употребљен је облик *ву*: први пут ли *ву* је.

Акузатив једнине није донео ниједну друга заменичка енклитика сем *зу*: браћа *зу* извoдив, а девери *зу* дочекујев, доводив *зу*, предавав *зу*, прокукав *зу*, еве *зу* овдека, сликаја *зу* је Дејанац, ја *зу* лепо питама, што *зу* видосте, коју *зу* је направивја Србин.

Значења инструментала остварују се помоћу предлога *с(ас)* и заменице у општем падежу: и сас *њу* упалену, с *њу* си мoгја.

¹² Неодређеног вида је и један редни број: једн и друг брат.

¹³ Овај облик се, наравно, може наћи и у осталим косим падежима, али наша грађа потврђује само облик генитива.

Енклитички облик личне заменице првог лица множине гласи *не* (што *не* фино дочекáсте), а у дативу *ни* (да *ни* даде по́сету, ала́л нека *ни* је).

У множини се јавља заменичка енклитика *ги* која је уопштена и среће се у свим косим падежима: срамо́та *ги* је било, ако *ги* види Бо́жа Црнотра́вац, већ *ги* не́ма, има́ло *ги* је сигурно, сабе́ре *ги* се не́ка па́ра, има *ги* пред цркву пу́но, па *ги* да́де, ако *ги* је голём, не́ки *ги* па да́дев, ови́ја *ги* да́дев ди́нар, па *ги* да́де по једно́ кола́че, као да не́ *ги* позна́ваш, већ *ги* не́ма, има́ло *ги* је сигурно, а ти́ *ги* но́сиш, ако *ги* је голём.

Изузетно је маркантна дативна енклитика *си* која се употребљава као речца: он *си* има мага́ре, мо́ж да *си* и́де, да *си* и́де као сас удрвене но́ге, ови́ја *си* вр́тив кру́г.

У само једном примеру употребљен је стандардни облик датива личне заменице 3. лица множине: по́што *им* до́шла једна́ ће́рка.

Дијалекатске заменичке енклитике живе су у говору свих група испитаника из Врања, али су у говору деце подједнако честе као и стандардне (Станковић 2018: 245; Трајковић, Михајловић 2029: 87–88).

Глаголи. Инфинитив, очекивано, изостаје, а футур се образује на два начина:

а) уопштена заменичка енклитика *ће* + презент: *ће* ти ја́ *испри́чам*, *ће* се *распи́там* ја́; све́ће *ће* но́сиш, *ће* га *те́раш*; као то́лко *ће* жи́ви, *ће* има́ опасна сва́дба, што́ *ће* и́дев по те́ј шко́ле, *ће* и́дев по старе́јка, ту́ *ће* има́ све́, ру́ку *ће* ги *искр́ши*, *ће* га *нама́ва* од рабо́ту, мла́да је, *ће* *нау́чи*; *ће* га чу́вамо; *ће* пра́вив и сва́дбу, ко́лко па́ре *ће* да́дев.

б) глаголска енклитика *ће* + да + презент: *ће* мо́ж да и́граш; ко́ј *ће* по́големо др́во да пров́уче; сòг *ће* да пра́вив.

Ова одлика у говору врањске деце показала се као најстабилнија (Станковић 2018: 247), што се подудару са истраживањима говора старијих Врањанаца (Трајковић, Михајловић 2019: 89).

Синтакса

Аналитичка деклинација. На синтаксичком плану извојићемо, пре свега, балканистичке црте. Деклинација је аналитичког типа – значења падежних облика добијају се помоћу предлога и то на следећи начин:

- 1) у функцији присвојних придева и беспредлошког генитива са значењем посесије јавља се конструкција са предлогом *од* или *на* и општег падежа (га́зда *од* ову́ј полови́ну; *на* Са́вка Пе́тричеви́ћа и *на* Хри́стину́ учите́љицу́ ће́рка, *на* До́љићку́ Олгу́ ће́рка, сла́вив сла́ву *на* ма́јку, *на* овга́ вуновлача́ра Ва́су Шо́пче сина́, капут *на* та́тка, *на* по́па боже́мски уну́к);
- 2) у функцији беспредлошког датива са значењем намене јавља се

конструкција са предлогом *на* и општим падежом: *кирија иде на државу, на стамбени фонд, на никога да кажеш ни 'Здраво', пева на ора, вика на чичу ми, на кога му се искрши јајце, на кога му падне парче, ми на њи да ги вратимо посету.*

- 3) инструментал са значењем средства исказан је помоћу општег падежа са предлозима *с(ас)*: *да се служив сас тџ турџизам, сас туј крстену воду, врже сас врчку, сас пешкир удара, пун с ораси, с њу си мџга да переш веш, с њу си мџга да куваш гра.*

У функцији присвојних заменица јављају се дативне енклитике личних заменица са посесивним значењем: *баба ми Милева је излапела; браћа ву, разумеш; брат ми Зоран, брат ми Миша; брат ми и снашка ми; зет ми Чџа Чембрлен; мајка ву иде; стринка ми ме гледала; татко ву; татко ми пуштија; татко му; ћерка ми куде је удата; вика на чичу ми.*

Ипак, има и стандарних облика¹⁴:

попова ћерка; бија је у Београд дирџктор Индустрије обуће „Београд”, начелник кардиоваскуларне службе оделења на клинику у Зџмун, професор медицине, председник Удружења анестезиолога Србије, после рата је био, старџшина цркве, особље Мотџла; он је трговао са Босном, трговао са Грчком.

Једну групу примера чине устаљене конструкције које је наш саговорник, претпостављамо, у том облику усвојио из стандардног језика, те и онда када је њихово реченично окружење дијалекатско, оне ипак опстају: *пре тога што су отишли, пре тога су ишле, они тог тренутка, према томе, слава би по правилу, после тога, свих времена, између осталог и то.*

Наведену претпоставку као тачну потврђује следећи пример: *због чега у Врање нема персирање – стиче се утисак да говорник преузима готову генитивну конструкцију и уклапа је у реченицу на дијалекту.*

Удвајање објекта. Објекатска редупликација је веома честа – удвајају се пуни и енклитички облик заменице или именска реч са заменицом:

на човека не му се вије, на кога му се искрши јајце, на кога му падне парче, на њи да ги вратимо посету; ништа ме ти мене повише не поштужеш, некога га срџнеш, врањски тџли су да га избришев, Врање га избутамо, кад га омеџи колач, цунем га ора, испџкла га коло, овуж свеђу ти да гу узмеш, да гу одржив душу; споменеш ги сви укућани, имали смо ги овдека ми сировари, знаје ги песме, ја на деџа ги зборим, многи си ги познаваја, тиџа занати ги више нема.

¹⁴ Овакви облици обично се јављају када испитаник говори о познаницима и рођацима који не живе у Врању или када наводи звања.

Присутна су и два примера специфичног удвајања објекта који се састоји од показне речце *еве'еве*, номинатива именице и акузатива енклитичког облика личне заменице: *еве га кандило*, *Табане еве га*.

Редупликација заменичког објекта је дијалектизам који у говору деце предшколског и школског узраста у највећој мери подлеже променама (Станковић 2019: 248), док је аналитизам у деклинацији веома стабилан (Станковић 2018: 248). Има га и у говору старијих Врањанаца, с тим што су њему склонији мушки говорници, и то пре свега они из групе млађих (Трајковић, Михајловић 2019: 87).

Лексика

Лексика је разнолика, са доста турцизама (*алал*, *аман*, *брѣ*, *дип*, *дућани*, *ич*, *јок*, *минтан*, *сабајле*, *салте*, *такат*, *терзија*, *филџан*, *чаришија*) и још више дијалектизама (*јајца*, *снашку*, *старѣјка*, *целивање*, *самари*, *самрџија*, *шустери*; *бдлан*, *голѣм*, *малѣчак*, *убаво*; *вије*, *изѣде*, *збира*, *зборили*, *избута*, *кљѣка се*, *крши*, *ламка се*, *муне се*, *намава*, *поврне се*, *рабѣти*, *рипа*, *срамѣје*, *татко*, *тури*, *утепѣје*, *улегне*, *фрљи*, *чука*; *ако*, *бе*, *лѣле*, *ли*; *по* (у значењу 'за' ('иза'), *овија* *љѣди по њи*)).

3. Закључак

Након истраживања важнијих дијалекатских обележја може се закључити да су се јавиле карактеристике које врањски говор нашег информатора уклапају у призренско-јужноморавски говорни тип, али нови, осавремењени, који карактерише диглосивно понашање говорника.

Грађа је показала очуваност експираторног акцента и задржано старо место акцента уз понеку дублетну, стандарднојезичку форму. Замена старог гласа *јат* у одричним облицима помоћног глагола *јесам* је екавска, али не и доследна. Полугласник се често могао чути, али је неретко и вокализован. Гласови *s* и *x* су најнестабилније фонетске одлике, док је формант *-на-* веома стабилан. Сонант *в* се редовно јавља у облицима 3. лица множине презента, као и сонант *ј* који се скоро увек присутан као партикула у показним заменицама и прилозима. Финално *л* у великом броју примера дало је *-ја*, али су забележени и примери са стандардним рефлексом *-о*. На морфолошком плану присутне су неке маркантне јужноморавске црте: *-ка* у именицама женског рода и њихове вокативне форме на *-е*, *-че* и *-ики* код именица средњег рода; компарација придева и прилога је уједначено аналитичка и синтетичка; заменичке енклитике су најстабилнији дијалектизам. У оквиру синтаксе, удвајање објекта је веома фреквентно, а аналитичкој деклинацији чешће се прибегава него синтетичкој. Лексика је живописна, разнолика, са бројним турцизмима и још бројнијим дијалектизмима.

Ово истраживање још једном је показало да је урбани говор, у нашем случају врањски, како је још П. Л. Тома (1998: 25) установио, нестабилан систем¹⁵. Дијалекат нашег саговорника, ма колико свим својим бићем он био везан за свој локални говор, претрпео је изванредан утицај стандардног језика. Међутим, уколико узмемо у обзир да је наш саговорник велики заљубљеник у врањски говор, а да су се у његовом идиолекту неке дијалекатске црте ипак показале као нестабилне, можемо замислити колики је уплив стандардног језика у идиомима говорника који немају овакав став према свом локалном говору. Упркос Влајинчевом очигледном настојању да задржавајући најмаркантније црте допринесе очувању аутентичности врањског говора, за који је често у својим јавним наступима умео да пронађе бројне предности у односу на стандардни језик, како су и друга, скоро истраживања говора овог града показала, врањски говор ће у будућности поједине језичке особине вероватно подредити стандардним облицима. Ипак, радује чињеница да ће се на том путу стандарднојезичке форме саплести о још неког стаменог чувара локалног говора какав је био Тома Влајинац.

Литература

- Белић, 1999 [1905]: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђорђевић, Душан 2018: *Старе врањске породице*. <<https://pubhtml5.com/fkje/twad/basic/>>, 7. 10. 2019.
- Пецо, 1994: А. Пецо, Савремена акцентуација говора Пољанице, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 161–180.
- Пешић, 1975: М. Пешић, *Врање*. Врање: Самоуправна интересна заједница културе општине Врање.
- Станковић, Драгана 2018: *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ*, докторска дисертација. <<http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10474/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>, 16. 6. 2018.
- Тома, 1998: П. Л. Тома, *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLV, Институт за српски језик САНУ.
- Трајковић, Михајловић, 2020: Т. Трајковић, М. Михајловић, *Говор Врања кроз призму диглосивности*. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXVI, св. 1, 77–105.

¹⁵ Истраживања са којима смо поредили добијене резултате ово такође потврђују. Међутим, ваља нагласити и да су дијалекатске црте показале већу стабилност у идиолекту нашег говорника.

Milica M. Mihajlović

A VRANJE IDIOLECT

Summary

In the paper, traditional dialectology methods are used to analyze the speech of a descendant of one of the oldest families in Vranje (Vlajinci). Our informant was born in 1947. and is a great enthusiast of his local dialect. By analyzing a eighty-minute transcript of a conversation with him, all language levels are covered, and the results are compared with previous research on the Vranje dialect. In his idiolect, typical characteristics of the Vranje dialect are expected: semi-vowel, the formant *-na-*, consistent ekavism in negative forms of the verb *jesam*, pronominal enclitics *gu, gi, ne, ni, ve, vi*, analytic declensions, present 3rd person plural in *-v*, present participle masculine singular in *-ja*, future forms without infinitive, etc.

Keywords: urban dialectology, Prizren-Timok dialectal area, Vranje idiolect.

LES RELATIONS ROUMAINO-YOUGOSLAVES SOUS LE GOUVERNEMENT IORGA-ARGETOIANU (1931-1932), DANS LES PAGES DU QUOTIDIEN «L' OUEST». ÉTUDE DE CAS: LES RELATIONS DIPLOMATIQUES

Résumé

J'ai préféré choisir ce thème pour plusieurs *raisons*: l'agitation au sein de la classe politique roumaine, le maintien des lignes directrices de la politique étrangère roumaine, le „jeu” des grandes puissances.

Les rapports diplomatiques de la période 1931-1932, reflétés dans les pages du quotidien «L' Ouest», consistent en plusieurs actions déterminantes des différents cabinets qui ont pris la direction de la Roumanie, axées sur le maintien du statu quo dans la région et la poursuite des bonnes relations avec ses voisins: les fréquentes rencontres entre les souverains de Roumanie et de Yougoslavie, déterminées par les relations familiales; la lutte contre les tentatives de rapprochement italo-yougoslave, dans le but d'affaiblir la Petite Entente et de saper l'influence française dans cette partie du continent; promouvoir les intérêts de la minorité roumaine en Yougoslavie, sur la base des relations bilatérales roumaino-yougoslaves; l'opposition manifeste de la Petite Entente au possible retour des Habsbourg sur le trône de Hongrie ou même d'une Autriche indépendante, sans aucun lien avec l'Allemagne; les efforts déployés par les diplomaties yougoslave et roumaine pour rapprocher la Bulgarie de la Petite Entente, etc.

Mots clé: Petite Entente, Roumanie, Yougoslavie, relations diplomatiques, Banat

Sur le plan des relations internationales, la Société des Nations s'efforce, sans disposer de tous les moyens nécessaires, de mettre fin aux conflits qui ont éclaté aux quatre coins du monde, les grandes puissances mènent d'intenses négociations en vue d'un nouveau partage des sphères d'influence et du règlement des „affaires européennes” dans un „club sélect” auquel les petits pays n'ont pas accès, et les États révisionnistes s'efforcent d'obtenir le soutien inconditionnel des États totalitaires „en vogue” à cette époque (l'Italie, en premier lieu). (Barber, 1993; Berstein/Milza, 1998; Breton, 2006; Calvocoressi, 2003; Campus, 1993; Campus, 1988; Carpentier/Lebrun (coord.), 1997; Ciachir, 1998; Duroselle, tome I, 2006; Jelavich, tome 2, 2000; Milza/Berstein, tome I, 1998; Vaïsse (coord.), 2008; Vallaud, 2008)

¹ e-mail: eusebiu.narai@e-uvt.ro

Dans ce contexte extrêmement troublant, les États de la Petite Entente, pleinement soutenus par la France, s'efforçaient de rester un pôle d'équilibre et de stabilité en Europe centrale et orientale. (Campus, 1997; Rămneanțu, 2007; Vanku, 1979)

J'ai préféré choisir ce thème pour plusieurs *raisons*: l'agitation au sein de la classe politique roumaine, le maintien des lignes directrices de la politique étrangère roumaine, la vision et les principes sur lesquels Nicolae Titulescu a conduit la diplomatie roumaine, le „jeu” des grandes puissances. (Bărbulescu, 1975; Bulei, 1996; Buzatu (coord.), 1982; Campus, 1980; Ciachir, 1996; Constantiniu, 1999; Durandin, 1998; Fischer-Galați, 1998; Georgescu, 2000; Iorga, tome IV, 1981; Moisuc, 1991; Nanu, 1993; Scurtu (coord.), tome VIII, 2003; Scurtu/Buzatu, 1999; Șeicaru, 1990; Titulescu, 1994; Țurlea, 1991)

À toutes ces considérations, de nature objective (dans les limites de l'objectivité d'un être humain, bien sûr), s'ajoutent certaines de nature subjective: d'une part – les discours répétés de Titulescu sur la „spiritualisation” des frontières et ses tentatives de résoudre les problèmes divergents entre la Roumanie et la Yougoslavie, et d'autre part – la personnalité de Sever Bocu et, implicitement, le rôle du quotidien qu'il a fondé à Timișoara (*L'Ouest*), en tant que „tribun” des intérêts de tous les habitants de la province de Banat, c'est-à-dire la défense – de manière acharnée – pourrait-on dire – des droits de la minorité roumaine dans le royaume voisin. (Bogdan, 1999; Munteanu, 1999)

Dans ce vaste matériel, nous avons utilisé plusieurs méthodes de recherche: *la méthode historique*, basée sur l'étude d'articles de presse, *les méthodes descriptives (observation, étude de cas)*, axées sur l'analyse du comportement, ainsi que *les méthodes explicatives*, qui réalisent une symbiose des méthodes susmentionnées.

Les données et les informations du document ont été collectées à partir de sources publiées (ouvrages généraux, étroitement liés au sujet étudié), mais principalement en enquêtant sur des articles de presse.²

En donnant une „voix” au concept de „*Banatisme*” et en exprimant la conviction intime de Sever Bocu que la division du Banat historique entre la Roumanie et le Royaume serbo-croato-slovène, achevée en 1924, était un acte de „trahison nationale” (que l'auteur de cet article ne partage pas, convaincu qu'il s'agissait de la seule option réaliste à l'époque), le quotidien «*L'Ouest*» de Banat a abordé dans ses pages, sur un ton extrêmement critique, les relations diplomatiques, économiques, militaires, culturelles, scolaires, ecclésiastiques et sportives entre les États roumain et yougoslave pendant le gouvernement Iorga-

² Le journal banatien *L'Ouest* est paru à Timișoara, entre 1930 et 1945. Quelques numéros sont également enregistrés en 1946.

Argetoianu (avril 1931-mai 1932). En raison de la dimension non négligeable de ces relations complexes, nous avons préféré, dans cet article, traiter strictement des relations diplomatiques entre les deux États voisins.

Le journal fondé à Timișoara en 1930, par Sever Bocu, a présenté, à de nombreuses reprises, des facettes, inconnues ou connues seulement dans les „hautes sphères du pouvoir” à Bucarest, *des relations diplomatiques* roumaino-yougoslaves.

Des contacts permanents au plus haut niveau entre la Roumanie et la Yougoslavie sont signalés. À cet égard, on annonce que le prince Nicolas, frère du roi Charles II de Roumanie, se rendra en visite officielle à Belgrade, le 23 juin 1931. En réalité, les relations entre les deux membres de la Maison royale se détériorent peu à peu et le souverain cherche à envoyer son frère dans toutes sortes de „missions” diplomatiques officielles et officieuses, le plus loin possible. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 343, dimanche, le 21 juin 1931, page 4)

Dans le numéro de «L'Ouest» du 25 juillet 1931, la visite imminente de la reine de Yougoslavie, Marianne (sœur du Roi Charles II de Roumanie), en Roumanie est rapportée, pour participer au mariage de la Princesse Ileana, autre sœur du souverain roumain. En effet, jusqu'à l'assassinat du roi Alexandre de Yougoslavie, en 1934, la reine Marianne se révélera un véritable „ambassadeur” de l'État voisin, un promoteur des bonnes relations roumaino-yougoslaves et de la consolidation de la Petite Entente, un militant pour l'amélioration de la situation des Roumains en Yougoslavie. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 371, samedi, le 25 juillet, page 4)

Le mariage de la princesse Ileana marquera cependant une brèche dans la Petite Entente, par l'attitude de l'État roumain face à une éventuelle restauration des Habsbourg dans une Autriche-Hongrie composée uniquement d'États autrichien et hongrois. Le numéro du 29 juillet 1931 du quotidien de Timisoara reproduit de larges extraits d'un article intitulé <Anschluss ou Habsbourg>, paru dans le journal viennois *Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt*, dont nous mentionnons: „Presque partout, la question «Anschluss ou Habsbourg» est devenue un sujet de discussion dans les salons politiques internationaux de Londres, Paris, Rome et des capitales des États successeurs, où se préparent les attentats contre la ligne Berlin-Vienne...

... *La possibilité d'une restauration des Habsbourg* est envisagée, comme contre-solution, pour une formation allemande, au problème centre-européen...”. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 374, mercredi, le 29 juillet 1931, page 3)

Après avoir présenté les changements importants sur la scène internationale, déterminés par l'union douanière austro-allemande, qui ne semblaient qu'un préambule à un futur Anschluss, l'auteur de l'article du quotidien *L'Ouest* est

sceptique quant à une restauration des Habsbourg en Hongrie et à la restauration de l'Autriche-Hongrie, dans une formule territoriale strictement limitée aux États autrichien et hongrois, étant presque convaincu de l'imminence de l'instauration d'une dictature communiste en Autriche.

Les milieux gouvernementaux yougoslaves étaient extrêmement préoccupés par l'éventualité d'une restauration des Habsbourg en Hongrie, qui préfigurerait la restauration de la „Hongrie du Millénaire”, et ils étaient déterminés à donner une réponse appropriée à une telle initiative, destinée à conduire à la désintégration de la Petite Entente.

L'estime et le respect dont jouit Nicolae Titulescu au sein des cercles gouvernementaux yougoslaves se reflètent également dans les commentaires du journal de Belgrade *Pravda* en marge d'un discours prononcé par le grand diplomate roumain à Genève, au siège de la Société des Nations, reproduits, fragmentairement, dans les pages du quotidien banatien: „... M. Titulescu est, en particulier, un propagandiste énergique et défenseur de l'idée de collaboration intellectuelle internationale, non seulement au sens de la coopération des forces scientifiques, philosophiques et techniques de différents pays, mais aussi d'un point de vue politique...”. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 394, samedi, le 22 août 1931, page 4)

Le numéro du 24 août 1931 du journal *L'Ouest* relate le retour de la reine Marianne en Yougoslavie. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 396, lundi, le 24 août 1931, page 4) Jusqu'à l'assassinat du roi Alexandre Ier, les visites de la reine Marianne en Roumanie étaient assez fréquentes, contribuant au renforcement des relations entre les deux États voisins.

Dans le numéro du 27 août 1931, le passage de la reine Marianne de Yougoslavie par Timișoara a été annoncé, à la gare du municpe situé sur les banques du Bega, accueilli, au nom du comté de Timiș-Torontal, par le préfet Furlugeanu, et au nom de la ville de Timișoara, par le maire Cornel Groșoreanu. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 398, jeudi, le 27 août 1931, page 4)

La réélection de Nicolas Titulescu à la présidence de la Société des Nations, à l'automne 1931, est accueillie avec une joie non dissimulée par la rédaction du journal *L'Ouest*. Son contre-candidat, le comte hongrois Apponyi, avait été le rival de Titulescu lors du procès des électeurs hongrois. C'était la première fois depuis la création de ce haut forum international qu'un président était réélu. (*L'Ouest*, Timisoara, IIème année, numéro 410, mercredi, le 9 septembre 1931, page 1)

La démission du gouvernement yougoslave, le 4 janvier 1932, représente une nouvelle occasion pour la rédaction du quotidien banatien de plaider en faveur du retour à un régime démocratique dans le royaume voisin. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 424, mercredi, le 6 janvier 1932, page 4)

Dans les pages du quotidien banatien, le rôle joué par la Petite Entente dans le maintien du statu-quo territorial dans la région a été évoqué, ainsi que

l'importance de la conférence de cette alliance, prévue en Suisse, État neutre depuis sa fondation (XIIIe siècle), à la fin du janvier 1932: „La Petite Entente est, aujourd'hui, un facteur d'importance politique, économique et militaire parmi les plus forts et elle a su se faire entendre dans les différentes conférences internationales, où plus d'une fois, il a réussi à imposer son point de vue, issu non pas tant du désir de voir les pays vaincus à genoux que des besoins intérieurs de se défendre contre les attaques de ces pays, déguisés sous des formes diverses.

La conférence de la Petite Entente débutera à Montreux le samedi (30 janvier 1932); le ministre roumain des affaires étrangères est déjà arrivé à Montreux, et MM. Beneş et Marinkovici devraient arriver les 28 et 29 janvier.

Les trois ministres des affaires étrangères discuteront des intérêts des pays qu'ils représentent, intérêts inclus à la fois dans le système d'alliance actuel et dans l'ensemble des problèmes mondiaux de plus en plus compliqués. En particulier, un point de vue commun sur le désarmement sera établi". (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 440, mercredi, le 27 janvier 1932, page 1)

Ainsi, d'intenses préparatifs étaient en cours pour une conférence mondiale sur le désarmement, et les États de la Petite Entente devaient, plus que jamais, harmoniser leurs positions et se présenter, devant les instances dirigeantes du-dit sommet, unis et avec un point de départ commun.

Le statut de la minorité roumaine en Yougoslavie restait, même au début de 1932, un point «chaud» dans les relations entre Bucarest et Belgrade. Par exemple, le numéro du 27 janvier 1932 du quotidien *L'Ouest* relate des aspects du rassemblement des réfugiés roumains de Yougoslavie, tenu dans les locaux de l'Association culturelle du Banat (Timișoara, le 26 janvier 1932). Le président de cette association, l'ingénieur Étienne Ardeleanu, a montré la situation critique des Roumains dans le Banat yougoslave. L'ingénieur Ardeleanu a recommandé l'élection d'un comité pour la collecte de matériel documentaire et la création d'une auberge à Timișoara, „dans laquelle abriter les élèves et étudiants roumains du Banat yougoslave qui viendraient étudier à Timișoara". L'assemblée adopte, à l'unanimité, les propositions d'Ardeleanu et élit une commission composée d'épouses d'intellectuels réfugiés, censée se charger de réunir les fonds nécessaires à la construction du foyer, et un comité de patronage, composé de personnalités politiques du Banat. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 440, mercredi, le 27 janvier 1932, page 4)

En reconnaissance de ses mérites particuliers et du rôle joué par la Roumanie dans le maintien de la paix et de la sécurité internationales, au début du février 1932, Nicolas Titulescu est élu vice-président de la Conférence du désarmement, avec 13 autres personnalités de l'époque. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 448, samedi, le 6 février 1932, page 4)

Le numéro du 3 mars 1932, du journal dirigé par S. Bocu, indique que Tardieu, représentant le gouvernement français, est revenu à Genève le 2 mars 1932, a eu des entretiens avec Beneş (Tchécoslovaquie), Marinkovici

(Yougoslavie), Antoniadé (Roumanie) et Zaleski (Pologne), c'est-à-dire avec les délégués de ses alliés d'Europe centrale et orientale, afin d'obtenir, de leur côté, une attitude commune à la conférence du désarmement. À cette occasion, Tardieu a affirmé, d'un ton franc, qu'„en aucun cas il ne reconnaîtra les revendications des États désarmés”, mais que „la France est disposée à admettre la discussion de cette question dans la conférence”. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 470, jeudi, le 3 mars 1932, page 4)

Le prince Nicolas poursuit son „voyage” diplomatique, auquel il est invité, „fraternellement”, par le roi Charles II. En ce sens, le 18 avril 1932, le prince Nicolas partit, avec son avion personnel, pour Belgrade, où il allait rencontrer la reine de Yougoslavie, Marianne, sa sœur. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 510, mercredi, le 20 avril 1932, page 4)

Le numéro du 12 mai 1932 annonçait le départ du ministre roumain des Affaires étrangères, Ghica, pour Belgrade, dans la soirée du 11 mai, accompagné de deux experts et de son secrétaire particulier, pour participer à la conférence de la Petite Entente, la délégation partant également dans le même train des journalistes roumains. Ainsi, dans ce contexte international compliqué, la Roumanie est restée profondément attachée à la Petite Entente, constamment soutenue par la France. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 524, jeudi, le 12 mai 1932, page 1)

Le journal *L'Ouest* rapporte également la *Conférence de la Petite Entente*, tenue à Belgrade, le 13 mai 1932, commencée par l'analyse de la situation internationale générale, évoquant la situation en France et en Allemagne. En même temps, „la *Conférence de Presse de la Petite Entente* commençait ses travaux”. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 527, dimanche, le 15 mai 1932, page 4)

Le caractère laconique des informations fournies par le quotidien banatien sur cet important événement international s'explique par le caractère secret de certaines discussions, mais aussi par l'absence de communiqué officiel, qui pourrait être „disséqué” et analysé par des journalistes de Timișoara.

Au lieu de cela, dans le numéro du 17 mai 1932, paraissent également les propos du journal belgradois *Politika*, en marge du même événement: „La Petite Entente est appelée, une fois de plus, à faire preuve de sa vitalité et de sa solide organisation”. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 528, mardi, le 17 mai 1932, page 3)

On peut noter que le journal belgradois *Politika*, proche des cercles gouvernementaux, est venu apporter des informations supplémentaires sur les discussions au sein de la Conférence de la Petite Entente, car la Yougoslavie, même sous le régime autoritaire du roi Alexandre (1929-1934), est restée fidèle à cette alliance, entretenant des relations privilégiées avec les Grandes Puissances démocratiques occidentales, victorieuses de la Première Guerre mondiale (France et Grande-Bretagne).

Le cabinet dirigé par l'érudit et homme politique Nicolas Iorga, secondé par Constantin Argetoianu, „l'homme” du roi Charles II, utilise un double langage

dans les relations internationales: d'une part, il s'efforce d'entretenir de très bonnes relations avec la Grande-Bretagne et la France, et, d'autre part, il s'était mis à „courtiser” assidûment l'Allemagne, afin de conclure un traité économique, éventuellement suivi d'un traité politique. Ceci explique la „sécrotomanie” manifestée au niveau du ministère roumain des Affaires étrangères, en relation avec les réunions périodiques de la Petite Entente, auxquelles notre pays a également participé. (*L'Ouest*, Timisoara, IIIème année, numéro 529, mercredi, le 18 mai 1932, page 4)

Les relations diplomatiques de la période 1931-1932, reflétées dans les pages du quotidien «L' Ouest», consistent en plusieurs actions déterminantes des différents cabinets qui se sont succédé à la tête de la Roumanie, axées sur le maintien du statu-quo dans la région et sur la perpétuation des bonnes relations avec ses voisins, en particulier la Yougoslavie et la Tchécoslovaquie, partenaires de la Petite Entente: les conférences de la Petite Entente, y compris les réunions informelles des ministres des affaires étrangères et des représentants de la presse; les rencontres fréquentes entre les souverains de Roumanie et de Yougoslavie, causées par les relations de parenté; la mise en échec des tentatives de rapprochement entre les deux pays, respectivement italo-tchécoslovaque et italo-yougoslave, dans le but (inavoué, bien sûr) d'affaiblir la Petite Entente et de saper l'influence française dans cette partie du continent; la promotion des intérêts de la minorité roumaine en Yougoslavie sur la base des relations bilatérales roumaino-yougoslaves; l'opposition ouverte de la Petite Entente à un éventuel retour des Habsbourg sur le trône de Hongrie ou même d'une Autriche indépendante, sans aucun lien avec l'Allemagne; les inquiétudes des États de la Petite Entente face aux projets expansionnistes allemands à l'est du continent, visant initialement l'Autriche; l'inquiétude au sein de la Petite Entente face au renforcement de l'alliance entre les deux États plutôt marginalisés après la Première Guerre mondiale (l'Allemagne et l'Union soviétique); l'approbation du plan français Herriot-Boncour sur le désarmement, qui comprenait tous les éléments essentiels de la sécurité internationale, et le rejet de l'idée d'une révision des traités de paix par les États de la Petite Entente; le contrôle des relations diplomatiques germano-hongroises et hongroises-françaises; les efforts des diplomates yougoslaves et roumains pour rapprocher la Bulgarie de la Petite Entente et éventuellement l'inclure dans la nouvelle alliance en cours de formation, l'Entente balkanique, etc.

Liste bibliographique

- Barber, 1993: John R. Barber, *Histoire de l'Europe moderne*. Bucarest: Maison d'édition LIDER.
- Bărbulescu, 1975: Petre Bărbulescu, *Roumanie à la Société des Nations (1929-1939): moments et significations*. Bucarest: Maison d'édition politique.
- Berstein/Milza, 1998: Serge Berstein, Pierre Milza, *Histoire de l'Europe*, tome V. Jassy: Maison d'édition de l'Institut européen.
- Bogdan, 1999: Vasile Bogdan, *Un destin turbulent. Sever Bocu*. Timisoara: Maison d'édition Augusta.
- Breton, 2006: Jean-Marie Le Breton, *La grandeur et le destin de la vieille Europe (1492-2004)*. Bucarest: Maison d'édition Humanitas.
- Bulei, 1996: Ion Bulei, *Brève histoire des Roumains*. Bucarest: Maison d'édition Meronia.
- Buzatu (coord.), 1982: Gheorghe Buzatu (coord.), *Titulescu et la stratégie de paix*. Jassy: Maison d'édition Junimea.
- Calvocoressi, 2003: Peter Calvocoressi, *L'Europe de Bismarck à Gorbatchev*. Jassy: Maison d'édition Polirom.
- Campus, 1980: Eliza Campus, *De la politique étrangère de la Roumanie. 1913-1947*. Bucarest: Maison d'édition Politique.
- Campus, 1993: Eliza Campus, *L'idée fédérale dans l'entre-deux-guerres*. Bucarest: Maison d'édition de l'Académie Roumaine.
- Campus, 1997: Eliza Campus, *Petite Compréhension*, 2e édition. Bucarest: Maison d'édition de l'Académie Roumaine.
- Campus, 1988: Eliza Campus, *Les petits et moyens États d'Europe centrale et du Sud-Est dans les relations internationales: la première moitié du XXe siècle*. Bucarest: Maison d'édition Politique.
- Carpentier/Lebrun (coord.), 1997: Jean Carpentier, François Lebrun (coord.), *Histoire de l'Europe*. Bucarest: Maison d'édition Humanitas.
- Ciachir, 1998: Nicolae Ciachir, *L'histoire des relations internationales de la paix de Westphalie (1648) à nos jours (1947)*. Bucarest: Maison d'édition Oscar Print.
- Ciachir, 1996: Nicolae Ciachir, *Les grandes puissances et la Roumanie (1856-1947)*. Bucarest: Maison d'édition Albatros.
- Constantiniu, 1999: Florin Constantiniu, *Une histoire honnête du peuple roumain*, 2e édition révisée et ajoutée. Bucarest: Maison d'édition Univers Encyclopédique.
- Durandin, 1998: Catherine Durandin, *L'histoire des Roumains*. Jassy: Maison d'édition de l'Institut Européen.
- Duroselle, tome I, 2006: Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire des relations internationales*, tome I (1919-1947). Bucarest: Maison d'édition des sciences sociales et politiques.
- Fischer-Galați, 1998: Stephen Fischer-Galați, *La Roumanie au XXe siècle*. Jassy: Maison d'édition de l'Institut Européen.

- Georgescu, 2000: Titu Georgescu, *L'histoire des Roumains*. Bucarest: Maison d'édition de la Fondation „La Roumanie de demain”.
- Iorga, tome IV, 1981: Nicolae Iorga, *Une vie humaine telle qu'elle était*, tome IV. Bucarest: Maison d'édition Minerva.
- Jelavich, tome 2, 2000: Barbara Jelavich, *Histoire des Balkans*, tome 2. Jassy: Maison d'édition de l'Institut Européen.
- L'Ouest*, Timisoara, 1931-1932.
- Milza/Berstein, tome I, 1998: Pierre Milza, Serge Berstein, *Histoire du XXème siècle*, tome I (1900-1945). Bucarest: Maison d'édition ALL.
- Moisuc, 1991: Viorica Moisuc, *Les prémisses de l'isolement politique de la Roumanie. 1919-1940*. Bucarest: Maison d'édition Humanitas.
- Munteanu, 1999: Ioan Munteanu, *Sever Bocu (1874-1951)*. Timisoara: Maison d'édition Mirton.
- Nanu, 1993: Frederic C. Nanu, *La politique étrangère de la Roumanie (1919-1933)*. Jassy: Maison d'édition de l'Institut Européen.
- Rămneanțu, 2007: Vasile Rămneanțu, *L'histoire des relations roumaino-yougoslaves dans l'entre-deux-guerres*. Timisoara: Maison d'édition Mirton.
- Scurtu (coord.), tome VIII, 2003: Ioan Scurtu (coord.), *L'histoire des Roumains*, tome VIII. Bucarest: Maison d'édition Encyclopédique.
- Scurtu/Buzatu, 1999: Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *L'histoire des Roumains au XXe siècle*. Bucarest: Maison d'édition Paideia.
- Șeicaru, 1990: Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*. Bucarest: Maison d'édition CLIO.
- Titulescu, 1994: Nicolae Titulescu, *La politique étrangère de la Roumanie*. Bucarest: Maison d'édition Encyclopédique.
- Țurlea, 1991: Petre Țurlea, *Nicolae Iorga dans la vie politique de la Roumanie*. Bucarest: Maison d'édition Encyclopédique.
- Vaïsse (coord.), 2008: Maurice Vaïsse (coord.), *Dictionnaire des relations internationales. XXe siècle*. Jassy: Maison d'édition Polirom.
- Vallaud, 2008: Dominique Vallaud, *Dictionnaire historique*. Bucarest: Maison d'édition ARTEMIS.
- Vanku, 1979: Milan Vanku, *La Petite Entente et la politique étrangère de la Yougoslavie (1920-1938)*. Bucarest: Maison d'édition Politique.

Eusebiu I. Narai

**ROMANIAN-YUGOSLAVIAN RELATIONS DURING
THE IORGA-ARGETOIANU GOVERNMENT (1931-1932),
REFLECTED IN THE PAGES OF THE DAILY «THE
WEST». CASE STUDY: DIPLOMATIC RELATIONS**

Summary

I preferred to choose this theme for several *reasons*: the agitation within the Romanian political class, maintaining the guidelines of the Romanian foreign policy, the „game” of the Great Powers.

The diplomatic reports of the period 1931-1932, reflected in the pages of the daily newspaper «The West», consist of several defining actions of the various cabinets that took over the leadership of Romania, focused on maintaining the status quo in the area and perpetuating good relations with its neighbors: the frequent meetings between the sovereigns of Romania and Yugoslavia, determined by family relations; counteracting some attempts at Italian-Yugoslav rapprochement, with the aim (unannounced, of course) of weakening the Little Understanding and undermining French influence in this part of the continent; promoting the interests of the Romanian minority in Yugoslavia, based on Romanian-Yugoslavian bilateral relations; the obvious opposition of the Little Entente to the possible return of the Habsburgs to the throne of Hungary or even of an independent Austria, without any connection with Germany; the efforts made by Yugoslav and Romanian diplomacy in order to bring Bulgaria closer to the Little Understanding, etc.

Keywords: Little Understanding, Romania, Yugoslavia, diplomatic relations, Banat

ЗАВЕШТАЊЕ ДИМИТРИЈА ВЛАДИСАВЉЕВИЋА: ПРВА ГРАМАТИКА ЗА УЧЕЊЕ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА?

Предмет овога рада је анализа садржаја писама Димитрија Владисављевића, учитеља у школи „Јован Милетић” у Трсту, са циљем стварања јасније слике о улози коју је имао у образовању младих генерација и, посебно, у настави савременог српског као страног језика. У раду су коришћене метода теоријске анализа са техником анализе садржаја. Грађу је чинило тринаест књига преписке Вука Караџића објављених у оквиру *Сабраних дела Вука Стефановића Караџића* Издавачког предузећа „Просвета”. Резултати анализе, која је спроведена средином марта 2023. године, показали су да је био једна од најугледнијих личности Трста у првој половини деветнаестог века, чија улога и значај нису у потпуности сагледани јер није оставио у штампаном облику много писаних трагова у виду прилога, књига, текстова и наставних материјала. Готово читав радни век посветио је учитељском занату и наведеној школи, из које није желео да оде чак ни када га је врховни поглавар државе позвао да му се придружи. Поред учитељовања, бавио се и превођењем са српског на италијански (и обратно), писањем поука младежи, дидактичког материјала за школске предмете и, што је посебно интересантно, оног за наставу српског језика за странце, које је и сам у више наврата подучавао. Иако се епитет зачетника наставе савременог српског као страног језика везује за Вука Караџића и његов рад, чини се да је Димитрије Владисављевић међу првима увидео разлику између начина на који језик треба предавати матерњим говорницима и странцима. Чињеница да је и сам предавао странцима (посебно Италијанима) српски језик, сведочи да је простор судара многобројних језика и култура директно утицао да увиди разлику у поступцима од којих зависе резултати у настави матерњег и страног језика. Зато је имао намеру да објави своје рукописе трију граматика: 1. „Српске за Италијане”, 2. „Италијанске за Србље” и 3. „Српске за Србље у Школи”. Нажалост, у томе није успео чак ни након двадесет и две године (спорадичног) рада и преписивања. Но, иако првопоменута граматика није штампана, вишеструк је њен значај који је у описаном тренутку имала по развој методике наставе српског као страног језика: 1. Њоме се конституише идеја о разликовању начина подучавања српског као матерњег и српског као страног језика; 2. Први пут се примењује нова Вукова ортографија у неком наставном средству; 3. Пружа могућност реконструисања професионалног лика *учитеља српског језика* Димитрија Владисавље-

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

вића, који је међу првима увидео неопходност учења језика у аутентичном животном окружењу.

Кључне речи: преписка, Вук С. Караџић, Димитрије Владисављевић, настава српског као страног језика, граматика српског језика за странце

1. Увод

Вишегодишњи (свакодневни) рад у настави српског као страног језика подсетио нас је и упознао са једном важном чињеницом у вези са српским језиком и Србима (као народу), о којој (можда) и нисмо имали прилике да подробније размишљамо. Наиме, одакле год да су на наш Факултет долазили ученици и студенти, успевали смо да готово без одступања (од неписаног правила) пронађемо неко заједничко место о коме бимо разговарали са најискренијим дивљењем и међусобним поштовањем. Тако бисмо са Аустралијанцима разговарали о Сиднеју, са Американцима о Чикагу, са Јужноафриканцима о Кејптауну, са Аустријанцима о Бечу. Међутим, посебно би били живи и занимљиви разговори са Италијанима о Трсту, који је столећима уназад (био) духовни центар српског народа и заједнице, науке и уметности. „Трст живи сав од своје блиставе, господствене прошлости, и зато живи изоловано, помало заборављен и због тога – не увиђајући сопствену затвореност и конзервативизам – увређен што је то тако” (Митровић 2007: 8).

Историја српског народа нас учи и опомиње да се у тешким временима средиште духовности и просветитељства померало ка некој од пограничних области (и тачака). Тако је, почев од половине 18. века, Град Трст постао културно и просветитељско средиште (расељених) Срба „који су изградили углед и богатство у једној од најмоћнијих царевина света” (Михајловић 2016: 3). Захваљујући својим пословним, стваралачким, креативним, културним и уметничким деловањем, тршћански Срби умногоме су допринели очувању националног идентитета. Преданим радом и довитљивошћу основали су српску цркву, школу, библиотеку, у којима су дане проводили многи угледни просветни и научни посленици: полиглоте, мореполовци, књижевници, новинари, политичари, учитељи. Сви они су неретко директно или индиректно учествовали у „бурном обнављању српске државе” (Михајловић 2017: 18). Таквим својим приступом успели су да поставе чврсте темеље српства, одржавајући пријатељске везе са најзнаменитијим Србима тога времена: Доситејом Обрадовићем, Павлом Соларићем, Петром Петровићем Његошом, Вуком Стефановићем Караџићем. Управо нам обимна (сачувана) преписка Вука Караџића пружа, између осталог, изузетно важне информације о стварним зачецима (методике) наставе (савременог) српског као страног језика, и то у горенаведеном пограничном простору на коме је (по природи

ствари) долазило до оштрог судара српског језика и културе са италијанским језиком и (италијанском) културом. Зато ћемо у овом раду настојати да сагледамо улогу и значај који су Трст и његови житељи имали у развоју савремене методичке мисли о овој посве изазовној научној дисциплини.

Рад се састоји из четири поглавља. Након уводних напомена, представљене су основне методолошке поставке истраживања, са посебно формулисаним предметом, циљем и задацима истраживања. Средишњи део рада чини сагледавање места и улоге Димитрија Владисављевића у конституисању методике наставе српског као страног језика, након чега су изведени најважнији закључци.

2. Методолошке поставке истраживања

Предмет и циљ истраживања

Почеци методике наставе српског као страног језика њени везују се, у нама доступној литератури, за период шездесетих година XX века. Међутим, анализа обимне преписке Вука С. Караџића нам показује да је можемо сместити у прве године његовог рада, односно у почетне деценије XIX века, када се појављују прва сазнања о овој врсти наставе. Александар Новаковић (2023) показује да се Вук Караџић може сматрати првим наставником српског као страног језика из најмање четири разлога: 1) породицу засновао са странкињом (Аном Краус), 2) тесно сарађивао са странцима, 3) своју децу учио српском језику иако су већину свог живота провела/проводила ван граница (тадашње) Србије (и немачки сматрала матерњим језиком), али и 4) објавио, како и сам тврди, прве уџбенике (*Речник*, *Писменицу* и *Пјесарицу*) за учење и српског као матерњег и српског као страног језика. Осим њега, наставом српског као страног језика су се бавили и његови савременици, међу којима се својим идејама и запажањима у овој области посебно истиче Димитрије Владисављевић, учитељ у школи² при Цркви Светог Спиридона у Трсту и личност која је оставила дубок траг на културно памћење тршћанских Срба. По свему судећи је био и аутор прве граматике за учење савременог српског као страног језика (која, нажалост, никада није објављена). Зато је предмет овога рада анализа преписке Димитрија Владисављевића и Вука Караџића, са циљем стварања јасније слике о улози коју је имао у настави савременог српског као страног језика, али и у образовању младих генерација.

² Школа је носила назив угледног бечког трговца Јована Милетића, који је тестаментом оставио Српској црквеној општини у Трсту суму од 24000 форинти, назначивши да се мора употребити искључиво за оснивање српске школе (Михајловић 2016: 67).

Задаци истраживања

У складу са дефинисаним предметом и циљем истраживања одредили смо следеће истраживачке задатке:

1. Описати учитељски лик Димитрија Владисављевића.
2. Утврдити место и улогу Димитрија Владисављевића у конституисању методике наставе (савременог) српског као страног језика.
3. Сагледати значај рукописа *Граматики српског језика за Италијане* Димитрија Владисављевића.

Методe, технике, инструменти и узорак истраживања

У складу са дефинисаним предметом, циљем и постављеним задацима истраживања користили смо методу теоријске анализе са техником анализе садржаја. Спровели смо детаљна квалитативна истраживања ради утврђивања доприноса Димитрија Владисављевића у развоју методике наставе (савременог) српског као страног језика. Истраживање је спроведено током марта 2023. године. Грађу је чинило тринаест књига преписке Вука Караџића објављених у оквиру *Сабраних дела Вука Стефановића Караџића* Издавачког предузећа „Просвета”.

3. Лик, дело и *ГраMATика српског језика за Италијане* Димитрија Владисављевића

Анализа једне од најобимнијих преписки коју је Вук С. Караџић водио била је управо она са Димитријем Владисављевићем, учитељом у Цркви Светог Спиридона у Трсту.³ Свој професионални позив обављао је од 1812. до 1858. године (Михајловић 2016: 69), подучавајући ученике читању, писању, граматици, аритметици и другим неопходним знањима (Николова 2022: 32).⁴ Реч је о знаменитој и одговорној личности тршћанске културне и просветне делатности и историје. Први помен његовог имена у преписци појављује се у писму Павла Соларића од 4. јула 1817. године, којим извештава Вук Караџића да је добио писмо „отъ учителя Дим: Владисавлѣвића” (П1: 484). Најпре се јавља као пренумерант „на Сербско-Немецко-Латинскій [...] Словарь” (П1: 604) и остала капитална дела Вука Караџића, а касније као „Учитель Трстанске Дјеце” и велики пријатељ и искрени сарадник Вука Караџића.⁵ Као угледна тршћанска личност тога времена, Димитрије Владисављевић је врло брзо схватио значај рада и дела свога пријатеља, те је на-

³ У *Српском биографском речнику* се наводи да је рођен у Кузмину (Срем) 1789. године и да је у Трсту радио пуне 44 године (СБП 2006: 241).

⁴ Николова (2022: 32) бележи податак да је у школи радио за 450 форинти.

⁵ Примера ради, након смрти сина Саве Караџића, Димитрије Владисављевић позива Вука да дође код њега „да скупа плачемо и да се тјешимо” (П6: 108–109).

стојао да му помогне да прикупи што већи број пренумераната за своја дела (међу којима је увек и сâм био), а врло често се прихватао посла благајника и, условно речено, секретара. Марија Митровић (2007: 9) истиче да је „Трст БИО град у којем је Син стварно куповао књиге до којих би иначе тешко могао доћи”. Прво сачувано писмо Димитрија Владисављевића датирано је на 26. април 1822. године, од када почиње њихова плодотворна и успешна преписка.⁶ Нажалост, већи део преписке је изгубљен, што се врло лако може прозрети из садржаја оних сачуваних. Осим што је радио у Трсту, неретко је био веза између представника српског живља на Цетињу⁷, у Котору, Шибенику или у Дубровнику и Вука Караџића, примајући поруџбине књига, писма, новац⁸ и отправљајући их за Беч, Србију или у друга места у којима је Вук Караџић проводио свој радни век:

„Само место становања, уз остале личне особине Владисављевића као човека, вероватно је одлучило да он, ни од кога званично постављен, чак ни замољен нарочито за то, постане нека врста првог књижевног и културног српског конзула који у Трсту дочекује и испраћа свакога положајем или радом истакнутог Србина и српског сина, свеједно откуда овај долазио” (Милићевић 1951: 517).

Реч је о врло захтевном послу који су обављали и њиме помогли рад Вука Караџића. Димитрије Фрушић у писму од 31. децембра 1832. године обавештава Вука Караџића да их никада није толико дуго чекао за новац (као сада), а узрок је то што нису могли наћи новца (П4: 806).⁹ Чак и када нађу, то буде „из добротe Гд. Владисављевића” (П4: 806), мада, и поред своје добре воље, није увек успевао да прибави потребан новац за Вука Караџића, што и сам у писму од 6. маја 1834. године бележи: „Кад сам Вам год што год обећавао, мало сам кад при свој мојој доброј жељи могао иоле обећанџ испунити. Таке сам Талие бивао до сад више пута” (П5: 365). Са друге стране, Вук Караџић се уздао у безрезервну помоћ својих пријатеља из Трста: „По мојим заслугама и по познатоме родољубију Трјестанаца могу се надати, да

⁶ „Пошто нас је тако језгровито обавестио о тој појединости, додао је [Љубомир Стојановић] две-три очигледности које се наметале већ на први поглед, и без читања саме преписке, то јест: да је Владисављевићева *једна од највећих збирака писама Вуку*, да тих писама има сто четрдесет и седам; једно је изгубљено. Онда још: да је Вукових писама Владисављевићу било сто четрдесет, а сачуван је концепт само једног” (Милићевић 1951: 514).

⁷ Био је у сталном контакту са Петром II Петровићем Његошом.

⁸ Димитрије Владисављевић био је задужен за финансије, те се у више писама тим поводом и обраћа Вуку Караџићу.

⁹ Димитрије Владисављевић 1. маја 1836. године пише Вуку Караџићу: „Ви се ваљада већ начекасте каквога год писма од мене, али кад расудите, да ме је у томе нешто одлагање од данас на сутра, нешто у цркви Богомоља у часни пост и сада, у празнике, а нешто и моји школски послови преправљајући се за екзамен смело, те овако ево протегло све до данас, онда судим, да ми нећете за зло пријмити” (П5: 657).

ће ми помоћи; само те молим да гледаш што брже” (П3: 149). У више својих писама то и експлицитно изражава:

„Ја сам уверен, да нигде тако пријатеља немам, као ту, и уверен сам особито о љубави Вашој и Г. Владисављевића; и с превеликом радости дошао би сам, да се видимо и разговоримо, и да и ја видим тај, за народ наш од старине врло знатни крај; али се не може, и то само због трошка” (П5: 46).

У писму од 24. маја 1834. године позива Вука Караџића да дође у град, „гди [вас] љубав братска с’ отвореним рукама чека” (П5: 376). На основу заједничког писма (од 22. августа 1834. године) које су написали Мартину Хамуљаку (у Будим), сазнајемо да Вук Караџић заиста био у Трсту током 1834. године,¹⁰ али и да је Димитрије Владисављевић био у Србији, сведочећи „како је бијо лепо дочекиван и чашћен” (П5: 436) у Новом Саду, Карловцима, Варадину, Земуну, Београду, Митровици, Шишатовцу, Крушедолу (П5: 450). Но, врло често су и сами „Трстијанци” истицали да до њих слабо долазе вести из матице, због чега се се Димитрије Владисављевић интересовао да ли постоји нешто ново у матици. Примера ради, сâм Владисављевић пише Вуку Караџићу у писму од 2. марта 1829. године да они у Трсту и не знају да Вукови *Забавници* за дату годину и изашли, јер „нити нам е какав овде дошао, нити смо чули, да е коме год овде дошао и какав” (П4: 53). Осим наведеног, неретко је извештавао Вука Караџића о дешавањима у Трсту – женидбама, удадбама, болестима и смрти, а 27. јуна 1835. године обавештава Вука Караџића о успешној проби у тршћанској штампарији на српском језику (П5: 532).

Радећи читавог живота као учитељ при Цркви Светог Спиридона у Трсту, Димитрије Владисављевић је иза себе оставио велики број рукописа.¹¹ Већ на почетку тешње сарадње са Вуком Караџићем, 24. октобра 1825. године, моли свога пријатеља да му помогне да до Божића наштампа „Цвѣтак” својим девојчицама, како би могле „да се наките” (П2: 689). Реч је о штиву писаном српским језиком за које се и сâм надао да ће бити читаније од тада популарних француских, италијански и немачких романа. У писму насталом пре 26. новембра 1825. године даје своме пријатељу потпуну слободу да исправи оно што је „утекло из пера”, шаљући свој „Мали Цвѣтак”¹² да му Вук Караџић да „ону прјатност за око, како што изискуе струка рода, за коју е писано, и онако како ће моћи намамити, да га читаю радије Романе Француске Италијанске и Немачке” (П2: 726). Из неколико писама насталим у кратком временском пе-

¹⁰ „Под Владисављевићевим кровом затекла га је и нова сурова вест: умрла је ћерка Амалија” (Поповић 1964: 284).

¹¹ Превео је са немачког језика *Приправу за историју свега свијета ради деце* А. Л. Шлецера, коју је Вук Караџић објавио у Бечу 1864. године (Јелове 1873).

¹² „Едном речју за дѣвојке се пише, кое стрпљнија не маю за моралне ствари, колико за Романе, а још мањ за српске књиге” (П2: 726).

риоду запажамо да је и те како водио рачуна о детаљима, настојећи да своју књижицу одштапа на „лѣпой артїи”, словима Вуковог *Забавника*¹³, али и са фигурицом која би се слагала са садржајем и учинила да „оку прїятан буде” (П2: 748). Такође, био је и врло посвећен свом послу, те је пажљиво читао сваку напомену свога рецензента (Вука Караџића), тачно истичући шта се од промена може унети у текст, а шта никако не би смело, „ербо смо му већ привикли” (П2: 748). Нажалост, изгледа да је текст *Цветка* наишао на „цензорску опомену”,¹⁴ те није никада ни угледао светлост дана:

„За мой цвѣтак баш и немарим, што ніе изишао ис Цензуре, зар валяда ніе ни валяо. Я сам га пречинїо и расширїо. Промѣнуо сам му и име, сад се зове *Мати*, само треба да га мало отурпїям и препишем, него сам га пустио мало да сазре још болѣ” (П3: 101–402).¹⁵

Из радозналости пита Вука 23. октобра 1826. године да ли цензорски дворски уред поступа тако са сваком књигом, или „е то пало само цветку у срећу” (П3: 302), јер има још један превод с италијанског језика,¹⁶ кога би желоео да изда током лета. Врло често је и обавештавао свога пријатеља о пословима које је започео:

„Да видите шта сам коешта накупио амо, за мою забаву, кое намѣравам сложити два дѣлца, едно под именом Енциклопедїе за дѣцу малу, у четири свеске, а друго под именем Библиотеке за Домаћина у Кући. У овај ми долази и за език Српски, како є у ком вѣку говорено српски, од овакови комада рад би сам набрати из достовѣрнїй књига” (П3: 105).

Осим што је писао, Димитрије Владисављевић је и те како пратио српску књижевну продукцију,¹⁷ тражећи каткад од Вука Караџића да му пошаље најновије наслове. Особито је водио рачуна о наставним материјалима, те у више наврата потраживао потенцијална дидактичка средства – најпре, „Рјечник Београдски Нјемачко или Француско-српски”, како би увидео „могу ли [...] ђаци какву год помоћ од њих имати” (П8: 427), а затим и читанке, песме и сл.

¹³ „Ваш ми є забавник овај милїй, него готово оволики комад злата у моїој потреби, да ми ко даде” (П3: 62).

¹⁴ У писму од 29. децембра 1825. године обавештава Вука Караџића да је унео измене у текст по савету господина Фрушића, уз молбу да сам Вук Караџић препише текст за штампу, уради коректуру и води рачуна да што лепше изађе из штампе (П2: 765).

¹⁵ У истом писму обавештава пријатеља да је један мали превод под називом *Отац* већ изашао из руке.

¹⁶ Стојан Новаковић у *Српској библиографији за новију књижевност 1741–1867*. наводи објављени превод са италијанског језика „Отацъ или мисли чедолюбивогъ отца” (Новаковић 1869: 165).

¹⁷ Аутор је и песме под називом „ПОЗДРАВ на дан вѣнчання Благоразумне Господичне Анастасїе Вучетича с' благородним господином, Јоанном от Нако у Трїесту 29. Априла 1835. торжествованог”, објављене у Тресту 1935. године.

„Сада Вас молим, да бисте ми јавили штогод за Читанке Г. Суботића, који је по препоруци Министерије имао списати ради Српскијех Школа читанке за једну? или за више класа? — да ли их је написао? — и ако је, Јесу ли штампане? Какве су, и Гдје се могу добити? — Ово питам, јер ми оздје неимамо никаквијех за сада; а часослове читамо у Цркви. — Дакле Молим Вас, ако нам што год о том знате казати, јавите нам што скорије, јер с’ првим Септембром започињемо Школу. — За Приповјетке не смјемо ни споменути, а сваку би другу и најгору књигу прије одобрили неголи и коју другу по новом Правопису” (П10: 287).

У писму од 15. новембра 1827. године тражи одговор од Вука Караџића зашто није добио и „Сватовскии пѣсана на Нѣмачком”. Неретко је и сâм делио своја запажања у вези са прочитаним текстовима. Вуку Караџићу пише да му се четири ствари у тада објављеној *Османиди* не допадају: 1. нема предговора, те се не зна време и узрок певавања, 2. не познаје Гудулића ни Дубровчане и 3. не зна да ли су места измишљена или истинита могла је да се користи Вукова граматика¹⁸ (ПЗ: 600). Засигурно знамо да се бавио и преводом са српског на италијански и са италијанског на српски: „Ових ћу Вам дана послати и моје пријеводе и Пискарањ[а] којекаква, просудите, ако што узваљају, па ми кажите, сљедова’ћу Вашем савјету” (П9: 101). Пред крај фебруара 1826. године Димитрије Владисављевић пише Вуку Караџићу да су му пристигли огледи, који су му добро дошли „за мое мале приватне лекције преводећи са Српског на Талијански” (ПЗ: 104).¹⁹ Иако се бавио учитељским позивом, водио је рачуна о језику.²⁰ Тако у писму од 30. маја 1848. године исказује своју забринутост да ли је у припремању лекција из историје успео да језик „врати на херцеговачки”:²¹

„Ја оног (:моје Историје:) пријевода не могу преписивати на чисто; а дјечи, што дамъ, изиђе неуредно, те само губим вријеме у прочитавању. Не би ли узео штампатор овако као што је: Много сам поправљао, да на врнем на језик Херцеговачки. Не знам: јесам ли погодио. — А њемачку Историју у ориџиналу све ми се чини, да сам је Вама дао” (П8: 187).

¹⁸ Био је дубоко уверен у далекосежност и значај рада Вука С. Караџића: „Колико више наши вичу на Вас толико Вас више други уважавају. Ја Вам се радујем и Прстену и Академији, у коју сте Ви једини и сада Први као член узети. То је доста задовољства пред свјетом, који такве ствари цјенити знаду, а зар потомство ће Српско знати такве чести уважавати, ако је Садашњицима непознато” (П8: 83).

¹⁹ „Ова дуга цензура у томе ми е појослужила, да ћу ову другу ствар мало болѣ и више пута прегледати и сам и преко другога. Али се не би лако рѣшио шила є у Беч на Цензуру него у Пешту, и на цензуру и на штампу” (ПЗ: 105).

²⁰ У писму од 17. децембра 1852. године пита Вука Караџића: „Зашто наши књижевници пишу сада *пушитити*, а не пустити? — Ја знам, да се говори *пуштати* и сложено, као *допуштати*, *запуштати* & али *пушитити* нисам чуо, него само од оних, што немају зуба, ал’ то не улази у правило” (П9: 808).

²¹ „Моју Преправу за Хисторију дао сам преписати, па ми је дијете нагрдило с’ правописом, до зла бога”.

Голуб Добрашиновић (1987: 135) примећује да је имао занимљив однос према јоти (ј): „Избегавају је и многи Вукови пријатељи, штавише и неки следбеници. С друге пак стране, употребљавају је извесни кореспонденти који се у много чему држе старог правописа. Д. Владисављевић и др. пишу *i* место *ње*”. Осим лекција из историје, писао је и лекције из географије: „Моја ће Географија скоро бита готова, јер сам је гдје што пречињао. И ако од сада будем миран, као до сада, моћи ћу је брзо свршити [...]” (П8: 264).

Најважнији део његове рукописне заоставштине припадао је наставним материјалима и првим уџбеницима за учење српског као матерњег и страног језика.²² Његова размишљања о настави проналазимо у писму од 11. августа 1845. године, у коме одговара Вуку Караџићу на питање о спремности материјала за штампање:

„А што ме питате: Имам ли што готово? – Та имам по доста, али је све Школски материјал. [...] Пак онда доста ситнежа све за школу, нешто Преводи и крађа, претварања, може би и што год туђе и покварено, али мислим било би хасновито, а нешто и баш нужно, као повр Граматике Секретар за нашу младеж у школи, за шегрте, за калфе, ако баш не за све, а оно барем за многе. Нешто и Реторије украдено, али би било добро. Нешто Земљописанија²³ у сва три дјела, Математичком, Физичком и Политичком за дјецу II и III класе у нашој школи, и још које друго морално. Онај Форберајтунг за Историју, које сам Вам показивао, Нума Помпилије за читање. – Новела. Све најмештено за овакову дјецу, као што мени долазе. Али Граматика мора ићи пред свим овим. А новаца нема” (П7: 392–393).

Такође, можемо тврдити да је у оквирима учитељског позива своје ученике²⁴, али и странце, подучавао српском језику²⁵ према новој ортографији.²⁶ У писму од 21. јануара 1826. године моли Вука Караџића да га дода [као пренумеранта] на листу за „нџмецке преводе Српски [Вашје] Пџсана у Пешти”, као и за једног Немца „што се [овде] српски учи” (П3: 62). Прву експлицитну потврду да је заиста и предавао српски језик проналазимо у

²² У листу *Пеиштанско-будимски скоротеча* за 1842. годину износи запажање у вези са непостојањем граматике српскога језика која би могла бити коришћена: „Што Србљи немају јоштѣ, (или неће да признаду оне, кое имају) граматике ни рѣчника, него имѣ народнй говорѣ служи за ово и за оно” (Владисављевић 1842: 261).

²³ „Не могу преписати оног превода. Ако би могао онако проћи још којекако, ако ли не, а оно треба чекати подуго. Овоме би послу морало Земљописаније пут прокрчити, и ја би волео најприје ово па послјије оно штампати. Али би са свим тим требало преписати на чисто и једно и друго” (П8: 196).

²⁴ Број љака се кретао око 50 на годишњем нивоу (Михајловић 2016: 70).

²⁵ Радмила Михајловић (2016: 91) у својој дисертацији Димитрија Владисављевића назива „чувеним и поштованим учитељем српског језика”.

²⁶ У писму од 31. августа 1828. године пише Вуку Караџићу да му шаље Мурали Турчина да му помогне да се снађе: „Црн е, ал разумѣ мало и нашки” (П3: 907).

писму од 23. септембра од 1843. године у коме обавештава Вука Караџића да је његов „тримесечни ученик у Српском језику” господин Вилхем Порупски заинтересован за наставак сарадње у учењу језика (П7: 86). Такође, и у писму од 18. априла 1844. године пише своме пријатељу да користи његове *Приповетке*, подучавајући „понајвише [...] Латине наши читати и разумјевати” (П7: 163). Из писма које је Вук Караџић упутио Милошу Обреновићу из Беча 20. марта 1829. године сазнајемо је био један од двојице учитеља „који знаду Француски” поред италијанског. Вук Караџић 31. марта и 9. маја 1837. године у писмима Јакову Живановићу пише да не познаје „способнијега [учитеља] од Трјестанскога учитеља Димитрија Владисављевића”, који „зна Француски и Талијански (боље него и какав Србин у Маџарској, поред тога зна Латински и Њемачки” (П6: 75–76).²⁷ Притом је био и поштен и родољубац и имао у том тренукту око 45 година. Чак га је у другом издању *Рјечника* посебно похвалио под одредницом „школа”: „У царству Аустријскоме за сад је најбоља Српска школа у Трсту, и то је хвала и дика њезиноме учитељу Димитрију Владисављевићу” (ВР: 842). Да га је Вук Караџић изузетно ценио, проналазимо експлицитно наведено и у следећем писму: „И ја сам од прије мислио да би Владисављевић био добар за управитеља нашијех школа у војводству, али знајући да он из Трста неће никуда, нијесам му ни спомињао, нити му помаже спомињати” (П8: 772). Из тог разлога га је чак и позивао да се прихвати посла подучавања српског језика деци Милоша Обреновића, јер је „он човек који би био достојан такове важне службе, [и мислим], да би се тамо у свему допао” (П6: 101). Међутим, Димитрије Владисављевић је одбио да буде воспитатељ „за светле књажевиће” (П6: 76) и никада није „ласно оно мјесто [учитеља трстијанског] оставио” (П4: 67). О томе пише у писму од 7. априла 1837. године: „Ја сам у прошасту Недељу имао срећу пријмити почитајемо писмо од Г Тирке из Беча с’ једним Вашим привијеним у њему листићем, гди ме оба двојица позивате, да се пријмим воспитанија младе Господе Кнежевића у Србији као будућиј владјетелја и миле надежде нашега Рода у оној земљи”, износећи следеће запажање вредно правог доситејевског филозофа: „Али колико би ми год мило и драго било таковој Господи послужити, толико исто с’ друге стране наодим ову службу тешку из више узрока, једно што су дјечица већ поодрасла, и требало би јиј може бити од некиј ствариј одучавати, прије, него што би смо у обучавање ступили, а то се у сваком, а особито одраслијем дјетету мање или више догађа, после, Бог зна, какве ће ћуди здравља и склоности дјечица бити” (П6: 85). Уз наведено, истиче и да га плаши чињеница да су досад често мењали своје учитеље,²⁸ као и чињеница да би француски језик

²⁷ „[...] сва деца су на крају године полагала јавни испит из три језика: немачког, италијанског и илирског/српског” (Митровић 2012: 300).

²⁸ „Рђава препорука за наше Кнежевиће, кад тако често промјењују професора, чешће, него ли други кочијаше” (П6: 303).

био главни „део воспитанија”, што није никакав проблем јер га врло добро познаје, но он се не би „одважио бити само учитељем”, јер је то исто „и овде, у слободи у миру без интрига, и не знам, гди би ми, и како би ми могло бити боље као учитељу” (П6: 85). Био је спреман да прихвати место једино уколико би га на то нагнали интереси рода.²⁹ Но, свакако је прихватио задатак свога великог пријатеља да учи никога другог до Димитрија Караџића, и то српском и италијанском језику. У писму од 18. септембра 1846. године пише:

„Ви сте ми задали једно велико питање за Вашег синчића – мог имењака – Добро сте судили за овде. – Могао би и морао би научити српски, ако и јесмо на врати од Италије. А особито овдје у школи” (П7: 557–558).

Необично му је било стало да га научи српском језику, рекли бисмо, из пријатељске љубави према Вуку Караџићу,³⁰ али и националних интереса:

„До сада смо највише настојали за Српским језиком, јер су Вам се многи чудили, кад су видјели, да Вуков син не зна Српски, које сам ја извињавао, колико сам могао и знао, и зато смо у томе толико настојали, а талијански мало запустили, јер на двије столице знате како се сједи. А сад ћемо на љето упријети у Италијански, само ако Бог подржи здравља” (П7: 686–687).

Димитрије Владисављевић је стремио ка томе да своје ученике оспособи да језик користе у свакодневним животним ситуацијама. Зато је имао идеју да Д. Караџића смести у дом попа Данила, како би са његовим сином српски могао „практицирати као дјеца што чине” (П7: 557). Пратио је његов напредак и у италијанском и српском језику, а о томе уредно извештавао Вука Караџића: „На пијаци већ штрбеца нешто италијански, а у кући српски, и добро памти” (П7: 583), настојећи да му одржи мотивацију кроз уздржавање од директног исправљања грешака:

„Димитрије је фала Богу! здрав, и паметан, и учи се добро. Велико ми је задовољство шњиме. Ако Вам пише погрјешно, ма мислим, да ћете га моћи разумјети, и зато опростите и Ви и фрајла Мина јер му ја ни гдје ништа не поправљам, да видите шта зна, и како зна” (П7: 732).

У истом писму први пут помиње један велики започети посао „писмени основан, заткан и на полак готов” (П3: 62), изражавајући своју бојазан да ће поново наићи на цензуру. Реч је о три граматике (у виду рукописа): 1. „Српска за Италијане”, 2. „Италијанска за Србље”³¹ и 3. „Српска за Србље

²⁹ Надеждин оставља запис о познанству са Димитријем Владисављевићем: „Видео сам мсе са г. Владисављевићем, у коме сам нашао дивног човека. Случајно сам наишао у школу за време испита, где сам с великим уживањем провео око пола сата” (П6: 631).

³⁰ Иако се није остварио као родитељ, очински се постављао према својим ученицима: „Сада благодарим Богу, што се нијесам оженио, видећи, шта јадни Оцеви трпе” (П8: 187).

³¹ 17. фебруара 1839. године Димитрије Владисављевић се жали Вуку Караџићу: „А половину

у Школи”, при чему видимо да се још у време конституисања савременог српског језика развио идеју о разликовању приступа и поступака који се користе у настави српског за матерње говорнике и оних који се користе у настави српског за странце. И, наравно, то се управо десило у пограничном подручју, где долази до судара два језика – српског и, пре свих осталих, италијанског. Наведени податак нам сведочи у корист тези да је Димитрије Владисављевић, осим заљубљеник у српски језик, био један од првих методичара наставе савременог српског језика. Неретко је писао Вуку Караџићу, молећи га за помоћ у вези са важним питањима српског језика: „Имао бих Вас још питати нешто и за неколика правила граматически кастално помћна писмена, бо баш за сад немам времена. Имам нешто више посла него обично. Ово ћу оставити на друго време” (ПЗ: 105). Такође, критиковао је све оне који не користе нову ортографију,³² те чак и аутору *Османиде* замера да ју је могао користити (ПЗ: 600), изражавајући бојазан да ће „узети мах досадашња неправилност, пак онда, коће је повратити” (П7: 84). Своју пажњу у сачуваној преписци посебно је усмеравао ка „Граматици српскога језика за Талијане”.³³ Наиме, у писму од 19. априла 1849. године експлицитно наглашава редослед штампања својих граматика: „Ако добијемо овдје слова, најприје ћу настојати за *Граматику Српску ради Италијана*, а послвије *Итал. за Србе*, пак онда *Земљописаније* и *Преправу за Историју*, ако се допусти, аколи не, а оно тот њему” (П8: 412).³⁴ Први званичан помен ове граматике Димитрија Владисављевића проналазимо у писму од 9. октобра 1836. у коме Вуку Караџићу саопштава своју намеру да своју књижицу штампа новом ортографијом:

„Ја би рад послати тамо ово моје назови Граматике, да се штампа, али најпре би Вас молијо, да ми је прочитате, пак барем оне велике погрјешке, да избришете, а мале оставите, нека се имају критици шчине девертирати. Још ми нешто у Глаголима трапаво иде, а Ви не дадосте Вашиј на свет, да украдем што год и из њиј” (П5: 742).

Реч је приручнику који би био намењен странцима који уче српски језик, те због тога и сам Владисављевић наводи да се његова „ГраMATИКА не врже около ситница” и представља књигу за „IIIth класу” (П5: 742). Заправо, чињеница да своју пажњу не усмерава на ситнице наводи нас на

ми је Граматике Талијаносрпске однео наш Школски Иншпектор, да се користује зар у језику што год, па ми је још не враћа, а ја му је не могу искати” (П6: 303), док у писму од 4. октобра 1845. године најављује Вуку Караџићу да ће му „мож’ [...] Италијанску Граматику за штампање ради Србаља тамо послати, да је у штампарији коме препоручи[те]” (П7: 406).

³² Милош Окука (2014: 376) Димитрија Владисављевића и остале савременике Вука Караџића, који су га подржавали, назива „агилним вуковцима”.

³³ Желео је и сам да види „какву ће срећу имати овај први производ мог малог труда” (ПЗ: 92).

³⁴ „Стварно, међутим, превео је и штампао само једну: *Отац, или мисли чедољубивог отца*” (Милићевић 1951: 517).

закључак да је врло добро разумео природу наставе страног језика, покушавајући да прикрије све потенцијалне недоумице са којима би странаца у датом тренутку могао да се сусретне. Иако је имао јасну жељу да је уреди, препише и одштапа, али се, како он каже, „не да, нешто от школе, нешто от привата а нешто и којечији пошурица” (П5: 776). Већ 23. децембра 1836. године Димитрије Владисављевић обавештава Вука Караџића: „Моја је Граматика у послу, али ми нема времена, да је уредим као што желим, а све ми се отварају некакве нове идее, па коће да јиј уреди, неке су добре а неке свакојаке, пак да сте ми овде ближе да Вас што запитам; а овако ког ћу? и како ћу?” (П5: 775). Осим већег броја послова у које је био укључен, Димитрије Владисављевић и сам признаје да је „са овом Граматиком више збуњен него кнез у Бингули, кад му спајија с’ порцијом навали”.³⁵ У писму од 25. јануара 1837. године открива да што више ради на Граматици, то се „више рупа отвара у њој час с’ једне, час з’ друге стране баш као расушено буре”,³⁶ изражавајући забринутост о датуму када ће је завршити (иако му је намера да то учини док је Вук К. још у Бечу) (П6: 46). Често је и на сопствени рачун у вези са тим правио шале: „Моја Граматика Срботалијанска иде заједно са Саборном Црквом у Милану. И она ће се прије свршити, него ли ова. Пак и кад се сврши, Бог зна, каква ће изићи, јер ми све нешто остаје поправљати или у системи, или у чему другом” (П6: 418). Засигурно знамо да је граматика имала и теоријски и практични део. Обавештава 20. децембра 1837. године Вука Караџића да је Граматика (*partie teoretica*) свршена, те да има до три зачкољице да још зачепи. Међутим, *parte practica*, која чини половину књиге, једва је била на половини (П6: 190). Овај део је и био један од узрока због којих је није успео објавити на време: „Граматику моју нећу моћи донијете, али ћу Вам је послати, сам[о] докле још и ово угладим што је практичког дјела” (П8: 427). Ипак, констатно је изражавао уверење да ће пожурити и „дати је на Цензуру” након што је Вук Караџић буде ревидирао и изрекао своје мишљење. Граматика „за Италијане” је требало да (заједно са предговором) има више од 30 табака. Имајући у виду да је била писана новом ортографијом³⁷, привлачила је пажњу свих пријатеља (а богами и неистомишљеника) Димитрија Владисављевића. Тако у писму 26. новембра

³⁵ Каткад се жалио и да му недостаје воље како би овај озбиљан и велики посао привео крају: „Моја Граматика Талијано Српска још и сад онако. Баш немам кад, све којекакве пошурице ми сметају, а каткад немам ни оне вруће воље, а без ње ништа се не може честито урадити” (П6: 422).

³⁶ Неспорно је да је Д. Владисављевић имао одличну моћ запажања и саветовања: „Димитрија је свршио Испит и то доста добро. Ето вам при шиље и он Fleisszettell, а други курс могао би тамо наставити, па негуби ништа: јер од Италијанскога слабо што више напредује од лане, више се настоји за њемачким, него ли за Италијанским језиком у Нормалним Школама, а овако ми је, вјерујте, велика брига” (П8: 162).

³⁷ Димитрије Владисављевић је и сам изражавао забринутост хоће ли она уопште проћи цензуру.

1840. године информише Вука Караџића да „Граматику чита и учи Г. Весели” (П6: 553). Међутим, поучен претходним искуством, прибојавао се речи цензора:

„Школа ми заузима велики дјео времена, а нешто и Црква. [...] А кад ми остане штогод времена преко свега тога, то употребим на моје Граматике како ти: *Италијанску ради Србаља*,³⁸ коју сада скраћујем; јер би скопа дошла коштovati, па кад би се продала? *Српска ради Италијана*, коју бих рад, да би ваша Општина дала штампати за корист ове дјеце, али ће бити жеље узалуд; јер им ни је повољна ова ортографија, а ја се овом служим. Само у школи се служим свакојаком само не овом” (П7: 494).

Димитрије Владисављевић у писму од 30. новембра 1848. године бележи пораст интересовања за учењем српског језика због чега се развија и потреба брзог штампања постојећег рукописа:

„Иште се Граматика, на Берлићеву вичу, да се сав себице пустио у Теорију без Практике, а ја при томе мислећи, да имам довољно Практике у мом сабрању, пак би је рад пустити у свјет, али немамо овдје слова, а требало би поред штампе, да и ја будем, пак из тога можете судити како се колебамам не знајући шта да радим” (П8: 311).

Међутим, проблем је био недостатак слова (и калуца) у штампарији:

„Ја сам сада у већем послу него игда до сада; јер како се Исто рија наша данашња по свјету шири, тако се и моје лекције у Српском језику умножавају, а и без тога имам налог од гуверна преводити на истријански језик царске указе и друге њихове послове за Истрију. — Ако ми је игда била потреба дати на штампу оно моје српске граматике, то би ми баш сад најнужније било; али ни једна штампарија нема слова ћирилови, нешто мало има Маренигова Штампарија, али нема српског *ћ њ љ њ* ни *и*, а мени су за Граматику ова најпотребнија, и за то Вам је Стојковић писао, а то је оно писмо, што се у рукама млађега Рајовића ту наводи. Мени би потребно било овдје осим горњих писмена још и гласних са ударенијама од 4 струке, какоти *à, á, â, â*, тако исто и осталих гласних. Стојковић Вам је писао молећи Вас да би сте замолили каквога писменоливача ту, да би Вам наштампаних модѣла својих (ћирилових:) писмена дао и дабисте нам их или Ви, или и он сам овамо опремио, и то, што скорије, док је још гвожђе вруће. Гледајте молим Вас ако их има, а распитајте и за цјену” (П8: 338–339).

Редовно је обавештавао Вука Караџића о ситуацији у вези са прибављањем слова за штампарију, примећујући да се не може у потпуности ослонити на Андрију Стојковића, који ће нешто касније одиграти и кључну улогу у креирању „зле судбине” рукописа ове граматике: „Андрија Стојковић узме ми она слова, да ће он тобож трговачки са Штампарима учинити оно

³⁸ Желео је да је одштапа у Трсту: „Ја се врзам околу свршетка моје Галијаносрпске Граматике, али ме забуни садашња туга, а мислио како ове вакације свршити, па овдје штампати ако се погодим са Штампаром, који оће најприје да види и да контракт учини” (П6: 524).

што ја не би по трговачком начину умјео, па сад ни њега ни слова, не знам, шта је учинио; нешто шепртљи” (П8: 411).³⁹ Нажалост, више година предавног рада и очигледне жеље да рукописи угледају светлост дана отишло је у неповрат.⁴⁰ И сâм је предвиђао шта се може десити са рукописима. У писму од 30. новембра 1848. године бележи:

„Можда ћу Вам овијех дана упутити коју год ствар од овијех мојијех рукописа, па Богъ Вам а Душа Вам. Нешто Ви нешто Ваши познаници ујдурите, како боље знате. Стар сам, па бојим се да не умрем прије, а овако оклевајући може се ласно догодити, да отидем на онај свијет и без збогом остај!” (П8: 312).

Био је трезвен и разуман. Знао је каква судбина чека његове рукописе уколико их сам не доврши: „Сад ћу прионути, да довршим оно, што сам започео, и да Вам час прије пошљем јер оклевајући доћиће какав Шлог, пак онда гдје си био? нигдје. Шта си радио? — Ништа” (П9: 189). Такође, у писму од 30. новембра 1848. године пише:

„Можда ћу Вам овијех дана упутити коју год ствар од овијех мојијех рукописа, па Богъ Вам а Душа Вам. Нешто Ви нешто Ваши познаници ујдурите, како боље знате. Стар сам, па бојим се да не умрем прије, а овако оклевајући може се ласно догодити, да отидем на онај свијет и без збогом остај!” (П8: 312).

Зато оставља у аманет објављивање својих дела Вуку Караџићу и Ђури Даничићу: „На мојим писмима прах од два прста. Жао ми је, ако скоро умрем, пак ће свјет рећи, да сам баш био Левента! — Али ћу оставити Аманет Вама, а Ви опет ГДину Даничићу, Бог му а душа му” (П8: 600). И поред тога, неколико месеци пре побољевања⁴¹ надао се да ће успети да заврши своје започете рукописе:

„Примићете по пошти мој рукопис један, па прегледајте, хоће ли Вам бити по вољи. — те ми јавите. Био би за читанку прву. [...] Међутим ће бити Земље-описаније готово, а и Граматика Српска за Италијане готова. —” (П9: 379).

³⁹ „Нажалост, преварант Андрија Стојковић нити му је вратио слова, нити је постигао договор са штампаријом” (Михајловић 2016: 121–122).

⁴⁰ У *Српском биографском речнику* се у одељку „дела” наводе три: *Граматика српска за Талијане* (Трст, 1849); превод са италијанског *Отац или мисли чедољубивог оца* (Карлштат, 1932) и немачког *Приправа за историју свега свијетеа ради дјече* (Беч, 1864). Верујемо да се прво (никада штампано!) дело везује за 1849. годину, у којој је Владисављевић први пут саставио тестамент и оставио у аманет њено штампање Вуку Караџићу и Ђури Даничићу. Притом, и Радомир Поповић у своме раду „Италијани у Србији у првој половини 19. века” пише о написаној граматичкој српског језика за Италијане (Поповић 2015: 6).

⁴¹ Из писма Александра Мариновића од 3. октобра 1853. године сазнајемо да је Д. Владисављевић поболео: „Наредио мије да вас исвѣстим о здрављу нашега доброга и драгога Гна. Владисављевића, и сво: он е здрав, може ходати по соби, добро спава, и ђде, али несрећа да јоше не може говорити, после неколико рѣчи заметне му се мозак и език. Недај Боже, али страх ме да ће овако остати. Греота те се ово догоди овакому нашему доброму Србину! али све е у Божј руке” (П10: 330).

Нажалост, смрт га је онемогућила да у својој намери успе: „[...] ал ево несреће ће му се и то неда” (П11: 123).⁴² Из писма Андрије Стојковића⁴³ од 14. маја 1860. године сазнајемо да чак тестаментом оставио Вуку Караџићу 1500 форинти „са обавезом да се овим новцем даде печатати све његове рукописе” (П12: 447),⁴⁴ али су, како се у наведеном писму истиче, продате на лицитацији⁴⁵:

„Па ово ми је познато, да све ствари, књиге и рукописе покојника продало се на дражбу (licitacia) од нашег суда, те Бог зна находили се гдје што и тако не могући извршити ви, ово његово расположење, губите право на овај новац које у сваком случају раздјеиљило би се на остале његове наслениккe” (П12: 47).

„Прво претплатник, потом ревностан скупљач претплате, најзад свагдашњи поштовалац, осведочен пријатељ и зајмодавац Вуков, учитељ при српској основној школи у Трсту” заправо је тестамент написао 22. септембра 1849, а допунио 25. фебруара 1861. године (Милићевић 1951: 513). Искрено пријатељство и жеља да се нова ортографија нађу у граматици за школе,⁴⁶ нагнали су Вука Караџића да пошто-пото пронађе рукопис, због чега у четири наврата пише Андрија Стојковићу, и то септембра 1861, јула 1862, јануара и септембра 1863. године, тражећи: 1. рукопис *Српске граматике за Талијане*, 2. тестамент, 3. званичне узроке због којих није могао да прими остављени новац и 4. рукопис граматике „за Србе који желе учити Талијански” (П13: 52). „Ви мени зимус ту обећасте да ћете се потрудити да се изнађу рукописи по којнога Владисављевића, а особито Српска Граматика за Талијане (за коју је он особито жељео и говорио да примјере у њој прије штампања ја прегледам)” (П12: 872).

Исказивао је том приликом намеру да дође у Трст, као и да решење проблема почне тражити другим путем: „[...] тијем својијем одговором Ви ћете мене поштедјети да не долазим тамо и да не почињем ствар ову

⁴² Никола Вујиновић обавештава Вука Караџића 28. децембра 1863. године да је Димитрије Владисављевић добио удар „у њеки и у главу” године 1855, а да је умро 1858. (П13: 239)

⁴³ „Стојковић Андрија (?1808 – Трст 1865) је личност о којој се мало зна, при чему су мишљења опречна. Љубомир Дурковић-Јакшић [...] дефинише Стојковића као *угледног литерату*. Међутим, из његове преписке са учитељем Владисављевићем и Вуком Караџићем произилази профил особе полуписмене и недостојне” (Михајловић 2016: 91).

⁴⁴ „Димитрије Владисављевић је преминуо 1858. године, а две године касније, извесни Андрија Стојковић најављује скоро објављивање *Српске граматике за Италијане*. При томе не да је име аутора, али је лако претпоставити да се ради о толико најављиваној и никада објављеној граматици учитеља Владисављевића” (Михајловић 2016: 91).

⁴⁵ Радмила Михајловић (2016: 91) у својој докторској дисертацији наведену причу квалификује као измишљену.

⁴⁶ „Вуков правопис и граматика уводе се у српско школство тек 1868. године, дакле десет година после смрти учитеља Владисављевића” (Михајловић 2016: 92).

тражити другијем (судским) путем” (П12: 872).⁴⁷ Из писма Вука Караџића упућеног Андрији Стојковићу 6. јула 1862. године сазнајемо да је рукопис Граматике пронађен код неког човека, који је тражио премног новца:

„Онај је човек, као што и сами велите, премног искао (100 #) за 64 листа рукописне Граматике покојнога Владисављевића; али као што сами велите да Вам је рекао: ’Ја тражим толико, а ви реците ми шта би сте предложили за њу?’, по томе се ја надам да ћемо се с Вашом пријатељском помоћу некако нагодити док ја примим новце (а без тога да ми је поклони не би ми могла бити ни на какву другу потребу осим да је оставим као спомен пријатеља свога)” (П12: 1068).

По свему судећи, Андрија Стојковић је пронашао човека код ког је завршио рукопис граматике Димитрија Владисављевића, те му је „понудио да купи ту граматiku за стотину златника, али да он није хтео да за њу потроши више од 50–60” (Михајловић 2016: 91). Упорношћу је Вук Караџић некако добио намењени новац, али не и рукопис граматике. Чак је Андрији Стојковићу обећао да ће га у предговору учинити херојем који је спасао рукописе од пропасти:

„Ја сам новце добио, сад Вас молим, каш то сам Вам и љетос ту на растанку говорио, да ми пошаљете тај рукопис од оне Граматике покојнога нашег пријатеља Димитрија Владисављевића, пак ћу га ја одмах дати овдје г. професору Миклошићу да га прегледа што се тиче Талијанског језика а што буде Српско оно ћу ја прегледати, пак ћу га онда одмах дати у штампарију да се наштампа у 500 егземплара од којих 200 задржаћу ја а 300 послаћу Вама на дар (као што сам Вам и љетос казао), а с онијем у којег Ви велите да је рукопис Ви гледајте како знате. Осим овијех 300 егземплара ја ћу и у предговору учинити спомен како сте Ви овај рукопис сачували од пропасти” (П13: 52).

Последњи контакт са Андријом Стојковићем Вук Караџић успоставља 24. септембра 1863. године, када му саопштава да му више неће писати ништа, јер му није ни одговорио на писмо: „Кад ми нијесте хтјели одговорити ни на друго писмо које сам Вам писао из Римске топлнице [...] ја Вам за те рукописе покојнога Димитрија Владисављевића нећу писати ништа више” (П13: 190).

4. Закључак

Загледани у будућност неретко нехотице заборавимо прошлост, иако у тој истој давнашњости можемо тражити своје порекло, свој идентитет и дух. Тако, говорећи о настави српског као страног језика, падамо у искушење да

⁴⁷ „Ја се не могу начудити како сте Ви могли примити за пријетњу што сам Вам у оном писму из Роича рекао, да ћу то (што ми је у тестаменту остављено нај) најпослије може бити и судом тражити!!!” (П12: 1068).

њене почетке вежемо за период након Другог светског рата, занемарујући готово читав један век у коме је српски језик добио лик каквим га данас знамо. Управо током тог једног века живели су и радили многобројни научни и културни посленици – учитељи, наставници, филолози, лингвисти. Сплетом срећних околности многи од њих су постали познати стручној, али и широкој јавности. Међутим, другу групу чине они које јавност није имала прилике да ближе упозна или о њима разговара. Узроци могу бити многобројни – друштвено-економски, политички, међуљудски и др. Међу свима њима, са становишта методике наставе српског као страног језика, један је посебно специфичан – учитељ Димитрије Владисављевић, човек који је (можда) разменио и највећи број писама са Вуком Стефановићем Караџићем. И поред тога, ретки су текстови у којима се можемо ближе упознати са његовим ликом и делом. У историјама (књижевности) је остао забележен као Вуков добар пријатељ и сарадник који је обезбеђивао пренумеранте (и новац) за штампање књига. Нажалост, иако је био најугледнија личност Трста у првој половини двадесетог века, његова улога и значај нису сагледани, јер за собом није оставио много штампаних трагова у виду прилога, књига, текстова и наставних материјала. Но, анализа сачуваних писама пружа нам прилику да делимично сагледамо његов професионални лик и дело, надајући се да ће рукописна заоставштина бити пронађена и објављена, а његово завештање дато Вуку С. Караџићу и Ђури Даничићу коначно испуњено.

Вук Караџић га је изузетно ценио и као човека и као учитеља. Безрезервно му је веровао, хвалећи га на све стране. Осим што га је препоручивао књазу Милошу за учитеља и послао му сина Димитрија у Трст на школовање, сматрао је да је тршћанска школа при Цркви Светог Спиридона постала најбоља школа у целом аустријском царству само захваљујући Димитрију Владисављевићу. Готово читав свој радни век Димитрије Владисављевић је посветио учитељском занату и наведеној школи, из које није желео да оде чак ни када га је врховни поглавар позивао да му се придружи. Предано је и марљиво радио са својим ученицима у традиционалној средини, настојећи да тргне каткад успавану српску заједницу. Анализа преписке нам је показала да се, поред учитељског заната, бавио превођењем са српског на италијански (и обратно), писањем поука младежи, али и наставног материјала за школске предмете и, што је посебно интересантно, за наставу српског језика за странце. Иако бисмо епитет првог наставника српског као страног језика могли везати за Вука Караџића и његов филолошки рад, чини нам се да је Димитрије Владисављевић први увидео разлику између начина на који језик треба предавати матерњим говорницима и странцима. Чињеница да је и сам предавао странцима (посебно Италијанима) српски језик, даје нам за право да верујемо да је простор судара многобројних језика и култура директно утицао да увиди разлику у поступцима од којих зависе резултати у настави матерњег и страног језика. Зато је имао наме-

ру да објави своје рукописе трију граматика: 1. „Српске за Италијане”, 2. „Италијанске за Србље”⁴⁸ и 3. „Српске за Србље у Школи”, верујући да ће првопоменути најпре и штампати. Нажалост, у томе није успео чак ни након двадесет и две године (спорадичног) рада и преписивања. Узроци таквом чињеничном стању су и више него очигледни. Прво, у њој је применио нову Вукову ортографију, чији је био поборник, али због које је дошло до размимоилажења мишљења са директорима школе у којој је радио (не могавши да рачуна на њихову помоћ). Друго, није ни постојала штампарија која би у Трсту књиге могла штампати ћириличким писменима. Поврх свега тога, самовољом појединца (крађама и прекрађама) рукопис је изгубљен.⁴⁹ Но, иако није штампана, можемо разумети вишеструки значај који је у датом тренутку имала по развој методике наставе српског као страног језика: 1. Њоме се конституише идеја о разликовању начина подучавања српског као матерњег и српског као страног језика; 2. Први пут се примењује нова Вукова ортографија у неком наставном средству; 3. Омогућава нам да сагледамо професионални лик учитеља српског језика Димитрија Владисављевића, који је међу првима увидео неопходност учења језика кроз поседовање теоријског знања и развоја практичних вештина. За сагледавање историјског развитка методике наставе српског као страног језика било би и више него драгоцено уколико би се рукопис однекуд појавио, чиме би и аманет Димитрија Владисављевића и кончано био испуњен. Док се то не буде десило, памтићемо га као једну од најугледнијих српски личности Града Трста у првој половини деветнаестог века.

Литература

- Владисављевић, 1835: Д. Владисављевић, *Поздрав на дан вѣнчання Благоразумне Господичне Анастасіе Вучетича с' благородним господином, Иоанном от Нако у Трјесту 29. Апријла 1835 торжествованог'*. Трст: Писменима Г. Иоанна Марениг.
- Владисављевић, 1842: Д. Владисављевић, Одговоръ на пытанъ филолоѣичко у Скоротечи подъ броемъ 32 на стр. 196 и 197: (конаць). *Пештанско-Будимскій Скоротеча*, 1 (43), 261–262.
- Добрашиновић, 1987: Г. Добрашиновић, Вукова преписка: Значај преписке. У: *Преписка I (1811–1821). Сабрана дела Вука Караџића* (Прир. Голуб Добра-

⁴⁸ У писму од 4. октобра 1845. године најављује Вуку Караџићу да ће му „мож' [...] Италијанску Граматику за штампање ради Србаља тамо послати, да је у штампарији коме препоручи[те]” (П7: 406).

⁴⁹ „[...] Чињеница да су готово сви његови рукописи остали нештампани и, што је још горе, да су заувек изгубљени, резултат је опште климе неповерења које је владало према Вуковим реформама у средини у којој је Владисављевић радио” (Митровић 2012: 313).

- шиновић са сарадницима). Београд: Просвета, 1987.
- Јелове, 1873: М. Jelove, *Zora: Vestnik, znanstvena priloga Zori*, 2. februar 1873. godine, стр. 56.
- Милићевић, 1951: Ж. Милићевић, Скроман књижевни посленик Димитрије Владисављевић. Нови Сад: *Летонис Матице Српске*, 367 (6), св. 6, 511–522.
- Митровић, 2007: М. Митровић, *Светлост и сенке: култура Срба у Трсту*. Београд: Слио.
- Митровић, 2012: М. Mitrović, Dimitrije Vladisavljević i problem jezika u srpskim institucijama u Trstu 19. veka. In: *An den Anfängen der serbischen Philologie: Salo debeloga jera libo azbukoprotres von Sava Mrkalj (1810-2010)* (G. Плић Marković, A. Kretschmer, M. Okuka, Eds.), 299–316.
- Михајловић, 2016: М. Михајловић, *Културно памћење трићанских Срба*, докторска дисертација. Београд: Универзитет „Дон Незбит“.
- Михајловић, 2017: М. Михајловић, *Културно памћење трићанских Срба*. Рим – Нови Сад: Италијанско-српско друштво „Oltre il mare“, Media art.
- Николова, 2022: М. Nikolova, Serbian Elementary School “Jovan Miletić” Trieste. *Rierche Pedagogiche*, 222, 27–40.
- Окука, 2017: М. Окука, Са Вуком и (добрим дијелом) уз Вука: „Пештанско-будимскиј Скоротеча” (1842-1844). Београд: *Српски језик : студије српске и словенске*, 22 (1), 375–390.
- Поповић, 1964: М. Поповић, *Вук Стеф. Караџић*. Београд: Нолит.
- Поповић, 2015: R. Popović, Italians in Serbia in the First Half of the 19th Century. In: *Serbian-Italian relations: History and Modern Times* (Srđan Rudić, Antonello Biagini, ed.). Belgrade–Roma: The Institute of History Belgrade Sapienza University of Rome, Research center CEMAS, 5–17.
- СБР, 2006: *Српски биографски речник 2* (В-Г), Нови Сад, 2006, 241–242
- Стојановић, 1924: Ј. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд–Земун: Штампарија графичког завода „Макарије“.
- Сувајџић, 2018: Б. Сувајџић, „Српски рјечник” (1818) у Вуковој „Преписци”: колективна монографија. Том 2, *Књижевност, култура, фолклор. Питања славистике* (Бошко Сувајџић, Петар Буњак, Душан Иванић, ур.), 477–489.

Извори

- ПІ: Преписка I (1811–1821). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1987.
- ПІІ: Преписка II (1822–1825). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.
- ПІІІ: Преписка III (1826–1828). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1989.
- ПІV: Преписка IV (1829–1832). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1988.

- ПV: Преписка V (1833–1836). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1989.
- ПVI: Преписка VI (1837–1842). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1993.
- ПVII: Преписка VII (1843–1847). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1993.
- ПVIII: Преписка VIII (1848–1850). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1994.
- ПIX: Преписка IX (1851–1852). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1995.
- ПX: Преписка X (1853–1854). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1996.
- ПXI: Преписка XI (1855–1858). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1996.
- ПXII: Преписка XII (1859–1862). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 1998.
- ПXIII: Преписка XIII (1863–1864). *Сабрана дела Вука Караџића*. Прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета, 2014.

Aleksandar M. Novaković

LEGACY OF DIMITRIJE VLADISAVLJEVIĆ: THE FIRST GRAMMAR FOR LEARNING MODERN SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE?

Summary

The goal of this paper is to analyze the content of the letters of Dimitrije Vladislavljević, a teacher at “Jovan Miletić” school in Trieste, with the aim of creating a clear picture of the role he had in the education of young generations and, especially, in teaching modern Serbian as a foreign language. The paper used the method of theoretical analysis with the technique of content analysis. The data consisted of thirteen books of Vuk Karadžić’s correspondence published as part of the *Collected Works of Vuk Stefanović Karadžić* by the Publishing Company “Prosveta.” The results of the analysis, which was carried out in mid-March 2023, showed that he was one of the most respected figures in Trieste in the first half of the nineteenth century, whose role and importance have not been fully understood because he did not leave many written traces in the form of printed articles, books, texts and teaching materials. He devoted almost his entire working life to the teaching profession and to the said school, from which he did not want to leave even when the supreme head of state invited him to join him. In addition to teaching, he was also involved in translating from Serbian to Italian (and vice

versa), designing lessons for young people, didactic materials for school subjects as well as materials for teaching Serbian to foreigners, which he himself taught on several occasions. Although the epithet of the originator of teaching modern Serbian as a foreign language is associated with Vuk Karadžić and his work, it seems that Dimitrije Vladislavljević was among the first to see the difference between the way the language should be taught to native speakers and foreigners. The fact that he himself taught Serbian to foreigners (especially Italians) shows that the area of collision of numerous languages and cultures directly influenced him to see the difference in the procedures on which the results in teaching the native and foreign languages depend. That is why he intended to publish his manuscripts of three grammars: 1. “Serbian for Italians”, 2. “Italian for Serbs” and 3. “Serbian for Serbs in School.” Unfortunately, he did not succeed in this even after twenty-two years of (sporadic) work and rewriting. However, although the first-mentioned grammar was not printed, its importance in the described moment for the development of the methodology of teaching Serbian as a foreign language is manifold: 1. It establishes the idea of differentiating between teaching Serbian as a mother tongue and Serbian as a foreign language; 2. New Vuk’s orthography is used for the first time in a teaching tool; 3. It provides the possibility of reconstructing the professional image of the *Serbian language teacher* Dimitrije Vladislavljević, who was among the first to see the necessity of learning a language in an authentic living environment.

Keywords: correspondence, Vuk S. Karadžić, Dimitrije Vladislavljević, teaching Serbian as a foreign language, grammar of Serbian for foreigners

СЕКУНДАРНИ ФОЛКЛОРНИ МОДЕЛ ПРИПОВЕДАЊА У ЗБИРЦИ КРАТКИХ ПРИЧА *БЛАГ РЕЧ* НЕГОСЛАВЕ СТАНОЈЕВИЋ

Предмет рада је тумачење (секундарног фолклорног) модела приповедања збирке прича *Благ реч* Негославе Станојевић. Поднаслов збирке – „Баба-Гроздине приче из Запаља” – представља важан паратекстуални елемент јер упућује на хомодијегетичког наратора, уједно и главну јунакињу прича ове збирке. Поред тога, поднаслов упућује имплицитно и на реципијента баба Гроздиних прича – она неке приче како би сачувала од заборава животне поруке и важне догађаје који су утицали на њен живот и на животе других људи. Оно што обликује већину њених прича је народна култура и ставови патријархалне заједнице. Циљ рада јесте да, након тумачења одлика секундарног фолклорног модела приповедања, укажемо на повезаност анализираних типа приповедања и друштвено-географских услова приповедача. На крају рада ћемо указати и на место ове збирке прича у односу на канон књижевности на дијалекту.

Кључне речи: секундарни фолклорни модел приповедања, завичајна књижевност, Негослава Станојевић, кратка прича, сврљишко-заплањски дијалекат

1. Баба-Гроздин модел приповедања

Сврљишко-заплањски дијалекат² представља прву карактеристику текста коју читалац спознаје приликом читања збирке кратких прича *Благ реч* (2021) Негославе Станојевић³. У питању је збирка састављена од прича исприповеданих у првом лицу, од стране баба-Грозде. Због тога је свака прича и исприповедана на дијалекту – говор села Доњи Присјан је баба-Гроздин матерњи говор, и она само на њему приповеда, не трудећи се да га модификује како би се „додворила” саговорнику.

¹ d.petrovic-18729@filfak.ni.ac.rs

² Сврљишко-заплањски дијалекат је део призренско-тимочке дијалекатске области и заступљен је у југоисточној Србији, на подручју Сврљига и Запаља.

³ Пре збирке која је предмет тумачења овог рада, ауторка објављује још једну књигу која припада завичајној књижевности – збирку кратких прича *Јоште чекам тај реч да ми рекне* (2014).

Приликом тумачења текстова српског реализма, Душан Иванић наводи да се у њима као категорије фолклорне поетике јављају: усменост, формулативност, висок степен устаљених сижеа и тематско-мотивских склопова, укључивање фолклорних жанрова, актуализација веровања, учестали обредно-обичајни тематски комплекси, затим и хронотоп причања (увече, на селу/прелу, око огњишта, на мобама и у сл. приликама где се преплићу радне и забавне могућности и улоге окупљања), хронотопичан причалац (старац, старица али и путник-намерник) и маска фолклорног начина ширења приче – препричавањем (Иванић, 2002: 38). Елементи фолклорне поетике, присутни у говорним жанровима које ћемо настојати да препознамо и опишемо у овом поглављу, најбоље се остварују преко секундарног фолклорног модела приповедања.

Говорећи о фолклорном моделу приповедања (ФМП), Душан Иванић истиче да је такав модел приповедања често присутан код српских писаца 19. (и 20.) века, с тим да овај модел тада неминовно прелази у писани, ауторски модел приповедања чиме постаје „секундарни фолклорни модел приповиједања” (Иванић, 2002: 10). Преласком у писани модел приповедања, губи се ситуација карактеристична за традиционални ФМП – нема истакнуте личности (народног певача/казивача) која казује прозни или поетски текст окупљеној публици, а чијим постојањем би се створио јединствени тренутак рецепције онога што он изговара. (Иванић, 2002: 10) Оно што је слично код секундарног ФМП-а у односу на примарни јесте да он „тематизује околности стварања и редуковања дјела фолклорне традиције: тај текст се представља као да је записано стварно усмено причање” (Иванић, 2002: 10). Ипак, Иванић даље истиче да тематизовање говорне ситуације и јаких трагова фолклорног стила није једина одлика фолклорне прозе, већ да су се, поред тога, очували и елементи формулативности, избор тематско-мотивских јединица, поступци обликовања сижеа и честа цитирања малих облика (пословице, анегдоте, шаљиве приче, предања, веровања) (Иванић, 2002: 21).

У приповеткама фолклорног реализма, које неретко одликује управо секундарни фолклорни модел приповедања, Душан Иванић уочава „учесталост једног вида говорних жанрова” у којима се препознају „друштвени облици патријархалног сеоског живота, начин очувања и преношења традиције, аспекти породичног живота” (Иванић, 2002: 41–42). Проучавање говорних жанрова у књижевности долази из лингвистичког интересовања за разговор и његове жанрове и нарочито бива примењено у оним видовима књижевности у којима се „симулира модел непосредне, живе говорне дјелатности” (Иванић, 2002: 35–36). Говорни жанрови се јављају јер „књижевност реалистички опредељена на новом нивоу, у условима штампане ријечи, обнавља процесе који су се већ показали у фолклорним творевинама: естетизује и фикционализује сижејни потенцијал стварности патријархалне

заједнице за вријеме распада, под утицајем модерне цивилизације и њених институција” (Иванић, 2002: 42–43). Ослањајући се на Бахтинове речи, Иванић наводи да је и сам чин причања говорни жанр „чији резултат може да буде комуникативно међудјеловање различитих учесника (нпр. разговор), али то може бити и монолошка ријеч појединца с привилегованом улогом причаоца/приповедача, дакле доминантна ријеч у комуникативној ситуацији” (Иванић, 2002: 61).

Збирка *Благ реч* Негославе Станојевић је пример текста савремене завичајне књижевности који показује виталност секундарног ФМП-а и говорних жанрова. У причама ове збирке приказани су „остаји патријархалне/сеоске заједнице” која је угрожена савременим друштвеним токовима, што је представљено управо преко сличних (и истих) говорних жанрова о којима говори и Душан Иванић приликом тумачења прозе српског реализма⁴.

Први говорни жанр који издавајемо је саветовање. Као представник старије популације, пун животног искуства, наратор своје реципијенте најчешће саветује. Неки од примера су: „Не веруј на онија који одговоре да се не може” (Станојевић, 2021: 11) или: „Никад немој да обећаш оној што не можеш” (Станојевић, 2021: 117) и сл.

Често се говорни жанр комбинује са неким другим, правећи „разнолике жанровске варијације” (Иванић, 2002: 42). Тако уз саветовање, баба-Грозда и теши оне са којима води фиктивни дијалог – „И немој ми туј приплакујеш” (Станојевић, 2021: 12).

Поред саветовања млађе генерације, она саветује и старије – стално истиче како родитељи треба да поштују своју децу и не праве разлику међу децом. Повод таквог саветовања повезан је са честом темом ове збирке: страхом од старости која ће бити проведена у самоћи. Страх од такве судбине приповедач изражава причајући приче других људи из села – баба-Грозда стално прича о случајевима старијих људи који су остали сами на селу, на које деца не обраћају пажњу или су смештени у дом за стара лица.

У збирци се јавља и благослов који представља говорни жанр близак народној књижевности. У краткој причи „Плавка и тулбен” баба-Грозда благосиља своје саговорнике: „дал ви Господ здравје, ал и памет да си здравје не арчите на ништа друго него на напредницу” (Станојевић, 2021: 51).

Док са једне стране жели да саслуша и помогне, приповедач се и поверава својим саговорницима, од којих на тај начин тражи неку врсту са-

⁴ У поглављу „Говорни жанрови и фолклорни модел приповиједања” Иванић издава следеће говорне жанрове: свађа, подвала, саветовање, утеха саговорника, благосиљање, поверавање, оговарање, јадиковање на нова времена и услове живота, подругивање помодарству и великој заосталости, разговори о имовинским или породичним питањима, погађање/ценкање, задиркивање, пецкање, наводацисање, благосиљање, зарицање, извештај, коментар, удварање, обећање (Иванић, 2002: 31–59). Ми ћемо се у овом раду осврнути на оне говорне жанрове који су фреквентнији у причама Негославе Станојевић и који илуструју фолклорни модел приповедања.

учесништва. Пример поверавања је: „Нешто би ти рекла, ал не би волела да се пренесе да је од мене” (Станојевић, 2021: 71) или: „Молим ти се синенце, ко ти све живо, немој ме издадеш” (Станојевић, 2021: 153).

Још један говорни жанр присутан у овој збирци је оговарање. Баба-Грозда са комшиницама коментарише догађаје из села. Углавном су то нерашчишћени имовински односи или несугласице које други мештани села имају. У краткој причи „Кво ће Латинка... нек си се она мисли” баба-Грозда коментарише положај жене која је након смрти мужа остала сама, али због специфичног карактера не жели да било ко од рођака брине о њој (Станојевић, 2021: 140).

Чести су „радни разговори”, које Иванић (2002: 42) објашњава као разговоре о имовинским или породичним питањима. Баба-Грозда наводи примере других људи који нису правично поступали приликом поделе имовине и због тога су лоше пролазили касније. Пример су приче „Њојна деца и њојан син”, „Крадено браниште”, „Син ће га дочекува... њекња” и др.

На крају издвојићемо неколико примера баба-Гроздиног „јадиковања”. Душан Иванић наводи како „главну реч” приликом јадиковања има искусни члан патријархалне заједнице, довољно стар да буде сведок промена које су настале током времена (Иванић, 2002: 43). Поред разноликих конкретизација, Иванић наводи како овај говорни жанр има и сталне елементе – похвала старог времена или људи и односа међу њима и незадовољство новим, све до јадања над њим (Иванић, 2002: 43). Јадиковање долази управо након сазнања да се нешто променило у односу на оно како га баба-Грозда памти. Због тих промена, приповедач ове збирке често улази у полемику са својим фиктивним саговорницима. Приликом те полемике, она се труди да оправда „оно пре” и покаже како „ово сад” није исправно. О технолошком напретку баба-Грозда најчешће говори кроз поређење са стањем какаво је некада било. У краткој причи „Бигор је погорчив од најгорчиво” пореди како је некада све морало ручно да се ради, док је данашњица испуњена машинама које обављају све послове уместо људи – „машине ви перу, машине ви чисте, машине ви возе” (Станојевић, 2021: 25). Поређење прошлости и садашњости у краткој причи „Чекање ти у живот не гине” представљено је кроз мотив чекања – док су они (баба-Грозда и други мештани села) некада чекали да одморе од напорног рада у њиви, данас људи у градовима чекају ред у продавници и аутобус.

Баба-Грозда не крије своје разочарење појединим новитетима модерног времена. Она ће осудити обележавање крсне славе у кафани и оставиће „аманет” својој деци да заувек славу обележавају у породичном дому (Станојевић, 2021: 69).

Честа прекупација и разлог „јадиковања” приповедача ове збирке је актуелна тема – гашење села. Баба-Грозда у неколико прича говори својим саговорницима како је аутобуса све мање, како нема са ким да разговара и

како јој друштво праве једино животиње. У причи „Сељак и бајавције” као кључну реч која се везује за српско село, баба-Грозда наводи реч „мрешка” – „Умира сељак и умира село” (Станојевић, 2021: 102). Таква размишљања код приповедача увек воде до носталгичног присећања на ранија времена: „Еее, кад се само сетим, кад дојдо у овој село, а оно се свет размилел, тој само људи” (Станојевић, 2021: 187).

Сви ови говорни жанрови су повод наратора да приповеда и да „остави причу”. Прича се у целој збири намеће као нешто чиме се оставља траг о постојању не појединца, већ читавог времена које полако нестаје. Такође, у краткој причи „Маћејин лебац” приповедање можемо тумачити као последњи чин којим се „олакшава душа” пред смрт – баба-Гроздина мајка тек пред смрт својим потомцима говори о тешком детињству које је имала због одрастања са маћехом (Станојевић, 2021: 142).

Поред самих говорних жанрова, важно је истакнути колико народна књижевност утиче на модел баба-Гроздиног приповедања. Када се говори о развоју кратких прича као књижевног жанра, често се народна књижевност истиче као једна од почетних тачака конституисања овог жанра⁵. Народне приче (бајке, новеле, приче о животињама итд.) често су у ауторским кратким причама налазиле своје место у изворном или измењеном облику. Народна књижевност је умногоме утицала и на приповедање ове збирке, јер је главна јунакиња, баба-Грозда, сведок времена које је неговало народну књижевност.

Већи део приче „Ћубре ли је за у кућу” заправо је народна прича о цару који преваром долази до највредније девојке – тера све девојке да покажу колико ђубрета имају у кући и лаже да ће их за то наградити. Преокрет се дешава када цар показује своје праве намере: он ће за снају узети ону девојку која није у кући имала ђубре које би сакупила. Та прича биће повод баба-Гроздиног коментара о „штетности нових бајки” које децу уче како ће се без труда „жаба претворити у принца” и како ће „патуљци радити као слуге” (Станојевић, 2021: 68).

Поред примера приче која је у целости пренесена, баба-Грозда стално користи кратке народне облике, најчешће пословице. У првом делу овог поглавља истакли смо и мишљење Душана Иванића да је „цитирање малих облика [народне књижевности]” још једна одлика фолклорног модела приповедања (Иванић, 2002: 21). Поред тога, Иванић наводи како пословица повезује ситуацију из које је потекла са новом ситуацијом којој њено значење одговара, на тај начин она спаја „план фикције (прошлост, прича)” и „план стварности (порука упућена слушаоцу/читаоцу поводом неке нове, конкретне околности)” приликом чега „актуелни догађај увршћује у поредак фолклорних прича” (Иванић, 2002: 16). Неке од пословица које припо-

⁵ В. М. Л. Прат, Кратка прича: појмови дужине и краткоће. Ниш: *Градина*, Год. 24, Бр. 1 (1989), стр. [22]–35.

ведач збирке употребљава су: „чувај беле паре за црни дани” (Станојевић, 2021: 52), „Што не платиш на мос, ће платиш на ћуприју” (Станојевић, 2021: 97) и др. Она има свест да је у питању народна мудрост која се преноси с колена на колена и зато готово увек уз пословице каже: „тој што викају” (Станојевић, 2021: 52), „народ је одамно рекал [...]” (Станојевић, 2021: 105) и слично.

Народне пословице налазе се и у насловима прича. Тада се овим паратекстуалним елементом унапред намеће или поента приче која следи или својеврсни нараторов коментар приповедане ситуације. Неки тих наслова су: „Дуг ти је зал друг” (Станојевић, 2021: 99), „Убавило кућу не завило” (Станојевић, 2021: 158).

Непогрешивост народне мудрости признаје и сама баба-Грозда у причи „Ели на мос, ели на ћуприју” – она ће рећи: „Смејте се ви на народ кад друга посла немате, па кад ви удари углав, мож ви и постане јасно да народ никад ништа у празно неје рекал” (Станојевић, 2021: 98).

Независно од конкретног жанра народне књижевности, баба-Грозда често наводи народна веровања како би објаснила поступак одређеног човека или како би боље представила своје време. У краткој причи „Има туј нешто” проналазимо чак три народна веровања:

- „[...] ако се деси да у туј кућу ели фамилију умре неки, а јоште несу турили годину оному пред њег што је умрел, сас њега саране и лутку. [...] Она се тура затој што ће, не туре ли ју, из туј кућу под гаранцију да умре још један за туј годину” (Станојевић, 2021: 146);
- „Не једе се лежећким, ће ти умре мајка” (Станојевић, 2021: 146);
- „Снао, бремена жена не иде по гробја, вика народ тој земња зове, мани се ти од тој, не призивај мрешку ничију” (Станојевић, 2021: 146).

Све ово потврђује да су народна књижевност и народна традиција биле присутне у народу. Поред тога, и народна књижевности из школске лектире је утицала на приповедача – истичући колико је паметно дете била, баба-Грозда наводи како је знала „целу једну збирку сас јуначке народне песме” (Станојевић, 2021: 53).

Приповедање у кратким причама ове збирке условљено је и жанровски. Честа техника кратке приче је техника *in medias res* („у средиште ствари”), јер је потребно да кратка прича „на минималном простору постигне максимални утисак” (РКТ, 1986: 379). Због тога, кратка прича често почиње без увода, директно у средиште радње, а на читаоцу је да, на основу текста, реконструише почетак приче који недостаје. Како су ове приче организоване као псеудодијалог⁶ баба-Грозде и њених саговорника, читалац стиче ути-

⁶ Као приповедача, баба-Грозда се обраћа све време својим саговорницима, коментарише њихове поступке, чак им поставља и питања. Ипак, употребили смо термин псеудодијалог, јер

сак да се „укључује у сред разговора” приповедача и његовог имагинарног саговорника. Кратка прича „Пошарен и побољ свет” почиње овако: „Ти ли мислиш да ми је мене сваки дан све потаман? И да ми никад не дојде црн мисал [...]” (Станојевић, 2021: 13). Питање као прва реченица упућује да наратор коментарише нешто што је претходило у разговору, а што је „ван приче”. Слично је и на почетку приче „Паметан се роди, а писмен се школује”: „Како тој, неће иде у школу? Туго Бошке, на данашњицу па неће д-иде у школу, куде тој има?” (Станојевић, 2021: 87). Узвиком „туго Бошке” означава се да је наратор „емотивно укључен” у имагинарни разговор који води. Читаоцима се информација преноси заједно са баба-Гроздином реакцијом – показује се њен субјективни став, односно изненађеност чињеницом да неко у данашње време не жели да иде у школу.

Чак и када не поставља питање које се директно односи на констатацију њеног саговорника, приповедач поступак *in medias res* успоставља коментаром на почетку приче. Кратка прича „Село ци вреви” почиње коментаром „Ти ко да си ми нешто уштумела одјутроске. Мучи те некво, не мож сакријеш па на уста и рајфешлус да си турила” (Станојевић, 2021: 95). Баба-Грозда коментарише понашање које види, а које је недоступно читаоцима приче, па они преко њеног почетног коментара и остатка текста реконструирају свет приче.

Честа одлика приповедања јесте и коментар, који се налази и на листи говорних жанрова о којима говори Душан Иванић (2002: 48). Цела збирка кратких прича *Благ реч* обилује коментарима приповедача – баба-Грозда коментарише своје поступке и поступке других људи. Она коментарише жену из села која се непрестано жали на старост: „Сви кукају на старос, а никуј не би волел да ју не дочека” (Станојевић, 2021: 77). Такође, навели смо раније у раду примере када је приповедачев коментар дат у форми народне пословице.

Душан Иванић редигује Женетово мишљење да је коментар „уплитање аутора” ставом да је коментар „уплитање приповедача”, јер је, по његовом мишљењу, Женетово одређење ограничавајуће – њиме се сви искази приписују само једном извору наративног знања или једној „свести текста” (Иванић, 2002: 121). Иванић истиче да коментаром аутор располаже као средством посредовања између света текста и света читаоца (Иванић, 2002: 127), а као пример наводи приповедања Јакова Игњатовића који честим коментарима код читалаца ствара утисак да се налазе у правој комуникативној ситуацији (Иванић, 2002: 148).

Посредовање, о ком говори Иванић, додатно се појачава код приповедања у првом лицу, што је случај са причама Негославе Станојевић. Ко-

никада експлицитно не добијемо одговор „друге стране” – баба-Гроздино приповедање, њене коментаре и закључке не прекида нико. Са друге стране, Жан Русе истиче да је приповедање у првом лицу често „псеудомонолог”, јер се задржавају сви уобичајени знаци дијалога: питања, захтеви, молбе, пребацивања, признавања и личне заменице (Русе, 1995: 78).

ментар је још један начин да се приповедач прича збирке *Благ реч* обрати својим саговорницима/реципијентима. Он може имати и функцију додатног појашњења које би смањило дистанцу између приповедача који говори на дијалекту и реципијента који не разумеју поједине дијалектизме.

2. Баба-Грозда – наратор збирке *Благ реч*

Након приказивања честих поступака који се јављају приликом приповедања, осврнућемо се и на самог приповедача – главну јунакињу већине кратких прича збирке, баба-Грозду.

Као што смо већ истакли, приповедање је искључиво у првом лицу. Жан Русе (1995: 37) истиче да се може сматрати вероватним да прво лице „боље него било који други инструмент, дочарава присуство и ограничавајуће дејство фокализоване тачке гледишта, пошто укључује у текст извор наратије”. Поред тога што је приповедање у првом лицу, приповедач је главни јунак збирке, што по Жану Русеу значи да је он у исто време и носилац говора и носилац погледа. По његовом мишљењу, то даље значи да ће он говорити о себи онако како себе види, а о свету онако како свет види (Русе, 1995: 37). Такође, чињеница да је приповедач у првом лицу у исто време и актер приче значи да он приповеда о догађајима у којима је главни актер или који се тичу његове непосредне околине. Русе истиче да главни јунак са функцијом приповедача не искључује друге из своје приче, али их у њу прима само ако „улазе у његово видно поље, поље његових страсти, његових активности; те сателитске личности постоје преко њега и око њега” (Русе, 1995: 22). Такав случај је и са баба-Гроздом као приповедачем збирке – она говори само о свом животу и животима њених познаника који „улазе у њено видно поље” и чије искуство може бити корисно њеним саговорницима/слушаоцима.

Сличност између усменог приповедања и текста ког одликује секундарни фолклорни модел приповедања проналазимо и када је реч о наратору – читалац је заправо, уз баба-Гроздине саговорнике којима се непрестано обраћа, један од „јунака слушања”, пандан слушаоцу усменог приповедања. „Јунака слушања” Иванић одређује као неког ко је у положају примаоца туђег искуства (2002: 13), док је и сам фолклорни приповедач најпре „јунак слушања”, јер је сведок и учесник раније комуникативне ситуације, коју даље преноси новом слушаоцу (Иванић, 2002: 18). Баба-Грозда се стално обраћа својим нараторима, које можемо назвати *условно пасивним учесницима дијалога*, јер њихово мишљење никада није експлицитно приказано у тексту, али само постојање наратора (који може бити представник млађе генерације која „живи градским животом” или баба-Гроздин мештанин) умногоме одређује начин обликовања приповедања.

Она на следећи начин ословљава своје најчешће саговорнике: „дете” (Станојевић, 2021: 29), „ћеро” (Станојевић, 2021: 57), „синко” (Станојевић, 2021: 80), „жено” (Станојевић, 2021: 124) итд. Поред тога, саговорници могу бити у множини, то се обично примећује на почетку приче, када се баба-Грозда обраћа својој „публици”: „Да ви ја рекнем кво мислим” (Станојевић, 2021: 40), „Е, да ви рекнем кво ви оћу рекнем па ми се смејте докле год оћете” (Станојевић, 2021: 51).

Место где се приповеда најчешће је баба-Гроздина кућа. То закључујемо на основу деиктичких израза. У причи „Под овуј сам сливу очи исплакала” баба-Грозда јасно показује на објекте о којима приповеда, а који се налазе на њеном имању. Поред тога, своје саговорнике баба-Грозда проналази на типичним местима за становнике опустелог српског села – у аутобусу или у амбуланти (чекаоници). Та места су простори за размену информација и коментарисање занимљивих ситуација.

У зависности од „публике”, баба-Грозда ће прилагодити своју причу. Млађим саговорницима приповедаће о прошлости, саветоваће их и улазити са њима у полемику кроз поређење некадашњег и садашњег начина живота: „Чекање је, дете, много пут побољо за оној што си тела, него пусто јурење” (Станојевић, 2021: 36). Своју децу саветоваће поводом конкретних ситуација које су за њих проблематичне, а о којима читалац сазнаје реконструкцијом приче, због поступка *in medias res*. Ћерку ће саветовати како да васпитава децу, а са сином ће говорити о његовој младости и несташлуцима. Са старијим саговорницима, мештанима свог села, разговараће о локалним дешавањима и људима које познају она и саговорник. У причи „Њојна деца и њојан син”, баба-Грозда са мештанком села, коју ословљава са „жено” коментарише породична дешавања њихових комшија (Станојевић, 2021: 124). У причи „Помозбог од немај куде” саговорник баба-Грозде је неко са ким она није у најбољим односима – „ја да мислим како ви насмिताм видим ли ви такој натунтени кад ви сретнем ели ви улезнем у кућу како да се на силу утурам, е тој више нећу” (Станојевић, 2021: 41).

Кроз питања која поставља својим саговорницима, приповедач додатно прави атмосферу реалног дијалога: „Ти си барем угађај на тебе. Чу ли?” (Станојевић 2021: 95), „Нема од овога човек да буде никад, чу ли што ти реко [...]” (Станојевић 2021: 155) и слично. Баба-Грозда често поставља питања својим саговорницима, али понавља питања која саговорници њој постављају, што представља вештачко укључивање саговорника и прилику да га читалац „види”. Након што ће говорити о протицању времена и пролазности живота, она прави паузу и поставља питање које би могло бити постављено од саговорника: „Како знам? Такој, дете, што сам ја на моу грбину све осетила [...]” (Станојевић, 2021: 55).

Поред постављања питања приповедач користи деиктичке изразе који упућују на непосредност говора. Нејчешће се то постиже показним замени-

цама. У причи „Под овуј сам сливу очи исплакала”, како се може приметити у самом наслову, приповедач све време објашњава значење одређене шљиве која је обележила њен живот – то је шљива под којом су седели и када је свадба и када је сахрана. Та прича обилује показним заменицама, јер баба-Грозда све време „показује” свом саговорнику где се одвијало оно о чему она приповеда: „Под овуј сливу најретко седим”, „како сам у овија двор улезла [...]”, „ми од овуј стр’ну смо си своја посла гледали” (Станојевић, 2021: 45). Такође, у причи „По правдину” примећујемо да баба-Грозда прекида приповедање како би обавила поступак који, по народном веровању, има функцију заштите од лоших сила – „чек у астал да чукнем ђавол да ме не чује” (Станојевић, 2021: 113).

Поред повремене „видљивости” саговорника, још једном можемо да истакнемо доминантност баба-Грозде – она је актер готово свих прича. Русе истиче да је неравнотежа „на ваги актера” најчешће условљена аутобиографском организацијом текста – „један је субјект, сви други су објекти; одмах је одбачено равномерно распоређено осветљење” (Русе, 1995: 142). Мике Бал, такође, истиче да приповедач који је везан за лик „тврди да прича о стварним догађајима” и тежи „писању аутобиографије” (Бал, 2000: 23). Примећујемо да је „аутобиографска организација текста” присутна у овој збирци – приповедач се стално враћа на причу о себи и свом животу. Чак и када се у баба-Гроздиној причи појављују други ликови, они су „уведени” како би се преко њих показао баба-Гроздин поступак или како би се истакла њена рефлексивност о некој ситуацији.

Ипак, има случајева када се поред баба-Грозде јављају и други приповедачи, али само онда када их она „укључи” у причу. Русе „пуштање другог приповедача” коментарише као рокаду приликом које се средишњи приповедач помера на периферију и препушта своју главну улогу неком другом (Русе, 1995: 22). Други приповедачи су увек људи са којима баба-Грозда долази у контакт и чију причу преноси „у целости”. Они се јављају поступком оквирног приповедања, приликом ког баба-Грозда „најављује” да је чула причу, која је по њеном мишљењу вредна помена, и истиче од кога је чула. Затим до краја текста следи преношење те приче у првом лицу, казује је онај ко је главни јунак. Као пример можемо да наведемо причу „Пластична буретија” – главни део текста заузима прича човека који је преварен од стране лопова, а затим и опљачкан. Оквир приче чине баба-Гроздини коментари. На почетку она каже: „Идомо заједно сас афтобус у Ниш и таман на половин пут да се обрнем накуде Гратка да га питам кво је тој било, начула сам [...] кад чу, он поче сам да прича оному до њега: [...]” (Станојевић, 2021: 120), док на крају приче, Граткову ситуацију коментарише на следећи начин: „Тике једно јутро рекоше, отишал⁷. Мореееее, цркал је. Од муку” (Станојевић, 2021: 123).

⁷ Са значењем „преминуо” (Д. П.).

Некада је модел оваквих прича супротно постављен – након приче која је графички уоквирена знацима навода и која не садржи уводне коментаре, оглашава се „главни приповедач” – баба-Грозда, као оквирни приповедач, иронично коментарише причу која претходи: „Несам паметна, да ли баш овакој требе. Кад чу да Стојанка такој вреви, не теја ништа да вој рекнем. Она је повише свет видела па мора да повишке и знаје” (Станојевић, 2021: 112).

Закључујемо да је овај тип прича својеврсни начин баба-Гроздине полемике са својим окружењем. Она преноси приче и поступке како мештана њеног села тако и људи из града и на тај начин жели да изнесе став на одређену тему, али и да истакне туђу причу која, такође, може бити наук реципијентима њене приче.

На категорију поузданости приповедача значајно може утицати приповедање у првом лицу. Русе (1995: 165) истиче да приповедач, који приповеда у првом лицу јединине, а којим управљају страсти мора у једном тренутку „открити самог себе и своју страст” кроз ограниченост или погрешке своје искривљене визије.

Баба-Грозду можемо ипак одредити као поузданог приповедача, она приповеда само о ономе што је видела и што зна. Стиче се утисак да не покушава да измени „истину”, нити да је улепша. Поред тога, често сама „признаје” да јој неке ствари нису јасне и тражи објашњење: „Дела саг да ми ти на мене нешто објасниш, ја сам жена недоучена” (Станојевић, 2021: 23). Пошто у целој збирци за себе истиче како не разуме најбоље модерно време и савремени свет, баба-Грозда може бити непоуздани приповедач једино када прича о стварима које су јој непознате, ипак читалац је у стању да примети када је њено приповедање „непоуздано” и нетачно, јер њену наивност прати хумор – она неће разумети да се колач зове „чиз-кејк”, већ ће га звати „чис кекс”. Самим тим, „тачна информација” се наслућује из њеног неразумевања унука који јој тај колач нуди.

У својој студији о манипулативном приповедачу, Јасмина Ахметагић истиче да „када имамо посла са приповедачем у првом лицу, који има оптерећену савест, пред нама је задатак да предочену слику стварности доведемо у најтешњу везу са психолошком стварношћу наратора, јер у његовом случају порука није смишљена само за нас, већ и за њега самог: наратор често манипулише другима само последично: у првом реду он ствара приповедну конструкцију којој је циљ самооправдање” (Ахметагић, 2014: 13).

Готово сваки приповедач има „оптерећену свест” која је мотивација за приповедање. Сходно томе, баба-Грозда као да својим причама покушава да „самооправда” ставове који нису у складу са модерним начином живота (не разуме прославу крсне славе у кафани (Станојевић, 2021: 69), не разуме депресију (Станојевић, 2021: 23) и сл.), због тога што су такви ставови у сагласју са начелима некадашњег друштва и патријархалне средине која

је њу обликовала. Ипак, таквим покушајем самооправдања свог мишљења, баба-Грозда не покушава да манипулише својим саговорницим, она не покушава да мења друштво које не разуме, али брани начин живота на какав је она навикла. Покушај утицаја на саговорнике видљив је само кроз савете о конкретним животним ситуацијама, али такви савети не обавезују њене саговорнике да их се морају придржавати.

3. *Благ реч* и канон књижевности на дијалекту

Због сличности које ће бити истакнуте у наставку овог поглавља, упоредићемо баба-Грозду као приповедача савремене завичајне књижевности са приповедачем стварносне прозе – Петријом из романа *Петријин венац* Драгослава Михаиловића.

Очигледна сличност између приповедача романа *Петријин венац* и приповедача збирке прича *Благ реч* јесте у њиховом говору, који припада неком од дијалеката српског језика. Петрија говори косовско-ресавским, а баба-Грозда сврљишко-заплањским дијалектом. У студији о „казивачу приче” у роману *Петријин венац*, Јелена Јовановић (2011: 182) наводи како Петријин говор „мами слушаоца и читаоца својом новином, егзотичношћу и животношћу”. Говор јунакиње Драгослава Михаиловића представља конвенцију стварносне прозе по којој је било пожељно укључити „гласове са маргине” који чувају своја локална обележја и одударују од нормираног књижевног језика⁸. Са друге стране, говор приповедача збирке *Благ реч* не можемо одредити као литерарну конвенцију одређеног књижевног правца. Ауторка збирке, Негослава Станојевић истиче да је њен циљ да приближи дијалекат југа Србије говорницима који нису са тог подручја, али и да подстакне младе људе да и сами „бележе на говору који изумире”⁹.

Поред сличности у погледу коришћења свог матерњег дијалекта, приповедачи користе страну лексику коју значајно модификују. Као што баба-Грозда каже да њен син ради у „маркетинг” (уместо у маркету), Петрија не зна да понови термине које чује код доктора, већ говори „инфрак” и „сироза јетре” (Михаиловић, 1979: 29).

Постоје одређена „места са којих се приповеда”, која се могу одредити као захвална за приповедање у првом лицу, због природности да овакво приповедање долази управо са тих места. Говорећи о роману *Memoires de la vie de Henriette-Sylvie de Moliere* (1671), Жан Русе истиче да се јунакиња/приповедач повукла у манастир, место погодно за аутобиографски начин проговарања о себи и свом животу. Русе истиче да је у питању „место повла-

⁸ В. Ј. Деретић, *Кратка историја српске књижевности* (поглавље „Послератна књижевност”).

⁹ <https://niskevesti.rs/negoslava-stanojevic-vecina-nas-zna-standardni-jezik-ali-nam-je-merak-da-govorimo-dijalektom/> <1. 6. 2023.>

чења и прибирања”, удаљено од света, које „пружа одговарајући оквир за говор о себи” и ретроспективно сагледавање „прохујалог живота” (1995: 73). Када тумачи „положај приповедача” *Петријиног венца*, Јелена Јовановић наводи да је сагледавањем просторне и временске тачке Петријиног приповедања јасно због чега се њена прича обликује као исповест (в. Јовановић, 2011: 183). Слично је и са приповедачем збирке *Благ реч*. Оба приповедача налазе се у просторној и временској изолацији – просторној изолацији јер се налазе на местима у којима нема много становника и где случајни саговорник представља повод за исповест, а временској јер је прошло доста времена од догађаја о којима приповедају (пре свега се мисли на породичне проблеме које су и Петрија и баба-Грозда имале раније, а који су у тренутку приповедања далека прошлост). Уколико се вратимо на одређење Жана Русеа да су у питању „места повлачења и прибирања” закључујемо да су места са којих Петрија и баба-Грозда приповедају места на којима су оне одувек становале, али су та места временом постала места погодна за „прибирање успомена” и рекапитулацију живота. Свесне пролазности времена, оне желе са својим саговорницима да поделе оно што су преживеле, како би оставиле траг о свом постојању – због тога је и Петријино и баба-Гроздино приповедање обликовано као исповест.

Слични мотиви јављају се и Петријином и у баба-Гроздином приповедању: оне у селу остају да живе саме са животињама. *Петријин венац* се завршава управо Петријиним истицањем како мора да води рачуна о јединим живим бићима која су јој преостала: „Кокошке треба у кокошарник да запнем, прасе да нараним, мачкама млеко да сипем. Не смем ја њи да заборавим” (Михаиловић, 1979: 323). Баба-Грозди су животиње, такође, често једино друштво: „Да си немам овај пилетија и овуј мачку, неки дан б’ш не би имала сас куга да провревим” (Станојевић, 2021: 44).

Ипак, поређењем различитих исповести приповедача долазимо до значајне разлике између *Петријиног венца* и збирке прича *Благ реч*: Петријино приповедање је интимније од баба-Гроздиног, јер експлицитно говори о трагедијама које су јој се у току живота догађале (смрт деце, развод, невоље након повреде другог мужа и сл.). Баба-Грозда, такође, говори о смрти деце, али само успут, када набраја шта је све доживела у свом животу, док Петрија детаљно описује боловање и смрт своје деце. Са друге стране, баба-Грозда свог мужа готово и не помиње ни у једној причи, а о тешком животу и проблемима у породици говори само како би преко те приче дошла до закључка који ће понудити својим саговорницима као савет за бољи живот. У причи „По правдину” поступак свог свекра баба-Грозда користи како би својој деци и саговорницима дала савет како треба поступати приликом поделе имовине (Станојевић, 2021: 113).

У *Петријиним венцу* се описује гашење села које је било типично рударско место и у ком је гашење рудника значило и гашење села – многе

породице су се одселиле, затворили су хотел, ђака је било све мање итд. (Михаиловић, 1979: 239–240). У збирци *Благ реч* је заступљенији мотив гашења села и изолације села у односу на урбану средину, баба-Грозда у многим причама упоређује са садашњим стањем некадашњи изглед села и функционисање породичних заједница.

Ипак, поред гашења села и усамљености приповедача, можемо да закључимо да је у *Петријином венцу* присутно „гашење живота”. Петрија временом остаје сама и та самоћа се разликује од баба-Гроздине – иако они живе у граду, баба-Грозда је упућена на породицу, којој преноси своје погледе на свет. Са друге стране, паралелно са гашењем Окна – гаси се цео Петријин свет, а она остаје потпуно сама у месту које пореди са пустињом (Михаиловић, 1979: 30). Оно што само спорадично проналазимо у баба-Гроздином приповедању, код Петрије је добило значајно место: утицај политике на пропадање села. Петрија говори о Марковићу који је утицао на затварање рудних места у њеном селу, што је даље утицало на живот самог села. Баба-Грозда не помиње експлицитно политичаре и утицај политике на гашење села, али њена критика власти се може видети у коментару да је касно да се сада граде путеви, већ је то требало много раније да се ради, када је постојало становништво које би те путеве користило (в. причу „Селак и бађавције”).

У претходном поглављу смо истакли начин на који баба-Грозда све време комуницира са онима којима прича своју причу. Иста ситуација је и са Петријом из романа Драгослава Михаиловића. Петрија често поставља питања свом саговорнику или од њега тражи потврду да ли је у праву. Почетак поглавља „Небески свирачи” је најбољи пример Петријиног „разговора” са саговорником: она му поставља питање да ли пуши, пита га „које су то цигаре” и где их је купио. Ипак, као и код баба-Грозде, ми не чујемо ни одговоре њеног саговорника, ни његова питања која неминовно поставља, већ их наслућујемо из Петријиног одговора: „Не, немам децу. Имала сам с првог мужа [...]” (Михаиловић, 1979: 5). Јелена Јовановић истиче да читаоци остају ускраћени за став фиктивног слушаоца, али да им остаје могућност да одговоре на постављено питање и активно учествују у комплетирању значењских слојева приче (Јовановић, 2011: 184). Овакав закључак могуће је применити и приликом читања и интерпретирања прича Негославе Станојевић.

Када говоримо о сличностима приповедача ових текстова, закључујемо да је и Петријин саговорник неко ког она познаје или неко из њеног непосредног окружења. У приповести о Полексији, она саговорнику каже нешто што га одређује као мештанина Окна или бар неког ко познаје тај крај: „Је л ти знаш ди је Полексијина кућа? Онде, у Горње Окно” (Михаиловић, 1979: 58). Поред тога, Петријин саговорник мора да јој буде близак због интимности Петријине приче коју сигурно не би испричала потпуном

странцу (нпр. прича о превари мужа). Када је реч о баба-Грозди, до сада смо показали неколико примера из којих се види да су локалитети и људи о којима говори такође познати њеним саговорницима.

Још једна сличност између приповедача огледа се у непосредности комуникације – показали смо у претходном поглављу да је Грозда свесна свог окружења и јасно саговорнику реферише на одређена места у дворишту или селу. Слична ситуација је и у Петријином приповедању, а неки од примера су: „То је била овако мала сличка. Оволичка” (Михаиловић, 1979: 5) или: „Баш у онај багрењар сам га закопала” (Михаиловић, 1979: 124) и слично.

Сличност проналазимо и у утицају народне књижевности на приповедача. Навели смо бројне примере у којима баба-Грозда користи народне пословице, али и дуже прозне текстове народне књижевности. Фолклорни облици у великој мери су заступљени и у Петријином венцу, ипак у њену приповест нису инкорпорирани сложенији прозни облици, као код баба-Грозде, код које проналазимо целу народну легенду (в. „Ћубре ли је за у кућу”). У Петријином приповедању често проналазимо кратке говорне форме које се чувају у народу: „Пре сам ју мрзела кај квочка узицу” (Михаиловић, 1979: 53), „Немо да лупаш ко Максим по трице” (Михаиловић, 1979: 211) или: „Шта изводиш бесне глисте” (Михаиловић, 1979: 211). Народно веровање српског села присутно је и у механизмима којима се Петрија штити од црне магије када мисли да на њу делује сила вештице: Петија прави „запис” који је штити од црне магије, а брани се и белим луком јер „њега вештице исто не воле” (Михаиловић, 1979: 119).

Заједничка одлика приповедања у роману *Петријин венац* и у збирци *Благ реч* јесте и одступање од хронологије приликом представљања догађаја. Приповедање у оба случаја тече асоцијативно, онако како приповедачима догађаји долазе из сећања. Ипак, фрагментарност је већа у збирци прича Негославе Станојевић, а условљена је и жанровски – формом кратке приче. Поред тога, Петрија понавља исту причу, без свести да је већ о томе приповедала. После приповедања о тровању од стране свекрве, о чему је опширно реч у поглављу „Лежи ми, сестро, у крв да ти кажем која си”, она у поглављу „Небески свирачи” понавља ту причу спорадично: „Ајд ја онда код Влајну Ану из Долње Окно. Са живу сам била отрована и та жена је мене из мртви извукла” (Михаиловић, 1979: 138), и поново касније: „Ова сад, па, од живота оће да ме растави. Са живу ме отровала, једва сам жива остала” (Михаиловић, 1979: 141).

4. Закључак

Сама чињеница да је збирка прича *Благ реч* написана на сврљишко-заплањском дијалекту представља њену особеност у односу на дела актуелне књижевне продукције. Међутим, специфичност модела приповедања, од-

лике наратора и наратера показују да се збирка Негославе Станојевић може тумачити као било који књижевни текст који је писан стандардним језиком, као и да се приче ове збирке могу поредити са другим текстовима у којима је приповедање на дијалекту и који негују фолклорни модел приповедања.

Слично је уколико се приче тумачене збирке посматрају као пример кратке приче. Поред тога што је управо народна књижевност имала велики утицај на развој кратке приче као жанра, показали смо да се кратке приче Негославе Станојевић приближавају овом прозном жанру и поступком *in medias res*.

У садржинском смислу приповедање је блиско другим текстовима који су настали на дијалекту, јер је очекивано да у тим текстовима приповедач буде неко ко ће са свог (маргинализованог) положаја проговорити о животу некад и сад. У раду смо се бавили простором који, по мишљењу Жана Русеа, може бити погодан „за исповест”. Иако је он навео манастир као конкретан пример „места повлачења и прибирања”, можемо да закључимо да и село представља такво место. Управо тај простор је искоришћен у збирци кратких прича Негославе Станојевић – село је место изолације у ком приповедач размишља о свом животу, а онда „готов производ” – закључке до којих је дошао – преноси својим саговорницима, уједно остављајући траг о свом постојању.

Секундарни фолклорни модел приповедања, нарочито заступљен у књижевности српског реализма, показао је своју виталност уз помоћ савремене завичајне књижевности, збирке прича *Благ реч*. Збирка кратких прича Негославе Станојевић задржала је и многе друге одлике фолклорне поетике које смо настојали да прикажемо кроз тумачење говорних жанрова који се у збирци јављају. Стиче се утисак да завичајни приповедач, како можемо на крају одредити баба-Грозду, не подлеже књижевним епохама – он је увек присутан, раслојен онолико колико и сам језик.

Све наведене одлике упућују да збирка кратких прича *Благ реч* представља и у формалном и у садржинском смислу континуитет књижевне традиције, а да се посебно истиче на пољу завичајне књижевности.

Извори и литература

- Ахметагић, 2014: Ј. Ahmetagić, *Pripovedač i priča*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu.
- Бал, 2000: М. Bal, *Naratologija*. Београд: Народна knjiga-Alfa.
- Иванић, 2002: Д. Иванић, *Свијет и прича*. Београд: Народна књига-Алфа.
- Јовановић, 2011: Ј. Јовановић, Приповедач као заточеник (Особине казивача у роману *Петријин венац* Драгослава Михаиловића). Ниш: *Philologia Mediana*, Год. 3, Бр. 3 (2011), стр. 181–191.

- Михаиловић, 1979: Д. Михаиловић, *Петријин венац*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Русе, 1995: Ж. Русе, *Нарцис као романописац* (оглед о првом лицу у роману). Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Станојевић, 2021: Н. Станојевић, *Благ реч: Баба-Гроздине приче из Заплања*. Ниш: Н. Станојевић.
- РКТ, 1986: *Rečnik književnih termina* (grupa autora). Beograd: Nolit.

Dušan Ž. Petrović

SECONDARY FOLKLORE MODEL OF STORYTELLING IN THE SHORT STORY COLLECTION *BLAG REČ* BY NEGOSLAVA STANOJEVIĆ

Summary

The subject of the work is the interpretation of the (secondary folklore) storytelling model of the short story collection *Blag reč* by Negoslava Stanojević. The subtitle of the collection – „Baba-Grozda’s stories from Zaplanje” – represents an important paratextual element because it refers to the homodiegetic narrator, who is also the main character of the stories in this collection. In addition, the subtitle refers implicitly to the recipient/narrator of baba-Grozda’s stories – she is telling someone in order to save from being forgotten life’s messages and important events that influenced her life and the lives of other people. What shapes most of her stories is the folk culture and attitudes of the patriarchal community. The aim of the paper is to, after interpreting the characteristics of the secondary folklore model of storytelling, point out the connection between the analyzed type of storytelling and the socio-geographical conditions of the storyteller. At the end of the paper, we will point out the place of this collection of short stories in relation to the canon of literature in the dialect.

Keywords: secondary folklore model of storytelling, native literature, Negoslava Stanojević, short story, Svrlijig-Zaplanje dialect

ПОЕТИКА ЗАВИЧАЈНОГ ПРОСТОРА У ЗАПЛАЊСКИМ ПРИЧАМА ВЛАДИМИРА ВУЧКОВИЋА

Предмет овог истраживања јесте завичајни простор у збирци *Заплањске приче* Владимира Вучковића. Наративи садржане у овој збирци прича одликују се аутентичном просторношћу планинских села Заплања, с различитим временским и историјским амбијентима, те се у овом раду дотичемо топоса природе, домова, верских објеката, као и других топоса својствених руралним пределима. Анализирамо сложени однос између простора, времена и идентитета у Вучковићевој прози, као и њихове шире друштвене, културне и идеолошке импликације. Рад се фокусира на разумевање завичајног простора приказаног у причама и на његово обликовање ликова и њихових искустава наглашавајући везу између идентитета ликова и њиховог геокултурног кода. Увиди у конкретне текстове такође доприносе широј дискусији о начину на који књижевност истражује и презентује завичајни дискурс.

Кључне речи: завичајна књижевност, Заплање, поетика простора, идентитет

1.

У науци о књижевности фигурирају двојаки термини – завичајна и регионална књижевност. Иако се њихова употреба може оправдати семантичком минуциозношћу, у књижевној пракси њихова дистинкција измиче пред заједничким циљем. Регионална књижевност представља важан сегмент књижевности који се најчешће јавља у регионима са специфичним историјским и културним развојем. Она је израз жеље за истицањем локалних специфичности и традиција које чине одређени регион јединственим. „Regionalna književnost je dakle pojava posebne volje, posebnog statusa ili određenog izbora putem kojih neka pokrajina (regija) kao subjekt ili kao objekt u istoriji kulture i umetnosti stvara svoju sliku.” (RKT, 1986: 641) Регионална књижевност не означава засебан књижевни правац већ карактер конкретних поетика, појединачних дела или аутора, али исто тако може бити изражена одлика одређених уметничких епоха. Тако је, на пример, књижевност реализма, која настоји документовати стварност и то чини приказујући књижевне ликове с одређених простора, претежно регионалног карактера.

У ужем смислу, завичајност у књижевној уметности огледа се у жељи за истицањем локалних специфичности, што је најчешће говор, док зави-

чајна књижевност у ширем смислу представља сваку књижевност која је израсла из осећања повезаности са завичајем. Она углавном подразумева враћање на традиционалне националне вредности, колективно јединство, те пејзаж завичаја подразумева као незаобилазан уметнички елемент. (RKT, 1986: 886) Савремена завичајна књижевност обухвата дела аутора који су родом из завичаја који описују или су развили дубоку повезаност с њим. Оваква књижевна дела неретко стварају мост између прошлости, традиције и савремених друштвених оквира, те су од нарочитог значаја за колективни и културни идентитет људи са конкретног завичајног простора.

1.1.

Збирка *Заплањске приче*, савременог нишког аутора Владимира Вучковића², представља допринос завичајној књижевности југоисточне Србије и обогаћује литерарну карту овог региона, конкретније простора Заплања, будући да он неретко проналази своје место у наративима савремене књижевности. Упркос свом богатом културноисторијском наслеђу, ова област остаје непозната великом делу читалачке публике. Првобитно, приче из ове збирке биле су објављиване у засебним збиркама и периодици, а заједнички им је романескни простор Заплања. Он је значајан као геокултурални контекст око којег писац обликује своје приповести, али исто тако постаје и тематски оквир који појединачне наративе у оквиру збирке држи на окупу.

Заплањске приче читаоцима приближавају простор између Суве планине и Јужне Мораве који је због свог граничног положаја постао регион од изузетне историјске и географске важности. Вучковић причама о мештанима планинских села отвара увид у живот обичних људи с ових простора, како у нама савременом тренутку, тако и у преломним историјским тренуцима. Један део збирке окупља приче с дешавањима крајем 20. и почетком 21. века, док други део чине војне приче. Приче о Заплању и његовим становницима обухватају различите периоде, укључујући Балканске ратове током 1912. и 1913. године, Први светски рат, а такође се дотичу и новијих ратова крајем 20. века. Оваква временска омеђеност наратива представља важан аспект збирке која кроз интимне приповести читаоцима пружа и увид у историју овог региона.

Многи наслови прича су симболични, као што је случај с кратким причама *Свећа*, *Грудва* или *Празнина*; али и епонимични, што фокус на-

² Владимир Вучковић (Ниш, 1972), доктор правноисторијских наука, аутор је романа *Врана у науном перју* (2017) и *Хроми* (2021); песничких збирки *Израз душе* (2015) и *Црни загрљај* (2197); као и збирки прича *Турски аманет* (2013), за коју је 2014. године добио награду Светосавски печат, и *Сродне душе* (2015). Накнадно су од објављених прича у оквиру поменутих збирки и периодике уобличене и публиковане збирке *Нишке приче* (2018) и *Заплањске приче* (2019), док је најновија збирка *Приче о промашеном времену* објављена 2022. године. Вучковић се у свом истраживачком раду бави историјом Српске православне цркве, нарочито Нишке епархије, за шта интересовање показује и у оквиру своје књижевноуметничке праксе.

ратива усмерава ка насловним ликовима путем којих се одражава дубока повезаност личних судбина с догађајима који су се одвијали на овим просторима (као у причама *Ђопави Мицко*, *Гаврило* или *Фатима*). За разлику од уобичајеног манира завичајних књижевних текстова који су делимично или у потпуности написани народним говором краја који представљају, нити једна од прича из ове збирке није исприповедана дијалектом, нити ликови проговарају на дијалекту. Овакав приповедни поступак додатно би обогатио естетику и аутентичност Запања, творећи дубљу везу између читаоца и прича из овог региона.

2.

Према концепту Михаила Бахтина, хронотоп, односно временско-просторна повезаност, игра кључну улогу како у конструкцији, тако и при анализи наратива. Време је суштинска категорија у књижевности која даље обликује сиже наратива, као и наративни простор, те прича увек зависи од догађаја који се дешавају у одређеном временском и просторном контексту. Присуство времена и простора у наративу, како на макро, тако и на микро-плану, јесте од велике важности. Бахтин разматра концепцију хронотопа која нам омогућава да промишљамо о начинима представљања времена, простора и њихових односа у књижевности. Књижевни хронотопи, према Бахтину, настају из реалних хронотопа и увек са њима комуницирају, односно ступају у дијалог. (1989: 194) Будући да је и сваки књижевни лик хронотопичан, хронотоп се неминовно односи на карактере и начине на које се аутентично представља идентитет појединаца или колектива у наративу. Идеја о хронотопичности књижевних текстова, и наратива уопште, наглашава значај простора и времена који нису само нужни оквири у којима се радња одвија већ су активни учесници у конструкцији значења.

Простор у књижевности има изузетан значај у обликовању и развијању радње, као и семантике текста. Простор је имплицитно потребан за радњу и њено приповедање, некада се подразумева, а некада су дате и експлицитне информације о њему, најчешће у виду самосталних описа. Простори такође функционишу на интертекстуалном нивоу, односно могу активирати одређени хоризонт очекивања у вези са сижеом, те их тада називамо устаљеним топосима. Међутим, као што истиче Мике Бал, очекивање да ће неки јасно означени простор функционисати као оквир за догађаје у тексту, може бити изневерено. (2000: 115, 116) Простор у наративу не представља искључиво физичку или материјалну категорију, уколико таква може постојати у наративу, већ везује и нематеријалне представе (социјални или духовни простор у књижевним делима), тако вишеструко обогаћујући текст и његова читања.

„Колико год писаца да напише који редак о неком месту, све то писаније (уколико то завреднује својим квалитетом) иде у хронотопичност тога места, а не књижевности.” (Пајовић 2016: 518) Уколико и не досегне уметничке домете којима њихова дела и хронотопи постају део културних наратива реалних простора, за шта као репрезентативни пример можемо искористити наративе Ива Андрића о Вишеграду, аутор својим текстовима о одређеном простору свакако ствара интертекстуалне везе. Према томе, завичајни простор представља важан елемент који обогаћује хронотопичност и интертекстуалну смисленост текстова.

У контексту завичајних текстова, као што је случај и са збирком *Заплањске приче*, завичајни простор постаје значајан аспект наратива. Завичајни простори у причама су, иако не увек конкретизовани и експлицитно представљени, увек имплицитно присутни и утичу на рецепцију наратива. Читалац увек има свест о месту дешавања радње, како захваљујући јаком паратекстуалном елементу као што је сам наслов збирке, али и неретком употребом реалних топонима. „При спомену топонима, хронотоп напушта поље књижевности и прикопчава се на свој парњак у стварности. Другим речима, интертекстуалност узмиче пред вантекстуалношћу.” (Пајовић 2016: 515)

Само Заплање се јавља као стварни топоним, постојећа референца у стварности која неким читаоцима може или не мора бити позната, од чега ће зависити интертекстуални аспекти текста. То не значи да завичајни простор не може бити фиктиван, али он увек задржава обресе стварног света из ког потиче и остаје у одређеној вези са њим (Пајовић 2016: 519). На тај начин завичајна књижевност двојако комуницира са својим реципијентима, ступа у дијалог с већ постојећим представама у искуству реципијената или, без обзира на своју фиктивну природу, из темеља гради иницијалне представе о одређеном простору.

3.

У збирци *Заплањске приче* простор игра изузетно значајну улогу и представља један од кључних елемената уметничког израза. Простор радње у причама је највећим делом уметнички транспонован реалан простор Заплања. Аутор користи различите технике како би изразио осећај просторности у својим причама. Поред дескриптивних пасажа присутна је и инкорпорација просторних одредница које су важне за идентитет ликова и заједнице, као и за шири социолошки контекст. Иако су конкретна имена села неназначена, већ се за место одигравања радње користе изрази попут *неког села испод Суве планине*, одређени индикатори реалних локалитета ипак постоје. На пример, брдо Селичевица, затим Ниш као најближи већи град,

те одређени угоститељски објекти чији називи представљају референце на стварне локалитете. Оваква употреба конкретних места додатно обогаћује наративни свет приче и доприноси стварању аутентичне атмосфере.

Радња *Заплањских прича* доминантно се одиграва на отвореним просторима, што упућује и на специфичну динамику живота на планинским селима. Поред типичних топоса, као што су црква, школа, сеоске кафане и продавнице, као и гробље, посебно се истичу хронотопи попут сеоских сабора и фудбалских турнира, као што је приказано у причи *Фудбал*. На пример, продавница мешовите робе, иако наизглед банални топос, у руралном контексту има изражену цивилизацијску вредност. Углавном је веома удаљена од планинских кућа и функционише као место окупљања мештана, имитирајући тако друштвену улогу кафане или крчме. Сеоски доколичари и пијанци представљају једне од честих епизодних актера прича који и на нивоу збирке фигурирају као стални елемент инвентара наративног света Заплања. Пригодно позиционирани испред локалних продавница и механа најчешће врше улогу гласника, посредника и коменатора, као у причама *Сродне душе* и *Гаврило*.

Планинска села или изоловане планинске куће јављају се и као повлашћено место с кога се *више и даље види*, а често коришћен израз *сићи у село* такође имплицира поменуто одвојеност планинских сељака од већих заједница, као што је случај и у причи *Ђопави Мицко*. У причи *Ковач* кућа на брду на крају села, готово у шуми, представљена је као аутентично сеоско домаћинство заплањског краја. Радња приче *Мајка* одвија се такође у кући испод брда и поред реке, у дворишту с бунарком где мајка стрепи за живот свог сина док чека његов повратак из Моравске дивизије.

Иако у читавај збирци дескриптивни пасуси о простору, а нарочито они који се односе на пејзаже, не доминирају, њихово спорадично присуство пружа читаоцима естетски ужитак, као и бољу имерзију у свет приче. Простор Заплања у Вучковићевим причама има и свој духовни аспект. Између осталог, његова симболичка улога изражава се и у вези с природом и плодношћу. На пример, у причи *Ђопави Мицко* присутни су описи хладних извора, пашњака Селичевике и природних лепота Заплања. Читава околина богата је благородним земљиштем, што доприноси стварању слике света у ауторској визији, односно завичаја као идеализованог извора здравог физичког и духовног живота. Оваквим приказивањем Заплања аутор наглашава и значај природних елемената у планинским крајевима, у које бива инкорпорирана и поменута семантичка вредност.

Институција цркве, а посебно црква као верски објекат, грађевина, у причама се истиче као значајна духовна вертикала. Изградња цркве, нарочито мотиви црквеног звона и звоника имају изузетну симболичку вредност. У причи *Ђопави Мицко* звоник цркве служи као мерило друштвених промена и трансформација које се одигравају у заједници, илуструјући прелазак од

периода када је црква била пуна верника, који су били толико бројни да су морали стајати и испред цркве, до времена у коме постаје напуштена и празна. Мотив црквеног звона истакнут је и у причи *Крсна слава* као симбол којим се исказује императив вере у културном идентитету ликова православних верника.

Поред религијског аспекта простора, у причама из Заплања присутна су и легендарна веровања. Топоним Римска чесма у причи *Сродне душе* преноси веровање о постојању некадашње римске грађевине, чиме се наглашава глобални значај пута који пролази кроз читаво подручје југоисточне Србије, односно географска, али и историјска важност тог положаја. У приповести *Гаврило* забележена је легенда о повезаности сеоске цркве с Хиландаром, као и постојање Константинове палате. Просторни локалитети тако функционишу као чувари историје и легенди, илуструјући дубоку везу између околине и колективног сећања на националну историју.

Иако је природа благородна, грађевине, као симбол неминовне али и недовршене урбанизације села, старе су и оронуте услед недостатка становништва. Процес одумирања села визуализован је и кроз напуштене институције, као што је стара сеоска школа која је осликана у причи *Марамуца*. У исказу „Село је било одмах испод планине, растушено по махалама. Некада огромно, са четири хиљаде душа, сада је преполовљено” (Вучковић, 2019: 69) илустрован је приказ демографских промена у планинским селима, што је један од кључних аспеката који утичу на обликовање Вучковићевих наратива.

Доминантно се Заплање у причама користи као простор који сведочи о савременим изазовима и променама у сеоском животу. Причу *Животни принцип* отвара топла иницијална представа пријатеља који у гозби уживају у дворишту које је без ограда, чиме се имплицирају добри међусуседски односи и суживот мештана. Међутим, наставком приповести бива компромитована назначена идила и одклон од романтизоване слике стварности. Унуци насловног јунака у причи *Ковач* годинама живе у граду и никада не залазе у села из којих су им најближи преци, што резултује њиховим непознавањем сопственог деде. Гробље, као топос који осликава прожимања опречних духовних наслеђа људи с ових простора (хришћанство и паганизам), у приповести *Последња жеља* сведок је и поприште и драстичног опадања становништва, а задушнице представљају прилику мештанима да се окупе и подсети на преминуле, али и да се врате они који више не живе ту, те једино тих дана настаје „парада одавно отишних из села” (Вучковић, 2019: 85).

Простор у Вучковићевим причама неодвојив је од друштвеног контекста чиме се наглашава повезаност литерарног света прича са стварним светом, те истражују различити аспекти живота на планинским селима и њихов утицај на судбине конкретних ликова. Сви просторни елементи, колико год они у наративи успутни били, заједно обликују просторну димензију прича

и пружају им дубину. У овом контексту отвара се и питање одумирања села, односно напуштања завичајног простора, али и присуство варијација мотива завичајне туге и хронотопа пута и путовања.

3.1.

Путовање и сусрет као модели хронотопа подстрек су за разматрање аналогија и остваривање процеса културног превођења. (Фараго 2006: 37) Књижевни ликови неретко презентују унутрашње сукобе који се одвијају управо у тренутку сусрета с туђином, а путовања и дијалози у које ступају с различитим просторима, становништвом и уопште новим културним окружењима неминовно се одражавају и на њихову перцепцију света и сопства.

Приче из Заплања не ограничавају се само на завичајни простор, већ у завичајном контексту истражују и миграцију становништва. Поред заплањских села и засеока попришта радње представљају и острво Видо, али и Париз, Београд и Ниш као алтернативни простори. Они служе илустрацији одласка становништва из завичајних крајева, те силазак у оближње веће градове, као што је Ниш, али и све даље, у престоницу или друге европске градове. Острво Видо задобија посебан статус будући да се јавља у ратном контексту, представљајући простор фокализован кроз ратна страдања и губитке, али и велике духовне победе.

Путници у Вучковићевим заплањским наративима најчешће су и повратници, чиме, и поред постојања алтернативних простора у наративима, завичај заузима примарно место. Један од примера је и Ангелина из приче *Марамџа*, чији се повратак приказује као морално просветљење. У причи *Сродне душе* догађаји се одвијају 1999. године, када новинар Милан, такође повратник, долази у село након рата у потрази за миром и одмором. Милан на свом животном путу између Париза, Београда и села такође обнавља своју везу с коренима. У оваквим наративима акценат је на илустрацији путовања као средства за изучавање историјског и културног наслеђа, те крајњег циља који се огледа у поновном повезивању с коренима у потрази за сопственим идентитетом.

С друге стране, у ратним причама својеврсни путници су и војници. Каплар Танасије Пешић из Моравске дивизије, војног одреда у који су одлазили многи Заплањци, приказан је у причи *Празнина* као човек који по први пут у животу види море након преласка преко Албаније. Његово искуство, иако ратно, додатно истиче значај завичајног простора, као полазиште и поновни циљ у путовању, али и другу димензију и значај путовања који су у прошлости били немерљиви и неупоредиви са савременим условима.

Топави Мицко, у истоименој причи, остаје у оронулој кући испод планине, он је представник велике већине сељака који су у прошлости, али и данас, дубоко утемељени у свом простору и за које не постоји опција одласка, што потврђује и изрека коју лик присваја – „Како те колевка заљуља,

тако те лопата затрпа.” (Вучковић, 2019: 27) У свим поменутиим причама путовање не представља само физичко кретање већ и интернализовани процес, тиме оно постаје значајан аспект у самоспознаји ликова и њиховој потрази за идентитетом.

3.2.

Приче из ове збирке често истражују судбину породице и њихову повезаност са завичајним простором, уједно се бавећи и питањем националног идентитета и националне свести. Јунаци се путем реминесценција суочавају са судбинама својих предака нарочито у историјском оквиру након турских и бугарских инвазија које је Заплање претрпело, а које су, између осталог, наметале притисак на српско становништво услед изјашњавања о националности. Приче у чијем су фокусу судбине породице неретко садрже детаљан историјски контекст који на нивоу збирке захвата широк временски опсег.

У причи *Фатима* приказан је војни пук у логору на Егеју састављен од сељака испод Суве планине – „пук састављен од разних карактера прикупљених са обе стране Мораве”. (Вучковић, 2019: 128) Ова прича уводи позадинску приповест о пореклу Срба из различитих делова Србије, као и ван ње. У таквом амбијенту наратор истиче термин *Шопови*, који користе неки од војника, као погрдан и неправилан назив за Србе из источних и југоисточних делова Србије – „Тако су црногорски колонисти звали староседеоце Србе са десне стране Мораве. Више из незнања, а мање злонамерно.” (Вучковић, 2019: 130) У приповеци *Празнина* такође се уочава јака национална свест људи из планинског краја на југоистоку Србије, док се имплицира да таква свест није изражена код „западних Срба” (Вучковић, 2019: 140) за које један од ликова каже да имају „кратку памет” (Вучковић, 2019: 140). Овакви сукоби репрезенти су начина на које се кроз приче из Заплања истражује динамика између различитих група унутар исте нације. Такође је у збирци присутна и тематизација Старе Србије као пограничног простора – у причи *Крсна слава*, као и у причи *Ћопави Мицко* у којој се одређује њено подручје – „Све иза ове планине и преко Мораве, сељаци су звали Старом Србијом.” (Вучковић, 2019: 27)

Све приче из збирке поседују субјективне идеолошке инскрипције, а главни фокус већине прича јесте на разматрању комунистичког режима и његовог односа према религији. Комунисти се у овим приповестима често приказују као негативци и безбожници, а такво њихово виђење огледа се и у просторној димензији. У причи *Сродне душе* домови културе постају персонификација тежњи социјалистичке власти – „То су оне институције којима је после Другог светског рата требало заменити улогу цркве у народу.” (Вучковић, 2019: 173) У причи *Ковач* такође се истиче истоветна улога домова културе као новонасталих институција наметнутих после Другог

светског рата. Осим те промене у просторном и културном уређењу сеоских заједница издвајају се и промене настале по питању културних споменика. У причи *Сродне душе* истакнуто је да су порушени сви споменици из времена Краљевине, направљени су нови, постављени „на највидљивијим местима у сваком селу, са великом, јарком, црвеном петокраком” (Вучковић, 2019: 173).

Религијска опредељеност, односно контрастирање верника и неверника, а самим тим углавном и леве и десне идеолошке опције, врши се и у причи *Фудбал* која се дешава за време сеоског турнира у фудбалу на државни празник 7. јул, истовремено датум православног празника Светог Јована Крститеља. Приликом одабира између пива и пљескавице на турниру, као хедонистичке опције, или поста и цркве, као духовног императива лишеног површне забаве, у визији приповедача врши се врхунски одабир између Бога и безбожништва оличеног у комунизму.

Приче у збирци обликују аутентичну али и идеолошки обојену слику наративног света у којој су идеолошки конфликти утемељени у простору и времену у којима се радња одвија. Хронотоп на нивоу приче, али и на нивоу читаве збирке, постаје елемент који неизбежно утиче на обликовање идентитета књижевних ликова. У Вучковићевим причама завичај се често изједначава с домовином, националним идентитетом, у који су, према ауторској визији, неминовно уткани и религијски елементи, а фокус наратива је често окренут и ка њиховом очувању у модерним временима.

4.

Феномен хронотопа, односно простора и времена као два нераздвојна аспекта у структури и анализи наративних текстова, од великог је значаја и за рецепцију *Заплањских прича*. Присутни модели хронотопа нису само нужни за ситуирање радње већ утемељују и симболичко значење текстова из ове збирке завичајних прича. Различити аспекти простора и њихових реализација у причама остварују дијалог с наративним временом и ликовима и иако је нагласак у причама углавном на ликовима, уметнички транспонован реалан простор Заплања са свим својим материјалним и духовним карактеристикама чини незамењив елемент наративне структуре, те успоставља поетику завичајног простора како на нивоу појединачних прича, тако и на нивоу читаве збирке. Реципијенти наратива су континуирано свесни места одвијања радње и његове релевантности у вези с одређеним заплетом, иако простор често није експлициран. Простор завичаја и други простори присутни у наративима служе као средства којима се истражују индивидуални и колективни идентитети ликова, расветљују идеолошки конфликти, као и наративни свет утемељен у временско-просторном контексту.

Литература

- Bal, 2000: M. Bal, *Naratologija*, Beograd: Narodna knjiga.
Bahtin, 1989: M. Bahtin, *O romanu*, Beograd: Nolit.
RKT, 1986: *Rečnik književnih termina*, D. Živković (gl. ur.). Beograd: Nolit, 1986.
Фараго, 2006: К. Фараго, „Поетика промена простора и културална нарација” у: *Поља: месечник за уметност и културу*, год. 51, бр. 441, 2006, стр. 33–41.
Пајовић, 2016: С. Пајовић, „Природа хронотопа места” у: *Летонис Матице српске*, год. 192, књ. 497, св. 4, април 2016, стр. 511–520.

Извор

- Вучковић, 2019: В. Вучковић, *Заплањске приче*, Ниш: Медивест КТ.

Miljana S. Pešić

THE POETICS OF HOMELAND SPACE IN THE STORY COLLECTION *ZAPLANJSKE PRIČE* BY VLADIMIR VUČKOVIĆ

Summary

This research paper undertakes an exploration of the poetics of homeland space within the story collection *Zaplanjske priče* authored by Vladimir Vučković. The study employs Bakhtin's chronotope concept as a theoretical lens, allowing for a deeper understanding of the dynamic interplay between space, time, and identity within the narratives. Uncovering the representation and relevance of the homeland in Vučković's stories is a major research focus. The exploration of genuine locations in the mountain villages of Zaplanje, featuring diverse temporal and historical settings, has allowed for a nuanced examination of nature, homes, churches, gatherings, graveyards, and other authentic rural chronotopes. The study widens its scope to include more significant social, cultural, and political ramifications that are woven throughout the stories. The analysis probes into the molding and affecting role of the homeland on characters and their experiences. It underscores the profound influence of homeland in shaping individual and collective narratives, emphasizing the intrinsic bond between people and geo-cultural contexts. The study attempts to uncover the underlying poetics that add to the larger conversation on literary representations of space and identity by closely examining the real village chronotopes and by shedding light on the symbolic meanings embedded in them. The findings illuminate how literature, particularly within the realm of Vučković's narratives, serves as a powerful medium for exploring and portraying the concept

of homeland, thereby enriching the broader discourse of literary representations of space and identity.

Keywords: serbian literature, Zaplanje, poetics of space, identity, cultural narrative

ЈУРИСДИКЦИЈА НАД ПРАВОСЛАВНИМ ЕПАРХИЈАМА У БАНАТУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ХВИИ ВЕКА (1690-1739)²

У раду је анализиран текст привилегија и других конститутивних аката који ма је уређена јурисдикција православне српске цркве у Банату у првој половини ХVIII века. Велики ратни сукоби крајем ХVII и у првој половини ХVIII века су дубоко и снажно утицали на историјски развој српског народа и оставили дугорочне последице. Организација Пећке патријаршије је у ово време у озбиљној мери измењена. На простору Хабзбуршке монархије је српска црква поново организована на основу Привилегија, под јурисдикцијом Арсенија III. Подршка духовном јединству цркве је у свакој прилици исказивана. Будући да се у време доношења привилегија Банат налазио под хабзбуршком влашћу, али је убрзо поново дошао под власт Османског царства, Банат је враћен под непосредну јурисдикцију новог патријарха у Пећи, Калиника I. Пожаревачки мир донео је нове територијалне промене, које су укључивале и долазак Баната под хабзбуршку власт. Једно од основних привилегијалних питања у периоду 1718-1739 било је јединство црквене организације. На основу релевантне грађе и литературе, закључује се да је стављањем у јурисдикцију Београдске митрополије нарушен изворни текст Привилегија, у којима стоји да су епархије у Банату непосредно подложне патријарху Арсенију III (последично - карловачким митрополитима), али је, имајући у виду ограничавајућу клаузулу, владар искористио право да протумачи привилегије.

Кључне речи: Српски народ, Хабзбуршка Монархија, (Београдско-) Карловачка митрополија, неоаквистика, ХVIII век.

*

Крупне територијалне и демографске промене које је донео Велики бечки рат (1683-1699) оставиле су тешке последице на Банат. Хабзбуршка војска освојила је Банат 1688. године, да би након османске победе код Качаника 2. јануара 1690. године и противофанзиве, Банат поново постао ратно

¹ aleksa.popovic@filfak.ni.ac.rs.

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/ 200165).

поприште. Током 1695. и 1696. године је тежиште ратних операција било у Банату и Ердељу, где су иницијативу имале османске снаге, до пораза у Бици код Сенте 1697. године. Током мировних преговора у Сремским Карловцима одлучено је да се међудржавна граница одреди на географским границама Баната. (Бешлин, 2017: 288-290, 300-314). Према §2 Карловачког мира од 26. јануара 1699. године, одређено је да се Темишварски Банат „са свим дистриктима задржава у власти Османског Царства“ („*Provincia subjecta Aerei Temisvariensi cum omnibus suis districtibus, et interfluentibus maneat in possessione et potestate excelsi Imperii Ottomanici*“). Граница је успостављена на Моришу и на Тиси од ушћа Мориша до ушћа Тисе (Noradounghian 1897, №16; 183-184, 194).

Након Карловачког мира, а ефективно од 1690/1691, Банат је био под османском влашћу и на овај простор су се односиле одредбе берата за новог пећког патријарха Калиника I. Верске дужности надлежности и права патријарха биле су условљене редовним испуњавањем финансијских обавеза. Берат је садржао и географску надлежност патријарха, иако се на почетку налази општа формулација „патријарх Пећи и подручних места“.³ У формалном делу текста се изричито наводи да берат важи у „областима“: „Пећи, Скопља, Самокова, Дупнице, Џуме, Разлога, Криве Паланке, Штипа, Ниша, Београда, Смедерева, ејалете Темишвар, Босна, Јегра, Кањижа, Скадар, Призрен и њихова `подручна места`“ (Шулетић, 2011: 102). Јасна је разлика у поименичном називу места под османском влашћу и ејалете, који су потпали под хабзбуршку власт, те 17. априла 1691. године када је издат берат нису били у фактичкој власти султана. Како мир још није био потписан, наведени ејалети формално су и даље били у саставу Османског Царства, те су наведени, будући да је Пећка патријаршија имала јурисдикцију на поменути просторима и раније.

Основна јавноправна документа којима је одређен положај српског народа и цркве у Хабзбуршкој Монархији биле су српске привилегије Леополда I, донете 1690-1695, потом и њихове потврде 1706., 1713. и 1743. године (Радонић - Костић, 1954; Симеоновић Чокић, 2008.²). Исаија Ђаковић је у Трећој привилегији (4. марта 1695. године) потврђен за темишварског и јенопољског епископа и архимандрита манастира Крушедола; а Спиридон Штибица за вршачког (Давидов, 1994: 102). Трећа привилегија донета је на основу молбе патријарха Арсенија III да цар потврди црквену организацију српске цркве на простору Хабзбуршке Монархије. На патријархову молбу је Колонић уложио протест 28. јуна 1694. године, износећи тумачење да би се позитивним одговором на патријархов захтев угрозило угарско земаљско

³ Верска функција патријарха као носиоца берата је за државу била мање важна од улоге закупца државних прихода. Дажбине Пећке патријаршије су стога називане епископским мукатама. По фискалним обавезама, патријарх је у великој мери изједначен са осталим закупцима државних муката. (Шулетић, 2011, 97-99).

право, по којем у једној епископији може бити само један епископ - римокатолички. Колонић је предложио да се Арсеније III великим обећањима приволи на унију, а ако одбије, да се ограничи на Сентандреју. Трећа привилегија је првенствено санкционисала ново црквено уређење. Њоме су прихваћене одредбе претходне две привилегије (Давидов, 1994: 22, 29; ИСН III-1: 560, 564).

До почетка новог аустро-турског рата, 1716. године, није било промена у питањима црквене власти у Банату. У овом периоду је, међутим, коначно уређен статус православне српске цркве у Хабзбуршкој Монархији и њен положај у оквиру Пећке патријаршије. Након одлуке Крушедолског сабора и патријарашке грамате из 1708. године, одређен је аутономан статус Крушедолске (од 1713. годне Карловачке) митрополије у Пешкој патријаршији. Са територијалним променама у рату 1716-1718 године, санкционисаним Пожаревачким миром, статус Карловачке митрополије није промењен, али је на простору Краљевства Србије, основана Београдска митрополија. Мир у Пожаревцу од 21. јула 1718. године је склопљен на начелу *uti possidetis* (ИСН IV-1, 107-108, 111). Већ први члан Пожаревачког мира од 21. јула 1718. године одређује да Банат долази под хабзбуршку власт: „... et cum partes Valachie cis Alutam fluvium sitae cum locis et munimento Temeswarini in potestate, et possessione Sac: Romanae Caesareae Regiiaeque Majestatis sint ... inde vero juxta ripas Danubii fluvii cversus Orsavam usque ad locum è cujus regione Timock fluvius in Danubium influit, constituentur confinia, atque ut antehac circa fluvium Marusium observatum fuerat...” (Noradounghian, 1897: №19; 208). Члан 2 одређује границу јужно од Дунава (Noradounghian, 1897: №19; 208-209, 216-217).⁴

Као војно-цивилни орган управе у Банату организована је Темишварска администрација. Обухватала је простор између Дунава, Тисе, Мориша и Карпата, уз Оршавску вишу обласну управу (оберфервалтерство), која је обухватала крајеве са обе стране Дунава. На чело Темишварске администрације је постављен гроф Флоримунд Мерси. Угарска дворска канцеларија тражила је да се све новоосвојене територије припоје Угарском краљевству, што није прихваћено, већ је организована власт под управом Неоаквистичке комисије. Банат је под врховну јурисдикцију Београдске митрополје стављен 1720. године (ИСН IV-1, 125-126). Привилегије нису проширене у изворном смислу, већ су протумачене у две Деклараторије (1727. и 1729.) и два Рескрипта (1732. и 1734.). Проширење привилегијалних права на Србију и Банат је значило да српски народ и у новоосвојеним територијама представља јединствену народну целину. Важни моменти у овом смислу били су

⁴ Банат је био предвиђен за огледену економску област, првенствено намењену насељавању Немаца. Нацрт за изградњу јаке привреде је подразумевао насељавање и развој ратарства у коморским поседима у Банату, ослоњени на трговинске везе са Османским Царством и преко Славоније и Хрватске везани извозно ка јадранским лукама (Györe, 2014:286, 291).

1720/22, 1726. и 1731. године, када је одређено народно и духовно јединство на народноцрквеним саборима. Двор је ове одредбе прихватио само условно. Сабор 1722. године у Петроварадинском Шанцу је одређен само за подручје Карловачке митрополије, уз изричиту забрану учешћа представника са подручја Београдске митрополије. На сабору је био присутан, ипак, београдски митрополит Мојсије (Петровић) (ИСН IV-1, 127).

Хабзбуршка освајања 1716-1718 су довела до парадокса у привилегијалном питању. Наиме, Угарска дворска канцеларија је тражила проширење своје надлежности и на *Orientalia*, док је Карло VI увео посебне управе подређене директно Двору и посебну црквену организацију. Све до 1717. године су угарске власти инсистирале на томе да Привилегије важе једино јужно од Саве и Дунава, а од овога тренутка су биле изричито против проширења Привилегија на простор Неоаквистике. Текстови потврђених диплома за митрополита Мојсија (Петровића), 10. септембра 1720. преко Дворског ратног савета и 8. октобра 1720. године преко Угарске дворске канцеларије, не пружају доказ о формалном проширењу Привилегија. Инсталација митрополита Мојсија је предвиђена за децембар 1718. године, али је одлагана док није потписан његов споразум са грофом Одвијером, 24. априла 1720. године, по којем се митрополит одриче хиротоније све док не добије потврду од владара и обавезује се да ће поштовати праксу тројне кандидације. На овај начин су Привилегије нарушене на простору Неоаквистике. Инсталација је маја 1720. године спроведена као акт царске милости (Точанац, 2008: 128-132).

Од освајања Баната, до његовог прикључења Београдској митрополији, статус православних епископа у Банату био је правно нерегулисан. Они до тада нису добили потврдне дипломе од цара Карла VI, а након освајања Баната 1717. године, престало је важење султанских берата. О статусу банатских епископа распитивао се током 1719. и 1720. године карловачки митрополит Вићентије (Поповић), тежећи да у складу са Привилегијама, реши питање јурисдикције у Банату. Ова његова активност остала је без резултата, будући да је у Бечу одлучено да се банатске епископије, будући да је Банат организован као посебна област у надлежности Неоаквистичке комисије, припоје Београдској митрополији. Митрополит Вићентије (Поповић) је 9. (=20.) маја 1719. између осталог тражио и потврдне дипломе за темишварског владика Јоаникија и вршачког Мојсија. За испуњење захтева, делегацији која је ишла за Беч је наложио и да у Туру, као дишкрецију, предају вино саветнику Дворског ратног савета грофу Гваријенту и секретару Дворског ратног савета, Јосифу Етелу (Точанац, 2005: 24). У писму од 9. (=20) маја 1719. (№ I) је митрополит писао архиђакону Василију Димитријевићу и писару Данилу, под P.S. да код Гваријента „пита“ за потврдне дипломе за темишварског и вршачког владика. (Точанац, 2005: 23). У писму од 14. (=25) маја 1719. године (№ IV), митрополит настоји да се потврде издају „ ... на

исту форму наши стари општи привилегиах от цесарског величанства изтати да би отправио...“ (Точанац, 2005: 26-27). У писму од 13. (=24) августа (№ V) пише ће се задржати у Бечу док „дигнемо от канцеларије наше послове народне“ тј. док не добије Резолуцију у руке, будући да је усвојен на свим дикастеријама и да ју је цар одобрио (Точанац, 2011: 147).

Мада је током рата 1716-1718 године митрополит Вићентије (Поповић) био фактички признат за митрополита на простору целе Хабзбуршке Монархије, Карло VI је 1718. године признао Београдску митрополију, иако је претходно постигнут договор да Вићентије буде митрополит целе православне цркве под хабзбуршком влашћу. Стварање Београдске митрополије као јавноправне институције Хабзбуршке Монархије је озваничено конфирмационом дипломом Карла VI од 30. августа (=10. септембра) 1718. године, када се састојала једино од Београдске (Сервијске) и Ваљевске епархије. Београдској је, у односу на ранији период, прикључен и Браничевски дистрикт из Видинске епархије, која је остала у Османском Царству. Иако се у Трећој Привилегији 1695. године банатске епархије изричито помињу под јурисдикцијом партијарха Арсенија III, оне су 5. (=16) новембра 1720. године прикључене Београдској, а не Карловачкој митрополији⁵. Патријарх Мојсије (Рајовић) је у ово време био заокупљен Тимотејевим превратом, али је више поверења полагао у Вићентија. Иако је граматом од 26. августа 1721. године признао Београдску митрополију, истакао је нужност њеног сједињења са Карловачком.

Митрополит београдски Мојсије је током 1723. године упутио захтев Београдској администрацији да уважи сва привилегијална парава. Дворски ратни савет и Београдска администрација су се сложили да Привилегије треба прогласити, али да их претходно треба сузити. У промеморији Дворског ратног савета цару, стајало је да жалбе које митрополит Мојсије пише двору не могу бити уважене јер Привилегије важе само за Угарску⁶, а да за Србију и за Банат морају бити проглашене преко Београдске и Темишварске администрације. Пошто је изнет став да није познат текст привилегија за Банат и за Србију, Дворски ратни савет је изнео предлог да се за новоосвојене крајеве изда протумачени текст постојећих Привилегија (што је у складу са ограничавајућом клаузулом из 1713.). Од Београдске администрације је 1724. године затражено да упути предлог тумачења. Предлог са пратећим извештајем је послат Неоаквистичкој комисији, а потом и цару. Усвојени

⁵ Народни прваци су предали писмо у коме су тражили да Мојсије (Петровић) буде митрополит у новоосвојеним областима. Међутим, они су побркали значења ове титуле у Османском Царству и Карловачкој митрополији, што је Двор вешто искористио, на предлог Евгенија Савојског коме је писмо било упућено.

⁶ Што је управо супротно оригиналном тексту Привилегија, у којима стоји да оне важе „...у целој Грчкој, Рашкој, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској, свугде где стварно живи...“ („... in tota Graecia, Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolia et Herzegovina, nec non in Hungaria et Croatia, ubi de facto existunt) (Радонић-Костић, 1954: 24).

текст у девет тачака је био основ за сва каснија сужавања привилегија (То-чанац, 2008: 133-134). Посебна потешкоћа у овом погледу била је у томе што је Темишварска администрација имала већи значај у државној организацији, а да је у црквеном погледу, предност дата Београдској митрополији. Важност Баната огледа се и у томе што су се тамо налазиле највеће и најбогатије епархије. Никола (Димитријевић) је два пута постављан за администратора. Од освајања Баната, само је Мојсије (Петровић) као београдски митрополит, био администратор Карловачке митрополије.

Због болести митрополита Вићентија, за коадјутора је изабран београдски митрополит Мојсије, на сабору 1722. године у Карловцима, што је Двор без успеха покушао да оспори. Сабор 1725. године је истакао да је црква увек била јединствена. Гроф Одвијер није успео да спречи избор митрополита Мојсија Петровића за карловачког митрополита, али је Двор признао избор 27. фебруара 1726. године, уз то да се он не може сматрати митрополитом јединствене митрополије, већ само карловачким, за шта је изабран, док је због упражњења београдске митрополије, остао њен администратор. Одвијер је 10. марта 1726. године пренео и владарев захтев да се уједињење не признаје. Највероватнија тежња Мојсија (Петровића) била је да се Карловачка митрополија подреди Београдској, као старијој, што је у сагласности са граматом патријарха Мојсија (Рајовића) и ставом сабора, али током заседања то није било могуће постићи због изричитог противљења комесара. Притом, укидање Карловачке митрополије би значило и укидање Привилегија, јер оне нису потврђене за Београдску митрополију. Сабор 1730. године је настојао у овом правцу, али је митрополит Мојсије умро. За администратора је постављен темишварски владика Никола (Димитријевић) за обе митрополије. Кандидати за новог митрополита су постали он и арадски владика Вићентије (Јовановић), тј. из сваке митрополије по један, што је Двор подржао 23. октобра 1730. године. Обојица су се, међутим, изјаснила за јединствену митрополију.

*

Привилегијално право слободног постављања епископа је важило у Карловачкој, али не и у Београдској митрополији. У Београдској митрополији је 26. августа 1720. године прихваћено начело тројне кандидације, када је Мојсије (Петровић) издао писмену потврду Одвијеру да ће се држати упутства и да никог неће хиротонисати пре цареве дозволе. Мојсије (Петровић) се трудио да осигура избор својих кандидата на епархијски трон. Први владика који је овако постављен би био је вршачки епископ Никола (Димитријевић). Како није знао за овај споразум, митрополит карловачки Вићентије (Поповић) је 25. октобра 1725. године оштро протествовао и саветовао Мојсију (Петровићу) да постави епископа и од цара тражи потврду, као што је до тада и био обичај, заснован на Привилегијама. Ово је митрополит

Мојсије прихватио, али под притиском Двора је морао да прихвати тројну кандидацију, иако је изнео аргумент се ради о новотарији, супротној Привилегијама. Тројна кандидација је послата Банатској администрацији, која је предлог проследила цару. Царево одобрење за Николу (Димитријевића), стигло је 4. (=15.) децембра 1725. године. У овом акту, цар је још једном потврдио јурисдикцију беорадског митрополита у Банату. У Вршачкој епархији су у периоду 1718-1739 године били и Крајински, Кључки и Кривински дистрикт, који су формиран и јужно од Дунава и раније припадала Видинској епархији. (Пузовић, 2022: 20-23, 27).

Након смрти Вићентија Поповића 23. октобра (=4) новембра 1725. године је у Крушедолу одржан незванични сабор са кога је послата молба цару да коадјутора Мојсија потврди за архиепископа и митрополита. Истакнуто је да је српска црква одувек била јединствена „*institutio ecclesiae nostrae antiquitus etiam unus arhieriscopatus fuerit.*“ (Радонић, 1909: 265-269; Точанац, 2007: 208). Након инсталације у Карловцима 27. фебруара (=10. марта) 1726. године, Мојсије Петровић се самостално титулисао као *Архиепископ и митрополит београдски, и целог православног хришћанског народа под влашћу римског цара, и Његовог Величанства саветник, и остало* (Точанац, 2007: 209). За карловачког митрополита потврђен је преко Дворског ратног савета и дворске коморе 6. марта 1727, а преко Угарске дворске канцеларије 24. маја 1728. године, док му је посебним рескриптом од 1. априла 1727. призната администрација над Београдском митрополијом (Точанац, 2007: 210).

Према тачки 9 Упутства за комесара на народноцрквеном сабору 1726. године, грофа Одвијера, издатог 12. јануара 1726. године, стоји да комесар допусти једино избор митрополита према којем митрополит има надлежност само у духовним стварима. („*nur allein in puris spiritualibus et ecclesiasticis zu gebüethen*“) (Радонић, 1909: 272). Георг Кох је, испред Неоаквистичке комисије, послао писмо митрополиту Мојсију (Петровићу) у коме је наведено да је Комисија пристала на сазивање Сабора, али уз клаузулу да би се могао сматрати штетним по „*најсветије ствари државе*“, због чега убудуће не треба сазивати Сабор, нити подржавати сличне непредвиђене ствари. Митрополит је оштро одговорио на ово писмо, наводећи да је клаузула коју је Кох изнео против основа и да крши царску реч из Привилегија, где је предвиђено постојање само једне архиепископије, а то што су се 1726. године затекле две архиепископије, последица је проширења државне територије (и то уз подршку управо Срба). Сходно томе, митрополит је изнео да је Комисија поступила супротно привилегијама и чак пошла против царске речи. Поврх свега, митрополит је наслутио да је Комисија саму себе ставила као инстанцију испред цара (Радонић, 1909: 274-275).

Територије под јурисдикцијом Мојсија (Петровића) је била уређена у неколико територијалних области Хабзбуршке Монархије, што је додат-

но усложњавало питање статуса самог митрополита. У том смислу, преко Дворског ратног саветца, митрополиту је 27. маја 1727. године гарантовано уживање привилегија и у будуће, што значи и у смислу аката који буду донети и након добијања писма, будући да се формулација односи и на будуће одлуке. Овим документом су на специфичан начин задржане и све одредбе привилегија, јер је митрополит, као старешина српске цркве, највиши представник народноцрквене аутономије, коју Привилегије прописују. На ово заштитно писмо се двор није много обазирао, јер су већ Деклараторије и Рескрипти важили за Београдску митрополију, а само писмо није издато преко Угарске дворске канцеларије (Ђорђевић - Поповић, 2022: 29-34). После смрти митрополита Мојсија, бирови табански, сентандрејски и пештански су 6. (=17) септембра 1730. године писали темишварском владици и администратору Београдске митрополије Николи (Димитријевићу) да су добили позив и пуномоћја за Сабор и писма од народног секретара Јосифа Јамбрековића, али и да се „надају“ (што је својеврсна форма претње) да ће он следити пример покојног Митрополита у вођењу народних послова, као и народну вољу и да ће деловати у договору са народом, при чему „препоручују“ своју помоћ (АВ, ББЖ, 78-2/1730).

Према рескрипту Карла VI од 20. новембра 1730., одобрен је Сабор, али са изричитим навођењем избора двојице митрополита. За комесара је постављен гроф Локатели. Сабор се позвао на Привилегије, које је потврдио и сам цар Карло VI. Пуномоћја су била срочена тако да владике морају да присуствују, а уколико због изузетних околности не буду могли, морају да опуномоће другог владика да гласа у њихово име. Након одлучног става Сабора да се изабере један митрополит, изабран је Вићентије (Јовановић) кога је цар и потврдио, уз изричит став да се ради о изузетку и да након његове смрти имају бити изабрана двојица митрополита. Инструкција комесару да дозволи уједињење је стигло 30. марта 1731. године. Нови митрополит, Вићентије (Јовановић) је 13. јула 1731. године потврђен за митрополита карловачког, београдског и оних осталих новостечених области. У потврдној дипломи митрополита Вићентија (Јовановића) стајало је да цар није дозволио коначно и стално уједињење „држава новодобитих митрополији карловачкој“ (ИСН IV-1, 128-130; Точанац, 2008: 146-166).

Након смрти митрополита Вићентија (Јовановића), ово питање није отворано из опортуних разлога у току рата, а већ после Београдског мира почео је и нови рат, за аустријско наслеђе и реформе, у светлу којих се изишло у сусрет захтевима угарских сталежа који су 1718-1729 упорно одбијани. Београдски мир у §3 одређује границу на Сави и Дунаву према линији одређеној Карловачким миром: „Les limites deux Empires seront le Danube et la Save et celles de la Servie seront, du côté de la Bosnie, les même qui avaient été réglées par le traité de Carlowitz“. Чланом 5 одређене су границе у Банату, при чему је Банат остао Хабзбуршкој Монахији: „...le Banat de

Temeswar appartiendra tout entier à l'Empereur des Romains jusqu'aux confins de la Valachie ; excepté cette petite plaine qui est en face de l'île Orsova, et qui se trouve circonscrite, d'un coté par la rivière de Czerna qui vient de Méhadia, de l'autre par le Danube et un ruisseau qui borde la Valachie autrichienne : et enfin par premières hauteurs ou Banat qui sont vis-à-vis Orsova, selon une ligne qui sera tirée d'une rivière à l'autre, en gardant partout une égale distance entre les dites hauteurs et le Danube, laquelle plaine restera à l'Empire Ottomane, à condition que, si les Turcs viennent à bout de détourner toutes les eaux de la Czerna de manière à les conduire derrière et attendant le vieux Orsova, alors le vieux Orsova devenu contigu à ladite plaine, sans y comprendre son territoire, appartiendra à la Porte Ottomane, bien entendu qu'elle ne pourra jamais la fortifier..." (Noradounghian, 1897: №24; 245-246)

Патријарх Арсеније IV (Јовановић) је, после преласка у Београд у Другој Сеоби Срба 1737. године, провизорно признат за старешину српске цркве у Монархији, „... желећи да се за први мах постара за овај народ, који је недавном смрћу Вићентија Јовановића, остао лишен *свог црквеног поглавара* (курзив А.П.), наиме митрополита и архиепископа“ (Давидов: 1994: 52). Арсеније IV је примљен 23. фебруара 1741. године у аудијенцију на Двор, где је поднео молбу да буде признат у патријарашком достојанству и да буду потврђене Привилегије. За патријарха је поново потврђен 24. априла 1743. године. У овој потврди, стоји изричито „... да се Арсеније Јовановић за таквог призна и поштује у целом народу расцијанском поменутог грчког обреда који (као што је речено) живи у нашим крајевима и областима ... ма где се налазили и ма где боравили под јурисдикцијом, свете, горепоменутог круне нашег краљевства Угарске и крајева који су јој прикључени.“ (Давидов 1994: 104, 107, под 33-ће). Из овога се види и да, након мира са Османским Царством, а у светлу нових односа у Пећкој патријаршији, Бечки двор није признао старешинство патријарху над целом територијом Патријаршије.

*

Организација православне српске цркве у првој половини XVII века била је умногоме условљена политичким односима на подручју које је обухватала. У складу са политичко-територијалним и административним променама, нужно се морала мењати и организација подручја Пећке патријаршије, што се у разматраном периоду посебно односило на Банат. Након краткотрајне хабзбуршке власти, са склапањем Карловачког мира, Банат је био под влашћу Османског Царства, до поновног хабзбуршког освајања 1717. године. Новоосвојене територије стечене Пожаревачким миром, Беч је у највећој мери организовао као посебне управне целине. Политички разлози су преовладали у организацији и цркве, те је организована посебна, Београдска архиепископија. *De facto* уједињење митрополија постигнуто је 1726., а *de iure* 1731. године. (Точанац, 2007: 201-203). Након дипломе

1718. проширеном дипломом од 21. новембра 1720. су и банатске епархије прикључене Београдској митрополији (Точанац 2007: 204). Патријарашка грамата из 1721. године је признала фактичко стање, а Сабор 1722. године је одлучио о првом кораку ка уједињењу (Точанац 2007: 205-206). Са губитком Београда и променом односа унутар Хабзбуршке Монархије након Београдског мира и отварања питања аустријског наслеђа, Марија Терезија је потврдила Арсенија IV као „митрополита и архиепископа овостраних Срба“, 21. октобра 1741. године (Швикер, 1998: 72), што је, такође, потврда условљености црквене организације политичко-административном, јер је у овом периоду дошло до промене уређења у сâмом Банату, као и у целој „неоаквистици“, у оквиру прекомпозиције односа централних власти према Угарској (Györe, 2014: 308-310).

Извори и литература

Архивска грађа

АВ, ББЖ - Архив Војводине, Нови Сад, фонд Бачко-бодрешка жупанија.

АСАНУК МПА „А“ - Архив српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Сремски Карловци, Митрополијско-патријаршијски архив, фонд „А“.

Објављени извори

Ђорђевић - Поповић, 2022: М. Ђорђевић, А. Поповић, Потврда привилегијалних права митрополита Мојсија Петровића из 1727. године, Ниш: *Балканске синтезе. Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој*, IX-2, 29-37.

Радонић - Костић, 1954: Ј. Радонић, М. Костић, Српске привилегије од 1690. до 1792. године, Београд Српска академија наука и уметности.

Радонић, 1909: Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад: Матица српска.

Точанац, 2005: И. Точанац, Пет писама карловачког митрополита Вићентија Поповића из 1719. године, Београд: *Мешовита грађа - Miscellanea*, 24, 17-27.

Точанац, 2011: И. Точанац, Писма карловачког митрополита Вићентија Поповића из Беча (1719-1720), Београд: *Мешовита грађа - Miscellanea*, 31, 137-148.

Шулетић, 2011: Н. Шулетић, Берат патријарха Калиника I, Нови Сад: *Зборник Матице српске за историју*, 83, 97-104.

Noradounghian, 1897: *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, proces-verbaux, virmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie*, (red. Gabriel ef. Noradounghian), tome I, 1300-1789, Paris: Librairie Cotillon. F. Pichon, Successeur.

Литература

- Бешлин, 2017: Б. Бешлин, *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад: Матица српска.
- ИСН III-1: Група аутора, *Историја српског народа*, III-1 (ур. Радован Самарцић), *Срби под туђинском влашћу 1537-1699*, Београд 1994.
- ИСН IV-1: Група аутора, *Историја српског народа*, IV-1, (ур. Славко Гавриловић), *Срби у XVIII веку*, Београд 1994.
- Давидов, 1994: Д. Давидов, *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, Нови Сад - Београд: Галерија Матице српске - Светови - Балканолошки институт САНУ.
- Ђорђевић, 2018: М. Ђорђевић, *Ecclesia et religiosa*. Српски митрополити и аустријска власт у Србији 1718-1739, Ниш: *Црквене студије*, 15, 519-527.
- Нинковић, 2013: Н. Нинковић, Исаија Антоновић епископ арадски и митрополит карловачки (1731-1749), Нови Сад: *Истраживања* 24, 179-203.
- Пузовић, 2022: Ј. Пузовић, Никола (Димитријевић) као епархијски егзарх (1714-1726) и вршачки епископ (1726-1728), Нови Сад: *Темишварски зборник*, 14, 7-29.
- Симеоновић Чокић, 2008.²: С. Симеоновић Чокић, Српске привилегије, Војводина, II, Од Велике сеобе (1690) до Темишварског сабора (1790), Нови Сад 2008.², 48-86
- Точанац, 2007: И. Точанац, Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722-1731), Београд: *Историјски часопис* 55, 201-217.
- Точанац, 2008: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори 81718-1735*, Београд: *Историјски институт*.
- Швикер, 1998: Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад: Матица српска.
- Györe, 2014: Z. Györe, *Habzburška Monarhija 1526-1792*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Aleksa M. Popović

LA JURIDICTION SUR LES DIOCÈSES ORTHODOXES DU BANAT DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE (1690-1739)

Résumé

L'article analyse le texte des privilèges et autres actes constitutifs qui régissaient la juridiction de l'Église orthodoxe serbe du Banat dans la première moitié du XVIIIe siècle. Les grands conflits de la fin du XVIIe siècle et de la première moitié du XVIIIe siècle ont profondément et fortement influencé le développement historique du peuple serbe et ont laissé des conséquences à long terme. L'organisation du

Patriarcat de Pech a été sérieusement modifiée pendant cette période. Sur le territoire de la monarchie des Habsbourg, l'Église serbe a été réorganisée sur la base des Priviegies, sous la juridiction du patriarche Arsenije III. Le soutien à l'unité spirituelle de l'église a été exprimé à chaque occasion. Puisqu'au moment où les privilèges ont été accordés, le Banat était sous la domination des Habsbourg, mais a été renvoyé sous la domination de l'Empire ottoman, le Banat a été aussi renvoyé sous la juridiction immédiate du nouveau patriarche de Pech, Kalinik I. La paix de Passarowitz a apporté de nouveaux changements territoriaux, qui comprenaient l'arrivée du Banat sous la domination des Habsbourg. L'un des principaux enjeux privilégiés de la période 1718-1739 était l'unité de l'organisation ecclésiastique. Sur la base des documents et de la littérature pertinents, il est conclu qu'en le plaçant sous la juridiction de la métropole de Belgrade, le texte original des privilèges a été violé, qui stipule que les diocèses du Banat sont directement soumis au patriarche Arsenije III (en conséquence - aux métropolitains de Karlowitz), mais, compte tenu de la clause restrictive, le souverain a utilisé le droit d'interpréter les privilèges.

Les mots clefs : le peuple Serbe, la Monarchie Habsbourgeoise, la Métropole de (Belgrade-) Karlowitz, la Neo-acquistique, le XVIIIe siècle.

Михај Н. Радан¹
Центар за научна истраживања културе
Срба у Румунији²
Темишвар, Румунија

УДК 811.163.41'366(498.5 Карашево)
811.163.41'232(498.5 Карашево)
<https://doi.org/10.46630/ish.10.2024.21>

Миљана-Радмила Ускату
Западни универзитет у Темишвару
Филолошки, историјски и теолошки факултет

О АРХАИЧНИМ ОСОБИНАМА И ПОЈЕДИНИМ ИНОВАЦИЈАМА КОД ИМЕНИЦА И ПРИДЕВА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

Као што је познато, карашевски говори убрајају се у најархаичније српске екавске говоре са бројним специфичним особинама, а неке од њих налазимо само у њима. У овом раду дајемо сажет преглед архаичних наставака и појединих иновација у систему именица и придева у говорима Карашевака, са циљем да се потврде стари и изведу нови закључци о њиховој генези и еволуцији током времена на периферији српског етничког и лингвистичког ареала.

Кључне речи: Карашевци, румунски Банат, карашевски говори, морфолошке особине, архаизми, иновације, генеза и еволуција карашевских говора

0. Карашевци данас живе у седам насеља у јужном делу румунског Баната, недалеко од града Решице, политичког и административног центра жупаније Караш-Северин. Та насеља су: *Карашево* (Carășova, 1333)³ – највеће и најстарије карашевско насеље, *Јабалче* (Iabálcea, 1564), *Луџак* (Lúrac, 1598), *Клокотич'* (Clócotici, 1690–1700), *Раџник* (Ráfnic, 1690–1700), *Нермић'* (Nérmet, 1723) и *Водник* (Vódnic, 1723). Карашевака још има у мањем броју или их је до недавно било и у другим насељима румунског (Тирол, Секашењ, Калина и др.) и српског (Уљма, Банатски Карловац, Избиште, Кутрица и др.) Баната (в. Радан, 2015а: 25-37). Карашевска етничка енклава бројчано је у сталном опадању. Тако, према подацима за 1847. годину пописано је 10.040 Карашевака (Petrovici, 1935: 4), а према резултатима задњег пописа становништва из 2021. године у наведеним насељима попи-

¹ mradan54@yahoo.com , mihai.radan@e-uvt.ro ; miliana.uscatu@e-uvt.ro

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Рба у Румунији.

³ У заградама дати су званични румунски називи ових насеља и година првог помињања у документима.

сано је укупно 4.579 душа, односно 4.842 у целој Румунији (<https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-characteristici-etno-culturale-demografice/>).

0.1. Што се тиче националног опредељивања, Карашевци су током времена испољавали посебну националну свест. Све до 1990. године, осим ретких изузетака, скоро сви житељи карашевске енклаве сматрали су себе *Карашевцима*, а језик којим говоре називали су просто *карашевски језик* (Радан, 2015а: 38-44; Petrović, 1935: 12, 14-15; Tomić, 1972: 213). Треба нагласити да су права озбиљнија трвења међу Карашевцима око националног опредељивања започела у последњој деценији XX века (Радан, 2015а: 38-44). Чак и данас, упркос чињеници да је већина Карашевака услед веома ефикасне пропаганде хрватске државе из задњих тридесетак година прихватила хрватску етничку опцију није у њима истиснута свест да су посебна етничка група, боље речено, задржали су првобитно (примарно) етничко опредељење – *Карашевци* (*карашевски народ*, *карашевски језик*) – које је сада постало секундарна национална одредница. Та посебна национална свест код Карашевака, као и архаичност говора и обичаја, специфична и изузетно живописна народна ношња, замагљено и нерасветљено верско стање у раном новом веку – све је то учинило да карашевска етничка енклава привуче изузетно велику пажњу истраживача, пре свега лингвиста и етнолога, још од друге половине XIX века (Радан, 2015а: 57-82; Радан, 2015 б: 253-267). То велико интересовање не само да није јењавало, већ је током времена расло све до данас, што је имало за последицу да је карашевска етничка енклава данас најистраженија словенска заједница у Румунији. Комплексна и специфична проблематика карашевске енклаве натерала је истраживаче да се фокусирају на одгонетање етничког порекла карашевског живља и, у том контексту, на одређивање порекла КГ.

0.2. Током протеклих 150 година објављени су бројни написи, расправе, научни радови, студије и монографије из домена лингвистике, етнологије, фолклористике, историје. Међу њима најбројнији су лингвистички радови. У већини њих установљено је да су КГ најархаичнији штокавски српски говори екавског типа и да Карашевци припадају српском етничком корпусу. Иста теза о српском етничком пореклу заступљена је и у најзначајнијим, научно аргументованим етнолошким радовима. Постоје, међутим, и другачије тезе у лингвистичким и етнолошким радовима о етничком пореклу карашевског живља (бугарско, хрватско, словенско-румунска смеша и др.), али су то радови мање утемељени на објективним чињеницама и, углавном, писани по наруџбини политичких налогодаваца из појединих балканских земаља (Бугарска, Хрватска) са циљем „доказивања“ по сваку цену унапред одређеног националног идентитета (в. Radan, Uskatu, 2022: 240).

На жалост, за оне који нису језички стручњаци (лингвисти), овакви политизовани радови који се не темеље на непобитним чињеницама и аргументима нису допринели расветљавању, већ су додатно отежали решавање питања порекла Карашевака и њихових говора.

0.3. Упркос чињеници да би значајан допринос расветљавању прошлости Карашевака могли дати историјски радови, они су најмалобројнији. У радовима објављеним после 1950. године дошло се до нових сазнања о првобитној вероисповести овог живља у раном новом веку (в. Радонић, 1950; Zach, 1979; Јаčov, 1992; Manea-Grgin, 2004). Наиме, откривене су чињенице које указују на то да су Карашевци – ако не сви, онда бар један знатан део њих – првотно били православне вере (в. Радан, 2015а: 47–57; Радан, 2023: 271-289; Radan, Uskату, 2022: 238–239), што представља још један доказ о српском пореклу Карашевака.

0.4. Циљ овога рада јесте да се на основу синтетичког приказа архаичних црта у деклинацији именица и придева и описа појединих иновација насталих у овим двама врстама речи потврде или оповргну стари и формулишу нови закључци у вези са генезом и старином Карашевака на банатским просторима, односно са еволуцијом карашевских говора током времена на периферији српског етничког и лингвистичког ареала.

0.5. У раду су представљене најзначајније особине именица и придева у КГ, првенствено оне архаичне, као и поједине иновације у њима. Највећи део тих архаичних црта је сажето приказао и анализирао Емил Петровић, један од највећих румунских слависта, у својој монографији из 1935. године – *Graiul carașovenilor* (Petrovici, 1935), али ћемо, осим њих, сажето приказати и друге архаичне особине (без улажења у дубљу њихову анализу) које се не помињу у Петровићевој монографији или у другим специјалистичким радовима. По нашем мишљењу, два су основна разлога што поједине такве црте нису наведене у горепоменутој монографији:

- а) анкета коју је 1932. године Е. Петровић спровео једино у Карашеву, а која је трајала само три и по дана и на основу скраћеног (прилагођеног за мањинске говоре у Румунији) упитника осмишљеног за румунске говоре, резултирала је прикупљањем ограничене грађе која му није дала могућност откривања свих црта КГ, поготово оних у говорима из осталих шест карашевских насеља;
- б) можда су се поједине црте данашњих КГ јавиле или устаљиле након наведене анкете, што значи да их просто није било у време Петровићевог истраживања или су се тек појављивале и биле слабо заступљене у свакодневной комуникацији.

Дајемо, у наставку, сажет приказ архаичних особина именица и придева како оних анализираних првенствено у Петровићевој монографији, тако и понеких којих нема у тој монографији или у другим радовима⁴. Осим архаизама, биће приказане и поједине иновације у именичком и придевском морфолошком систему.

I. ИМЕНИЦЕ

1. Е. Петровић је 1932. године констатовао да су старе разлике у промени им. м. и с. рода између *тврде* и *меке* варијанте ишчезле, осим у мн. *једносложних им. м. р.* где су сачувани архаичнији облици са алтернацијом **-ов-** / **-ев-**: *рџт – рџдове, грџт – грџбове, врџк – врџгове* (али и: *врџзе*), *штџп – штџпове, приџит – приџитове* / *крџст – крџстџеве, кљџч' – кљџч'џеве* (и: *кљџч'џеве*), *коџи* „димњак“ – *коџџеве, стџпџац – стџпџџеве* (К) итд. (Petrović, 1935: 153).

2. Наст. **-ам** у И јд. им. м. и с. р. (*врџгам, ч'ловџкам, нџсам, кјумам / сџлам, рџменам, грџблам* итд.) Петровић с правом сматра „чудним“, а који налазимо и у Д мн. (*луџ'ам, коџам, ч'џрбулам, мајџсторам, овнџвам, рџдовам* /ређе и: *родовџм/*, *кљџч'џевам / деџам, јаганџам, пџљам, ...*). У оба падежа – И јд. и Д мн. – Петровић сматра да је старији наставак био ***-ом** (уп. псл. **-омї**, **-омї**), те да је најпре наст. **-ом** био замењен у Д мн. са **-ам**⁵; замењивањем наст. **-ом** (у XIV веку), **-ам се проширио** на остале им. с. р. у мн. и продро потом у множину им. м. р. и, најпосле, уопштио се и у И јд. у којем је био исти наставак **-ом**: в. наст. **-ам**, **-амї**, **-ач** у руском, односно **-ам** у И јд. м. и с. р, Д мн. м. и с. р. у словеначком језику, као и у српским и хрватским документима из XIV–XVI века (Petrović, 1935: 155-156).

3. Поједине именице сачувале су у Н мн. м. р. архаични наставак **-ије**, који се проширио на **ї** основе и тако потиснуо наставак **-и** (у XIII-XIV веку). Изворни (првобитни) је овај наставак у облицима *луџ'џе* (<псл. ***ljudije**, стсл. *людие*), *јџџџе* (Н јд: *јџлин*; уп. рус. *olenї*), можда и *приџџџџе* (Petrović, 1935: 159-160).

Осим наведених трију именица, наст. **-ије** има мањи број других именица, које су углавном етноними и именице које означавају место порекла (становнике неког места): *Срџбље* (в. *Срџбље* – БГШВД, 1997: 40), *Жиџдовље*, *Бујаџње*, *Царинџчање* (становници карашевских насеља Кл, Л, Р, В, Н), *вароџшање*, али и још неколико именица са другачијом семантиком, као што су: *џимормџање* „дрводеља, тесар“, *багрџџе* (Petrović, 1935: 72, 75, 137,

⁴ О овој проблематици в. и: Томић, 2007: 69-88; Lačičić, 2014: 77-90.

⁵ Полазна тачка: неке колективне им. типа *деџа*, *браћ'а* које су истовремено и ж. р, а служиле су као мн. за им. с. р. *їдеџе* → Н мн: *деџа* → Д мн: *деџам, диџам*; в. и уп. облик Д мн. са наставком **-ам** (*браћам, волџвам, ...* у говору северношарпланинске жупе Сирињић – Младеновић, 2019: 336, 399).

159) // наша грађа: *Реч'ич'ање* /и: *Рич'ич'ање*/ “становници града Решице (карашевски назив: *Ричица* /<*речица*/)“, *душмање*, *господиње* /и: *господини*/ (<*господин* „свештеник, поп“), *корѣње* (колективна им. служи за мн. им. *кóрин*; уп. псл. *korenj*), *царање* „сељаци“ (<рум. *țaran* ”сељак”) / *Царање* мн. (јд. *Царан* „карашевско презиме“), *Италијање*, *Олтјање* /и *Олђ'ање*/ (<рум. *oltéan* „Олтенац, становник југоисточног дела Румуније“), *Рагацање* /*Регацање*/ „Румуни из Регата⁶ (кнежевине Мунтеније)“, *Јабалч'ање*, *Клокотич'ање*, *Нермиц'ање*, *Лупач'ање*, *Воднич'ање*, *Равни'ање* (у паралелној су употреби и ликови: *Јабалч'ање*, *Клокотич'ање*, *Нермиц'ање*, *Лупач'ање*, *Воднич'ање*, *Равни'ање*) (в. Радан, 2015а: 39), *Падиње* /топоним/ и др. (в. и Николић, 1995: 119–121).

4. Супротно стању у осталим штокавским говорима где се у Ак мн. наставак основа на **-јо** проширио и на **-о** основе, у карашевским говорима се десило супротно, наиме, у Ак мн. и бивше основе на **-јо** имају наст. **-и** (<псл. **у*), што је довело до тога да имамо исте облике именица м. р. у Н и Ак мн: *букáрки* дем. (Н јд: *букáрак*. „кутљача“), *сирáци*, *орѣси* (Petrović, 1935: 160) // наша грађа: *музúрки* дем. (Н јд: *музúрак* „пупољак /<рум. *múgur* „исто“/, *сопóлки* (Н. јд: *сопóлак* „висибаба“), *кóњи*, *пешкíри* и др.

5.1. Очуван је стари прасловенски наставак **-о** у Г мн. им. м. р. (остатак старог прасловенског Г): *сiнов*, *кóњ*, *волóв*, *столóв* (<*стóл* „столица“), *родóв*⁷, *ножéв*, *пањéв* ... (в. стсл. *сьновъ*, *конь*, псл. *konjĭ*, *volovŭ*, *stolovŭ*), а архаични наставак Г мн. конзервисан је и код им. ж. р: *слив* (<*слива* „шљива“), *жен* // наша грађа: *судóв* (стсл. *сждовъ*), *вепрóв*, *домóв* / *крав*, *кóз*, *óвац*, *душ* (<*душа*) и др. Исти стари наставак налазимо и у Л мн. им. ж. р. (<псл. *-ахъ*; касније *-ахъ* > *-а*): (у) *жéн*, *слив* (Petrović, 1935: 161, 163; Николић, 1995: 115).

5.2. Такође у Г мн. им. м. и с. р. конзервисан је наст. **-и**: *луђ'и*, *миши*, *јунáци*, *зуби*⁷, *устí*, *уши* (уп. у банатским говорима: *од људи*, *иде ко доктòри*, *нѣма курјáци* – БГШВД, 1997: 21), као и у Л мн. (**-и** <псл. *копјихъ*): у *зуби* /и у *зубí*/, *на к'óњи*, *по дуђ'ани*, *по сокáци* (Николић, 1995: 115; в. и БГШВД, 1997: 27). Петровић сматра да је изједначавање облика двају падежа настало под утицајем заменичке и придевске промене где је у множини Г=Л.

5.3. Архаичан је и наставак **-а** им. м. и ж. р. у Г мн. који је истоветан са наставком Л мн, као у примерима: *стрич'а* „стриц“, *нѣна* „отац“, *дуванц'ија* / *дáска*, *ливáда*, *прáска* „бресква“, *шу́ма*, *зми́ја* – Г; *казанц'ија*, *комиш'ија* / *но́га*, *ру́ка*, *к'уш'у́ља*, *ливáда* – Л (в. стсл. наставак Л: *-ахъ*) (Petrović, 1935: 163–164; Николић, 1995: 119, 125–127).

⁶ Рум. *regat* „краљевина“.

⁷ У Петровића је погрешно забележено место акцента (Petrović, 1935: 161), треба: *зубí*.

6.1. У И мн. конзервисани су следећи стари наставци:

- а) **-и** (<псл. -у, -і) за им. м. и с. р: *кліни*, *коњи* /псл. *klīny, konji*/ (Petrović, 1935: 161) // наша грађа: *с нѡвѣци*, *с барѡси* „велики чекић, бардак“ (<рум. јд. *barós* „исто“), *јунáци*, *пајтáши*, *јáганци*, *телéти* /*Їдем с телéти да пасу* (Л⁸, Р; в. стсл. И. мн: *агнаты, телматы*)/, *турмáци* /Н јд: *турмáк* (К) „ждребе“/, *коле'ни*, *гусáци*, *комáрци*, *ножéви* (и: *ножевíл*, *вѣдри*, *дрѣви*, *грéбли*, *сéли*, *крíли* и др (Николић, 1995: 115, 124, 133–134; в. и БГШВД, 1997: 26).
- б) **-ам** / **-ами** за им. ж. р у Д: *женáм*, *душам*, *овцáм ...* / у И мн (<псл. *-атй*, *-аті*): *женáми*, *даскáми*, *душáми*, *свињáми*, *икѣлами*, *сестрáми*, *недѣлами* итд. (Petrović, 1935: 165; в. и: Николић, 1995: 125–127).

6.2. Међутим, на основу грађе коју смо прикупили, констатовали смо да у појединим данашњим КГ постоје још два *наставка* за овај падеж.

6.2.1. Поред *наставка -и* у И мн у свим КГ, у говорима Л и Р⁹, а највероватније и у говору В, Кл и Н¹⁰, очувани су и стари наст. **-ими** (<псл. *-іти*), можда и **-им** (<*-іти*) (в. Lačhici, 2014: 78-89): /с/ *зубíми*, *прстíми* /*Дрѣжéј с прстíми* (Р)/, *ушíми*, *очíми*, *грудíми* /*грудíм*¹¹/ (в. Николић, 1995: 113, 118). Ове *наставка* нисмо чули у говорима К и Ј, где је, изгледа, уопштен *наставка -имами* (*зубíмами*, *прстíмами*, *ушíмам*).

6.2.2. У говору Карашева и Јабалча чест је у И мн. м. и с. р са сугл. основном (основа на **і**), али и код им. ж. р, *наставка -имами*: *ушíмами*, *зубíмами*, *ноктíмами*, *штаповíмами*, *с розíмами* (Н јд: *рок*, мн: *рѡзи* „рогови јелена, вола, краве ...“ и *рѡгове* „1. музички инструмент; 2. кровна греда, рог“), *ваши́мами* итд (в. и Petrović, 1935: 157,165). Али, у грађи којом располажемо примећујемо доста колебања, тако да имамо исте облике са наст. **-имами** и са наст. **-и**: *с луђ'íмами* /*с луђ'íл*/, *с ножевíмами* /*ножéви* /*ножевíл*, ретко – *ножовíл*/, *с оч'íмами* /*оч'íмал*/, *с домóви* /*ређе*: *домовíмами*/, *с грудíмами* /*с грудíл*/, *с ваши́мами* /*ређе*: *с вашил*/, *ствар'íмами* /али и: *ствар'áми*/, *Срб'íмами* /*Срб'íл*/, али једино: *с Жíдов'ли*, и др.

За објашњење настанка наст. *-имами* Петровић полази од облика Д–И мн. ***очима** (ослањајући се на забележени облик И мн *оч'íма*) од којег је настао у Д–И мн. облик ***грудима**. Потом су се „ови облици са *-а* приближи-

⁸ Облик *телéти* није забележен у Лацкићевој монографији, једино (*с*) *тѣлци/ими* (Lačhici, 2014: 82).

⁹ Казивачи биле су нам наше студенткиње III године: Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару, Студијски програм за српски и хрватски језик и књижевност, Марија Бијанка Дума из Лупака и Марија Бошка из Равника.

¹⁰ Неопходно је прикупити грађу о овој проблематици у Воднику, Клокотичу и Нермиђу и установити да ли је и у тим говорима исто стање.

¹¹ Облик (*с*) *грудíм*/ забележен је само у говору Лупака (Lačhici, 2014: 89), треба проверити да ли стварно постоји.

ли основинским облицима на **-а**: као што је *-ом* (И јд) продро од основа на **-а** у основе на **-ї**, исто тако и **-ам** (Д мн) заједно са **-ами** (И мн)¹² (Petrović, 1935: 165). Тако су од облика Д – И мн ***грудима** настали облици Д ***грудима** (уп. *очима*) и И *грудима*, *очима* (Petrović, 1935: 165). Наставак *-има* јесте, дакле, резултат иновационог процеса у карашевским говорима.

7. Им. м. и. ж. р. на сугласник имају архаични наставак *-и* у А и В мн: *бунари*, *коници*, *чокоти*, *ч'асти*, *слабости* итд.

8. Осим горе наведених конзервисаних архаичних црта у парадигми деklinације именица у карашевским говорима, у грађи којом расположемо приметна је тенденција промене састава граматичке категорије рода, што је уочено и у појединим научним радовима (в. Олујић, 2009: 155-169; Lațchiș, 2014: 77), која је настала као резултат утицаја румунског (дијалекатског и књижевног) језика на карашевске говоре у условима вишевековног контакта (делимично и суживота) Карашевака са банатским Румунима.

8.1. Суштина процеса промена у систему рода састоји се у тенденцији прелаза им. с. у м. р. Два страна (спољна) фактора, оба повезана са утицајем румунског језика, подстакла су овај процес, али и један унутрашњи фактор који је олакшао перципирање *јединског* облика *с. р.* као облик *м. р.*, наиме:

- а) слаба заступљеност л. зам. 3. л. за с. р. – *оно* – која се често замењује обликом за м. р. – *он*. За разлику од српског, у румунском језику л. зам. 3. л. има у јд један облик за м. и с. р. – *el* „он/оно“, и један облик за ж. р. – *ea* „она“, а у множини облике *ei* „они“ (м. р) и *ele* „оне/она“ (ж. и с. р)¹². Употреба л. зам.м. р. *он* место им. с. р. (као у рум. јез.) има за последицу да се атрибути и предикатски делови јављају такође у облику м. р. (тј. конгруирају се у роду са л. зам. м. р.), што се дешава најчешће (не увек) онда када субјекат (= им. с. р) није исказан у реченици;
- б) непостојање посебног облика за с. р. показних заменица у румунском језику (јд. м. и с. род: *acest om* /овај човек/, *acest sat* /ово село/; мн. ж. и с. р: *aceste femei*/ове жене/ *aceste sate* /ова села/) у међујезичком контакту такође утиче на колебање Карашевака у одређивању рода именица;
- в) од унутрашњих чинилаца – на колебање у роду утицало је постојање суплетивних множинских облика у мушком роду за означавање младих живих бића типа *prăse* (с. р.) – *prăci* (м. р.), *nile* – *nilih'i* и др, и још понеки елементи.

¹² Румунски језик, за разлику од неких других романских језика (нпр. италијанског, француског) има сва три рода, али у румунском средњи род је специфичан (познат у стручној литератури и као „двородан“ – в. Олујић, 2009: 157).

8.1.1. **Чињенице у једнини.** У овом процесу учевају се два аспекта. С једне стране, када је субјекат исказан им. с. р. придевске речи у служби атрибута (придеви, заменице, бројеви) и делова предиката конгруирају у роду, броју и падежу са субјектом (в. ниже пр. 1, 3, 5, 7). С друге стране, у контекстима где субјекат средњег рода није исказан, атрибути и предикатски делови јављају се, у већини случајева, у облику м.р. (пр. 2, 4, 6): 1) *Јéно тéле је пáсло у градини.* → 2) *Óн је дèбél и лéп.* / 3) *Мáло дéте се сигра́ло у sóби.* → 4) *Óн (дéте) је бíл јáко мíран.* / 5) *Мóје сéло је велíко и лéпо.* → 6) *Óн је у ч'óка* („... у брдима“). / 7) *Тó прáсе је јáко јéшто.* → 8) - *Да, је бíл јáко јéшт и дèбél!*

Начелно, може се закључити да се уз им. с. р. у једнини слажу у роду атрибут (*овó / тó, онó / сéло, сéно, пóље, пáрч'е, рáме, ...*) и предикат (*сéло је велíко..., тéле је пáсло* итд), уз напомену да се они у оваквом контексту ретко могу јавити у облику м. р. (*тéле је пáсал*).

8.1.2. У **множини**, међутим, већа је фреквенција облика у м. р. и они су у равноправној употреби са конгруентним облицима с. р. (в. и Олујић, 2009: 158-161):

м. р, мн: *овí (тí, онí) сéла, сéна, пóља, пáрч'ета, рáмена....;*

с. р. мн: *овá (тá, онá) сéла, сéна, пóља, пáрч'ета, рáмена....*

Пр: *Колéна су му приблијéна / повређена! / Колéна су му приблијéни!*

8.2. Као и у другим српским говорима (в. и уп: Белић, 1999: 227; Реметић, 1996: 473; Младеновић, 2001: 276-278; БГШВД, II: 43-45, 56-59, 70-72, 77-81), и у КГ постоји извештан број именица које су промениле род (имају другачије облике него у књижевном језику): *длáња* „длан“, *п'јжá* „пуж“, *копíта* „копито, копита“, *ћýна* „ћуп“, *дóбо* (в. и уп. у банатским говорима: *длáња, п'жá, ћýна, копíта, дóбо* „дóба, дóба“ – БГШВД, II: 43-45, 55-81; в. и Реметић, 1996: 474), *здрáка* „зрáк (дијал. „здрака“), *вагóна* „вагон“, *распу'ћа* „распуће“, *слáвља* „славуј, (заст.) слáвља“, *мрáвља, свéтли'ка* (К, Ј), *свítка*¹³ (Р) „свитац“, *крáставица* „кроставац“ и др. Видно је да су поједини архаични облици именица променили род и услед утицаја/подршке појединих именица из румунског језика (у већини случајева словенског порекла) које имају другачији род него облици српских лексема са истом семантиком: *бóба* „боб“ (в. рум. *bóabă* < псл. *bobŭ*), *слóва* „слово“ (уп. рум. *slóvă* < псл. *slovo*), *копíта* (уп. рум. *copítă* < псл. *koruto*) и др.

8.3. У говору млађе генерације приметно је данас јако колебање у роду нарочито код им. ж. р. старих *í* основа са тенденцијом преласка у м. р. са основом на -*ǫ* / -*јǫ*: *рéч'*: *Ту рéч' пáмтим до(к) год живíм / Тéј рéч' не ми бíл по во'љи нíкако! / Двá рéч'а да ти кáжем.* (али: *с рéч'óm* – И јд, ређе: *с тэм*

¹³ Постоји, иначе, и облик лексеме ж. р. – свítáлка „свитац“ (РСХКJ, 5: 696).

реџ'ам); *глат*¹⁴: *Велика глат је била те године. / Убил га Бок и теј глат! / Сад лаи да умреш од^м глада! – ређе: ... ~ од^м глади. / С тем гладам не да се сиграи!;* *сбл*: *Не јећ' више теј сол толико! / Не јећ' више ту сол толико!* (али: *сољом* – И јд, ређе: *солам*); *намет*: *Један намет имамо! / Таки намет никоу не треба.* (али: *намећ'ом* – И јд), *Да има сат ту намет!*; *слѣс*^с „слезина“: *Што да ч'инимо тем слѣзам? – И јд);* *маст*: *Теј маст је добар за реуму* (али: *маић'ом* – И јд); *лаж^м* (К, Ј) / *лѣж^м* (Кл, Л, Н, В), *лѣж^м* (Р): *Теј лаж^м смо ч'ули одавнак! (лажам – И јд),* *крѣф^с*: *Толико му текал теј крѣф^с из носа!* (али: *крѣљом* И јд, ређе: *крѣвам*); *младеш* „младеж, омладина“: *Овѣј младеш је јако неразуман. (с младѣжам – И јд);* *жѣ^с џч'*: *Му пукал жѣ^с џч'.* (ретко: *Му пукла жѣ^с џч'.*) / *Жѣ^с џч'ам* не да се сиграи! (И јд); *вирои*: *Теј вирои је јако лѣн!*

Има још доста оваквих примера маскулинизације им. ж. р. на консонант, боље речено колебања између ж. и м. р: *ноћ'* (Н јд: *теј* и *та ноћ'* / Н мн: *те* и, ређе, *ти ноћи*), *пмоћ'*, *смрт* (постоји и лексема само ж. р. – *смртка*, вероватно настала по аналогiji са румунском им. ж. р. *тoarte* „смрт“), *радост*, *старост*, *болест* (постоји и лексема само ж. р. – *болеч'ина*), *ствар*, *јѣсен*, *ч'ѣлат* и др.

Нашли смо и обрнут пример преласка из м. у ж. р. али такви су примери јако ретки: *сотона* (син.: *врак*) „сотона /м. р./, враг, ђаво“: *Теј /Тo/ је сотона, не ч'ловик!* (али: *Не мећ'и се с сотоном* – И јд) и др. (в. и уп. Младеновић, 2001: 276; Младеновић, 2019: 296-297).

За разлику од примера изложених у 8.1, ова тенденција промене рода није последица контакта са румунким језиком. Сматрамо да је овде реч о унутрашњем процесу упрошћавања система рода именица прелазом малобројнијих им. ж. р. са консонантском основом (-*и*) далеко многобројнијој деклинационој врсти им. м. р. са основом на сугласник (в. Белић, 1999: 227). У сваком случају, истичемо да је овај процес недавно започео и неизвесно је да ли ће овај тренд преовладати или не.

9. Познато је да у српском стандардном (књижевном) језику после бројева 2, 3 и 4 им. м. и с. р. имају облик Г јд, а од броја 5 на даље именице добијају облик Г мн. Данашњи облик Г јд. јесте, у ствари, континуант облика старе двојине им. м. р. који се касније проширио и на им. с. р. (Petrović, 1935: 182-183) или обрнуто (в. Белић, 1999: 241).

У КГ облик дуала Г јд им. м. р. проширио се такође и на им. с. р, а Г јд. сва три рода, како је међу првима приметио Е. Петровић, уопштен је иза свих бројева, исто као и у другим српским говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Petrović, 1935: 182-183; Белић, 1999: 238-242; Реметић, 1996: 468-470; Младеновић, 2001: 322-325; Младеновић, 2019: 415-

¹⁴ Ова именица и у другим нашим говорима може бити м. р, али ређе (в. РСХКЈ, том 5).

421) и у румунском језику: два *но́жа*, два *вретéна*, две *коби́ле*, три *крéста*, три *сéла*, три *рéке*, ч'етúри *во́ла* /*но́ља*, *марáме*/, пéт *сáта* /*дéтета*, *ру́же*/, шéст *дáна* – К, Ј (*дéна* – Р, *дéна* – оКГ) /*пíлета*, *недéље*/, сéдам *кóња* /*сéдла*, *кíле*/, óсам *пр́ста* /*брéмена*, *ко'шу'ље*/, дéвет *грóзда* /*корíта*, *кокошкe*/, дéсет *ч'ловéка*, дванáјст *пéтла*, седамнáјст *кóшнице*, осамнáјст *но́жа*, деветнáјст *зуч'ић'а*, двадéсет *кáмена* /*куч'ета*, *крушкe*/, тристру́ (и: тридéсет и три́) *барáке*, ч'éтрспéт (и: ч'éтрдéсет и пéт) *марвинч'éта*, стó *дóма* /*пíсма*, *óв'це*/, сéдамсто педесéт *слíве*, хиљаду *гóдине* ... итд.

10. Бројне именице. Пошто се о бројним именицама веома мало писало, једино се узгред помињу у два монографијама (Petrovici, 1935: 182 ; Томић, 2007: 111), изнећемо у овом раду још понешто о њима.

10.1. Збирне бројне именице за скупину особа мушког пола од бројева *два*, *три* и *ч'етúри* граде се са суфиксом *-мина*: *двими́на*, *трими́на*, *ч'етúрмина* и значе тачно онолико колико значи број у основи. Ове облике нису забележили ни Е. Петровић, ни М. Томић и М. Лацкић у својим монографијама (в. Petrovici, 1935: 182; Томић, 2007: 111; Lačhici, 2014: 77-90, 107-108). Истим суфиксом граде се бројне именице у македонским говори-ма (в. Младеновић, 2001: 314-315). Треба напоменути да у КГ бројне именице се на граде са суфиксом *-ица*.

10.2. Бројне именице од *три* надаље граде се и по моделу: основни број + *-ина* и имају различита значења, наиме:

10.2.1. Облици *трећ'у́на*, *ч'етвртíна*, *петíна*, *шестíна* имају исто значење као у књижевном језику. Нисмо забележили бројне именице са овим обликом и значењем од броја *сéдам* и даље, мада они вероватно постоје али се ретко употребљавају.

Паралелно са горе наведеним облицима, користе се, са истим значењем, и синонимне синтагме *трећ'е пáрч'е*, *ч'етвртó пáрч'е*, *пéто пáрч'е*, *шéсто пáрч'е* ... итд. Када је у питању подела на једнаке делове неке својине, наследства и слично, обично се користе синтагме у којима је један члан лексема *тáл* (позајмљеница из немачког језика): *јéдан тáл*, *двá тáла*, *три тáла* ... итд.

Код исказивања тачног времена место „четврт“ користи се позајмљеница *фр́тáл* – К (*фертáл* – Р, *фьртáл* - оКГ): *фр́тáл на пéт* „четири (или: шестнаест) и петнаест минута“, *три фр́тáла на три* „петнаест до три (... до петнаест)“ итд.

10.2.2. У неким контекстима облици *шестíна* и даље (*седми́на*, *осми́на* ... – ретко коришћени) обично значе тачно онолико појмова колико је изречено основним бројем (*Осми́на су по́шли по но́га у Рич'ицу* /Решицу/). Ове бројне именице на *-ина* могу означавати и збир особа мушког и женског пола; *осми́на* „осморо“. Множинским облицима (најчешће) бројних имени-

ца – *трећине* и *деветине*, именују се помени који се дају трећег и деветог дана по смрти покојника (в. Uscatu, 2014: 138; Birta, 1993: 388).

10.2.3. Када је уоснови бројних именица на *-ина* десетица (*десетина*, *двадесетина*, *тридесетина*...), онда означавају приближно онолико јединки колико значи број у основи, као у примерима: *десетина су радили у ђони* „десетак је радило у руднику“, *десетину вреће натоваре на кола*, *тридесетина се урвала* („погинула; нестала“) у *тѐм акч'идѐнту* („у том уде-су“), *двадесетину коза је имала та жена* итд.

10.3. Изузев именице *ч'ѐлат*, у КГ нема именица колектива на *-ад*, што је случај и у другим српским говорима (Реметић, 1996: 470; Младеновић, 2001: 317), а место њих користе се множински облици на *-ић'у* (*п'илић'у*, *п'рач'ић'у* „прасићи“, *з'уч'ић'у*, *куц'лић'у* „кучићи“, *мац'лић'у* „мачићи“, *јаганч'ић'у*, *јапрић'у*) или на *-ци* (*п'раци* „прасићи“, *тѐлци* „теоци“, *јаганци*). У КГ уобичајене су збирне именице типа: *цвѐ'ће*, *лишиће*, *камѐње*, *т'рње*, *п'руће*, *коље* итд.

II. ПРИДЕВИ

11. Код придева наводимо неколико карактеристичних особина.

11.1. Губљење квантитета и квалитета акцента у КГ имало је за последицу скоро потпуно изједначавање облика одређеног и неодређеног вида придева тако да скоро и не постоји семантичка разлика између ових двају облика. Иначе, и у књижевном српском језику облици одређеног вида разликују се веома мало од облика неодређеног вида. У КГ једина разлика састоји се у наставку *-и* у Н и Ак јд. м. р. придева одређеног вида (*лѐп* – *лѐпи*, *т'анак* – *т'анки* и др) (в. Petrović, 1935: 165). У вези са изједначавањем облика придева одређеног и неодређеног вида јесте и ширење наставка *-о* из тврдих основа и на меке основе придева, што је Е. Петровић приметио у својој монографији и илустровао само једним примером – *пролѐт'о*, а исту појаву уочио је и А. Белић у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Petrović, 1935: 165, 168; Белић, 1999: 294). Осим облика који је навео Е. Петровић, наводимо још неке: *ѓвч'о мѐсо*¹⁵, *мѐсо говѐћ'о*, *пл'атно сињо*, *т'ућ'о им'ање*, *сејдан'ашњо врење* (К), *зимњо дѓбо*, *дѓлњо мѐсто* и др.¹⁶

11.2. Као у већини српских говора, најчешће описни придеви долазе испред именица које одређују: *лѐп ѓан*, *зелѐна т'рава*, *с'уво лишиће*, *велики трактори*, *ст'ари домѓве*, *г'усте шумѓ*, *кар'ашевска* (ређе и: *кар'ашовска*, *крашов'анска*) *сѓла*, *Вѐлики пѐтак* итд, али се под утицајем румунског језика доста често описни придеви јављају иза именица које одређују: *живот*

¹⁵ Види *ѓучо мѓсо*, *кѓзјо сирѐње*, *кр'ављо* ... (Младеновић, 2019: 540).

¹⁶ Иста појава присутна је у КГ, као и у дијалектима источне и јужне Србије (Белић, 1999: 290), и код присвојних заменица: *нашо дѐте* / *нашога комшије*, *вашога с'ина* (КГ).

те́жак (уп. рум. *viața grea*), *бра́т по мла́т*^о (рум. *fratele mai tânăr*), *ко́нац прѣтен*, *на́рот*^о *кара́шевски*, *бу́рма зла́тна*, *ма́ра се́лска*, *ма́рама бе́ла*, *се́ло вели́ко* и др, појава позната иначе и другим периферним српским говорима (в. нпр. Младеновић, 2019: 531-534).

11.3. У промени придева КГ конзервисали су у Лок. јд. старији наставак *-им* од меке промене придева одређеног вида (уп. псл. *nověti*, стсл. *ништимь*), што је довело до идентичног облика Лок. са Инстр. (в. Петровић, 1935: 167-168).

11.4. КГ су у поређењу придева развили нове црте у духу балканистичких процеса које су, без сумње, пре свега биле подстакнуте и подржане утицајем румунских банатских гавора, касније и румунског књижевног језика посредством школе, администрације и средстава јавног информисања (новине, радио).

11.4.1. Једна од тих црта јесте аналитички начин образовања компаратива са предлогом *по* (*по + позитив*), које је још у време Петровићеве анкете 1932. године било загосподарило у потпуности у КГ (Петровић, 1935: 169-170). На исти начин компаратив се гради у српским говорима призренско-тимочког дијалекта (Белић, 1999: 298-299; в. и Младеновић, 2019: 564-566; Младеновић, 2001: 372), као и у другим словенским и несловенским језицима са балканског простора: бугарском, македонском, румунском. Илустрације ради, дајемо следеће примере компаратива у КГ: *по лѣп*¹⁷, *по висок*, *по сањив*^ф, *по курáжан*, *по б(р)езобра́зан*, *по стар*, *по мла́т*, *по ч'рн* (К), *по жы́лав*^ф, *по марéцаст* „гордији, охолији“ (<рум. *măreț*) итд.

11.4.2. Међутим, у КГ сачувани су трагови синтетичке компарације. У својој монографији Е. Петровић је забележио само два очувана облика синтетичког компаратива: *mlad'ěji* и *više /pó_ više/* (Petrovici, 1935: 170). У грађи којом располажемо нашли смо још неколико очуваних облика синтетичког компаратива, међу којима је и облик *старéји* (*старéји брат*, *старéја сестра*, *старéјо дете*), који указује на чињеницу да је синтетичка компарација у КГ, као и у другим говорима дијалеката призренско-тимочке дијалекатске основице, опстала у антонимијском придевском пару *млад* : *стар* (в. Белић, 1999: 298-299; Младеновић, 2019: 565). Осим наведених синтетичких облика компаратива, забележили смо још два облика – *гóри* (*Он је гори од ма́ме си!*) и *бо́љи* (*Ми смо бо́љи косáч'и од њи.*), *осе́ћам ч'е ми је бо́ље ма́лко*, *о́н има ви́ше от мéне*. Међутим, ови су компаративи често десемантизовани тако што се они интегришу у систем аналитичке компарације: *по старéји сѝн*, *по млађ'еја снáја*, *по бо́ља гóдина од^м ла́њске*, *по гóрек ч'лóвэка тéшко мóжеш да нáђ'еш*

¹⁷ Главни је акценат на предлогу *по*, док је други акценат (на придеву) секундарни.

11.4.3. Суперлатив се гради речцом *нај*, увек под акцентом као и *но*, са обликом *позитива* (или *компаратива* уколико он постоји) (Петровић, 1935: 169-170). Овакав аналитички начин грађења суперлатива својствен је говорима призренско-тимочког дијалекта (в. Белић, 1999: 298-299; Реметић, 1996: 477-479; Младеновић, 2019: 565; Младеновић, 2001: 373). Ево неколико примера карашевског суперлатива: *нај_велик*, *нај_сиромáшан*, *нај_рано*, *нај_слабо*, *нај_јакó нíћ'е*, *нај_лошо дéте*, *о́на је мо́ја нај_старéја сéстра*, *нај_бóљи мајстор је у́мрл*, *о́н је бíл нај_бóљи / нај_дóбар/ у раз(р)éду*, *то́ је нај_гóри ч'лóвик у сéлу* итд.

11.5. Као у српским говорима југоисточне Србије, и у КГ, осим придева, степенују се и друге врсте речи: прилози, именице, предлошко-падежне конструкције (предлози) и глаголи (в. Белић, 1991: 298-299; Реметић, 1996: 479; Младеновић, 2019: 566-569; Младеновић, 2001: 372-373). Ево неколико таквих примера за наведене врсте речи:

11.5.1. Компарација прилога: *смо се дíгли по_рано*, *сín је сéдел по_далéко от^о шкóле*, *по_напрéт* (“малопре, недавно“) *су стíгли ис^о варóша*, *лáмо д_íдемо по_тáмо* (“ићи ћемо мало касније“), *однéси крч'ак по_дóли* (“ниже“), *кúм се поштúје нај_вíше от^о свí*, *напрéт* („некада“) *смо íшли по_млóго нá_машу* („на мису“), *нај_тéшко је зíми* и др.

11.5.2. Компарација именица: *о́н је бíл по_јунáк од^м нíи*, *не бíл у сéлу по_пустáија од^м нéга*, *по_слéпац от тебе не на овéм свéту*, *нај_стрá ми бíло од^м змија*, *нéси мóгал да нáћ'еш ч'лóвéка по_господáра* („већег господина“) *од^м нéга*, *тујáјак је по_ладíна* („већа сенка, хладовина“), *Марíја је ошлa по_на нéну си нéго на мáму* („Марија је више личила на оца но на матер“) и др. Коришћење партикула *по* и *нај* уз горе наведене именице, које имају исту семантику као и прилози *више* и *боље*, довело је до граматикализације партикула (Младеновић, 2001: 372).

11.5.3. Компарација глагола: *дéда по_не вíди у стрáжње врéме*, *сáт^о (сът, сёт) по_купúју машинé*, *ја сам нај_копáла од^м свí* („нјавише/најбоље копала“), *нај_ни муч'ил тéј официр*, *тí си по_уч'ил од нас*, *Карáшевџи по_нема́ју вíно кáкон дру́ги* и др.

11.5.4. Компарација предлога: *íди по_на кра́ј со́фре*, *по_до нéга је сéл*, *нíјан дóм је по_порет пúта*, *нај_от^о кра́ја су поч'ели да бројé*, *је банéла* („стојала“) *по_пóрет^о врати*, *Пéтар је стíгал по_на поч'етку сéднице*, *то́ је бíло по_од^м скóро*, *о́в_це су дотéрили по_прид^м зíму* и др.

11.5.5. Трагове синтетичке компарације налазимо у појединим прилошким и предлошким облицима, као што су, на пример: *по_вíше* /синтетички облик, компариран аналитички/: *по_вíше (по_вíше смо загубíли нéго што смо зарадíли; по_вíше се пáте о́ни нéгон мí)*, *нај_вíше (нај_вíше мóже да ко́шта 100 лéја)*, *одвíше (тá дéфка је одвíше лéпа)*, *по_бóље (смо*

жéвели нó бóље напрéт) и др. Као што се може видети, уз десемантизоване конзервисане облике компаратива *више* и *боље* употребљава се обично аналитичка компаративна речца *нó*.

12. ЗАКЉУЧЦИ

12.1. Један од циљева ове студије јесте да се конкретним фактима синтетички прикажу и, на тај начин, још једном потврде бројне архаичне црте КГ, али и да се изнесу поједине до сада непознате /неистражене/ или мање познате карактеристичне црте ових говора. Други циљ јесте да се представе неке иновације развијене у КГ и укаже на старије или новије трендове у развоју карашевских говора.

12.2. Синтезни приказ чињеница о начину грађења падежних облика именица и придева¹⁸ веома јасно илуструје архаични карактер КГ и сврстава их у најархаичније српске екавске говоре. Стручна и темељна анализа архаичних наставака у парадигми промене именица и придева пружа дијалектолозима драгоцене податке како о дијалекатском типу КГ, тако и о старини Карашевака у јужном Банату. Када је реч о старини Карашевака у Банату, веома је важно да се темељном анализом уочи и установи вишеслојност КГ: аутохтоне стариначке, односно досељеничке црте и оне које су настале у новије време у садашњој карашевској заједници. Основна карактеристика у парадигми промене именица и придева (и именских речи уопште) јесте чување бројних архаичних наставака (палеословенских, старословенских и старосрпских), што се, међу осталом, огледа и у одсуству падежног синкретизма Д – И – Ј у множини.

12.3. Већина наведених црта КГ у овом раду која спадају у категорију иновативних процеса настала су као последица специфичних услова у којима су се формирали и развијали карашевски говори, од којих најважнији су: а) вишевековна изолованост Карашевака и слаб, спорадичан контакт са матицом и матичним српским творима и б) вишевековно бивствовање на периферији српског етничког и језичког ареала у несловенском, румунском окружењу. У овом контексту, неопходно је имати у виду значајан удео румунског језика (и романског супстрата) у ширењу балканизма у КГ. У балканизме ових говора, без сумње, спадају акцентуација без квантитетских и тонских опозиција (експираторни акценат), уопштавање наставка дуала Г јд иза свих бројева од пет на даље, аналитичка компарација, тенденција доласка описних придева иза именица и др. Дакле, главни подстрекач оваквих балканистичких процеса у КГ јесте, без двојбе, румунски језик чији је утицај константно растао достигавши свој врхунац у другој половини XX века. Доказа о томе да су ови балканизми у морфолошкој структури КГ новијег

¹⁸ Исто важи и за парадигму промене заменица и, у мањој мери, бројева, али о томе ћемо говорити у неком будућем раду.

датума пружају нам поједини реликти из старијих етапа развоја српског језика, као што су, на пример, остаци синтетичког компаратива и др. Као што смо горе показали (в. тачку 8), у извесној мери балканистички процеси подржавали су, а и данас подржавају, интерне процесе промене рода појединих именица (замена средњег са мушким родом). У контексту међуетничког и међујезичког контакта настали су и поједини облици карашевских (и других српских банатских) говора по румунским моделима (нпр: *мáра дивíја, трíу / шéст кúрјака* и др).

12.3.1. Упркос тенденцији свођења трородног словенског /српског/ система на два рода – мушки и женски, која је још раније посведочена у појединим карашевским писаним текстовима из XIX века (в. Birta, 1993: 345-374) и приказана у малобројним научним чланцима (Olujić, 2009: 166), трородни аутохтони систем у КГ још увек је стабилна, чврста категорија. Замена средњег са мушким родом у горе изнетим примерима, без сумње, јесте резултат сталног вишевековног додира карашевског са румунским живљем, а пресудну улогу је у том прецесу одиграо билингвизам Карашевака, као и бројна румунска лексика словенског порекла (в. нпр. рум. *copită* <слов. *kopyto, slóvǎ* <слов. *slovo*).

12.3.2. Наведене особености КГ имају свој пандан пре свега у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (и не само!), што је, иначе, својствено развоју било којег идиома у двојезичним или вишејезичним срединама, односно у областима додира говора једног са говорима другог језика. Реч је, дакле, о процесима насталим у периферним српским говорима који су били и јесу и данас у контакту са другим балканским језицима (Ивић, 1990: 189-198).

12.4. Еволуција српских говора Карашевака и српских говора призренско-тимочког дијалекта у сличним условима дала је сличне, понекад скоро идентичне резултате. Међутим, упркос сличним развојним условима, има и доста битно различитих резултата, од којих најрелевантнији пример јесте врло добро конзервисано синтетичко устројство деklinације у КГ, иначе боље очувано него у било којем другом српском говору из румунског Баната.

12.5. Постојање бројних истоветних или веома сличних црта у карашевским и призренско-тимочким говорима ипак није довољно и не представља доказ да КГ припадају наведеном дијалекту. Тачније би се могло рећи, као што је предложио наш великан српске лингвистике, Павле Ивић, да „карашевски говор продужује неки ишчезли тимочки идиом с краја средњег века, из доба пре замене *ѣ* и губитка синтетичке деklinације“ (Ивић, 1996: 10; в. и: Радан, 2004: 590-592; Радан, 2015а: 265, 268). у време пре нестанка тог тимочког идиома, који је сасвим сигурно обухватао широк српски језички и етнички простор, укључујући и Банат. КГ и говори призренско-тимочког дијалектског типа имали су до одређеног времена највероватније

исти развојни пут. Тако, на пример, начин грађења бројних именица или одсуство колективних именица на *-ад* можда су наслеђени из времена пре нестанка некадашњег тимочког идиома. То је основни разлог постојања бројних сличних црта између наведених говора. Међутим, након нестанка тог идиома, карашевски и призренско-тимочки говори развијали су се ипак сваки на другачији, свој начин. Због тога, узимајући у обзир целокупну језичку структуру која се искристалисала до данас, сматрамо да карашевски говори представљају *посебан српски говорни тип* (Радан, Ускату, 2020: 238-239).

Литература

- Белић, 1999: А. Белић, *Изабрана дела Александра Белића*, Девети том, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- БГШВД, II: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијсковојвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1997.
- Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. [Београд]: БИГЗ – ЈЕДИНСТВО.
- Ивић, 1996: П. Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне. Ниш: *ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ*, Просвета, стр. 5-26.
- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић, 2019: Р. Младеновић, *Говор северношарпланинске жупе Сиринић*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Николић, 1995: Св. Николић, *Старословенски језик*, I, *Правопис, гласови, облици*, VIII издање. Београд: Требник.
- Радан, 2004: М. Н. Радан, Значај Ивићевог доприноса расветљавању проблема еволуције јата на српско-хрватском језичком простору за српску (и хрватску) дијалектологију. Суботица – Нови Сад – Београд: *Живот и дело академика Павла Ивића – Зборник радова са трећег међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића“*, Градска библиотека Суботица • Српска академија наука и уметности • Филозофски факултет у Новом Саду • Народна библиотека Србије • Матица српска • Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, стр. 581-593.
- Радан, 2015а: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад.

- Радан, 2015 б: М. Н. Радан, Значај и резултати истраживања српских говора из Румуније с краја 19. и у првим деценијама 20. века. Београд: *Научни саста­нак слависта у Вукове дане* 11-14. IX. 2014, број 44/1, стр.253-267.
- Радан, Ускату, 2020: Језичке изоглосе косовско-ресавског типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе). Темишвар • Ниш: *Исходништа / Originations*, 6, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Editura Universității de Vest din Timișoara – Издавачки центар Филозофског Факултета Универзитета у Нишу, стр. 237-255.
- Радан, 2023: Поједине индиције о православној вери Карашевака у средњем веку. Темишвар – Ниш: *Исходништа / Originations*, бр. 9, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Editura Universității de Vest – Издавачки центар Филозофског факултета Универзитета у Нишу, стр. 269-297.
- Радонић, 1950: Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*. Београд: Српска академија наука, Посебна издања, књ. CLV, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. 3.
- Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLII. Расправе и грађа*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, стр. 319-614.
- Томић, 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. București: Cartea universitară
- Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt: [S.C. „ROMCART“ S.A.].
- Јаčov, 1992: Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)*, Tom I. Città del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana.
- Lațchici, 2014: M. Lațchici, *Graiul din Lupac în contextul raporturilor lingvistice (sud)slavo/române [Говор Лупака у контексту (јужно)словенско-румунских лингвистичких односа]*, București: Editura Universității din București (188 стр.).
- Manea-Grgin, 2004: С. Manea-Grgin, Prilog poznavanju vjerske povijesti karaševskih Hrvata u ranom novom vijeku. [Zagreb]: *Povijesni prilozi*, god. 23, broj 27, стр. 57-70.
- Олујић, 2009: I. Олујић, Problem srednjeg roda u govoru Hrvata iz Karaševa. Zagreb: *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik* 2 (8), 155-169. <https://hrcak.srce.hr/52608>
- Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Universitatea Regele Ferdinand I, Biblioteca Dacoromaniei condusă de Sextil Pușcariu, nr. 8, Monitorul oficial și imprimăriile statului, Imprimeria Națională.

- Radan, Uskatu, 2022: M. N. Radan, M-R. Uskatu, O karaševskoj antroponimiji iz XVI veka. Temišvar – Niš: *Ishodišta / Originations*, br. 8, Editura Universităţii de Vest • Izdavački centar Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, str. 235-264.
- Tomić, M. (1972). Antroponimija Karaševaca. Novi Sad: Poseban otisak iz *Zbornika za filologiju i lingvistiku*, XV/2, стр. 213–227.
- Uscatu, 2014: M-R. Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni* [Крштење, свадба и погребни обреди у Карашевца]. Timișoara: Editura Universităţii de Vest.
- Zach, 1979: K. Zach, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. Aspekte ethnisch-konfessioneller in der Siedlungsgeschichte Niederungarns* [Мисија босанских фрањеваца у југоисточном делу Доње Угарске у XVII веку. Етничко-конфесионални аспекти у Доњој Угарској], 13. München: Dr. Rudolf Trofenik.

Речници

- РСХКЈ [1-6]: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Друго фототипско издање. Нови Сад (• Загреб): књ. 1-6, Матица српска (• Матица хрватска), 1967–1976.
- РСХКНЈ [1-21]: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за (српскохрватски) српски језик, књ. 1–22, 1959–2019.

Интернет извори

Попис Румунија: <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-characteristici-etno-culturale-demografice/>

Скраћенице

арх. – архаизам	л. зам. – лична заменица
дем. – деминутив	м. – мушки род
дијал. – дијалекатски	мн. – множина
заст. – застарело	оКГ – остали карашевски говори
ж. – женски род	псл. – палеословенски језик
им. – именица	рум. – румунски језик
јд. – једнина	рус. – руски језик
КГ – карашевски говори	с. – средњи род
л. – лице	стсл. – старословенски језик

Скраћенице за карашевска насеља

В – Вóдник (Vódnic)

Ј – Јáбалч'е (Iabálcea)

К – Карáшево (Caráşova)

Кл – Клокóтич' (Clócotici)

Л – Лúпак (Lúpac)

Н – Нёрмиђ' (Nérmet)

Р – Рáвник (Ráfnic)

Mihai N. Radan

Miliana-Radmila Uscatu

ON ARCHAIC FEATURES AND CERTAIN INNOVATIONS OF NOUNS AND ADJECTIVES IN CARASHOVEAN IDIOMS

Summary

It is a fact that Carashovean (Caráşova) idioms are among the most archaic Serbian Ekavian idioms, displaying numerous specific features, some of which cannot be encountered in any other Serbian idiom. This paper presents and analyses some archaic endings and some inovative features of noun and adjective phrase elements in Carashovean idioms, with the aim of confirming old and reaching new conclusions about the genesis and evolution in time of these idioms on the fringe of the Serbian ethnolinguistic area.

Key words: Caráşova and its inhabitants, the Romanian Banat, Caráşova idioms, morphological features, the genesis and evolution of Caráşova idioms

ТЕМПОРАЛНА КВАНТИФИКАЦИЈА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

У раду се анализирају падежни формализатори значења темпоралне квантификације у ужем смислу регистровани у прикупљеној дијалекатској грађи из говора Банатске Црне горе. Семантичка структура овог типа темпоралне детерминације реченичне предикације укључује значења лонгитудиналности, терминативности и ингресивности. Детаљна анализа регистрованих номиналних падежних форми са семантичким обележјем темпоралне квантификације у ужем смислу, као и у случају функционисања темпоралне идентификације изражене номиналном формом у говору Банатске Црне горе (Симић 2017, 2023), показале у ком су степену испољене основне црте својствене већини штокавских говора и стандардном српском језику, првенствено у погледу избора падежне форме и у погледу средстава у улози обавезних детерминатора - квантификатора. Имајући у виду неизбежност структурног удаљавања говора Банатске Црне горе од поменутих идиома, с обзиром на његов периферни положај на српској дијалекатској мапи и због међујезичке интерференције, рачунамо, с једне стране, на евентуално чување архаичних црта, а с друге стране, на појаву разнородних иновационих процеса који се огледају, пре свега, у копирању румунских модела.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса и семантика падежа, темпоралност, темпорална квантификација у ужем смислу, лонгитудиналност, терминативност, ингресивност, балканистички процеси, међујезичка интерференција, Банатска Црна гора.

1. Увод

На североистоку од Темишвара, између Рекаша и Липове, простире се Банатска Црна гора³ која обухвата Петрово Село, Краљевце, Станчево

¹ zosim04@yahoo.com

² Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/ 200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, чији је носилац Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ При употреби географских назива попут синтагме банатска црна гора у дијалектолошкој

и Лукаревац⁴ – групу села са српским живљем (уп. Milin, 1998: 125). Њен говор представља посебан тип исељеничких говорā који, по претпоставци Павла Ивића, потиче с простора североисточне Србије, источно од Велике Мораве, с региона који је, у тренутку исељења носилаца тог говора, припадао смедеревско-вршачком дијалекту с елементима прелаза према косовско-ресавском и који се у том предмиграционом периоду додиривао с говори-ма који би се могли назвати прото-призренско-тимочкима (уп. Ивић, 1999: 348–354).

Надовезујући се на претходна истраживања функционисања темпоралног детерминативног падежног система у говору Банатске Црне горе, тј. система предлошко-падежних конструкција са значењем темпоралне идентификације у говору Банатске Црне горе – семантичког субпоља симултаности (Симић, 2017) и семантичког субпоља сукцесивности (Симић, 2023) – овом приликом на основу расположиве грађе из банатскоцрногорских села⁵, Петровог Села (ПС), Краљеваца (К) и Станчева (Ст), анализа је усмерена на номиналне падежне формализаторе темпоралне квантификације у ужем смислу.

У најширем смислу темпорална квантификација означена као одмеравање реченичне предикације (објекта квантификације) у времену укључује одмеравање у погледу (а) дужине трајања реченичне предикације у времену (у смислу *колико дуго*), у погледу (б) учесталости појављивања реченичне предикације у времену (у смислу *колико често*) и у погледу (в) брзине

литератури примењивана су различита правописна решења, најчешће преузимањем из расположивих извора који потичу из различитих периода у којима су важиле и различите правописне праксе. У овај проблем аутор овог рада био је упућен при изради *Регистра географских и етничких назива* за пет књига дијалектолошких студија Павла Ивића, које је приредио проф. др Слободан Реметић [Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци*. (Том X/2* – Том X/2****) *О дијалектологији*., Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018 (Целокупна дела Павла Ивића)]. До могућег решења за проблем неуједначеног писања географских назива, као и за остале дилеме произашле из посла приређивања, професор Реметић долази уз помоћ осталих приређивача Ивићевих текстова за потребе исте едиције, што је истакнуто у *Напомени приређивача* у свих пет томова. Писање синтагматских склопова, будући истородних појмова који се односе на шире области насељене српским живљем, према актуелној правописној пракси уједначене су на следећи начин: *Банатска Црна гора*, *Скопска Црна гора*, *Ужичка Црна гора*. У *Регистру* се, притом, ради чувања аутентичности библиографских јединица, у загради додаје друга „нерегуларна“ варијанта, нпр. *Банатска Црна гора (Гора)* (в. *Напомену приређивача*).

⁴ Срби у Лукаревцу су увелико асимиловани са многобројнијим Румунима, али је, онолико колико је у време Вескуових истраживања био у употреби, српски говор у Лукаревцу идентичан с говором Краљеваца (уп. Vescu 1976: 122).

⁵ Формирани корпус се заснива на нашој језичкој грађи прикупљеној за потребе *Српског дијалектолошког атласа* приликом теренских истраживања у Петровом Селу и Краљевцима у лето 2005. године (тада заједно са професором Милином, а у јулу 2016. године истраживање је обављено у Петровом Селу и Станчеву, у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*).

одвијања реченичне предикације у времену (у смислу *колико брзо*). Темпорална квантификација у ужем смислу, која је предмет овог истраживања, испољава се као ЛОНГИТУДИНАЛНОСТ, ТЕРМИНАТИВНОСТ И ИНГРЕСИВНОСТ (уп. Antičić, 2001; 2004; Антонић 2005; 2006).

2. Анализа грађе

2.1. Лонгитудиналност

Одмеравање дужине трајања реченичне предикације у времену подразумева се под појмом лонгитудиналности која представља *линеарни тип* темпоралне квантификације у ужем смислу (уп. Антонић 2012: 433).

2.1.1. Основни формализатор лонгитудиналности у говору Банатске Црне горе јесте беспредлошка падежна форма блокирана обавезним детерминатором–квантификатором (1), а лексикализована неком конвенционалном временском јединицом (*минут, недеља, месец, година*). Дужина трајања реченичне предикације у времену махом је одређена нумеричким квантификатором, а временска јединица се налази у паукалном облику количинске множине (уп. *три године ~ пет године*) [1], својственом овом говору (уп. Симић, Царан, 2006: 155–156). За исказивање јединичне квантификације временске јединице *недеља, месец и година* налазе се у облику акузатива уз који иде именица *дан* у облику генитива [2].⁶ У трећем случају, експлициран је квантификатор *по* (= пола) уз именицу *година* у генитиву [3]. Уп.

(1) [1] *шѐс нѐдеље* не се бријаду Ст; *шес месеца* смо праили школу ПС; *дваес три године* није био дома Ст; *четрнаес године* ни добио пензију ПС; *њи смо расли шез године* ПС; није лако у самоћи *шеснаес године* К; *тринес године* је била болесна Ст; – чекај ме још *два-три минута* Ст; тамо су седели *пет године, шест* ПС;

[2] па да држи *недељу дана* ПС; а тај наш [хлеб] је држан *недељу дана*, није се кваро ПС; *недељу дана* ради од изјутра од шес до два, ондак *недељу дана* од два до увече до десет ПС; то сам *годину дана* тако живила К; *годину дана* сам седео код ње Ст; су ме леч'или *годину дана* К; – и сам пјо *јено месец дана*, нисам пјо воде ништа Ст; *једно месец дана* је седео оводе Ст;

[3] сам седео *по године* Ст.

⁶ Овакве изразе, регистроване у говору источне Шумадије, Бошњаковић (2012: 295) тумачи као непромењиве прилошке изразе за означавање количине. И према наводима Ирене Грицкат, у српско(хрватско)м језику се „употреба додатка *дана* ограничава [...] махом на случајеве прилошке функције таквог израза, и то кад управна реч стоји у акузативу“, а „[а]ко уз управну именицу стоји број (две недеље, два месеца), додаток се јавља ређе, јер присуство броја обично већ у потпуности диференцира потребно значење“ (Грицкат, 1968: 43).

Осим прецизне квантификације, нумеративи могу бити уобличени у апроксимативне изражавајући тада приближну (апроксимативну) квантификацију⁷, и то помоћу средстава уобичајених у српском језику. У регистрованој грађи функцију апроксиматора имају бројни парови, које чине два непосредно суседна броја од којих је први онај ниже бројне вредности (уп. издвојено у првој групи примера), и прилог *једно* (уп. издвојено у другој групи примера).

Занимљиво је да паралелно с изразима за јединичну квантификацију са тзв. окамењеним (адвербијализованим) акузативом јединице бележимо временску јединицу и у основном, номинативном облику (2). У питању је, додуше, само именица *недеља* у следећа три примера код три различита информатора:

(2) није седела у кревет *недеља дана*, толико Ст; цвеће кад седеду *недеља дана*, се умирише вода Ст; ја сам месила по четири леба да имамо *недеља дана* Ст.

С обзиром на чињеницу да овај израз с додатком *дана*, као својеврсни синтаксички балканизам раширен из грчког библијског језика у све балканске језике (уп. Грицкат, 1968: 42)⁸, има еквивалентан израз у румунском језику (с додатком *de zile*), продирање номинативног облика у адвербијализовани израз ишло је много лакше.

2.1.2. У конструкцијама с нумеричким квантификаторима лонгитудиналност срећемо исказану временским јединицама *месец* и *година*, те општвременским појмом *време* (3). У улози нумеричког квантификатора имамо заменички количински прилог *колико*, с јединицом времена *месец* која се јавља у облику мале количинске множине специфичном за овај говор [1], количински неодређени прилог *мало*, с именицом *време* у генитиву јединице [2], али и придевски нумерички квантификатор *много* који с именицом *година* конгруира у акузативу множине [3]. Уп.

(3) [1] је седо, не знам *колико месеца* Ст;
[2] то је опет држало *мало времена* Ст;
[3] је седо *млоге године* вод код нас Ст.

Пронумеративна и степеновано неодређена квантификација (уп. Пипер 2005: 881) много се чешће у српском језику исказује прилозима за количину него придевима или количинским заменицама, што потврђује српска нормативистика (уп. Пипер – Клајн 2013: 201), а наводи се и у дијалекто-

⁷ Детаљније о апроксимативној квантификацији в. Пипер 2005: 894–902.

⁸ Ирена Грицкат у овом раду наводи запажање како у Речнику ЈАЗУ под одредницама *недеља*, *мјесец* и *година* нема ових проширених конструкција у најстаријим текстовима, за разлику од оних из средње литерарне епохе, као и да су „присне“ Вуку Караџићу и свим савременим српским и хрватским писцима (Грицкат 1968: 43–44).

лошким изворима (уп. нпр. Бошњаковић, 2012: 172). С обзиром на то, пример с придевским ненумеричким квантификатором *многи* (: *млоге године*) могао би се ослањати на румунски језик у којем су придевске речи природна средства за исказивање квантификације уз именичке лексеме.

2.1.3. Сви претходно навођени типови падежних конструкција с квантификаторима могу се наћи блокирани предлогом *од* (4), а остати формализатори истог лонгитудиналног значења. Уп.

(4) они су у Аустралију *од тридесет године* ПС; овде сам код деде *од шездесет године* ПС; што га боле трбу и трбу, лѣђа и трбу, *од две недеље*, од неке године, *од две-три године* од кад све он плаче од лѣђа и све га ту, све га боле трбу јакo ПС; сад нема *од две године* ништа Ст.

Очигледно се у оваквим примерима ради о калкираним структурама насталим по угледу на румунски модел с предлогом *де* који је обичан при исказивању лонгитудиналности у румунском језику и сасвим је извесно да ове структуре узимају маха у говору српског становништва у румунском делу Баната.

Да се у српско(хрватско)м језику могу наћи потврде употребе темпоралног аблативног обрта за нека временска значења без изразитог исказивања аблативности тј. без семантике почетка трајања „од тог и тог тренутка“ истиче Ирена Грицкат наводећи ову синтаксичку црту као Сандфелдову јужнословенску и општебалканску црту, али и закључује да се изостанак потврда у најновијој књижевности може приписати субстандардном карактеру ове конструкције у савременом књижевном језику (Грицкат 1968: 46–47).

2.1.4. Уз лонгитудинални беспредлошки акузатив именица којима се денотирају различити временски периоди улогу обавезног детерминатора са количинским значењем може имати и придевски квантификатор *цео / цели* (5), док у корпусу изостају квантификатори *читав* и *сав*.⁹ Беспредлошки акузатив у овој конструкцији лексикализован је називом за део дана (*дан* ‘обданица’, *ноћ*) [1], називом годишњег доба [2], временском јединицом [3], те именицом *живот*, када се односи на нечији животно век [4]. Уп.

(5) [1] ја не пјем воде *цели дан* ПС; а Љуба би дреко *цѣли дан* К; и *цео дан* ради га само Енглезима, Ирландезима, *цео дан* ш њима ради Ст; – два

⁹ У говору романијског платоа најчешће се среће придевски квантификатор *читав*, и то с најразличитијим појмовима који реферишу о временском периоду – с временском јединицом *сат*, временским периодима *дан* ‘обданица’, *ноћ*, *зима*, *лето*, те с именицама *рат*, *живот* и *вр^нјеме* (Симић, 2018: 156–157). С друге стране, искључиво се наводе примери с квантификатором *цео / цели* у говору источне Шумадије (Бошњаковић, 2012: 132, 143), банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 311, 333), говору Параћинског Поморавља (Милорадовић, 2003: 172), те на призренско-тимочком подручју, као што је у говору Горње Пчиње (Јуришић, 2014: 458 – и прилошки облици *вздан*, *сваноћ*, *свуноћ* са формантом *сав*) или говору јабланичког краја (Жугић, 2010: 74–75).

су ишли *целу ноћ* кроз село К; су седели ту *целу ноћ* ПС; не га манеш да седе *целу ноћ* сам Ст;
[2] и тако *целу ту зиму* Ст;
[3] и *целу годину* смо радили све што је требало Ст;
[4] је шио *цео његов живот* ПС; *цео живот* сам провео овод Ст.

Као и у говору Банатске Црне горе, сви забележени примери са *цео* имају облик акузатива у говору Параћинског Поморавља, а то би, како Софија Милорадовић наводи, могло бити условљено „семантиком самог временског актуализатора [квантификатора – З. С.] *цео*“ (Милорадовић, 2003: 173). Облик акузатива има и већина примера с атрибутом *цели* у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1997: 334).

2.2. ТЕРМИНАТИВНОСТ

Номинални формализатор терминативности, тј. временске адлативности јесте генитивна конструкција с предлогом *ДО* (6). Лексикализатором ове конструкције идентификована је *десна* гранична тачка временског одсека и према њој се реченична предикација смешта у времену и одмерава се њено трајање у времену (Antonić, 2001: 156; 2004: 78; Антонић, 2007: 37). У улози овог временског оријентира у грађи из говора Банатске Црне горе нашле су се конвенционалне временске јединице *сат* и *година* (у датумској форми) [1], временски појмови попут назива дана у седмици [2] и назива месеци [3], те именица *рат* као примарно невременски појам [4] који упућује на тачно одређени временски одсек захваљујући контексту. Лексички експонент генитива је и фрагментизатор *крај* (имплицираног временског оријентира *живот*) [5]. Уп.

- (6) [1] омладина онам на страну игра, *до десет сати* то је држало Ст;
 волове сам држо горе *до педесет четврте године* Ст;
[2] дођу само суботом ил петком, *до недеље* [буду] Ст; имаш ли да ми
 даш двајес леја у зајам, *до друге недеље* Ст;
[3] ту сам био *до децембра* ПС;
[4] *до рата* је било Ст;
[5] да си бриним *до краја мојега* Ст; и да нас брини *до краја* Ст.

Можемо приметити да је у говору Банатске Црне горе морфолошки облик генитива у потпуности сачуван у падежним конструкцијама с предлогом *ОД* као формализаторима терминативности.

2.3. ИНГРЕСИВНОСТ

Номинални формализатор ингресивности, тј. временске аблативности типа удаљавање у српском језику јесте генитивна конструкција с предлогом *ОД* (уп. Antoniћ 2004: 78; Антонић, 2006а: 138) и, супротно терминативности, ово значење подразумева временску идентификацију *леве* грани-

чне тачке временског одсека – периода, а истовремено и оријентирне тачке према којој се реченична предикација смешта у времену и према којој се одмерава трајање реченичне предикације у времену (уп. Antonić 2001: 149). И у говору Банатске Црне горе налазимо падежну конструкцију с предлогом *ОД* (7), а типови лексикализатора у регистрованим примерима слични су онима забележеним код терминативних падежних конструкција, што је логично имајући у виду чињеницу да је ингресивност „концепцијски симетрична с терминативношћу“ (Павловић 2006: 184).¹⁰ Од назива конвенционалних временских јединица улогу ингресивног временског оријентира и овде имају именице *сат* и *година* [1], потом именица *подне* као назив дела дана [2], назив дана у седмици [3] и назив празника [4], те именица *свет* (с фрагментизатором *почетак*) [5], као експонент временске клаузе с везником *откад*. Уп.

- (7) [1] он иде одонуд у понедељник, од подне, *од два сата* Ст;
од шездесет осме наовамо мало младост Ст; – сад је то испало
од нике године Ст; што га боле трбу и трбу, лѣђа и трбу, од две
недеље, *од неке године*, од две-три године од кад све он плаче од
лѣђа и све га ту, све га боле трбу јако ПС;
- [2] изјутра није, него све *од подне* Ст; он иде одонуд у понедељник,
од подне, од два сата Ст; –ћемо ит *од подна* ПС; дођеш *од подна*,
кад дођеду ти ПС;
- [3] *од недеље* разговарали људи Ст;
- [4] *од Ускрса* је било те кише Ст;
- [5] то је било *од почетка света*, кад је Господ створио свет, да
лажеду, да крадеду [...] Ст.

Индеклинабилно појављивање именице *подне* у конструкцији с предлогом, добро познато у српском језику (уп. Николић, 1995–1996: 16–22), огледа се и у говору Банатске Црне горе, али овај говор одликује и раније потврђена регионална појава генитивног облика *подна* (уп. Симић 2023: 118). Према расположивом корпусу, употреба једног или другог облика јесте особина појединих информатора. Изузев ове именице сви остали лексикализатори ингресивности забележени су искључиво у генитивном облику, као што је био случај у забележеним примерима терминативних конструкција.

Временски оријентир *година* забележен је, како видимо, не само с редним бројем (у датумској структури), него и са квантификатором *неки* (*! ники*)¹¹

¹⁰ Релативна подударност типова лексикализатора ингресивне конструкције *ОД* + *генитив* с експонентима терминативне конструкције *ДО* + *генитив* констатована је и у говору романијског платоа (уп. Симић 2018: 162).

¹¹ Напоредност употребе *неки* ~ *ники* добро је позната у банатским говорима шумадијсковојвођанског дијалекта, иако су обичнији облици са *не-* (уп. Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1994: 231; 1997: 135), док у говору источне Шумадије аутор није забележио облике са *ни-* (уп. Бошњаковић, 2012: 176).

који је у српском језику носилац обележја „апроксимативне медијалне (= средње) временске удаљености“ (Антонић 2012: 419).

3. Закључак

Детаљна анализа номиналних падежних конструкција са семантичким обележјем темпоралне квантификације у ужем смислу (лонгитудиналности, терминативности и ингресивности) које су регистроване у говору Банатске Црне горе показала је да су у великом степену испољене основне црте својствене већини штокавских говора и стандардном српском језику.

Нарочита подударност огледа се у семантичкој и синтаксичкој структури субпоља терминативности (темпоралне адлативности) и ингресивности (темпоралне аблативности). Наиме, типови лексикализатора терминативне и ингресивне номиналне конструкције не одступају од оних констатованих на другим крајевима штокавског подручја, као ни генитивни облик падежних конструкција с предлозима *ДО*, односно, *ОД*, који се и у говору Банатске Црне горе доследно јавља у структури формализатора ових двају значења, што је још једна у низу потврда очуваности генитивне флексије у овом говору. И у оквиру значења лонгитудиналности регистроване су добро познате беспредлошке падежне форме блокиране обавезним детерминатором – нумеричким или нунумеричким квантификатором. Такође, апроксимативна квантификација исказује се помоћу средстава уобичајених у српском језику (нпр. *два-три минута; јено месец дана*). Неслагање се тиче једино изразито честе употребе паукалне уместо велике количинске множине (нпр. *шес месеца, колико месеца*) што је познато и другим српским говорима јаче изложеним балканистичком утицају. Није занемарљива ни повезаност овог периферног говора са другим, мање-више сродним говорним типовима која се читује у неколиким појединостима из анализираних примера, нпр. у појави генитивног облика *подна* (као евентуалног архаизма), присуству само примера с квантификатором *цео / цели* а не и са *читав* или паралелној употреби квантификатора *неки* и *ники*.

С друге стране, периферни положај говора Банатске Црне горе на српској дијалекатској мапи и инојезичко окружење несумњиво су довели до удаљавања овог говора од његове органске дијалекатске целине, те отуд у њему и појаве различите природе. Тако нпр. без икаквих препрека структурне природе употреба придевског а не прилошког нунумеричког квантификатора (уп. је седо *млоге године* вод код нас Ст) има ослонац у румунском средству за исказивање квантификације уз именичке лексеме. Прилошки карактер израза *недељу (/месец /годину) дана*, као и постојање истих израза у румунском језику (са постпозиционом структуром *de zile* за истицање трајања наведених временских периода) могли су подржати и појаву

временске јединице у основном, номинативном облику (уп. није седела у кревет *недеља дана*, толико Ст). Свој траг у семантичком субпољу лонгитудиналности међујезичка интерференција оставила је у структурама типа *од тридесет године* (иначе познатим свим балканским језицима). Ове структуре представљају директне калкове настале према румунској лонгитудиналној конструкцији с предлогом *de*.

Ограничена дијалекатска грађа пружиола нам је темељну слику о номиналној темпоралној квантификацији у говору Банатске Црне горе коју би опширнији језички корпус свакако употпунио појединоствима релевантним за ово семантичко поље.

Литература

- Antonić, 2001: I. Antoniћ, *Vremenska rečenica*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Antonić, 2004: I. Antoniћ, Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. red. Stanislav Karolak. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 4: 65–80.
- Антонић, 2005: И. Антонић, *Синтакса и семантика надежа*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Антонић, 2006: И. Антонић, Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Ур. Предраг Пипер. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ. [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија], књ. 1: 47–70.
- Антонић, 2006а: И. Антонић, Предлог *ОД* у савременом српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд). 35/1: 129–144.
- Антонић, 2007: И. Антонић, Синтакса и семантика предлога *ДО*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). [Посвећено професору др Мати Пижурици поводом 65-годишњице живота]. L: 31–43.
- Антонић, 2012: И. Антонић, Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941. In: Branko Tošović (Hg./Ur.) *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative [Ivo Andrić im europäischen Kontext] 5 / Andrić – inicijative [Ivo Andrić u evropskom kontekstu]. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. 413–448.

- Бошњаковић, 2012: Ж. Бошњаковић, Морфолошке особености говора источне Шумадије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, 1–381.
- Vescu 1976: V. Vescu, Govor Banatske Crne Gore. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, XIX/1, 115–172.
- Грицкат, 1968: И. Грицкат, Неколико ситнијих синтаксичких балканизма у српскохрватском језику. *Наш језик*, XVII (н.с.)/1–2: [41]–51.
- Жугић, 2010: Р. Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Монографије 13, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, 1999: П. Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација (II). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, 303–354.
- Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (прва књига: увод и фонетизам). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XL.
- Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII.
- Јуришић, 2014: М. Јуришић, Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, 367–534.
- Milin, 1998: J. Milin, *Studii de slavistica*. Timișoara.
- Милорадовић, 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Николић, 1995–1996: М. Николић, Недеклинабилне именице у српском језику. *Наш језик*, XXX, св. 1–5. 15–43.
- Павловић, 2006: С. Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.
- Пипер 2005: П. Пипер, *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Пипер – Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Симић, 2017: З. Симић, 2017, О темпоралним предлошко-падежним формама у говору Банатске Црне Горе. Темишвар – Ниш: *Исходишта* [Радови са III међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* одржаног 14–16. октобра 2016. године на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару], 3, 391–406.

- Симић, 2018: З. Симић, *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 25, 2018, 373 стр.
- Симић, 2023: З. Симић, Још о темпоралним предлошко-падежним формама у говору Банатске Црне горе. *Годишњак за српски језик*, година XXXIV, број 21, Ниш, 115–127.
- Симић – Царан 2006: З. Симић, М. Царан, О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе. *Probleme de filologie slavă*, XIV: 151–163.

Zoran Simić

TEMPORAL QUANTIFICATION IN THE VERNACULAR OF BANAT MONTENEGRO

Summary

The paper analyses case formalisers of the meaning of temporal quantification in a narrow sense recorded in the compiled dialectal corpus of the vernacular spoken in Banat Montenegro. The semantic structure of this type of sentence predication's temporal determiners includes the meanings of longitudinality, terminativeness and ingressiveness.

A detailed analysis of all recorded nominal case forms with the semantic feature of temporal quantification in a narrow sense, as well as in the case of temporal identification manifested through a nominal form in the vernacular of Banat Montenegro (Simić 2017, 2023), will discover the extent of presence in the vernacular of the basic features which characterise the majority of Shtokavian speeches and the standard Serbian language, primarily in terms of the choice of case form and the choice of instruments in the role of mandatory determiners – quantifiers. Considering the peripheral position of the vernacular of Banat Montenegro on the Serbian dialect map, as well as cross-linguistic interference, its structural distinction is expected. Therefore, we assume that the archaic features have been preserved, on the one hand. But, on the other hand, different innovation processes are expected, primarily in the copying of Romanian models.

Key words: Serbian language, dialectology, dialect syntax, syntax and semantics of cases, temporality, temporal quantification, longitudinality, terminativeness, ingressiveness, Balkanisms, interference, Banat Montenegro.

АСИНДЕТСКЕ И ЊИМА ЕКВИВАЛЕНТНЕ СИНДЕТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду разматрамо двоклаузалне асиндетске и њима еквивалентне синдетске реченице у српском језику. Циљ рада је утврдити да ли поред семантике и синтаксички фактори утичу на смерове преобликовања асиндетских у синдетске реченице, или их пак онемогућавају, и, ако да, који су то фактори. Корпусном, компаративном и аналитичко-синтетичком методом утврдили смо да ће на смерове преобликовања утицати: вид глагола у предикатима; дисконтинуитет, тј. промена актера, одредаба и сл.; затим редослед клауза: да ли је последица исказана у првој или другој клаузи. Када је реч о асиндетским субординираним реченицама, утврдили смо да сажете изричне реченице, у којима глагол опажања није наведен, већ се само подразумева/наслућује, није могуће преобликовати у синдетску реченицу са изричном клаузом управо због недостатка таквог глагола. На крају, асиндетске реченице са синсематичким речима могу имати пандане на плану везничких (сложену реченицу са допунском атрибутивном клаузом или са начинском клаузом) само ако су једноставније структуре – 2 клаузе. Међутим, с обзиром на то да синсематичке речи најчешће уводе или упућују на цео нови наративни ток, окакве примере асиндетских реченица није могуће преобликовати у синдетске.

Кључне речи: српски језик, синтакса, асиндетске реченице, синдетске реченице, имплицитна координација, имплицитна субординација

Увод

Предмет нашег рада су синтаксички фактори који утичу на преобликовање асиндетских реченица у њима по значењу еквивалентне синдетске реченице. До сада је у литератури указано на чињеницу да се, на основу своје семантике, асиндетске реченице могу довести у везу и са координираним и са субординираним синдетским реченицама у српском језику,² а врло често, због недостатка везника који би одређено значење асиндетске реченице експлицирао, иста асиндетска реченица може се довести у везу и са синдетским реченицама различите семантике (Танасић 2018: 601). Међутим, у досадашњој

¹ k.stamenkovic-19417@filfak.ni.ac.rs

² Одређена значења попут временских, узрочних, супротних могу се исказати и независносложеном и зависносложеном синдетском реченицом (Танасић 2018: 601).

литератури није испитано да ли, поред семантике, постоје и синтаксички фактори који омогућавају или пак блокирају преобликовање асиндетске у одређену синдетску реченицу и, ако постоје, који су то фактори. У складу са наведеним, циљ рада је утврдити да ли и на који начин и синтаксички фактори (структура реченице, редослед клауза) утичу на смерове преобликовања безвезничких у везничке реченице.

Теоријско-методолошки део

Асиндетске (безвезничке, невезничке или јукстапозицијске) реченице у српској лингвистичкој литератури дефинишу се као „сложене реченице чије се предикацијске јединице не повезују везницима као средством резервисаним за то, што је карактеристично за синдетске реченице” (Танасић 2018: 597). Недостатак везника условљава и друге особине асиндетских реченица – њихову вишезначност (што показује могућност да се иста асиндетска реченица доводи у везу са више типова синдетских реченица), као и потребу за другачијим дефинисањем односа (не)зависности међу клаузама. У вези са потоњим треба рећи да се у домаћој литератури као најрелевантнији критеријум за поделу асиндетских реченица на координиране и субординиране узима критеријум лексичко-семантичких односа међу клаузама (Pranjković 2002, Badurina 2018, Танасић 2018), па су тако асиндетске реченице субординиране онда када су лексичко-семантички односи међу предикацијским јединицама такви да „једна предикацијска јединица захтева увођење друге, другачије речено, када прва не може да стоји без друге”, а координиране су када „једна предикацијска јединица не захтева обавезно другу предикацијску јединицу” (Танасић 2018: 602, 609). Због тога што односи (не)зависности код асиндетских реченица нису експлицирани везником, такви односи се именују као *имплицитна координација* и *имплицитна субординација* (Pranjković 2002: 130). Најопсежније студије о овим реченицама дали су Прањковић (2002), Танасић (2018) и Вукић (2020).

Када је у питању семантика асиндетских реченица, лингвисти су приметили да се одређене реченице без везника по значењу могу довести у везу са синдетским реченицама;³ а због недостатка везника који би одређено значење сложене реченице довео у први план, иста безвезничка реченица може се често упоредити са више семантичких типова везничких реченица (Танасић 2018: 601). Међутим, колико је нама познато, до сада није испитано да ли и на који начин, поред семантике, и одређени синтаксички фактори утичу на преобликовање асиндетских у њима по значењу еквивалентне синдетске реченице. Управо тај проблем настојимо да испитамо у нашем раду.

³ И то: асиндетске координиране реченице се по значењу могу довести у везу и са синдетским координираним и синдетским субординираним реченицама, а асиндетске субординиране реченице само са синдетским субординираним реченицама (Silić–Pranjković 2005: 321).

Још само треба рећи да су поменута преобликовања јукстапозицијских реченица могућа само код једноставнијих модела – дакле јукстапозицијских реченица са двама клаузама. Поликлаузалне асиндетске реченице, како је показао Ковачевић (2021), представљају врло сложене структуре, које се по свом значењу не могу доводити у везу са синдетским реченицама, а и ако би се преобликовале, нарушила би се основна порука и утисак који ове реченице треба да пренесу. Због тога у овом раду разматрамо само минималне конструкције сложених реченица без везника – дакле, конструкције с двама клаузама, или, прецизније, анализирамо утицај синтаксичких фактора (структуре реченице, редоследа клауза) на смерове преобликовања безвезничких двоклаузалних реченица у њима по значењу еквивалентне везничке реченице. За ову прилику анализу ограничавамо на моделе безвезничких реченица које је у србистичкој литератури издвојио С. Танасић (2018). Циљ рада је утврдити да ли ће и на који начин поменути синтаксички фактори утицати на преобликовања асиндетских у њима еквивалентне синдетске реченице. Методе које користимо су корпусна, компаративна и аналитичко-синтетичка метода. Корпус асиндетских реченица које разматрамо обухвата примере безвезничких реченица наведених у граматици Пипер и др. 2018, а анализу допуњујемо корпусом који смо формирали на основу примера ексцерпираних из књижевних дела и публицистичких текстова.⁴ Компаративну методу користимо за упоређивање еквивалентних асиндетских и синдетских реченица.

Анализа резултата

Имплицитно координиране реченице

Аналізу резултата до којих смо дошли почећемо представљањем оних безвезничких реченица које су у литератури дефинисане као *саставне асиндетске реченице*. Овај тип реченица „карактерише низање предикацијских јединица у њима”, а радње у том низу могу се одвијати симултано (1) или сукцесивно (2) (Танасић 2018: 609–610).

- 1) Весна је седела за столом, прелиставала је некакву дебелу књигу [Танасић 2018].
- 2) Јелена је ушла у кухињу, ставила је кафу не говорећи ништа [Танасић 2018].

Примеру 1 сличне су и реченице: Опијени и понесени тим мирисима, тешким и измешаним, и тим бојама, збуњујуће испреплетаним, пчеле и инсекти зује безглаво по том миришљавом разбојишту, сударају се са

⁴ Асиндетске реченице из публицистичких текстова прикупљане су у периоду од 10. 8. 2023. до 18. 9. 2023.

зунзарама и осама, са лажипчелама и лептирима [ДКРЈ]. Улазимо у воз са својим смешним пртљагом, вучемо са собом чергу свог луталаштва, жалосну прђију мог детињства [ДКРЈ]. Преврће у устима масни залогај; премешта ноге испод стола [ДКРЈ].

Примеру 2 сличне су: Узео сам своје ствари, сместио се у аветињски осветљеном купеу [ИАЈЖКН]. Он ће отићи у свет, неће се више никада вратити у село [ДКРЈ].

Оно што примећујемо у овим двама групама примера јесте то да су предикати у клаузама у оквиру сложених реченица прве групе несвршеног вида, а друге групе свршеног вида, те да управо такав распоред глаголских аспеката омогућава да се радње у асиндетској реченици у првом случају схвате као симултане, односно као сукцесивне у другом. Речју, обе имперфективне радње импликоваће симултаност, док перфективни глаголи импликују сукцесивност радњи (уп. Антонић 2001: 91, 108; Антонић 2018: 303, 318; Чудомировић 2015: 72, 79). С обзиром на то да се симултаност и сукцесивност најрепрезентативније исказују сложеним реченицама са темпоралном клаузом, наведени примери могли би да се преобликују на следећи начин:

- 3) **Док је** Весна *седела* за столом, *прелиставала је* некакву дебелу књигу.
- 4) **Након што је** ушла у кухињу, Јелена *је скувала* кафу не говорећи ништа.⁵

Додатни коментар захтева пример *Он ће отићи у свет, неће се више никада вратити*. У овом случају, при преобликовању у синдетску реченицу, глагол у првој клаузи морао би се пребацити у футур II како би реченица сачувала своје значење (због тога што предикати сложене везничке реченице са темпоралном клаузом којом се исказују будуће радње не могу бити у истом глаголском облику (Милошевић 1982: 129)). Тако добијамо пример: *Након што буде отишао у свет, неће се више никада вратити*.⁶

⁵ Моделу које И. Антонић (2018: 303, 318) дефинише као:

$$S = \{V_{\text{ImPerf}} + (\text{Coref} +) \text{Cl} \{\text{док} + V_{\text{SubImPerf}}\}\}.$$

$$S = \{V_{\text{Perf}} + \text{Cl} \{\text{након што} + V_{\text{SubPerf}}\}\}.$$

⁶ Додуше, могуће је и преобликовање: *Након што ће отићи у свет, никада се више неће вратити*, у којем би, у оквиру приповедања, футур I био употребљен за означавање радње која се раније десила. Оваква употреба футура I карактеристична је за књижевна дела и служи да „усмери читаочев поглед у будућност” (Танасић 2005: 441). Међутим, у нашем контексту значење оваквог преобликовања не би било еквивалентно асиндетској реченици од које смо у анализи пошли.

С обзиром на то да смо ограничени простором, формалне разлике између семантички еквивалентних синдетских и асиндетских реченица планирамо да испитамо у наредним истраживањима.

Имајући у виду чињеницу да се и координираним везницима могу повезати истовремене радње или пак радње које следе једна за другом, наведене примере могли бисмо да преобликујемо и у координиране синдетске реченице са везницима *и, па, те*. Тачније, примери друге групе могу се преобликовати у реченице са везницима *и, па, те* (пр. 6), а реченице у којима се радње дешавају симултано – у координиране реченице са везником *и*, будући да везници *па* и *те* првенствено кодирају сукцесивност (пр. 5) (уп. Чудомировић 2015: 137, 185):

- 5) *Весна је седела за столом и прелиставала* некакву дебелу књигу.
- 6) *Јелена је ушла у кухињу и/па/те скувала* кафу не говорећи ништа.

Супротне асиндетске реченице, према дефиницији Танасића (2018: 610), „карактерише исказивање неке супротности између садржаја прве и друге предикацијске јединице, или нека граматичка односно садржајна неподударност”. Оно што треба испитати јесте који синтаксички фактори ће омогућити употребу ког супротног везника.

Преобликовање са везником *а* могуће је код оних безвезничких реченица које карактерише тематски дисконтинуитет „тј. промена актера, радње или других елемената ситуације” (Чудомировић 2015: 228):

- 7) *Ствари су у гардеробу, у џепу је возна карта за даље путовање* вечерас [ИАЈЖКН].
- 8) *Ствари су у гардеробу, а у џепу је возна карта за даље путовање* вечерас.
- 9) *Ђура Јакшић* *глорификовао* кнеза Михаила, *Змај* му се ругао [П].
- 10) *Ђура Јакшић* *глорификовао* кнеза Михаила, **а** *Змај* му се ругао.

Предикати оваквих супротних асиндетских реченица врло често су истог глаголског облика и вида, а супротност је, као што је наведено у примеру 7, исказана кроз дисконтинуитет – промену радњи прве и друге клаузе, промену актера, одредаба и сл. Уколико су глаголи у предикатима исти, предикат у другој клаузи се елидира:

- 11) *Жене седе у вратницама; младе над ручним радом* [РПЉГ].
- 12) *Жене седе у вратницама; а младе над ручним радом.*
- 13) *Сав ранији живот* *иза мене је, сав будући тек преда* *мном* [ИАЈЖКН].
- 11) 14) *Сав ранији живот* *иза мене је, а сав будући тек преда* *мном.*

Асиндетске реченице за које је карактеристична промена актера, дисконтинуитет радњи и сл. типичне су за наслове новинских текстова: *Лајовић* *изгубио* од *Меншика*, *Чешка* *повела* у *мечу* са *Србијом* [П]. *Јован Гинић* *најбољи* *гумац* *Сарајево* *филм фестивала*, *најбољи* *филм* *Кос, кос* [П]. *Двоје* *страдало* у *поплавама* у *Бугарској*, *педесеторо* *деце* *заробљено* у *хотелу* *без струје* [РТС].

Супротне асиндетске реченице са опозитним реченичним конституентима, поред преобликовања у супротне координиране синдетске реченице, могу се трансформисати и у субординиране реченице са контрастивном клаузом:

15) *Ствари су у гардеробу, док је у џепу возна карта за даље путовање* вечерас.

16) *Ђура Јакшић* *глорификовао* кнеза Михаила, **док** му се *Змај ругао*.

Уколико је, поред израженог контраста реченичних конституената, предикат прве клаузе негиран, асиндетска реченица ће моћи да се преобликује у синдетску са везницима *већ/него*:

17) Скептици нису ни срећни ни несрећни; то су људи ван живота и против њега [ЈДБЦР].

18) Скептици *нису* ни срећни ни несрећни; **већ/него** су то људи ван живота и против њега.

Уп. и: Ни атеизам није право одсуство религије у човековој души; апсолутно одсуство религије, то је индиферентност [ЈДБЦР]. Систем није казао, он се распао [НИН].⁷

Поред наведених постоје и тзв. прелазни случајеви када „међу садржајима предикацијских јединица супротност није посебно изражена”, те тада „није увек могуће разграничити је ли реч о саставним или супротним реченицама” (Танасић 2018: 611):

19) Ветар је дувао, ластар се плео у њену косу [ИСЂБЦ].

20) Ветар је дувао **и/а** ластар се плео у њену косу.

Радње у управо наведеном примеру могуће је протумачити најпре као симултане, на шта указује имперфективни глаголски вид предиката у обема клаузама, као и исти глаголски облик. Међутим, због различитих – опозитних реченичних конституената, пример 19 може се преобликовати и у синдетску супротну реченицу.

Раставне асиндетске реченице имају специфичну структуру. Заправо, раставност се препознаје у једном (првом) делу сложене реченице, а тај део стоји у концесивном односу са остатком реченице (Танасић 2018: 611, Кубу-

⁷ У нашем корпусу препознали смо и безвезничке реченице које би као пандан на плану синдетизма имале координиране реченице са везником *али*: Избио пожар у Алањи, нема повређених [П]. → Избио пожар у Алањи, **али** нема повређених. Међутим, у оваквим случајевима везник *али* могуће је додати првенствено због реченичне семантике, која се може одредити као *нереализована каузалност*, према дефиницији Чудомировића (2015: 292). Дакле, уместо очекиване последице реализује се супротна радња. Због тога се реченице попут наведеног примера могу преобликовати и у сложене реченице са концесивном клаузом: **Иако** је избио пожар у Алањи, нема повређених. Уп. и: Пандемија прошла, вирус остао [П]. Миграната све више, Мелонијева све блажа према њима [П].

рић Мацура: 2019). Први тј. раставни део, како примећује Кубурић Мацура (2019), састоји се од радног глаголског придева и његове негативне форме. Танасић (2018: 611) наводи да су овакве реченице врло ретке. Ми у нашем корпусу нисмо наишли на асиндетске реченице раставно-концесивног значења, међутим, наишли смо на један пример који би се могао преобликовати у еквивалентну синдетску раставну реченицу без елемената концесивности:

- 21) Можда је отпутовала, *можда је боли глава* [ИСТЋБЦ].
 22) Можда је *отпутовала* **или је** (можда) *боли глава*.

Ипак, не смемо пренебрегнути чињеницу да реченица у примеру 21 може импликовати и супротност, а такво тумачење заправо омогућава неподударност садржаја прве и друге клаузе.

- 23) Можда је *отпутовала*, **а** *можда је боли глава*.

Танасић (2018) још издваја асиндетске реченице са узрочним значењем:

- 24) Весна није дошла на час, аутобус је каснио [Танасић2018].
 25) Положио је испит лако, спремао га је дуго [Танасић2018].

У оваквим реченицама узрок се налази у другој клаузи, па би преобликовање у еквивалентну синдетску реченицу гласило:

- 26) Весна није дошла на час, **јер је аутобус каснио**.
 27) Положио је испит лако, **јер га је спремао дуго**.

Уп. и: Нећу да улазим, биће нас сувише [РПЉГ]. Ова рунда дијалога није дала резултате, две стране нису премостиле разлике [П]. Остајем премијер, нећу примати посланичку плату [РТС].

Међутим, треба обратити пажњу на асиндетске реченице у којима је узрок у првој клаузи, а последица у другој:

- 28) Јак пљусак погодио Нови Сад, грађани остали без воде [П].

С обзиром на поредак клауза (узрок у првој, последица у другој клаузи), пример 28 као синдетске еквиваленте има сложене реченице са узрочном клаузом у иницијалној позицији (29) и сложену реченицу са последичном клаузом у постпозицији (30):

- 29) **Због тога што** је јак пљусак погодио Нови Сад, грађани остали без воде.
 30) Јак пљусак погодио Нови Сад, **тако да** су грађани остали без воде.

Примери у којима је узрок у другој клаузи (примери 24 и 25) не могу се преобликовати на управо наведене начине, с обзиром на то да последична клауза увек долази у постпозицији (Војводић 2018: 448). У примерима 24 и 25 *недолазак на час* и *полагање испита* јављају се као последица *кашњења*

аутобуса и спремања испита, али због тога што је последица у овим примерима у првој клаузи, те примере није могуће трансформисати у сложену реченицу са последичном клаузом.

С обзиром на то да узрочно-последични односи „по природи ствари садрже временску компоненту тј. временски интервал између узрока и последице који чине нераздвојно – узрочно-последично – јединство” (Војводић 2018: 439), односно с обзиром на то се однос узрок–последица „често концептуализује као кретање од узрока ка последици” (Чудомировић 2015: 94), неретко ће се асиндетске реченице у којима се уочава узрочно-последични однос радњи, које притом и временски следе једна за другом, моћи интерпретирати и као сложене реченице са темпоралном клаузом:

31) **Након што** је јак пљусак погодио Нови Сад, грађани остали без воде.

На сукцесивност у овом случају упућују и глаголи свршеног вида у обема клаузама. Уп.: Замириса камилица, поље постаде тешко од обиља мириса [ДКРЈ]. Гранатиран тржни центар у Доњецку, рањено десет особа [П]. Руси стигли до предграђа Купјанска, Украјинци наредили евакуацију [П].

Још треба напоменути да смо у корпусу пронашли примере у којима је глагол свршеног вида у првој, а несвршеног вида у другој клаузи, а који се могу преобликовати на начине као и пример 28. Поменуте трансформације могуће су због тога што глагол свршеног вида у првој клаузи указује на то да је та радња завршена, након чега почиње да се одвија радња друге клаузе (тачније: последица још увек траје). Уп.: То је госпођа маркиза *спровела* воду чак горе до замка помоћу електричних мотора; цео замак *има* своје осветљење [РПЈБГ]. Додик *потписао* измене Кривичног закона, криминализација клевете [*ће бити*] ускоро *на снази* [П]. У нашем корпусу пронашли смо много мање оваквих примера него примера са глаголима свршеног вида у обема клаузама.⁸

Асиндетске реченице у којима се уочава однос узрок–последица могу се преобликовати и у еквивалентне синдетске напоредносложене реченице са везницима *и*, *па*, *те*, јер се овим везницима могу повезати клаузе које не само да следе једна за другом већ и узрокују једна другу (уп. Чудомировић 2015).

⁸ Такође, један пример у нашем корпусу садржи несвршени глагол у првој и свршени глагол у другој клаузи, а може се преобликовати у сложену реченицу са темпоралном клаузом за означавање сукцесивности: Васпитачица лепила деци селотејп на уста, реаговао и министар [РТС] → Након што је васпитачица лепила деци селотејп на уста, реаговао је и министар. (*Док је васпитачица лепила деци селотејп на уста, реаговао и министар.) Да је сукцесивност, а не симултаност у питању, казује нам контекст.

Исту реченицу можемо преобликовати и у сложену реченицу са узрочном клаузом: Због тога што је васпитачица лепила деци селотејп на уста, реаговао и министар. Ипак, морамо приметити да решење са последичном клаузом не би било најадекватније.

32) Јак плусак погодио Нови Сад, **и/па/те** грађани остали без воде.

Са друге стране, безвезничке реченице у којима је редослед клауза таква да је најпре исказана последица, а затим узрок, није могуће преобликовати у координиране везничке реченице, јер би употреба саставних везника *и*, *па* и *те* у том случају подразумевала да се најпре десила радња у првој клаузи, а затим у другој, што у поретку последица–узрок није случај:

33) *Весна није дошла на час и аутобус је каснио / **па/те** је аутобус каснио.

34) *Положио је испит лако и спремао га је дуго / **па/те** га је спремао дуго.⁹

Ипак, треба још напоменути да узрочно-последични односи не морају нужно бити сукцесивни. Штавише, временска компонента у каузативно-консекутивном односима може бити ирелевантна или узрок и последица могу бити симултани (уп. Ковачевић 2012: 35, 38; Чудомировић 2015: 95; Војводић 2018: 239). Такве асиндетске реченице не могу се преобликовати у сложене реченице са темпоралном клаузом, већ само у сложене реченице са последичном клаузом или са узрочном у иницијалној позицији:

35) Мајка је сва у црнини, не види јој се лице [ДКРЈ].

36) **Због тога што** је мајка сва у црнини, не види јој се лице.¹⁰

37) Мајка је сва у црнини, **тако да** јој се не види лице.

38) *Након што је мајка сва у црнини, не види јој се лице.

39) *Мајка је сва у црнини док јој се не види лице.

40) Међутим, расејан сам; не започињем никако мисао [РПЉГ].

41) Међутим, **због тога што** сам расејан, не започињем никако мисао.

42) Међутим, расејан сам, **тако да** не започињем мисао никако.

43) *Међутим, након што сам расејан, не започињем мисао никако.

44) *Међутим, расејан сам док не започињем никако мисао.

Да у овим реченицама нема временског следа међу ситуацијама, указује и употреба несвршеног глаголског вида у обема клаузама. Примере попут 35 и 40 такође је могуће преобликовати у синдетске координиране реченице са везницима *и*, *па*, *те*, који могу означавати и каузално-консекутивне односе:

45) Мајка је сва у црнини **па/те** јој се не види лице.

46) Мајка је сва у црнини **и** не види јој се лице.

47) Међутим, расејан сам, **и/па/те** не започињем никако мисао.

⁹ Преобликовања са овим везницима, као и преобликовање у сложену реченицу са последичном клаузом, могућа су једино ако клаузе у реченици замене места: Аутобус је каснио **и/па/те** Весна није дошла на час. / Аутобус је каснио, **тако да** Весна није дошла на час.

¹⁰ Или: Због тога што је сва у црнини, мајци се не види лице.

Имплицитно субординиране реченице

У оквиру имплицитно субординираних реченица посебну пажњу придајемо реченицама са синсематичким речима и сажетим изричним реченицама, првенствено због њихове специфичне структуре. За реченице образоване по принципу управног и неуправног говора већ је речено да на плану синдетских реченица као пандан имају изричне реченице, а такво преобликовање омогућава глагол говорења, мишљења, опажања или осећања у првој клаузи, који, због своје валентности, тражи допуну, у овом случају у виду зависне клаузе у функцији објекта (Танасић 2018: 602–606, Vadurina–Palašić 2019).

Сажете изричне реченице карактеристичне су по томе што је код њих глагол опажања изостављен, па се само може наслутити на основу реченичног контекста.

- 48) Погледам кроз прозор [и видим/угледам]: сунце се већ попело изнад шуме [ДКРЈ].
49) Умало не заборавих [да кажем]: идеално место за постављање такве харфе јесте уз обронке неког прастарог друма [ДКРЈ].

Сажете изричне реченице су карактеристичне за књижевна дела, и у њима друга клауза представља својеврсну поенту претходно реченог. На поентирање указује и специфична употреба интерпункцијских знака који управо томе служе, а то су две тачке и црта:

- 50) Механичар им приђе: Враћате се у село? [РПЉГ]
51) Зажмури – наранца личи на ружу [ДКРЈ].

Ове реченице се такође често користе у књижевним делима и за увођење управног говора, да би се избегло понављање глагола говорења који уводе туђе речи:

- 52) Један прозор се отвара на острву [те неко упита]:
– Јесте ли ви? [РПЉГ].
53) Ана је хтела да му помогне [те рече]: „Хтео је да бежи опет у Сан Франциско” [ДКРЈ].

Због своје специфичне структуре, тј. недостатка реченичног дела који би омогућио преобликовање у синдетску реченицу са изричном клаузом, сажете асиндетске реченице представљају пример безвезничких реченица које се не могу преобликовати у синдетске реченице.

Безвезничке реченице са синсематичким речима су такође реченице са јаком валентношћу, с тим што су сада одређене синсематичке речи те које „захтевају другу предикацијску јединицу којом ће се конкретизовати њихово значење” (Танасић 2018: 607). Дакле, синсематичке речи, као и глаголе говорења, мишљења, опажања и осећања, карактерише јака реакција, и по томе су оне сличне са осталим типовима асиндетских субординираних структура

(Прањковић 2002: 201). Међутим, оно по чему се разликују била би функција друге, синтаксички подређене клаузе, према првој, главној клаузи.

54) И сад се десило *оно*: поклопац се дигао у ваздух, цео-целцат! [Танасић2018]

55) Ти колачи се праве *овако*: у брашно се дода квасац, маргарин, кесица ванилије [Танасић2018].

Пример 54 могао би да се трансформише као:

56) И сад се десило *оно/то* да се поклопац дигао у ваздух, цео-целцат!

У овом случају зависна клауза имала би функцију допунске атрибутивне реченице (Алановић 2018: 114). Међутим, с обзиром на то да је у примеру 55 синсематичка реч прилог, а не заменица, друга клауза не би могла да се трансформише у еквивалентну допунску клаузу. Прилог *овако* врши функцију адвербијалне одредбе за начин, те би се у том случају друга клауза могла преобликовати као начинска клауза, али би се прилог *овако* морао изоставити:

57) Ти колачи се праве *тако што се / на тај начин што се* у брашно се дода квасац, маргарин, кесица ванилије.

Ипак, паралела између асиндетске и синдетске реченице овог типа може се повући само код примера једноставније структуре. Упућивачка реч у асиндетској реченици служи заправо да уведе / упуту на цео нови наратив који следи иза тога, а који није могуће исказати само једном начинском клаузом. Због тога, врло често иза синсематичке речи следи цела нова сложена реченица или нови пасус који описује неки догађај, начин на који се нешто десило, одвијало и сл. Уместо прилога *овако*, *тако* и сл. могу се додати и упућивачке конструкције као што су: *на следећи начин*, *на овакав начин...* Такве асиндетске структуре није могуће преобликовати у еквивалентне синдетске:

58) *Овако* сам мислио: „Док сам жив, остаће ми урезано до најмањих ситница ово њено силажење!” [РПЉГ]

59) И Сенека *овако* каже: „У педесетој нас не зову под заставу, а у шездесетој не заседамо више у сенату” [ЈДБЦР].

Имајући у виду све до сада поменуто, на крају рада треба се још једном осврнути на значењске односе у имплицитној координацији и упоредити их са значењима имплицитно субординираних реченица. Када се у литератури говорило о семантичким односима на релацији експлицитна паратакса–хипотакса, примећено је да се исти семантички односи могу исказати и координираним и субординираним везничким реченицама (Прањковић 1984; Танасић 2018: 598–599). Међутим, до сада у лингвистичкој литератури, колико нам је познато, није запажено да се односи синонимије *не* остварују на релацији асиндетска паратакса–хипотакса. Прецизније речено, једни односи резервисани за имплицитну координацију, а други за имплицитну субординацију: први тип – асиндетске

координиране реченице – због своје семантике (симултаност, сукцесивност, узрочно-последично значење) могу се преобликовати најчешће и у експлицитне координиране и у експлицитне субординиране реченице, јер је поменута значења могуће исказати и неким експлицитно координираним и неким експлицитно субординираним реченицама. Са друге стране, асиндетске субординиране структуре углавном се могу преобликовати у зависносложене реченице са изричном клаузом или у одређеним случајевима са начинском клаузом (асиндетске реченице са синсематичким речима једноставније структуре).

Закључак

У овом раду разматрали смо утицај синтаксичких фактора на смерове преобликовања асиндетских у еквивалентне синдетске реченице, те, на основу анализираног корпуса, дошли до следећих закључака:

Кључну улогу при преобликовањима свакако има семантика, тј. лексичко-семантички односи међу клаузама у сложеној безвезничкој реченици. Међутим, и синтаксички фактори попут глаголског вида и редоследа клауза утицаће на смерове преобликовања. Несвршени вид у обема клаузама импликоваће симултаност радњи, а свршени сукцесивност. Даље, ако је редослед клауза такав да се првом клаузом исказује последица, а другом узрок, биће онемогућено преобликовање у синдетску реченицу са последичном клаузом, јер се таква реченица обавезно налази у постпозицији.

Када је реч о асиндетским субординираним реченицама, постоје два модела ових реченица који се не могу преобликовати у синдетске. Недостатак одређеног реченичног сегмента, прецизније глагола опажања који захтева допуну, онемогућава преобликовање асиндетске реченице у синдетску са изричном клаузом. И, на крају, реченице са синсематичким речима могу имати пандане на плану синдетских: сложену реченицу са допунском атрибутивном клаузом или начинском клаузом. Међутим, с обзиром на то да синсематичке речи најчешће упућују на / уводе цео нови наративни ток, овакве примере није могуће преобликовати у синдетске.

Овим радом настојали смо да дамо скромни допринос проучавању асиндетских и њима еквивалентних синдетских реченица. Даља истраживања треба усмерити и ка изучавању структурних и семантичких разлика међу њима, а запажања проверити и употпунити експерименталном методом.

Извори

[ИАЈЖКН]: И. Андрић, Јелена, жена које нема, у: *Љубав. Бисери српске љубавне поезије и прозе*. Београд: Лагуна, 2020, 412–429.

- [ЈДБЦР]: Ј. Дучић, *Благо цара Радована*, Београд: Лагуна, 2018.
- [ДКРЈ]: Д. Киш, *Рани јади*, Београд: Просвета, 1992.
- [РПЉГ]: Р. Петровић, *Људи говоре*. Београд: Ново поколење, 1953.
- [ИСЂБЦ]: И. Секулић, *Ђакон Богородичине цркве*, Београд: Лагуна, 2019.
- [НИН]: *Недељне информативне новине* <<https://www.nin.rs/>>
- [П]: *Политика* <<https://www.politika.rs/>>
- [РТС]: *Радио-телевизија Србије* <<https://www.rts.rs/sr/index.html>>

Литература

- Алановић, 2018: М. Алановић, Зависносложене реченице, у: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска · Институт за српски језик САНУ, Београд, 91–197.
- Антонић, 2018: И. Антонић, Реченице с временском клаузом, у: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска · Институт за српски језик САНУ, Београд, 289–363.
- Војводић, 2018: Д. Војводић, Реченице са клаузама категоријалног значења условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, допусним, у: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска · Институт за српски језик САНУ, Београд, 433–490.
- Вукић, 2020: М. Вукић, *Комбиновање везника и неvezничких речи у савременом српском језику*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ковачевић, 2012: М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*. Београд: Јасен.
- Ковачевић, 2021: М. Ковачевић, Асиндетске реченице као језичко-стилска доминанта приповиједака Јована Радуловића. Јагодина: *Узданица*, год. XVIII, ванредни број, 53–74.
- Кубурић Мацура, 2019: М. Кубурић Мацура, Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику. Београд: *Наш језик L/2*, 323–334.
- Милошевић, 1982: К. Милошевић, Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српском језику. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2*, 125–138.
- Пипер и др., 2018: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска · Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Танасић, 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик · Београдска књига · Матица српска, 345–476.
- Танасић, 2018: С. Танасић, Асиндетске реченице, у: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска · Институт за српски језик САНУ, Београд, 597–633.

- Чудомировић, 2015: Ј. Чудомировић, *Семантика и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника и, на, те, а, али, него*. Београд: Филолошки факултет, докторска дисертација.
- Antonić, 2001: I. Antoniћ, *Vremenska rečenica*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Badurina, 2018: L. Badurina, Asindetske strukture: Koordinacija, subordinacija i tekst. Sarajevo: *Sarajevski filološki susreti 4, Zbornik radova*, knj. 1, 24–38.
- Badurina–Palašić 2019: L. Badurina, N. Palašić, Asindetske subordinirane strukture, Zagreb: *Rasprave 45/2*, 249–263.
- Pranjković, 1984: I. Pranjković, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Pranjković, 2002: I. Pranjković, Složene strukture bez vезnika, u: *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 107–210.
- Silić–Pranjković, 2005: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Ksenija Stamenković

ASYNDETTIC AND SYNDETTIC SENTENCES EQUIVALENT TO THEM IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper, we consider biclausal asyndetic and their equivalent syndetic sentences in the Serbian language. The paper aimed to determine whether, in addition to semantics, syntactic factors also influence the directions of transformation of asyndetic into syndetic sentences or prevent these transformations, and, if so, which factors are these. Using the corpus, comparative, and analytical-synthetic method, we determined that the direction of transformation will be influenced by: the form of the verb in predicates; discontinuity, i.e. change of actors, regulations, etc. in clauses of complex sentences; clause order: whether the consequence is in the first or second clause. When it comes to asyndetic subordinate clauses, we found that concise declarative sentences, which lack a verb of perception that would require a supplement, cannot be transformed into a syndetic one with a declarative clause precisely because of the lack of such a verb. Finally, asyndetic sentences with synsematic words can have counterparts on the level of conjunctions (a complex sentence with a supplementary attributive clause or a modal clause) only if they are simpler structures – 2 clauses. However, given that synsematic words usually refer to or introduce a whole new narrative flow, such examples of asyndetic sentences cannot be transformed into syndetic ones.

Key words: Serbian language, syntax, asyndetic sentences, syndetic sentences, implicit coordination, implicit subordination

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПИРОТСКОГ ГРАДА ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIV ДО КРАЈА XV ВЕКА

У раду се разматра утицај политичких, друштвених и економских процеса на правце урбаног развоја позносредњовековног Пирота. Хришћанско-османски сукоби на југоисточној српско-турској граници у први план су истакли војну и одбрамбену функцију града. Последица тог процеса била је изградња нове пиротске тврђаве за време власти кнеза Лазара (1373–1389) и деспота Стефана Лазаревића (1389–1427). Истовремено, уочљив је процес слабљења цивилне функције, праћен депопулацијом услед честих ратова. Успостављање османске власти од краја XIV века пратио је процес постепене оријентализације града. Кроз анализу белешки из путописа, трактата и хроника истражује се начин перцепције изгледа Пирота и његове функције од стране савременика. Поред тога, у мери коју допуштају оскудни изворни подаци, даје се осврт на ревитализацију цивилних и економских чинилаца градског живота након средине XV века.

Кључне речи: Пирот, урбана историја, кнез Лазар, деспот Стефан, оријентализација

Након турског заузимања Галипоља 1354. године, османска претња постала је неизоставни чинилац политичког, друштвеног и економског живота јужне и југоисточне Европе у позном средњем веку.³ Притисак Турака се у другој половини XIV века осетио и на границама српских средњовековних области, што је узроковало потребу за снажнијим утврђивањем пограничног простора (Поповић, 1989: 71). Међу градовима на датом подручју налазио се Пирот, чију је стратешку важност, поред положаја на југоисточној граници, одређивала позиција на траси Цариградског друма (Шкриванић, 1974: 90–91).

Изворне вести о граду у XIV и XV веку оскудне су и фрагментиране. Пирот је забележен у литератури насталој у контексту планирања ратова против Османлија, која обухвата путопис (Broquière, 1892, 203), трактат (Pertusi, 1981: 88) и *огледало владара* за пољског краља Јана I Олбрахта

¹ igor.stamenovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200165).

³ За шире просторно разумевање османских освајања на Балкану в. (Schmitt, 2016).

(1492–1501) (Mihailović, 2010: 64–65).⁴ Помиње се, такође, у делима османских историчара (Neşri, 1949; Anonymus, 2006). Забележен је у угарској повељи из времена Дуге војне (1443–1444) (Balássy, 1875: 251), као и у писму ердељског војводе Јована Хуњадија из 1454. године (Fejér, 1844: 202–204, по. 67). Османски дефтери из XV века сведоче о промени имена града (Недков, 1966: 21–51). Вредну допуну писаним изворима пружају закључци археолошких истраживања (Васић Петровић, 2010; Пејић, 2015).

Почев од средине XX века, пиротски град је у историографији разматран у склопу ширих тема попут средњовековне прошлости српских градова (Дероко, 1950, 132–133; Крстић, 2016), југоисточне Србије (Мишић, 2002) и Понишавља (Крстић, 2001). Студије о пиротском крају у средњем веку (Храбак, 1950; Калић, 1979; Мишић, 1997), иако нису засебно анализирале феномен града, показују оквире његовог историјског развоја. Град је био предмет археолошких студија (Петровић, 1954; Пејић, 1996, 12–22) и уврштен је у лексикон средњовековних српских градова (Копривица, 2010). Циљ овог рада је да кроз студију случаја Пирота пружи увид у политичке факторе обликовања урбаног развоја и друштвених процеса у позносредњовековном граду на српско-османској граници. Фокус је стављен на утицај перманентног ратног стања до средине XV века и на, добрим делом паралелни, процес успоставања турске власти у граду.

Половином XIV века Пирот се налазио у оквиру Српског царства. Након распада царства (1371) ушао је у састав државе кнеза Лазара (Мишић, 1997, 52). Јужне и источне границе Лазареве државе биле су најизложеније османским ударима, због чега су нарочито биле порозне (Шуица, 2007, 39). Наведено стање довело је до јачања војне функције пограничних градова. Првобитно пиротско утврђење налазило се на брду Сарлах, на северозападном ободу Пиротске котлине. Подигнуто је у позноантичком периоду, а обновљано и коришћено од XI до XIV века (Калић, 1979: 53; Васић Петровић, 2010: 441; Пејић, 2015: 456). По свему судећи, тврђава на Сарлаху је до времена кнеза Лазара постала неадекватна за снажнији отпор, те је напуштена. Нови град подигнут је на равном простору, на издвојеној ниској стени у подножју Сарлаха, близу ушћа реке Бистрице у Нишаву. За утврђења Моравске Србије локација тврђаве на равном, стратешки важном простору, није била реткост (Поповић, 1989: 72–73). При подизању пиротског утврђења у обзир су узете погодности терена и природна заштита коју су пружали водотокови и мочвара у непосредној близини (Петровић, 1954: 298).

Градитељи су следили образац типичан за новоизграђене тврђаве у XIV веку (Поповић, 1989; Амедоски и Петровић, 2011: 128). Камено утврђење је полигоналног облика, пружа се у правцу исток-запад и димензија је 50 x 35 метара. Куле су постављене на све четири стране. Донжон кула подигнута

⁴ О карактеру *Турске хронике* Константина Михаиловића из Островице прегледно в. (Ivanović, 2021: 158).

је у склопу северног бедема. Улазна капија била је на југозападној страни. Мало је објеката сачувано у унутрашњости тврђаве. У источном делу налази се зграда коју предање везује за цркву, али њена структура не показује такве одлике (Петровић, 1954: 298–300; Крстић, 2001: 53–54; Копривица, 2010: 212). По аналогiji са другим средњовековним утврђењима, капела унутар тврђаве пре би се могла очекивати у саставу донжон куле.⁵ Сазнања о изгледу града изван зидина такође су ограничена. Испитивање културних слојева цркве под Сарлахом показала су да је била активна у XIV веку (Васић Петровић, 2010: 444; Пејић, 2015: 458–461). Посредно се претпоставља постојање трга у саставу подграђа, на основу његовог јављања у османском периоду (Мишић, 2002: 66).⁶

Ново утврђење нашло се на удару 1385. године, када су Османлије први пут освојиле горње и средње Понишавље (Калић, 1979: 195–197). Ратовање око Пирота осамдесетих година XIV века описао је османски историчар Мехмед Нешри у делу *Огледало света* са краја XV века (Neşri, 1949: 260–263; Нешри, 1957: 46–47). Језгро извештаја прихваћено је у науци као валидан историјски извор (Калић, 1979: 196–197; Крстић, 2001: 13). Османски писац наводи да је Пирот припадао *Шишману*, извесно бугарском цару Ивану Шишману (1371–1395), те да су га Османлије под великим везиром Чандарли Али-пашом (1387–1406) од њега освојиле, а Лазар потом од Турака преузео. Описујући град, Нешри наводи постојање *брда* иза и *шеварике*, одн. *рогоза*, испред града (Neşri, 1949: 260–261; Нешри, 1957: 46, 47, нап. 3). Даљи текст приповеда о Лазаревом слању извесног властелина Димитрија, који је успео да се споразуме са становницима Пирота и преузме град (Neşri, 1949: 262–263; Нешри, 1957: 47). Турци су предузели противнапад у коме је страдала градска околина, те је Лазар послао ново појачање (Neşri, 1949: 262–263; Нешри, 1957: 47). Сазнавши за припрему још једног османског удара, Лазарев војсковођа, који је у делу описан као кнежев рођак, одн. *сестрић*,⁷ *тврђаву запали, а варош разори, невернике му пресели и хитно се измаче* (Neşri, 1949: 262–263; Нешри, 1957: 47). Наведени цитат сведочи о расељавању становништва и депопулацији града у току борби.

Нешријев извештај се у делу историографије везује за српско-турско ратовање у Понишављу 1385/86. године (Калић, 1979: 196–197; Мишић, 1997: 53). Упркос пишчевом помену Шишманове власти над градом, Пи-

⁵ О капелама у донжону в. (Живојиновић, 1972: 103–128; Симић, 1991: 97; Катић, 2020: 109).

⁶ За процес трансформације средњовековних тргова у османске пазаре на примеру Браничева в. (Крстић, 2007).

⁷ Уколико се ради о веродостојном податку, могао би се односити на Стефана Мусића, сина челника Мусе и Лазареве сестре Драгане, кога Нешри, управо као *сестрића*, наводи међу српском војском у Косовском боју (1389). Стефаново учешће у боју потврђено је у другим изворима (Neşri, 1949: 293; Нешри, 1957: 47, 62; Шуица, 2000: 116).

рот је у поменутом периоду улазио у састав Лазареве државе.⁸ Посматрано хронолошки, османски поход на Шишманове територије и освајање Софије 1385. године вероватно су били део једне, јединствене кампање која је, истовремено са Бугарском, била усмерена ка држави кнеза Лазара.⁹ Нешријево навођење Шишмана могло је бити последица неразликовања наведена два правца турског напада.

Уочљиво је, међутим, да је излагање о Пироту хронолошки и концептуално одвојено од приповести о освајању Ниша 1386. године (Нешри, 1957: 23–24, 46–47), те да следи иза извештаја о неверству цара Ивана Шишмана и гомилању српске војске са помоћним одредима у суседству (Нешри, 1957: 37–41, 45–46). Шишманов раскид вазалства око 1388. године изазвао је 1388/89. године кампању великог везира Чандарли Али-паше (Нешри, 1957: 37–45). На основу Нешријевог текста, у историографији се, поред претходно наведеног, формирало гледиште да је ратовање око Пирота било саставни део Али-пашиног похода (Mantran, 1960: 394). Мало је вероватно да је поменута кампања захватила Пирот, будући да велики везир војску није усмерио ка западним, већ ка источним и северним деловима Бугарске, као и ка престоници у Великом Трнову (Божилов и Гюзелев, 2001, 662–663; Fine, 2009: 407; Reinert, 1993: 172–173). Међутим, Нешријева хронологија не би због тога нужно морала бити погрешна. Наиме, кнез Лазар и Вук Бранковић су 1387. године активно куповали ново наоружање припремајући се за рат против Османлија (Шуица, 2006: 114–116). Шишманов раскид турског вазалства доводи се у везу са одјеком хришћанске победе код Плочника (1386/87) (Божилов, 2008: 120; Fine, 2009: 407; Андреев и Лалков, 1996: 282–283). Рачунајући на закупираност Османлија ратовањем у Бугарској, Лазар је имао простора да покуша да поврати Пирот у тренутку ослабљене заштите границе за време трајања Али-пашиног похода.

Убрзо након турског освајања, отпочео је процес оријентализације Пирота. Изградња прве џамије везује се за султана Мурата I (1362–1389). Муратова џамија се касније не помиње, те је изгледно да је срушена након обнове српске власти над градом (Амедоски и Катић, 2014: 8; Велкова и Панајотовић, 2018: 51). За Муратово време везан је и први помен пиротских дервиша, којима је султан у вакуф дао мезру, тј. напуштено село, Бостање (Крстић, 2001: 41; Амедоски и Катић, 2014: 8). Реч је о дервишима хетеродоксног календаријског реда, важног фактора османске колонизације на Балкану.¹⁰

⁸ О српско-бугарској граници на подручју Пирота у XIII и XIV веку в. (Алексић и Стаменовић, 2015).

⁹ О бугарско-турском ратовању у првој половини осамдесетих година XIV века в. (Fine, 2009: 407; Борисова Георгиева и Генчев, 1999: 27; Андреев и Лалков, 1996: 282–283).

¹⁰ О овом реду в. (Акимускин, 1991). О улози исламске хетеродоксије у османској колонизацији в. (Antov, 2017: 41–93).

Након битке код Ангоре (1402) и смрти султана Бајазита I (1389–1402), криза у Османском царству и грађански рат између султанових синова створили су услове да се деспот Стефан Лазаревић окрене Понишављу. Ниш је враћен око 1403/04. године, а уступање горњег и средњег Понишавља вероватно је укључено у деспотове услове за склапање савезништва са принцом Мусом, претендентом на османски престо. Након преузимања власти, султан Муса (1410–1413) није испунио договор (Калић, 1984: 32–33; Мишић, 1987: 75; Крстић, 2001: 14–15). Раскинувши савез, деспот је предузео напад ка пиротском крају, чије појединости нису познате (Мишић, 1997: 54; Крстић, 2001: 16). Уколико је до заузимања града и дошло, оно није било трајно, јер је 1413. године Пирот био полазна тачка Мусине кампање против Српске деспотовине (Калић, 1979: 198; Мишић, 1987: 75). Након Мусиног пораза и погибије 5. јула 1413. године у бици код села Чаморлу, нови султан Мехмед I (1413–1421) уступио је Пирот деспоту Стефану (Мишић, 1997: 53–55; Крстић, 2001: 17).

По обнови српске власти, пиротски град је додатно утврђен, добивши још једну целину, данашњи Средњи град. Деспотово камено утврђење елипсоидног је облика, са пространим двориштем. Димензија је 70 x 60 метара и простире се јужно, источно и северно у односу на Горњи град. Улаз је постављен на јужној страни бедема (Петровић, 1954: 301; Копривица, 2010: 212–213).

Доласком на власт султана Мурата II (1421–1451), обновили су се српско-турски сукоби. Османски продор ка Крушевцу 1425. године уследио је из правца Софије, преко Пирота (Калић, 1979: 199; Крстић, 2001: 18). Деспот је са султаном закључио примирје чије појединости, осим извесног османског повлачења, нису познате (Калић, 1982: 212). Османлије су 1427. године обновили непријатељства и успеле да завладају свим градовима у Понишављу, укључујући и Пирот. Нови деспот, Ђурађ Бранковић (1427–1456), покушао је да војним и дипломатским путем поврати изгубљене крајеве, али безуспешно (Мишић, 1997: 55; Крстић, 2001: 18–19).

Опис града убрзо након турског освајања оставио је Бертрандон де ла Брокијер, који је по налогу бургундског војводе Филипа III Доброг (1419–1467) 1432/33. године путовао у Свету земљу са циљем прикупљања обавештајних података о Турцима (Svátek, 2015). У путопису *Le Voyage d'Outre-Mer* (1444/52), Брокијер наводи да се Пирот (*Pirotte*) налазио на реци Нишави, те да *varoui* (*une ville*) није била оивичена зидинама, при чему је вероватно подразумевао њен цивилни део. Сведочи о *малој тврђави* (*ung chastel*), чије прилазе је са једне стране бранила Нишава, а са друге *велика баруштина* (Broquière, 1892: 203; Brokijer, 1950/2002: 106). Брокијер извештава да је *само мало Турака* насељавало град, не наводећи постојање хришћанске популације (Broquière, 1892: 203; Brokijer, 1950/2002: 106).

Османска власт над Пиротом привремено је прекинута током Дуге војне. Град је у борбама коришћен као војно упориште, како османско, тако

и хришћанско. Крсташка војска, предвођена пољским и угарским краљем Владиславом III Јагелонцем (1434–1444), Јованом Хуњадијем и деспотом Ђурђем, кретала се трасом Цариградског друма, поразивши новембра Османлије на потезу између Бовна и Ниша (Максимовић, 2013: 55). Према анонимном османском спису *Свети ратови султана Мурата, сина султана Мехмеда кана*, Пирот је у тренутку крсташког продора представљао упориште румелијског беглербега Касим-паше (Anonymus, 2006: 48; Jefferson, 2012: 325–326). Судићи према излагању анонимног писца, у Пироту је одржано саветовање Касим-паше, Турахан-бега и других господара Румелије ради планираног сукоба са крсташима (Anonymus, 2006: 48). Након пораза код Ниша, Касим-паша се повукао ка Пироту, одакле је наставио према истоку, претходно спаливши град *до пепела, тако да није остало ни трага од људи* (Anonymus, 2006: 49, 56). Крсташи су стигли у Пирот до 22. новембра, када је краљ Владислав издао повељу деспоту Ђурђу у којој помиње *тврђаву која се зове Пирот (oppidum Pÿrotha vocatum)* (Balássy, 1875: 251; Крстић, 2016: 130). Употреба термина *oppidum* у повељи,¹¹ као и Брокијеров опис града, указују да је Пирот у овом периоду преваходно представљао војно утврђење, без изражене цивилне функције.

Након консолидовања снага, крсташи су наставили поход ка Софији. Претрпевши пораз код Златице 12. децембра 1443. године, натерани су у повлачење. Пирот је још једном послужио као крсташки војни логор, одакле је војска кренула правцем ка Нишу (Anonymus, 2006: 64; Jefferson, 2012: 325–333, 350–351; Крстић, 2016: 130). Упркос победи код Куновице (Суве планине) 2. јануара 1444. године, већина крсташа се вратила у Угарску. Сегединским миром (1444) између Српске деспотовине и Турака. Понишавље је остало ван српске државе (Калић, 1979: 199–200; Мишић, 1997: 55–56).

Град је страдао приликом угарско-српског контранапада под вођством Јована Хуњадија, изазваног османским ударом на Деспотовину 1454. године.¹² У Хуњадијевом извештају о борбама наводи се да је хришћанска војска османске територије *све до града Пирота спалила и сажегла (usque ad civitatem Pirotha concretavimus et combussimus)* (Fejér, 1844: 203, no. 67). Хуњади за Пирот користи појам *civitas*, којим су у писму означени градови у пуном смислу те речи, попут Софије и Будима (Fejér, 1844: 203). Примећено је да поменута терминологија одступа од ранијег приказивања Пирота као неугледне вароши (Крстић, 2016: 131).

Године 1480/81. Мартин Сегон, српски хуманиста родом из Новог Брда и потоњи епископ Улциња, навео је Пирот на траси пројектованих крсташких рута у трактату *Quos terrarum limites*. Пирот је окарактерисао као *vicus*, што упућује на мање насеље или на село (Pertusi, 1981: 88). Крајем XV века, град је поменут у *Турској хроници* Константина Михаиловића из Островице.

¹¹ О средњовековном значењу термина *oppidum*, в. (Niermeyer, 1976: 740).

¹² О Хуњадијевој кампањи из 1454. године в. (Engel and Ayton, 2001: 295).

Излажући о Дугој војни, Константин је Пирот означио општом одредницом *место (miesto)* (Mihailović, 2010: 64–65; Михаиловић, 1986: 106).

Са учвршћивањем османске власти након 1444. године, процес оријентализације Пирота се наставио. Град је променио име у Шехиркој, како се први пут јавља у попису из 1446/55. године (Недков, 1966: 21–51). Назив је у науци тумачен или као *градско, варошко село*, или као *град шејхова*, тј. дервишких духовних старешина (Зиројевић, 1980: 234–236). Друго тумачење могло би се ставити у контекст улоге дервиша у османској колонизацији, при чему би се променом имена наглашавао нови, исламски идентитет места. Подизање нове џамије везано је за султана Мехмеда II (1444–1446, 1451–1481). Помен градских дућана у одредби о њеном издржавању упућује на обнову економског живота (Катић, 2007: 57). О трговини на пиротском пазару сведочи и присуство Дубровчана у Пироту од краја XV до прве половине XVI века. Дубровчани Радоје Стјепановић, Милиша Радичевић и Мохо Жила поседовали су у граду куће и дућане. Куповали су житарице, коже и восак, а продавали јефтине бојене тканине и другу робу корисну околним сељацима. Од стране Дубровчана град је бележен под старим именом, а Србија као област у којој се налазио (*in Servia, in loco vocato Pirot*), што је одраз ранијег територијалног припадања (Храбак, 1950: 114–115; Калић, 1979: 201; Крстић, 2001: 93).

Нема вести о броју пиротских домаћинстава у XV веку. У попису из 1530. године јављају се 165 пуна и 26 самачка муслиманска и хришћанска домаћинства (Крстић, 2001: 55; Катич и Амедоски, 2010: 167), што представља слику углавном завршеног процеса репопулације. Сва је прилика да је репопулација започела раније, са стабилизацијом османске власти, али услед мањка изворних вести, није могуће њено праћење у најранијој фази.

Листа референци

Извори:

- Anonymus, 2006: Anonymus, The Holy Wars of Sultan Murad Son of Sultan Mehmed Khan, in: *The Crusade of Varna, 1443-45* (Colin Imber, Ed.). Hampshire; Burlington: Ashgate, 41–106.
- Brokijer, 1950/2002: B. de la Brokijer, *Putovanje preko mora* (Preveo: Miodrag Rajičić). Beograd: Čigoja. (Originalno delo objavljeno 1950. godine).
- Broquière, 1892: B. de la Broquière, *Le Voyage d'Outremer de Bertrand de la Broquière premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1432–1433)* (Charles Schefer, Ed.). Paris: E. Leroux.
- Fejér, 1844: G. Fejér, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata*. Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Hungaricae.

- Катич и Амедоски, 2010: Т. Катич, и Д. Амедоски, Съкратен регистър на Пиротски кадилък от 1530 година. София: *Известия на държавните архиви*, XCIX, 158–199.
- Mihailović, 2010: К. Mihailović, *Memoirs of a Janissary* (Svatopluk Soucek and Benjamin A. Stolz, Eds.). Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Михаиловић, 1986: К. Михаиловић, *Јаничарове успомене или турска хроника* (Приредио: Ђорђе Живановић). Београд: Просвета.
- Недков, 1966: Б. Недков (Прир.), Тимари в Софийско, у: *Турски извори за Българската история, серия XV-XVI* (Приредили: Николай Тодоров и Борис Недков). София: Българска академия на науките, 9–52.
- Нешри, 1957: М. Нешри, *Огледало света или историја Мехмеда Нешрије* (Приредио: Глигорије Елезовић). Београд: Научна књига.
- Neşri, 1949: М. Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, Eds.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pertusi, 1981: А. Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno : un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento : vita e opere*. Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo.

Литература:

- Акимушкин, 1991: О. Ф. Акимушкин, Каландарија, у: *Ислам: енциклопедички лексикон*. Москва: Наука, 130–131.
- Алексић и Стаменовић, 2015: В. Алексић и И. Стаменовић, Црква св. Николе у Станичењу и српско- бугарско разграничење у Понишављу у XIII-XIV веку. Београд: *Београдски историјски гласник*, VI, 99–117.
- Амедоски и Катић, 2014: Д. Амедоски и С. Катић, Верске задужбине муслимана нахије Пирот (Шехиркој) 1570/1571. године. Београд: *Мешовита грађа (Miscellanea)*, XXXV, 7–18.
- Амедоски и Петровић, 2011: Д. Амедоски и В. Петровић, Тврђава Козник – од првог помена до краја 16. века. Београд: *Војноисторијски гласник*, II, 127–137.
- Андреев и Лалков, 1996: Ђ. Андреев и М. Лалков, *Българските ханове и царе от хан Кубрат до цар Борис III*. Велико Търново: Абагар.
- Antov, 2017: N. Antov, *The Ottoman “Wild West”: The Balkan Frontier in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balássy, 1875: F. Balássy, A körmöczi levéltár okmányai a Kátay nemzetségről. Budapest: *Századok*, IX, 246–252.
- Борисова Георгиева и Генчев, 1999: Ц. Борисова Георгиева и Н. Генчев, *История на България XV-XIX век*. София: Аноубис.
- Божилов, 2008: И. Божилов, Друго Бугарско царство (1186–1393/96), у: *Историја Бугарске* (Приредио: Срђан Пириватрић). Београд: Clío, 96–124.
- Божилов и Гюзелев, 2001: И. Божилов и В. Гюзелев, *История на средновековна България VII-XIV век*. София: Аноубис.

- Дероко, 1950: А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*. Београд: Просвета.
- Engel and Ayton, 2001: P. Engel and A. Ayton, *Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London: Bloomsbury Publishing.
- Fine, 2009: J. Fine, *The late medieval Balkans : a critical survey from the late twelfth century to the ottoman conquest*. Ann Arbor: The University Of Michigan Press.
- Ivanović, 2021: М. Ivanović, The Image of Sultan Mehmed the Conqueror in the Turkish Chronicle (Memoirs of a Janissary) of Konstantin Mihailović. Београд: *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije*, IX, 153–177.
- Jefferson, 2012: J. Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad*. Leiden: Brill.
- Калић, 1979: Ј. Калић, Пиротски крај у средњем веку. Пирот: *Пиротски зборник*, VIII–IX, 185–201.
- Калић, 1982: Ј. Калић, Доба привидног мира, у: *Историја српског народа II* (Приредила: Јованка Калић). Београд: Српска књижевна задруга, 205–217.
- Калић, 1984: Ј. Калић, Ниш у средњем веку. Београд: *Историјски часопис*, XXXI, 5–40.
- Катић, 2020: С. Катић, Митрополијска црква Благовештења у Смедереву. Београд: *Историјски часопис*, LXIX, 107–126.
- Катић, 2007: Т. Катић, Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века. Пирот: *Пиротски зборник*, XXXII–XXXIII, 55–62.
- Храбак, 1950: Б. Храбак, Пирот и Дубочица у дубровачким документима од краја XV до почетка XVII века. Београд: *Историјски гласник*, I–II, 114–117.
- Копривица, 2010: М. Копривица, Пирот, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља* (Приредио: Синиша Мишић). Београд: Завод за уџбенике, 212–213.
- Крстић, 2001: А. Крстић, *Понишавље у XV веку*. Београд: Ц-принт.
- Крстић, 2007: А. Крстић, Средњовековни тргови и османски пазари у Браничеву – континуитет и промене, у: *Моравска Србија : историја, култура, уметност* (Приредио: Синиша Мишић). Крушевац; Београд: Историјски архив Крушевац; Одељење за историју Филозофског факултета, 95–113.
- Крстић, 2016: А. Крстић, Српски градови и тргови у угарској грађи из времена „Дуге војне“ (1443–1444). Београд: *Историјски часопис*, LXV, 113–146.
- Максимовић, 2013: М. Максимовић, Срби и “Дуга војна” 1443/1444. године. Београд: *Војноисторијски гласник*, I, 45–71.
- Mantran, 1960: R. Mantran, ‘Alī Pasha Āndārli-Zāde, in: *Encyclopaedia of Islam. : Vol. I: A–B* (Н. А. R. Gibb, Johannes Hendrik Kramers and Évariste Lévi-Provençal, Eds.). Leiden: Brill, 394.
- Мишић, 1987: С. Мишић, Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница. Београд: *Историјски гласник*, I–II, 75–88.
- Мишић, 1997: С. Мишић, Пирот под српском влашћу у средњем веку, у: *Пиротска буна 1836 : (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту*

- и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78) : Научни скуп, Пирот, 14-16. јуни 1996 : зборник радова* (Приредили Борислава Лилић и Нина Мартиновић). Пирот: Наша слобода, 49–57.
- Мишић, 2002: С. Мишић, *Југоисточна Србија средњег века*. Врање: Међуопштински архив Врање; Удружење историчара Браничева и Тимочке крајине Пожаревац.
- Niermeyer, 1976: J. F. Niermeyer, Oppidum, in: *Mediae Latinitatis lexicon minus* (Jan Frederik Niermeyer, Ed.). Leiden: Brill, 740.
- Пејић, 1996: П. Пејић, *Пиротски град кроз векове*. Пирот: П. Пејић.
- Пејић, 2015: П. Пејић, *Античка топографија пиротског краја* (Докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Петровић, 1954: Н. Петровић, Пиротски град. Београд: *Старинар*, V-VI, 295–304.
- Поповић 1989: М. Поповић, Утврђења моравске Србије, у: *Свети Кнез Лазар: споменица о шестој стогодишњици Косовског боја* (Приредили: Епископ Рашко-Призренски Павле и др.). Београд: Свети Архијерски Синод Српске Православне Цркве, 71–87.
- Reinert, 1993: S. W. Reinert, From Nis to Kosovo Polje: Reflections on Murad I's Final Years, in: *The Ottoman Emirate (1300-1389)* (Elizabeth Zachariadou, Ed.). Rethymnon: Crete University press, 169–210.
- Schmitt, 2016: O. J. Schmitt, The Ottoman Conquest of the Balkans and Its Historical Arenas: on the Relationship between Regional and Supraregional History, in: *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates* (Oliver Jens Schmitt, Ed.). Wien: Austrian Academy of Sciences Press, 7–46.
- Шкриванић, 1974: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*. Београд: Туристичка штампа.
- Шуица, 2000: М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела обласних господара*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Шуица, 2006: М. Шуица, Приповести о српско-турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године. Београд: *Историјски часопис*, LIII, 93–122.
- Шуица, 2007: М. Шуица, Моравска Србија на крају XIV века : питање државно-правног континуитета у светлу ограниченог суверенитета, у: *Моравска Србија : историја, култура, уметност* (Приредио: Синиша Мишић). Крушевац; Београд: Историјски архив Крушевац; Одељење за историју Филозофског факултета, 35–51.
- Симић, 1991: Г. Симић, Палата Голубачког града. Београд: *Саопштења*, XXII–XXIII, 77–101.
- Svátek 2015: J. Svátek, La vision de la croisade dans le récit de Bertrandon de la Broquière, dans: *Histoires et mémoires des croisades à la fin du Moyen ge* (Martin Nejedlý et J. Svátek, Eds.). Toulouse: Presses universitaires du Midi. <<http://books.openedition.org/pumi/16537>>. Généré le 02 janvier 2024.
- Васић Петровић, 2010: Е. Васић Петровић, Преглед античких и рановизантијских локалитета на простору данашњег Пирота, у: *Ниш и Византија VIII* (Приредио: Миша Ракоција). Ниш: Универзитет у Нишу; Град Ниш, 441–446.

- Велкова и Панајотовић, 2018: С. Велкова и М. Панајотовић, Ишчезла исламска здања Пирота, у: *Пирот – од турске касабе до модерног града преко Берлина и Версаја: зборник радова* (Приредио: Милош Јагодић). Пирот: Историјски архив Пирот, 50–62.
- Живојиновић, 1972: М. Живојиновић, *Светогорске келије и трговини у средњем веку*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Зиројевић, 1980: О. Зиројевић, Око имена Шехиркеј. Београд: *Историјски часопис*, XXVII, 233–236.

Igor Stamenović

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE TOWN OF PIROT FROM THE SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY TO THE END OF THE 15TH CENTURY

Summary

The paper examines the impact of political, social, and economic processes on the trajectories of urban development in late medieval Pirot. Christian-Ottoman conflicts on the southeastern Serbian-Ottoman frontier prominently highlighted the military and defensive functions of the city. A consequence of this process was the construction of a new fortress in Pirot during the rule of Prince Lazar (1373–1389) and Despot Stefan Lazarević (1389–1427). Simultaneously, a noticeable weakening of civil functions, accompanied by depopulation due to frequent wars, occurred. The establishment of Ottoman rule from the late 14th century was accompanied by a gradual process of orientalizing of the city. Through the analysis of notes from travelogues, treatises, and chronicles, the paper explores the perception of Pirot's appearance and function in the eyes of contemporaries. Additionally, to the extent allowed by scarce primary sources, it provides an overview of the revitalization of civil and economic factors in urban life after the mid-15th century.

Keywords: Pirot, urban history, prince Lazar, despot Stefan, orientalizing.

МОНАШКА ШКОЛА У МАНАСТИРУ БЕЗДИНУ 1922/23

Манастир Бездин спада у ред најзначајнијих манастира, како Карловачке митрополије, тако и Српске православне Епархије темишварске којој територијално припада од његовог оснивања у XVI веку. Он својим богатим историјским, уметничким и културним изузетностима, припада реду најзначајнијих светишта и духовних ризница српског народа у Румунији. Манастиру је у трећој деценији, бурног прошлог XX века поверена једна од веома важних улога у историји Српске Православне Цркве - отварање Монашке школе 1922. године, ради спремања монашког подмлатка због одржавања других манастира и српских парохија, ширења православне вере и морала и службе своме народу и Цркви, првенствено на територији Румуније. Током Првог светског рата војска краљевине Србије је (1918) ослободила Банат од Аустроугарске. После Париске мировне конференције (1919) војска краљевине Србије се крајем месеца јула исте године морала повући са ове територије ради предаје Румунији. Са српском војском се повукао и део српске интелигенције, а међу њима и учитељи и део свештенства. Да би делу српског народа који је остао на својим вековним огњиштима у Румунији обезбедила духовне пастире и учитеље, Управа Епархије темишварске је одлучила да недостатак кадра обезбеди отварањем у манастиру Бездину Монашке школе. Течај је радио од 18. октобра 1922. до 21. августа 1923. године, и из њега је изашло 16 младих монаха који су убрзо упућени на свештеничку службу, углавном по удаљеним парохијама, са лошим саобраћајним везама. Монаштву је пало у дужност да у време међуратних тешкоћа буде духовни вођа у многим парохијама, и то не ретко у двојаком својству: као свештеници и као учитељи у српским вероисповедним школама. Овим је Епархија темишварска добила једну плејаду младих и одушевљених свештенослужитеља и просветитеља који су потом неколико деценија, како су најбоље умели и знали, служили Богу и своме српском роду и радили на очувању верског и културног идентитета.

Кључне речи: Темишварска епархија, манастир Бездин, монашка школа, верски и културни идентитет.

¹ justinegzarh@yahoo.com; justinstojanovic@gmail.com

² Рад је резултат истраживања на пројекту: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

Увод

О Монашкој школи која је радила у манастиру Бездину, у два течаја, од 18. октобра 1922. до 21. августа 1923. године, до сада није писано много. Поред вести о току рада ове школе, које су доношене на страницама Епархијског часописа *Гласник*,³ до сада су писали Стеван Бугарски и др Саша Јашин. Нешто архивске грађе (лична документа из досијеа полазника школе, одређене молбе и сведочанства о полагању завршних испита) која се односи на рад ове школе, чува се у Архиву Српске православне Епархије темишварске у Темишвару (Фонд Манастир Бездин).

Циљ овог рада је да се поводом обележеног једног века (2023) од престанка рада ове Монашке школе, заинтересованима предочи извесни подсетник о (не)приликама, у којима се у годинама после завршетка Великог рата налазио наш српски народ на територији Румунског Баната, када је ондашња Управа Српске православне Епархије темишварске одлучила да отвори ову Школу, првенствено због велике оскудице свештеничког, монашког и учитељског подмалта у епархији. Биће представљени разлози, припреме пред отварање и отварање Монашке школе, наставни предмети који су обрађивани и изучавани, имена наставника и њених полазника као и општи допринос свршених кандидата (њих 16 монаха), очувању верског и културног идентитета Срба у Румунији.

Оснивање и рад Монашке школе

Први светски рат је поред многобројних жртава допринео и промени социјалне и етничке слике Баната. Тријанонским уговором дата је могућност оптантима да се одлуче где ће на даље живети, имајући у виду да је сама територија Баната подељена између три државе: Краљевине Румуније, Краљевине СХС и Мађарске.

Након повлачења српске војске из Темишвара и дела Баната током месеца јула 1919. године, са војском су кренули и настанили се на територију Краљевине СХС многи чланови најзначајнијих племићких породица, чиновници и добрим делом српска интелигенција. Срби из Румуније су прелазили у Краљевину СХС из више разлога: ради породичног обједињења, политичких разлога и националних побуда. У таласу преласка погођен је српски свештенички и учитељски кадар, те су саме парохије и вероисповедне школе остајале без свештеника и учитеља. На територији Румуније су остале 54 српске православне црквене општине и 5 манастира, а свега 41 свештеник: 21 мирски и 20 јеромонаха.

³ *Гласник. Црквени, школски и друштвени лист*. Почео са излагањем у Темишвару 01. децембра 1921. године.

Позив који је архијерејски заменик архимандрит др Стефан (Николић)⁴ одмах по свом доласку у Темишвар 1919. године упутио свим свештеницима и учитељима који су напустили своја места службовања да се што пре врате и наставе пастирски и наставнички рад остао је без одјека, јер су сви пресељени у међувремену легално добили нове службе у Краљевини СХС.⁵

Попуњавање свештеничког и учитељског кадра у овим тешким међуратним, ратним и послератним годинама је постало судбоносно питања за Управу Српске православне Епархије темишварске у Румунији. Под тим околностима Управе манастира су биле принуђене да орније притекну у помоћ, те су манастирски јеромонаси највећим делом упућивани у многе паро-

⁴ Рођен је у Шиклошу (Мађарска), 1. јуна 1880, као Спасоје од оца Василија и мајке Олге. Основну школу је похађао у родном месту, гимназију у Чургу и Печују, правне науке у Печују и Будимпешти, а Богословију у Сремским Карловцима 1901. Замонашен је у манастиру Војловици са монашким именом Стефан, рукоположен у чин јерођакона 30. марта 1903, унапређен за протођакона 6. децембра исте године. У чин јерономаха га је рукоположио вршачки епископ Гаврило (Змејановић) у манастиру Месићу 8. новембра 1905; произведен је за протосинђела 1907. и за архимандрита манастира Војловице 1908. године. Био је у служби при Епархији вршачкој као епархијски бележник и референт 1903-1919. и на Државној великој реалки у Вршцу као катихета 1904-1919. За архимандрита манастира Кувеждина именован је 18. децембра 1918, а управу је преузео 20. марта 1919. На којој дужности је био до 25. августа 1923. Када је темишварски епископ Георгије (Летић) постављен за администратора Карловачке митрополије, именован га је 21. августа 1919. за архијерејског заменика у оба дела Епархије темишварске (у Темишвару и Кикинди). Ове дужности је обављао, у Кикинди до 1922, а у Темишвару до 01. октобра 1927. Од 8. септембра 1920. до 6. априла 1922. као митрополитски мандатар привремено је управљао Епархијом вршачком. У Темишвару је радио на послератном очувању и организовању српских цркава и вероисповедних школа у тешким условима смањења свештеничког, монашког и учитељског кадра насталог као последица напуштања радних места и прелазака у Краљевину СХС после разграничења националних држава на тлу бивше Аустроугарске 1919. године. Ради задовољења преких потреба организовао је Монашку школу у манастиру Бездину 1922/23 (која је дала 16 јеромонаха) и учитељске течајеве у Темишвару 1920-1925 (на којима је дипломирало 18 учитеља). На његову иницијативу крајем 1921. покренут је епархијски периодик „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист“. Био је члан Матице српске и Српске књижевне задруге. Године 1922. из Румуније је свештенство, учитељство, епархијски одсеци и црквене општине поднело представку Светом архијерејском сабору, са молбом да се за Српску православну епархију темишварску у Краљевини Румунији постави посебан епископ, и за тај положај предлагали тадашњег архијерејског заменика (епископског викара) Стефана, што није уследило. Уживао је велики углед код румунских државних власти. За све заслуге одликован је Орденом Светог Саве IV степена, Официрским и командорским крстом Круне Румуније и Орденом за заслуге на црквеном пољу I степена. Почасно је промовисан за доктора политичких наука на Универзитету у Печују 26. јуна 1926. Сарађивао је у српским листовима и часописима у Румунији (*Гласник* и *Темишварски весник*) разнородним написима: белетристичком (стиховима, прозом), беседама, путописима, аутобиографским текстовима, разним званичним саопштењима и полемичким списима. Објавио је и три књиге. Проглашен је првим Србином изван Србије који је почео писати стихове за децу. Умро је у Темишвару 23. јануара 1951. године, где је и сахрањен на гробљу са Липовског пута (Биографски подаци према: Костић 1925: 21, 22; Вуковић и Бугарски, 2018: 536, 537; Бугарски 2019: 161-166).

⁵ Проглас је објављен у кикиндском листу „Српски гласник“, бр. 62/ 24.08. 1919.

хије као администратори (привремени) пароси, а често пута, као и мирски свештеници, опслуживали по више упражњених парохија.

Петнаестак ђака је такође упућено у Краљевину СХС у српске богословске школе, али је за њихово школовање требало чекати више година, док је попуњавање упражњених места свештеника и учитеља представљало насушну потребу опстанка. Решење се поново нашло у монаштву.

У ту сврху Епархијска конзисторија, на чијем је челу био архијерејски заменик (епископски викар)⁶архимандрит др Стефан Николић, одлучила је да оснује Монашки течај (школу) у Манастиру Бездину 1922. године. Први акт о овом течају јесте допис бр. 205 Е.В. следеће садржине:

„Ман[астирским] управама и парох(ијским] звањима,

Према споразуму са управом и братством ман. Бездина одлучио сам да 1. новембра по нов. кал. 1922. отворим у ман. Бездину монашки течај, који ће трајати две године дана.

За питомце овога течаја примаће се младићи који су навршили 16 год. живота, који имају љубави према монашком чину, потпуно су здрави, немају телесне мане, имају добар глас и развијен слух а свршили су најмање 4 разреда основне школе. Они са већом квалификацијом имају првенство.

Молбе за пријем на овај течај имају ми се поднети до 17/30 септембра 1922. молби се има приложити крштено писмо, последња шк. сведоџба, уверење политичке власти, да је молитељ румунски држављанин, сведоџба прох. звања о религиозно моралном владању, лечничка сведоџба и уверење родитеља, да дозвољавају сину своје слушање течаја и ступање у монашки чин (ово ако је молитељ испод 24 године).

Решење на молбе биће достављено молитељима до 2/15 октобра 1922. и тада ће се примљеним питомцима издати подробније упутства. Ово напомиње да ће питомци имати у манастиру поред бесплатне обуке, бесплатан стан, препитање, огрев, осветљење и прање. Дужни су пак сами себе одевати и донети собом у манастир осим одела, обуће и белог рубља (6 кошуља, 6 марамница и 6 пари чарапа), кревет, јорган и кастук са по 2 навлаке, 2 креветна чаршава, 4 пешикира, једну обичну столицу, четке за одело и обућу и сандуче, у којем ће своје ствари – осим одела – држати.

Примећујем, да ми молбе за пријем оних младића, који су тражили пријем у монашку школу у ман. Раковици а који се по меродавном извешћу за сад не могу примити у ту школу, нису враћене, усљед чега имају и они, ако желе ступити у монашку школу у ман. Бездину, нове молбе са новим прилозима поднети.

О чему се Наслов знања и даље објаве ради извештава с тим, да

⁶ Под овим звањем се је потписивао у свим актима. АСПЕТ

имајући у виду оскудицу у свештенству у овој епархији и потребу подизања монашког подмладка и од своје стране подстрекава оне, који имају наклоности према монашком чину, на ступање у горњи течај.

У Темишвару, 12/25 августа 1922.

Стефан, архим[андрит], еписк[опски] викар.^{“7}

Чињеница да је течај отворен знак је да су и ондашњи епископ темишварски др Георгије (Летић)⁸ и Епархијска управа били у току и дали свој пристанак. У свом *Дневнику*⁹ епископ Георгије је записао да је лично израдио нацрт програма за овај течај и да га је Свети архијерејски синод одобрио (Вуковић 1985: 78-89).

Кандидата је било више него што је на постојеће услове могло бити примљено. За наставнике су именовани јеромонаси¹⁰ Георгије (Драгић)¹¹,

⁷ ГЦШИДЛ, година II, бр. 23. од 1. септембра 1922, стр. 185. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3927/numid:6132>

⁸ Који је од месеца априла 1919. године живео у Великој Кикинди одакле је управљао са оба дела Темишварске епархије.

⁹ *Дневник др Георгија Летића (1872-1935), епископа темишварског (1904-1931) и банатског (1931-1935):* манастир Гретег-Фрушка гора, 2019: уписи за 26. јул 1922 (стр. 303) и 11. јул 1923 (стр. 373).

¹⁰ ГЦШИДЛ, година II, бр. 23. од 01. септембра 1922, стр. 191.

¹¹ Рођен је као Ђура у Сараволи 03. новембра 1881. године у земљорадничкој породици. Завршио је четири разреда основне школе у родном месту 1893., монашку школу у манастиру Хопову 1895-1899. и Државну економску школу у Пожеги 1899-1901. Као искушеник манастира Бездина 1903. године поднео је молбу митрополиту бањалучком и бихаћком Евгенију (Летици) да га прими за конзисторијалног чиновника. Митрополит Евгеније као некадашњи епархијски бележник у Темишвару, свакако је још од пре познавао Ђуру Драгића, па је на молбу одговорио потврдно. Одмах по преласку у Босну, Ђура Драгић је примио монашки постриг (9. маја 1904), у манастиру Гомјоници и ново монашко име Георгије. Митрополит Евгеније га је рукоположио у Бањалуци за јерођакон 16. маја исте године, где је био службеник црквеног суда и митрополијски ђакон. У чин јеромонаха је рукоположен 18. марта 1907. након чега му је уз најбоље препоруке додељен канонски отпуст ради ступања у сvezу клира Дабро-босанске митрополије. Постављен је за заводског капелана у Српском православном сјеменишту у Раљеву, где је од 1907-1910. завршио и тамошњу Богословију. Затим се вратио у Епархију темишварску и као сабрат манастира Бездина током девет година служио узастопно на парохијама (Станчево 1910, Кларија, Ченеј (1912/13), Кнез, Торња, Српски Итебеј, Оросламош, Саравола, Семпетар (1919)). Током Првог светског рата 19. месеци је био мобилисан као војни свештеник, после кога је остао у делу Епархије темишварске на територији Краљевине Румуније, где је потреба за свештенством била посебно велика. За намесника манастира Бездина је постављен 01. октобра 1919, на којој дужности је поред унапређења манастира узео видног учешћа и око организовања и рада Монашке школе, у којој је и предавао од 18. октобра 1922. до 01. јуна 1923. Од 30. септембра 1923. му је поверена дужност опслуживања парохија у: Дињашу (од 1. децембра 1923. до 1925), Парцу (1925/28), Лесковици (од јесени 1928. до 16.

Виктор (Љубичић)¹² и Пантелејмон (Дошен).¹³ Свечано отварање течаја оба-

јула 1930), Ђиру, Петровом Селу, Пожежени, Сараволи. У два маха, 1932-1934 и од 1. јула 1939. управљао је манастиром Базијашем, а 4. јуна 1940. преузео је управу манастира Златице, с обавезом да опслужује парохију у селу Златици. Као управитељ манастира Златице, последњи пут се помиње 1945. године. Животни пут Георгија Драгића протекао је у знаку рада. Он је прикупљао прилоге, куповао и подизао црквена звона (у Парцу и Пожежени), оправљао цркве (у манастиру Базијашу и Пожежени) подизао спомен обележја палима у рату (у Лесковици), оснивао и водио певачка друштва и читаонице. Биран је у органе Епархијске управе. Био је помагач и сарадник темишварског *Гласника* и *Духовне страже*. Умро је у родитељском дому, у родној Сараволи, 11. децембра 1960. године и сахрањен је на месном гробљу (Биографски подаци према: Вуковић и Бугарски, 2018: 166, 167; Бугарски 2020: 156,157).

¹² Рођен је 15. августа 1877. године у Гардиновцима (Србија). Завршио је пет разред аосновне школе 1890, Монашку школу у манастиру Хопово 1893-1897. и курс економије 1899. године. Замонашио га је архимандрит Иларион (Руварац) у манастиру Гргетегу 19. фебруара 1902. године. У чин јерођакона рукоположио га је епископ будимски Лукијан (Богдановић), у манастиру Врднику 15. јуна 1902, а у чин јеромонаха епископ темишварски Георгије (Летић), у Сремским Карловцима 12. децембра 1905. У манастиру Гргетегу је био економ. У Темишварску епархију у Румунију је дошао 1922. године и био је наставник Монашке школе у манастиру Бездину 1922/23. Затим је служио на парохији у Сараволи, а од 1. октобра 1923. постављен је за администратора парохије у Наћфали, где је развио запажену парохијску делатност: држао је предавања. основао Читаоницу, Материнско удружење, иницирао подизање споменика погинулим у Светском рату 1914-1918, стекао углед, постао омиљен и често био хваљен и од парохијана и од својих претпостављених. У другој половини 1925. године је прешао у Србију, вративши се у свој постриг, манастир Гргетег. Опслуживао је и парохије у Сремској Рачи и Босуту. Није познат његов живот после 1933. године (Биографски подаци према: Костић 1925: 40; Вуковић и Бугарски, 2018: 128). Као клирик Темишварске епархије сарађивао је својим текстовима у епархијском *Гласнику*. Путопис „*Бјел Вилиндар на сред Горе свете или Од задужбине Јакишића до задужбине Немањића*”, својевремено објављиван у *Гласнику* у 25 наставака (1923-1924), укључен је у зборник *Монаси о манастирима* (Бугарски 2013: 26-108).

¹³ Рођен је у Почитељу (Лика) 1. јуна 1875. од родитеља Јосипа и Бојане. Завршио је четири разреда основне школе 1886. и Монашку школу у манастиру Хопову 1897. Замонашио га је његов стриц, архимандрит Исак (Дошен) у манастиру Бездину 8. фебруара 1899. Рукоположио га је епископ вршачки Гаврило (Змејановић) у манастиру Месићу, у чин јерођакона 5. и у чин јеромонаха 6. марта 1899. Служио је у више парохија широм темишварске епархије: Надлаку, Кетфељу, Чанаду, Тиса Сенмиклушу (Потиски Свети Никола-данас Остојићево), Петровом селу (1899-1902), Малом Бечкереку, Кларији (данас Радојево), Фенлаку, Печки, Арад-Гају, Рудни, Станчеву и Парцу (1930/35). Као администратор парохије у Петровом селу, његовом иницијативом и заузимањем, уместо старе и оронуте дрвене сеоске цркве из 1763. године, сазидаана је нова парохијска црква светог великомученика Георгија од чврстог материјала 1900-1901. године. У овом селу је основао и Српску земљорадничку задругу. Задруге су такође основане и у оближњим селима: Краљевцу, Станчеву и Лукаревцу. Исте су укупно имале и обрађивале 1.400 јутара ораће земље. Као администратор парохије у Рудни, постарао се око спољашње обнове цркве у месту. У монашкој школи у манастиру Бездину, био је наставник школске 1922/23. као и касније у Православној српској богословији, школске 1953/54. године. Од 1. октобра 1922. постављен је за намесника, а од 1. фебруара 1928. за привременог управитеља манастира Бездина. За управитеља манастира Базијаша је постављен 1. јуна 1935. године, где је се постарао око обнове манастира, где је остао до 1937. године, када је услед смрти старешине манастира Светог Георгија, игумана Стефана Николића, постављен за привременог управитеља истог манастира (у записницима брацких седница, његово присуство и потпис се појављује од 21. фебруара 1937. до 31. марта 1941). У

вљено је 18/31.октобра 1922, у присуству архимандрита Стефана, референта јереја Милоја Марцикића, јеромонаха Никанора Савића и епархијског школског референта Васе Вртипрашког. Настава је отпочела сутрадан са 19 полазника.¹⁴

У првом делу течаја обрађивано је градиво из 16 предмета: веронауке, библијске историје, литургике, историје хришћанске цркве, историје Српске цркве, историје Срба, историје Румуна, српски, црквенословенски и румунски језик, географија, рачун, хигијена, пољопривреда, црквено појање и гимнастика.¹⁵

Премда првобитно најављен као двогодишњи, течај је доцније због велике оскудице у свештенству сведен да два дела, и оба заједно трајала су непуну годину дана. Пошто су полазници задовољавајуће прешли градиво, испити за први део течаја су обављени, 2 и 3. априла 1923. године. Сви полазници су добили прелазне оцене. Као награду за примерно владање и марљивост, архимандрит Срефан их је произвео за чтеце.¹⁶

Кандидати су се вратили својим кућама на кратак одмор, а на сам дан Ђурђевдана отпочео је други део течаја. Спроведена је промена у наставничком кадру, са 19. мајем, уместо јеромонаха Георгија (Драгића) који је упућен на парохију, именован је Јован¹⁷ Папин.¹⁸ Током месеца јула епар-

манастир Бездин се поново вратио 1944. године, којим је управљао до смрти 1960. године. Сахрањен је на месном гробљу у Мунари, а после 1996. године његови посмртни остаци су заједно са надгробним спомеником пренети на монашком гробљу у манастиру Бездину (Биографски подаци према: Костић 1925: 40; Вуковић и Бугарски, 2018: 435).

¹⁴ ГЦШИДЛ, година II, бр. 30. од 10. новембра 1922, стр. 246.

¹⁵ ГЦШИДЛ, година III, бр. 11. од 10. априла 1923, стр. 89.

¹⁶ ГЦШИДЛ, година III, бр. 12. од 20. априла 1923, стр. 98.

¹⁷ Рођен је 4.децембра 1897. године у Денти од оца Василија и мајке Олге, рођ. Попов. Завршио је основну школу у Денти и Дети, државну гимназију са испитом зрелости у Темишвару 1918, и започео студије права у Загребу, али је исте прекинуо и прешао у Карловачку богословију, коју је завршио 1922. Радио је као градски бележник у Сенти од 1920. до 1922. Био је епархијски чиновник и катихета у средњим школама у Темишвару од 01.јануара 1923. до 30. септембра 1924. године. Био је наставник монашке школе (тада још као свршени богослов) у м. Бездину од 01.јуна до 30. септембра 1923. где је предавао црквено појање, као и касније при Православном Српском богословском семинару (1953), исто у м. Бездину, где је предавао историју хришћанске цркве и српски језик. Брак је склопио 10. новембра 1924. у Српском Семартону са Десанком рођ. Бугарски; нису имали деце. У чин ђакона и свештеника рукоположио га је у Великој Кикинди епископ темишварски Георгије (Летић) 20. и 27. децембра 1924. када је постављен за пароха у свом родном месту. Уједно је био и администратор парохије у Малом Гају (1924-1951), затим у Надлаку, те у Кнезу 1955-1974. Прешао у мировину 01.августа 1973. године, али је и даље повремено служио у Кнезу и другим мањим упражњеним парохијама. Упокојио се 7.марта 1983. у Великом Семиклушу, где је живео у старости. Сахрањен је на Централном градском гробљу у Темишвару (Костић, 1925: 37; Беленцан, 1983: 119-120; Бугарски, 2009: 28; Бугарски 2020: 100, 101).

¹⁸ ГЦШИДЛ, година III, бр. 18. од 20. јуна 1923, стр. 146.

хијски школски референт Васа Вртипрашки предавао је две недеље “педагошке предмете”,¹⁹ што указује на чињеницу да се већ тада рачунало да ће будући монаси (услед сталне оскудице у кадру) радити и као учитељи.

На основу издатих сведочанстава, стоји да су полазници током два течаја слушали градиво и полагали испите из 25 предмета. Током другог дела течаја су слушали предавања и полагали испите из: догматике, моралке, катихетике, омилитике, црквеног права, стилистике, историје монаштва, педагошких предмета и практичног богослужења.²⁰

Завршни испити другог течаја су обављени 7/20. и 8/21. августа 1923. Полазници оба течаја била су 16 кандидата: Петар (у монаштву Пантелејмон) Јоцин, Бранко (Арсеније) Гигић, Чедомир (Симеон) Грбић, Богдан (Кирило) Јовановић, Љубомир (Лукијан) Лолић, Милан (Милутин) Вујић, Васа (Василије) Миливојев, Веља (Виктор) Поповић, Драгутин (Данило) Адамовић, Ђока (Георгије) Малошевић, Драгомир (Димитрије) Поповић, Живојин (Стефан) Орбулов, Иван (Иринеј) Јовановић, Милош (Михајло) Јовановић, Станко (Симеон) Станков, Милисав (Мирон) Јовичин. Свих 16 кандидата је пред испитном комисијом успешно положило испите.²¹

Уочи празника Велике Госпојине (традиционалног летњег манастирског сабора) архимандрит Стефан Николић је на бденију замонашио 15 кандидата.²² Као награду за добре резултате Управа монашке школе је одлучила да се после манастирског великогоспојинског сабора пође на поклоничко путовање. Новозамонашени млади монаси са архијерејским замеником и својим наставницима кренули су на пут ка српским светињама Војводине и Старе Србије. Походили су: Темишвар, Велику Кикинду, Сремске Карловце, неке фрушкогорске манастире, Београд, Ниш, Скопље, Битољ, Косово Поље и манастир Грачаницу, а на повратку Суботицу. Ово путовање је касније описао јеромонах Виктор (Љубичић) и објавио у 25 наставака у Гласнику.

Девет бездинских монаха убрзо је и рукоположено (неки чак за време трајања овог путовања)²³ и упућено на свештеничку службу углавном по малим удаљеним парохијама, са лошим саобраћајним везама, а седам их је одређено за учитеље у српским вероисповедним школама. Нови одушевљени и млади посленици на њиви Господњој су попунили многе од упражњених парохија и достојно оправдали поверење њихових предавача и намере архимандрита Стефана.

¹⁹ ГЦШИДЛ, година III, бр. 20. од 20. јула 1923, стр. 161.

²⁰ АСПЕТ-ФМБ, Сведочанство издато монаху Стефану Станков, бр. 56 од 21. августа 1923.

²¹ Пошто је при отварању првог течаја било 19 полазника, произилази да су тројица у међувремену одустала.

²² Шеснаести кандидат, монах Стефан Станков, је већ био у монашком чину (ГЦШИДЛ, година II, бр. 14. од 01. јуна 1922, стр. 118.), па је као монах похађао течај.

²³ АСПЕТ-АШО: Извештаји Епископа дијецезана Георгија Летића и епископа битољског Јосифа о рукоположењу неких кандидата током 1923. године.

Пред овим младим монасима су се отварали и нови видици. Неки су наставили своје даље школовање и усавршавање (припремама испита у приватној школи проте Милана Николића у Кетфелју), у Карловачкој богословији, у грађанској школи у Новом Бечеју или другим образовним установама. Наредних година је било још неколико полазника²⁴ који су ванредно завршили овај течај²⁵ после чега су и они ступали у монашки чин и свештеномонашку службу.

Било је тешко у овом послератном периоду одговорити на све изазове. Многи од ових свештеномонаха нису доживели да их неко млађи замени, јер је одзив за монашки чин и даље био мали. Епархијска управа је наредних година покушавала да у манастирима Бездину и светом Георгију поново оснује монашке школе, али ти планови нису имали успеха.

Закључак

Монаштву темишварске епархије, особито полазницима бездинске монашке школе, пало је у дужност да у време међуратних тешкоћа, после којих су убрзо уследиле и невоље привредних криза, буду духовне вође у многим парохијама, и то не ретко у двојаком својству: као свештеници и као учитељи. Ово су за монаштво били претешки задаци. Већина њих у младим годинама, са стеченим скромним образовањем и са још скромнијим животним искуством. Времена су била изузетна, и монаси нису имали времена да се питају јесу ли дорасли овим пословима који су на њих спали, него су орно прионули према својим могућностима, носећи на плећима добар део Цркве. Многи од њих нису дочекали да их на парохијама замени обновљени мирски свештенички кадар, па да се повуку у манастирско тиховање. У свом дуготрајном мукотрпном пастирствовању на парохијама они су, као и сви смртни, радили и грешили, падали и дизали се; за њима су ипак остала значајна остварења, и чињеница је да су читаве две или чак три деценије били незамењиви. Неки од њих су током своје свештеномонашке службе по потреби били и на око 20 парохија и у неколико манастира.

Поред свога практичног значаја, монашки течај у манастиру Бездину имао је и одређени одјек у црквеном животу. У том смислу занимљиво је да се маја месеца 1923. године румунско Министарство за вероисповести обратило Епархијској управи у Темишвару дописом у којем тражи детаље о уређењу

²⁴ АСПЕТ-ФМБ: Извештај јеромонаха Пантелејмона Дошена архијерејском заменику (епископском викару) архимандриту Стефану Николићу о положеним испитима полазника монашког течаја Паје Гигића од 30. априла 1926.

²⁵ АСПЕТ-ФМБ: Уверење (Бр. 30. од 1. маја 1926.) епископског викара и настојатеља манастира Бездина, архимандрита Стефана Николића о томе да су ђаци манастира Бездина Јоца Арађански (будући јеромонах Јосиф), Паја Гигић и (?) Јовановић са успехом положили испите из предмета I. течаја монашке школе Манастира Бездина.

монашког течаја, како би се бездинско искуство по потреби применило и у неким румунским манастирима. Био је то и последњи подухват те врсте у Епархији темишварској (Основа текста је дата према: Бугарски 1983: 67-72; Бугарски 1995: 190, 191; Бугарски 1999, стр. 159-174; Јашин 2020: 162-166).

Захваљујући иницијативи Епископа-администратора темишварског Г. Лукијана током 2003. године, у циљу обележавања 80-е годишњице од завршетка рада ове школе упућен је распис²⁶ свом епархијском свештенству и студентима теологије око прикупљања доступних података (писане речи, фотографија, казивања сведока) о пастирском раду наставника и полазника ове школе. Одазив је био поприлично добар. Дана 11. октобра 2003. године Епископ Лукијан је са свештенством служио заупокојену литургију у манастиру Бездину са општим парастосом. Том оприликом је освећена и спомен плоча, постављена на унутрашњој страни конака, непосредно изнад улазне манастирске капије, са следећим натписом: „*Овде у манастиру Бездину радила је до 1923.г. Српска монашка школа. Спомен подиже захвално потомство 2003 г.*“ Такође, на дан манастирског сабора о празнику Велике Госпојине 2023. године, служењем литургије и поменом је обележено 100 година од престанка рада ове просветне установе.

Речени монаси су у тешким периодима током бурног протеклог XX века били духовна снага и полет темишварске епархије; одушевљени свештенослужитељи и просветитељи који су неколико деценија, како су најбоље умели и знали, служили Богу и своме српском роду и радили на очувању верског и културног идентитета.

Извори и скраћенице

АСПЕТ-АШО: Архив Српске православне Епархије темишварске-Админитративно-школски одбор

АСПЕТ-ФМБ: Архив Српске православне Епархије темишварске- Фонд манастир Бездин

БСПВУТ: Билтен Српског православног викаријата у Темишвару

ГЦШИДЛ- Гласник. Црквени, школски и друштвени лист

Дигитална библиотека Матице српске: Архива часописа Гласник: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3927/numid:6132>

Литература

Беленцан, 1983: М. Беленцан, Протојереј Јован Папин (некролог), у: *БСПВУТ*, година XI-XII, бр. 41-48, 1982.-1983, 119,120.

²⁶ АСПЕТ- Е. бр. 248. од 01. септембра 2003.

- Бугарски, 1983: С. Бугарски, О нашем монаштву после првог светског рата, у: *БСПВУТ*, година XI-XII, бр. 41-481982.-1983, 67-72.
- Бугарски, 1995: С. Бугарски, Монашки течај, у: *Српско православље у Румунији: Преглед православне српске Епархије темишварске*, Темишвар - Београд - Нови Сад.
- Бугарски, 1999: С. Бугарски, Монашки течај у манастиру Бездину 1922-1923. године, у: *Манастир Бездин: прилог за монографију*, Савез Срба у Румунији, Темишвар.
- Бугарски, 2013: С. Бугарски, *Монаси о манастирима*, Савез Срба у Румунији, Темишвар.
- Бугарски, 2019: С. Бугарски, *Гробна места свештеника и ђакона Српске православне црквеу Темишвару*, штампарија Темпус, Темишвар.
- Бугарски, 2020: С. Бугарски, *Гробна места свештеника и ђакона Српске православне црквеу Румунији*, штампарија Темпус, Темишвар.
- Вуковић и Бугарски, 2018: С. Вуковић и С. Бугарски, *Монаштво Карловачке митрополије: грађа за биографски речник*, Манастир Гргетег-Фрушка гора.
- Летић, Георгије, *Дневник др Георгија Летића (1872-1935), епископа темишварског (1904-1931) и банатског (1931-1935)*: приређивачи: Гордана Петковић, Мирослав Николић, Срђан Ерцеган, манастир Гргетег-Фрушка гора, 2019.
- Костић, 1925: С. Костић, *Шематизам православне српске епархије темишварске у краљевини Румунији за 1924. годину*. Управа православне српске епархије темишварске у Темишвару.
- Јашин, 2020: С. Јашин, Школовање парохијског свештенства и монаштва Епархије темишварске: историјски пресек, у тематском зборнику: „*Култура Републике Србије и Срба у Румунији*”, Институт за мађународну политику и привреду, Београд, 162-166.

Ivan M. (hegumen Justin) Stojanović

THE MONASTIC SCHOOL IN BEZDIN MONASTERY 1922/23

Summary

Abstract: Bezdin monastery is one of the most important monasteries of both the Karlovci Metropolitanate, as well as the Serbian Orthodox Diocese of Timișoara, to which it belongs since its founding in the 16th century. Through its rich historical, art and cultural heritage, the monastery is among the most significant sacred places and spiritual treasures of the Serbian people in Romania. In the third decade of the previous, tumultuous 20th century, the monastery has been granted a significant role for the history of the Serbian Orthodox Church – as host for the Monastic school which opened in 1922, with the purpose of preparing young monks for service in other monasteries, as well as in Serbian parishes, for spreading the Orthodox faith

and moral values and for service to their people and the Church, especially on the territory of Romania. During the First World War, the Army of the Kingdom of Serbia liberated the territory of Banat from Austria-Hungary (1918). After the Paris Peace Conference (1919), the Serbian Army had to withdraw from this territory in order to hand it over to Romania. On this occasion, a part of the Serbian intellectuals also withdrew, among them being teachers and priests. In order to ensure that the Serbian population which remained on its historical settlement will continue to have spiritual leaders and teachers, the leaders of the Diocese of Timișoara decided to fill the existing gap by opening a Monastic school in Bezdin monastery. The school which functioned for two years produced 16 young graduate monks, who were immediately sent out for service, typically in farther parishes, with bad traffic connections. These monks had received the duty during the interbellum period to be spiritual leaders in many of these parishes, often playing a dual role: as priests and as teachers in the Serbian confessional schools. This led to the fact that the Diocese of Timișoara obtained a generation of young and enthusiast servants of God and educators, who have, along several decades, best as they knew and could, served God and their people, contributing to the preservation of the religious and cultural identity.

Key words: Diocese of Timișoara, Bezdin monastery, monastic school, religious and cultural identity.

ВРАЊСКИ УНИВЕРЗУМ И СВЕТСКА БОЛ: ЗАВИЧАЈНИ ПЕСНИЧКИ ЈЕЗИК МИРОСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА ЦЕРЕ

Дијалекатска поезија у српској књижевној традицији нема изразити континуитет. Стихови Мирослава Михајловића Цере, врањског песника, представљају прави изузетак у савременој српској поезији. Песничка трилогија под насловом „Сол на рану” на изванредан начин осликава песникову склоност хумору, која се развија у потпуну сатиру, употпуњену избором призренско-јужноморавског дијалекта. У фокусу рада су три збирке песама Мирослава Михајловића Цере: *Метла за по кућу*, *Сврта у Несврту* и *Крај ће каже*. Кроз хумористичну слику врањског краја, користећи особени језички израз који можемо окарактерисати као завичајни песнички језик, Цера се осврће на отуђеност друштва и савремене болести које га окружују.

Кључне речи: Мирослав Михајловић Цера, дијалекат, завичајни језик, поезија

1. Увод

Не постоји место на планети Земљи које некоме није завичај. Да не постоје музика, сликарство, књижевност, као видови уметности, завичај би била само апстрактна именица и ништа више. Међутим, књижевност чува завичај од заборава и даје му дубљи и виши смисао. Радован Влаховић, романописац, есејиста и песник, истакао је да нема завичаја без завичајних песника и завичајне књижевности.²

Однос према завичајној књижевности и завичајним писцима се мењао. Он је текао од потпуног игнорисања и неуважавања, често је етикетиран као неофицијална књижевност без естетске вредности, до потпуног признавања и пружања места у историји књижевности. Тако, данас можемо пратити нова имена завичајних писаца који пишу наслоњени на традицију народа и краја коме припадају, уклапајући у свој израз савремене књижевне поетике и манире. Исто тако, у последњих пар деценија присутно је интересовање од стране књижевних критичара за стваралаштво завичајних песника, по-

¹ aleksandrastosicd@gmail.com

² Цео текст Радована Влаховића о завичају и завичајној књижевности доступан на: <https://vlahovicradovan.blogspot.com/2016/08/o-zavicaјnom-pesnistvu-i-pesnicima.html>.

себно поезије писане на дијалектима, и то организовањем округлих столова, научних конференција, фестивала и наградних конкурса.

Иако је још крајем 19. века Бора Станковић доказао да се призренско-јужноморавским дијалекатом могу исказати најинтимније емоције и најдубље мисли о егзистенцији, нестручна јавност понегде и дан-данас гледа са подсмехом на говор Миткетовог завичаја или завичаја Петрије из најпознатијег дела Драгослава Михаиловића.

Призренско-јужноморавски дијалекат, заједно са сврљишко-заплањским и тимочко-лужничким чини призренско-тимочку дијалекатску област. Ови дијалекти представљају матерње говоре за бар милион Срба, ако рачунамо и оне који су се иселили из завичаја, што није нимало занемарљива бројка. Све то указује да дијалекте треба неговати и подржавати књижевност писану на њима. Тако се, у новије време, јавља неколико писаца који храбро стварају на овом дијалекту и на тај начин склањају сенку заборава која, под налетом високоразвијене технологије, пада на маргинализоване говоре српског језика.

2. О писцу

Мирослав Михајловић Цера, „Цинцарин преображењски“³, рођен је 16. априла 1955. године у Преображењу⁴, недалеко од Врања. У књижевној историографији углавном је познат као писац поезије, иако је радио и на пољу приређивања. Његова поезија превођена је на многе језике и заступљена је у многим домаћим и страним антологијама. Последњих година, Церу могу читати и ученици у својим школским уџбеницима и приручницима. Првих осам година свог живота Цера проводи у Александровцу код Врања. Основну школу и гимназију завршио је у Врању, а студирао је на Машинском факултету у Нишу и Филолошком факултету у Београду, на групи за општу књижевност и теорију књижевности. Дуго година је имао статус слободног уметника који прекида запошљењем у ГИРО „Нова Југославија“ у Врању, на месту уредника делатности. У Врању је са групом пријатеља основао Књижевну заједницу „Борисав Станковић“ и установио истоимену награду за најбољу књигу прозе. Цера је био активан и на публицистичком пољу, те 1990. године покреће месечник за друштвена питања, књижевност и уметност *Други лист*. Члан је Удружења књижевника Србије, Српског књижевног друштва и Матице српске.

³ Стих из песме *Ауторецензија* М. М. Цере.

⁴ Преображење се налази на једанаестом километру југоисточно од Врања. Назив је добило по цркви посвећеној Светом Преображењу, која је саграђена још у доба Немањића, касније у више наврата рушена па обнављана, коју је, у доба своје владавине, цар Душан поклонили као метох манастиру Светог арханђела Михаила код Призрена.

М. М. Цера на књижевну сцену ступио је осамдесетих година прошлог века и свакако је имао проблем да у сенци великог претходника, Боре Станковића, заснује сопствени књижевни идентитет. Цера Михајловић и поред чињенице да један песник Врања већ постоји, није посустао у својој намери да и он буде песник свога завичаја. Своју поезију изградио је користећи језик који је и сам Бора Станковић користио у дијалозима књижевних јунака и због тога трпео силне приговоре од стране критичара, али и од појединих писаца. Михајловић је у своју поезију увео говор Врања и околине, желећи, ван сваке сумње, да каже и нешто што се језичким облицима које допушта књижевни језик не може рећи (Микић 2011: 38). Читајући његову поезију, можемо закључити и да је успео у томе.

Током свог књижевног сазревања Цера је имао неколико важних књижевних заокрета. У првим годинама стваралаштва његову поезику одликовала је, према речима Радивоја Микића, неоавангардност. Касније се та отвореност према стварности једног времена, просто, затворила. Деведесетих година прошлог века, Цера Михајловић прави важан заокрет у својој поезици. Он се огледа у увођењу језика и лексике Врања и околине у своју поезију. Сличан поступак имао је још један писац са југоистока Србије – Слободан Џунић. Тако, данас је дијалекатска поезија Мирослава Михајловића Цере отворена за нова тумачења и проучавања, који ће, можда, дати одговор на питање: „Може ли се локалним идиомом изразити егзистенцијална драма модерног човека, његове интелектуалне преокупације и моралне дилеме, и да се, при том, докучи неки унутрашњи смисао за којим је поезија одувек трагала?”.

3. Завичајни песнички језик Мирослава Михајловића Цере

Поетска трилогија под насловом *Сол на рану* на изванредан начин осликава песникову склоност ка хумору који се развија до потпуне сатире, употпуњене избором призренско-тимочког дијалекта. Михајловићев призренско-јужноморавски дијалекат у знатној мери је удаљен од језичког стандарда, не само лексички, него и морфолошки, синтаксички и фонетски, што га чини тешко обрадивим и једва разумљивим за обичног читаоца (Сладоје 2011: 9). Вероватно је то један од разлога због чега дијалекатска поезија Мирослава Михајловића Цере до сада није добила потпуно тумачење, ако изузмемо студије Радивоја Микића, Владете Јеротића и Милосава Тешића.

У дијалекатским песмама Цере Михајловића налазе се описи политичких прилика, описи односа појединаца и власти, описи менталитета врањског краја. Такође, велики је број и филозофских песама које говоре о темама пролазности и живота, као и о Богу и другим аспектима сфере сакралног. Оно што је важно и што Церину поезију чини лако читљивом

(за познаваоце призренско-тимочког дијалекта) јесте укључивање хуморне интонације као важне компоненте песничког поступка.

У нашем истраживању пажња усмерена на три збирке песама Мирослава Михајловића Цере које чине трилогију *Сол на рану: Метла за по кућу, Свртка у Несврту* и *Крај ће каже*. Три поменуте збирке песама написао је Цера Михајловић призренско-јужноморавским дијалектом, који се, у неједнакој мери по својим прозодијским, фонетским, морфолошким и синтаксичким особинама, као и локалним језичким фондом, разликује од савременог српског језичког стандарда. Када би се те исте збирке, како истиче Милосав Тешић (2011: 59), превеле на стандардни језик, извесно је да би у доброј мери изгубиле своју поетску аутентичност.

Преко хумористичне слике врањског краја, Цера на скривен начин упућује на отуђеност друштва и савремених болести које га окружују, а Даница Андрејевић је то именовала прелепом сентенцом: „Врањски универзум и светска бол”.

3.1. *Метла за по кућу*

Циклус песама *Сол на рану* садржи песме које тематско-мотивски залазе у област карактеристично народски обележеног мислилаштва, али и у сферу поетичких, односно аутопоетичких промишљања. Збирка почиње *Ауторецензијом*, песмом где Цера Михајловић први пут уводи дијалекат у свој песнички израз (последња два стиха у песми).

„знам те добро Мирославе
Цинцарине преображењски
Трагачу за увом
Које ће умети да ослушне
Вечиту тајну шумова
Памук си и звук
Црна дирка на хармоници Јашка Рамића
Празан замах кистом расстуреног Шагала
Кажипрст Светог Атанасија Великог
На икони славској из деветстошесте
Али то никога
Заиста не занима
Весели Станко Пиво
Није ти узалуд понављао
На далеко поль'к иди
Куде реч туј и душа.” (Михајловић 2018: 12 – 13).

У уводној песми књиге *Метла за по кућу*, песми *Ауторецензија*, Михајловић ће само три стиха дати у дијалекатском облику и то као цитате из језика својих суграђана и из говора Станка Пива. Видимо маргинализовану позицију лирског субјекта у заједници којој припада, а један од начина да ту

маргинализацију покаже било је удаљавање од стандардног језичког израза и силазак на језичку маргину. Исто тако, певајући о Врању и околини, он користи и стварне и измишљене топониме, уводећи у своје песме особене лирксе јунаке (Станко, Сојко, Стојна итд.) и збивања у којима они имају средишњу улогу. На тај начин, Михајловић је створио сложену лирску целину у којој се јасно види неколико тематских планова, неколико перспектива из којих се гледа на једно време и прилике у њему (Микић 2011: 45). То што уводна песма има наслов *Ауторецензија* говори о настојању лирског субјекта да мотивише потребу да говори о једној средини као песник, као неко ко је у тој средини боравио и стекао своје животно искуство.

Читајући даље, наилазимо на песме које су грађене језичким облицима који не постоје у стандардном језику и који су уједно и тема песме и кључ односно средство за тумачење исте. Такав је случај са песмом *Топрв*.

„Топрв ли се чека топрв ли се нада
Съг се у длибоки светови пропада

Све се замрзвало не попушта цича
Одавно је наша испричана прича” (Михајловић 2018: 50).

Дијалекатска реч *топрв* има значење *тек сада, са великим закашњењем*. То је уједно и тема ове песме, јер је песникова намера да опева једну посебну ситуацију у животу. За ту животну ситуацију карактеристично је кашњење онога ко треба нешто да чини. Михајловић у овој песми говори о величини невоља које су стигле онога ко касни:

„тој што те је снашло и што ће те снађе
Ни у црне књиге не мож да се нађе” (2018: 50).

На тај начин у песми *Топрв* једна тема у песму уведена је кроз језик, а тек после је повезана са животном ситуацијом.

Тематика кашњења не појављује се први пут у поезији Цере Михајловића у песми *Топрв*, као што се ни *неизлечиви примитивизам* не појављује само у његовим дијалекатским песмама. И у дијалекатским песмама дошло је само до промене у коришћењу изражајних средстава, али суштински нема промене у тематизици када се упореде недијалекатска и дијалекатска поезија песника.

У књизи *Метла за по кућу*, постоји читав низ песама (*Кој те пита, Доцкан, Црна чума, Ђаволешка...*) у којима срећемо трагично приказану визију људског живота. На пример, у песми *Кој те пита* приказана је слика живота у коме нема ниједног вида слободе.

„Кој те пита оћеш или нећеш
Кој те пита можеш ил не можеш
Земља ли си земљу ли окрећеш
Сам са себе поваздан се гложеш”.

Приказан је живот у коме је човек постао објекат различитих невоља.

Такође, у књизи *Метла за по кућу* запажамо да је Станко Пиво често лирски субјекат у песми. Постоји читав циклус песама *Станкова метла* који је по много чему необичан. Чине га песме у виду фрагмената који су заправо цитати из казивања Станка Пива. Станко Пиво је средство преко којег се у песме уводи поглед на националну историју и на познате Врањанце. „Као што на историју гледа одбацујући све оно што је дошло из предања и легенде, тако и на новије доба Станко Пиво гледа као на време манипулације, различитих људских неподопштина.” (Микић 2011: 51). Ако упоредимо недијалекатску поезију Цере Михајловића и овај циклус песама јасно ћемо видети да се иза сентенци *Станка Пива* чује се и глас самог аутора.

Можемо рећи да је *Метла за по кућу* књига поезије у којој се на начин „који би се могао означити као дубоко критички” (Микић 2011: 51) приказује једна средина, особености менталитета људи који тамо живе и низ догађаја.

3.2. *Свртка у Несврту*

У књизи *Свртка у Несврту* видимо просторно одређење, које је често у дијалекатској поезији Цере Михајловића. Несврта је средишњи топоним у овој збирци, а он ће задржати ту позицију и у следећој *Крај ће каже*.

За разлику од књиге *Метла за по кућу*, књига *Свртка у Несврту* и почиње и завршава се песмама које имају програмски карактер. Може се рећи да су у тим песмама садржана и поетичка начела аутора. Наслов уводног циклуса – *Детиња работа*, може се посматрати као иронија која се односи на књижевни рад самог Цере Михајловића у врањској средини. У том случају Несврта⁵ би било Врање, а свртка, што значи *пронаћи се*, представља његов књижевни рад.

Радивоје Микић у студији *Два модела света у поезији Мирослава Цере Михаиловића* сам наслов уводног циклуса тумачи преко дијалекатског израза за недовољно добро урађен посао (детиња работа) који би се односио на сам песников рад који мештани Врања виде као „детињу работу”.

У књизи *Свртка у Несврту* доминира социјална тематика, али присутне су и песме у којима је присутно и незадовољство политичким амбијентом, положај појединца у таквом окружењу, жеља за променом и сл. У том кључу се посебно може тумачити циклус песама *Онодење*. На пример, у песми *Нула* имамо јасно приказивање вредносне деградације („дошло време нула нулу бута/по пут идеш пут ти се измъца/ништа арно у сьн да залута/дајман ти се невоља примъца”). Наставак песме доноси слику лошег социјалног стања друштва („свак на сваког рџи и кидише”) и песимистичку визију смисла људског живота.

⁵ Несврта је и назив једног села у врањском подручју.

У песми *Спадна земља* лирски субјекат јасно истиче потребу за променом друштвених околности, „што је знак да се у поезији Мирослава Цере Михајловића социјална тематика јавља као подлога за једну врсту ангажмана који је посебно видљив у песми *Јештџм*” (Микић 2011: 52 – 53).

„запустеше и њиве и башче
Закукала гуша се на петла
По авлију слепића се пашче
Кућа црна загубена метла

Зарђаше плугови и рала
Отпаднаше точкови од кола
Јарџм празан стока поцркала
Спадна земља на једнога вола” (Михајловић 2018: 106).

Ипак, уз сву свест о трагичности људске егзистенције, Михајловић понекад пева и о светлијим или макар утешнијим странама живота. Тако су у завршну строфу песме *Писмо за Тошу Дзундзара* призване младалачке фотографије „из албума времешног човека” (Тешић 2011: 60).

„албум толко неје избледеја
Поза уво још ти цвџти китка
На теј слике не си обелеја
А пред очи свиткла ли ти свитка”.

Носталгични хумор присутан је и у песми *Стојко ће се жени*. У песми је на духовит начин описан један од Цериних јунака који „стаје на луди камен” и престаје са дотадашњим момачким начином живота. Он се више не шета, запоставио је друштво, али води рачуна о изгледу што код локалних мештана изазива подсмех.

„у цркву из цркву Господ да га знаје
Држава пропада али он не аје
Враг однеја шалу сви на куб јебени
Несврџа живнала Стојко ће се жени” (Михајловић 2018: 130).

Баш овакви Михајловићеви јунаци „без поузданог одговора на питање које поставља смрт, они сопствену пролазност сенче меланхолијом, емоцијом безразложне туге” (Јовановић 2011: 77). Разапети између високих циљева и слабе воље, они су у стању прелазничког менталитета које карактерише њихово колективно и индивидуално душевно стање.

3.3. *Крај ће каже*

У поезији Цере Михајловића огледа се нарав односно ђуд његових Врањанаца. Тај њихов карактер испољава се кроз њихове појединачне карактерне црте, па зато лирски јунаци из књиге *Крај ће каже* кроз своје посебности испољавају и заједничке менталне одлике (Јовановић 2011: 78).

Баш такви, Михајловићеви лирски јунаци су урођени у међусобне чарке, несугласице, размирице и псовке које сенче идилу мале животне средине. Његови јунаци сматрају да је свађа најбоље полемичко решење, те изазивају смех код читаоца. „Песник је добар познавалац света у којем живи, па и необичне и негативне појаве са којима се суочав, сагледава првенствено са оне комичне стране.” (Јовановић 2011: 78). Такве су песме у којима лирски субјекат говори о групи или колективу. У песми *Слика* пријазан је један народни протест.

„По сокаци иде нека вика
Трчи народ а пред народ слика
Запустимо кућу и матику
Па се ми тој кунемо у слику” (Михајловић 2018: 27).

На комичан начин приказан је народ који спас види у једној фигури, што је јасна алузија на политичаре који лако управљају масом. На овакав начин аутор уводи гротеску у своју поезију. Приказујући из гротескно-комичне перспективе садржаје живота својих јунака, Цера Михајловић у књизи *Крај ће каже* настоји да приђе животним садржајима на онај начин на који то чине прозни писци. Он у сасвим прецизно одређен временски и просторни оквир укључује збивања у којима људи показују и своје карактерне црте и однос према одређеним животним вредностима (Микић 2011: 55). Такав је случај у песми *Знање на Живка Пајазита*, где аутор уводи још један занимљив поступак карактеристичан за књигу *Крај ће каже*, а то је онај облик цитатности који проистиче из примене сентенци које увек имају улогу да песму ставе у неки шири контекст.

4. Закључак

Поезија на дијалекту у српској књижевној традицији нема изразит континуитет, нити је била популарна и призната од стране књижевне критике. Данас је дошло до промена односа према поезији на дијалекту, али све је мање песника који имају ту храброст да стварају књижевност на нестандардном језику. Стихови Мирослава Михајловића Цере, врањског песника, представљају прави изузетак у савременом српском песништву.

Поетска трилогија под насловом *Сол на рану* писана на призренско-јужноморавском дијалекту у знатној мери је удаљена од језичког стандарда, не само лексички, него и морфолошки, синтаксички и фонетски, што га чини тешко обрадивим и једва проходним за обичног читаоца.

Предмет нашег истраживања биле су три збирке песама Мирослава Михајловића Цере на призренско-тимочком дијалекту српског језика које чине трилогију *Сол на рану: Метла за по кућу, Свртка у Несврту и Крај ће каже*.

Завичајним песничким језиком Цера Михајловић дао је описе политичких прилика, описе односа појединаца и власти, менталитета врањског краја. Такође, велики је број и филозофских песама које говоре о темама пролазности и живота, као и о Богу и другим аспектима сфере сакралног. Један од поступака које аутор примењује јесте укључивање хуморне интонације иако је тематика често песимистична.

На крају, анализом песама писаних врањском лексиком, можемо дати одговор с почетка истраживања да се и на нестандардизованој варијанти језика могу изразити најдубља људска осећања што је основна сврха поезије.

Литература

- Андрејевић, 2011: Д. Андрејевић. Врањски универзум и светски бол, у: *Поезија Мирослава Цере Михаиловића: зборник радова*, Нови Сад: Матица српска, 65 – 73.
- Влаховић, Радован. *О завичајном песништву и песницима*. Доступно на: Radovan Vlahović: O zavičajnom pesništvu i pesnicima (vlahovicradovan.blogspot.com), 15.2.2024.
- Јовановић, 2011: Б. Јовановић. Јединство подвојених светова, у: *Поезија Мирослава Цере Михаиловића: зборник радова*, Нови Сад: Матица српска, 74 – 80.
- Микић, 2011: Р. Микић. Два модела света у поезији Мирослава Цере Михаиловића, у: *Поезија Мирослава Цере Михаиловића: зборник радова*, Нови Сад: Матица српска, 38 – 58.
- Михајловић, 2018: М. Михајловић. *Сол на рану*, Београд: Albatros plus, 2018.
- Станковић, 2018: С. Станковић. Лепота матерњег говора, у: *Оратим да не патим*, Власотинце, 2018.
- Тешић, 2011: М. Тешић. Сол на рану Мирослава Цере Михаиловића, у: *Поезија Мирослава Цере Михаиловића: зборник радова*, Нови Сад: Матица српска, 59 – 64.

Aleksandra Stošić

DIALECT POETRY OF MIROSLAV MIHAJLOVIC CERA

Summary

Dialect poetry in the Serbian literary tradition has no distinct continuity. The verses of Miroslav Mihajlović Cera, a poet from Vranje, represent a true exception in contemporary Serbian poetry. The poetic trilogy under the title “Salt on the Wound”

in an extraordinary way portrays the poet's penchant for humor, which develops into complete satire, complemented by the choice of the southern Serbian dialect. The paper focuses on three collections of poems by Miroslav Mihajlović Cera. Through the humorous image of the Vranje region, Cera refers in a hidden way to the alienation of society and the modern diseases that surround it.

Keywords: Miroslav Mihajlović Cera, dialect, native language, poetry.

НАПОМЕНЕ О АНТРОПОНИМИЈИ СЕЛА БОКА У БАНАТУ У XIX ВЕКУ (НА ОСНОВУ ЦРКВЕНОГ ПРОТОКОЛА ВЕНЧАНИХ)

У раду смо се бавили антропонимима села Бока у Банату у XIX веку на основу црквеног протокола венчаних. Из овог места сачувано је неколико протокола различите намене који пружају податке о антропонимији овог места у првој половини XIX века. Како антропонимска истраживања српског језика у XIX веку нису била предмет великог броја радова, овај рад пружиће слику о структури антропонимског система у једном делу Војводине у овом периоду. Биће указано на семантичко-творбене и етимолошке карактеристике мушких и женских имена, са циљем да се утврди како су историјске и културне околности утицале на антропонимски систем овог краја.

Кључне речи: антропонимија, Бока у Банату, XIX век, црквени протоколи, мушка и женска имена.

1. Увод. Село Бока налази се у средњем Банату.² Атар овог села граничи се са местима Неузин, Банатска Дубица, Сечањ, Јарковац, Конак и Шурјан. Смештено је у равници на левој обали Тамиша (Вечански, 2003: 9, 15).³ О овом месту у Банату написао је опширну монографију Љ. Вечански (2003) и у њој је описао историју, културу, обичаје, школство и друге аспекте живота овог места. Он нам је уступио протоколе рођених, венчаних и умрлих који потичу из периода од почетка до половине XIX века. Реч је о штампаним црквеним протоколима⁴ у које

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

² У историјским изворима ово место се први пут јавља у папином списку десетка из 1332–1337. године (в. Вечански, 2003, 25).

³ Године 1801. у Боку су насељени Хрвати. Љ. Вечански (2003: 17) наводи да се Бока дели на српски и хрватски део, а да су Немци и Мађари живели у оба дела. Између Хрвата и православног становништва, односно између хрватских племића и обичног сељака, постојала је нетрпељивост (Вечански, 2003: 25).

⁴ Л. Чурчић (2006) даје податке о почецима штампања црквених протокола рођених, венчаних и умрлих. Иако нема тачних података када је штампање матичних црквених књига

су руком уношени тражени подаци приликом рођења, венчања и смрти житеља Боке.

Протоколи су штампани црквеном азбуком и рускословенским језиком, што је и очекивано с обзиром на то да је рускословенски званични језик Српске православне цркве од XVIII века и био је и у време из кога протоколи потичу званични језик црквене администрације. На празна места унутар шаблона уписивани су тражени подаци, који се разликују у зависности од намене протокола. Претпостављамо да их је уносио парохијски свештеник који је био задужен за одређени део Боке, с обзиром на то да је један од података који је уписиван у протокол био и име свештеника који је извршио одређени црквени обред.

Оваква врста докумената обилује, пре свега, ономастичком грађом и нарочито је погодна за истраживања која се тичу антропонимије. Историјска антропонимија је у досадашњим истраживањима за предмет имала најчешће имена из периода средњег века,⁵ док је таквих истраживања из периода XVIII и XIX века мање.⁶ М. Пешикан (1991) истиче значај проучавања српског историјског ономастикона, који пружа значајне језичке и културолошке податке, а о томе опширно говори и М. Грковић (2004).

Грађа за ово истраживање ексцерпирана је из једног од сачуваних протокола. Реч је о протоколу венчаних вођеном у периоду од 1816. до 1829. године. Протокол венчаних садржао је следеће податке: име жениха (младожење), чији је он житељ,⁷ име невесте, име родитеља (обично оца) невесте, чији је он житељ, име свештеника који их је венчао, име цркве и места у коме се налази (што је у нашем извору Бока), као и име кума и места чији је житељ и име сведока (с тим што овај податак није редовно уношен).

На једној страни протокола налазе се три рубрике, дакле за три венчања. Протокол којим смо се бавили садржи 90 страна,⁸ што би значило

за потребе Српске православне цркве започето, несумњиво је да га је у Аустрији реализовао Захарија Орфелин, који је био канцелиста Карловачке архиепископије и митрополије, а на захтев архиепископа и митрополита Павла Ненадовића (Чурчић, 2006: 81–82). Иако је више штампара штампало и црквене протоколе, највише се овим послом бавио штампар Димитрије Теодосије у Венецији (Чурчић, 2006: 82). У протоколу из кога смо ексцерпирани корпус нема података о штампару. Међутим, у једном од сачуваних протокола на рускословенском језику из села Бока стоји податак да је штампан у Бечу 1793. године у типографији Стефана Новаковића.

⁵ Посебно бисмо издвојили радове В. Поломца (2009; 2010а; 2010б; 2015; 2015 и др.).

⁶ *Речник презимена Шајкашке* обухвата период XVIII и XIX века. Аутори овог речника су Гордана Вуковић и Љиљана Недељков. В. и Поломац, Милошевић, 2022 и др.

⁷ Поред житеља Боке (који су углавном означени придевом *здјешњи*), има и житеља околних места. Нисмо их овом приликом раздвајали, већ су и ова имена ушла у анализу.

⁸ Овај протокол је могао бити / био је обимнији. Наиме, свака рубрика означена је бројем. После броја 18 следи број 264, што наводи на закључак да недостаје знатан број страница у протоколу.

да су у овај протокол за период од 1816. до 1829. године унети подаци о 270 обављених венчања. За ову прилику ексцерпирана су имена младенаца, што значи да ће анализа обухватити мушка и женска имена.⁹ С обзиром на чињеницу да је Бока била у Аустроугарској монархији у време из кога грађа потиче, циљ нам је да дамо напомене о пореклу именослова овога места на основу ексцерпираних имена. Наравно, овај корпус је ограничена грађа, па овај рад представља само почетак истраживања антропонимског система села Бока у Банату у XIX веку.

Имена жениха дата су у номинативу, а имена невеста су у протоколу најчешће дата у инструменталу,¹⁰ што је условљено формом шаблона: [...] обручи сја и вјенча сја жених [уписано име жениха, Ј. С.] невјестоју именем [уписано име невесте, Ј. С.]. Шаблон у који су уписивани подаци о венчању дат је у наставку у оригиналу.

По трекрѣтноу въ цѣрквн ѿглашенію, ѿ нн ѣдїноу прѣпѣтствію ѿбрѣтшѣса,
ѿбрѣчїса ѿ
вѣнчѣса Женїхъ [...]
Жїтель, [...] невѣстою ѿменемъ
[...] дщѣрїю [...]
Жїтелѣ [...]. Мїцѣ, ѿ днѣ под' лѣтоу постѣвленнаго, чрезъ менѣ іереѣ
[...] Парѣха цѣркве стѣ [...]
въ [...] сѣщїѣ: Кѣмъ
вѣстѣ ѿмъ [...]
Жїтел [...]. ѿже ѿ свїдѣтелствѣетъ
со мнѣю [...].¹¹

2. ТРАНСКРИПЦИЈА. Имена су у протоколу исписивана мешовитом ћирилицом. У XIX веку у писмености се употребљавала нерепформисана ћирилица, која се у протоколу јавља у курзивном облику, а има и неких графема које се јављају у брзописном облику. С друге стране, има и графема из црквене ћирилице. С обзиром на то да графичко-ортографска анализа није предмет нашег рада, али јесте помоћно средство у рашчитавању имена и презимена, даћемо само начелне напомене о гласовној вредности појединих графема или графемских група. Приликом транскрипције служили смо се напоменама о транскрипцији изложеним у раду А. Младеновића (1979).

⁹ У протоколу се, како смо навели, налазе и име и презиме оца, име и презиме кума на венчању и ређе сведока, али их нисмо обухватили анализом.

¹⁰ Иако форма протокола захтева име у инструменталу, има и примера у којима је име уписано у номинативу или дативу.

¹¹ Протокол венчаних који је чинио наш корпус у неким појединостима се разликује од протокола венчаних које помињу Љ. Иванчевић (1953: 97) и Л. Чурчић (2006: 80).

Графема <ћ> у протоколу је двофункционална, што значи да може имати две гласовне вредности /h/ и /ḥ/: <Ћириљ> /Ћирил/, <Срећко> /Срећко/; <Ћорђе> /Ћорђе/, <Ћџка> /Ћџка/ и сл.

Секвенца /ja/ бележи се на различите начине: на почетку речи као <Ја> или <Ј>: <Јаковъ> /Јаков/, а у осталим позицијама као <a> или <я>: <Јліа> /Илија/, <Андреа> /Андреја/, <Василія> /Василија/.

Секвенца /je/ бележи се графемом <е>: <Софроніе> /Софроније/. На почетку речи смо је транскрибовали и као /e/: <Екатерина> /Екатерина/, али <Еремія> /Јеремія/.

Секвенца /je/ бележи се на почетку речи као <Јо>: <Јоанъ> /Јоан/.

Графемске групе <ій>, <ий> на крају имена транскрибовали смо као /иј/: <Григорій> /Григориј/, <Пантелиј> /Пантелиј/.

3. АНТРОПОНИМСКА АНАЛИЗА ГРАЂЕ. У протоколу венчаних вођеном од 1816. до 1829. године за место Бока у Банату забележено је 270 потврда мушких и 270 потврда женских имена. Удео једних и других је једнак с обзиром на то да су ексцерпирана само имена жениха и невеста.

Од укупно 270 потврда имена жениха забележена су укупно 104 различита мушка имена (укључујући и различите варијанте истог имена), а од истог броја потврда имена невеста укупно 76 различитих женских имена. Уз имена жениха стајао је патроним, што овом приликом нећемо узети у разматрање, а уз нека имена и придев који је означавао који је брак по реду: *первобрачни*, односно *второбрачни* или синтагма *втори брак*. Уз женска имена није стајао патроним, већ је један од тражених података у формулару био име и презиме оца или, уколико је у питању удовица, име и презиме покојног супруга (уз руком исписану ознаку *супр./супруга/вдова почившаго/почивша* и сл.).

3.1. ЛИЧНА ИМЕНА ПРЕМА ПОРЕКЛУ. Имена забележена у протоколу различитог су порекла. Сва имена поделили смо, према пореклу, на словенска, несловенска (хришћанска/календарска/црквена имена, као и остала имена која нису словенског порекла) и хибридна имена (која у свом саставу имају и несловенске и словенске елементе) (уп. Трајковић, Стошић, 2021).

3.1.1. СЛОВЕНСКА ИМЕНА. Удео имена словенског порекла веома је мали у протоколу, и то се односи како на мушка, тако и на женска имена.

Од словенских мушких имена издвојено је само 13 имена, а реч је о следећим именима: *Богосав*, *Вукмир*, *Живан*, *Живко*, *Живојин*, *Милован*, *Милутин*, *Јездимир*, *Ранко*, *Спасоје*, *Срећко*, *Станко*, *Хран*.

Женска словенска имена такође нису бројна у протоколу, забележено их је свега 10: *Везиља*, *Десанка*, *Дивна*, *Живана*, *Милица*, *Милинка*, *Мирка*, *Неда*, *Стана*, *Цвета*.

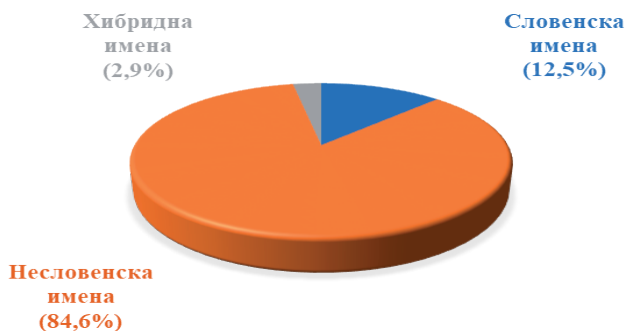
3.1.2. НЕСЛОВЕНСКА ИМЕНА. Већи број забележених имена несловенског је порекла. У протоколу су забележена следећа мушка имена која су несловенског порекла: *Авакум, Аврам, Аксентије, Алекса, Александер, Андреј, Антоније, Арсеније, Атанасије, Аћим, Василије, Викентије, Гаврил, Георгиј, Георгије, Григориј, Григорије, Дамаскин, Дамјан, Данил, Димитриј, Димитрије, Дмитар, Ђорђе, Ђука, Ђурађ, Захариј, Захарије, Иван, Игњат, Илија, Исаило, Исаија, Исак, Јаков, Јевта, Јевтимије, Јерemiја, Јефрем, Јоан, Јосиф, Кирил, Константин, Кузман, Лазар, Леонтије, Лука, Максим, Манојло, Марко, Мата, Матеј, Матеја, Михаил, Мојсеј, Мосило, Нестор, Никодим, Никола, Николаје, Никифор, Павел, Пантелејмон, Пантелиј, Пантелије, Патејмоно, Петар, Петер, Прокотије, Риста, Сава, Самуило, Санфир, Симеон, Софроније, Стефан, Тадеј, Теодор, Теофан, Тимотеј, Товел, Тома, Треун, Трифон, Трифун, Тирил, Филип, Христифор*. Несловенских имена је 88, а она представљају библијска и календарска имена.

Несловенског су порекла следећа женска имена забележена у протоколу: *Агатија, Алексија, Ана, Анастасија, Ангелина, Дафина, Екатарина, Екатерина, Јевдокија, Јевросија, Јелена, Јелисавета, Јефимија, Јована, Јулијана, Јустијана, Комненија, Кристина, Круна, Кумрија, Латинка, Макрена, Макрина, Марија, Марта, Мелентија, Наста, Настасија, Наталија, Пава, Павлија, Пелагија, Персида, Рава, Ракила, Ружа, Сара, Сосана, Софија, Стеванија, Стефанија, Султана, Татијана, Текла, Теодора, Теофана, Фема, Фетија, Фотија, Христина*. Несловенских женских имена укупно је 50.

3.1.3. ХИБРИДНА ИМЕНА. Веома мали број мушких имена представља хибриде. Само три мушка имена могу се сврстати у ову групу: *Петко, Трајило* и *Урош*, што чини 2,9% укупног броја забележених мушких имена.

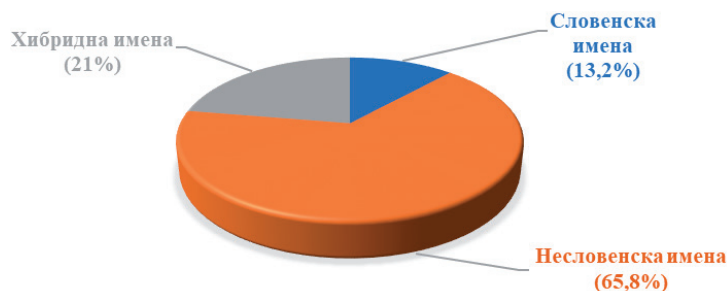
Женских хибридних имена је више, укупно 16: *Алка, Анка, Аксијана, Алексија, Василија, Дамјанка, Иванка, Јанка, Јоанка, Јованка, Нинка, Петра, Савка, Симеуна, Тешана, Томанија*.

Мушка имена словенског порекла чине 12,5%, мушка имена несловенског порекла чине 84,6%, а хибридна имена 2,9% укупног броја забележених мушких имена (в. Графикон 1).

Графикон 1: *Мушка имена према пореклу*

Женска имена словенског порекла чине 13,2%, женска имена несловенског порекла чине 65,8%, а хибридна имена 21% укупног броја забележених женских имена (в. Графикон 2).

Графикон 2: *Женска имена према пореклу*

Уколико упоредимо удео словенских, несловенских и хибридних мушких и женских имена, можемо видети да су код обе групе заступљенија имена несловенског порекла. Код женских имена има више хибридних имена, а разлог за то може се тражити у чињеници да су многа од хибридних женских имена настала према облику мушког имена. И код мушких и код женских имена заступљеност имена словенског порекла је пропорционално мања у односу на имена несловенског порекла.

3.2. ФРЕКВЕНЦИЈА ЛИЧНИХ ИМЕНА У ПРОТОКОЛУ ВЕНЧАНИХ. Нису сва имена заступљена истим бројем потврда у протоколу. Нека имена су фреквентнија, док се нека јављају у мањем броју или само по једанпут.

Мушка имена са више од пет понављања	Женска имена са више од пет понављања
Јоан (x18)	Јулијана (x18), Марија (x18)
Сава (x16)	Ана (x16), Персида (x16)

<i>Теодор</i> (x12)	<i>Екатерина</i> (x15)
<i>Стефан</i> (x11)	<i>Теодора</i> (x13)
<i>Павел</i> (x10)	<i>Агатија</i> (x11)
<i>Живан</i> (x9)	<i>Јоанка</i> (x10)
<i>Василије</i> (x7)	<i>Алексија</i> (x9), <i>Макрена</i> (x9)
<i>Арсеније</i> (x6), <i>Георгије</i> (x6)	<i>Пелагија</i> (x7), <i>Стана</i> (x7) <i>Јелисавета</i> (x6), <i>Марта</i> (x6), <i>Софија</i> (x6)

Табела 1: Фреквенција мушких и женских имена

У Табели 1 дата је фреквенција мушких и женских имена, односно дата су она мушка и женска имена која се јављају више од пет пута.

Најфреквентнија мушка имена била су: *Јоан* (x18), *Сава* (x16), *Теодор* (x12), *Стефан* (x11), *Павел* (x10), *Живан* (x9), *Василије* (x7), *Арсеније* (x6), *Георгије* (x6).

Преостала мушка имена јављају се по пет пута и мање, а реч је о следећим именима:

- по пет пута јављају се имена: *Јаков*, *Теофан*;
- по четири пута јављају се имена: *Аврам*, *Викентије*, *Григорије*, *Димитрије*, *Илија*, *Никифор*, *Петар*, *Симеон*, *Тимотеј*, *Ђирил*;
- по три пута јављају се имена: *Алекса*, *Андреј*, *Јевтимије*, *Јосиф*, *Михаил*, *Мојсеј*, *Нестор*, *Петер*, *Прокопије*, *Христифор*;
- по два пута се јављају имена: *Авакум*, *Аксентије*, *Антоније*, *Богосав*, *Гаврил*, *Георгиј*, *Григориј*, *Данил*, *Јеремија*, *Кирил*, *Константин*, *Кузман*, *Матеј*, *Николаје*, *Риста*, *Софроније*, *Срећко*, *Тадеј*, *Тома*, *Трифон*, *Филип*;
- по једанпут су забележена имена: *Александер*, *Андреја*, *Атанасије*, *Аћим*, *Вукмир*, *Дамаскин*, *Дамјан*, *Димитриј*, *Дмитар*, *Ђорђе*, *Ђука*, *Ђурађ*, *Живко*, *Живојин*, *Захариј*, *Захарије*, *Иван*, *Игњат*, *Исаило*, *Исаија*, *Исак*, *Јевта*, *Јездимир*, *Јефрем*, *Лазар*, *Леонтије*, *Лука*, *Максим*, *Манојло*, *Марко*, *Мата*, *Матеја*, *Милован*, *Милутин*, *Мосило*, *Никодим*, *Никола*, *Пантелејмон*, *Пантелиј*, *Пантелије*, *Патејмоно*, *Петко*, *Ранко*, *Самуило*, *Санфир*, *Спасоје*, *Станко*, *Товел*, *Трајило*, *Треун*, *Трифун*, *Урош*, *Хран*.

Међу најфреквентнијим мушким именима само једно име је словенског порекла, и то име *Живан* (x9), док су остала најфреквентнија имена несловенског порекла. По два пута забележена су имена *Богосав* и *Срећко*, док се сва остала словенска мушка имена јављају по једанпут. Према томе, мушка имена словенског порекла јављају се са 23 потврде, што је 8,5% свих потврда. Несловенска имена заступљена су са 244 потврде, што је 90,4% свих потврда, док три потврде хибридних имена чини 1,1% свих потврда.

Фреквенцијска анализа женских имена показала је да су следећа женска имена у протоколу најфреквентнија: *Јулијана* (x18), *Марија* (x18), *Ана* (x16), *Персида* (x16), *Екатерина* (x15), *Теодора* (x13), *Агатија* (x11), *Јоанка* (x10), *Алексија* (x9), *Макрена* (x9), *Пелагија* (x7), *Стана* (x7), *Јелисавета* (x6), *Марта* (x6), *Софија* (x6).

Преостала женска имена јављају се по пет пута и мање, и то:

- пет пута забележено је једно име: *Василија*;
- по четири пута забележена су имена: *Аксијана*, *Алка*, *Јелена*, *Јефимија*, *Христина*;
- по три пута јављају се имена: *Макрина*, *Настасија*, *Наталија*, *Рава*;
- по два пута забележена су имена: *Анка*, *Екатарина*, *Иванка*, *Јованка*, *Милица*, *Наста*, *Петра*, *Ружа*, *Сара*, *Симеуна*, *Сосана*, *Стефанија*, *Текла*, *Фетија*;
- по једанпут се јављају имена: *Анастасија*, *Ангелина*, *Божана*, *Везиља*, *Дамјанка*, *Дафина*, *Десанка*, *Дивна*, *Живана*, *Јанка*, *Јевдокија*, *Јевросија*, *Јована*, *Јустијана*, *Комненија*, *Кристина*, *Круна*, *Кумрија*, *Латинка*, *Мелентија*, *Миљинка*, *Мирка*, *Нена*, *Нинка*, *Пава*, *Павлија*, *Ракила*, *Савка*, *Стеванија*, *Султана*, *Татијана*, *Теофана*, *Тешана*, *Томанија*, *Фема*, *Фотија*, *Цвета*.

И међу најфреквентнијим женским именима само је једно име словенског порекла: *Стана* (x7), док су остала имена несловенског порекла или је реч о хибридном именима. Остала словенска имена нису заступљена великим бројем потврда у протоколу: двапут је забележено име *Милица*, а остала имена само по једанпут. Из овога произлази да су женска словенска имена у корпусу заступљена са 16 потврда, што је 5,9% свих потврда. Несловенска имена заступљена су са 205 потврда, што је 75,9% укупног броја потврда. Хибридна имена потврђена су 49 пута, што је 18,2% свих потврда.

3.3. ТВОРБЕНА СТРУКТУРА ИМЕНА СА СЛОВЕНСКИМ ЕЛЕМЕНТИМА. Анализа творбене структуре забележених мушких имена словенског порекла показала је да је највише изведених имена, док су само три имена сложена (*Богосав*, *Вукмир*, *Јездимир*). Три имена у основи имају основу *жив-*: *Живан*, *Живко*, *Живојин*, једно има основу *мил-*: *Милутин*, а остале основе су *бог-*: *Богосав*, *вук-*: *Вукмир*, *језд-*: *Јездимир*, *ран-*: *Ранко*, *спас-*: *Спасоје*, *срећ-*: *Срећко*, *стан-*: *Станко*; у другом делу код сложених имена јављају се и основе *-мир*: *Јездимир* и *Вукмир* и *-сав*: *Богосав*. Заступљени су следећи суфикси: *-ан* (*Живан*), *-ко* (*Живко*, *Ранко*, *Срећко*, *Станко*), *-утин* (*Милутин*), *-(о)ин* (*Живојин*). Име *Милован* представља име настало од партиципа и сврстава се у самотворна имена (в. Поломац, Милошевић, 2022: 19). Име *Спасоје* створено је према типу лат. и грчког имена *Pascalis*, *Anastasius* (Грковић, 1977: 183).

Женска имена словенског порекла у протоколу различита су по постању. Име *Везиља* је занимање узето за лично име, а име *Дивна* је при-

дев који је постао лично име. Имена *Неда*, *Стана* и *Цвета* представљају скраћене облике дужих имена: *Неда* је скраћени облик имена *Недељка*, *Ненадија* и сл. (Грковић, 1977: 285), *Стана* је скраћено од *Стамена*, *Станислава* и сл. (Грковић, 1977: 309), а *Цвета* од *Цветана*, *Цветимира* (Грковић, 1977: 320).¹² Име *Живана* је женски облик имена *Живан* изведен суфиксом *-а*,¹³ а имена *Милица*, *Милинка* и *Мирка* изведена су од словенских основа *мил-* и *мир-* суфиксима *-ица* и *-(ин)ка*. Име *Десанка* изведено је од облика мушког имена и суфикса *-анка*.

У протоколу није забележен велики број хибридних мушких имена, односно оних имена која имају и словенске и несловенске елементе. Јављају се свега три мушка имена: *Петко*, које у основи има име *Петар/Петер* и словенски суфикс *-ко*, *Трајило*, у чијој је основи име *Трајан*, и словенски суфикс *-ило*), *Урош*, које у основи има мађарску реч *ur* и словенски суфикс *-ош* (Грковић, 1977: 156, 196, 200).

И женска хибридна имена представљају имена изведена од основе имена несловенског порекла и домаћег суфикса. Највећи број имена настао је додавањем суфикса *-ка*: *Алка*, *Анка*, *Дамјанка*, *Иванка*, *Јанка*, *Јоанка*, *Јованка*, *Нинка*, *Савка*, три додавањем суфикса *-а* (*Петра*, *Тешана*, *Симеуна*), по једно додавањем суфикса суфикса *-анија* (*Томанија*), *-анка* (*Десанка*) и *-ијана* (*Аксијана*).

3.4. НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИМА. Неколико мушких и женских имена која смо забележили захтева посебне напомене.

М. Грковић (1977: 53) бележи имена *Викентије* и *Вићентије*, дакле у две фонетске варијанте. У протоколу ово име је, кад означава жениха, писано са словом *к* и зато га доносимо само у облику *Викентије*. Исто важи и за име *Никифор*. За разлику од ова два имена, име *Ћирил* редовно се пише са почетним словом *ћ*.

С обзиром на период из кога потиче протокол, фонетске ликове неких имена можемо тумачити црквеним утицајем. Име *Јоан* у облику у коме је забележено, дакле без *в*, није карактеристично за српски народни језик, већ је одлика црквеног језика (уп. Ђорђевић, 1987: 213). Име *Николаје* употребљено је у облику карактеристичном за црквени језик, а суфикс који се јавља код овог имена исти је као код забележених хришћанских имена *Арсеније*, *Григорије*, *Прокотије*, *Димитрије*, *Захарије* и сличним именима.¹⁴ Име *Павел* употребљено је са фонетским ликом карактеристичним за рускословенски језик, са вокалом *е* уместо *а* на месту (секундарног) полугласника. Име *Петар* двапут је написано као *Петрљ*, што је, опет, утицај рускословенског језика. Ипак,

¹² Ниједно од дужих имена није забележено у протоколу.

¹³ Може се тумачити и као изведеница од основе *жив-* и суфикса *-ана*.

¹⁴ Код овог и сличних имена можда се може рачунати и на румунски утицај.

ово име је у говору сигурно коришћено у облику *Петар* или *Петер*, како је забележено у протоколу. Ми смо се одлучили за прву варијанту у поменутиим примерима. Име *Товел* забележено је само једанпут. М. Грковић (1977) не бележи ово име. Постоје два могућа тумачења: или је начињена грешка приликом уписивања имена жениха, што је мање вероватно,¹⁵ или се ово име може довести у везу са именом *Товило*, које бележи М. Грковић (1977: 194).

Међу мушким именима забележена су и она имена која се могу сматрати и хипокористицима/надимцима. Таква су имена *Ђука* (поред дужег *Ђурађ*), *Јевта* (поред дужег *Јевтимије*), *Мата* (поред дужег *Матеј*), *Риста* (поред дужег *Христифор*) и сл.

Што се тиче женских имена, нека имена се јављају у различитим фонетским варијантама: *Екатарина* и *Екатерина*, *Макрена* и *Макрина*, *Стеванија* и *Стефанија*, *Фетија* и *Фотија*.

Према имену *Јоан* забележено је женско име *Јоанка*, које се у протоколу јавља и у облику *Јованка*, карактеристичном за српски народни језик.

Међу женским именима има и таквих која су скраћена од дужих имена, па се могу сматрати и хипокористицима/надимцима: *Пава* може бити и скраћени облик од имена *Павленија*, *Павлија* и сл. (Грковић, 1977: 291), а *Наста* од *Настасија* (Грковић, 1977: 284).

М. Грковић (1977) не бележи имена *Екатерина*¹⁶ и *Мелентија*.

5. Закључак. На основу порекла мушких и женских антропонима које смо ексцерпирани из протокола венчаних од 1816. до 1829. године, намеће се закључак да су у Боки у првој четвртини XIX века преовладала имена несловенског порекла. Позната је чињеница да су на просторима данашње Војводине у периоду XVIII и почетком XIX века била заступљенија календарска имена (уп. Иванчевић, 1953: 101). Имена словенског порекла је знатно мање, а она нису у нашем корпусу ни много фреквентна. Целовита слика о именослову села Бока у Банату створиће се тек након антропонимске анализе свих сачуваних протокола.

С обзиром на познате историјске и културне околности у којима су живели Срби под окриљем Аустроугарске монархије, као и на остало становиштво са којим су живели Срби у Боки, овакав поступак може се тумачити покушајем да се и на овај начин очува своја вера. Како је анализа обухватила само један од сачуваних протокола, анализа осталих употпуниће закључке до којих смо дошли и пружити ширу слику антропонимског система Срба у месту Бока у Банату у Аустроугарској монархији у првој половини XIX

¹⁵ Треба имати у виду чињеницу да се изузетно водило рачуна о правилном вођењу ових књига, на чему су insistирале и црквене и световне власти. Матичне књиге су с времена на време контролисане од стране највиших црквених власти (в. Иванчевић, 1953: 102).

¹⁶ Овај облик је у нашем протоколу заступљенији од облика *Екатарина*.

века. Истраживање на ограниченом узорку мушких и женских личних имена потврдило је наводе М. Грковић (2004: 63–64) да су у Аустроугарској народна имена потискивана календарским именима, што је у периоду који смо истраживали било веома распрострањено. Како је фреквенцијска анализа показала, 84,6% мушких и 65,8% женских имена било је несловенског порекла.

Литература

- Вуковић, Недељков, 1983: Г. Вуковић, Ј. Недељков, *Речник презимена Шајкашке*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Вечански, 2003: Ј. Вечански, *Бока у Банату*, Панчево: Историјски архив – Ден сателит.
- Грковић, 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: „Вук Караџић”.
- Грковић, 2004: М. Грковић, Историјски пут српског ономастикона, у: *Предавања из историје језика*, Лингвистички свеске 4, Нови Сад: Филозофски факултет, 43–69.
- Ђорђевић, 1987: П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Иванчевић, 1953: Ј. Иванчевић, Матичне књиге села Бешке из друге половине XVIII века, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 5, 96–102.
- Младеновић, 1979: А. Младеновић, Напомене о транскрипцији и критичком издању старих српских текстова из XVIII и XIX века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXII/2, 95–129.
- Пешикан, 1995: М. Пешикан, Сведочанства српске историјске антропономије, у: *ГЛАС Српске академије наука и уметности, Одељење језика и књижевности*, књ. 16, 37–44.
- Поломац, 2009: В. Поломац, Ћирилометодијевска језичка традиција и српски средњовековни поменици, у: *Ciril i Metody w duchowym dziedzictwie Słowian*, red. Petar Sotirov, wydawnictwo Podlaskiej Fundacji Wspierania Talentow, Białą Podlaska, 59–75.
- Поломац, 2010а: В. Поломац, Неколико напомена о личним именима у Поменику непознатог манастира Липљанске епископије, у: *Проблеми на балканското и славянското езикозание*, Велико Трњово, 226–243.
- Поломац, 2010б: В. Поломац, Неке теоријско-методолошке напомене о ономастичком истраживању српских средњовековних поменика. *Српски језик*, XV/1–2, 491–501.
- Поломац, 2015: В. Поломац, Антропонимија Водичничког поменика (Скопска Црна Гора, XVI век), у: *Путевима српских идиома: зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана*. Крагујевац: ФИЛУМ. 341–350.

- Поломац, 2017: В. Поломац, Из антропоније Дечанског поменика (XVI век). *Наслеђе: часопис за књижевност, уметност и културу*, 38, 111–123.
- Поломац, Милошевић, 2022. В. Поломац, М. Милошевић, Лична имена у Поменику манастира Крке. *Прилози проучавању језика*, 53, 5–31.
- Трајковић, Стошић, 2021: Т. Трајковић, Ј. Стошић, Антропонија Шињског поменика, у: *Преподобни Прохор Пчињски – 950 година у српском народу*. Врање: Свеправославно друштво „Преподобни Јустин Ђелијски и Врањски”, 108–123.
- Чурчић, 2006: Ј. Чурчић, Формулари црквених матичних књига штампарије Димитрија Теодосија, у: *Исходи и стазе српских књига 18. века*. Нови Сад: Матица српска, 77–84.

Јелена М. Стошич

ЗАМЕЧАНИЯ ОБ АНТРОПОНИМИИ ДЕРЕВНИ БОКА В ОБЛАСТИ БАНАТ В XIX ВЕКЕ (НА ОСНОВЕ ПРИХОДСКОЙ МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГЫ ОБВЕНЧАННЫХ)

Резюме

В настоящей статье рассматриваются антропонимы деревни Бока в области Банат в XIX веке на основе приходской метрической книги обвенчанных. В этом месте сохранились несколько приходских метрических книг разного предназначения, которые стали ценным источником данных по антропонимике этого края в первой половине XIX века. В статье отмечаются семантические и деривационные, а также этимологические характеристики мужских и женских имен, в целях определения каким образом исторические и культурные обстоятельства могли повлиять на антропонимическую систему этого края.

Ключевые слова: антропонимика, Бока в Банате, XIX век, приходские метрические книги, мужские и женские имена.

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ ОДЛИКЕ СРПСКИХ ГОВОРА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ (ЉУПКОВА)

Рад доноси поглед на основне црте фонетско-фонолошког типа српских говора у Румунији, у области коју дефинишемо као Дунавска клисура – конкретније у месту Љупкова. Захваљујући теренским истраживањима која су обављена у септембру 2022. године, у местима Љупкова и Свиница, сакупљен је материјал на основу кога су могле бити праћене језичке особине у продукцији изворних говорника. Сви примери ексцерпирани су из сакупљеног аудио-материјала, те су методом слушне перцепције разврстани у односу на језичку црту коју демонстрирају, а све у циљу осветљавања припадности ових говора. Истраживање је и овога пута настало као резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* који се одвија у оквиру Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији. На основу резултата који ће се наћи у самом раду могуће је сагледати говор Љупкове у ширем контексту осталих српских говора на подручју и Румуније и Србије.

Кључне речи: фонетика, фонологија, српски језик, Љупкова, Дунавска клисура, Румунија.

1. Увод

1.1. Интересовање лингвиста за проучавање српских говора на подручју Румуније везује се за период XIX века, када су настале прве студије и огледи, а у којима се тежило да се представе главне језичке црте испитиваних области. Дунавска (Банатска) клисура од давнина је била у сфери истраживања, те су лингвисти тежили да опишу говоре места у којима је било Срба, како би се *живи говор* сачувао од заборава, језичке особине забележиле, а испитивани говори класификовали и одредила њихова дијалекатска припадност. Такође, истраживачи су српске говоре на овим просторима проучавали у контексту интерференције са румунским језиком (видети у раду

¹ nina.sudimac.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, као и у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014) који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Бошњаковић–Радан 2010; Лончар Раичевић 2020) – будући да су у питању места где су Срби и Румуни водеће становништво, да има мешовитих бракова и да се таква друштвена и културолошка стварност одразила и на језик. Истраживања на тлу Румуније настављена су и у XX и XXI веку, посебно захваљујући проф. др Михају Радану који је покренуо пројекат *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који је од изузетног значаја у свим друштвено-хуманистичким аспектима, посебно лингвистичким.

С тим у вези, и овај рад представља својеврстан допринос у проучавању српских говора ван граница Србије, настао као резултат рада на терену³, где се тежило да се забележи говор у актуелном тренутку и испитају фонетско-фонолошке⁴ карактеристике у продукцији изворних говорника. Истраживање ће на тај начин бити од значаја и дијалектолозима и фонетичарима – лингвистима уопште, посебно онима који дужи период проучавају предео Дунавске клисуре. Тако би се касније, на основу свих спроведених истраживања, могло видети које су опште, а које специфичне црте у српским говорима на подручју Дунавске клисуре.

1.2. Дунавска (Банатска) клисура представља област која заузима крајњи југозападни део Румуније. Овај простор⁵ Срби су почели да насељавају у XV веку (Бугарски–Степанов 2008, Степанов 2006а, 2006б), а данас постоје јасно издиференцирана насеља у Банатској клисури у којима – према демографским подацима, живи српска национална мањина, а то су: Златица, Соколовац, Лунговет, Лесковица – насеља која се налазе на левој обали реке Нере (познато као Пољадија, Пољадијска област), затим Базјаш, Дивич, Белобрешка, Српска Пожежена, Мачевић, Радимна, Стара Молдава, Љупкова и Свиница – насеља смештена поред Дунава (према Крстић 2015: 5).

1.2.1. Љупкова (рум. *Liubcova*) је насеље у општини Берзаска и припада округу Караш-Северин. Географски положај је такав да се насеље налази уз Дунав – на левој обали, у румунском делу Ђердапа. Место се налази на око 40 километара од Старе Молдаве и на око 30 километара од Свинице. Љупкова је од давнина била вишенародна, с тиме да су Срби некада били најбројнији – данас су у мањини.⁶ Становници села се називају Љупковци,

³ На терену смо били три пута: 2018. године (Чанад, Кетфел и Саравола), 2019. године (Пољадија – Ланговет, Соколовац и Златица) и 2022. године (Свиница и Љупкова).

⁴ О истраживањима која су имала за циљ описивање фонетско-фонолошког и прозодијског сегмента у српским говорима на територији Румуније видети у раду *Степен проучености фонетских и прозодијских особина српских говора у Румунији* (Лончар Раичевић–Судимац: 2022).

⁵ Насељавање Баната становништвом словенског порекла, које је у културолошкој и лингвистичкој линтератури познато као најстарији словенски слој, видети код М. Радана (2014).

⁶ „У последњем попису становништва од 20. октобра 2011. године 580 особа изјаснило се као

односо Лџупковке. У самом месту налази се српско забавиште, основна школа, у којој се учи српски језик, као и православна црква.

1.3. Клисурски говори у дијалектолошкој литератури. Године 1935. Емил Петровић објављује монографију у којој је описао говор Карашева и представио језичке особине и структуру споменутих говора. Осамдесет година касније (2015), Михај Радан дугогодишња теренска истраживања карашевских говора сублимира у студију монографског типа под називом *Фонетика и фонологија карашевских говора данас (прилог проучавању српских говора у Румунији)* у којој је веома детаљно и прецизно описан фонетско-фонолошки сегмент карашевских говора у дијалектолошком светлу, са акцентом на међујезички утицај румунског језика на српски. Две обимне студије, такође посвећене клисурским говорима, објављене су од стране Милета Томића – *Говор Свиничана* (1984) и *Говор Радимаца* (1987), обе публиковане у *Српском дијалектолошком зборнику*. Оваквим целовитим описима српских говора на тлу Румуније треба додати и истраживања Павла Ивића који је описивао српске говоре са незамењеним јатом (1956, 1957).

Ако говоримо о класификацији српских говора на овим просторима, треба истаћи да њих Ивић сврстава у говоре „смедервско-вршачког дијалекта, који се простиру до румунске границе, па и преко ње у Банатској Клисури, која у целини спада овамо.” (Ивић 2009: 102). Са друге стране, Томић све клисурске говоре или српске, осим говора Свиничана, подводи под косовско-ресавски дијалекат. О клисурским говорима Томић каже да нису истоветни ни потпуно исти, али да су разлике које се јављају споредног карактера, те да се на основу њих сви клисурски говори могу поделити на пољади(ј)ске и праве клисурске говоре (Томић 1987: 311). Окука говор Лџупкове убраја у браничевско-великоморавски поддијалекат косовско-ресавског дијалекта, за који каже: „Braničevsko-velikomoravski poddijalekt se naslanja na smederevsko-vršački i zahvata centralni i istočni dio Srbije obuhvatajući Negotinsku Krajinu, oblast sliva Timoka i Crne Reke, Đerdapski kraj, Gornju Mlavu, Poreč, Krajinu i Ključ, zatim Resavu, južnu dolinu Velike Morave, Levač i Trstenik. Tu su dakle i mjesta sa srpskim govorima s lijeve strane Dunava u županiji Karaš-Severin u Rumuniji (Bazjaš, Belobreška, Divić, Langovet, Leskovic, Ljupkovo, Mačević, Požežena, Radimna, Sokolovac, Stara Moldova, Šuška i Zlatica).” (Okuka 2008: 213). Лончар Раичевић, описујући акценатски систем у говору Лџупкове, каже: „Акценатски систем посматраног говора, као и остали клисурских говора, има одлике косовско-ресавске акцентуације, уз бројна одступања која су настала у процесу аналитизације прозодијског система. Инвентар прозодема подразумева троакценатски систем са сачуваном преакценатском дужином и радикално скраћеним квантитетом иза акцента” (2023: 308–309).

Срби” (Крстић 2015: 20).

И у овом раду настојаће да се опишу језичке црте у говору Срба који живе у Љупкови, на основу материјала који је прикупљен теренским радом. Добијени подаци биће упоређени са суседним српским говорима на територији и Румуније и Србије, који су описани у литератури и у којима су приказане фонетско-фонолошке црте испитиваних зона: ту првенствено наводимо истраживања Павла Ивића, потом Жарка Бошњаковића, Михаја Радана, Милета Томића, Андреја Собољева, затим Софије Милорадовић, Драгане Радовановић, Гордане Драгин, Александре Лончар Раичевић, Нине Судимац.

Као што је истакнуто, рад се бави фонетско-фонолошким одликама говора Срба у Дунавској клисури, настао као резултат теренских истраживања обављених у периоду од 6. до 9. септембра 2022. године, спроведених у Љупкови, а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* који се одвија под руководством проф. др Михаја Радана.⁷ Циљ рада је да се описом поменутог сегмента клисурских говора да прилог проучавању фонетских и фонолошких црта српских говора на подручју Дунавске клисуре и да се одреди место описаног ареала у светлу осталих суседних говора. На тај начин прошириће се и употпунити дијалекатске спознаје о вокалском и консонантском систему и моћи ће да се говор Љупкове сагледа у ширем контексту осталих говора. Грађу за рад ексцерпирали смо из аудио-материјала који чини 450 минута (или 7,5 сати) снимљеног спонтаног говора на терену; овоме треба придодати и материјал из транскрибованих лексичких упитника о коларској, ратарској и ковачкој лексици. Овом приликом захваљујемо информаторима на љубазности и времену које су нам посветили и захваљујући којима је и настао овај рад: Перса Матић, Зора Петровић, Милева Младеновић, Сава Јеремић, Живка Јеремић.

Све примере изложили смо у другом делу рада на основу тога коју језичку црту осликавају: представљени су у оригиналном облику, онако како су их изговарали информатори – означени и акценговани. Најпре су приказане особине из домена вокализма, делом и консонантизма.

2. Фонетско-фонолошке карактеристике: анализа материјала

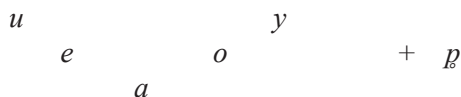
2.1. Вокали. У говору Љупкове уочено је пет монофтонга који постоје и у стандардном српском језику⁸ – *a, e, i, o* и *y*, као и вокално *p*. Дакле, имамо пет⁹ фонема + *p*.

⁷ На терену смо боравили са проф. др Биљаном Сикимић, проф. др Александром Лончар Раичевић и проф. др Татјаном Трајковић: тимским и индивидуалним радом тежили смо да испитамо све могуће сегменте у говору информатора.

⁸ Као и у већини штокавских говора.

⁹ Радан наводи да у карашевским говорима егзистира асиметрични вокалски систем који се

Вокале схематски можемо представити на следећи начин – помоћу вокалског троугла који се сусреће у традиционалним дијалектолошким и фонетским студијама:

Сви вокали могу бити у наглашеној и ненаглашеној позицији, а питање прозодијских јединица – а самим тим и укупан број вокалских фонема које се реализују у продукцији говорника из Љупкове – у зависности од супрасегменталног нивоа, питање је које је врло занимљиво. Како бисмо сагледали укупан број вокалских фонема позваћемо се на закључке дате у раду Лончар Раичевић 2023: „Говор Љупкове се по својим суштинским цртама одликује староштокавском акцентуацијом, чији је инвентар прозодема сачињен од троакценатског система са сачуваним преакценатским дужинама и радикално скраћеним квантитетом иза акцента” (2023: 302). Дакле, ако се основном броју фонема придодају супрасегментални елементи, тј. прозодијске јединице српског језика, број фонема повећава се на 18, а у зависности од квантитативних могућности у преакценатским позицијама, још на дванаест. Укупно је 30 диференцијалних јединица.¹⁰

Вокали се у оквиру речи могу наћи у свим позицијама. Артикулационе особености монофтонга су такве да оне одговарају артикулацији вокала у стандардном српском језику. Отвореност/затвореност¹¹ вокала зависи од његове позиције у оквиру речи – наглашен/ненаглашен слог, као и од акценатског квантитета: вокали у наглашеној позицији су отворенији, односно у ненаглашеној затворенији; вокали се отварају под кратким акценатским квантитетом, а под дугим затварају, што одговара слици коју налазимо у староштокавским дијалектима. Отвореност вокала је израженија него у продукцији говорника из Свинице.

Вокал *a* јавља се у свим позицијама у речи – иницијална, медијална и финална: *Аустрија, Африку, Арџангел, капџа, Васџије, несрџа, вина*.

Вокал *e* – присутан у свим позицијама: *енџ, леџац, дрџе, трџиње, јастџе*.

састоји од шест вокалских фонема – као и *p, d*, напомињући да такав систем постоји још у неким српским говорима на тлу Румуније – Рекаш, Банатска Црна Гора (2015: 142). Такав шесточлани вокалски систем уочен је и у продукцији говорника из Свинице (Судимац Јовић 2023).

¹⁰ Овакав број и распоред диференцијалних јединица карактеристичан је за говоре косовско-ресавског дијалекта (Јовић 1968: 38).

¹¹ О затворености вокала у карашевским говорима писао је М. Радан (2015: 87–91).

Вокал *и* – јавља се на почетку, средини и крају речи: *и̇љаду, и̇ма, со-би̇цу, роди̇ла, ку̇ћ'и, ва̇ћ'али*.

Вокал *о* – бележимо га свуда у оквиру речи: *о̇дѐ, ожен̇ила, вод̇ица, род̇ила, неде̇лно, крсти̇мо*.

Вокал *у* – наведени примери сведоче о његовој стабилности у говору: *ун̇ука, с̇уди̇ле, љу̇љамо, мол̇итву, то̇рбу, соб̇ицу*.

2.1.1. Супституција вокала. У неким примерима бележимо супституцију вокала која врло често у језику може бити последица аналогije, асимилације/дисимилације или неких нејезичких чинилаца; такође, наведене измене могу бити бити и морфолошке природе.

а>о: *дол̇еко; форм̇ација;*

е>а: *м̇етер, ч'ер̇апе, Вр̇шец;*

џ>а: *џ̇мрали;*

е>и: *ин̇жин̇ѐр.*

2.1.2. Покретни вокали. У анализираном корпусу забележени су примери који сведоче о постојању покретних вокала, тј. који имају форму са вокалом у финалној позицији. Ова појава среће се код прилога.

џ(а) : е – Прилог *сад(а)* забележен је у облицику *с̇а̇де*.

џ : а : е – Прилог *отуд(а)* забележен је у варијанти *от̇уде*.

а : е – Уочен је облик *св̇уде* (као и *св̇удер*).

2.1.3. У примеру *др̇укии* уочава се сажимање вокала.¹²

2.1.4. Контракција вокала.

Ова вокалска појава честа је у говору информатора, а примери сведоче да до контракције долази у медијалним вокалским групама. За разлику од говора Свиничана, који чувају финално *л* и код којих се контракција јавља спорадично и у одређеном броју примера (Судимац Јовић 2023: 361), овде је то фреквентније и чешће.

-ео- > -о- : *д̇до̇но, в̇ид̇до, љ̇зо;*

-ао- > -о- : *г̇л̇ѐдо, р̇ѐко, и̇шо, л̇ѐго, п̇до̇шо, д̇до̇шо, тр̇ѐбо;*

2.2. Полугласник. У овим говорима полугласник се изгубио, дао је вокал *а*, за разлику од говора Свиничана који га чувају (Судимац Јовић 2023: 361).

Ексерцирани примери то и показују: *д̇ан, л̇ан, он̇а̇ј, т̇ан̇ко, о̇вас, п̇ас*.

2.3. Вокално л. У овим говорима вокално *л* (л̇) дало је у.¹³

п̇ун, испун̇ила, ж̇ут.

¹² Овај облик карактеристичан је за косовско-ресавски дијалекат (Јовић 1968: 44).

¹³ О статусу вокалног *л* и финалног *л* у косовско-ресавским говорима видети у Јовић 1968: 53.

2.4. Силабичко *p* и девокализација *p*. Сугласник *p* може имати силабичку функцију, а ексцерпирани примери сведоче да се оно може наћи у иницијалној и медијалној позицији у речима – најчешће између два консонанта у оквиру речи.¹⁴

Иницијална позиција: *рђ'ав*.

Медијална позиција: *црква, мртав, црн, црна*.

Девокализација вокалног *p* уочава се у облику *прдслук*.

2.5. У испитиваним говорима изгубљено је **финално л**, тј. прешло је у вокал *o* – *био, носіо, стао, правіо, куніо, рајіо*.

2.6. Анализом прикупљеног материјала уочено је да је **група *вѣ > у**, а о томе сведоче и примери из наше грађе: *унѣк, унѣка*.

2.7. Осврт на консонантизам.

2.7.1. Африкате. О одликама консонаната у продукцији говорника из Љупкове биће речи у засебном раду где ћемо схематски представити целокупни консонантски систем – инвентар и дистрибуцију, и где ће бити дефинисане артикулационе карактеристике свих јединица; такође, биће представљене и описане и консонантске групе. У овоме раду говорићемо о неким одликама из сфере консонантизма које нам могу помоћи да осветлимо припадност испитиваних говора.

Свакако да африкате изазивају највише пажње приликом испитивања говора, с обзиром на њихов неједнак статус у дијалектима. Испитујући српске говоре у Дунавској клисури, аутори су показали да се (1) овај слој консонантских јединица добро чува, да је стабилан, да се у појединим говорима разликује свих пет африката и да је њихова артикулација иста као у стандардном српском језику – пољадјски говори (Томић 1987: 311, Судимац 2020: 289) или да (2) у говорима долази до мешања¹⁵ африката и да њихова артикулација не одговара оној коју имамо у стандардном српском језику – карашевски говори (Радан 2015: 189), Дивич, Белобрешка, Стара Моладава (Милорадовић 2007: 574; Драгин 2019: 102), говор Свиничана (Собољев 1995, Судимац 2023: 282).

Сви примери су разврстани на основу слушне перцепције, те се систем африката у говору информатора из Љупкове може представити на следећи начин:

¹⁴ Радан запажа да *p* као носилац слога показује извесне разлике у карашевским говорима, те се тако разликују три групе говора (2015: 137).

¹⁵ Ову појаву бележи и Ивић у банатским говорима, а као разлог за њен настанак наводи утицај румунског језика (Ивић и др. 1994: 222).

ч = ч' Ч'ѐхи, Ч'ѐхе, ч'етрдѐсет, Ч'ергáри, прѝч'ам, Ч'ауиѐско, тѐхнич'ку шкòлу, ч'итáи, Дѝвич', ч'ерáпе, мехáнич'ар, Пѐткòвач'у, рѐч, Бранѝч'ѐво.

ц = ц' и'ѐмпер, и'ѐп, перѝнци'а, и'áнта, дѝ'ак;

ћ = ћ' ћ'упрѝје, кѝћ'е, Бòжић', из кѝћ'е, у кѝћ'у;

ђ = ђ' Б'ѝрђ'овдан, дòђ'еду, Свѐти Б'òрђ'е;

ц = ц Цѝгани, процѐнт.

Дакле, имамо пет африката с тиме да се *и* и *ч* изговарају знатно мекше него у стандардном српском језику, а *ћ* и *ђ*,¹⁶ палатални гласови по својој природи, овде су знатно умекшанији.¹⁷

У облицима *кукуруза*, *бензин* уочен је и фреквентан фрикатив *з*. Свуда доследно бележимо *з*.

2.7.2. О непостојању неких архаичних консонантских група. У анализираном корпусу није уочено постојање консонантске групе *ч'р-*, тачније *ч'р-* > *чр-*: *чрвѐно*, *чрвѐна*, *чрн*.

За разлику од примера који су забележени у продукцији говорника из Свинице (чувају архаичну групу *ч'р-*:), видимо да су на просторно блиским местима присутне две различите језичке ситуације (Судимац Јовић 2023: 363).

2.7.3. Десоноризација (финалних) звучних консонаната. Десоноризација финалних звучних консонаната¹⁸ забележена је у следећим примерима: *пилáф*, *чáршаф*.

Облик *òвца* уочен је у неизмењеном облику.

2.7.3.1. У примеру *прет кѝном* уочава се асимилација по звучности: забележена је у предлошко-падежној конструкцији, дакле у везама речи.

2.7.3.2. Дисимилативни процеси консонаната су фреквенти, овде видимо облик *срѐтња*.

2.7.4. Група *хв-* упрошћена је у примеру *фала* – дошло је до једначења *в* према фрикативном *х*, а затим до губљења овог консонаната: *хвала* > *фáла*.

2.7.5. Губљење сугласника *д* из говорног ланца у кардиналним бројевима јавља се у забележеним примерима: *трѝес*, *двáес* и *пѐт*, *двáес*, *трѝнáес*, *четрнáес*.¹⁹

¹⁶ Артикулационо и акустички остварују се другачије него у продукцији говорника из Свинице (Судимац 2023: 282–283).

¹⁷ У говору Трстеника Јовић бележи шесточлани симетрични систем африката: ц – ч, ђ – ћ, дз – ц (1968: 56). Инвентар и артикулационе особености африката у говору информатора у Љупкови треба сагледати, свакако, у светлу утицаја румунског језика на српски.

¹⁸ Као у већини народних говора, и у карашевским говорима присутно је обезвучавање финалних звучних консонаната. Радан бележи да је „потпуно, ретко делимично. Изузетак чини консонант *в*, који делимично задржава своју звучност” (Радан 2015: 234).

¹⁹ Аутори ову појаву бележе и у банатским говорима шумадијско-војовђанског дијалекта –

2.7.6. Супституција *x* сугласником *k* – *Йсус Крїст*.²⁰

Супституција сугласника *њ* сугласником *n*: *инџинѐр*.

Супституција сугласника *њ* сугласником *љ*: *ражаљ*.

Супституција сугласника *љ* сугласником *л*: *недѐлно, мѐлци, полопрївреда*.

2.7.7. Резултати друге палатализације присутни у облицима акузатива множине, о чему сведочи забележени примери и акузативу множине: *јасту̀це, Турце*.

2.7.8. Лексема *онда* има партикуку *k*: *ѓндак*.

Партикуле се додају прилозима.

Партикула(е) *p/pe* присутне су у облицима: *озгѓр, свѓдер, ѓвечер*.

Партикула(е) *k/ke* присутне су у облицима: *данѓске, пѓлак двѓнѓес*.

Прилог *одоздо* забележен је у облику *одоздѓле*.

Прилог *ту* забележен је у облику *тѓнѓ*.

Уочен је иблик *свѓдер*.

Код предлога *с* често је извршена редупликација: *сас пѓтом*.

2.7.9. Резултати новог јотовања у већини примера подударни су са рефлексима које познаје стандардни српски језик: *дѓђу, пѓђу*.

2.7.9.1. У примерима *ва̀ћамо, ва̀ћали, мѐћају* уочавају се јотовани облици гласа *t*.

2.7.9.2. У облицима *напѓшћамо* и *премѓштили* уочава се подновљено јотовање.²¹

3. Закључак

У овоме раду представљене су неке основне црте фонетско-фонолошког типа у српским говорима у Румунији у подручју које дефинишемо као Дунавска клисура (Љупкова). Поређење издвојених особина у продукцији говорника из Љупкове са одговарајућим приликама у суседним клисурским говорима указује на бројна подударања као и на то да је реч о сличним говорима у чијој су основи староштокавски говори. На основу приказаних и анализираних примера ексцерпираних из грађе, сакупљене теренским истраживањима која су обављена у септембру 2022. године, можемо закључити да својим главним цртама и особинама говор Љупкове одговара слици и ситуацији коју имамо у већини говора косовско-ресавског дијалекта на подручју Србије и у околним српским говорима у Румунији. Такође, на фо-

одлика тамишке говорне зоне (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 411).

²⁰ Погледати у Јовић 1968: 62.

²¹ Јавља се и у косовско-ресавским говорима (Јовић 1968: 68).

нетско-фонолошком плану уочене су извесне особине које упућују на језичку интерференцију, те је видан утицај румунског језика, што је очекивана појава када су у питању српски говори ван граница Србије.

У будућим истраживањима фокус ће бити на опису вокалских и консонантских јединица у говорима Срба који живе у Дунавској клисури помоћу експерименталне методе, те ћемо покушати да појаве забележене и уочене методом слушне перцепције подвргнемо акустичкој анализи. На терену су обављена и снимања којима ће се вршити акустичка анализа вокалског и консонантског система у продукцији испитаника са овог подручја како би се објективним методама утврдиле акустичко-артикулационе особености фонема у целом ареалу.

Литература

- Бошњаковић, 2009: Ж. Бошњаковић, Напомена о консонантском систему говора Батовца (код Пожаревца). у: *Годишњак за српски језик и књижевност, година XXII, број 29*. Ниш: 47–53.
- Бошњаковић–Радан, 2010: Ж. Бошњаковић, М. Радан, Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната, *Јужнословенски филолог LXVI*, 2010, 135–161.
- Бугарски–Степанов, 2008: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у Румунском Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Драгин, 2019: Г. Драгин. Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији. *Исходишта 5*, Темишвар / Ниш: 101–113.
- Ивић 2009: П. Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Ивић, 1956: П. Ивић. Једна доскора непозната група наших говора: говори с замењеним јатом. *Годишњак филозофског факултета I*. Нови Сад: 146–160.
- Ивић, 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба. у: *Српски дијалектолошки зборник, XII*. Српска академија наука, Институт за српски језик. Београд: 1–520.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и Фонетизам), *Српски дијалектолошки зборник XI*. Београд: 1–419.
- Јовић, 1968: Д. Јовић. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII*. Београд: 1–234.
- Крстић 2015: Б. Крстић. *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољудијаца*. Темишвар.
- Лончар Раичевић 2020: А. Лончар Раичевић. Српски говори у Румунији – међујезички утицаји из прозодијске перспективе. *Српски језик XXV*, стр. 369–379.

- Лончар Раичевић 2023: А. Лончар Раичевић. Теренска истраживања из Дунавске клисуре: Срби у Румунији. *Исходишта* 9, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији - Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 9, број 9, 299–311.
- Лончар Раичевић–Судимац, 2022: А. Лончар Раичевић, Н. Судимац. Степен проучености фонетских и прозодијских особина српских говора у Румунији. *Исходишта* 8, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији - Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 8, број 8, 97–111.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић. И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). у: *Проблеми словенске филологије XV*. Timișoara: 573–580.
- Окука, 2008: М. Окука, *Srpski dijalekti*. Zagreb: [SKD Prosvjeta].
- Радан, 2014: М. Н. Радан. О акценту најархаичнијих српских говора у румунском Банату (карашевски, свинички, банатско-црногорски), *IvoVA VIII, Реферати VIII међународног скупа о балтословенској акцентологији, Славистички зборник*, Нова серија, књига I, Нови Сад, 8–14.
- Радан, 2015: М. Н. Радан. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас (прилог проучавању српских говора у Румунији)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 5–431.
- Собољев, 1995. А. Собољев, О неким јужнословенским говорним оазама у источној Србији, западној Бугарској и Румунији (Вратарница, Ново Село, Свиница). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/2*, Нови Сад: 183–208.
- Степанов, 2006а: Љ. Степанов, *Поздрав из Дунавске клисуре*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Степанов, 2006б: Љ. Степанов. Статистички подаци о Србима у Румунији – Date statistice despre Sârbii din România — Statistical Data about the Serbs in Romania. *Темишварски зборник 4*. Нови Сад: 9–31.
- Судимац, 2020: Н. Судимац. Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија). *Исходишта* 6, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 6, број 6, 285–297.
- Судимац, 2023: Н. Судимац. Одлике консонантског система српских говора у Румунији (Свиница). *Philologia Mediana*, Vol 15, No, 15. Филозофски факултет у Нишу (у штампи).
- Судимац Јовић 2023: Н. Судимац Јовић. О неким фонетским карактеристикама српских говора у Румунији (Свиница). *Исходишта* 9, Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу у Румунији - Филозофски факултет Универзитета у Нишу, година 9, број 9, 355–366.
- Томић, 1984: М. Томић, *Говор Свиничана*, у: *Српски дијалектолошки зборник XXX*. Београд: 7–265.
- Томић, 1987: М. Томић, *Говор Радимаца*, у: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: 303–474.

Petrović, 1935: E. Petrović, *Grăiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Imprimeria Națională, București.

Nina Lj. Sudimac Jović

PHONETIC-PHONOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SERBIAN SPEECHES IN THE DANUBE GORGE (LJUPKOVA)

Summary

The paper provides a look at the basic features of the phonetic-phonological type of Serbian speech in Romania, in the area we define as the Danube Gorge - more specifically in the place of Ljupkova. Thanks to field research carried out in September 2022, in the towns of Ljupkova and Svinica, material was collected on the basis of which linguistic features in the production of native speakers could be monitored. All the examples were excerpted from the collected audio-material, and were sorted by the method of auditory perception in relation to the linguistic feature they demonstrate, all with the aim of illuminating the affiliation of these speeches. The research was also this time the result of work on the project Researching the Culture and History of the Serbs in Romania, which takes place within the Center for Scientific Research and Culture of the Serbs in Romania. Based on the results that will be found in the paper itself, it is possible to see the speech of Ljupkova in the wider context of other Serbian speeches in the territory of Romania and Serbia.

Key words: phonetics, phonology, Serbian language, Ljupkova, Danube Gorge, Romania.

Александра Р. Лончар Раичевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику²

УДК 001.891:811.163.41'232(498.5)
"2016/2023"
<https://doi.org/10.46630/ish.10.2024.29>

Татјана Г. Трајковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

ИСТРАЖИВАЊЕ КУЛТУРЕ И ИСТОРИЈЕ СРБА У РУМУНИЈИ – ДОСАДАШЊА ЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

У раду се даје преглед досадашњих језичких истраживања у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који је покренуо Центар за научна истраживања при Савезу Срба у Румунији. Преглед обухвата период од 2016. године, када су истраживања започета, па до 2023. године. Сагледан је рад лингвиста који су дали допринос проучавањима српских говора на тлу Румуније, појединачно за сваки језички ниво који је до сада обухваћен теренским истраживањима. У раду је дат осврт на досадашња остварења у виду научних чланака, али и на грађу која је досад прикупљена. Такође, тема рада је представљање најновијих послова, циљева, задатака и даљих могућности лингвистичких истраживања у оквиру овог пројекта, а посебно је важно оснивање *Дигиталног архива Центра за научна истраживања Срба у Румунији* (при Савезу Срба у Румунији, у Темишвару).

Кључне речи: српски језик, говори Срба у Румунији, *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*

1. Увод

Научна истраживања културе, историје, језика, живота Срба у Румунији започета су још крајем XIX века о чему сведоче историјски радови и монографије који су се бавили историјом цркве и етногенезе Срба на овом подручју. Због историјско-политичких дешавања на овим просторима деведесетих година XX века ова територија постаје све интригантнија, што је

¹ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар). Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

имало изузетан утицај на културу и видно ишчезавање српске популације на овом терену, било да је реч о покрштавању, иселавању или мешовитим српско-румунским браковима. Теренска истраживања Срба у Румунији из разних разлога, углавном политичке природе, успостављена су тек почетком 21. века па је разумљива велика журба да се некако надокнади оно што је неповратно пропуштено.

Једно од већих систематских истраживања културе Срба на територији Румуније које је обухватило више научних домена, започело је 2016. године покретањем сарадње Центра за научна истраживања Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и више института при Српској академији наука и уметности у Србији (Институт за српски језик САНУ, Етнографски институт САНУ). У истраживању су учествовали и сарадници Балканолошког института САНУ, Музиколошког института САНУ, Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару. Како би се теренска истраживања спровела на ваљан начин у организацију су били укључени људи са терена који су били од помоћи приликом проналажења саговорника.

Истраживачи из Србије су у периоду од 2016. године обилизали подручја у којима живе Срби у Румунији и прикупљали различиту врсту лексике, која је касније публикована у виду научних радова и грађе у различитим научним часописима и зборницима, првенствено у часопису *Исходишта* (Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Савез Срба у Румунији и Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару) од 2015. Године, што је допринело да тема културе Срба у Румунији добије значајније место у научно-стручним оквирима.

У овом раду даје се целокупни преглед досадашњих језичких истраживања у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који је покренуо Центар за научна истраживања при Савезу Срба у Румунији. Радови у *Исходиштима*, који су резултат теренских истраживања обављених у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, често имају форму претходних саопштења док велики део прикупљене грађе тек чека своју научну елаборацију. За почетак, у оквиру Центра, започет је ове године и рад на оснивању Дигиталног архива Центра за научна истраживања Срба у Румунији (при Савезу Срба у Румунији у Темишвару). Архив је већ оформљен и у овом тренутку садржи један део теренске грађе коју су архивирали сарадници Пројекта. Архив ће се и даље допуњавати новоприкупљеном грађом и она ће бити доступна заинтересованим корисницима, што је уређено релевантном регулативом о коришћењу архивске грађе.

Важно је поменути да су пре покретања поменутог пројекта, као и часописа *Исходишта*, радови са научних скупова фокусираних на културу и језик Срба у Румунији објављивани као темати у часописима или у посебним зборницима радова. О томе сведоче два научна часописа сличне

оријентације који излазе дужи низ година: *Темишварски зборник* (који са различитом динамиком излажења издаје Матица српска, а до данас је објављено 14 бројева) и *Арад кроз време* (редовно излази од 2000. године у издању Савеза Срба у Румунији). Веома квалитетни научно-популарни чланци објављују се и у темишварском недељнику *Наша реч*, а преглед стања досадашњих научних истраживања доноси и нови зборник радова *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе*, који су уредили академик Тибор Варади и Михај Н. Радан, а објавила Српска академија наука и уметности 2021. године (в. Сикимић 2023).

Током дугогодишњих теренских истраживања прикупљен је материјал са територија: Дунавске клисуре (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава); из Централног Баната (Рудна, Дињаш, Шенђурац, Ченеј), из Банатске Црне Горе (Краљевац), из Поморишја (Фенлак, Чанад), Пољадије (Соколовац, Лунговет, Златица), Карашева и Свинице.

2. Лингвистичка истраживања

Када је реч о лингвистичким истраживањима на простору Румуније, најпре је важно скренути пажњу на сложеност проучавања ових говора, првенствено због српско-румунских релација које су се огледале кроз бројне језичке и друге особености, тј. специфичне архаичности на основу којих се разликују и нијансе међу Србима у Румунији. Разлоге за особености треба тражити и у „различитом времену досељавања у румунске земље и у додиру са становништвом другог говорног језика”, уз чињеницу да су Срби још од давних времена били присутни на овом подручју (Тодоровић, Аксић 2022: 19). На ширем подручју Баната, у новије време, најчешће се издвајају следеће етнокултурне групе српског порекла и језика: 1. Банаћани у ужем смислу, 2. Клисурци и Пољадијци, 3. специфични Свиничани, 4. Карашевци, 5. Црногорци-Кеље, уз 6. „Шокце” у Рекашу, али је проблематика српског присуства у Банату и околним подручјима још много шира и сложенија (Тодоровић, Аксић 2022: 19).

Лингвистички и етнолошки радови, свакако у складу са основном научном оријентацијом главног уредника часописа – Михаја Н. Радана, руководиоца Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији, чине више од половине објављених прилога. Значајан број ових прилога резултат је теренског рада са Србима у Румунији обављеног током последње деценије.

Међу радовима који су до сада објављени највећи број је оних који су посвећени конкретним језичким истраживањима. У наставку дајемо преглед досадашњих резултата истраживања у оквиру Пројекта, класификованих према различитим областима: прозодија, фонетика, морфологија, синтакса, лексика, потенцијална лексикографска грађа, ономастика, социolingвистика, контактна лингвистика, шире лингвистичке теме.

2.1. Радови из области прозодије

Захваљујући последњим истраживањима која су настала као резултат рада на Пројекту појавио се знатан број радова са акценатском проблематиком, који су настали на основу теренских истраживања обављених у оклини Темишвара, Банатској клисури, Поморишју и Пољадији. Пунктови који су обухваћени публикацијама захватају шири простор Румунског Баната: Наћфала, Велики Семиклуш, Чаково, Дињаш, Рудна, Ченеј, Радојево, Мали Гај, Фенлак, Велики Семпетер (*Из говора Чакова (акцент)* (3/2017), *Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији* (4/2018) Гордане Драгин; *Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говора М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији)* (5/2019) Жарка Бошњак-вића; *О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаша)* (3/2017); *О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури Белобрешка* (4/2018) Александре Лончар Раичевић и Ирене Цветковић Теофиловић; *Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад)* (5/2019), *Прозодијске особености српских говора у Румунији (Пољадија)*, (6/2020) Александре Лончар Раичевић.

Већина аутора наведених публикација указује на чињеницу да у овим говорима постоје бројне специфичности на прозодијском плану, те да се не може говорити о јединственом прозодијском систему.

Уколико сублимирамо закључке радова који се односе на шумадијско-војвођански дијалекат на подручју Румуније, закључци показују да они почивају на основама новоштокавске акцентуације, са елементима староштокавског система и траговима непренесених акцената, захваћен процесом романизације. Иако ове говоре у основи карактерише четвороакценатски систем, увелико је отпочео и процес његовог нарушавања – дужење кратких неакцентованих вокала, губљење квалитативних опозиција, скраћивање дугих акцената, уклањање поста акценатског квантитета, непренесени дугосилазни акценат, што многи истраживачи доводе у везу са дуготрајним утицајем румунског језика.

Анализа прозодијских одлика говора Дунавске Клисуре и Пољадије показала је, с једне стране, да ови говори поседују типичне одлике косовско-ресавске акцентуације, а са друге стране, да су у њима истовремено започети процеси нарушавања акценатског система, чему свакако доприноси специфична ситуација у којој се говори Дунавске Клисуре налазе као српски говори у несловенском окружењу.

Говорима призренско-тимочког типа је иначе посвећено најмање пажње, па ни прозодијска истраживања тих говора не чине изузетак. Призренско-тимочки говори на тлу Румуније у науци о језику познати су као Свинички и Карашевски, и због својих архаичности су дуги низ година предмет интересовања како српских, тако и румунских лингвиста. Детаљан преглед истраживања призренско-тимочких говора на румунској страни Баната представљен је у обимној студији Михаја Радана *Фонетика и фонологија карашевских говора данас* (2015).

2.2. Радови из области фонетике

Фонетско-фонолошке црте, тачније особине вокалског и консонантског система српских говора на подручју Румуније, за сада су представљене само неколицинином истраживања и не дају потпуни увид у све дијалекатске типове који су заступљени на овим просторима: *Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији* (5/2019) Гордане Драгин; *Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија) Исходишта* (6/2020), *О неким фонетским карактеристикама српских говора у Румунији (Свиница)*, (9/2023) Нине Судимац; *Акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Нађфали (Румунија)* (7/2021) Драгана Радовановић и Снежана Гудурић;

Анализа постојећих публикација показала је да је мањи број радова посвећен вокалском и консонантском систему говора, како шумедијсковојвођанског, тако и косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта. Иако већина истраживања пружа значајне податке о специфичној реализацији појединих фонема на различитим просторима Румунског Баната, што може бити важно за класификацију и опис српских говора у Румунији, грађа из ове области је за сада оскудна и недовљна за обимнију синтезу.

2.3. Радови из области морфологије

На пољу морфологије заступљен је мали број радова. Потребне и могућности за истраживање морфолошке проблематике садржане у структури српских говора у Румунији постоје и очекивања су да ће се резултати таквих радова такође публиковати. Досадашња грађа показала је да постоје отворена и неиспитана поља свих врста речи као и њихове творбе. Радови који су до сада објављени посвећени су творби футура I у говорима Ченеја и у поморишким говорима, као и рад о прилозима у карашевском говору: *Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темшишвара) и Плочице (код Ковина)* (1/2015), *Творба футура I у српским поморишким говорима у Румунији* (3/2017) Жарка Бошњаковића; *Прилози у карашевским говорима* Михаја Радана.

2.4. Радови из области синтаксе

Синтаксичким темама на материјалу српских говора у Румунију бавио се Зоран Симић, који је обрађивао поље синтаксе падежа (*О темпоралним предлошко-надежним формама у говору Банатске Црне Горе* (3/2017), *Над синтаксом говора Срба у неким селима Банатске Клисуре* (4/2018), *Употреба слободног генитива у говору Банатске Клисуре* (5/2019), *Још о темпоралним предлошко-надежним формама у говору Банатске Црне Горе* (Годишњак/2023).

Сигурно је да је овај лингвистички слој отворен за даљу анализу будући да је сама синтаксичка проблематика неисцрпна, па и недовршена у

нашој дијалектологији, а да су извори за истраживање доступни. Поред започетих анализа из деклинације, остају питања синтаксе глагола, реченица и реченичних структура.

2.5. Радови из области лексике

Истраживачи српских говора на подручју Румуније ангажовани у оквиру Пројекта посебно су били посвећени прикупљању лексикографске грађе, што су чинили попуњавањем припремљених тематских упутника. Из тог материјала настали су радови о терминологији овчарства (*Из терминологије овчарства села Рудне у Румунији* (3/2017) Бранкице Марковић), ратарства (*Ратарска терминологија села Рудне у Румунији* (3/2017), *Ратарска терминологија села Белобрешке у Румунији (са освртом на стање у српским говорима румунског дела Баната)* (4/2018), *Ратарска лексика српских говор у румунском делу Баната (оруђе за рад)*, *Лексика ратарства села Свинице (Румунија)* (9/2023) Татјане Трајковић); о лексици старих заната као што су ковачки, коларски и воденичарски (*О пореклу карашевске ковачке терминологије у говорима Карашева и Клокотича* (3/2017) Михаја Радана; *Из коларске терминологије Ченеја (Румунија)* (6/2020) Гордане Драгин и Радославе Глишовић; *Воденичка терминологија и воденичарска лексика у српском говору Карашева* (7/2021) Михаја Радана и Миљане-Радмиле Радан Ускату), о одевној терминологији (*Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)* (5/2019) Татјане Трајковић), као и о лексици исхране (*Нека традиционална јела у Карашеву* (5/2019) Миљане Радмиле Ускату, *Терминологија исхране у обредној пракси везаној за крсну славу код срба у Дунавској Клисури (Румунија)* (7/2021) Нине Аксић), свадбе и крштења (*Свадебна лексика у Банату* (1/2015) Драгане Радовановић, *Номинација учесника у свадбеним обичајима код Срба у Србији и Румунији* (6/2020) Јордане Марковић; *Прилог познавању лексике обичаја крштења код Срба у Банатској Клисури* (6/2020) Ирене Цветковић Теофиловић).

Иако су научни чланци из области лексикографије најзаступљенији, свакако остаје још могућности за даље прикупљање лексичког материјала на овом терену.

2.6. Радови са потенцијалном лексикографском грађом

Значајан број радова односи се на истраживања етнолошког, етнографског или фолклористичког карактера, који такође пружају обиље грађе захвалне за лексикографску обраду. Ове податке можемо посматрати и као етно-дијалекатски материјал погодан за истраживања из угла обеју научних дисциплина. Овакви радови, уз допуну грађе на основу доступног архивираниог материјала, могу послужити за стварање различитих тематских речника.

Радови који имплицирају лексику нематеријалне, духовне и традицијске културе Срба у Румунији, при чему су досадашњим истраживањима

ма обухваћени различити обреди и обичаји као што су свадбени, погребни, крсна слава, кумачење, Божић, Богојављење, Тодоровци, обреди у вези са хлебом, постом, животни и годишњи циклуси, прорицања, песма, игра и друго, могли би послужити као извори за формирање речника нематеријалне, духовне и традицијске културе Срба у Румунији:

Сличности у свадбеном обичају Карашевака и румунских Алмажана — доказ о карашевско-алмашком суживоту у прошлости (2/2016) Миљане Радмиле Ускату и Михаја Радана, *Карашевска свадба данас – обичаји, ритуали и њихова значења (симболика)* (3/2017) Миљане Радмиле Ускату; *Идентитетски елементи Срба у Румунији: свадба у селима Поморишја и Банатске Црне Горе* (5/2019), *Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије* (6/2020), *Свадбени обичаји код Срба у Румунији: родна перспектива* (9/2020) Бојане Богдановић; *Свадбени обичаји код поморишких Срба* (6/2020) Благоја Чоботина;

Погребна церемонија код Карашевака и Срба. Неколико сличности и разлике (1/2015) М. Радана и М. Р. Ускату, *Посмртни ритуали за покој душа уснулих код Срба у Кетфелју – Румунија* (5/2019) Благоја Чоботина, *Етнографичка намењивања плеса покојнику у селу Свиници* (3/2017) Селене Ракочевић; *Контекстуализација језичких пејзажа српских гробова у региону реке Мориша* (3/2017) Љубице Ђурић;

Породична слава код Срба у Румунији – Дињаши и Ченеј (3/2017) Милине Ивановић Баришић; *Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској Клисурси (Румунија)* (4/2018) Нине Аксић; *Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава)* (4/2018), *Славски обичаји у румунском Поморишју (Чанад, Фенлак) и Банатској Црној Гори (Краљевац): резултати теренског рада обављеног у јулу 2018. године* (5/2019) Ђорђине Трубарац Матић;

Божјић код Срба у Дунавској Клисурси (4/2018), *Божјић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад* (5/2019), *Божјић код Срба у Соколовцу у Румунији* (6/2020) Милине Ивановић Баришић; *Најглавнији елементи божјићне обредне праксе код поморишких Срба у Румунији* (7/2021), *Елементи божјићне обредне праксе код Срба из Банатске Црне Горе у Румунији* (8/2022) Благоја Чоботина;

Теренска истраживања Срба у Клисурси 2017: обичај кумачење (4/2018) Биљане Сикимић; *Ресемантизација Богојављења на Нери у контексту перцепције пограничја* (6/2020), *Тодоровци / Тодоронци / Тудоронци: прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској Клисурси* (4/2018) Смиљане Ђорђевић Белић;

„Лебац је божје лице” (обредни хлеб и жито код поморишких Срба) (1/2015) Јаворке Марков Јоргован; *Од клот пасуља до сарми са сојом – Пост кроз народну традицију Срба у српском и румунском Банату* (9/2023) Нине Аксић; *Храна у божјићним празницима код Срба у румунском Банату и у Војводини* (9/2023) Милине Ивановић Баришић;

О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији (7/2021) Ђорђине Трубарац Матић;

Игранке у српским селима Дунавске клисури у Румунији (4/2018) Селене Ракочевић; Песма о Јови Чаруги и предање о Петру Манту (Pătru Mantu) из Рудне: комуникација између култура и „гранична“ фолклорна знања (5/2019) Смиљане Ђорђевић Белић

Елементи традицијске културе Срба у селима у долини Мориша: годишњи циклус (4/2018) Благоја Чоботина;

Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: антрополошколингвистичка анализа наратива о прављењу (1/2015), Употреба гестова у нарацији: сећање на гајење и прераду конопље у Белобрешки (Румунија) (4/2018) Светлане Ћирковић; Станчево: наративи о раду и сиромаштву (5/2019) Биљане Сикимић;

Реликти паганског порекла у карашевским верским обредима (4/2018) Михаја Радана и Миљане Радмиле Ускату; О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија (2/2016) Михаја Радана; Из фолклора Срба у Дунавској Клисури (8/2022) Смиљане Ђорђевић Белић; Духовна култура Срба у румунском Банату (18. век) (3/2017) Ивана Бирте; Срби у румунском делу Баната: етнографија теренског истраживања (7/2021) Бојане Богдановић.

2.7. Радови из области ономастике

Значајан број радова односи се на ономастичка истраживања и то првенствено из антропонимије, док је топонимија у великој мери запостављена. Познато је да су ономастички подаци изузетно корисни за језичка истраживања, која се могу односити на историјски развој једног језика, а посебно културе једног народа. (В. Тодоровић, Аксић 2022: 47). Међутим, врло су корисна и за испитивање актуелног стања у језику, којима се могу представити или чак и објаснити поједине језичке тенденције. Досадашњи резултати ономастичких истраживања, које свакако треба допуњавати, могу да послуже као одлична база за креирање ономастичких речника, обједињених или посебних – антропономастичких и топономастичких.

Породични надимци Срба у Банатској Црној Гори. Ономатолошки прилог (XX век) (1/2015) Живе Милина; Осврт на српску антропонимију у Дунавској Клисури (2/2016), Деривација српских мушких имена у Дунавској Клисури (3/2017) Саше Митровића; Структурне и творбене карактеристике карашевске антропонимије из прве половине XVII века, Исходишта (5/2019) Михаја Радана; О карашевској антропонимији из XVI века, Исходишта (8/2022) М. Радана и М. Р. Ускату; Имена српске деце крштене у српској православној цркви у кетфељу током IXX, XX и XXI века (3/2017) Б. Чоботина; Породица Дамаскин од Немета (5/2019), Задужбине и задужбинари у Српској православној епархији темшиварској, (7/2021) Саше Јашина; Племићи Николић од

Рудне. Породична историја у једном документу из збирке Народног музеја Баната у Темшвару (7/2021) Зорана Маркова и Ћипријана Главана; Епитафи на саборном гробљу у Сентандреји као важан извор за антропонимијска проучавања (1/2015) Марије Ђинђић и Данијеле Радоњић; Лезички пејзаж гробља у Рекашу (Румунија): Шокци и Срби (9/2023) Биљане Сикимић.

2.8. Радови из области историје језика

Из домена проучавања историје језика заступљено је свега неколико радова: *Морфолошке одлике рукописа Поклоњеније гробу господњу (1734) Андреја Петковића Надежде Јовић (2/2015), Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године (1/2015) и О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године (2/2016) Ирине Цветковић Теофиловић, Славенизми у Банатском алманаху (1827) (2/2016), Јелене Стошић, Темшварски слависта Чезар Апреотесеј и његови радови о румунско-српским културним везама (3/2017) Живе Милина, О првом српско-румунском речнику кетфељског проте Милана Николића (2/2016) Љубомира Степанова.*

2.9. Радови из области контактне лингвистике

Без обзира на подручје истраживања које нужно подразумева језичку интерференцију, уколико изузмемо неке радове из осталих области као што су антропографија или социолингвистика, у овој сфери се засада налазе само два рада: *Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси (1/2015) Софије Милорадовић и Последнице контакта и/или српско (карашевско)-румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат) (1/2015) Михаја Радана.*

2.10. Радови из области социолингвистике

Социолингвистичке теме у најширем смислу заступљене су у радовима: *Језичко-комуникацијско понашање Срба у вишејезичном окружењу румунског Баната (8/2022) Маце Царан Андрејић и Јанка Губана, Настава на српском језику у Поморишју данас (3/2017) Светлане Ћирковић; Видљивост карашевског говора у јавном простору (3/2017), Биљане Сикимић; Међу Србима у Румунији Г. Драгин.*

2.11. Радови из области ширих лингвистичких тема

Као посебну групу лингвистичких радова издвајамо чланке који су посвећеним најразличитијим темама којима се обухватају шира лингвистичке теме посвећене стању српских говора на подручју Румуније. Ради се о истраживањима о општим дијалекатским карактеристикама појединих говора, о прегледима распрострањености, степена заступљености појединих

дијалекатских црта или самих говора на географском и друштвеном плану, записима са терена.

Банатска Црна Гора. Историја. Говор. Ономастика (2/2016) Живе Милина; *О дијалекатским особеностима Наћфале у румунском Банату* (5/2019) Драгане Радовановић; *Степен проучености фонетских и прозодичких особина српских говора у Румунији*, *Исходишта* (8/2022) А. Лончар Раичевић и Нине Судимац; *Језичке изоглосе косовско-ресавског типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе)* (6/2020) М. Радана и М. Р. Ускату; *Лингвогеографска скица шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату* (8/2022), *Теренски записи из Ченеја* (3/2017) Драгане Радовановић; *Теренска истраживања из Дунавске Клисуре: Срби у Румунији* (9/2023) А. Лончар Раичевић; *Српски дијалекти – документи о традицији нашег народног живота и неизоставни део културног наслеђа* (9/2023) Софије Милорадовић.

3. Закључак

Након прегледа досадашњих лингвистичких истраживања српских говора у Румунији у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, може се закључити да је највећи број радова донео изузетну лексичку грађу, која би се могла и даље обрађивати осмишљавањем тематских или општих речника. Значајно је покривено поље прозодије и фонетике, док су радови из морфологије и синтаксе малобројни, што упућује на неопходност посвећивања научног рада овим областима. Грађа која је прикупљана на терену представља богат фонд који би се могао и даље проучавати из различитих лингвистичких аспеката. У том смислу од великог је значаја оснивање *Дигиталног архива Центра за научна истраживања Срба у Румунији*, чији је основни циљ похрањивање снимљене грађе, њено чување од заборављавања, али и отварање могућности коришћења за даљу научну обраду.

Извори и литература

Тодоровић И., Н. Аксић, *Срби у Румунији I, Етнолошка истраживања и синтезе: наслеђе, култура, порекло*, Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе. Савез Срба у Румунији, Темишвар, Етнографски институт САНУ, Београд 2022.

Ивановић Баришић М., Трубарац Магић Ђ. и Богдановић Б., *Срби у Румунији II, Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*. Савез Срба у Румунији, Темишвар, Етнографски институт САНУ, Београд 2022.

Исходишта / Originations (1–9). Савез Срба у Румунији Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару. Темишвар – Ниш. 2015–2023.

На темељима народних говора. Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић поводом одласка у пензију. Ниш, 2020.

Годишњак за српски језик, 21. Департман за србистику, Филозофски факултет Универзитета у Нишу. Ниш, 2023.

Aleksandra Lončar Raičević
Tatjana Trajković

RESEARCHING THE CULTURE AND HISTORY OF THE SERBS IN ROMANIA - CURRENT LANGUAGE RESEARCH

Summary

The paper provides an overall overview and analysis of linguistic research so far within the project *Research of the Culture and History of Serbs in Romania*, which was initiated by the *Center for Scientific Research of the Culture of Serbs from Romania* at the *Union of Serbs in Romania*. The review will cover the period from 2016, when the research began, to 2023. Analytical-synthetic and descriptive methods will be used to review the work of linguists who have contributed to the research of Serbian vernaculars on the soil of Romania, individually each language level that has been covered by field research so far: prosodic, phonetic, morphological, syntactic, lexical. The paper will review the achievements so far in the form of scientific articles, but also the material that has been collected so far. Also, the topic of the work is the presentation of the latest goals and tasks of linguistic research within this project, the most important of which is the establishment of the Digital Archive of the Center for Scientific Research of the Culture of Serbs in Romania.

Key words: Serbian language, vernaculars of Serbs in Romania, *Research of culture and history of Serbs in Romania*.

JAZYKOVÁ IDENTITA A GENERAČNÝ ASPEKT BILINGVIZMU SRBSKEJ MENŠINY V RUMUNSKU

V príspevku sa zameriavame na opísanie stavu jazyka (v zmysle jazykovo-rečovej praxe) a jazykovej identity srbsko-rumunských bilingválnych rodín žijúcich na území rumunského Banátu. Jazykovú prax členov rodín sme skúmali z hľadiska bilingvizmu, ktorý anticipujeme v rôznej miere či intenzite u príslušníkov rôznych generácií. Sústreďujeme sa na opis a analýzu prejavov bilingvizmu v komunikácii v mikropriestore národnostne zmiešaných rodín, hľadáme motiváciu komunikačných aktov, resp. ich intenciu, aby sme mohli dedukovať, v ktorých komunikačných sférach si menšinový jazyk a jazyk majoritného obyvateľstva konkurujú, resp. koexistujú ako dva jazykové kódy. Cieľom nami realizovaného výskumu bolo zaznamenať aktuálny stav jazykovej identity a jazykovej situácie v rámci bilingválnych rodín žijúcich v národnostne a jazykovo homogénnych a heterogénnych obciach západného Rumunska so zameraním na ich jazykovo-komunikačné správanie v rámci rodinnej a verejnej jazykovo-komunikačnej domény. Splnenie hlavného cieľa predpokladá identifikáciu a s tým spojenú formuláciu čiastkových cieľov. Ako čiastkový cieľ sme určili identifikovať vzťah k jazyku a pociťovanie identity členmi bilingválnych rodín; určiť, či v tomto mikroprostredí determinuje jazyk identitu, alebo či je tomu naopak; posúdiť vplyv sociálno-kultúrnych faktorov. Terénnym výskumom (dotazníkovou metódou) sme získali údaje kvantitatívneho i kvalitatívneho charakteru, ktoré umožnili dosiahnuť cieľ predmetnej štúdie. Predmetom tejto štúdie je výskum jazykovej situácie srbského obyvateľstva žijúceho v západnej a severo-západnej časti Rumunska, ako aj otázka posunov na úrovni individuálneho bilingvizmu na časovej osi. To znamená, že je postrehnuteľný (a merateľný) rozdiel v miere a frekvencii užívania materinského a väčšinového jazyka u príslušníkov rôznych (t. j. troch) generácií. Sústreďujeme sa na komunikačný mikropriestor bilingválnych srbsko-rumunských rodín, pretože práve rodina je tým najprirodzenejším spoločenstvom, v ktorom sa stretávajú a navzájom jazykovo a kultúrne ovplyvňujú všetky spomenuté generácie.

Kľúčové slová: srbská menšina v Rumunsku, jazyk a identita, bilingvizmus, jazykové správanie

Jazyk a identita

V súvislosti s národnou identitou sa na jazyk nazerá ako na neoddeliteľnú súčasť kultúrnej identity (chápanej širšie než jazyková identita), ktorá je indikátorom národnej identity a integrálnou súčasťou sociálnej, t. j. kolektívnej identity. O úlohe jazyka v rámci kultúrnej identity sa aj doposiaľ vedú rozsiahle polemiky. S. Ondrejovič a V. Krupa uvádzajú, že jazyk signalizuje, kto sme a kam sa zaraďujeme, je znakom príslušnosti k etnickému spoločenstvu (2009: 113). V tomto ponímaní sa jazyk dostáva do pozície dominantného etnosignifikatívneho znaku. I. Ripka o tom uvádza: „Aj keď ideálny príklad jedného štátu a jedného jazyka je nerealizovateľný, národný jazyk plní nezastupiteľnú úlohu pri uchovávaní a dotváraní národnej a kultúrnej identity v multietnickom svete (Ripka, 2000: 44). Gómez-Estern a kol. (2010) prezentuje názor, že spoločenstvo si prostredníctvom jazyka a ostatných semiotických symbolov vytvára svoju kultúrnu identitu. Jazyk je tak neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho (nehmotného/duchovného) dedičstva ľudstva a A. Bitušiková ho považuje aj za základný element potvrdzujúci a obohacujúci kultúrnu identitu“ (Bitušiková, 2003: 24). A. Holidayová (2010) okrem jazyka, ktorý vníma ako kultúrny marker a artefakt kultúrneho priestoru, medzi komponenty kultúrnej identity radí tiež religiozitu (náboženstvo), predkov, rodinu a vzdelanie, ktoré v značnej miere predurčujú kultúrnu identitu jedinca.

Jazyk je elementárnym kognitívnym a komunikatívnym prostriedkom, ktorým človek disponuje a prostredníctvom ktorého identifikuje nielen sám seba, ale aj iných. Jazyk je považovaný za jeden z komponentov vlastnej etnickej kultúry a v neposlednom rade aj ako indikátor etnickej identity. J. Čukan uvádza: (...) „Jazyk je atribútom etnosu a etnicity, etno/kultúrno/integračný faktor a predpoklad aj prostriedok etno/kultúrno/diferenciačnej antitézy my/oni. (...) Jazyk je kultúrnou osobitosťou etnosu i objektívnym kľúčom k poznaniu kultúrnych osobitostí etnosu (a jeho súčasti) a vedomia etnickej príslušnosti“ (Čukan, 2008: 385).

Vzťah jazyka a identity interpretujú vo svojich štúdiách S. Ondrejovič (2008), autorská dvojica S. Ondrejovič – V. Krupa (2009), I. Ripka (2000) a F. Čermák (2001) anticipujú sociolingvistický prístup.

Význam pojmu identita je stotožňovanie sa s niečím, priradenie sa k niečomu, niekomu (viď napr. Lenovský, 2008: 29). Podľa S. Ondrejoviča a V. Krupu (2009: 110 – 111) v tradičnom ponímaní sa identita považovala a považuje za nepochybnú a evidentnú, za jasný produkt skúseností jednotlivca. Na druhej strane v zmysle esencialistického uvažovania je identita daná jednotlivcovi a priori. Spomínaní autori ďalej dodávajú, že problémy jej formovania sú vlastne len problémami jej nájdania, respektíve jej objavovania vo svojom vnútri, pretože jednotlivec alebo skupina zvyčajne presne a bez akýchkoľvek pochyb vie, kým, resp. čím je a kam patrí (je to dopredu dané). Z aspektu instrumentalistických,

t. j. občianskych prístupov, si jednotliviec identitu vytvára a konštruje takmer v každej situácii a v každom okamihu, pričom identita je konštituovaná jazykom ako prvkom, ktorý vytvára štruktúry. Na základe uvedeného môžeme abstrahovať, že jazyk ako znakový systém, prostriedok komunikácie, špecifická kultúrna hodnota a zároveň jeden z komponentov etnickej kultúry je významným indikátorom etnickej identity.

V tomto kontexte cieľom a zmyslom príspevku je interpretácia zásadných poznatkov o jazykovej identite v srbsko-rumunských bilingválnych rodinách s dôrazom na multikultúrny kontext, v ktorom žijú a ktorý vplýva na ich etnickú identitu. Opodstatnená je otázka, či v prostredí srbsko-rumunských bilingválnych rodín determinuje jazyk identitu, resp. či je tomu naopak. Posúdiť musíme aj možnosť, že v pociťovaní tunajších Srbov sa objaví tendencia výkladu problematiky v zmysle, že identita nie je podmienená jazykom, ale rôznymi sociálno-kultúrnymi faktormi. Mienime identifikovať charakter determinantov vo vzťahu jazyka a identity na úrovni pragmatiky, etiky či emocionality.

Identifikačná funkcia jazyka v bilingválnom srbsko-rumunskom prostredí

Pri nazeraní na jazyk a komunikáciu vo vzťahu k etnickej identite môžeme pristupovať z viacerých aspektov, rozhodujúcim je však pochopenie funkcií, ktoré jazyk menšiny plní v rôznych komunikačných situáciách. Pri analýze vzťahu identity a jazyka sa v prípade srbskej menšiny v Rumunsku opierame o klasifikáciu jazykových funkcií, ktorú uvádza D. Crystal (1987: 10) v *Cambridgeskej encyklopédii jazyka*. Jazyku pripisuje tieto kultúrne, spoločenské, prípadne individuálne funkcie: (a) výmena faktov a postojov prostredníctvom jazyka (komunikačná funkcia), (b) vyjadrenie emócií prostredníctvom jazyka, (c) nástroj sociálnej interakcie, (d) sila (moc) jazyka (jazykového vyznenia), (e) kontrola nad realitou prostredníctvom jazyka, (f) vyzdvihnutie a uchovávanie faktov, (g) byť nástrojom myslenia (kognitívna funkcia) a (h) vyjadrenie identity prostredníctvom jazyka.

S. Ondrejovič a V. Krupa (2009) tvrdia, že identifikačná funkcia jazyka sa môže manifestovať rozmanitým spôsobom, a to ako:

- fyzická identita (prejavujúca sa realizáciou medzi jazykom a vekom hovoriaceho, jeho pohlavím, telesným a zdravotným stavom);
- psychologická identita (to je vzťah medzi jazykom a osobnosťou a inými psychickými faktormi);
- geografická identita (spočívajúca v regionálnom pozadí a v regionálnych odlišnostiach účastníkov komunikácie, ktoré sa môžu prejavovať v akcente a timbri hovoriaceho);
- etnická a národná identita (v tomto prípade ide o jazyk v relácii k iným etnickým a národnostným spoločenstvám, ale aj k nacionalizmu);

- sociálna identita (týkajúca sa sociálneho rozvrstvenia spoločnosti, spoločenského statusu a rol účastníkov, ako aj sociálnej solidarity a dištantnosti) (Ondrejovič, Krupa, 2009: 112).

Jazyk ako identifikátor identity

V makroprostredí srbsko-rumunských rodín je veľký vplyv rumunského jazyka, preto sme pozornosť sústredili na problematiku vzťahu jazyka a identity. (Aj napriek tomu, že otázky zamerané na etnickú príslušnosť a materinský jazyk respondentov by sme mohli zaradiť do všeobecnej charakteristiky výskumnej vzorky, rozhodli sme sa, že získané výsledky budeme prezentovať komparatívne, čím poukážeme na rolu jazyka v určovaní etnickej identity.)

V rumunských podmienkach existencie deklaratívna hodnota srbskej etnicity tu žijúcich Srbov je veľmi vysoká. Takmer každý sa hlási k srbskému etniku. Prevláda názor, že *som to, čo boli moji rodičia*. Príslušníci staršej generácie deklarujú *apartenenciu* k srbskému etniku bez zaváhania.

S cieľom získať komplexný obraz pociťovania jazykovej identity, t. j. vzťahu jazyka a identity, sme sa rozhodli rozšíriť spektrum otázok o generačný aspekt. Tým je možné potvrdiť alebo vyvrátiť tézu, že hlásenie sa subjektu k srbskej menšine je podmienené nielen jazykom, ale aj rodinnou tradíciou, resp. srbskými koreňmi v rodine. V prvom rade sme zisťovali, k *akej národnosti* sa hlásia naši *respondenti*, k *akej národnosti* sa hlásili ich *otec* a *matka* a nasledovali otázky zamerané na *materinský jazyk*. Respondenti si mohli vybrať z dvoch – vopred ponúknutých odpovedí, pričom mali aj tretiu možnosť (*iná národnosť / iný materinský jazyk*). (Aj keď v dotazníku neuvádzame otázku, či sa naši *respondenti* naozaj cítia byť Srbmi alebo Rumunmi, v rámci terénneho výskumu sme ju často kládli, pretože bola impulzom k diskusii zameranej na dôvody determinujúce jazykovú identitu.)

Z prezentovaných výsledkov vyplýva, že najsilnejšie je pociťovaný vzťah jazyka a identity u *najstaršej generácie*, kde 90,63% (N=29) respondentov za svoj materinský jazyk považuje srbský jazyk a rovnaký počet respondentov sa hlási aj k srbskej národnosti. Ako možno vidieť, v uvedenej skupine respondentov sa jazyk stáva určovacím elementom etnickej identity, a to tak v prípade *apartenencie* k srbskému etniku, ako i k rumunskému. Uvedené tvrdenie je platné aj v prípade *generácie rodičov*, kde 81,58% (N=31) respondentov za svoj materinský jazyk považuje srbský jazyk a rovnaké percento sa hlási aj k srbskej národnosti. Pokiaľ v prvých dvoch generáciách respondentov vzťah jazyka a identity je vyrovnaný, tak v kontexte *najmladšej generácie* sme zaznamenali mierne rozdiely. Srbský jazyk považuje za svoj materinský jazyk 81,25% (N=26) respondentov, pričom k srbskej národnosti sa hlási oveľa väčší počet, a to 93,75% (N=30) opýtaných. Zaujímavosťou je, že k rumunskej národnosti sa hlási len 6,25% (N=2)

respondentov, ale 18,75% (N=6) respondentov deklarovalo rumunský jazyk ako svoj materinský jazyk.

Skutočnosť, že šesť detí považuje rumunčinu za svoj materinský jazyk, môže byť determinovaná: (1) výbornou znalosťou rumunského jazyka, ktorá sa neskôr reflektovala v nasledujúcom determinante; (2) používaním srbského jazyka, resp. jeho odsunutím na vedľajšiu pozíciu; (3) faktom, že základom etnickej príslušnosti u uvedených respondentov nie je jazyk, ale rodinné a kultúrne kontexty.

Pokiaľ ide o generačnú kontinuitu vzťahu jazyka a identity (tabuľka č. 8/3 a č. 9/4), musíme mať na zreteli skutočnosť, že jednou z hlavných priorít srbskej menšiny v Rumunsku bolo uzatváranie etnicky homogénnych manželstiev, čo sa prejavilo aj v prípade sledovania relácie národnosti a materinského jazyka generácie **rodičov starých rodičov**, t. j. **prastarých rodičov**. Respondenti z generácie **starých rodičov** vo veľkej väčšine uvádzali, že ich *otec* (N=28; 87,50%) a *matka* (N=29; 90,63%) boli srbskej národnosti a *srbský jazyk* deklarovali ako ich *materinský jazyk*. Vzhľadom na nízke percento zastúpenia rumunskej národnosti ako voľby v odpovediach (N=3; 9,38%) a rumunského jazyka ako materinského jazyka (N=3; 9,38%), môžeme konštatovať, že uzatváranie manželstiev s príslušníkmi väčšinového jazykového spoločenstva bolo výnimkou.

Pokiaľ ide o **generáciu rodičov**, možno vidieť oveľa väčšiu otvorenosť srbsky hovoriaceho spoločenstva voči majoritnému jazykovému spoločenstvu, na čo poukazujú aj údaje o reflektovaní národnosti ich otcov (na rozdiel od absencie reflexie národnosti matiek). V prípade národnostnej príslušnosti matiek 92,11% (N=35) respondentov uviedlo, že ich matka má/mala srbské korene a jej materinským jazykom je/bol srbský jazyk a len 7,89% (N=3) opýtaných uviedlo národnosť rumunskú.

Komparáciou národnostnej apartenencie otcov súčasných rodičov s ich materinským jazykom zisťujeme, že rola materinského jazyka a prostredie, v ktorom jedinec vyrastal, hrajú dôležitú úlohu v určovaní národnostnej identity aj v tom prípade, ak ide o etnicky zmiešané manželstvá. Napríklad dvaja respondenti (5,26%) uviedli, že ich otec je/bol rumunskej národnosti, ale pri uvádzaní materinského jazyka štyria respondenti (10,53%) potvrdili, že materinským jazykom ich otca je/bol rumunský jazyk. V oboch prípadoch, keď bola uvedená srbská národnosť (a nie rumunská), išlo o etnicky zmiešané manželstvá – matka bola rumunskej národnosti, ale rodina žila v prevažne srbskom prostredí, v dôsledku čoho deti nadobudli pocit spolupatričnosti so srbským etnikom. To sa neskôr prejavilo vo vedomej reflexii srbskej príslušnosti so zachovaním rumunského jazyka ako materinského jazyka.

Medzigeneračná kontinuita materinského jazyka vo vzťahu materinský jazyk rodičov a detí sa prejavila aj u **najmladšej generácie**, kde 81,25% (N=26) respondentov uviedlo, že *materinský jazyk ich matky bola srbčina a zároveň je aj ich materinským jazykom*. Rovnakú percentuálnu hodnotu sme zaregistrovali

aj v prípade materinského jazyka otcov. Otcov a matky rumunskej národnosti má len 6 (18,75%) respondentov, pričom v jednom prípade sa matka hlási k srbskej národnosti, ale rumunský jazyk uvádza ako svoj materinský jazyk.

Z výsledkov výskumu vyplýva, že tak v prípade srbskej menšiny v Rumunsku, ako aj v prípade zmiešaných srbsko-rumunských rodín je jazyk jeden zo základných faktorov formovania a určovania identity. Aj v tomto prípade, respondenti vo svojich odpovediach zdôrazňovali emocionálnu väzbu na srbský jazyk. Srbský jazyk často považovali za spojenie medzi Srbskou republikou a ich aktuálnym domovom. Na druhej strane si uvedomujeme, že motívy hlásenia sa k určitému etniku sú veľmi individuálne a myšlienke, že etnická identita jednotlivca je závislá od jazyka, nie je možné dať výlučný status princípu.

Záver

Jedným z primárnych dôvodov, ktoré determinujú jazykovú identitu, je vzťah príslušníka etnického spoločenstva k jeho materinskému jazyku. Gibbonos a Ramirez (2004: 197 – 198) pri definovaní vzťahu medzi jazykom a identitou tvrdia, že identita je jazyk v širšom zmysle slova.

V rámci realizovaného výskumu sme respondentom kládli otázku Čo pre Vás znamená materinský jazyk. Vo väčšine prípadov odpovedali, že pre nich je materinský jazyk jazykom, ktorý používa/používala ich matka. Zaznamenali sme aj odpovede, ktoré poukazujú na skutočnosť, že pre našich respondentov je materinský jazyk nástrojom a prostriedkom na formovanie vlastnej identity. Aj napriek tomu, že respondentmi uvádzané dôvody sa často prelínali, zaznamenané vyjadrenia klasifikujeme ako racionálno-pragmatické dôvody v protiklade s morálnymi a emocionálnymi dôvodmi. Pri uvedenom delení sa inšpirujeme klasifikáciou Wsevoloda W. Isajiwa (1993: 414 - 415), ktorej základ spočíva v aspektoch života daného jednotlivca a na ich základe je možné určiť jeho etnickú identitu. Na základe uvedeného vymedzuje dva aspekty identity, a to vonkajšie a vnútorné. Medzi externé aspekty zaraďuje: 1) znalosť a používanie jazyka menšiny a praktizovanie tradícií etnika; 2) účasť v etnických osobných sieťach, ako napríklad rodinné siete, priatelia a pod.; 3) zúčastňovanie sa aktivít organizovaných etnickými inštitúciami; 4) zapájanie sa do aktivít, ktoré organizujú etnické dobrovoľnícke združenia; 5) účasť na aktivitách (pikniky, koncerty, verejné prednášky, tanečné podujatia a pod.), ktoré sponzorujú etnické organizácie. Medzi interné aspekty zaraďuje: 1) kognitívnu zložku, kam patrí subjektívne poznanie hodnôt skupiny a história etnika; 2) morálnu zložku, pre ktorú je charakteristický pocit oddanosti a zaviazanosti voči členom etnickej skupiny; 3) afektívnu zložku, charakteristickú pocitom pripútania k skupine, predovšetkým vtedy, ak ide o porovnávanie s inými skupinami. Na tomto mieste chceme upozorniť, že jednotlivca nemôžeme automaticky priradiť k danej skupine

na základe jeho správania (bod 1 - 5). Možné to je až vtedy, ak on sám vyhlási, že sa cíti byť príslušníkom daného etnika. Dovtedy ho môžeme považovať len za pasívneho účastníka a sympatizanta kultúry.

Na základe vlastných skúseností z terénneho výskumu konštatujeme, že aj v prostredí srbsko-rumunských rodín žijúcich v Rumunsku je jazyk hlavným indikátorom etnickej príslušnosti. Dorozumievacia funkcia srbčiny v kontexte srbskej menšiny v Rumunsku je jedným z racionálno-pragmatických dôvodov identifikovania sa s členmi menšinového spoločenstva.

Silná appartenencia k srbskému etniku u členov najstaršej generácie sa prejavovala v subjektívnom poznaní hodnôt srbskej menšiny, kde jazyk bol vždy na prvom mieste a história migrácie predkov na územie dnešného Rumunsku bola dobre známa. Pokiaľ by sme k uvedenej kognitívnej zložke morálno-emocionálnych dôvodov určujúcich etnickú identitu pristupovali z generačného aspektu, tak možno vidieť značný posun v percepcii reality. Kým u najstaršej generácie sa viac prejavuje pocit túžby po vlasti svojich predkov, tak v generácii rodičov je oveľa väčšia sústredenosť na jazyk, lebo sú presvedčení, že dobrá znalosť a používanie srbského jazyka v každodennej komunikácii im dáva opodstatnenie pre pociťovanie rovnocennosti so Srbmi v Srbsku. Najmladšia generácia si najviac uvedomuje možný strach z prijatia v Srbsku, a to kvôli (menším/istým) jazykovým nedostatkom. Prijatie do majoritného jazykového spoločenstva vôbec nevnímajú so strachom.

Ako vyplýva z uvedených príkladov a ich interpretácie, srbský jazyk v prostredí bilingválnych srbsko-rumunských rodín je aj v súčasnosti centrálnou hodnotou. Od jeho pozície v komunikácii sa odvíja aj reflexia vlastnej etnickej príslušnosti. Na margo uvedeného môžeme konštatovať, že znalosť materinského jazyka je základnou podmienkou k uchovaniu srbskej národnej identity a účinným antiasimilačným nástrojom v kontexte multietnického mikroregiónu rumunského Banatu. Napriek tomu, že takto explicitne formulované odpovede sme počas terénneho výskumu nezískali, konštatujeme, že vysoká miera appartenencie našich respondentov k srbskej menšine na základe srbského jazyka ako materinského jazyka nás utvrdzuje v tom, že aj naďalej vzťah medzi srbskou identitou a srbským jazykom ostáva vyvážený.

Domnievame sa, že napriek dominancii jazyka ako indikátora národnostnej identity nemôžeme zabúdať na ďalšie kultúrne determinanty, ktoré majú schopnosť udržiavať vitalitu jazyka či revitalizovať jazyk, pretože vo vzdelávacích inštitúciách sa jazyk dá naučiť, ale do jeho štruktúr musí subjekt vrásť, a to je možné len v prípade živého jazyka v komunikačnej praxi, v spontánných prehovoroch. Paralelne sa musí brať do úvahy otázka, ako bude srbčina ako jazyk fungovať tam, kde srbská menšina žije v obciach, ktoré identifikujeme ako národnostne homogénne, pričom prevláda rumunský element. Tu srbčina vo vyučovacom procese nie je obsiahnutá, teda edukácia je v úradnom jazyku – v rumunčine. Z tohto aspektu nie je zanedbateľnou myšlienka investovať úsilie do

masovokomunikačných prostriedkov, do rozšírenia vysielania v srbskom jazyku s pravidelným nie týždenným, ale denným vysielaním. Rovnako prínosné je účinkovanie kultúrnych entít, pretože kultúra dáva jazyku vitalitu, to znamená, že treba iniciovať založenie folklórneho súboru. Slovesné folklórne žánre nielen spájajú jazykovú, hudobnú a motivickú zložku, ale sú aj nositeľom jazykových stereotypov a pomáhajú budovať jazykový cit nositeľov jazyka. V kontexte týchto myšlienok je relevantný širší výskum, ktorý by identifikoval silné a slabé stránky aktuálnej jazykovej a identitnej situácie a priniesol by východiská pre strategický plán smerujúci k podpore a zachovaniu jazyka a kultúry Srbov žijúcich v jazykovej enkláve v Rumunsku.

Literatúra

- Bitušiková, 2003: A. Bitušiková, Urbánna antropológia : Východiská a perspektívy. Banská Bystrica: UMB.
- Crystal, 1987: D. Crystal, The Cambridge Encyclopedia of Language, Cambridge: Cambridge University Pres.
- Čermák, 2001: F. Čermák, Jazyk a jazykoveda, Praha: Karolinum.
- Čukan, 2008: J. Čukan, Jazyk v kontakte úvah o etnose a etnickej identite. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí : Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 381 – 388.
- Gómez-Estern et al., 2010: M. B. Gómez-Estern et al., Literacy and the Formation of Cultural Identity. In: *Theory and Psychology*, XX-2, 231 – 250.
- Holliday, 2010: A. Holliday, Complexity in cultural identity. In: *Language and Intercultural Communication*, X-2, 165 – 177.
- Lenovský, 2008: L. Lenovský, O identite. In: *Butín : Kultúrne tradície Slovákov v rumunskom Banáte*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 29 – 58.
- Ondrejovič, 2008: S. Ondrejovič, Jazyk, veda o jazyku, societa : sociolingvistické etudy. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Ondrejovič – Krupa, 2009: S. Ondrejovič – V. Krupa, Identita a jazyk. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: SAV, 109 – 137.
- Ripka, 2000: I. Ripka, Jazyk, kultúra, identita a fenomén tradície. In: *Jazyk ako fenomén kultúry. Človek a jeho jazyk I*. Bratislava: VEDA, 39 – 44.
- Wsevoloda, 1993: I. W. Wsevoloda, Definition and dimensions of ethnicity: A theoretical framework. W: Challenges of Measuring an Ethnic World. Science, Politics and Reality (s. 407–427). Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.

Mata Taran Andreici
Ianko Gubani

LANGUAGE IDENTITY AND GENERATIONAL ASPECT OF BILINGUALISM OF THE SERBIAN MINORITY IN ROMANIA

Summary

In this article we describe the state of the language (from the point of view of communication practice) and the linguistic identity of Serbian-Romanian bilingual families in the Romanian Banat part of the country. The linguistic behavior of members of bilingual families is analyzed from the point of view of bilingualism, which we anticipate to a different degree or intensity in members of different generations. We focus on the description and analysis of the manifestation of bilingualism in the communication of the members of the microspace of ethnically mixed families, we look for the source of the motivation of these acts of communication, respectively their intention, so that we can deduce in which spheres of communication the language of this minority (the Serbian language) competes with the majority language (the Romanian language), respectively the sphere of coexistence of these two linguistic codes.

The objective of the research is to identify the current state of linguistic identity and the linguistic situation within bilingual families who live in homogeneous localities and in ethnically and linguistically heterogeneous localities in the west and south-west of Romania, placing an increased emphasis on their linguistic-communicative behavior in the sphere of familiar and public communication. Achieving the main objective involved identifying and formulating the following partial objective: identifying the relationship between language and identity of members of bilingual families: (a1) to determine whether in this microenvironment the language determines identity, or vice versa; (a2) evaluating the impact in socio-cultural factors in the linguistic-identity process.

By this research carried out in the field, applying the questionnaire method, we obtained quantitative and qualitative data, which eased the possibility of achieving the objectives of this case study. The objective of this case study is to research the linguistic situation of the Serbian minority in the western and northwestern regions of Romania, as well as the issue of linguistic fluctuations at the level of individual bilingualism on the chronological line. It means that there is a notable (and measurable) difference in the frequency of use of the native language (Serbian) and the majority language (Romanian) among members of different (ie three) generations in the family. We focus on the communication microspace of Serbian-Romanian bilingual families, because the family is the most natural community in which all generations meet and influence each other, linguistically and culturally.

Key words: Serbian minority in Romania, language and identity, bilingualism, language behavior.

ЕЛЕМЕНТИ БОЖИЋНЕ ОБРЕДНЕ ПРАКСЕ КОД СРБА УСРПСКОМ СЕМАРТОНУ, ЧАКОВУ И ФЕЊУ

Основа овог рада су теренска истраживања које сам у пролеће и лето 2022. године обавио по некада српским селима румунског Баната: Српски Семартон, Чаково, Вењ (Фењ), а где још постоји српска заједница и где сам пронашао казиваче упућене у упражњавање црквено-народних обичаја. У раду су наведени елементи божићне обредне праксе који се још практикују, као и поједине обредне радње које су се у међувремену изгубиле и данас се више не врше. Из разговора са казивачима покушао сам да пронађем разлоге и околности које су довеле до заборављања или чак губљења појединих обичаја код Срба у наведеним насељима.

Кључне речи: обичаји, Божић, обред, Срби, Српски Семартон, Фењ, Чаково

1.

Српски Семартон, Фењ и Чаково припадају Тимишкој жупанији, некада познатој као Тамишка жупанија. Сва три банатска насеља простиру се југозападно од Темишвара између две реке – Бегеја и Тамиша, недалеко од садашње међународне међе која разграничава румунски од српског Баната. Чаково је још у првој половини XIV века записано као варош, а зна се да је половином XVI века био насељен Србима „и они су предали град Турцима” (Поповић, 1955: 206). У Чакову су биле насељене немачке породице, а касније и мађарске, тако да се ово место 1830. године наводи као румунско-немачко-мађарско насеље. Иако је број српских породица био и јесте мали, у Чакову су рођени велики српски културни посленици као: Димитрије (Доситеј) Обрадовић, Димитрије Тирол, Коста Хаџић Баба, Фотије Иличић, Димитрије Ружић.

Један од првих писаних помена о Фењу датира из давне 1289. године. Као мешовита српско-румунска средина појављује се 1753. године, да би се само неколико година касније, 1765. године, у Фењу населили Румуни из

¹ avasrb@yahoo.com

² Овај рад заснован је на теренским истраживањима које сам у току 2022. године обавио у Српском Семартону, Фењу и Чакову као део пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, који организује Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, при Савезу Срба у Румунији.

Поморишја и захваљујући овоме Срби у Фењу постају мањина. Пештански грађанин Андрија Мочоњи купује село као свој посед 1781. Године (Поповић, 1955: 204).

Године 1333, они који су скупљали десетину за папску столицу, забележили су име свештеника који је служио у Светом Мартину. Године 1478. ово се место помиње као насељено (Бугарски, 1995: 146), а од 1753. године назначује се као српско насеље иако је тад имало само десетак домова.

2.

Божићне покладе (27/14. новембар)

СЕМАРТОН³

С. Б.: „Много се позаборавило. Већ од мојих родитеља почело се избичавати. Обичаји су били развијени док је била велика кућа.”

Б. Ч.: *Да ли се и у Семартону казивале покладе?*

С. Б.: „Казивале се покладе, али се није постило. Моја баба по мајци каже кад се она удала, онда код њене свекрве за Божићни пост се посебно прали судови... Међутим, чим је моја баба изашла од њене свекрве, није више постила.

Б. Ч.: *Да ли се тај дан и данас поштује и која се јела данас спремају?*

С. Б.: „Од када ја памтим нема ничега.”

Б. Ч.: *Да ли се у Божићни пост постило поготово када се ишло на причешће?*

С. Б.: „За причешће се постило највише три дана. Али, много причешћа није било. Причешћивали су се девојке. Исповест се вршила у току литургије док су појци певали причесно. Неки наш стари појац Јава Рајков учио је појање са мојим дедом. Као стар већ дошао је у Темишвар и овде сам и ја са њим појао за певницом. Једном је на причешће ишао неки чика Рада са супругом а деда Јова каже: *Па шта и Рада? Па шта он. Па то жене иду.*”

Из ове анегдоте јасно се да закључити да је у свести нашег народа, пре око шездесет година, владао менталитет да на причешће одлазе само жене.

ФЕЊ⁴

Казивачица из Фења говори о обичајима које је она запамтила из њеног детињства, а који су се сад умногоме изгубили.

Љ. П.: „Оно што знам од моје бабе јесте да је божићни циклус почињао од Светог Николе. Увек на дан Светог Николе морало је да се посеје жито да би било за Бадње вече.”

³ О Божићним обичајима из Семартона причао ми је Стеван Бугарски.

⁴ Казивачица из Фења, Љубица Попадић, говори о Божићним обичајима које је запамтила из куће њене бабе Љубице, рођене давне 1898. године. родом из Ђира, удата у Фењу.

ЧАКОВО⁵

Мој казивач у Чакову као свештеник служи од 1985. године и није му познато да су се у Чакову поштовале покладе.

Љ. М.: „Овде у Чакову нисам затекао никакав обичај за тај дан, а ни не знам да ли се чува, ако се и чува. Нисам чуо од никога ништа. Можда у старије време се поштовало, али ни о томе немам података.”

У Чакову, по казивању мог извештавача, из околних села доселио се велики број српских породица. Преласком у ново насеље дошљаци нису понели своје старе обичаје а, изгледа да ни локалне, уколико их је било, нису преузели. Примера ради, Чаковљани немају своју крсну славу, не славе кућног свеца. Доласком у Чаково за пароха, мој казивач је затекао неколико породица које су славиле Светог Николу. У међувремену ове су породице ишчезле, тако да нема више ко да слави, осим једне породице која је пореклом из Семартона.

Међу српским чаковачким житељима, како казивач казује, Божићни пост није много поштован. Постоје појединци који посте средом и петком. Као доказ, осим неколицине Украјинаца и породице свештеника, Чаковљани не приступају светом причешћу. Чаковачки Украјинци Божићни пост почињу заједно са Румунима, по новом календару, и завршавају га заједно са Србима, на Божић, по старом календару. Они се више пута причешћују у току овог поста.

Света Варвара

СЕМАРТОН

Б. Ч.: Да ли се тај дан поштовао и шта се тога дана радило?

С. Б.: „Тај дан се кувало жито за Светог Николу, па је и остало Варварица вари, Свети Сава лади, а Никола куси.”

Жито се кувало у води, узимало се потом са кашиком и тако се јело. То се жито није дробило, није се млело, већ су зрневља остала цела. Такође се, од тог куваног жита на Светог Николу *носило задушју*. То се жито држало на шпорету да буде вруће, кадило се и читала се молитва *Оче наш*. Потом су деца разносила по комшилuku.

Тога дана положник није долазио. Није се знало за положника на Свету Варвару, нити на било који други дан, осим на Бадњи дан.

Тога дана се, такође, „сејало жито у тањирићу и бројало се колико је зрневља посејано и колико је изникло и држало се тако до Богојављења.”

На питање да ли се у Семартону знало за Материце и да ли се славио овај празник, мој казивач је изричито рекао: „Материце уопште не, али ни Очеви. Није се знало. Не само код нас него ни у околним селима.”

⁵ О Божићним обичајима у Чакову говорио ми је садашњи чаковачки парох Љубиша Матић протојереј ставрофор рођен 27. новембра 1957. год у Семартону. Мој казивач каже да је Чаково, крајем прошлог века и почетком овог столећа, насељено српским породицама из Семартона, Иванде, Рудне, Гада, Толвадије, Соке, Ђира.

ФЕЊ: У Фењу за Светог Николу се кувало жито које се у старини јело несамлевено, ушећерено, заједно са чорбом у којој се кувало. Много касније у појединим домаћинствима светониколајевско жито се млело и мешало са самлевеним орасима и медом.

ЧАКОВО: У кући мога казивача постоји обичај да домаћица тога дана кува жито. Код осталих то није обичај поготово ако се има у виду да су све породице мешовите, што значи да тај обичај и ако је некада постојао, у наше време се не одржава и не чува више. Скувано жито не меље се, већ се остави у посуду у којој је био куван и свако сипа кад жели и колико жели да поједе. Такође, свако зашећери по свом укусу. Жито се једе наредних пар дана. Од тог жита домаћица разноси по комшилуку за покој душе уснулих чланова породице.

Свети Игњатије

СЕМАРТОН: На тај дан се клале свиње. Мој казивач се присећа како је неки његов рођак казивао да „ако је свинче црно, онда бешика се чува. Може да се баје на њу”. За разлику од Срба из Војводине, овдашњи Срби нису познавали обичај паљења ватри или увођења у кућу живтоњског положника.

ФЕЊ: У време када је наша казивачица као дете била у кући деде и бабе, сећа се да је њен неки старији рођак говорио да се у „ово време много изопачио свет”. По казивању дотичног старца, а који је добро памтио прилике са краја деветнаестог века, у Фењу су људи на Туциндан клали свињу, али да се не би омрсили, везивали су уста неким тракама. Занимљиво је, а и мало необично сећање наше казивачице да су жене чак три пута пре клања свиња прале суђе у цеђи „да би биле чисте. То га се добро сећам да је причао”.

ЧАКОВО: Чаковљани кољу свињу у зависности од породице до породице. О празновању Материца и Оца нема никаквих података. Као и остали банатски Срби из Румуније, ни Чаковљани нису те дане свечано празновали.

Туциндан

СЕМАРТОН: За тај дан зна се из црквеног календара, али у вези са тим празником није постојао или се не памти ниједан обичај.

ФЕЊ: „За тај дан спремали смо се за унутрашње понашање. Ми смо били троје, имам два старија брата, пре Туциндана, ви сте троје. Сутра је Туциндан, не смете да се тучете, тако ми је говорила баба. То сам ја као мала добро запамтила.”

ЧАКОВО: Нема обичаја. Спремало се у кухињи за Божић и пазила деца да не добију батине. Уколико на Туциндан добију батине, добијаће преко целе године.

Бадњи дан*Положник*

СЕМАРТОН: Овај дан се почињао са положником. Домаћица је дочекивала положника и постављала га да седне на под. Мој казивач говори и о обичају увођења јагњета у кућу. Домаћица их је одозго, над главом, посипала зрневљем жита и кукуруза и док је то радила, изговарала је неку врсту намењања: „Дај, Боже, колико зрна толико пилића, толико јагањаца, дај, Боже, толико... толико деца. Дај, Боже, од сваке струке.” Тиме се завршавало. Положник је био награђен неком напојницом, а животиња се везивала неким канапом како би се знала да је била положник. Положник је био неко дете из комшилука или родбине. Положници су симболично награђивани орахом, парчетом колача. Домаћице нису за положника спремале посебне плетене колачиће. Мој казивач не памти да је код њих у кући бака или мати у посебној котарици или ситу држала зрневље којим је положник присут, већ у чему је имала.

ФЕЊ: Наша казивачица је одрасла у кући деде и бабе и живели су изван села у кући сеоског кантона, те им положник није долазио а ни од деце из куће нико није био положник.

ЧАКОВО: У Чакову није постојао нити се зна за положника.

Бадњак

СЕМАРТОН: И у давнини се знало за бадњак али не у виду гране и паљења у порти цркве како се то данас ради: „Под бадњаком се сматрало неко дебело дрво које се налагало (а не ложило) на ватру да би одржало жеравицу преко целе ноћи. То је било кад су постојала огњишта. Они су седели околу огњишта, па су то вече бдели, па то је тај пањ, то дрво које је полагао да тихо гори и одржи жеравицу до зоре.” За бадњак изабрано је дрво са дрвљеника. У Банату није било шума, па да се иде у шуму да се сече посебно дрво. Мој казивач напомиње да је у Семартону постојао један једини храст, а од њега нико није сецкао ни гранчице, а камоли грану за бадњак.

Касније, када су огњишта нестала, у шпорет се стављало повеће и подебље дрво за које се говорило да је бадњак: „Међутим, то више није било то. А за то дрво се говорило да је бадњак.”

За уношење бадњака, односно дрвета спремљеног да се постави на огњиште, није постојао никакав ритуал, а такође се није ни жарало по њему нити се ишта говорило. Од пре неколико година, на предлог садашњег темишварског епископа Лукијана, на Бадње вече се у портама наших српских цркава пале бадњаци. То раније у Банату Срби нису радили. Ни у једном нашем селу није се у цркви палио бадњак, па ни у Семартону то Срби нису радили. „Бадњак је био домаћи, на домаћем огњишту се стављао, поготово није се ништа по цркви делило као бадњак”, наводи мој казивач.

ФЕЊ: Међу Србе у Румунском Банату култ тражења и ритуалног сећења бадњака није био познат, бар се о томе не сећају испитаници ни из једног села горњег Баната. Моја казивачица, међутим, памти да јој је баба причала како је њен деда на Бадњи дан изјутра ишао да тражи дрво од цера, пошто у Фењу није било храстовог дрвећа. То би био пањ који би доносио кући и стављао би га крај врата.⁶

Бадње вече. Уношење Божића:

СЕМАРТОН: Приликом уношења Божића постојао је ред, ритуал који се поштовао: „Најстарији из куће предводио је поворку негде до сламе и сена а сви су му онда следили, као гуске, један по један. Док је ишао, он је имао своју песму да квоца: *квоц, квоц*, као квочка, а за њим деца и млађи укућани који су ишли, они су пијукали: *тиу, тиу*. У кући је остајала само једна редуша.” Сви су чупали из камаре сламе и сена заматуљке које су узимали и враћали се њима. Мој казивач памти да су се за децу, у слами или сену, увек спремала мала изненађења, скромни поклони и пакетићи. То се радило не само да би децу примамили да иду у ту поворку већ да би на тај начин у децју свест уписивали овај ритуални моменат како би га и они, касније, упражњавали. При повратку су ишли истим редоследом и носили сваки свој завежљај сламе или сена. На вратима куће дочекивала их је редуша и овде су се први пут поздравили са *Христос се роди!* и одговарали *Ваистину се роди!* Овде су се сви љубили са редушом, а она је код себе имала спремљену ракију медљеначу. После овог међусобног поздрављања улазило се у кућу и у целој кући се простирала слама. Док се слама простиралам појало се *Рождество* односно божићни тропар.⁷ Слама и сено су се простирали и по штали и свињцу и кокошињару.

На столу се, такође, посипала слама и сено и прекривало се столњаком. Под сто, по правилу, доносило се и стављало неки део коњске опреме: хам, улар, оглавник или други неки део. На сто, преко столњака, стављао се божићни колач са свећом и петао печењак. Мој казивач наводи: „То је, може бити, један једини случај кад се код нас пекла цела птица. Тамо је остајао до трећег дана Божића и нико га није дирао све до трећег дана Божића”. Простривена слама је остајала нетакнута све до трећег дана Божића када се Божић „чистио”. На питање да ли су се ораси бацали по соби, мој казивач је рекао: „После вечере, пошто се прострела слама, вечерало се и после вечере бацани су ораси.”

⁶ Некада је недалеко од Фења постојала нека шумица, која данас не постоји.

⁷ Божићни тропар: *Рождество Твоје, Христe Боже наш...* певао се и као коринђа, а певали су га сви коринђаши док су ишли, на Бадње вече, по домовима наших Срба да објављују и честитају рођење Спаситеља Христа. У румунском Горњем Банату српска деца коринђала су дечје коринђе, односно, рецитовала су једноставне стихове погодне њиховом узрасту, док су већа и старија деца, обавезно, коринђала *Рождество*, а додавали су још и Витлејему.

Бадња вечера се постављала када се напољу делио дан од ноћи. Поцињала је молитвом *Оче наши* коју су говорила деца, док је најстарији кадио трпезу, храну, чељад у кући, целу собу. Потом домаћин пререже здравље и подели свима, сваком по парче. На столу је требало да буде божићни колач, уплетен, украшен ружама умешеним и направљеним од истог теста као и колач. Колач је био постављен у једну *саћурицу*, односно плетену корпицу од љуштика у којој је било помало сламе и сена. Та су се слама и сено прекривали неком марамом, платненом салветом, и на томе је био постављен божићни колач. На колач, при врху, обавезно је био забоден орах, као и струк босиљка везан црвеном пантљиком. Обавезно је била и свећа која је стајала у једну посуду пуну зрневља, углавном, кукуруза и жита. У то зрневље забодена је била свећа. Њу је палио домаћин пре изговарања молитве и кађења јела. И свећа је била везана истом црвеном пантљиком. На крају вечере свећа се гасила тако што је била окренута пламеном надоле и забављала се у зрневље.

Главно јело на трпези Бадње вечери био је густ постан пасуљ, папула. У новије време у тај пасуљ домаћице убацују и свињска ребра. Мој казивач је навео и податак да су постојали домови у којима се овај посни пасуљ заслађивао и јела се слатка папула. Таква врста пасуља јела се само на Бадње вече. У кући мог казивача на Бадње вече јели су још и суве шљиве, док су у другим српским кућама домаћице спремале и резанце са маком и орасима. После вечере посуђе се опере и остави се свако на своје место, не остаје на столу.

ФЕЊ: У кући моје казивачице, увече, на Бадње вече, деда је излазио у пратњи деце, која су, идући за њим, пијукала, узимала сламе и враћала се. При уласку у кућу, где их је дочекивала домаћица, деда је узимао тај пањ бадњака и све су то уносили у кућу. Слама је била прострта по целој просторији, а пањ је домаћица полагала на огњиште. То је био велики отворен оцак, а ватра се ложила доле. На ту ватру је постављен пањ, а на његовој жеравици пекла се кобасица.

Занимљив је податак да је у кући моје казивачице био обичај да сви укућани поседају на сламу, да је на слами била постављена и посна вечера. Вечерао се постан пасуљ, разанице насуво, разанице са кромпиром и са маком, суве шљиве, јер то су имали они, а на крају, као посланица служили су се ораси и мед. „После све је остало тамо доле а ми смо почели да причамо приче о рођењу Господа Исуса Христа”, сећа се наша казивачица да јој је баба тако причала. Деца су коринђала и рецитовала, а одрасли су говорили приче из живота Спаситеља до пред зору. На тај начин су пробдели ноћ уочи рођења Господа Исуса Христа.⁸

Када се деда моје казивачице пензионисао, и сви су се вратили у њихову кућу у селу, овде нису имали огњиште и прво што су прекинули да

⁸ Баба и деда моје казивачице, пошто јој је деда био кантоњер, живели су у кући кантона изван села.

уносе у кућу на Бадње вече био је бадњак, односно церов пањ. Казивачица се још присећа, јер је то за њу био доживљај, да су у новој кући заједно са дедом Костом (деда је био глава куће, а не њен отац), она и њена два старија брата ишли за дедом, једно за другим. Док је деда квоцао, они су пијукали, ишли су до шупе са сламом, чупали су од те сламе и враћали се. У повратку обилазили су марву, живину, гуске, а деда је као неки благослов и молитву говорио: „Да буде кокошака, да буде гусака и свиња”, и тако су се полако враћали. На улаз у кућу дочекивала их је домаћица (баба) и у рукама држала дрвено сито са зрневљем или је имала кецељу и у њој зрневље. Овим зрневљем је све редом посипала.

Слама се простирала по целој кући, а баба је са средине собе у сва четири ћошка куће бацала орахе изговарајући при сваком бацању: *У име Оца*, па у други ћошак: *и Сина*, и *Светога Духа* у трећи ћошак и завршавала са *Амин*, бацајући орах и у четврти ћошак.

Вечера се постављала на столу, на коме је био колач, па суд са изниклим житом. И у другим селима и другим домаћинствима био је обичај да на Бадње вече на столу буде посуда са зеленим житом у које је на средини била забодена свећа или запаљено кандило. У Фењу, у кући бабе моје казивачице, у средини израслог зеленог жита била је јабука, а у јабуци убодена свећа.⁹

ЧАКОВО: У Чакову не постоји устаљен обичај око уношења Божића. Мој казивач, иако свештеник у Чакову, чува и негује обичаје са којима је одрастао у породичној кући у Семартону. Исте обичаје је пренео и у своју породицу у Чакову. На Бадње вече уноси се у кућу слама. Посипе се по кући и ставља се у џак и оставља под сто, све до трећег дана. Док одлазе за сламу, кокодаче се и пијуче. При враћању, са сламом обилазе живину, обор са свињом, свима честитају Бадње вече и тек тада долазе у кућу. Приликом уношења сламе у кућу, домаћица чека на вратима и после изговореног поздрава она пита: „Шта то доносите?”, а онај који носи сламу одговара: „Здравље, срећу и весеље.” Слама се ставља и под столњак. Пре вечере домаћин *крсти собу* односно баца орахе унакрст по ћошковима собе.

Божићна свећа ставља се у један суд или теглу пуну зрневља. Свећа се гаси тако што се окреће и забада у зрневље. Све оно што домаћица изнесе на сто да се вечера, најпре се окади уз певање божићног тропара и одмах се говори и *Оче наш*. Вечера је посна, обично се спрема супа од пасуља, густ пасуљ са присутим запрженим црним луком и кисео купус као салата. Није обичај да се спремају резанци са маком и орасима.

⁹ Када је баба моје казивачице остала сироче (умрла јој је мати), била је преузета од спахије из Ђира и радила као кућна помоћница у кући дотичног спахије. Постоји могућност да је овај обичај са јабуком видела у кући њене господарице и преузела и спрела и у својој кући.

Коринђаши

СЕМАРТОН: Мушка деца, пре Божића, организовала су се и поделила у мање групе и кренула да коринђу. Девојке су углавном ишле по комшилуку. Коринђало се углавном под прозором куће, стајући на улици. Понеки су коринђаше звали да уђу и у кућу.

Од мог казивача сам забележио три коринђе које су они као деца и, касније, као омладина коринђали у кућама семартонских сељака. Ни у ком другом месту нисам забележио да су коринђаши ове коринђе коринђали. Семартонци су овако коринђали:

„Седео газда на златном столу,
метнуо ноге у хладну воду,
нит ноге пере, нит вода мутна,
него је газда молио Бога,
молио Бога жито да роди,
жито да роди, марва да се плоди.”

Онда је уследило наздрављање: „Е газдо, дај Боже колко слама на камари, толико теби дуката на асталу.” Друга коринђа се исто певала, иако није имала везе са здравицама:

„Ој јабуко, сува руко,
што си тако преродила,
на три гране две јабуке,
а на трећој соко седи.
Соко седи па беседи,
коња кује да путује,
дај, газдо, и нама, ми смо за путем!”

Трећа коринђа коју се присетио мој казивач овако се певала:

„Добро вече, добри газдо,
данас нам се Христос роди
у шталици, у јаслици на сламици!”

Мој казивач, нажалост, није се могао сетити да ли је још било неког текста или није. Осим ове три коринђе певало се и *Рождество* које је било обавезно да се коринђа. Коринђаши су са собом носили торбе у које су стављали све оно што су од људи примили.

Чика Стеван прича да је он као већ одрастао дечак организовао друштво, односно још двојицу младића, па су заједно ишли да коринђају. То се збило пре око седамдесет година и већ је тада мој казивач приметио да у појединим српским кућама у које су улазили да коринђају по поду није више било прострвене сламе: „Ја сам тада имао, можда, седамнаест година и тако ми певамо и певамо под један прозор, а оно нико ништа. Кад уђемо у собу, а оно телевизор ради. Уопште нису размишљали да ће доћи неко да

коринђа. То је већ било негде педесет пете, шесте, седме године. То је већ била пропаст... Наша аутоцензура је била већа од цензуре времена и донела је више невоља нама него време само.”

На коринђање се ишло само на Бадње вече. Коринђаши су били награђени ситним парам, орасима, колачима, а ређе и парчетом кобасице.

ФЕЊ: У Фењу су деца ишла да коринђају и углавном су коринђала дечје, једноставне коринђе: „Ја сам мали Пера, ујела ме кера, ја беж’ под астал, дај ми, газдо, што имаш на ’стал; ил жарач ил колач, дал да чекам ил’ да бегам.” Тропар Христовог рођења *Рождество Твоје* почиње да се пева као коринђа релативно касно, око седме деценије прошлог века.

Уочи 1900. године, деца из Фења су ишла да коринђају. За ту прилику свако дете је носило по торбу. Деца су ишла да коринђају не само по Фењу него, за римокатолички Божић, и код Мађара у Крстуру.

Ова су деца била награђена резанцима. У торбу које је дете носило домаћице су сипале резанце са маком, са кромпиром, са орасима и тако натоварени мали коринђаши враћали су се својим кућама. Шта су даље радили са овим резанцима, моја казивачица не може да се присети из прича њене бабе.

Деца су ишла по групама да коринђају, а ноћ је одзвонавала од њихових гласова. Улазили су у куће где су врата са улице била откључана или чак отворена, јер је то био знак да ови домаћини очекују коринђаше.

Српска деца су слободно улазила у авлију и испред улазних кућних врата почињали би да коринђају. И ако је у селу било Румуна, румунска деца нису улазила у српске куће да коринђају све док су, националном политиком, у село доведени румунски колонисти. Деца ових почела су да улазе и у српске куће, али пре но да почну, питали су да ли им је дозвољено да коринђају. Одмах након тога, у годинама које су наилазиле, и српска деца су почела да постављају исто питање.

ЧАКОВО: Нема коринђаша. Уколико их буде, то су Румуни.

Вертеп

СЕМАРТОН: Мој казивач чика Стеван сећа се да је у једној просторији црквеног торња семартонске цркве видео једном макету цркве са којом су некада ишли по селу вертепаши, али за његово време са вертепом се по селу није више ишло. Било је старијих људи који су знали напамет текстове које је требало да говоре чланови вертепа, што значи да су они то радили, и за њихово време вертеп је пролазио селом. То је негде пре око сто година. Чика Стеван је, док су му деца била мала, успео да обнови овај обичај и изведбом вертепа обишао неколико семартонских домова пре око четрдесет година.

Семартонски коринђаши бар у последњих осамдесет година нису носили ни звезду, за коју нису ни старији причали.

Цурка, коју Румуни зову *capra (capra)*, у српском преводу *коза*, пролазила је улицама Семартона, али углавном на други дан Божића, а козари, односно цуркари, махом су били Цигани из суседних села.

Обредни хлебови

СЕМАРТОН: Рано на Бадњи дан домаћица је месила божићни колач, здравље и *законе*, (фигуре од теста које су симболично представљале рало са воловима, гумно са камарама, месец, шака). Тесто је било кисело, измешено као за хлеб, без млека и јаја. За мешање користила се обична вода, није се доносила нова, пошто су бунари били далеко. Колач је био уплетен од двоструких плетеница које су се на одређени начин ређале округло. Законе су деца јела у највећој сласти, док је здравље било замешено од истог теста као и колач „као нека циповка”, и то је домаћица премазивала медом. Приликом вађења из пећке домаћица је сваки од ових хлебова умила водом, прекрила их и оставила тако да стоје да „пара иде код Бога.” На Бадње вече свако од укућана је добијао по парче здравља које је требало појести како би укућан био здрав преко целе године. Од истог теста домаћица је замесила и округли колач за кума и за ћерку.

ФЕЊ: И у Фењу се месио божићни уплетен велики колач. Колач је, обавезно, био постављан у сито, на столу. Казивачица није могла да се подсети да ли је то сито исто оно у које је било зрневље које је баба посипала на оне које су уносили бадњак или је друго неко сито. Она сматра да је исто сито, јер постављање колача у сито у које је било зрневље означава благослов који се преноси. То је сито сматрано за кућиште у које се полаже колач. Све је то било постављено на рукохват сламе. Колач је био замешен са квасцем, кисело тесто као за хлеб. Касније, сећа се моја казивачица, у кући су колач замесили са јајима. У горњем делу колача био је забоден стручак босиљка. Колач је одозго био присут зрневљем и орасима. На столу се, поред колача, налазила стаклена тегла пуна зрневља и у њу се забадала божићна свећа. Осим божићног колача, који је био пререзан на први дан Божића, пре ручка, није било других обредних хлебова. Није постојао обичај да домаћица приликом стављања или вађења врелог колача из пећке користи рукавице, већ је испечен колач из вреле тепсије вадила тако што је колач држала кецељом.

У Фењу није постојао обичај да мати одлази код кћерке са колачем на Божић, али се са колачем ишло код кумова на други дан Божића. Кумовски колач је домаћица завила у, само за ту сврху коришћен, бели уштиркани и везени велики платнени салвет. Код кумова се увек послуживао ручак, а најчешће печене кобасице и наздрављало се вином.¹⁰

¹⁰ Моја казивачица памти да су их кумови послужили печеном кобасицом на ражњу, а да је свако парче кобасице било набодено на штапић од вишње.

ЧАКОВО: Божићни колач округлог облика и уплетен стоји на столу до првог или другог дана Божића, када се пререже. На горњу страну колача забада се орах и стручак босиљка везан црвеном пантљиком или вуном. У новије време може да буде и тробојка. Колач се завија у бели салвет или убрис и ставља се у неку тацну испод које стоји слама. Божићни колач замеши се од киселог теста као хлеб, са квасцем.

Здравље је мешено од истог теста и одозго је премазивано медом. Сече се на Бадње вече и свако од укућана прими по једно парче које обавезно мора да поједе. Уколико се здравље не поједе на Бадње вече, оставља се за први дан Божића. У том случају колач ће да се реже на други дан Божића.¹¹

Јело које преостане од вечере, ставља се у једну посуду и на трећи дан Божића, помешано са зрневљем, домаћица ће нахранити живину.

Чесница

СЕМАРТОН: Чесница се спремала на први дан Божића изјутра рано. Тесто је било услатко замешено и теглило се по целој површини стола. Ово танко истегљено тесто савијало се и посипало млевеним орасима и сувим грождјем, прекривало се новим корама и поново посипало орасима и сувим грождјем – све тако по шест, седам пута редом. Када је била испечена, још онако врућу домаћица је премазивала медом. На једном крају чеснице домаћица је стављала новчић, а потом је тако „удесила” да парче у које се налази новчић припадне баш коме треба, односно неком детету, уколико их је било у кући. Тај се новчић држао за иконом и када је домаћин куповао прасиће, онда се давао и тај новчић за срећу.

Чесница се секла и делила на први дан Божића, после ручка. Прво парче од чеснице било је намењено Богу, друго кућном светитељу, треће путнику намернику, четврто сужњу у тамници, и тако редом. Ови су се парчићи чеснице после давали ономе ко наиђе или се носило у комшилук. Док је домаћица спремала чесницу, обичај је био да гори свећа.

ФЕЊ: Домаћица је чесницу спремала рано изјутра на први дан Божића. Замешено тесто теглила је по читавој површини стола и на тај начин спремала танке коре које је редом ређала у тепсију. У раније време домаћице су користиле само самлеване орахе и шећер. Касније су измешале самлеване орахе, шећер и суво грождје. Последњи ред кора премазивао се раствореним медом. Чесница се послуживала после ручка.

¹¹ Казивач из Чакова наглашава да „што се утицаја тиче, Срби нису ништа преузели од Румуна, док су Румуни преузели обичај резања колача о храмовним славама. Сам начин и обред резања разликује се од нашег обреда.”

Божићна јелка – крискиндла

СЕМАРТОН: Семартонци су божићну јелку називали *крискиндла*. Јелка се китила касно на Бадње вече, па се сутрадан на Божић видела први пут. Наш казивач прича: „То сигурно није био наш обичај, и мора бити унет доцније кад су се Шваби населили у тај крај.” Јелка се китила завијеним бомбонама, и то они који су себи приуштили овај трошак, јабукама и орасима који су били офарбани бронзом да би светлели и понеком божићном сличицом-иконицом.

ФЕЊ: По српским кућама јелка није постојала све до касно, после седамдесетих година прошлог века. Казивачица из Фења напомиње да је божићну јелку први пут видела много касно и то у кући њене пријатељице. У кућама где су живеље старије особе, а није било деце или омладине, јелка се није китила.

ЧАКОВО: Божићна јелка се исто назива се *крискиндла*. У новије време крискиндла је вештачка, а током времена, пошто су се стари српски обичаји губили, вештачка пластична јелка, нажалост, постала је симбол Божића.

Први дан Божића

СЕМАРТОН: После устајања сви су се умивали обичном водом, без неког посебног ритуала. У цркву на јутрење ишли су углавном старији мушкарци, док су млађи мушкарци ишли на литургију. Жене су, углавном, остајале код куће и спремале божићни ручак. Обичај је налагао да се деци и млађим особама за Божић купи нешто ново: део од одећа, обућа, „да се понове”. Када су се вратили из цркве, палила се свећа, кадила се трпеза, изговорио се *Оче наш* и тек су тада сви седали за сто.

Каква су се јела спремала за Божићни ручак? „Углавном се спремала швапска кухиња, односно: живинска супа, римфлајш, па свињско печење. Јела се и кобасица испечена на ражњу, а уз то киселина или компот.” На тај дан, после ручка, резао се божићни колач. Резао га је домаћин, а остали су присуствовали. Колач се резао на четири дела и сваки се део преливао вином. По резању домаћин је са свима укућанима редом целивао колач, а међусобно су се сви поздрављали са: *Христос се роди! – Ваистину се роди!*

Тога дана није се ишло у госте. Уколико се из куће неко, удајом или женидбом, издвојио од родитељске куће, онда је, углавном матери, ишла код тога и носила колач, орахе, теста. То се рачунало да су од куће добили, као од њиховог дела.

ФЕЊ: Обавезно на први дан Божића деца, из куће моје казивачице, у пратњи старијих особа, ишла су у цркву.

Божићни колач је био кружног облика и резао се пре ручка. По правилу то је вршио најстарији члан породице са децом. Колач се резао исто као

што у цркви свештеник реже колач. Најстарији члан породице најпре ножем „прекрсти” доњи део колача, затим га пререже, у виду крста, на четири дела. У сваку четвртину домаћин сипа мало вина и потом он најпре целива једну од полутке колача и одмах пружи и онима који су са њиме пререзали да и они целивају. И то раде по три пута у име Свете Тројице: Оца, Сина и Духа Светога. Да ли се нешто при том говорило, моја казивачица није рекла.

Казивачица се присећа да су поједини домаћини носили колач у цркву да га свештеник пререже или је свештеник долазио у кућу да то уради. На податак да се и у другим местима тако слично поступало на Божић у својим истраживањима нисам наишао. Мало је необично да свештеник на први дан Божића обилази домове да сече колаче.

Исто као у Семартону и Дињашу, и у Фењу на божићној трпези морао је да буде петао печењак који је био испечен на Бадње вече. У појединим домаћинствима домаћице су у кљун печеног петла стављале орах. Петао је стајао на столу током сва три дана Божића и јео се тек трећег дана. За разлику од Семартона печеног петла су јели укућани.

За божићни ручак увек се спремила супа од гуске од петла, а тамо где их је било и од ћурке. После супе спремао се римфлајш, следила је сарма, па затим печење. Да би се укућани оследили, осим чеснице, домаћице су пекле „гурабије” или укисело замешено тесто које се теглило и филовало маком или млевеним орасима и урољано ређало у тепсију те тако пекло. У појединим домаћинствима домаћице су месиле и кифлице са свињским салом и пекмезом. Уколико би неко од деце које је женидбом или удадбом напустило родитељску кућу, али остало да живи у селу, на први дан Божића долазио би са породицама код родитеља да честитају празник.

Од свеукупног броја становника у Фењу Срби су сачињавали једну трећину, док су остале две трећине били Румуни. На први дан Божића, у месном дому културе, по подне се обавезно одржавала игранка. За игранку су свирали србски тамбураши.¹²

ЧАКОВО; Врло рано ујутру домаћица спрема чесницу. Спрема се од тегљених кора, самлевеним орасима и сувим грождем. Када се извади из рерне, одозго се премаже медом. У чесницу се стави и новчић.

Божићни ручак

Јело се окади, упали се свећа, прочита се *Оче наш*. Спрема се живинска супа, римфлајш са црвеним сосом. Обавезно се за тај дан испече петао. У кљун петлу се стави орах, а у унутрашњост петла стави се јабука. Коске од петла скупе се на једно место и баце се у пећ да изгоре.

¹² Иако бројчано мањи од Румуна, Срби су имали свој оркестар док су Румуни имали једног виолинисту и једног дувача. Пошто на први дан српског Божића, као новокалендарци, Румуни славе Сабор Светог Јована Крститеља, у дому, на игранци, неизменчно су свирали и Срби и Румуни, па на крају и заједно. То је била заједничка игранка: Срба за Божић, а Румуна за празник Светог Јована.

У Семартону се месио и колач за кума и за ћерке. У Чакову тога није било. Штавише, није се чувало старо кумство. Дете су крстили једни кумови, а венчали га други. Занимљиво је и то да ни у једном од ова три села, где се спремао петао, ниједан од казивача није навео да је тај печени петао представљао *божићну печеницу*.

Други дан Божића

СЕМАРТОН: Проводио се по истом ритуалу као и први дан. Тога дана ишло се код кумова са колачем.

ФЕЊ: Исто као и у Семартону, и Фењчани су на други дан Божића ишли код својих кумова.

ЧАКОВО: Иде се у цркву, руча се и одлази код кумова. Божићни колач реже домаћин са неким од укућана или са гостом, уколико га буде. Колач се пререзује на четири дела, а у сваки део сипа се неколико капи вина и целива се три пута.

Трећи дан Божића. Чишћење Божића

У Семартону, рано изјутра, чишћење Божића односно божићне сламе је вршио домаћин. Пре црквене јутарње службе домаћин је чистио Божић, односно купио сламу. Сва покупљена слама је бачена у пећ да изгори, а на крају домаћин је у ватру бацао и метлу којом је почистио Божић. То се чинило највероватније да никакво зло не би остало у кући. Зрневље које је домаћин почистио и сакупио бацало се касније живини.

Исто трећега дана, семартонска омладина се организовала по квартовима села и ишли су да и они чисте Божић, односно да чисте штале. Они су то радили пре почетка литургије. Тога дана нису ишли у цркву.

Истог дана се пратио Божић. После литургије, трећега дана Божића, поворка момака, јашући на коњима, пролазила је улицама села, па су на тај начин пратили Божић.

Свако божићно послеподне одржавале су се игранке на којема се само свирало за игру, док су се увече приређивали балови. На баловима је било одређених културних програма после којих се свирало за игранку.

У старије време балове су приређивала црквена певачка друштва. Било је неког монолога, па неког певања и потом игранка. У новије време балове је приређивала омладина, па су обухватили и позоришне комаде.

ФЕЊ: На трећи дан Божића чистила се кућа, купила се слама и све што је још било о Божићу. Домаћице су углавном од те сламе спремале гнезда за квочке, а преостало се прострло под марве. Без неког посебног ритуала, зрневље које се сакупило бацало се живини.

Пошто се на трећи дан Божића прославља празник Светог првомученика Стефана, породице које су славиле као свечари, тога дана свечано су прослављале свог кућног свеца и заштитника. Свечарима су тога дана у кућу долазили пријатељи да им честитају „светац”, а домаћини су били спремни да све ове почасте, поготово ракијом и вином. Има домова у којима се тога дана реже славски колач. Код Срба у Фењу није постојао обичај да омладина на трећи дан Божића, јашући на коњима, „прати” Божић, док су Румуни имали тај обичај.¹³

ЧАКОВО: Изјутра рано, пре почетка службе у цркви, почисти се слама из куће. Тај ритуал назива се *чишћење Божића*. Слама која се сакупила сипала се у гнезда где су се купиле кокошке или се стављала испод квочке. Зрневље које се сакупи баци се живини.

Праћења Божића у Чакову није било, али било је у Семартону. У центру села сакупљали се момци јашући свако свог коња и полазили најпре да честитају имендан онима са именом Стеван.

Свети Василије Велики, Нова година

Оно што се зна везано за овај дан јесте мешење специфичног колача који се звао *василице*. У Семартону василица се спремала од обге која се овога пута увијала као гнездо. Посипала се млевеним орасима и сувим грождем и премазивала медом. Свака се василица тако спремала и у сваку се забатао мали струк босиљка. Када су биле готове и спремљене, домаћица их је окадила и разносила у комшилук за покој душе умрлима.

ФЕЊ: И у Фењу овај празник се посебно обележавао василицама, посебним колачићима. Домаћице су замесиле тесто услатко које су теглиле по читавом стоју и потом урољале. То се тесто секло на краће комадиће које се кружно заматавало слично шкољки пужа и стављало у тепсију. У старијим породицама, осим василица, старе домаћице спремале су и крофне.¹⁴

Крстовдан

СЕМАРТОН:

Б. Ч.: Да ли је тога дана свештеник обилазио домове и кропио их водицом и освећивао их?

¹³ Везано за овај обичај моја казивачица примећује да „Нас је било мало и све мање и изгубили смо се. Румуни су традиционалисти, па су задржали своје обичаје. Ми нажалост, опседнути Југославијом, а и тамо се укинуло, уништило и много је био утицај комунизма међу Србима у Фењу. Али Румуни не. Сећам се као дете, мала сам била, румунски младенци на трећи дан свадбе, обучени у народну ношњу, ишли су на бунар по воду где су вршили неку ритуалну радњу, па су прелазили на други бунар, а за сво то време пратила их је музика. На бунару су заиграли а сви су били обучени у народну ношњу.”

¹⁴ У Фењу, када се ишло на „чување” покојника, у породици покојника обавезно су биле спремане крофне и њима су служили све који су долазили на чување.

С. Б.: „То је код нас била Богојављенска водица. То се ишло само једног дана. Пошто свештеник није стизао да све домове обиђе, ишли су ђаци које је свештеник упономоћио да то раде. Они су улазили са крстом и котлићем. Кропили су певајући Во Јордање. Тој су деци давали поклоне, понеки орах, јабуку, а метални новац бацали су у котлић.”

Домаћице су спремале питију, коју су разносиле по комшилуку за покој душе умрлих. У народу је било познато да је тога дана прописан пост и углавном се постило.

ФЕЊ: За овај дан, односно пре Богојављења, свештеник је, у пратњи појца, ишао по домовима и кропио домове уз певање богојављенског тропара. Уочи Богојављења домаћице су кувале питије. Није постојао обичај да се по комшилуку разносе пихтије за покој душе уснуних, нити да се месе и деле крофне. За покој душе умрлима делило се једино на задушницама.¹⁵

ЧАКОВО: У Чакову свештеник на Крстовдан обилази домове верника и освећује воду, а на сам празник Богојављења у храму се врши Велико освећење воде.

Спремале се и пихтије и кувале се дан пре Крстовдана. Од ових пихтија делило се на Богојављење комшијама за покој душе умрлима, а просфоре се делиле на дан задушница.

Богојављење

СЕМАРТОН: Освећену водицу су људи узимали у обичној стакленој боцу. Водица се три пута, у име Свете Тројице, испијала. Са том водицом народ је свугде кропио, па чак и по шталама. Боца у којој је водица, везана је црвеном пантљиком и чувана на ормару у великој соби. Тога дана су се јеле пихтије које су се на Крстовдан спремале.

ФЕЊ: По казивању моје испитанице, иако је у Фењу већинско становништво било румунско, ипак није било међусобних утицаја ни у једном сегменту живота. Свако је љубоморно чувао своју традицију и обичаје, поготово у кулинарству. Особито се водило рачуна да у речник не продру румунски изрази и речи. После осамдесетих година прошлог века долази до великих промена у друштву. Број Срба је драстично опао, и полако почиње румунизирање српских речи и израза. Остали Срби све више и све чешће користе румунске речи и изразе које посрбљују. За разлику од Румуна, који су задржали своју народну ношњу и са поносом је облаче, Срби су, током времена занемарили своју ношњу, можда угледајући се (по мишљењу моје казивачице) и на Србе „из прека”. Сада су је скроз заборавили.

¹⁵ Обичај је био да на задушнице рано изјутра домаћице замесе тесто са квасцем, као за хлеб, и од тог теста умесе поскурице. Ове су поскурице делили за покој душа уснуних чланова породице. Моја казивачица се присећа да „је село било пуно жена и девојчица које су ишле од једног до другог и носиле ове поскурице. Румуни су за тај дан ишли на гробље, а ми Срби нисмо ишли.”

ЧАКОВО: У цркви се освећује богојављенска водица, а било је строго забрањено вршење било којих женских радова. Верници су својим домовима носили водицу у бокалима у које су стављали стручак босиљка. Неколико капи богојављенске воде домаћини су, приликом доласка из цркве, сипали обавезно у бунар како би освећивали бунарску воду. Сипало се и у воду којом су биле напојене марве.

Сабор светог Јована Крститеља
Нема посебних обичаја.

3.

У закључку, након испитивања казивача, приметио сам да Чаково, иако родно место Доситеја Обрадовића, и иако су некада у њему живели Срби, сада је насеље скоро без иједног Србина. Десетак Срба још чува стару славу овог места, али и то су српске дошлице из околних села, те не поштују своје обичаје, а скоро и да су се претопили у већинско румунско становништво. За неколико година, о постојању Срба у Чакову сведочиће само српски православни храм и српски гробови.

Божићни обичаји из Семартона и Фења углавном су слични, разлика је у појединим детаљима, који могу бити печат неког приватног или позајмљеног утицаја. Оно што се може запазити као заједничко за Србе из румунског Горњег Баната (Поморишје, Баснатска Црна Гора, Потамишје, односно средњи Банат) јесте чињеница да се у породицама наших Срба није знало за посебно, ритуално уношење *бадњака*, посебног ластара младог храста, ложење и жарање у ватри са посебним изговарањем здравице.

Код горњобанатских Срба из Румуније, уношење Божића у кућу вршили су најстарији члан породице и деца, која су у кућу уносила сламу и сено које су простирали по читавој соби, предсобљу, кухињи, честитајући Божић једни другима и певајући божићни тропар. Њих је на вратима куће дочекивала домаћица са осталим укућанима и након поздрава, на питање: „Шта нам доносите?“ деда одговара: „Доносимо вам Божић, здравља, среће”, и тако улазе у кућу и простиру сламу. Прострта слама по соби, испод столњача, испод стола, орахе који су се откотрљали у сламу – то је знак и слика да је Божић унет у кућу. А ради (некада давно) свеноћног бдења, на отвореном огњишту, а касније у шпорету положен је пањ или део пања од багрема, јер је то најјаче, најтврђе и најприсутније равничарско дрво. Иначе од багремовог дрвета клесани су и надгробни крстови.

За разлику од Поморишких Срба, у већини села овог дела Баната настањених Србима, много је више распрострањен обичај петла печењака, обичај који се и данас упражњава у појединим српским породицама.

Масовним напуштањем родитељских кућа седамдесетих година прошлог века, преласком младе генерације у град и њиховим запошљавањем, отпочело је полако, али сигурно осипање српских породица у Румунији. Природа посла и нова градска средина утицали су на полако гашење духа и духовног ентузијазма код многих наших суграђана. По градским становама није се више уносила слама, већ је божићна јелка препуна блештавих сијалица постала симбол Божића. На божићној трпези све се мање налазе обредни хлебови замешени и испечени у кући, а и деца све мање причају и коринђају српски. Радујемо се свакој искри која нам буди савест и успомене и осветљава нам пут наших предака.

Литература и извори

Теренска грађа. 2022. год. Српски Семартон, Чаково, Фењ.

Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско Православље у Румунији*, Темишвар · Београд · Нови Сад.

Поповић, 1955: Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века – историја насеља и становништва*, Београд: Етнографски институт САНУ, посебна издања, књига 6.

Blagoje Čobotin

ELEMENTS OF RITUAL PRACTICE AND CHRISTMAS TRADITIONS TO SERBIANS LIVING IN SÂNMARTINUL SÂRBESC, CIACOVA AND FOENI

Summary

This article is the result of the research I have carried out this spring and this summer in the Serbian villages Sânmartinul Sârbesc, Ciacova and Foeni, situated in Romania, in the region of Banat. In these communities, there are still living small populations of Serbians and this is the way I could find connoisseurs and practitioners of these winter traditions. The paper refers to the elements of Christmas traditions that are still practiced, as well as some practices that have been lost over the centuries and are no longer practiced today. From the discussions with the people, I tried to identify the reasons and circumstances that contributed and led to the forgetting and even to the loss of certain elements and practices of Christmas traditions by the Serbian population in the abovementioned villages.

Keywords: tradition, ritual, Christmas, Serbians, Serbian Sânmartin, Ciacova, Foeni

А КОД СИМЈАНЕ НЕШТО СЕ РОЂАЦИ ПРИБИРАЈУ: ЕТНОГРАФСКИ СЛОЈ ДЕЛА АНЂЕЛКА КРСТИЋА

У односу на књижевнокритичке и књижевноисторијске прегледе где се документарна проза Анђелка Крстића смешта у прву фазу његовог стваралачког процеса и одређује као засебан жанр, овај рад се усмерава ка документарном поступку овог ствараоца, евидентном у целом књижевноуметничком опусу, и условљеном многим спољашњим чиниоцима мимо периодизацијског (социреалистичког) контекста. Нарочита пажња је посвећена етнографском слоју Крстићевог капиталног дела, романа *Трајан*, репрезентативног и у погледу начина трансмисије фолклорне грађе, и у погледу њене квантитативне заступљености. Унутар овог слоја, иманентно-поетички су истражена семантичка језгра Крстићевих дела – мотиви печалбарства и свадбе, без заобилажења интеркултуралног аспекта Крстићевог стваралаштва, условљеног самим поднебљем на коме се развијао као писац, и које је описивао (Дримкол у данашњој Северној Македонији).

Кључне речи: документарност, етнографија, фолклор, печалбарство, свадба, интеркултуралност.

1. Документарност као поетичко обележје стваралаштва Анђелка Крстића

Одабир овакве теме истраживања произилази из саме њене важности у стваралачком методу Анђелка Крстића, који је, с друге стране, условљен специфичним околностима развоја овог ствараоца. Реч је о културном посленику српског порекла, рођеног у селу Лабуништа (у историјској области Дримкол, општини Струга у данашњој Северној Македонији).³ Од времена у коме је Анђелко Крстић (1871–1952) живео и стварао, боље рећи *делао* до нама савременог тренутка, простор на коме се развијао делатник о коме говоримо изменио се:

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² Реченица је преузета из Крстићеве (2002: 278) приповетке *На Божић* (1906).

³ Област Дримкол налази се на југозападу Северне Македоније, на седам километара од границе са Албанијом и на четрнаест километара северно од Струге. Лабуништа се налазе у подножју планине Јабланица (према: Станчић, 2017).

1. номинално: Лабуништа су припадала географској области и друштвено-културном простору Старе Србије.⁴ Поред одређења овог простора у погледу географских координата, важно је истаћи његов друштвено-историјски положај, али и књижевноисторијски аспект регионалности/ периферности/маргиналности у односу на тадашњи административни центар и средиште културе у (тадашњој) Србији (Београд), који су условљени каснијим ослобођењем ових крајева (током балканских ратова). Такав (регионални/ периферни) положај овог простора и његови историјски оквири (значајно територијално, културно и духовно преплитање са простором немањихке Србије) утицали су на развој његове књижевности – с једне стране кроз окашеност у погледу „хватања у корак” са савременим књижевним правцима, али, што је важније, утицали су на тематско-мотивско и жанровско опредељење. Тако је Анђелко Крстић, стваралац „са овог тла” своју поетику градио у виду мисије на том истом тлу на коме се обликовао: описмењавању народа (због чега је изабрао учитељски позив), развијања свести о друштвено-културним обележјима народа свог краја и о националном идентитету (због чега је свој рад иницијално усмерио ка сакупљању етнографске и фолклорне грађе, коју је касније инкорпорирао у своја књижевноуметничка дела, водећи рачуна о фактографији и *реализму* својих „песничких” слика);

2. етнички: у односу на слику коју нам доноси Крстићев мемоарско-аутобиографски спис *Наши предци* (публикован под насловом *Сећања* 2000. године), Лабуништа су данас крајње супротног конфесионалног, а самим тим и етничког обличја. Григорије Божовић је у спису „Код чокалијскога барда” оставио важне податке о Лабуништима Крстићевог времена; насељавали су га „прави старинци, Косовци из Лаба, Сречани искрај Призрена и Зећани. Старинци су Брсјаци и говор је у селу брсјачки са нешто арбанашкога утицаја на наглашавање речи и у песми” (Божовић, 2024: 245). И управо се на тај начин, говором неких јунака из Крстићевих дела, Божовић обратио свом дугогодишњем пријатељу Анђелку, након низа година раздвојености:

„Сетих се неких јунака Арнаута из његових прича, па му се њиховим начином гласнух, да га мало тобоже збуним:

– Ор, зоти шпис! (О, господару куће!)

– Хајде, хајде!... Урно, повели! (Заповедај, изволи!)” (Божовић, 2024: 244).

Према последњим пописним подацима, највећи проценат становништва Лабуништа чине Албанци, а најмањи Срби.⁵ Милутин Станчић износи следеће наводе о пореклу становника Лабуништа у Дримколу:

⁴ Према Јовану Цвијићу (1907: 44), Стара Србија се простирала „на југу и југоистоку до Скопља захватајући области од Кратова преко Овчег Поља, па преко Вардара.”

⁵ Подаци су преузети са сајта: <https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D0%B1%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%88%D1%82%D0%B0> (1. 2. 2024).

„Овде су раније живели аутохтони Срби. То потврђују и породични корени ових приметних и храбрих људи. Потомци знаменитих личности из овог краја, или читавог подручја Дримкола – Мале Шумадије, како су је називали, постепено су губили ту свест. Данас их готово и да нема. Према званичним подацима последњег пописа становништва у Македонији из 2002. у Лабуништу је на пример, регистрован само један Србин.” (Станчић, 2017)

Дело Анђелка Крстића са самог тла слика етнографски, фолклорни и духовни живот дримколских Срба, у сваком жанровском облику – у песмама, приповеткама, романима, драмама, мемоарско-аутобиографским списима овог аутора. Његови први књижевни радови, објављивани у часопису *Цариградски гласник* већ од 1899. године, имали су форму кратких етнографских извештаја о светосавским прославама и разним обичајима у његовом завичају (Дримколу), или су пак били у виду чланака (расправа) о актуелним друштвеним темама (школству, кажњавању ученика и сл.). Важно је истаћи да је своја прва дела Крстић потписивао псеудонимом Дримколац, што је у сагласју са његовим истраживачким интересовањима ка сакупљању етнографске и фолклорне грађе. Наведеним прилозима, али и забележеним усменим песмама и причама, Крстић је дао значајан допринос часопису чији је примарни циљ био буђење свести о српској националности и успостављање јединства националног идентитета на подручју тадашњег Османског царства. Крстић остаје сарадник *Цариградског гласника* до његовог гашења (1909. године). Библиографија радова Анђелка Крстића објављених у овом часопису сачињена је из следећих текстова:

1. географско-етнографских: *Село Подгорац* (у рубрици „Светосавске прославе”), *Из Подгорца* (у рубрици „Наши дописи”), *Подгорац у Дримколу Охридском*, *Свадба у Дримколу Охридском* (у рубрици „Народни обичаји”), *Из Дебарског Дримкола*, *На Дан Светог Саве* (у рубрици „Прослава Светог Саве”);
2. књижевноуметничких, усменог порекла: *Оплата мужа и жене*, *Поп не даје него узима*, *Лазара*, (у рубрици „Народне умотворине”), *Нема Велик-дена!* (у рубрици „Народне приче”), *Биљарке* („Народни обичаји”);
3. полемичких публицистичких чланака, као што је текст *Примери природности при употреби казне* (у рубрици „Школа и настава”).

Имајући у виду податке о богатој библиографији фолклорне грађе у *Цариградском гласнику* (Бован, 2006), можемо закључити да је Анђелко Крстић значајно допринео овом аспекту *Гласникове* уређивачке политике.⁶ И први Крстићеви оригинални књижевноуметнички текстови објављени су у *Цариградском гласнику*; значајнија од овог податка јесте њихова темат-

⁶ Библиографија народних умотворина из листа *Цариградски гласник*, коју је сачинио Владимир Бован (2006), садржи 238 референци, разделених на обредне, обичајне и породичне песме.

ско-мотивска усмереност ка фолклору и етнографији. Реч је о песмама *Сан на селу, На Јабланици, Песник и песма, На селу, У предзорју, У градини, У дубрави, У печалби*⁷ и приповеткама *Печалба: из живота у Дримколу, Из печалбе, Сеоски поп, Беле покладе, Учитељ у нашем селу, Печалбари, Прва ноћ, Клетва, На Божић*. Интегрално посматрано, Крстићево стваралачко опредељење јесте реалистичко-документарно (у ширем смислу), док се сам стваралачки процес одвијао према следећим фазама: прикупљање и објављивање етнографске и фолклорне грађе, стваралачка трансформација искуствене и документарне грађе у песмама и приповеткама, синтеза спољашњих (миметичко-реалистичких, просветитељских национално-идеолошких) и унутрашњих (иманентно-поетичких) чинилаца Крстићевог књижевног процеса у капиталном делу – роману *Трајан*.

*

У складу са својом поетиком п(р)освећивања, а у књижевноисторијском смислу – поетиком (соц)реализма (Бечејски, 2006: 48; Јеврић, 2019: 179) и лирског реализма (Бојанић Ћирковић, 2024), Крстићево дело, уз естетску вредност потврђену и простором у Антологијској едицији „Десет векова српске књижевности” јесте значајан документ о једном времену и друштву, а самим тим и грађа за етнографска, етнологска, фолклорна и друга истраживања. Тај слој Крстићевог дела (раз)открива се, „по правилу”, већ на уводним странама; тако се роман *Трајан* отвара етнографском сликом дримколског села у присоју, чији је већи, кршевити део припадао немуслиманском становништву, док су равнице заузеле спахије, бегови и аге, и начинили од њих чифлуке. Опозиција горе (кршевито) – доле (равница), наставља да се развија у смеру обрнуте семантике: на нижем простору израстају спахијске високе куле, док се тик до њих нижу сниске приземне куће за наполичаре; у односу на сеновити крш и камењар, на коме су се налазиле махале дримколских староседелаца, равнице су се зеленеле, а турски домови белели. Домови у свакој махали, па и у Радинцима, којој припада породица главног лика, Трајана Радевића, зидани су „у близини, једни уз друге, груписани из страха од турског зулума, озидани од тврдог материјала, каменом, са уским двориштима, ограђени високом авлијом, воћњацима до њих и баштицама за поврће – код већине сав непокретни иметак; слични и по кроју и унутрашњем распореду” (Крстић, 1996: 5–6). Овакви описи пружају много више од фактографије; њихов карактер је каузални:

⁷ Према оцени тадашње књижевне критике (Вукчевић, 1906), и потоње књижевне историје (Костић, 1981: 32), Крстићеве песме објављене у *Цариградском гласнику* и календару *Голуб* естетски су мање значајан део његовог стваралаштва. За нашу тему од важности може бити њихов стил певања „на народну”, заступљен на прелазу из прве у другу фазу Крстићеве трансмисије етнографске и фолклорне грађе. Прву негативну вредносну оцену ових песама дао је Михаило Вукчевић, уредник *Цариградског гласника*, захтевајући од Крстића „да не расипа снагу и да се усредреди на прозу, на приповетку” јер „у песми није његова ’књижевна будућност’” (нав. према: Костић, 1981: 32).

они нераскидиво, органски сликају суму (су)живота једног простора, обележеног „невременом”. Наизглед узгредни коментари, попут овог о страху, допиру са самог исходишта живота човека тадашње дримколске области. И надаље, избор епитета у Крстићевом делу никада неће бити само описног карактера, нити случајан: тако дескрипција „притешњених камених домова, покривених ћерамидом, са уским прозорима и прикривеним мазгалама-пушкарницама” (Крстић, 1996: 6), дата из психолошке перспективе, открива *унутрашњи живот* дома, скроман, у тишини на самој граници страха, опхрваног немиром ишчекивања.

2. Обичај окупљања: од дочека до испраћаја

Реченица (цитат) изабран(а) за наслов овог рада у делу Анђелка Крстића варира не само у контексту именовања куће и домаћице, већ и различитом мотивацијом окупљања. У овом раду усмерићемо се на три доминантна мотивациона фактора овог „адета”, уједно семантичка језгра етнографске слике Крстићевог дела: долазак (повратак) печалбара и свадбу. Сваки од ових мотива је хронотопичан, односно развијан је у одређеном просторно-временском контексту и праћен је низом симболичких радњи.

2. 1. *Сутрадан поврвеше гости, родбина, на добродошлицу*⁸: долазак печалбара.

Печалбарство је опште место дела Анђелка Крстића; доминантно је у тематско-мотивском слоју (Бечејски, 2006: 45), а за само нијансу мање је присутно као мотивациони фактор приповедања. Роман *Трајан* почиње управо мотивом печалбарства који је у функцији развоја радње у ретроспективном, али и проспективном смеру. Инципит „... И њихова се кућа занимала печалбарством, и њихово село, и цео њихов крај. Тако се затекло од давнине, тако прилике створиле.” (Крстић, 1996: 5) отвара више рукаваца (и слојева) печалбарства као друштвеног, социјалног и психолошког феномена у „раму” етнографске слике Дримкола, у коме се одвија радња романа *Трајан*. Из психолошког угла, печалбарство је мотив који у пренесеном значењу осликава пркос Дримкол(а)ца: не желећи да раде у отуђеним равницама и њивама као „робови-наполичари” (Крстић, 1996: 5), Дримколци одлазе у печалбу, преносећи овим „адетом” и бунт као карактерну црту народа овог краја.

У погледу психолошке карактеризације ликова, печалбарство је стрепња (домен женских ликова) и неминовност (пројекција у карактеризацији мушких ликова); укупно, печалбарство је фатум који, често, парадоксал-

⁸ Преузето из романа *Трајан* (Крстић, 1996: 19).

но тежећи да продужи род, доводи до гашења истог. Најпре, печалбари су чешће осликани као посетиоци и гости свога дома, него као повратници. Многи се из печалбе нису вратили, док међу повратницима (као што је случај са Трајаном) највише има оних оштећеног здравља који, заправо, долазе да окончају живот на тлу са којег су отекли, међу својима. У роману *Трајан* се наводе и честе болести печалбара-повратника: сипљивост (овде: болест дисајних путева), „господска болест”, али и низ здравствених проблема услед сакаћења на раду. На основу три наведена мотива можемо много закључити о животу печалбара (у печалби); такав живот био је обележен тешким физичким радом који оставља здравствене последице, али и неверством, па су печалбари каткад имали две породице. Печалбарова смрт обично отвара рукавац наратива о настављању „обичаја” кроз синове, док печалбарова жена обично остаје последња на огњишту, одбијајући поновни брак управо због стрепње о *опетовању*:

„Као да је стална подужа одвојеност брачног живота печалбом пренела код свију, одсутношћу, у наслеђе крви да се за поновни брак не мари... или можда, ко зна! – мршава биљна храна: пасуљ, паприке, празилук, црни лук, уз хлеб од кукурузна и ражана брашна, лети са мотеницом!... месо и јачи зачини ретко – зими, кад је печалбар дома... Уда се свака на време, 'да прође на онај ред', а поновни брак одбија као бљутаво јело...” (Крстић, 1996: 10)

Овај пасус је прототипичан у смислу густог сликања печалбарства у делу Анђелка Крстића; оно обухвата контекст (одлазак на печалбу тик након свадбе), приватни живот (брак – брачну подвојеност на физичком и психичком плану), кулинарски аспект који је опет у уској вези са социјалним – штедњом евидентном у храни и гозбом предодређеном само за дане када је печалбар у своје дому, и психолошки лик – доживљај печалбе као тегобе, несреће, неминовности, фатума; у том смислу, печалбарство је демотивишући фактор „продужетка лозе”. Овај пасус даје и ближу слику о времену када се одређена храна чешће конзумирала – мотеница (пита од зеља, мућеница) јела се током летње посете печалбара.

Из друштвено-социјалног угла, печалбарење је карактеристика нишег друштвеног слоја, иако се потом међу печалбарским кућама и печалбарима-повратницима може формирати хијерархија, пре свега у материјалном богатству, али и у вештинама којима су овладали, док минимално описмењавање и образовање остаје општа одредница овог колективног јунака (и шире, колектива). Међутим, њима је својствено и познавање више језика, али их ово ипак не уздиже у јасно диференцираном друштву базираном на бинарним опозицијама: спахије и аге – наполичари (и печалбари), равничари – брђани, богати – сиромашни. Романом *Трајан* похрањена је читава база занимања печалбара: кафеције, млекари, шећерције, зидари, предузимачи, посластичари; хотелијери-кафеције, шећерција-алвације, марвени трговци, хлебари и др. (нав. према: Крстић, 1996: 10) Сваки од ових заната је специ-

фичан за печалбу у одређеном месту; тако је и сам Анђелко Крстић био млекација у Београду, док су шећерције биле заступљеније у Прагу, Лајпцигу и Бечу, а зидари у Румунији.

Печалба, односно одлазак и повратак (често без „заостајања“) јесте граничник времена простора на коме се одвија радња романа, и то не само календарског времена, већ и биолошког: из печалбе се, као и из хајдучије, долазило о Митровдану, када се прекидају радови на грађевини. За то време долази до обнављања повезаности породице; међутим, само време је недовољно за изградњу разграђених породичних веза (у роману ћемо наићи на дечји страх при сусрету са оцем печалбаром, њему незнанцем). Печалбарство читаоца Крстићевог дела узноси у атемпоралну димензију: оно је ознака прошлости са далекосежним отиском у будућности, са евидентношћу у оквиру свих предметних релација: по ношењу, кроз имање, на телу (у виду физичких последица печалбарства, сакаћења), у души, што се опет телесно манифестује.

Долазак печалбара је светковина. Најављује се „абром“, при чему гласношу увек почасте нечим од оног што је спремљено за гозбу: погачом, вином, воћем, или пак посебно припремљеним пешкешом (поклоном). Печалбар се обавезно дочекује на прагу, водом, што уз праг недвосмислено указује на ритуалност прелаза: из туђине у својину (завичај), у круг заштите. Сутрадан се печалбарске куће пуне гостима, а такве ситуације се у роману *Трајан* дочаравају изразом *врева*, који упућује на мноштво, радост и срдачност; на разговор и песму, али не изостају ни дарови печалбару.

Долазак печалбара мотивише приповедање о низу анегдота из печалбарског живота, обично на упит других, старијих печалбара-повратника, док се печалбарова породица углавном налази у улози слушалаца јер знатижеља обично бива поништена радошћу самог повратка печалбара. Приповедање печалбара подсећа на хронотоп казивања и преношења усменог стваралаштва, при чему старији печалбари узимају улогу колектива-регулатора прича о тешком животу *тамо*, али и о његовим занимљивим странама.

Печалба повлачи са собом измене у хијерархији чланова задруге; улогу домаћина преузима супруга; њени значај и одговорност, *барабар*, у Крстићевим делима подцртавају се синтагмом *печалбарова жена*: она долази на туђе огњиште, настојећи да га очува као своје, чинећи то снажније, упорније и истрајније, него што би радила за дом из којег је потекла. На њој је одговорност очувања породице, и лозе; њено улагање је ментално, а бол такође телесно манифестна. У галерији ликова печалбарових жена издвајају се Славковица и Момировица, повратнице из печалбе где су отишле са својим мужевима, не би ли очувале брачну повезаност. Њихов повратак показује да је, када је реч о женским ликовима у *Трајану*, постојанија њихова укорененост у завичај у најширем смислу – у традицију. Оне, на уштрб супружничких релација, настоје да очувају огњиште.

2. 2. *Пристижу сватови дома*: етнографски и фолклорни контекст свадбе у делима Анђелка Крстића

Пре заласка у семантику свадбених обичаја, похрањених у делима Анђелка Крстића, појаснићемо друштвено-културни контекст ступања у брак на подручју некадашње Македоније (у оквирима Старе и Јужне Србије): обично су родитељи просили девојку за сина у његовом одсуству, без младожењиног знања и за време његовог боравка у печалби, најкасније по узимању осамнаесте године. Девојка је бирана према врлинама („вредна, поштена”, Крстић 2002: 29) и угледу њене родитељске куће („из [...] домаћинске куће”, Крстић, 2002: 29). Будући млада и младожења се нису познавали, али је постојало узајамно, из породице наслеђено поштовање према улози супружника. Удајом, млада је девојачко име „сахранила на очеву прагу” (Крстић. 2002: 29) и надаље се називала према мужевљевом имену (Трајковица, Трајаница и др.), или само „печалбарова жена”, као у истоименој Крстићевој приповеци (*Печалбарова жена*, 1911). И, обично је просибда иницирана или биолошки, или због потреба задруге (и њеног очувања), или из предупређења неких, од стране породице нежељених поступака печалбара – будућег младожење. Такав је био и пут женидбе Анђелка Крстића, посведочен у *Сећањима* и потом искоришћен као предлогак једном делу романа *Трајан*:

„Видећи мој отац, а свакојако и мајка чувши за мој поступак, уплашени да не будем одстрањен ако постанем учитељ, решили да се ја женим – испросили раније не питајући ме за пристанак и одобрење – да ме тиме што пре удаље од тога да не забасам даље. И тог лета, 1888, предаде [отац, прим. аут.] радње [у Београду, у печалби, прим. аут.] одлучно решен да ме поведе кући.” (Крстић, 2000: 43).

У роману *Трајан* забележен је и обичај лазарица као важан за бегенисање: „Обучене свечано, све одрасле, [...], обиђу у скупу све куће; пред сваком отпевају пригодну песму домаћину. Ту се да видети свака девојка за бегенисање” (Крстић, 1996: 260). Забележено је и да су девојке лазарице сматрале најрадоснијим празником, али да су биле спремне да га се одрекну када се дешавала несрећа у селу, као што је случај са смрћу младог печалбара и сл.⁹

Женидба печалбара је била један од покушаја да се очува задруга јер „печалбарски рад, одвојен од куће, по варошима и удаљеним земљама, убио је задругарски живот” (Крстић, 2002: 29). Међутим, свадба је некада допри-

⁹ У роману *Трајан* забележен је и обичај стрнцања (Крстић, 1996: 241–242), а његова функција у овом делу јесте истицање контраста у Трајановом виђењу народних адата; иако је услед нужде за раном печалбом као осмогодишњак напустио родитељски дом, Трајан се обликовао у духу просветног и просветитељског (у ширем смислу) рада учитеља Дојчина, те је више пута у роману дато Трајаново промишљање историје, традиције, образовања, уз истицање неких негативних страна тамошњег начина живота.

носила деоби у задрузи, нарочито ако су браћа била у печалби на одвојеним местима и зарађивала различито, што је за последицу имало раздор међу снахама: „овај купио кондуре од ’видела’; другој криво што је њен заостао на печалби и није дошао ове јесени кад га је она очекивала, и ето свађе и деобе” (Крстић, 2002: 29). Свадба се обично дешавала на празник, када су се печалбари враћали домовима; тако је и Анђелко Крстић ожењен на Илин-дан. Младенци су прву зиму проводили заједно, а на пролеће се растајали на дуже, неодређено време. Снахе су остајале са свекрвом у свом новом дому, старајући се о имању. Све наведено је опште место сижеа о задружном животу у делима Анђелка Крстића.

Када је реч о обичајима, свадби претходи прошевина за коју се издваја одређена сума печалбарског новца; свекрва породици будуће снахе обично у неколико наврата исплаћује „уговорен” новац, како би имали за невестинско рухо и за дарове рођацима; према задовољству даровима мерили су се свадба и углед обе породице. Свадба је обично била од једне до три године након прошевине, а у том раздобљу свекрва се старала о будућој снахи (в. приповетку *Печалбарова жена*, у: Крстић, 2002: 29). Најопсежнију „грађу” за истраживање хронотопа свадбе из етнографског и фолклорног угла налазимо у роману *Трајан*; такви сегменти у овом делу и сами су на граници усмене документарне грађе.

У роману *Трајан* свадба је приказана кроз мноштво обичаја и радњи, упамћених у народном стваралаштву, од просидбе, преко самог чина завета, праћеног мноштвом народних песама до невестиног доласка у ложницу и првог растанка са младожењом – печалбаром. Ложницу су „управљале” свекрва или старије жене у кући, а под узглављем су стављале гранчице дрена или ките цвећа, за здравље. Током свадбеног веселја гости пију за радост и у здравље („Срећна радост у кући!”, Крстић, 1996: 263); отпоздравља се такође жељама за благостањем („И у вашим домовима!”, Крстић, 1996: 263).

Детаљно је дат и опис свадбене трпезе:

„Грожђе за вино стављено, ракија испечена, рибе набављене и усолјене; каленице, ложице, грнци за вариво купљени; паприке и туршије и кисео купус за мезе стављено. Две године од просидбе Трајанови су све на то мислили и припремали. Није било вечери да се не поведе разговор о потребама за свадбу. Пребројавало се колико ће домова рођака и пријатеља да позову на свадбу; колико њих ближњих погачом, а које чутуром вина. Којима и какве дарове дати” (Крстић, 1996: 256–257).

Из овог одељка јасна је слика о значају свадбе у друштвеном контексту: младожењина породица настоји да своје домаћинство прикаже и са материјалне стране, те се помно припрема свадбу; заправо, све стечено улаже у тај дан. Поред ове шире слике, породици је важно испоштовати обредне елементе и радње, те са трпезе не изостају вино и погача као християнизовани симболи напретка и благостања појединца и породице. Уочава се и ди-

ференцијација званица/сватова превасходно према рођачкој блискости (крвном сродству); ближи рођаци се позивају погачом, а они мало даљи само чутуром вина. Младожења и сами сватови се различито дарују, али важно је да дарови не изостају: „И мало и велико, и мушко и женско има да буде даривано” (Крстић, 1996: 257). Даривање свих сватова има наслеђен магички карактер и чини се и са циљем умиловљења виших сила, и (сујеверног) растеривања урока и малера из живота будућих младенаца. Невеста се дарује ђерданом од дуката (односно „прстеном” невестинским) за чије низање су Трајанове сестре дале своје „избељене карагрошеве, крстаке, цванцике од својих некадашњих невестинских ђердана” (Крстић, 1996: 257). У опису дарова редак је, и стога упечатљив детаљ „морне” боје вереничких чарапа које је Јана исплела, на којима је извезла име младенаца и послала их са китом цвећа у њима. Уз затворену морну¹⁰ боју, на невестинином дару доминантне су ружичасто-вишњева боја извезеног младожењиног имена, са симболиком љубави, здравља и плодности и зеленкасто-ружичасто име младе Јане. Значење морне (модролубичасте) боје у контексту невестиног дара можемо протумачити у кључу симболике духовне размене, уздизања и обнављања (према: Gerbran, Ševalije, 2009: 522).

Седам дана уочи свадбе, по доласку печалбара (Трајана), почињало се са „сејањем жита” и позивањем „законика”, односно сватова са најважнијом улогом при обреду – два побратима (девера, или скоро ожењених, или младих), барјактара и послуге (обично млађих из махале и родбине). Помиње се податак о тродневној свадби, при чему највећу обавезу („да пробденишу на ногама”, Крстић, 1996: 257), али и одговорност сноси послуга: „Њихова је похвала за марљиву услужност, или покуда од гостију за тромост” (Крстић, 1996: 257). Готово успут сазнајемо о ентеријеру дримколских печалбарских кућа на почетку 20. века: имале су подрум, приземни део и део на спрату; у приземном делу, код огњишта, налазила се „поширока” кујна, и ту се углавном спремала свадбена трпеза; до кујне се налазило широко предсобље, „подесно за оро”; ложница се налазила над подрумом, а гостињска соба на спрату. Жене су обично ноћиле у приземљу, а мушки гости у собама на спрату, „по добу старости и по печалбарској друживности” (Крстић, 1996: 258). Свадба је праћена музиком која је обично била деверов „пешкеш” (уп. Крстић, 1996: 257); свирало се на традиционалним зурлама и бубњевима; играло се оро које, по обичају, поведе домаћин. Док остали свадбени обичаји, од прошевине до припреме свадбе, почивају на крвној (родбинској), родној, узрасној диференцијацији, оро је хронотоп нивелисања граница; у оро се хватају сви „помешани, мушко, женско, родбинско; братанци, сестре, братучеди-братанице” (Крстић, 1996: 264), и свима је заједничка песма „намњена” (намењена). Каткад неко из ора, ради обичаја, поспе мало брашна у лице гостима који седе, са циљем да и они запевају.

¹⁰ Од „мораст, -а, -о – модар, -а, -о; љубичаст, -а, -о” (Бојанић Ћирковић, 2024: 235).

Прво јутро након свадбе обележено је амбивалентним осећајем родбинске радости и невестинске туге. У роману *Трајан* доста простора је посвећено невестином тужењу за мајком и родитељским домом. Забележена је и таква усмена лирска свадбена песма из дримколског краја:

„Мајко, мила мајко, што се са мном чини!
 зар те неје жалба, мила моја мајко, да се поделиме?
 Не давај ме, мајко, мило ти се молим,
 во туђинска кућа.
 Послушна сам била, повеће ће слушам,
 аман, не давај ме!
 [...]

 Ћерко, мила ћерко, тако Господ рекол,
 тако мора да је!...” (Крстић, 1996: 265)

У брачном животу нарочито се истиче улога жене, а међу свим њеним аспектима важни су они у вези са очувањем родбинских релација и угледа куће: „Кад се уда, на шта пре да мисли: да ли на кућу и њене потребе, где све на њој почива: – венчало се, родило, умрло у родбини – да се оде, обиђе, однесе пешкеш, понуда, даћа; дошла слава, преслава, да се набави, спреми; – често печалбар не стигне на време да пошаље, а оне, знаш колико су честољубиве” (Крстић, 1996: 261). Потом се истиче и важна улога мајке, уз наглашавање позитивног контраста пожртвованости печалбарских мајки. Иако се у опису улога жене користи именица *дужност* (уп. „О, мајко, мајко, на лоше су те место поставили... Тешку дужност доделили!...”, Крстић, 2002: 398), више се истиче пожртвованост невести/снаха/мајки. У опису породичног живота у новој породици, у Крстићевим делима се највише пажње посвећује идиличној страни – приповеда се о упознавању невесте и младожење првих дана након свадбе и о њиховом заједничком организовању живота у задрузи у печалбаровом одсуству; најмање пажње се посвећује оној другој страни печалбарског живота која се односи на неверство и формирање друге породице. Иако је мотив неверства квантитативно мање заступљен у приповеткама Анђелка Крстића, он није изостављен, а каткад је то мотив који покреће заплет (као у *Печалбаровој жени*). У Крстићевим приповеткама са овим мотивом велика пажња се посвећује обликовању лика печалбарове жене, и то у патријархалном оквиру истрајног чувара огњишта, као што је случај са ликом Трајковице, печалбарове жене: „Доћи ће, бато, он, доћи ће!... Колико је њих тамо нашинаца као он!... Остареће, бато, изнемоћи ће, потражиће макар кад овамо своје... као многи што су...” (Крстић, 2002: 41).

3. На Божих, На Бајрам: интеркултурални аспект Крстићевог дела

Историчари књижевности Крстићеве приповетке обино деле према приповедним тематским круговима, који су аналогни његовим фазама обраде документарне грађе, од њеног похрањивања у часописима и календарима до стваралачког приступа; то су круг фолклорних приповедака („са фолклором у основи фабуле, или неким елементима фолклора” (Костић, 1981: 72), из прве фазе књижевног стварања), приповетке с мотивима зулума, муслиманске приповетке, социјалне приповетке, приповетке с родољубивим мотивима и печалбарске приповетке (нав. према: Костић, 1981: 82–161). Међутим, полазећи од садржаја самих Крстићевих приповедака, упадљивија су тематско-мотивска прожимања, него овакве разделбе. Аспект прожимања у методолошком (обликотворном) погледу, те у тематском и мотивском слоју не заобилази ни муслимански круг Крстићевих приповедака. Тачније, овај приповедни сегмент Крстићевог стваралаштва, поред истакнутих релација у вези са трансмисијом фолклорне грађе, доприноси употпуњавању Крстићеве поетике прожимања интеркултуралношћу. Посезање за овом тематиком мотивисано је сликом друштва Крстићевог завичаја, у којој се, у слици суживота разлитих друштвено-социјалних слојева, брине културолошке и професионалне слике муслиманског света. Наглашавамо да овде није реч о истицању разлика, већ о комплементарности једног, када је реч о географском простору Дримкола, подједнако ишчезлог света. На микро плану тог света, Крстић не слика високе друштвене слојеве, нити настоји да прикаже егзотичну слику оријенталне културе, али успева да верно прикаже суживот култура. У слици таквих релација разоткрива се и различито порекло муслиманског живља (турско, словенско, арбанашко, ромско), и различит положај, где су припадници муслиманског друштва обично представници власти, међу којима опет има разлике: неки су управници и чувари на чифлуцима, неки одметници и отимачи стоке, али има и ликовачистих сељака. Већ Крстићеве приповетке можемо назвати „сликама живота свих друштвених и националних структура македонског друштва пред крај 19. и у првој половини 20. века” (Костић, 1981: 96). Остајући уверен у верност као најважнији аспект књижевног стваралаштва, Крстић приказује ликовачисте дримколских муслимана у интегралној слици македонског друштва – у сучељавању са надлазећим новим временом, што резултује и материјалним, и психичким ломом појединца и друштва (као на примеру лика Суље из приповетке *Без маније*). Ретки су примери дубљег захвата интимног живота муслиманске породице и породичних односа (назнаке ових елемената могу се наћи у приповеци *Оскрнављено братство*). Без обзира на одсуство типичних муслиманских ентеријера и атмосфере, и сходно Крстићевом усмерењу ка сликању друштва, времена и последица, без разлика,

Константин Костић (1981: 113) закључује да су ове приповетке „уметнички уверљиво, реалистички снажно одразиле један вид животне стварности македонског друштва на историјској прекретници после слома вековног турског феудализма”.

У односу на приповетке из кругова хришћанске тематике, уочавамо симетрију у погледу приказивања обичаја: приповетке *На Божић* и *На Бајрам* експлицитна су потврда наведеног запажања. Обе приповетке штампане су у часописима и остале су изван Крстићевих збирки.

Приповетка *На Божић* штампана је 1906. године у *Цариградском гласнику* и припада управо прелазној фази Крстићевог стваралаштва (из фоклорног круга ка приповеткама социјалне тематике). Вешто изабраним детаљима ова приповетка читаоцу пружа увид у ширу слику македонског друштва на почетку 20. века: у слици свакодневице, сиромаштво се огледа у конзумирању једноличне хране, пасуља (по „шест недеља”, Крстић, 2002: 269). Међутим, друштвене разлике се у извесној мери потиру у хронотопу празника, у овом случају – верског, Божића. Цео контекст радњи у вези са обележавањем овог празника чини да ликови заличе један на другог: на трпезама је (и код најсиромашнијих) печеница; уместо преминулог домаћина (Дејана), удовица (Симјана) пернице пуни свежеом сламом, припрема и полаже бадњак („преко преклада, у оцаклији”, Крстић, 2002: 269), да гори три дана. Поједини делови приповетке као да су дословно преузимани из Крстићеве раније прикупљене грађе о обичајима дримколских мештана:

„Поред разбуктала огњишта кркљају пристављена два лончића с пастрмом. У јамаку ври и пуцкара растопљена маст. На среди куће, ближе огњишту, препуља покривена вршником у којој се допекују колачи. Наћве отворене. Жижак до њих требери и осветљава у њима покривене вуненом поњавом вруће, испечене колачиће, погаче и проскуре за попа.

На растртој поњави, поред огњишта, седи Симјана с опруженим ногама. На крилу јој бљуд, и од теста, што је у каленику поред огња суче, плеска губе за преснец (путу), „виђе” за сутра Христу.” (Крстић, 2002: 269)

Уз наведену обичајну праксу, Божић је и повод за ретроспекцију, а унутар ње овај празник постаје метонимија света на заласку, који се и на овај начин настојати очувати у бар у обрисима; потврду налазимо и у коментару у оквиру Симјаниног унутрашњег монолога:

„Ево и сад, помисли, ова иста кућа, исто огњиште, исте наћве, овакав исти бадњак, све, све исто, само, место целога брава, што беше ишчишћен и положен на синију, сад виси о башлаку једна плећка коју јој брат малочас беше послао.” (Крстић, 1981: 270)

Још дубљи слој значења и симболике овог празника налазимо у његовој манифестацији кроз одевање и понашање књижевних јунака. Црквени вајат је место сусрета разних опозитних категорија – сталешких, класних, али од свега је важнији сусрет будућих невеста и младожења. Уз детаљне

описе свечане ношње, и њиховог веза, нарочиту пажњу привлаче кондуре као гранични мотив преласка из детињства у девојаштво. Њихово одсуство везује се за лик Симјанине ћерке Дене која се покушава утешити мајчиним и својим мислима да, заправо, није ни стасала за удају. У пренесеном значењу, кондуре упућују на одсуство мираза ове јунакиње. Опис божићних обичаја у цркви сачињен је из детаља попут треперења свећа, мириса тамјана и ките босиљка са појаса жена, њиховог шапутања и заклањања лица убрусима, паљења свећа, молитвама, поздравима (*Ристос се роди!*, *Ваистина/в истина се роди/луди!*, Крстић, 2002: 272), причешћем, након којих следе наративни описи тискања људи, разговора, жагора, а радња се потом измешта у хронотоп оришта. У приповеци, уз детаљан опис ношње (бели девојачки дуги убруси, невестинске мараме накићене свиленом ресом, сребрени „променови” накита као уреси, ћердани за појасевима, китњасто везено рухо), налазимо и опис играња женског ора „од нева и девојака”: „Песма им се ори у лаганом ходу, у колу наизменце, подвојене у две гомиле из 50-60 белих звонких грла [...]; онај звонки глас од толико грла као из једнога да избија – кога неће зауставити и одушевити!...” (Крстић, 2002: 274); због повијања и таласања, ово коло се упоређује са морским валом.

Иако Дена, услед недостатка нове и раскошне ношње, али и „да не нагрди” (Крстић, 2002: 274) своје рођаке, изостаје из ора, њена лепота надомешћује просто, али уредно одело, што ће је учинити запаженом међу женама – свекрвама, и младићима; и сама приповетка се завршава „по формули” симболике Божића: окупљањем у Симјаниној кући ради прошевине и „рађањем” нове породице.

С подједнаком пажњом, и са пуним разумевањем другачијих обичаја исте средине, Крстићев приповедач је описао и најзначајнији исламски верски празник, Бајрам. Опис је дат из угла приповедача хришћанске вере, а његов долазак на Бајрам код комшије Иса мотивисан је добрим суседским односима. Са подједнаком заинтересованошћу приказана је бајрамска трпеза, сачињена из татлија, баклава, гурабија. Разговори почињу срдечно, констатацијама да ни „на Бајрам”, ни мимо празника, у Исовом дому нема разлика међу суседима; сви су увек добродошли. Таквим се осећа и приповедач, што доприноси уверљивости његовог утисака о Исовом дому. Приповедач ће каткад коментарисати Исов дом кроз одређени контраст, али без негативне конотације; опијен вревом и песмом муслиманки у Исовој кући, приповедач ће размишљати о оваквом њиховом расположењу, а могући узрок наћи ће у другачијем начину живота. Нарочито је упадљива разлика у динамици певања усмених песама: у Исовој кући певају се брже и жустрије, а у исти мах осетљивије, што се појашњава на следећи начин:

„Можда отуда што су мухамеданке запослене само у кући домаћим послом, бар доскора, не излазећи на пољске радове, постале више осетљивије, еластичне, што се види и у брзом говору код њих, насупротив хришћанкама које су,

у пољском раду више се развиле, крепче су, чвршће, али зато и тромије, па и песма и говор мање емотивни, са додатком суморности и сете од дуговско-вног ропства” (Крстић, 2002: 344).

У овој приповеци забележено је и неколико низамских (војничких) песама:

„Жали ме, мајко, плачи ме, црни ме низам писаје!
Жалим те сине, плачем те, дури да главња прегори;
Да главња, сине, прегори и да порасте јаболка;
И да порасте јаболка и да ми роди јаболки;
Девојки да и’ обере, јунаци да и’ појаде...” (Крстић, 2002: 345)

Оне су не само повод за приповедачеве рефлексије о арији и њеном значењу, већ и за разговор са старим комшијом Исом о њиховом етнографском слоју, али и стилистичком аспекту; приповедач се распитује за низ оваквих песама и даљу градацију у апострофи (мајко, сестро, бабо, жено), упоређујући је са градусима у народним песмама свог краја (где је поредак другачији), а Исо се шали на рачун хипербола у овим песмама („А може море да пресуши?!”, Крстић, 2002: 345).

Завршетак ове приповетке такође је у знаку рефлексије: приповедач намах спознаје нераскидиво и дугорочно прожимање две вере, двају различитих адата; стога можемо разумети и носталгију којом говори о времену које се назире. Она је, заправо, антиципација промена које јесу ослободилачког карактера (из историјског аспекта), али, на корак од новог, оне су и степеник изнад/даље од свога тла, и својих обележја.

*

Документарност је у Крстићевим књижевноуметничким делима евидентна кроз детаљне описе етнографског и фолклорног карактера, и нешто ређе коментарисање изнетих детаља у смислу њихове улоге и симболике; разлог за то може бити у Крстићевом оптимизму и уверењу да су ти обичаји општепознати, и да ће се као такви одржати, али редуковање коментара у овим пасажима, из угла савремене читалачке публике, може имати мотивациону улогу, бар за посезањем за мемоарско-аутобиографским списима, записима или извештајима које је Крстић оставио у рукопису, или у разним листовима. У поређењу са истим елементима (свадбеним обичајима, печалбарством и др.) у Крстићевим *Сећањима*, запажамо развијеност и детаљисање у описима, уз поштовање фактографије. Крстић је и као приповедач користио потенцијал књижевности као сведочанства о једном народу, времену и простору, а поштовање чињеница, а пре свега поузданост и поступност његових истраживања, и његова књижевна дела с ове стране чине уверљивим и релевантним. Коментари о свадби печалбара су у *Сећањима* више прожети иронијом (уп.: „Сврши се и та детињарија, свадба о Илиндану. Отац покојни докусури тада остатак готовине.”, Крстић 1996: 43).

Извори

- Крстић, 1996: А. Крстић, *Трајан*. Београд: „Наш дом” / „L’Age d’Homme”.
- Крстић, 2000: А. Крстић, *Сећања*. Приредио др Владимир Цветановић. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Крстић, 2002: А. Крстић, *Приповетке*. Прир. Марија Лазовић. Београд: Наш дом [Lausanne]: L’Age d’Homme.
- Крстић, Јевтић, 2024: А. Крстић, Б. Јевтић, *Анђелко Крстић/Боривоје Јевтић*. Приредила Мирјана Бојанић Ћирковић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.

Литература

- Бечејски, 2006: М. Бечејски, „Печалбарство као опседантна тема Анђелка Крстића у роману *Трајан*”, *Баштина*, св. 20, Приштина – Лепосавић, 45–58.
- Бован, 2006: В. Бован, Српске народне умотворине са Косова и Метохије на странама „Цариградског гласника”. Исток [тј.] Лепосавић – Хвосно: Дом културе „Свети Сава”.
- Божовић, 2024: Г. Божовић, „Код чокалијскога барда”. У: М- Бојанић Ћирковић (прир.), *Анђелко Крстић/Боривоје Јевтић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 243–246.
- Бојанић Ћирковић, 2024: М. Бојанић Ћирковић, „Речник мање познатих речи и израза”. У: М- Бојанић Ћирковић (прир.), *Анђелко Крстић/Боривоје Јевтић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 233–237.
- Јеврић, 2019: М. Јеврић, „Анђелко Крстић као српски и македонски писац”, *Исходишта/Originations*, год. V, бр. 5, 2019, стр. 177–199.
- Костић, 1981: К. Костић, *Књижевно дело Анђелка Крстића*, Приштина: Јединство.
- Цвијић, 1907: Ј. Цвијић *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књига прва. *Летопис Матице српске*, год. 83, књ. 243, св. 3, 113–119.
- Gerbran, Ševalije 2009: Gerbran, A., Ševalije, Ž. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, brojevi*. Novi Sad: Stylos art – Kiša.

Mirjana Bojanić Ćirković

A KOD SIMJANE NEŠTO SE ROĐACI PRIBIRAJU:
ETHNOGRAPHY IN ANĐELKO KRSTIĆ'S WORK

Summary

In relation to literary criticism and literary historical reviews, where the documentary prose of Anđelko Krstić is in the first phase of his creative process and determined as a separate genre, this work is directed towards the documentary process of this creator, evident in the entire literary and artistic oeuvre, and conditioned by many external factors beyond periodization context. Special attention is on the ethnographic layer of Krstić's capital work, the novel *Trajan*, which is representative both in terms of the method of transmission of folklore material and in terms of its quantitative representation. Within this layer, the semantic core of Krstić's works - motifs of migrant working and weddings - were explored immanently and poetically, without circumvention the intercultural aspect of Krstić's creativity, conditioned by the climate in which he developed as a writer, and which he described (Drimkol in North Macedonia).

Keywords: documentary, ethnography, folklore, migrant work, wedding, interculturality.

Часопис
ИСХОДИШТА
10

Издавачи:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТ У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
Проф. др Наталија Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу
Проф. др Дана Перчек, декан Филозофског, историјског и теолошког
факултета у Темишвру

Број приредили

Проф. др Михај Н. Радан
Проф. др Горан Максимовић

Лектура и коректура

Ауторска

Корице

Ливија Матејаш
Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Editura Universității de Vest

Тираж

50 примерака

Темишвар 2024.

ССР - Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
USR – Center for Scientific Research of Culture of Serbs in Romania
и аутори

ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41+821.163.41
ИСХОДИШТА = Originations / главни
и одговорни уредник Михај Н. Радан. -
2015, бр. 1- . - Темишвар : Савез Срба у
Румунији, центар за научна истраживања
и културу Срба у Румунији : Филолошки,
историјски и теолошки факултет Западног
универзитета у Темишвару ; Ниш :
Филозофски факултет Универзитета
у Нишу, 2015 ([Темишвар] : Editura
Universităţii de Vest). - 24 cm
Годишње.
ISSN 2457-5585 = Исходишта (Timișoara)
COBISS.SR-ID 219964428